

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA“
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LII-LIII

2006-2007

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(serie nouă)

Istorie • Tomul LII-LIII • 2006-2007

R E D A C Ț I A

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
B-dul Carol I nr. 11, 700506 – Iași
tel. 0232-201273, fax 0232-201156, e-mail ias@uaic.ro

Lect. univ. dr. O. BURUIANĂ
(secretar științific)

Prof. univ. dr. GH. CLIVETI

Conf. univ. dr. M. COJOCARIU

Prof. univ. dr. ȘTEFAN S. GOROVEI

Prof. univ. dr. GH. IACOB
(redactor responsabil)

Prof. univ. dr. AL. FLORIN PLATON

CUPRINS

Studii și articole

▽ **Alexandru Simon**

PORTURILE MOLDOVEI. ȘTEFAN II, IANCU DE HUNEDOARA ȘI MURAD II
ÎN DOCUMENTE ITALIENE (1444-1446).....7

▽ **Arcadie M. Bodale**

NOI DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI DIN ARHIVA METOHULUI SFÂNTULUI
MORMÂNT DIN CONSTANTINOPOL (1618-1857).....27

Ștefan Sorin Gorovei

SEVER ZOTTA. NOTE BIOGRAFICE 1904-1940.....75

*

▽ **Mihai Cojocariu**

UN ASPECT PUȚIN CUNOSCUT DIN ISTORIA ADUNĂRILOR AD-HOC:
ADUNĂRILE PREPARATORII.....87

▽ **Alina Florina Platon**

MANIFESTAȚIA DEDICATĂ LUI NAPOLEON AL III-LEA (3 / 15 AUGUST 1857)
ȘI REACȚIILE DIPLOMAȚILOR STRĂINI LA BUCUREȘTI.....103

▽ **Suzana Bodale**

PROIECTE DE ÎNFĂPTUIRE A REGATULUI ROMÂNIEI (1866-1877)115

*

▽ **Ionuț Nistor**

ROMÂNIA, STATUL OTOMAN ȘI „PROBLEMA ȘCOLARĂ” A AROMÂNILOR LA
ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX137

▽ **Adrian Dolghi**

POLITICA STATULUI SOVIETIC ÎN DOMENIUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ISTORIC
DIN URSS (1917-1938). ASPECTE ISTORICO-TEORETICE153

▼ Ovidiu Buruiană	
PARTIDUL NAȚIONAL LIBERAL DUPĂ MOARTEA LUI I. G. DUCA	165
▼ Dorin Dobrințu	
FORMAȚIUNI „MINORE” DE REZISTENȚĂ ANTICOMUNISTĂ DIN MUNTENIA (1948-1957)	189
▼ Andrei Muraru	
ISTORICUL PENITENCIARULUI IAȘI DIN 1945 PÂNĂ LA SFÂRȘITUL EPOCII GHEORGHIU-DEJ. CÂTEVA NOTE	215

Istoria Universității din Iași

▼ Florea Ioncioaia	
LE GRAIN ET L'ALLÉGEANCE. UNIVERSITARI IEȘENI LA ECOLE NORMALE SUPÉRIEURE DIN PARIS	235
▼ Cătălin Botoșineanu	
PROFESORII UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI ȘI PARTICIPAREA LA RĂZBOIUL REÎNTREGIRII. CAZUL FACULTĂȚII DE LITERE ȘI FILOZOFIE	273

Dezbateri: comunismul românesc

▼ Cristi Zaharia	
DILEMELE DECONSPIRĂRII	289
RAPORTUL TISMĂNEANU, DECEMBRIE 2006, CENTRUL CULTURAL GERMAN DIN IAȘI	303

Recenzii și note bibliografice

◦ De Potestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc, colecția <i>Historica</i> , Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006, 630 p. (Radu Albu-Comănescu)	333
◦ CAPROȘU și V. CONSTANTINOV, Documenta Romaniae Historica. A. Moldova , vol. XVIII (1623-1625), Iași, Editura Academiei Române, 2006, 679 p. (Arcadie Bodale)	337

- **DAN BĂDĂRĂU, IOAN CAPROȘU, Iași vechilor zidiri până la 1821,**
Ediția a II-a revăzută, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, 403 p.
(Arcadie Bodale)339
- **Movileștii. Istorie și spiritualitate românească. Vol. I.,**
„Casa noastră Movilească”, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006,
330 p. + ilustrații (Ion Toderașcu).....342
- **Movileștii. Istorie și spiritualitate românească. Vol. II.**
Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca.
Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, 370 p. + ilustrații (Ion Toderașcu).....343
- **LUCIAN NASTASĂ, „Suveranii” Universităților Românești.**
Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale. Profesorii
Facultăților de Filosofie și Litere (1864-1948), Editura Limes,
Cluj-Napoca, 2007, 572 p. (Cătălin Botoșineanu)345
- **CONTELE DE SAINT-AULAIRE, Confesiunile unui bătrân diplomat,**
traducere: Ileana Sturdza, introducere și note: Mihai D. Sturdza,
București, Editura Humanitas, 2003, 264p. (Ligia Dobrinu)348
- **NICOLETA FRANCK, De la Iași la Geneva, de pe Bahlui pe Lemn.**
Amintiri, București, Fundația Academia Civică, 2000, 180 p.
(Ligia Dobrinu).....353
- **STELU ȘERBAN, Elite, partide și spectru politic în România**
interbelică, București, Editura Paideia, 2006, 375 p. (Daniel Boboc)359
- **Contribuție la istoriografia perioadei comuniste: ADRIAN CIOROIANU,**
Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului
românesc, București, Editura Curtea Veche, 2006, 519 p. (Daniel Boboc)362
- **Gheorghe I. Brătianu în dosarele Securității. Documente, Perioada**
domiciliului obligatoriu. Arestarea. Detenția. Moartea (1947-1953).
Selecția documentelor, studiu introductiv, note și addenda de Aurel
Pentelescu și Liviu Țăranu. Prefață de Acad. Dinu Giurescu, Editura
Enciclopedică, București 2006, 335 p. + ilustrații (Ion Toderașcu).....365
- **PAUL NISTOR, Înfrentând Vestul: PCR, România lui Dej și politica**
americană de îngrădire a comunismului, Editura Vremea, București,
2006, 373 p. (Adrian Ceobanu)367

Revista Revistelor

- „Studii și materiale de istorie medie“, Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“, vol. XXIV, 2006, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 348 p. (Gerd Franc).....371
- „Analele Putnei“, I, 2, 2005, 124 p.; II, 1-2, 2006, 174 p.; III, 1, 2007, 248 p.; Centrul de cercetare și Documentare al Sfintei Mănăstiri Putna. (Gerd Franc)373

Viața științifică

- Colocviul Internațional *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa*, 30 noiembrie – 1 decembrie 2007, Iași (Ovidiu Buruiană)377
- Manifestările științifice legate de „Zilele Universității” în anii 2006 și 2007 (Ovidiu Buruiană).....380

Aniversări

- Omagiu profesorului Ion Agrigoroaiei (Ioan Scurtu).....385

Comemorări

- Academicianul Gheorghe Platon.
Despărțirea de un mare profesor și un mare istoric (Ion Toderașcu)387
- Vasile Cristian. 5.06.1936 – 12.10.2006 (Mihai Cojocariu).....390
- Profesorul Vasile Rusu. In memoriam (Gheorghe Cliveti)393

Alexandru Simon

PORTURILE MOLDOVEI. ȘTEFAN II, IANCU DE HUNEDOARA ȘI MURAD II ÎN DOCUMENTE ITALIENE (1444-1446)

Bătălia de la Varna (1444), mai mult decât cea de la Kossovopolje (1448), a pus capăt, sigur din perspectiva „duratei lungi”, speranțelor creștine de salvarea a Constantinopolului. Varna a devenit în consecință, încă din epocă, un subiect de controversă, vizându-i, printre primii, pe *valahi*. Chiar și fără aceste episoade, atât Ioan/ Iancu de Hunedoara, cât și Vlad II Dracul erau deja personalități disputate și discutabile, istoric și istoriografic. Sultanul Murad II, învingătorul lor și al regelui Ungariei și Poloniei, Vladislav I (III) Jagiello, era un sultan pe care și așa puțini mizau ca monarh ori strateg, în pofida reușitelor acestuia. În ultimii ani, cu precădere, la fel de discutată și disputată a devenit și figura domnului Moldovei, Ștefan II, implicat mai mult indirect în aceste evenimente. Noi date din arhivele genoveze și milaneze vin să ofere perspective suplimentare asupra acestuia și a vremii sale. La acea dată, în pofida unor aparențe de ordin istoriografic, atacul otoman eșuat asupra Cetății Albe din 1420 fiind socotit prima confruntare moldo-otomană, Moldova era bine angrenată în marile ciocniri și alianțe din Creștinătate¹.

¹ Orientativ: Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa* (extras din CI, IV, 1928, pp. 65-276), Iași, 1928, *passim*; Francisc Pall, *Les relations entre la Hongrie et Skanderbeg*, în RHSEE, X, 1933, 4-6, pp. 119-141; O[skar]. Halecki, *The Crusade of Varna. A Discussion of Controversial Problems*, New York, 1943, *passim*; Halil Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest*, în SI, II, 1954, pp. 104-129; Momčilo Spremić, *I tributi veneziani nel Levante nel XV secolo*, în SV, XIII, 1971, pp. 221-252; Jan Krajcar, *Simon of Suzdal's Account of the Council of Florence*, în OCP, XXXIX, 1973, pp. 103-130; Nicolae Grigoraș, *Relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman până la domnia lui Ștefan cel Mare*, în RdI, XXVIII, 1975, 1, pp. 33-34; Constantin A. Stoide, *Basarab al II-lea (1442-1444)*, în AIIAI, XVII, 1980, pp. 296-300; Ivan Djurić, *Le crépuscule de Byzance*, Paris, 1996, pp. 329-

Tronul

Cel târziu din 1393-1395, soarta Moldovei se legase de cea a confruntării antiotomane. Ca și Mircea I cel Bătrân, Roman I a trimis contingente în sprijinul suzeranului său Sigismund de Luxemburg în luptele duse de acesta la Dunăre cu Bajazid I. Nici doi ani mai târziu, eșecul regelui ungar de a restabili controlul asupra Moldovei, trecute în mâinile lui Ștefan I, a fost asimilat de sursele germane cu căderea Moldovei sub dominația sultanului. Se pare totuși că, pe calea feodelor transilvane, probabil după Nicopole, Ștefan a intrat, spre 1397, în sistemul politic antiotoman al lui Sigismund. Statul din estul Carpaților se implicase, nici nu avea alte opțiuni, în marea ciocnire de la granița răsăriteană a *Creștinătății*. El și a păstrat aceasta implicare de-a lungul domniei lui Alexandru I cel Bun, cu toate schimbările și adaptările impuse de politica de echilibru a acestuia. Din 1408, datează prima mare convocare papală a Moldovei ca forță cruciată. Din 1412, în contextul războiului civil otoman, provine prima mare acuză de trădare a cauzei creștine la adresa Moldovei².

339; Dan-Ioan Mureșan, *Isihasmul și prima etapă a rezistenței la deciziile conciliului florentin în Moldova (1442-1447)*, în SUBBH, XLIV, 1999, 1-2, pp. 3-57; Sándor Papp, *Der ungarisch-türkische Friedensvertrag im Jahre 1444*, în "Chronica" (Szeged), I, 2001, pp. 67-78; Liviu Pilat, *Sihastrul Sava, Ștefan al II-lea și întemeierea Mitropoliei de Roman*, în SMIM, XXIII, 2005, pp. 23-41; ca o măsură de "igienă academică", datorită polemicilor iscate în ultima perioadă de aceste subiecte, ale căror motive și expresii au depășit cu mult, atât competențele lingvistice și istorice necesare acestui subiect, cât și (mai ales) informația de epocă, referirile la aspectele controversate vor fi reduse la minimum îngăduit de datele existente și de informațiile noi pe care le punem în circulație.

² *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376-1430* (= MMP, VI), edita Anton Prochaska, Cracoviae, 1882, no. 1286, p. 771; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I-2, 1346-1459 (editat de Nicolae Densușianu), București, 1890, no. 456; pp. 544; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (= MMP, II, XI-XII, XIV), II, 1382-1445 (collectus opera Anatolii Lewicki), Cracoviae, 1891, no. 197, p. 267, no. 202, p. 285; no. 204, p. 291; no. 210, p. 307; III, 1392-1501 (collectus opera A. Lewicki), Cracoviae, 1894, "Suppliment", no. 24, p. 533; *Documenta Romaniae Historica*, D, *Relatiile între Țările Române*, I, 1222-1456 (intocmit de Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain), București, 1977, no. 102, p. 169; [Jan Długosz] *Jan Długosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia* (cura Alexandri Przezdziecki edita), XIII, *Historiae Polonicae libri XII* (II), Cracoviae, 1883, p. 154; *Recueil des voyages et des documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIIIe jusqu'à la fin du XVIe siècle* (édité par Charles Schefer), XII, géographie de la Brouquière, *Voyage d'Oultremer*, Paris, 1892, p. 149; *Leben und Taten der türkischen Kaiser*. Die anonyme vulgärgriechische Chronik Codex Barberinianus Graecus (Anonymus Zoras) (= "OGS", VI), übersetzt, eingeleitet, erläutert von Richard F. Kreutel, Graz-herausgegeben von Harald Zimmermann, I, Hannover, 2003, p. 552; D.-I. Mureșan, *Avant Nicopolis: observations sur la campagne de 1395 pour le contrôle du Bas-Danube*, în QCR, III,

La nici un an de la moartea lui Alexandru, Moldovca părea să se îndrepte spre sistemul politic otoman, în pofida speranțelor dinspre orașele italiice. În noiembrie 1432, pregătită din nou să știrbească monopolul pontic al Genovei, Veneția cerea Cracovici, având interese aparte în regiunea din nordul Mării Negre, să continue ajutorarea *Valahiei și a valahilor, care sunt creștini catolici [căzuți] sub puterea și domnia turcilor*.

[...] *Videbitisque in illis litteris, quod contentatur et vult relinquere Walachiam et Walachos, qui sunt catholici christiani sub potestate et dominio Turcorum, in detrimentum et dedecus fidei et nominis christiani, pro habendo treugas ante dictas, intendens sub illis treugis sicut prediximus agere contra illos, quio nomen Christi et fidem catholicam colunt venerantur atque tuentur [...]*.

Succesul înregistrat de Iliș I, succesorul legitim al lui Alexandru, împotriva otomanilor în urmă cu câteva luni nu părea să fi contat. Otomanii veniseră să-l întroneze pe Ștefan II, fiul nelegitim al lui Alexandru. Polonia, susținătoare a conciliului de la Basel (1431-1449) și a principiului conciliarist, nu al supremației papale, pentru care cruciada, ca și unirea Bisericii, era vitală, nu era în măsură să sprijine Moldova în fața Imperiului Otoman. Jan Długosz, admirator al lui Ștefan II și adversar al lui Iliș, cel care de fapt consemnează și sprijinul primit de Ștefan II din partea *Turcului*, nu făcea vreun secret, în pofida angajamentului său *creștin*, din aceste realități polone³.

Probabil, Iliș rezistase în primă fază otomanilor, dar, pentru a-și menține poziția și pentru a determina retragerea susținerii otomane acordate lui Ștefan II, se închinase lui Murad II. În pofida căsătoriei sale cu Maria, sora ultimei soții a lui Vladislav II Jagiello, Iliș nu se putea aștepta la un sprijin real din Polonia.

2004, pp. 183-184; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, [2007], pp. 93-97.

³ József Gellich, Lajos Thallóczy, *Diplomatarium relationum reipublicae regasane cum regno Hungariae. Ragusa és Magyarországi összeköttetéseinek oklevéltára*, Budapest, 1887, no. 228, p. 374; Mihail Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, II, Documente interne. Urice (ipsoace), Surete, Regeste, Traduceri (1438-1456). Documente Externe. Acte de împrumut, de omagiu, tractate, solii, privilegii comerciale, salv-conducte, scrisori (1387-1456)*, Iași, 1932, nos. 163-164, pp. 601-604; no. 166, p. 610; *Codex*, II, no. 209, p. 305 (13 noiembrie 1432; întrucât nu am putut consulta documentul în original, redăm fidel, în pofida îndoielilor provocate de această formă, documentul în varianta în care a fost editat în urmă cu mai bine de un secol); no. 210, p. 307; Długosz (XIII), p. 154; I. Minea, *Informații românești ale cronicii lui Jan Długosz*, Iași, 1926, pp. 22-24, 33-35, Jan Władysław Woś, *Politica e religione nella Polonia tardo medioevale*, Trento 2000, *passim* (pp. 48-50; în particular).

De aici, dar mai ales din Țara Românească și de la otomani, a primit sprijin Ștefan II, care a câștigat tronul la câteva luni după mesajul Veneției către Cracovia. Cedarea în fața sultanului nu-l ajutase pe Iliș. Ștefan era preferatul sultanului. Dar Ștefan, n-a reușit să se mențină ca domn. În 1435, a trebuit să i se supună lui Iliș, care, din 1436, a fost, la rândul său, nevoit să împartă puterea cu Ștefan. Deși păstrase Cetatea Albă, în urma împărțirii (s-ar părea însă că, încă înainte de 1440, Ștefan, care ținea Chilia, și-a extins controlul asupra Cetății Albe), Iliș avea o poziție fragilă. Ea fusese delicată încă din 1435. Atunci, Iliș a fost probabil obligat să facă un gest mai mult decât riscant⁴.

Nici împăratul Ioan VIII Paleologul, nici patriarhul Iosif, nu puteau stăpâni Bizanțul, tulburat de perspectiva căderii sub stăpânire *turcă* ori *latină*. În Polonia, din 1434, domnea un "copil", oligarhii din uniunea polono-lituană favorizând spre vest în primul rând Basel-ul, spre sud, pe Ștefan II. Ungaria bătrânului Sigismund nu privea nici ea cu ochii buni Moldova lui Iliș, socotit prea legat de Jagielloni. Dar Buda, cum bine s-a văzut la 1438, era mult slăbită. Sub Alexandru Aldea, ajuns un vasal fidel al sultanului, cealaltă Valahie îl sprijinea pe Ștefan. Practic după modelul lituan (cșuat) al lui Svidrigiello, pe care și el, și, mai ales, tatăl său îl sprijiniseră, Iliș, pare-se, a ales calea Romei. Proaspăt reîntors pe tron și obligat, în pofida victoriei, să se înțeleagă cu Ștefan (august 1435), l-a trimis pe mitropolitul Grigorie al Moldovei la Eugeniu IV, în mare nevoie de susținători *greci*. Gestul său și acceptarea papală a acestuia (martie 1436) au fost însă prea *pro-romane* pentru a nu trezi nemulțumiri catolice și ortodoxe. Pe fundalul conflictelor și reținerilor *grecești* și *latine* provocate de conciliul florentin (1438-1439), asemenea decizii, disperate în fapt, n-au putut împiedica prăbușirea lui Iliș (1442)⁵.

⁴ Vezi, în acest context, *Codex*, II, no. 261, p. 403; *Documente moldovenești*, II, no. 192, pp. 681-683; Nicolae Iorga, *Noi descoperiri privitoare la istoria românilor*, în Idem, *Studii asupra Evului Mediu românesc* (ediție Șerban Papacostea), București, 1984, p. 223-228; Virgil Ciociltan, *Între Sultan și Împărat: Vlad Dracul în 1438*, în *RdI*, XXIX, 1976, II, pp. 1767-1769; Leon Șimanschi, *Criza politică din Moldova dintre anii 1432-1437*, în *AIIX*, XXXIII, 1996, pp. 23-34; Ștefan Andreescu, *O icoană dispărută și un titlu domnesc*, în *RI*, sn, XI 2000, 1-2, pp. 101-103; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324-1881)*, I, *Secolele XIV-XVI*, București, 2001, pp. 476-491 (în special pentru Iliș).

⁵ *Epistolae pontificiae and concilium florentinum spectantes* (=CF, I, 1-3), edidit Georgius Hofmann, I, *Epistolae pontificiae de rebus ante Concilium Florentinum gestis (1418-1438)*, Romae, 1940, no. 55, p. 49; Paul W. Knoll, *Poland as "Antemurale Christianitas" in the latter Middle Ages*, în *CHR*, LX, 1974, pp. 388-390; Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge, 1988, pp. 381-407; Pál Engel, *Magyarország és a török vezérek Zsigmond korában (1387-1437)*, în *Sz*, CXXVIII, 1994, 2, pp. 281-284; Emilian Popescu, *Compléments et rectifications à l'histoire de l'église de Moldavie à la première moitié du XVe siècle*, în Idem, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium Studiorum*, București, 1994, pp.

Cetatea Albă și Genova

1442, a fost marcat de succesele antiotomane ale lui Iancu. Pentru creștinătatea mai divizată decât oricând, victoriile “arivistului valah” dintr-un regat, ieșit parțial dintr-un dur război civil, erau o mană cerească și o provocare. Aparatul diplomatic roman și cel venețian au fost puse în mișcare, cu precăderea după *campania cea lungă* (1443). Presiunea cruciată era imensă. Pacea de la Szeged, favorabilă creștinilor, a fost ruptă. Se pregătea lovitura decisivă contra *Turcului*. În acest context, după cum a consemnat și Dlugosz, profund ostil Huniazilor (el l-a învinovățit pe Iancu de moartea lui Vladislav III la Varna), Ștefan II s-a apropiat de Iancu. Deja la 1441, după ce Vladislav III fusese ales și rege al Ungariei (1440), Iancu ceruse și Vladislav acceptase ca (pe parcursul domniei sale) Moldova să se afle sub suzeranitate ungară. Cu puțin timp înainte de a fi detronat, Iliș se aliase cu Cazimir, fratele lui Vladislav, marele duce al Lituaniei, care-și proclamase independența în urma deciziei lui Vladislav de a acceptat coroana ungară. Deși, Ungaria nu apărea pe lista dușmanilor comuni a lui Iliș și Cazimir, alianța lor era o provocare la adresa lui Vladislav și Iancu (1442)⁶.

Trupele moldave, din câte cunoaștem, nu au fost însă prezente la Varna. Datorită apropierei dintre Iancu și Ștefan și din cauza suzeranității ungare asupra Moldovei, pe care nu știm ca Ștefan să o fi contestat încă înainte de această apropiere, este probabil că sprijinul dat lui Iancu de Ștefan, care, în mai 1444 îl învinsese încă o dată pe Iliș, venit cu ajutor de la Cazimir, a luat o altă formă. Moldova era utilă lui Iancu în primul rând prin Chilia și Cetatea Albă, de unde probabil și formula *cetățile ungurului* pentru ele, formulă, idee și concept feudal folosit de cronicile bizantine târzii, de sursele otomane și italice, și de Matia Corvin și Ștefan III. La 1444, datele implicau centrifugul imperiu al Genovei. Iar

461-466; Al. Simon, *Moldova între Vilnius și Moscova. Anii trecerii de la Roma la Constantinopol (1386-1388)*, în SUBBH, XLVIII, 2003, 1-2, p. 50, nota 304; termenii *catolic-ortodox* sunt folosiți doar în sens convențional, cu rezervele tridentine de rigoare.

⁶ Stefano Magno, *Annali veneti e del mondo [1443-1478]* (= ÖNB, Codices, Cod. 6215-6217), I, 1443, ff. 7^v-8^r; 1444, ff. 21^v-22^r, 24^v-27^r; Codex, II, no. 261, p. 403; Documente moldovenești, II, no. 206; p. 717; Dlugosz (XIII), p. 295; (XIV, 1887), pp. 1-2; Francisc Pall, *Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi*, în BSHAR, XX, 1938, pp. 29-47; Domenico Caccamo, *Eugenio IV e la crociata di Varna*, în ASRSP, LXXIX, 1956, pp. 35-87; M. Cazacu, *Les Ottomans sur le Bas-Danube au XVe siècle. Quelques précisions*, în “SOF, XLI, 1982, pp. 27-41; Emanuel C. Antoch, *La bataille de la rivière de Ialomița. Une victoire majeure de la chrétienté face aux armées ottomans*, în NHB, IX, 1999, pp. 61-88; Bogdan-Petru Maleon, *Stephen the Great and John Hunyadi: Opinions of Historiography*, Sorin Iftimi, *La politique de Jean Hunyadi en Moldavie*, în *Between Worlds* [II], *John Hunyadi and his Time* (= “Mélanges”, NS, I, 2), edited by Ana Dumitran, Loránd Mádly, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2006 [2007].

genovezii din Chios ori Caffa îl sprijineau în special pe Murad II. În fapt, „întreprinzători genovezi”, termen derivat din epocă și destinat să mascheze substraturile, mai ales cele italice, ale afacerii, i-au dat lui Murad navele cu care au venit trupele otomane victorioase la Varna. În aceste luni de toamnă, a ajuns la apogeu și un destul de violent conflict între Ștefan II și marile familii genoveze din aria pontică, după cum reiese și dintr-un act genovez inedit anterior⁷.

Die Veneris XVI octobris <1444>

Illustis et Excelsus Dominus Dux Ianuensis et Magnificum ac Spectabilum/ Consilium Dominorum Antianorum et Officium Provisionis Romanie Consili Ianue/ in legitimis numeris congregata; presentibus etiam quinque ex Magistrorum Officio/ Provisionis:

Intellecta relatione scripta facta ab Egregio Officio Mercantie/ Comunis Ianue super concessione represaliarum petitarum ab Angelo Iustinio/ de Garibaldo contra Stephano Vaivodam. Decreverunt et ipsi Officio/ Romanie presenti et intellegenti domisereunt: ut totum ipsarum represaliarum/ processum inspiciat atque examinat; et sumptis instructionibus ad/ eam materiam pertinentibus referat que mueneris egonomom sibi/ pruidendum videatur petitioni dicti Angeli. Seque faciat mita dies octo proximos.

<Notație în marginea stângă a filei> *Angelo Iustinio de Garibaldo*

⁷ ASG, A.S., *Diversorum*, [reg.] 38/533, c. 94 (16 octombrie 1444; alte date privind conflictul au fost editate sub semnătura lui N. Iorga în *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, [1399-1499], București, 1897 p. 11, 16-21; maniera de procurare și publicare a documentelor provocând reacții negative, precum cea a lui Gian Giacomo Musso, *Russia e Genovesi del Levante nel Quattrocento*, în Idem, *La cultura genovese nell'età dell'umanesimo*, Genova, 1985, p. 197, nota 17; vezi și Ștefan Andreescu, *Trois actes des Archives de Gênes concernant l'histoire de la Mer Noire au XVe siècle*, în RESEE, XXI, 1983, 1, pp. 38-46); N. Grigoraș, *Din istoria diplomației moldovenești 1432-1457*, Iași, 1948, pp. 112-115; F. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii”, XVIII, 1965, 3, pp. 619-638; Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985, p. 53; Ș. Papacostea, *Gênes, Venise et la croisade de Varna*, în BP, VIII, 1997, pp. 27-37; Klaus P. Matschke, *Italiener, Griechen und Türken im Umfeld des Kreuzzuges von 1444*, în MN, III, 1997-1998, pp. 159-177; mercenari moldoveni au participat la luptele balcanice ale lui Iancu din 1443 (I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 79). Subiectul merită aprofundat, la fel ca și cel al cetăților ungurului (vezi aici și Al. Simon, *Stăpânii porturilor. Problema moldavă între Napoli și Milano în vara anului 1484*, în SMIM, XXVI, 2008; Idem, *Giovanni Hunyadi da Kossovopolje a Belgrado (1448-1456)*, în *La Tarda Crociata e il Mar Nero* (= „Mélanges”, NS, II, 1), a cura di Iulian-Mihai Damian, Ovidiu Cristea, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2008; în curs de apariție).

În orice alt context, documentul ar fi cvasi-banal. Implicațiile sale otomane ar fi practic nule. Conflicte similare, poate chiar mai grave, datează din vremea lui Petru III Aron și Ștefan III cel Mare. Ele fac parte din “normalitatea” raporturilor dintre Succava și genovezii din aria pontică, în general. Disputele vizează de asemenea și disputata “custodie” ori posesie a domniei asupra Cetății Albe în primul rând, de la, de exemplu, *călugărul* care controla orașul (1435), la aceea *comună* a Cetății Albe, una din cele patru mari puteri pontice pentru Caffa (1458 și după). În aceste probleme, rezidă probabil încă o explicație pentru apropierea lui Ștefan de Iancu, dincolo de presiunea imensă de factură cruciată sub care Moldova, ca și Țara Românească, ori întreaga zonă, se găsea. Ștefan putea spera în întărirea poziției sale pontice și danubiene (Chilia era deja un subiect extrem de delicat în relațiile dintre Buda și Suceava), interne și externe, în urma ralierei sale la cauza Ungariei și Veneției. În schimb, cele două puteri puteau miza până la despresurarea Bizanțului, marele obiectiv cruciat, pe avantajele militare date de porturile lui Ștefan, iar ulterior pe avantajele comerciale decurgând din înțelegerea cu domnul⁸.

Erau jocuri diplomatice riscante. Cei mai expuși, în plan pontic și danubian, dintre cei implicați erau Ștefan II și Vlad II Dracul, care a și mers la Varna. Ștefan trebuia să țină cont de aceste aspecte. În plan practic, implicarea de factură antiotomană a lui Ștefan în evenimentele din a doua jumătate a lui 1444 s-a redus la conflictul genovez. El a implicat, printre altele, o familie, Garibaldi, viitori Garibaldi, cunoscută pentru raporturile ei strânse cu puterea otomană. Ținând cont și de aparentul echilibru pe care Ștefan pare să-l fi menținut (știind că nu este prima alegere a lui Vladislav pentru tronul moldav, după victoria sa asupra lui Iliaș din primăvara lui 1444, el a ajuns foarte probabil și la un acord cu Cazimir), nu este surprinzător faptul că disputa nu a fost vreodată soluționată, iar Genova (ori Caffa) n-au luat măsuri efective contra sa. Varna, în pofida incertitudinilor legendare care au însoțit soarta lui Vladislav, a contribuit în mare măsură la aceasta. Cruciada dunăreană din 1445, deși pigmentată cu succese

⁸ Vezi și [Raimundo] Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'Ufficio di S. Georgio. MCCCCLIII-MCCCCLXXV (=ASLSP, VI-VII), I, [1453-1459]*, Genova, 1868, no. 377, p. 818; II-1, [1460-1472], Genova, 1871-1874, no. 658, p. 338; vezi Andrei Pippidi, *Din nou despre inscripțiile dela Cetatea Albă*, în *In honorem Paul Cernovodeanu* (edita Violeta Barbu), București, 1998, pp. 83-84; Kate Fleet, *European and Islamic Trade in Early Ottoman State. The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge, 1999, pp. 134-141; Șt. Andreescu, *Note asupra Cetății Albe*, în SMIM, XVIII, 2000, pp. 73-75; Enrico Basso, *From Cooperation to Clash of Interests: Genoa and the Turks in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, în *The Turks, III, Ottomans* (edited by Hasan Celal Güzel), Ankara, 2002, pp. 181-187 (cu precădere pp. 183-184); Matei Cazacu, *Venise et la Moldavie au début du XVe siècle*, în SMIM, XXI, 2003, pp. 131-138 (în special pp. 134-136).

creștine minore, n-a putut restabili situația regională în favoarea lui Iancu. Cruciada din anul 1445 a dus, în primul rând, la distanțarea Țărilor Române de Iancu⁹.

Suceava și Mitiliene

În 1446, criza cauzei antiotomane s-a agravat. Papalitatea s-a distanțat tot mai mult de ea, datorită problemelor apusene ale Romei și falimentului bizantin al unirii florentine. Deși a devenit guvernator al Ungariei, Iancu avea mai ales mijloace pentru a-și spori puterea funciară internă, dar nu și pe cea externă. Regele romanilor, Frederic III, tutorele lui Ladislau V Postumul, rege, doar cu numele la acea dată, al Ungariei, nu era interesat, nici nu avea resursele necesare, de lupta cu Murad II. Cazimir IV, fratele defunctului Vladislav III, reazeza Polonia-Lituania pe un curs pro-otoman. Cardinalul Zbigniew Oleśnicki, marele protector polon al lui Ștefan II și adevăratul conducător al regatului la acea dată, susținea conciliul de la Basel și nu Roma cu apanajul ei, cruciada. Cu ambii fii ostatici ai lui Murad II, Vlad II nu mai avea motive să se angajeze în luptele lui Iancu, vechile ostilități dintre ei, de la ducatele transilvane la linia Dunării, reizbucnind. Ștefan II avea astfel libertate de mișcare. A ales tabăra pro-otomană, o alegere firească la acea dată¹⁰.

Steaua lui Murad era la zenit. După Varna, își permisesese să reabdice în favoarea fiului său Mehmed II (decembrie 1444). Încetul cu încetul, în cursul lui 1446, s-a reîntors pe tron, datorită intrigilor de la Adrianopole și Bursa și a mișcărilor antiotomane ale viitorului Constantin XI. N-a lovit la nordul Dunării.

⁹ *Codex*, I, 1384-1492 (collectus opera Augustii Sokolowski, Josephi Szujski), Cracoviae, 1876, "Supliment" nos. 1-2, pp. 4-5, nos. 5-6, pp. 10-12; II, nos. 305-306, pp. 453-458; no. 308, pp. 459-469; *Acte și fragmente*, III, pp. 16-21; *Documente moldovenești*, II, no. 213, p. 727 (vezi aici și C. Rezachevici, *Cronologia critică*, p. 492); Długosz (XIV), p. 2; F. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447-1448*, în "Studii", XVI, 1963, 5, pp. 1049-1072; Sandra Origone, *I mercanti e la crociata (Caffa Genovese, secc. XIV-XV)*, în SG, NS, V, 1987, pp. 3-10; Geo Pitarino, *Dal declino del Mare di Levante tra cristiani ed islamici alla conquista del Mar Nero*, în Idem, *Genovesi d'Oriente*, Genova, 1990, pp. 116-119; Șt. Andreescu, *Moldavia's Pontic Policy: Stephen the Great and "Illice" Castle*, în MN, III, 1997-1998, pp. 179-180.

¹⁰ *Magno*, I, 1445, ff. 38^v-39^r, 40^v-41^r; Paul Maria Baumgarten, *Die beiden ersten Kardinalskonsistorien des Gegenpapstes Felix V.*, în RQ, XXII, 1908, 2, p. 154; Ferenc Szakály, *Phases of Turko-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365-1526*, în AOASH, XXXIII, 1979, 1, p. 90; M. Cacouros, *Un patriarche à Rome, un "katholikos didaskalos" au Patriarcat et deux donations trop tardives de reliques du seigneur: Grégoire III Mamas et Georges Scholarios, le synode et la synaxis*, în *Byzantium, State and Society: In Memory of Nikos Oikonomides* (edited by A. Avramea, A. Lailou, E. Chrysos), Athens, 2003, pp. 71-124.

Nici fiul său nu o făcuse după cruciada din 1445. Cu precădere, ostilitatea lui Gheorghe Branković, Vlad Dracul, Ștefan II față de lancu îi orientau privirea spre sud, unde beneficia și de avantajele tratatului încheiat de fiul său cu Venetia în februarie 1446. Bizanțul era încă un obiectiv prea îndrăzneț, iar situația de aici nu era defavorabilă, datorită slăbiciunii puterii imperiale și a poziției puternice avute de tabăra anti-unionistă și pro-otomană. Murad a ales să-și fortifice și extindă imperiul în aria Mediteranei de Răsărit și a Peloponezului. Rivalitatea genovezo-venețiană, disputele italice, conflictele bizantine îi asigurau mari șanse de reușită, atât în posesiunile *latine*, cât și în cele *grecești*. A supus controlului său Mitilene (insula Lesbos). Dar, după cum reiese și dintr-un raport venet ajuns la Milano, gândul său se îndrepta spre Ungaria, Viena și Moldova¹¹.

Copia d'una lettera de di XXVIII° aprile, data in Venexia 1446, ven scritta/ a Zuan da Canale, castelano de la Garegera

De novo abiamo asay et bone et optime nove per che par certo essere tuti isti reali, zoe Imperador [Frederic III] e Re/ d'Ungaria [Ladislau V] el brancho tuti uniti proposti de andar contra isto inimicho de Dio ch'el Turcho {aici, atât Murad II, cât și Mehmed II} e cusi/ el brancho haveva za pinciprado a la caxon. Araccordandone unammitear che se torbello none vene fra/ isti regali presto metera a isto neamigo de Dio. E de questo scrive certo el Santo Padre [Eugeniu IV] na havuto lettere/ dal cardinale [Juan Carvajal] che se trovava li in Ungaria. Etiam anchora da lo Imperador et da Re e da Janus; et per/ el file no venuto messo entra lettere de qui a la nostra Illustrissima Signoria, de che sa fato de solompente feste per questi accordi sequenti sopradicti.

¹¹ Documentul, din care, din rațiuni de spațiu și deoarece acest act, împreună cu alte date din arhiva milaneză, fac obiectul unei culegerii de documente, am ales să reproducem doar pasajele privind direct subiectul nostru și contextul central- și sud-est european al acestuia, provine din ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 650, fasc. 1, nn (28 aprilie 1446; totodată, am ales să indicăm documentele drept nenumerotate datorită celor două-trei numerotări, dezordonate și dezorientante în forma în care sunt conservate actele la ora actuală, numerotări existente, în general, pe aceste acte milaneze); Franz Babinger, Franz Dölger, *Mehmeds II. Frühester Staatsvertrag*, în OCP, XV, 1949, pp. 225-258; Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477* (În anexă: *Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, Cronica 1258-1481*), ediție V. Grecu, București, 1966, pp. 66-70; Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204-1571)* (= MAPS, CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, pp. 92-95; D.-I. Mureșan, *De l'intronisation du métropolitain Théoctiste Ier au sacre d'Etienne le Grand*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt: Atlet al credinței creștine* [editori Ștefan Sorin Gorovei și Maria-Magdalena Székely], Sfânta Mănăstire Putna, 2004, pp. 351-352; este de reținut că un acord (armistițiu) real între lancu și Frederic III, tutorele minorului Ladislau V, avea să fie obținut de Carvajal abia peste un an (1447).

Come per altre Ve disse el Turcho [aici Murad] ha impresona el Signor de Heno [Palamede Gattilusio de Aenos] messo el suo palazzo a fochol et levate tute le famiglie del tuto luogo.

Et anchora la fato quel medesimo del isola de Metelino [Mitilene-Lesbos] che la levato tute la famiglie et despochato tuto/ che romani deshabilitato nel luogo che era grassissimo et utile. La figlia del Signor de Metelino [Dorino I Gattilusio] ha mandata a un Signor de Mondavia [Ștefan II] che e de soto da la Valachia. In questo ato, el dicto Turcho ha fato/ coxa contro suo natural haver fato tanto ben che la mandata quella garzona; eparamo da novo el non la/ metesse in el suo saraglio dove el tene tute le altre sue femene concubine.

Et non se sa miga anchora de fermo che l'abra spogliado tuta la isola de Metelino, ma dice aparachiva la sua/ hoste per andar a far sachomanzo de tuta quella isola; emetela in precipitio et preda [...].

Singurul „cadou diplomatic”, de aparentă factură matrimonială, comparabil în plan *valah* cu cel făcut de Murad lui Ștefan II, datează din 1513. Atunci, Maximilian I de Habsburg i-a trimis o *mireasă*, nenumită și în acest caz, lui Bogdan III. Dincolo de remarcă făcută de autorul raportului că un asemenea gest, mai ales fiind vorba de o *fată*, nu-i stătea în fire sultanului, „darul” depășește, ca semnificație, bunăvoința habsburgică. „Darul” nu vine din partea unui monarh creștin, ci a unui monarh musulman. În plus, el a fost făcut, evident, contra voinței „obiectului” dăruit, deși „acesta” a avut, probabil, până în vara lui 1447, o viață mai bună decât în harem. De asemenea, nu cunoaștem alte asemenea gesturi sultanale față de un domn român, în Evul Mediu propriu-zis (până la 1541). Unicul caz, pe care l-am putea aduce, eventual, în comparație, în această ordine interpretativă, este căsătoria dintre Radu III cel Frumos și Maria Despina. Nu în ultimul rând, „darul” este un indiciu de primă mână pentru relațiile speciale dintre Murad II și Ștefan II¹².

¹² HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, fasc. 23a-I, f. 133^r (27 august 1513; pasajul privind trimiterea miresei în Moldova a fost editat și tradus în Al. Simon, „*Fata de la nemți*”. *Maximilian I, Bogdan III și o căsătorie din 1513*, în AȘD, II, 2006, pp. 108-109); Șt. Andreescu, *Alianțe dinastice ale domniilor Țării Românești (secolele XIV-XVI)*, în RIU, II, 1987, I, pp. 679-680 (vezi și Șt. S. Gorovei, în AIIAI, XXIII², 1986, p. 1017); Nicolas Vatin, Gilles Veinstein, *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et événements des sultans ottomans, XIVe-XIXe siècle*, Paris, 2003, *passim*; corelarea căsătoriei dintre Maria Despina și Radu cu trimiterea fiicei arhontului de Mitilene în Moldova ar putea aduce o serie de constatări interesante, ținându-se cont și de faptul că ar fi greșit să credem că viața în harem era un chin perpetuu (vezi și Mihailo Popović, *Mara Branković - Leben und Wirken einer Frau an der kulturellen Schnittstelle zwischen Serben, Byzantinern und Osmanen* (teză de doctorat), Wien, 2005 (mss), *passim*).

Soarta fetei, ca și identitatea ei, este necunoscută. Probabil, ea trebuia să devină doamnă a Moldovei, la acea dată Ștefan II având o *cneaghină* din neamul Limbădulce. Era singura soartă demnă de rangul ei și o motivație plauzibilă pentru gestul sultanului de a o trimite în Moldova, atâta vreme cât și legături de familie între Mitilene și Succava, între Bogdănești și familia genoveză Gattilusio, cu centrul stăpânirii ei egeene în Lesbos din vara lui 1355, nu răzbat din sursele cunoscute. Dată fiind poziția genoveză a acestei familii, legată, politic și matrimonial, de familia Doria (D'Auria), al cărei rol moldav în anii 1386-1387 este bine cunoscut, s-ar putea presupune, cu destul temei, și că fata a fost trimisă lui Ștefan II, ca argument politic și financiar, pentru acesta, în disputele sale cu Genova și genovezii din aria pontică. Ținând cont însă de contextul politic al acelor ani (1445-1446), de legăturile bizantine ale familiei Gattilusio, posibilitatea este una de ordin secundar¹³.

Moldova și crucea

Mercenarul Francesco I Gattilusio a primit insula Lebsos și titlul de arhonte de la Ioan VI Paleologul ca dotă a soției sale, Maria, sora lui Ioan (1355). La moartea fratelui său, Niccolo, ajuns stăpân peste orașul Aenos, la Gurile Mariței, Aenos i-a revenit lui Palamede (1409), cel mai mic dintre nepoții lui Francesco I, dintre fiii lui Jacopo (Francesco II), căsătorit și cu o (necunoscută) prințesă bizantină. Fetele acestuia, Eugenia și Elena, s-au căsătorit cu Ioan VII Paleologul (spre 1397) și Ștefan Lazarevič (1405). În general, căsătoriile fetelor Gattilusi au fost mai prestigioase decât cele ale bărbaiilor, alianțe matrimoniale practice cu patricieni genovezi și dinastii latini din arhipelag. Fratele Eugeniei și Elenei, Dorino I, căsătorit cu Orietta Doria, și-a măritat fiicele Caterina († 1442) și Maria cu Constantin XI Paleologul, despot al Moreei la acea dată (1441),

¹³ DRH, A, *Moldova*, I, 1384-1448 (intocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Leon Șimanschi), București, 1975, no. 262, p. 372; no. 272, p. 386; [Giovanni Maria Angiolello] Donado Da Lezze, *Historia Turchesca* (ediție I[oa]n Ursu), București, 1910, p. 15; Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, pp. 50, 86; Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, pp. 51-53; H. Inalcik, *The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451*, in *A History of the Crusades* (general editor K.M. Setton), VI, *The Impact of the Crusades on Europe* (edited by Harry W. Hazard, Norman P. Zacour), Madison, 1989, pp. 258-259; K.M. Setton, *The Papacy*, II, pp. 161, 166, 188, 239; C. Rezachevici, *Cronologia critică*, pp. 481-484, 497-502; Al. Simon, *October 1444-April 1455: Two Moments in the Relation between John Hunyadi and Genoa*, in *Between Worlds*, II, *John Hunyadi and his Time*; contextul delicat intern, în primul rând cel politic (de unde și formula *un Signor de Mondavia*), completat de disputele, de structură și de fond, existente la nivel ortodox, puteau înlesni o asemenea căsătorie, mai ales dacă "mireasa" era trimisă de sultan.

respectiv Alexandru Marele Comnen, împăratul Trebizondei (1417-1429). De la Ioan VIII, tatăl lui Constantin, Dorino I a obținut, înainte de moartea împăratului (1448), Lemnos și Thasos. Până la 1456 însă, datorită ioaniților, venețienilor și otomanilor, din cele șapte posesiuni egeene, Gattilusi mai țineau doar Lesbos-ul¹⁴.

Stăpânirea familiei Gattilusio asupra Lesbos-ului nu a încetat decât la 1462, când Mehmed II a cucerit insula. La 1446, militar și diplomatic, Murad II dorise doar să-și asigure liniștea în stăpânirile familiei Gattilusio. Ea nu luase deschis partea cruciadei, după 1444, când, la presiunile Bizanțului, ea pare să fi consimțit să sprijine expediția de la Varna. Prin legăturile lor politice și de familie, mai ales cu Constantin, care îi provoca pe otomani în Morca, Gattilusi erau un potențial focar de probleme majore. Lesbos-ul a fost prădată și locuitori deportați, chiar dacă nu toți romeii de pe ea, așa cum susținea raportul venet. Totuși, Dorino I a rămas stăpânul tributar al insulei. A pierdut în schimb Sporadele de nord, care au revenit Veneției. Trimitera în Moldova a fiicei lui Dorino, al cărei nume lipsește din genealogiile cunoscute ale familiei, arăta, în aceste condiții, încrederea (cu sens de dependență în context local ungaro-polon-valah), de care se bucura Ștefan II. Pentru Murad, el era mai curând un partener, decât un vasal, în sensul strict al cuvântului. Desigur, în formularea otomană a

¹⁴ A se vedea aici Ducas, *Istoria turco-bizantină: 1341-1462* (ediție Vasile Grecu), București, 1958, pp. 26-29, 345-346 (Ducas a fost solul familiei Gattilusio la otomani și a petrecut destul timp pe Lesbos, unde a strâns date pentru istoria sa); John B. Bury, *The Lombards and Venetians in Euboea (1340-1470)* (II), în JHS, IX, 1888, pp. 91-117; William Miller, *The Gattilusi of Lesbos*, în Idem, *Essays on the Latin Orient*, Cambridge, 1921, pp. 340-349; Phillip P. Argenti, *The Occupation of Chios by the Genoese*, I, Cambridge, 1958, pp. 332-334; Anthony Luttrell, *John V's Daughters: A Palaiologan Puzzle*, în DOP, XL, 1986, pp. 103-112; Thierry Ganchou, *Valentina Doria, épouse de Francesco II Gattilusio, seigneur de l'île de Mytilène (1384-1403), et sa parenté. Le Lesbien Puzzle résolu*, în NRS, LXXXVI, 2004, 3, pp. 619-686; F. Pall, *Ciriaco d'Ancona*, pp. 44-46; în primăvara lui 1456, când, Petru Aron, pe de o parte, prin Ioan de Capestrano, încerca să se asigure de liniște din partea lui Iancu (Luca Wadding, *Annales Minorum seu Trium Ordinum A.S. Francisco Institutorum*, XII, 1448-1456 (editio tertia P. Josephi Mariae Fonseca), Quaracchi, 1932, pp. 301 (260, XXXI), 365 (315, I)), iar, pe de altă parte, prin oficializarea supunerii (tributare) față de Poartă, căuta să-și păstreze tronul moldav (Ș. Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire Ottoman au XVe siècle, le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în RRH, XIII, 1974, 3, pp. 449-451), soarta Moldovei și a domnului s-a mai împletit încă o dată, într-un context care naște analogii, cu cea a familiei Gattilusio, lovită în plin de Mehmed II, care i-a luat definitiv Aenos-ul, și de către ioaniți, care au ocupat Lemnos-ul și Thasos-ul, pe motiv că Domenico Gattilusio, ca și genovezii din Chios, refuza să rupă, chiar și în aceste condiții, relațiile cu Poarta (vezi și Pio Paschini, *La flotta di Callisto III*, în ASRSP, LIII-LV, 1930-1932, pp. 215-220).

relațiilor cu Suceava, Ștefan nu putea fi altceva decât un supus, protejat al Adrianopolului, al sultanului¹⁵.

Datorită porturilor și a foarte probabilelor relații bune avute în lumea bizantină, în special, date fiind circumstanțele, în tabăra anti-romană, Ștefan II era mai important pentru sultan decât Vlad II. Era și mult mai bine ancorat în tabăra pro-otomană decât Vlad II, neacționând vreodată direct contra sultanului. Altfel, el nu și-ar fi asumat riscul de a o trimite pe fiica lui Dorino I la un stăpânitor ortodox, care putea lua partea lui Constantin, fostul ginere al lui Dorino, un susținător al cruciadei. Cum în aprilie 1445, izbucnise conflictul deschis dintre Ștefan II și fratele și asociatul său la domnie, Petru II, sprijinit de Iancu, gestul sultanului putea și avea, probabil, să treacă drept un semn de încredere și sprijin moldav dat lui Ștefan, după ce acesta și învinsese în lupta cu Petru. Oricum, supunerea Lesbos-ului și trimiterea fetei făceau parte din „scenariul” revenirii pe tron a lui Murad, care a culminat cu atacul asupra *Hexamilion*-ului din istmul corintian (decembrie 1446)¹⁶.

În primul rând din necesitatea supraviețuirii politicii, mai puțin datorită unei opoziții structurale la adresa unirii și a Romei, Ștefan devenise un obstacol major în calea cruciadei. Iancu plănuia și să-l întroneze pe Alfonso V de Aragon, regele Neapolelui, la Buda. Trebuia să-l detroneze pe Ștefan pentru a avea liniște într-o nouă încercare de a ajuta Bizanțul. Fiul lui Iliaș, Roman II, a fost însă mai rapid decât guvernatorul Ungariei. Cu ajutoare polone, el l-a prins și decapitat pe Ștefan II. Ștefan, pregătit cel mai probabil pentru un atac din Transilvania, a fost

¹⁵ ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 20, cc. 29^v-30^r (16 august 1454; cf. K.M. Setton, *The Papacy*, II, p. 141, nota 11; Domenico Gattilusio cerea de la Poartă restituirea insulelor Skyros, Skiathos și Skopelos, adică Sporadele de nord, pe care Veneția vroia să le păstreze); *Ducas*, pp. 395, 423 (tributul plătit de Gattilusio pentru Lesbos nu era mare, 3000 ducati, cu 1000 mai mult decât s-a angajat Moldova să plătească peste un deceniu, când însă tributul Lesbos-ului urcase deja la 4000); Denis A. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée*, I, *Histoire politique*, Paris, 1932 (reprint London, 1975), pp. 228-231; R. Valentini, *L'Egeo dopo la caduta di Constantinopoli nelle relazioni dei gran maestri di Rodi*, în BISME, LI, 1936, pp. 137-168 (în particular, pp. 142-145, și „Appendix”, no. 4, pp. 166-167); O. Halecki, *The Crusade of Varna*, pp. 92-93; din punct de vedere juridic otoman, vezi, în acest caz, Viorel Panaite, *Diplomație occidentală, comerț și drept otoman (secolele XV-XVII)*, București, 2004, pp. 59-65, 87-88, 91-92.

¹⁶ Hurmuzaki, XV-1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene Bistrița, Brașov, Sibiu, 1358-1600* (edite de N. Iorga), București, 1911, no. 58, p. 32; *Documente moldovenești*, II, no. 212, p. 724; *Sphrantzes*, pp. 68-70; L. Șimanschi, Nistor Ciocan, *Acte slavone inedite, din anii 1443-1447, privind istoria Moldovei*, în AIIAI, XI, 1974, pp. 181-184; D.M. Nicol, *The Immortal Emperor: The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Emperor of the Romans*, Oxford, 1992, p. 85, vezi aici și formulările din *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, *Scriptori și acte bizantine, secolele IV-XV* (editori Horațiu Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teotoi), București, 1982, no. LXXII-5, 6, 7, pp. 560-562; no. LXXIII (*Manolis Sclavos*), p. 567

luat pe nepregătite de lovitura venită din nord. În lunile care au urmat, lancu nu a reușit, nici prin Csupor de Monsozló, nici prin Petru II, să precia cu adevărat controlul asupra Moldovei. A obținut însă Chilia de la Petru, insuccesele din Moldova propriu-zisă fiind astfel totuși mai ușor acceptat de el (1448). Este greu de spus care a fost soarta fetei din Mitilene în urma tulburărilor. Poate a reușit să se întoarcă pe insulă, ori în Imperiul Otoman, care ar fi fost cea mai probabilă destinație a ei, în cazul că ar fi avut deja un băiat cu Ștefan¹⁷.

Vremea unui domn

Domnii moldoveni, indiferent de tabără și origine, par să fi căutat să-l evite, pe cât posibil, pe lancu, singura excepție relativă clar de la „regulă” fiind Bogdan II. Prin frecvență, cronologie și prevederi, înțelegerile lor polone depășesc nevoia de a menține echilibrul dintre puternicii Ungarici și Poloniei, regate, unde puterea era a elitei. În fapt, firesc totodată, Didrih Buczacki, starostele Podoliei, a avut o mai mare influență asupra Suceavei decât lancu. Ținând cont, pe de o parte, de politica activă cruciată și pro-unionistă a lui lancu, iar, pe de altă parte, de opoziția stărnită de presiunile cruciate romane și de unire în mediile ortodoxe, ar fi absurd să presupunem că aceste „rețineri” nu au fost motivate și de problema cruciadei și a unirii florentine, a cărei semnatară, de voie, de voie, era și Biserica Ortodoxă a Moldovei. Faptul este cu atât mai normal cu cât, pe fondul instabilității politice seculare, grija față de Biserica Moldavă și puterea ei, fiind și doar implicit, erau în clară creștere¹⁸.

Ștefan II a trebuit să se adapteze contextului. Încă din 1433-1436, între otomani și oligarhii poloni, își dovedise abilitatea și capacitatea de a specula

¹⁷ DRH, D, I, no. 293; p. 402; F. Pall, *Stăpânirea lui lancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii”, XVIII, 1965, 3, pp. 620-637; C. Rezachevici, *Cronologia critică*, pp. 500-501, 509-510; am putea presupune și că acel Alexandru adus de Mehmed II în Moldova (1476) era fiul lui Ștefan II (datele contemporane sunt contradictorii; *Codex*, III, no. 258, p. 281 (Bartolomeo de Piscia); *Długosz* (XIV), pp. 644-645) cu fiica a lui Dorino I Gattilusio (L. Șimanschi, Dumitru Agache, *Moldova între anii 1469 și 1473: program de guvernare și conjuncturi politice*, în AII, XXXV, 1998, p. 7, nota 34; Al. Simon, „*Quello ch'è apresso el Turcho*”. About A Son of Stephen the Great, în AIRCRU, VI-VII, 2004-2005, pp. 156-157).

¹⁸ Les „*Memoires*” du Grand Ecclesiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439) (= CF, II, 9), éditées par Vitalien Laurent, Rome, 1971 pp. 448, 450; Deno E. Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West: Two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance. Studies in Ecclesiastical and Cultural History*, Oxford, 1966, pp. 88-94; Ilona Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Weigieri Turki w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996 pp. 361-369 (rezumat); F. Pall, *Intervenția lui lancu de Hunedoara*, pp. 1061-1064; C. Rezachevici, *Cronologia critică*, pp. 476-534.

ocaziile ivite. Din acest punct de vedere, dar și din perspectiva opțiunilor sale în contextul cruciat (1440/1441-1447) și în cel „unionist” (1436/ 1437-1439), „crearea” mitropoliei Romanului este relevantă. În raport cu această „creație”, sigură în 1437, când, în cele două Valahii, existau patru arhiepiscopi, merită relevat, că, din rațiuni comerciale și politice pontice evidente (în acei ani 1435-1436 sigur), Ștefan II era apropiat de venețieni, care aveau o atitudine mult mai intransigentă în raport cu grecii, decât genovezii. Pe de altă parte, din rațiuni similare, și Bizanțul îi favoriza, în aceiași ani, pe venețieni. Cum nici patriarhia, nici puterea imperială, indiferent de situația lor delicată, nu încurajau inițiative pro-romane, individuale și extreme, din partea ierarhilor ortodocși, îndeplinirea cererii lui Ștefan de crearea a unei noi mitropolii, al cărei titular avea și funcție de organ de control al ierarhului de la Suceava, nu a ridicat probleme¹⁹.

Timp de 14 ani, Ștefan II și-a început și încheiat domniile alături de otomani. Cu excepția perioadei de maximă glorie huniadă (1441/1442-1444), când, precaut și interesat, s-a apropiat de Iancu, nu avem indicii că a renunțat, eventual și oficial, la acordul cu puterea otomană. Dimpotrivă, înțelegerea pare să fi devenit tot mai strânsă, mai ales după Varna. Darul din 1446 dovedește existența unei relații aparte între Ștefan II și Murad II. Dincolo de evidentele și fireștile rețineri din mediul ortodox vizavi de unire, Ștefan, ca fidel al lui Murad II, nu avea cum să susțină unirea Bisericii în format roman. O asemenea unire era una dintre cele mai mari temeri otomane de la Murad I și Baiazid I. Deși alegerile și acțiunile lui Ștefan II, preponderent, mai mult subînțelese, decât dovedite direct, pot fi privite, și din punct de vedere ortodox, drept o trădare a cauzei creștine comune, ele i-au permis să reziste (însumat) cel mai mult pe tron dintre toți domnii valahi dintre 1418/1432-1457²⁰.

¹⁹ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire de la croisade*, IV, 1453-1476, Bucurest, 1915, no. 12, pp. 33-34; Anton Kern, *Der "Libellus de notitia Orbis" Johannes III (de Galonifontibus?) O.P. Erzbischofs von Sultanieh*, în AFP, VIII, 1938, p. 100; Ilarie Ivan, *Un ierarh moldovean, cu numele de Calist, înmormântat la mănăstirea Neamț*, în MMS, XLVI, 1970, 1-2, p. 70; Petre Ș. Năsturel, *Un témoignage byzantin sur la métropole de Roman (Moldavie)*, în RER, XV, 1975, p. 200; M. Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la seconde moitié du XVe siècle*, în RER, XVI, 1981, p. 36; Zacharias Tsirpanlis, *Il decreto fiorentino di Unione e sua applicazione nell' Arcipelago Greco. Il caso di Creta e di Rodi*, în "Thesaurismata", XXI, 1991, pp. 43-88; Claudine Delacroix-Besnier, *Les Dominicains et la Chrétienté grecque aux XIVe et XVe siècles*, Roma, 1997, p. 407.

²⁰ Pentru politica bisericească a lui Ștefan II, date fiind discuțiile recente, vezi D.-I. Mureșan, *Notes critiques sur l'histoire de l'Église de Moldo-Valachie au XVe siècle*, în AMN, XLI-XLII², 2004-2005 [2007] (în curs de apariție). Mai mult decât problema husită, mult mai evidentă, atât numeric, cât și sub raportul implicațiilor anti-romane, sub Ștefan II, decât sub Alexandru I (*Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752* (= MSM, XXIII), collegit et digessit P. Eusebius Fernendžin., Zagrabiae, 1892,

THE MOLDAVIAN HARBORS:
STEPHEN II, JOHN HUNYADI AND MURAD II IN
ITALIAN DOCUMENTS (1444-1446)

- Abstract -

Based on newfound data from the Italian Archives and on Moldavia's medieval maritime importance and value, due to the several Genovese colonies under the formal control of Suceava, the controversial figure of Stephen II is placed into perspective, together with those of John Hunyadi and sultan Murad II. The three main documents used in this study come from November 1432, October 1444 and April 1446. Each of them reveals significant aspects regarding the Moldavian events.

In late 1432, a few months before Stephen's rise to the throne, with Ottoman support (initially, also with Ottoman support, he had failed), Moldavia was, in Venice's view, a Catholic land fallen into the hands of the Turk. In the fall of 1444, Stephen had entered an open conflict with Murad II's Genovese supporters. This was his form of aid rendered to John Hunyadi. On the eve of the battle of Varna, Hunyadi, together with king Wladislaw of Poland and Hungary, were on the peak of their crusader glory. Stephen had been forced by the events in Hungary, Poland and the Balkans to seek an agreement with them. In April 1446, after an Ottoman raid on Mytilene (Lesbos), Murad II, returning from his retreat, sent the daughter of Dorino I Gattilusio to Stephen as a gift. Murad's "gift" provides prove for the special relations established between the Ottoman sultan and the contested Moldavian ruler. This gave Hunyadi, who had his own plans for both Buda and Byzantium, further reason to try to depose Stephen II. However, in 1447, Stephen lost his life, due to Roman II's action (with Polish support), the son of former Moldavian ruler, Elias I, and not to that of Peter II, Hunyadi's favorite.

Such data point out to a much more delicate matter. From early on in his reign(s), Stephen's actions came in to relation with the question of Church union. Out of political necessity, both prior to and after the union of Florence (1439), Stephen II's decisions favored the anti-unionist camp and the Ottomans. This ensured him one of the longest Walachian reigns in the first half of the 15th century.

no. 789, p. 176), un bun indiciu pentru situația politică, în special, din Moldova de la mijlocul secolului XV, poate fi faptul că, deși din 1445, mitropolitul Damian al Moldovei *denunțase* unirea (pe care o semnase în 1439), împăratul unionist Ioan VIII Paleologul a amânat înlocuirea sa cu Ioachim, până în noiembrie 1447 (Michel Lascaris, *Joachim, métropolit de Moldavie et les relations de l'Église moldave avec le patriarcat de Pec et l'archevêché d'Achris au XVe siècle*, în BSHAR, XIII, 1927, pp. 129-134), patru luni după moartea lui Ștefan II, când se pregătea intervenția huniadă în Moldova. În acest context, luând în considerare și noile date arhivistice, identitatea lui Ștefan din formularul patriarhiei constantinopolitane de secol XV cu Ștefan II (Șt.S. Gorovei, recenzie la FHDR, IV, în AIIAI, XXI, 1984, p. 538), propusă în pofida identificării lui Ștefan cu Ștefan III de către editorii formularului (Jean Darrouzès, Ekthesis Nea. *Un manuel des*

ABREVIERI

Arhive și biblioteci

- ASG = Archivio di Stato di Genova, Genova (www.archivi.beniculturali.it/ASGE/asge.htm)
Archivio Segreto (A.S.), *Diversorum*, [reg.] 533, 1444
- ASM = Archivio di Stato di Milano, Milano (www.archivi.beniculturali.it/ASM/index.html)
Archivio Ducale Visconteo-Sforzesco/ Archivio Sforzesco (A.D.S.); Carteggio estero (Potenze estere), *Ungheria*, cart. 650, 1452-1490 [1441] (fasc. [1], 1452 [1441]-1457; fasc. [2], 1458-1466; fasc. [3] 1467-1490)
- ASVe = Archivio di Stato di Venezia, Venezia (www.archivi.beniculturali.it/ASVE/index.html)
Senato Segreto [Senato Secreti] (S.S.), *Deliberazioni*, reg. 20, 1453 [MV=1454]-1459
- HHSa = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (www.oesta.gv.at/ebestand/chh/efr1hh.htm)
Reichshofkanzlei (R.H.K.), *Maximiliana* (1477-1519), [cutia] 29, 1513 März-September (fasc. 22, März-April 1513, 23a-[1, 1513 Mai-Juni, 2, 1513 Juli-August, 3, 1513 September])
- ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek, Wien (www.onb.ac.at)
Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung (Codices), Cod. 6215-6217

Periodice și serii documentare

- AI(A)I = Anuarul Institutului de Istorie (și Arheologie, din 1972) "A.D. Xenopol", Iași, 1964-1989
- AIIX = Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", Iași, 1990- (continuă „AI(A)I”)
- AIRCRU = Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica, Venezia, 1999-
- AFP = Archivum Fratrum Praedicatorum, Romae, 1930 [1931]-
- AMN = Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj (-Napoca), 1964-
- AOASH = Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 1947-

pittakia byzantin du XIVe siècle, în REB, XXVII, 1969, pp. 46-47; FHDR, IV, no. XLIX-3, p. 315), este imposibilă. Este vorba în mod evident de Ștefan III cel Mare.

- ASLSP = *Atti della Società ligure di storia patria*, Genoa. 1858-1935, 1947-1957, ns, 1960-
- ASRSP = *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, Roma, 1878-
- AŞD = *Anuarul Şcolii Doctorale "Istorie. Civilizație. Cultură"*, Cluj-Napoca, 2005
- BISIME = *Bollettino dell'Istituto Storico Italiano (per il Medio Evo) e Archivio Muratoriano*, Roma, 1886-
- BSHAR = *Bulletin de la Section Historique de la Académie Roumaine*, Bucarest, 1912- 1947
- CF = *Concilium Florentium*, seria A [I], Documenta; B [II], Scriptores, Romae, 1940-1977
- CHR = *The Catholic Historical Review*, Washington, DC, 1915-
- CI = *Cercetări istorice*, Iași, 1922-1938 (1946), sn, 1971-
- DOP = *Dumbarton Oak Papers*, Washington, DC, 1941-
- JHS = *The Journal of Hellenic Studies*, London, 1880-
- MAPS = *Memoirs of the American Philosophical Society*, Philadelphia, 1933-
- Mélanges = *Mélanges d'histoire générale*, Cluj, 1922-1938, NS, 2006 [2007]-
- MGH = *Monumenta Germaniae Historica*, Hannover, [seria a I-a] Scriptores, [sub-seria 7] Scriptores Rerum Germanicarum. Novae Series (NS), Leipzig, Weimar, München, Berlin, 1826-
- MMP = *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, Cracoviae, 1861-1938
- MN = *Il Mar Nero. Anali di archeologia e storia*, Roma, Paris, 1994-
- MMS = *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1925-
- MSM = *Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, Zagreb, 1867-1918; 1948-1979; 2002-
- NHB = *Nouvelle Histoire Bataille*, Paris, 1999-
- NRS = *Nuova Rivista Storica*, Roma, 1917-
- OCP = *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, 1935-
- OGS = *Osmanische Geschichtsschreiber*, Graz-Wien-Köln, 1955-1981, NF, 1982-
- QCR = *Quaderni della Casa Romena di Venezia*, Venezia, 2001-
- RdI = *Revista de istorie*, Bucuresti, 1974-1989
- REB = *Revue des Études Byzantines*, Paris, 1943-
- RER = *Revue des Études Roumaines*, Paris, Atena, Iași, 1953-
- RESEE = *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Bucarest, 1963-
- RHSEE = *Revue Historique du Sud-Est Européen*, București, 1924-1947

- RIU = Români în istoria universală (coordonatori Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Buzatu, Vasile Cristian), Iași, 1986-1992
- RQ = Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte, Rom, 1887-1942, 1953-
- RRH = Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest, 1962-
- SG = Studi Genuesi, Genova, NS, 1983-
- SI = Studia Islamica, Paris, 1953-
- SMIM = Studii și materiale de istorie medie, București, Brăila, 1956-
- SOF = Südost-Forschungen: internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, München, 1936-
- Studii = Studii. Revista de istorie, București, 1948-1973 (este continuată de "RdI")
- SUBBH = Studia Universitatis Babes-Bolyai, series Historiae, Cluj (-Napoca), 1958-
- Sz = Századok, Budapest, 1867-
- SV = Studi Veneziani, Venezia, 1959-1976; NS, 1977-
- Thesaurismata = Thesaurismata. Bollettino dell'Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Post-Bizantini, Venezia, 1961-

Studii și articole

Arcadie M. Bodale

NOI DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI DIN ARHIVA
METOHULUI SFÂNTULUI MORMÂNT DIN
CONSTANTINOPOL (1618-1857)

În urma secularizării averilor mănăstirești, mii de documente românești au fost luate de călugării greci de la metoacele din Principatele Unite și duse la mănăstirile-mamă de la Muntele Athos¹, în Epir², Sinai³, la Patriarhiile din

¹ Manouël Gedeon, *Ho Athos: anamnêseis, eggrapha, sêmetôseis*, Constantinopol, 1885; Kallinikos Delikanis, *Perigraphikos katalogos tôn en tois kâdixi tou patriarchikou archiphylacheiou sôzomenôn episêmon eggraphôn peri tôn en Athô monôn* (1630-1683), vol. I-III, Constantinopol, 1902-1905; Nicolae Iorga, *Munthele Athos în legătură cu țările noastre*, în AARMSI, seria a II-a, tom. XXXVI (1914), p. 447-517; Grigore Nandriș, *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos (1372-1658)*, publicate de ~ după fotografiile și notele lui Gabriel Millet, București, 1936; G.D. Cioran, *Scheseis tôn Roumanikôn Chorôn meta Athónos kai de tous Koutloumousiou, Lauras, Docheiariou kai tou Hagiou Panteleômônos ê tôn Rossôn*, Athena, 1938; Teodor Bodogac, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940; Damian P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, extras din „Ahiva Românească”, București, 1941, nr. 6, p. 263-309; Gheorghe I. Moisescu, *Contribuția românească pentru susținerea Muntelui Athos în decursul veacurilor*, în „Ortodoxia”, an V (1953), nr. 2, p. 238-278; *Actes de l'Athos*, vol I *Actes de Xenophon*, Amsterdam, 1964, 113p.; vol II *Actes du Pantocrator*, Amsterdam, 1964, 77p.; vol III *Actes d'Esphigménon*, Amsterdam, 1967, 122p.; vol IV *Actes du Zographou*, Amsterdam, 1969, 213p <rec. Paul Mihail în AIIA, an. XI (1974), p.285-287>; Marie Nystazopoulou-Pélékidou ke I.P. Mircea, *Ta roumanika eggrafa ton arheion tis en Patmo moni* (=Acte românești din arhivele mănăstirii Patmos), Extras din „Simmeikta”, tom. II (1970), p. 255-340 <rec. Paul Mihail în AIIA, an. X (1973), p.490-491 și în „Studii Teologice”, București, nr. 7-8, 1973, p. 598-599>; Dimitrie Bogdanović, *Katalog kirilskih rukopisa monastira Hilandara. Paleografski*, Belgrad, 1978; Virgil Căndea, Constantin Simionescu, *Le mont Athos. Présences roumaines*, București, 1979; Dan Livezeanu, *Documente de la Athos privitoare la câteva mănăstiri din Moldova (1617-1755)*, în BOR, 1980, tom XCVIII, nr. 5-6, p. 629-636; Paul Mihail, *Noi mărturii românești de la Athos*, în BOR, anul C (1982), nr. 5-6, p. 550-564 + 8 ilustrații; idem, *Recherches dans les archives d'Athos*, în „Revue des Études Sud-Est

Constantinopol, Alexandria⁴ și Ierusalim⁵ sau la arhiva Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol⁶. Actele păstrate la Sfântul Munte au rămas multă vreme necunoscute, dar, în ultima vreme, s-a început fondarea, ordonarea și repertorierea lor, publicându-se câteva cataloage documentare⁷. Alte acte au fost puse de către Florin Marinescu și Dumitru Năstase la dispoziția editorilor din țară pentru a fi editate⁸.

Européennes", Bucharest, XXVI (1988), nr. 4, p. 341-344; D. Năstase, F. Marinescu, *Les actes roumains de Simonopétra (Mont Athos). Catalog sommaire*, Athena, Editura Manoutios, 1987, 155p.+12 il. <rec. Paul Mihail în AIIA, an. XXV (1988), partea I, p.560-563>.

² Nicolae Iorga, *Fundațiunile domnilor români în Epir*, în AARMSI, seria a II-a, tom. XXXVI (1913-1914), p. 881-915.

³ Ntoris Papastratos, *Ho Sinaitēs Chatkēkyriakēs ek Choras Vourla. Grammata, sylographies (1688-1709)*, Athena, 1981.

⁴ Marie Nystazopoulou-Pélékidou, *Les actes roumains des archives du Patriarcat d'Alexandrie*, Extras din „Afieroma sto Nikos Svoronos”, vol. II, Editura Rethymno, 1986, p. 256-265 <rec. Paul Mihail în AIIA, an. XXV (1988), partea I, p.589-590>.

⁵ Émile Legrand, *Recueil de documents grecs concernant les relations du Patriarcat de Jérusalem avec la Roumanie (1599-1728)*, publiés par -, Second Édition, Paris, 1903; Idem, *Opt documente moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, în „Cercetări Istorice. Revistă de Istorie Românească”, an VIII-IX (1932-1933), nr. 1, p. 185. În continuare: Mihailovici, *Opt doc.*

⁶ Émile Legrand, *Recueil de documents grecs concernant les relations du patriarchat de Jérusalem avec la Roumanie (1569-1728)*, Paris, 1895; Nicolae Iorga, *Fundațiuni religioase ale domnilor români în Orient*, în AARMSI, seria a II-a, tom. XXXVI (1913-1914), p. 863-880; P. Mihail, *Documente inedite ale Cancelariei moldovenești din veacul al XVI-lea (Din Arhiva Metohului Sf. Mormânt din Constantinopol)*, Extras din „Studii. Revista de Istorie”, anul XVII (1964), nr. 2, p. 335. În continuare: Mihail, *Doc. inedite*; Constantin N. Velichi, *Documente moldovenești (1607-1673) din arhiva Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol*, în „Buletinul Institutului Român din Sofia”, I, 1941, p. 211.

⁷ Dumitru Năstase și Florin Marinescu, *Les actes roumains de Simonopétra (Mont Athos). Catalog sommaire*, Athenes, Editura Manoutios, 1987, 155 p.+12 il. <rec. Paul Mihail în AIIA, an. XXV (1988), partea I, p.560-563>; Florin Marinescu, *Roumanika eggrapha tou Hagiau Orous. Archeio Hieras Monēs Xēropotamou* (=Documente românești de la Sfântul Munte. Arhiva Sfintei Mănăstiri Xiropotamu), tom. I, Athena, 1997, 748 p.; Florin Marinescu, *Roumanika eggrapha tou Hagiau Orous. Archeio Protaton* (=Documente românești de la Sfântul Munte. Arhiva Protaton), Athena, 2001, 658 p.; Florin Marinescu, Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *Documente românești din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos*, Catalog, vol. I <1432-1800>, editat de -, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2005.

⁸ Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I *Acte interne (1408-1660)* editate de -, Iași, Editura Dosoftei, 1999, p. VII; Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, editate de -, Iași, Editura Dosoftei; vol. II *Acte interne (1661-1690)*, 2000, p. VIII; vol. IV, *Acte interne (1726-1740)*, 2001, p. V; vol. V *Acte interne (1741-1755)*, 2001, p. VI; vol. VI, *Acte interne (1756-1770)*, 2004, p. V; vol. VII, *Acte interne (1771-1780)*, 200, p. V; vol. VIII, *Acte interne (1781-1790)*, 2006, p. V. *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, București, Editura Academiei Române, vol. XVIII (1623-1625), 2006, întocmit de Caproșu și V. Constantinov, p. VII; vol. XXVI (1641-1642), 2003, întocmit de I. Caproșu, p. VII-

În ceea ce privește Arhiva Metohului Sfântului Mormânt, aceasta a fost vizitată de către români doar în perioada interbelică. Este vorba de Paul Mihail⁹, Marcu Berza¹⁰ și Constantin Velichi¹¹, fiecare dintre ei semnalând starea deplorabilă a acestei arhive și pericolul distrugerii documentelor. Din acest motiv, Mihail și Velichi nu numai că „s-au străduit să salveze de la distrugere și să aducă în țară aceste documente”¹², dar, mai mult, au reușit să pună în circuitul științific o bună parte dintre ele.

Astfel, în anul 1931, cu prilejul unei călătorii făcute în Bulgaria, în Grecia, la Muntele Athos și la Constantinopol¹³, părintele Mihail a obținut, după mai multe insistențe, bunăvoința avocatului Vladimir Mirmiroglu (Miermiroglu), administratorul Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol, care i-a permis să pătrundă pentru puțin timp acolo. Aici, a identificat „din praf, gunoii și putreziciunea în care zăceau”¹⁴, sute de acte românești din secolele XV-XIX, referitoare la moșiile și mănăstirile închinete Sfântului Mormânt din Ierusalim. În perioada cât a stat la Constantinopol, părintele Mihail a lucrat zilnic câte 12 ore, ocupându-se de conservarea, ordonarea¹⁵ și inventarierea¹⁶ documentelor descoperite, „ca să se păstreze documentele pentru viitor și să poată fi cercetate și de alți români”¹⁷. Din păcate, lipsit fiind de sprijin material și moral din țară¹⁸, preotul cărturar nu și-a putut prelungi șederea în fosta capitală a Imperiului Otoman, așa încât nu a putut identifica¹⁹ și transcrie²⁰ toate

VIII și vol. XXVIII (1645-1646), 2006, întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, p. V.

⁹ Paul Mihail, *Jurnalul călătoriei de studii în Sud-Estul Europei (1931)*, partea a IV-a, în MO, Serie Nouă, anul XLI (1989) nr. 6, p. 132-147. În continuare: Mihail, *Jurnalul-IV*.

¹⁰ Marcu Berza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ediția a II-a, București, 1937, p. 102.

¹¹ Constantin N. Velichi, *op. cit.*, p. 211.

¹² Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Documente regăsite dintr-o arhivă pierdută*, în SMIM, vol. XX (2002), p. 46; Mihail, *Jurnalul-IV*, p. 143; Constantin N. Velichi, *op. cit.*, p. 211-212.

¹³ Paul Mihail, *Jurnalul călătoriei de studii în Sud-Estul Europei (1931)*, în MO, Serie Nouă, anul XLI (1989) nr. 3, p. 86-118, nr. 4, p. 82-107, nr. 5, p. 96-115, nr. 6 p. 132-147 și anul XLII (1990), nr. 1-3, p. 235-263; idem, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1462-1755)*, în „Cercetări Istorice. Revistă de Istorie Românească”, partea I, an VIII-IX (1932-1933), nr. 3, p. 3. În continuare: Mihailovici, *Doc. Constantinopol I (1462-1755)*.

¹⁴ Idem, *Opt doc.*, p. 185; Idem, *Doc. Constantinopol I (1462-1755)*, p. 3.

¹⁵ „[...] le-am așezat în dosare, le-am clasificat, scurtați și încheiați” (idem, *Opt doc.*, p. 185; vezi și idem, *Jurnalul-IV*, p. 141 și p. 143; Idem, *Doc. Constantinopol I (1462-1755)*, p. 3).

¹⁶ Idem, *Jurnalul-IV*, p. 143

¹⁷ Idem, *Jurnalul-IV*, p. 142-143.

¹⁸ Idem, *Opt doc.*, p. 185.

¹⁹ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 50.

documentele românești aflate în pomenita Arhivă. Totuși, munca sa rămâne una de referință pentru istoriografia și arhivistica românească, chiar dacă unele materiale adunate s-au risipit și s-au distrus „din pricina evacuărilor și a altor năpaste”²¹, căci a făcut regeste pentru 693 de documente din secolele XVII-XIX²², a întocmit un tabel al celor 22 pergamente grecești din anii 1619-1827 referitoare la proprietățile Sfântului Mormânt și a inventariat cele 16 dosare din anii 1835-1858 privitoare la moșiile închinat Patriarhiei de Ierusalim²³, unele dintre ele având peste 1000 de pagini, iar altele fiind putrede și mâncate de rozătoare²⁴. Din păcate, hărțile ce se găseau în două lăzi au rămas neinventariate, „întrucât sunt complet putrezite și distruse”²⁵. În timpul șederii sale la Constantinopol, Paul Mihail a câștigat treptat simpatia avocatului Mirmiroglu, conducătorului Arhivei Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol, și câteva documente pe care nu a reușit să le traducă, au fost fotografiate²⁶. De asemenea, stărnindu-i acestuia un deosebit interes pentru căciula de astrahan pe care o purta²⁷, dar și prin cumpărări efective de acte și cărți²⁸, preotul Mihail a reușit să aducă în țară câteva zeci de documente originale, pe care le-a vândut mai târziu în București (Direcției Generale a Arhivelor Statului, Bibliotecii Academiei Române, Bibliotecii Naționale sau Muzeului Național), precum și Arhivelor Statului din Iași. Totuși, importanța cea mai mare a călătoriei în Orient este dată de faptul că, după întoarcerea din voiaj de studii, părintele Mihail și-a valorificat descoperirile făcute la Constantinopol²⁹.

²⁰ Mihailovici, *Doc. Constantinopol I (1462-1755)*, p. 3; Idem, *Opt doc.*, p. 185; Idem, *Jurnalul-IV*, p. 142-143.

²¹ Idem, *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol (1607-1806)*, Iași. 1948, p. 3. În continuare: Mihail, *Doc. și zapise*.

²² Idem, *Jurnalul-IV*, p. 145; Idem, *Opt doc.*, p. 185.

²³ Idem, *Jurnalul-IV*, p. 146; Idem, *Opt doc.*, p. 186.

²⁴ Idem, *Jurnalul-IV*, p. 146.

²⁵ Idem, *Opt doc.*, p. 185-186.

²⁶ Idem, *Jurnalul-IV*, p. 143; Idem, *Album de documente moldovenești din veacul al XV-lea*, Iași, 1934, f. 2 și planșele I-XII. În continuare: Mihailovici, *Album de doc*.

²⁷ Idem, *Jurnalul*, p. 146.

²⁸ Idem, *Jurnalul-IV*, p. 144.

²⁹ Paul Mihail, *Alte acte românești de la Constantinopol*, în AIIAI, partea I (<1521-1660>), an VII (1970), p. 353-357; partea a II-a (1578-1820), an IX (1972), p. 455-468; partea a III-a (1658-1738), an X (1973), p. 411-418; partea a IV-a (1596-1860), an XII (1975), p. 235-288; partea a V-a (<1547-1620>), an XVI (1979), p. 507-511; partea a VI-a (<1639-1811>), an XVIII (1981), p. 659-665; idem, *Doc. inedite*, p. 335-362; idem, *Doc. și zapise*, 118 p.; idem, *Două surse din secolul al XVI-lea*, Extras din „Academia RPR.Iași. Studii și Cercetări Științifice. Istorie”, anul VII (1956), fasc. 1, p. 159-161; idem, *Doc. Constantinopol I (1462-1755)*, în „Cercetări Istorie. Revistă de Istorie Românească”, partea I, an VIII-IX (1932-1933), nr. 3, p. 3-63 și partea a II-a, an X-XII (1934-1936), nr. 1, p. 105-127; idem, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol*

Editarea și salvarea unor documente din aceeași arhivă a fost realizată și de către Constantin N. Velichi. Astfel, în anul 1936, el a adresat lui C. Crețu, consulul general al României din Istanbul, un raport în care „i-am expus conținutul arhivei și, opinând pentru imediata repatriere a actelor, am arătat care dintre ele trebuiau luate în primul rând precum și prețul cu care s-ar putea cumpăra”³⁰, așa încât o mare parte din documentele editate de dânsul au ajuns în depozitele Arhivelor Naționale ale României³¹. La rândul său, istoricul, fiind lipsit de mijloace materiale suficiente, a fost silit să se ocupe mai întâi de „cele mai vechi acte domnești, precum și de cele eminate de la marii ierarhi, după care avem numai regeste, urmând ca mai târziu să pot transcrie originalele slave după care avem numai traduceri și, în sfârșit, actele particulare”³². Din cele 129 de documente transcrise de acest istoric³³, au fost tipărite doar 61, deoarece izbucnirea războiului a dus la desființarea Institutului Român din Sofia și încetarea apariției „Buletinului Institutului Român din Sofia”³⁴.

Din păcate, după începerea celui de-al doilea război mondial, activitatea de editare a izvoarelor din Arhiva amintită a încetat cu desăvârșire. La această situație a contribuit și faptul că în anul 1955³⁵, cu ocazia revoltei studenților turci, o parte din Arhiva Metohului Sfântului Mormânt a ars, iar ceea ce s-a salvat de la foc și de la furt a ajuns mai târziu la Atena, așa încât multe documente românești au dispărut fără urmă pentru mai multe decenii³⁶.

Abia la începutul secolului al XXI-lea, o parte dintre documentele pierdute au fost regăsite. Astfel, Ștefan S. Grovei și Maria Magdalena Székely au avut între noiembrie 2000 și mai 2001 un stagiul documentar la Atena, ca bursieri ai Fundației „Alexander S. Onassis”. În această situație, bucurându-se de indicațiile domnului Florin Marinescu și de sprijinul directorului fundației particulare Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Manos Haritatos, cei doi medievști au văzut numeroasele antichități ale fundației, între care și felurite documente și

(1607-1806), în „Cercetări Istorice. Revistă de Istorie Românească”, an XIII-XVI (1940), nr. 1-2, p. 106-112; idem, *Album de doc.*, 2 file + XII planșe; idem, *Op. cit.*, p. 185-215; idem, *Regestele actelor moldovenești din Arhiva de la Constantinopol a Sf. Mormânt*, în „Revista Societății istorico-archeologice bisericești”, Chișinău, XXIV (1934), p. 361-416. În continuare: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*; idem, *Document de limbă românească din veacul al XVI-lea*, în „Anuarul Liceului Național Iași pe anii școlari 1942-1945”, Iași, 1946, p. 75-77.

³⁰ Constantin N. Velichi, *op. cit.*, p. 211-212.

³¹ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Grovei, *op. cit.*, p. 46.

³² Constantin N. Velichi, *op. cit.*, p. 213.

³³ *Ibidem*, p. 213-228.

³⁴ *Ibidem*, p. 211-258 și continuarea în „Buletinul Institutului Român din Sofia”, nr. II, 1941, p. 493-556.

³⁵ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Grovei, *op. cit.*, p. 45.

³⁶ *Ibidem*, p. 48.

cărți³⁷. Cu acest prilej, dl Gheorghios Haronitis, curatorul Arhivei, le-a adus spre cercetare trei dosare, în care cercetătorii ieșeni au descoperit o parte din documentele furate cu ocazia incendiului din Arhiva Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol. Astfel, dosarul „Μετόχι Πατριάρχου Τάφου” este format din 108 documente românești, un al doilea dosar cuprinde acte în limba greacă, iar cel de-al treilea dosar are un număr de 44 de documente ce au fost regestate de dl. Marinescu³⁸. Prin urmare, Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szeckely au cercetat, transcris și colaționat 152 de documente românești referitoare la proprietățile Patriarhiei de Ierusalim în Moldova³⁹. Cu același prilej, dl. Marinescu le-a semnalat și existența altor documente românești în posesia unui colecționar din Atena, de unde obțin doar 6 copii dintre ele și constată că făceau parte din aceeași arhivă, însă nu li s-a permis accesul la originale, așa încât numărul lor rămâne, pentru moment, necunoscut⁴⁰.

Din cele 158 de documente (din perioada 6 februarie 1431 - 24 august 1860) recuperate din Arhiva Sf. Mormânt ce au fost transcrise de medicviștii ieșeni, câteva documente au fost publicate, cele mai multe fiind cunoscute doar sub formă de regist, iar altele (cca 30 de piese) sunt complet necunoscute⁴¹. La acestea se adaugă numeroase mențiuni documentare în documente și periphrasuri⁴². Din acest motiv, nu putem decât să așteptăm cu deosebit interes apariția volumului cu documentele descoperite la Atena, în care vor fi incluse și rezumatele documentelor Metohului Sfântului Mormânt editate deja, a cărui publicare a fost promisă de cei doi istorici mai sus menționați⁴³.

De fapt, toate aceste documente descoperite la Atena au ajuns odată cu manuscrise bizantine foarte valoroase, în colecții private, în urma unor licitații, vândute fiind de cei care le-au „salvat” din incendiu, dar care le-au „făcut pierdute”, profitând de dezordinea provocată de incendiu și de mutarea arhivei metohului de la Constantinopol la Atena⁴⁴. Din acest motiv, documentele românești din această arhivă au fost multă vreme socotite definitiv pierdute fiindcă aceasta a fost „complet devastată și arsă în anii de după cel de-al doilea război mondial”⁴⁵ cu atât mai mult cu cât unele acte erau într-o stare precară încă din 1931.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 48-49.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 49.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 50 și nota 35..

⁴⁴ *Ibidem*, p. 49.

⁴⁵ *Idem*, *Jurnalul*, în MO, Serie Nouă, anul XLI (1989) nr. 3, p. 87.

În finalul articolului prin care era semnalată această importantă descoperire, Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szeckely opinau că unele documente din Arhiva Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol au ars, iar altele au fost, probabil, cumpărate de alți colecționari și *„poate că în viitor, cercetători cu noroc, vor găsi și alte resturi ale arhivei românești de la Metohul Sfântului Mormânt”*⁴⁶.

Din fericire, norocul ne-a surâs și, printr-o minunată împrejurare, aducem în circuitul științific un număr de alte 27 documente provenind din aceeași Arhivă a Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol. Este vorba de un număr de 8 acte originale inedite (doc. nr. 5, 6, 11, 15, 18, 21, 24 și 27 din grupajul ce urmează), la care se mai adaugă conținutul a 16 documente originale, cunoscute până acum doar sub formă de transcriere cu inexactități fonetice și de conținut⁴⁷ (doc. nr. 8) sau de mențiuni⁴⁸ (doc. nr. 4, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 23, 25 și 26 din același grupaj), și trei traduceri din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Două din traduceri amintite (doc. nr. 1 și 2 din grupajul arătat) au fost publicate în mai multe ediții după originalele lor, iar cel de-al treilea a apărut, doar sub formă de traducere prescurtată, în volumul al XIX-lea din *Documenta Romaniae Historica* ce a fost alcătuit de către Haralambie Chircă. Precizăm că două din traduceri amintite, pe care le redăm în cele ce urmează, sunt incomplete, deoarece căpitanul Andrei Sabin a lăsat puncte de suspensie pentru componența Sfatului domnesc din actele originale. Este vorba de documentele din 26 martie 1618 și din 16 decembrie 1626.

Toate aceste 27 de acte au ajuns, înainte de mutarea Arhivei la Atena, la un anticariat din Olanda. La indicația unui conațional, ele au fost răscumpărate în anii '90 de către părintele Iustin Marchiș de la biserica Stavropoleos din București. Constatându-se că documentele cu pricina sunt moldovenești, ele au fost rerăscumpărate de către Mitropolia Moldovei, unde au fost restaurate în totalitate prin strădania doamnei Mihaela Puiu. Aceasta, la cererea superiorilor ei, m-a contactat pentru a afla ce conțin aceste acte. Astfel, toate documentele amintite mi-au fost xerografiate, așa încât le-am putut transcrie și ordona cronologic. În cele din urmă, aceste acte au fost pentru a treia oară răscumpărate de către Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, în arhiva căreia se păstrează în momentul de față, toate alcătuind mapa *Documente mănăstirești și domnești*. Aici, a fost menținută ordonarea noastră pentru documentele amintite, iar numărul de ordine va fi cotă în inventarul ce urmează a fi întocmit.

⁴⁶ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 50.

⁴⁷ Mihail, *Doc. și zapise*, p. 52-53, doc. nr. 39.

⁴⁸ *Idem*, *Regeste Constantinopol*, p. 361-415.

Proveniența acestor acte din Arhiva Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol este dovedită de faptul că documentele nr. 1, 2, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 23, 25 și 26 au fost identificate de către Paul Mihail în pomenita Arhivă. Apoi, 25 dintre documentele transcrise de noi se referă la moșiile unor mănăstiri din Moldova ce au fost închinat Patriarhiei din Ierusalim (Galata, Cetățuia, Bistrița, Tazlău și Sfântul Sava din Iași) sau la Epitropia Sfântului Mormânt, și doar două acte (nr. 6 și 23) sunt documente particulare pentru un călugăr și, respectiv, pentru un boier, moșii care au ajuns mai târziu tot în stăpânirea Patriarhiei amintite. În sfârșit, consultând originalele, am constatat că două dintre regeștele publicate de către părintele Mihail au fost datate greșit (doc. nr. 12 și 25), iar un altul are un conținut imprecis (doc. nr. 25).

În ceea ce privește conținutul acestor documente, ne-au atras în mod deosebit atenția cele cu nr. 6 [din 1662(7270) martie 16], nr 13 [din 1663 (7171) martie 12] și nr. 18 [1701 (7209) ianuarie 25]. Cel dintâi amintește vânzarea făcută de către Mirăuțești în satul Budești, ținutul Cârligăturii, lui Miron Barnovschi voievod. Al doilea arată o situație unică în istoria administrativă a Moldovei, și anume că satul Tătăreni, pe Crasna, își avea hotarul în două ținuturi: Fălciu și Vaslui. În sfârșit, cel din urmă atestă că un anume Ursul a fost nevoit să-și dea ocinile egumenului Gligore de la Tazlău drept plată pentru că acesta i-a dat banii cu zăpis și l-a scos din temniță.

În editarea acestor documente am folosit normele adoptate la publicarea seriei A, Moldova, a colecției *Documenta Romaniae Historica*, bucurându-ne de sprijinul domnului profesor univ. dr. I. Caproșu, căruia îi aducem sincere mulțumiri și pe această cale. Aceleași mulțumiri, le aducem și colegului Daniel Ciobanu, care, la rugămintea noastră, a întocmit un font slavon complet pentru calculatoare și adaptat programului „Word” în limba română, în condițiile în care fonturile slavone folosite de breasla editorilor sunt incomplete și dificil de utilizat.

1

**1618 (7126)
mart(ie) 28, Iași**

Radu <Mihnea> voievod, cu voia doamnei Maria, fiica lui Petru <Șchiopu> voievod închină Sfântului Mormânt din Ierusalim mănăstirea Galata din Iași.

Suret. În numile Tatălui, și a Fiiului și a Sfântului Duh, Troiții Cei de o ființi și nedespărțitei. Iată eu, robul Stăpânului meu, Domnului D(um)n(c)zău și Mântuitorul nostru I(isu)s H(risto)s și a Troiții închinătoriu, noi Radul v(oie)vod, domnu Țării Moldovii. Adică domnie me am binivoit cu bunăvoinți, cu curată și luminată inimă, din tot sufletul nostru și cu agiutoriu de la

D(um)n(e)zău, și cu blagoslovenie a patru sfinți moldovinești: chir Th(o)fan mitropolit di Suceava, i chir Athanasie episcop Romanului, i chir Efrim episcop Rădăuțului i chir Mitrofan episcop Hușului, și cu adivărat și credincios Sfatul domniei mele, văzând și căutând rânduiala sfintei mănăstiri ce să numește Galata, undi esti hramul înălțare Domnului D(um)n(e)zău și mântuitoriului nostru I(isu)s H(risto)s, care esti de iznoavă făcută de [la] întru sfinți răposatul unchiul domniei mele Petru v(oie)vod că au căzut în mari slăbăciuni și sărăcii.

Una, că au fost [că au fost] de izn(o)av(ă) făcute înpregiurul acei sfintei mănăstiri: trapezarii, chillii și s-au răsăpit și alte îngrădituri.

Al doile, și veșmintile și argintăriile bisăricești ce-au fost dat de la răposatul Petru v(oie)vod la acea sfântă mănăstiri, undi este îngropată și do(a)mna domniei sale, Mariia, și toate s-au prăpădit, numai s-au găsit o tipsii de argint. Și sângură do(a)mna Mariia, fata răposatului Petru v(oie)vod, au mărturisit cu gura ei, fa(ă), înaintea noastră și înaintea Sfatului nostru, câte veșminte și argintării au fost bisăricești.

Alta, câte sate au fost a sfintei mănăstiri, și mori, și heliștei, i vii, i prisăci și s-au răsăpit, și câte bucate și venit au fost a sfintei mănăstiri, din toate au scăzut, neagiungând nici pentru chivernisala călugărilor, nu pentru alta, dar pentru multe greuta(i), i oștiri și limbi străine ce-au fost în pământul acesta.

Alta, că și călugării cari au fost într-ace(a) sfântă mănăstiri n-au avut frica lui D(um)n(e)zău în inimile lor, ci au fost fără grijă și n-au căutat cum să cadi, dar ci le vine spre chivernisală din bucati, din venit(ul) sfintei mănăstiri, toate cheltuia(u) și răsăpe(a) fără milă.

Pentru aceasta, văzând domnie me și căutând di slăbăciune și sărăcie acie sfintei mănăstiri, domnie me am luat-o din mânule călugărilor ce-au șazut mai înaintea într-însa și am dat-o și am închinat-o, cu voia numitei do(a)mniei Mariii, fata răposatului Petru v(oie)vod, și cu toate ci ari sfânta mănăstire: cu sate, și heliștei, și mori, și vii, i prisăci cu stupi și țigani, undi să [să] slăvești pin toată lume și cetat(e)a Ierusalimului, undi este mormântul Domnului D(um)n(e)zău și Mântuitoriului nostru I(isu)s H(risto)s, undi esti hramul înălțare lui H(risto)s și undi esti nacealnic și purtătoriu de grijă chir Theofan, slăvitul și marile patriiarhu a Ierusalimului.

Pentru acea, călugării noștri cari vor fi de acum înaintea de la acea pomenită mănăstiri Galata să caute di venit(ul) ce-a vini într-un an din toate satele, i vii i stupi, să fii di chivernisală și pomenire ciitorilor ce-au dat și au miluit sfânta mănăstire îndestul. Iar cât a rămâne mai mult din venit, dintr-acel an, să aibă a strângi și a vindi egum(enul) de la sfânta mănăstiri și să facă bani. Dar toate să fii cu știința și înscris a părintelui nostru și rugătoriu chir mitropolit di Suceava

și a-i trimeti cu pecete sfinții sale la ce de sus scrise și slăvită cetate a Ierusalimului și a-i da în mâna marelui și slăvitului patriiarhu.

Drept aceea, marile și slăvitul patriiarhu cu toți(i) părinții, și rugătorii și preoții călugari ci să află în sfânta cetate a Ierusalimului să aibă pe D(om)nul D(um)n(e)zău neconținut a ruga zi și noapte cu privighere și cu paraclisuri pentru iertare păcatilor întru sfinți adormitului răposatului unchiul domniei mele, Petru v(oi)e vod, și părinții domniei mele, și pentru bună sănătate(a) domniei mele, și a do(a)mnei domniei mele, și de D(um)n(e)zău dăruie(i) fiii noștri, și să ne scrii în sfântul marile și dumnăzăiescul pomelnic¹ și să faci mari pomenire din an în an la zăoa marelui și slăvitului proroc Ilie Thezviteanul pân(ă) când va sta acel sfânt loc. Toate acele de sus scrise să fii de la domnie me neclintit nici odinioare în veci.

Și spre aceasta este credința domniei mele de sus scris, noi Radul v(oi)e vod, și credința preiubitului fiu domniei mele Alexandru v(oi)e vod și credința tuturor boierilor noștri, a Moldovii, mari și mici²

Iar după viața noastră și domnie, cini va fi domnul din fiii noștri sau din neamul nostru sau iarăși pe cini va alege D(um)n(e)zău a fi domnu în pământul no[a]stru a Moldovii, acela să nu strici a noastră danii și întăritură și așăzare, ci și domnie sa să de și să întărească, căci cini dă și întărești sfintele mănăstiri, sufletul său îl miluiești și îl înpodobești.

Dar cini a îndrăzni să rupă și a strica a noastră danii și așăzare, acela să fii afurisit și blăstămat de Domnul D(um)n(e)zău ziditoriul cerului și a pământului, și de Precurata Sa Maică, i de 4 sfinți evangheliști, și de marii și de preslăviții 12 apostoli și de sfinți și purtători de D(um)n(e)zău 318 părinți de la Nichie. Și să aibă parte cu Iuda și cu afuritul Arie și cu alți necredincioși jădovi ce-au strigat asupra lui D(um)n(e)zău, sângele lor asupra lor și asupra fiilor lor, cari esti și va fi.

Și spre mai mari tării și întăritură a celor toate de sus scrise, am poroncit cinstit și credincios boieriului nostru giupânului, Ionașco Ghenghea vel log(o)f(ă)t, să <s>³cree și pecete noastră să spânzuri la această adivărată a noastră carté.

Au scris Grigorce, în Iași, la anul 7126 <1618> mart(ie) 26.

Noi Radul v(oi)e vod.

L(oc) p(ecete) g(o)spod.

Asămâne di pe sirbii s-au tălmăcit di mini, <1>795 iulie 28, Andrei Sabin vel c(ă)p(i)t(a)n <m.p.>.

<Pe verso, scris în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea:> 7126 <1618> mart(ie) 26. 14. Galata.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 1), trad. din a doua jumătate a sec al XVIII-lea.

EDIȚII: Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. V, 215-218 (trad. cu alfabet de tranziție și data citită greșit: 7225 <1617> mart. 25; vol. VII, p. 121-123, (trad. după orig.); vol. IX p. 146-149 (trad. după trad. gr. cu menționarea unei trad. rom. din 1845); Mihailovici, *Doc. Constantinopol I (1462-1755)*, p. 24-27, nr. 17 (trad. după orig.); *DIR.*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 250-252, nr. 310 (trad. după orig.); *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. I (1387-1620), întocmit de Ilcana Leonte, Mihai Fănescu, Mihai Regleanu, Veronica Cute și Lucia Papadopol, DGAS, București, 1957, 411, nr. 1826 (rez. și ed. anterioare); Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 514 (rez. după *DIR.*); *Documente privitoare la Istoria Românilor. Colecția Hurmuzaki*, vol. XIV, partea I, (1320-1717), București, 1915, tom. XV, partea I, 113, nr. CCIV (rez.); Gh. Ghibănescu, *Uricarul (XXV volume) și documente ce vorbesc de Iași*, în „Ioan Neculce”, fasc. 7 (1928), p. 256 (rez.); Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la Orașul Iași*, vol. I *Acte interne (1408-1660)*, Iași, Editura „Dosoftei”, 1999, p. 165-170, doc. nr. 121 (trad. după orig. și ed. anterioare).

1. După «dumnezeiescul» a fost scris «gărtăvnic» dar a fost tăiat și înlocuit cu «pomelnic».
2. Un rând este lăsat necompletat, fiind puncte de suspensie.
3. Omis.

2

1619 (7127)
iunie 8, Iași

Gașpar <Grațiani> voievod confirmă închinarea de către doamna Maria, fiica lui Petru <Șchiopu> voievod, a mănăstirii Galata din Iași la Sfântul Mormânt din Ierusalim.

Suret. În numile Tatălui, și a Fiiului și a Sfântului Duh, Troiță de o ființă) și nedispărțită. Iată cu, robul Stăpânului meu, Domnului D(um)n(e)zău și Mântuitorului nostru I(isu)s H(risto)s și a Troiții închinătoriu, noi Gașpar v(oi)e vod cu mila lui D(um)n(e)zău domnu Țării Moldovii. Adică domnie me(a) am binivoit de a noastră bună voinți, cu curată și luminată inimă, din tot sufletul nostru și agiutoriu de la D(um)n(e)zău și am dat, și am întărit și am închinat sfânta mănăstire ci să numești Galata, undi esti hramul Înălțare(a) Domnului D(um)n(e)zău și Mîntuitorului nostru I(isu)s H(risto)s, cari esti de iznoavă zidită și făcută de răposatul Petru v(oi)e vod, cu toate satele, și heliștei, și cu mori și cu țigani, undi să slăvești pin toată lume(a) Cetate(a) Ierusalimului, undi-i mormântul Domnului D(um)n(e)zău și Mîntuitorului nostru I(isu)s H(risto)s și undi esti Înălțare(a) lui H(risto)s, undi esti nacealnic și purtătoriu de grijă kir Theothan¹ slăvitul și marile patriiarhu a Ierusalimului, din uric di danie și închinare ce-au avut de la Radul v(oi)e vod.

Drept accia, ca să fie și de la noi dată și închinată sfânta mănăstire de sus scris(ă), ci să numești Galata, cu sate, i heliștei, și mori, și vii, și prisăci cu stupi, și cu țigani și cu tot venitul mănăstirii, undi esti dată și închinată de do(a)mna Mariia, fiica domnului Petru v(oie)vod, drept ctitorul cari au început, și au zidit-o și au făcut-o acea sfântă mănăstire Galata cu toate acele de sus scrise și cu tot venitul, neclintit nici odinioare, în veci.

Iar cini ar îndrăzni să strici a noastră danii și închinare să fii supt blăstăm(ul) acel(a) cari esti în uric(ul) de la Radul v(oie)vod.

Și altul să nu s(e) amesteci.

Însuși domnul au poruncit.

S-au scris în Iași, let 7127 <1619> iuni(e) în 8.

Noi Gașpar v(oie)vod.

L(ocul) p(eceții).

Gheanghe vel log(o)ff(ă)t procit.

Marmure <a scris>.

Asămine di pe sirbii s-au tălmăcit di mini, <1>795 avgust 10, Andrei Sabin biv vel căp(i)t(an).

Pentru întocmai traducere, ...².

<Pe verso, scris în prima jumătate a sec. al XIX-lea:> 16.

<Scris în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, în grafic latină:> Galata, 7127 <1619> iun(ie) 8.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 2), trad. din a doua jumătate a sec al XVIII-lea.

EDIȚII: Mihailovici, *Doc. Constantinopol I (1462-1755)*, p. 29-30, nr. 19 (trad. după orig.); *DIR., A, veac. XVII*, vol. IV, p. 362-363, nr. 460 (trad. după orig.); Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la Orașul Iași*, vol. I *Acte interne (1408-1660)*, Iași, Editura „Dosoftei”, 1999, p. 182-184, doc. nr. 130 (trad. după orig.).

1. Greșit pentru «Theofan».

2. Omis.

Miron Barnovschi Moghilă voievod întărește Sfântului Mormânt și mănăstirii Galata scutirile pentru satele Belcești, Plopi și Călugăreni, ce sunt pe Bahlui, în ținutul Hârlăului, care sate au fost ascultătoare de ocolul târgului Cotnari.

Suret. În numile Tatălui, și a Fiului și a Sfântului Duh, Troițăi Sfintei Cei de o ființi și nedispărțitei. Iată eu, robul stăpânului meu, Domnului D(u)m(ne)zău și Mântuitorului nostru I(isu)s H(risto)s și a Troiții închinătoriu, noi Miron Bărnoschii Moghila v(oi)e vod, cu mila lui D(u)m(ne)zău domnu Țării Moldovii. Adică domnie me(a) am binivoit cu a noastră bunăvoinți, <cu>¹ luminată și curată inimă, cu agiutoriu lui D(u)m(ne)zău domnie me(a) râvnind faptelor bune și căutând și altor întru sfinți odihni(i)lor domni ce-au fost mai înaintea di noi de dragoste ce-au avut cătră D(u)m(ne)zău și cătră sfintele Lui biserici și mănăstiri și rugătorii de D(u)m(ne)zău ci i-au miluit și le-au întărit pentru spāsanie sufletilor lor și vecinica pomenire. Drept aceea, și domnie me(a), încât după puțința noastră și stăpânire, rugăm pe D(u)m(ne)zău ca să ne bini sporească și noi[n] a urma faptelor bune de bine date lor. Drept aceea, domnie me(a) cu blagoslovenie lui D(u)m(ne)zău și cu blagoslovenie rugătorilor noștri arhieriei dumnăzăiaști sfinților noștri moldovinești: chir Anastasie arhiepiscop și mitropolit Sucevii, i Athanasie episcop Romanului, Evloghi episcop Rădăuțului i Mitrofan episcop Hușului și cu tot sfatul no[a]stru, domnie me(a) ne-am milostivit fo(a)rte, și am dat și am miluit de la noi, în pământul no[a]stru a Moldovii mântuitoarei și slăvitei Bisărici a Ierusalimului, undi esti strașnic și făcătoriu de minuni Mormântul Domnului D(u)m(ne)zău și Mântuitorului nostru I(isu)s H(risto)s cu trii sate, anumi Belceștii, i Plopii și Călugărenii, ci să numești acm(u) Propomzveștii², ci esti pe Bahlui, în țin(u)t(ul) Hârlăului, cu iazuri și mori pe pârăul Bahluiului, care acele sate de sus scrise din veche zile au fost drepte domnești supt ascultare ocolului târgului no[a]stru Cotnar(i). După aceea, au fost dani și miluire de la acest bătrânul Petru v(oi)e vod a salii de izno(a)vă ziditei mănăstiri Galata, ci esti aproape de târgul Ieșii, carii s-au făgăduit și au dăruit să fii metoh acei de sus scrisei Bisărici Dumnăzăiești a Ierusalimului.

Așăjdire, domnie me am dat și am întărit sfintei mănăstiri, prec(u)m au fost dani și miluire de la Petru v(oi)e vod și de la Ștefan Tomșa v(oi)e vod. Și ne-am milostivit domnie me și am chemat oameni într-acele sate de sus scrise fiindcă, dacă ne-au adus D(u)m(ne)zău de al doile în patrie domniei mele, în pământul Moldovii a domniei mele, am găsit acele sate pustii.

Pentru aceea, ne-am milostivit fo(a)rte și am dat lor carte di iertare de la domnie me, ca să n-aibă noi[n] a da nici mari bir, nici mic, nici lucru noi[n] să nu lucrezi, nici iliș să plătească, nici sulgiu, nici goștină de oi, nici de mascuri, nici desătină de stupi, nici globnicii, nici dușegubinariii măcar, a mă(nă)stirii oameni vor fi într-acele sate, să n-aibă treabă veliții vornici, ci să iai toate acele egum(enul) de la acea sfântă mănăstire. Și să nu între nimi într-acele sate <pentru>¹ nici un feliu de angherii ci sânt pe alți săraci a domniei mele din

pământul no[a]stru, numai să aibă ii a sluj(i) la cé va fi trebuinți și poslușanii sfintei mănăstiri. Și toate aceste de sus scrise, dăjdii, i goștină și desătină, să aibă ii a da în mâinile rugătorilor noștri, călugărilor de la Galata. Dar călugării de la Galata să aibă a-i trimeti la sfânta Dumnăzăiască Bisărică a Ierusalimului, ca să fii acolo de încălțăminte și pentru altile de acolo, sfântului loc și Bisărică Dumnăzăiască de sus scris(ă).

Drept aceea, acele de sus scrise sate ca să fii și de la noi de mai sus scrisei Bisărici Dumnăzăiești a Ierusalimului dreaptă ocină, și danii, și miluire, și întăritură și uric, neclintit nici odinioare, în veci di veci. Dar iarăși(i), rugătorii noștri, sfinții părinți cari lăcuiescu acolo, să aibă a ne scrii în sfântul marile pomelnic, aşâjdire și pe părinții domniei mele și fiii noștri, precum să pominească în toate dumnăzăiaștile slujbe, după obiceiul bisăricii. Aşâjdire, și pomenire să facă noi[n] și să roagi pe milostivul D(u)m(ne)zău pentru viața noastră, și binile cu smirenii și pentru îndelungare domniei.

Iar hotarile acelor sate de sus scrise, Belceștii, și Plopii și Călugărenii, să fii din toate părțile după acele vechi hotară, pe undi au apucat din vecu.

Și spre aceasta esti credința domniei mele de sus scris, noi Miron Bărnovschii Moghila v(oie)vod, și credința tuturor boierilor noștri a Moldovii, mari și mici.....

3

Dar după viața noastră, cini va fi domnu din fiii noștri, sau din neamul no[a]stru, sau iarăși pe cini va alegei D(u)m(ne)zău a fi domnu în pământul no[a]stru a Moldovii, acela să nu strici a noastră danii și întăritură și aşâzare, ci să de și să întărească, fiindcă le esti dreaptă ocină, și danii și miluire de la alți de mai înainte răposat(i) domni și de la noi iarăși.

Dar cini a îndrăzni să strici a noastră danii și miluire și aşâzare cătră sfânta bisărică și a noastră pomenire, să-l răsăpască pe dânsul urgie dumnăzăiască și să fii afurisit de Domnul D(u)m(ne)zău, Ziditoriul ceriului și a pământului, și de Pre(a)curata Născătoare de D(u)m(ne)zău, maica lui H(risto)s, i de 12 apostoli, de 4 evengheliști și de 318 părinți de la Nîchie, și de săborul a toată vselenna⁴ și de toți sfinții. Amin.

Și spre mai mari țării și întăritură acelor toate de sus scrise, am poroncit cinstit și credincios boierului no[a]stru, giupânului Dumitrașco Ștefan vel log(o)f(ă)t să scrii și pecete noastră să spânzuri la această adivărată a noastră carte.

Au scris Borâleanu în Ieși, la anul 7135 <1626>, dec(e)mv(rie) 16.

Miron Barnoschii Moghila v(oie)vod.

(locul peceții).

Asămine di pe sirbii s-au tălmăcit di mini, <1>795, iunie 22. Andrei Sabin cāp(i)l(an) <m.p.>

<Pe verso-ul filei a doua, scris de mîini diferite în a doua jumătate a sec. al XVIII -lea>: 1) 7135 <1626>, dec(e)mv(rie) 16. No. 8 <și un rezumat în limba greacă>.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 3), trad. din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.

EDIȚII: Haralambie Chircă, *Documenta Romaniae Historica*, A., Moldova, vol. XIX (1626-1628), București, Editura Academiei, 1969, p. 169-170, nr. 142 (trad. prescurtată după original).

1. Omis.

2. Cuvântul înțeles greșit de vechiul traducător ca arătând un onomastic, însă, el se traduce: «cu nume schimbat; după poreclă» (notă de Haralambie Chircă în *DRH. A.*, vol. XIX, p. 169, doc. nr. 142; cf. și doc. orig. din 1626 martie 23, publicat în *ibidem*, p. 35-39, doc. nr. 27).

3. Un rând este lăsat necompletat, fiind puncte de suspensie.

4. «A toată lumea» sau «universal».

4

1648 (7156)
august 5, Iași

Racoviță Cehan al doilea logofăt și Vasilie Corlat uricar aleg hotarul împrejurul mănăstirii Galata, după semnele din uricul lui Petru Șchiopu voievod.

† Adeacă cu, Răcoviță Cehan log(o)ff(ă)t al doile(a) dau știre cu ceastă scrisoare a noastră cum m-au trimis măriia sa, domnu nostru Vasilie vodă, ca să socotim și să alégem locu împregiurul mănăstirei Gălatei de Sus, pre uric ce au avut de la Pătru vod(ă) în sémne. Și am mărșu acolo și am strānsu mulți oameni buni și bătrāni carii s-au aflat de au știut acel loc în sémne.

Și am purces pre sémnele uricului de la capul iazului drept la deal într-un stālp, din gios de temelii unde au fost întâiu să facă Pătru vod(ă) acoloa mănăstiré; și de acoloa, preste Valea Fântānei ce-i de piiatră, într-altu stālp; și de acoloa, dreptu la r[r]édiu, preste Valea Țigancei, într-altu stālp, lângă drumul ce vine despre Hlincea; și de acoloa, într-altu stālp, în marginea rédiului; și de acoloa, în capul rédiului, din sus, altu stālp; și de acoloa, spre drumul Scauialelor, dreptu în sus, la altu stālp, într-o movilă; și de acoloa, prin Miroslava spre ȣermurele Bahluiului, la o seliște și cu lozele; și de acoloa în gios, pre ȣermurele Bahluiului, pān(ă) în capul iazului unde s-au început dintāiu. Atāta iaste hotarul împregiurul mănăstirei Gălatei de Sus în sémne pre uric ce au arātat de la Pătru vodă. Pētr-acéia, și noi, cum am aflat mai cu dreptul cu oameni

buni pre sémnele uricului, am pus stâlpi de pîiatră. Pre mai mare credință și întăritură am făcut de la noi și această mărturie ca să fie de credință svintei mănăstiri până-ș(i) vor face și dirése domnești.

Și singur cu mîna mea am iscălit și mi-am pus și pecetea mea.

Și eu, Vas(i)lie Corlat uricariul am scris să s(c) știe.

У Іас, в(ъ) л(ѣ)т(о) 3985 ав(густ) є.

Раковицъ Чеҳан лог(о)ф(ъ)т, нскал <m.p.>¹.

Дз, Василіе Корлат Урикар, нскал <m.p.>.

Прикаучом въ тог(о) хотар².

<Pe verso-ul filei a doua, scris în aceeași vreme>: 1) 4. Hotar(nica) împregiurul mănăstirii Galata; 2) Vas(ile) v(oie)v(o)d; 3) 4 <și trei rezumate grecești ale actului din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea>.

<Scris în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 7156 <1648> avg(ust) 5. IV. Hotarnica log(o)f(ă)t(ului) Racoviță Cehan ci au făcut-o pi locul încongiurători m(ă)n(ă)st(irii) Galati din poronca dom(nului) Vasăli v(oie)vod <și un rezumat grecesc>.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 4), Orig., hârtie difolio (32,2 x 20,9 cm.), filigran, sigiliu inelar, octogonal, în tuș (1,3 x 1,3 cm.), slab imprimat, având în câmpul sigilar un scut timbrat de un coif cu coroană, din care cad lambrechini; deasupra coifului par a fi reprezentate două ramuri, în interiorul cărora se află o stea; la dextra și senextra ramurilor sunt ilustrate câteva simboluri neclare.

DJAN-Iași, fond Divanul Domnesc, ds. 98/1840, f. 66v, doc. nr. 2 și f. 84, doc. nr. 2 (două rez. într-un perilipsis); ibidem, f. 63, doc. nr. 2 (menț.).

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 369, doc. nr. 52 (rez.).

1. Sigiliu inelar.

2. «Ne-am întâmplat la acel hotar».

5

1648 (7256)
august 30, Iași

Vasile Lupu voievod întărește hotarnica făcută împrejurul mănăstirii Galata de către Racoviță Cehan al doilea logofăt și Vasilie Corlat uricar, după semnele din uricul lui Petru Șchiopu voievod.

Suret. Noi Vasilie v(oie)vod, cu mila lui D(um)n(e)zău domnu Țării Moldovii. Adică au venit înaintea noastră și înaintea(a) boierilor noștri mari și mici rugătorii noștri, egum(enul) și tot soborul de la sfânta mănăstire Galata, ș(i) ni s-au jăluit cu mari jalobă că hotarul ce-au avut ii de giur-împregiur sfânta

mănăstire danie de la ctitorii lor, răposatul Petru v(oie)vod, îi asuprești acea bucată di pământ satul Galaviș și satul Hlince. Și au arătat înaintea(a) noastră și un uric în sămni de la Petru v(oie)vod.

Ș(i) domnie me am trimis acolo pe boierul no[a]stru Racoviț(ă) Cehan vt(ori) log(o)f(ă)t și sluga noastră Vasili Corlat uricar ca să mcargă acolo să alcagă acel loc pe împregiurul mănăstirii. Și ii, din poronca domniei meli, au mersu acolo ș(i) au strânsu mulți oameni buni și bătrâni ș(i) au ales acea bucată di pământ pe împregiurul sfintei mănăstirii, pe undi arată lor uricu cari l-au arătat înaintea(a) noastră de la Petru v(oie)vod. Și să începi acel locu în sămni din capătul capului Iazului, drept la deal, la un stâlp di piatră din gios, undi, a săpa pe pâr(ău), voia Petre v(oie)vod să facă acolo mănăstire; și de acolo, drept pe rădiu, pin Vale(a) Fântânii di piatră, la un stâlp; și de acolo, drept pin Vale(a) Țigancii, la alt stâlp, pe margine drumului ce mergi de la Hlincea; și de acolo, drept pe rădiu, la un stâlp în margine(a) rădiului; și de acolo, în sus, la un stâlp pe din sus di capul rădiului; și de acolo, drept la deal, la alt stâlp deasupra unii movilii; și de acolo la Bahlui, pe sămni, <din>¹ drese ce-au avut de la Petru v(oie)vod, pe malul Bahluiului în gios și cu loze pân(ă) la capătul iazului undi dintâi să începi, ca să fii lor și de la noi sfintei mănăstiri de sus scrise, Galata, dreaptă ocină, și danie, și miluire, și uric și întăritură cu tot venitul.

Și altul să nu se amesteci.

Însuși domnul au poruncit.

În leși, la anul 7156 <1648> avg(u)st 30.

Locul peceții g(o)spod.

Toderașco vel log(o)f(ă)t.

Corlat.

Asemine di pe sirbii s-au tălmăcit di mini și am iscălit, Andrei sabin biv vel căp(i)t(an). <1>795 iuli(e) 16.

<Pe verso-ul, scris în aceeași vreme>: 1) 7156 <1648> av(gust) 30; 2) No. 6; 3) 7126 <1618> mart(ie) 26 ispisocul de la Radul v(oie)vod².

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 5), trad. din a doua jumătate a sec al XVIII-lea.

1. Omis.

2. A se vedea documentul de la nr. 1.

1656 (7164)
aprilie 14, Iași

Măcarie și Ștefan, fii lui Dumitrașco, vând o paragină de vie la Cetățuia lui Toader călugărul, pentru 40 de galbeni.

† Adecă eu, Măcarie, și cu frate-mieu, Ștefan, ficiorii lui Dumitrașco, scriem și mărturisim cu acestu zapis al nostru cum am vândut o vie în Cetățuia, anume lui Todor călugărului dreptu patruzeci de galbini, lui să-i fie de acmu dr(c)aptă ocină și moșie în veci de veci. Și în tocmala noastră au fostu egumăn(u)l de Bârnova, anume Luca, și Milintie țircovnicul, și Ionașco vătavul, și Andonic blănarul, și Ionașco Boghil(ă), și Costantin ficiorul lui Coste, și Pănteleiu șătrărelul, și Ețco vătavul, și Bărcan de acole, și Ursul, ficiorul Bugăi, și Ghiorghie simanul, și Scriptu călugărul, și acști preuț(i) și o(a)men(i) bun(i) ce scriu mai sus. Toț(i) de credință ș-au pus pecetile, să să știe.

V ІѦс, лнт ꙗкоѡ аѡрхан дѣ.

† Ionaș¹.

Pecete lui Ețco².

Pecete lui Păntelei³.

† Pecete lui Costantin⁴.

† Pecete lui Ionașco⁵.

† Pecete Lucă(i)⁶.

† Pecete lui Andon(i)⁷.

† Pecete lui Melintii⁸.

† Gligore Rușan <m.p.>.

Bărcan⁹.

Ursu⁹.

Ghiorghie⁹.

Scriptu⁹.

<Pe verso-ul filei întâi, de altă mână, în aceeași vreme>: † Izvod de chiltuială ce s-au chiltuit pre vie, tridzăci de lei și cinci, până om rădicat iarăș(i) dinainte acestor omeni bun(i), că au fostu o vie nelucrat(ă), iarăș(i) să să știe.

<Pe verso-ul filei a doua, scris de mâini diferite în sec. al XVIII -lea>: † Zapis de vie de cu<m>¹⁰părătură <și două rezumate grecești ale actului>.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 6), Orig., hârtie difolio (29,7 x 21,7 cm.), filigran, cerneală neagră, opt sigilii inelare în tuș, cinci circulare și trei octogonale, neclare; patru amprente digitale.

1. Sigiliu inelar, circular (1,5 x 1,5 cm).

2. Sigiliu inelar, octogonal (1,5 x 1,4 cm).
3. Sigiliu inelar, circular (1,6 x 1,4 cm).
4. Sigiliu inelar, circular (1,6 x 1,6 cm).
5. Sigiliu inelar, circular (1,5 x 1,4 cm).
6. Sigiliu inelar, octogonal (1,7 x 1,5 cm).
7. Sigiliu inelar, octogonal (1,7 x 1,4 cm).
8. Sigiliu inelar, circular (2,1 x 2,1 cm).
9. Amprentă digitală.
10. Omis.

7

1659 (7166)
martie 15

Gavril Păladi mare sulger și Toader Păladi jîtnicer dăruiesc mănăstirii Sfântul Nicolae din Dealul Mare o prisacă cu pomăt, poiana Cojocărița la Vaslui și un vad de moară pe Ușița, care le erau cumpărătură de la Cara căpitanul.

† Adeacă eu, Gavril Păladii vel sulger i Toader Păladii jîtnicér, scriem și mărturisim cu cestu zăpis al nostru cum am dat și am miluit la sv(ă)nta mănăstire din Codrii Iașilor, din Dealul Mare, unde iaste hramul S(ve)ti Neculaiu, pentru suflet(u)l părinților un loc de prisac(ă) cu pomăt, și o poian(ă) ce să cheam(ă) Cojocărița și un vad de moară ce iaste pre Ușița, care ne-au fostu noai cumpărătură de la Cara căpitanul. Și le-am dat și zăpisul cel de cumpărătură de la vândzători. Pentru acéia ca să aibă a-și face și ispisoc, precum mai sus scriem.

Și cându am dat și am miluit, am dat denaintea boiarilor celor mari, și denaintea boiarilor al doile și al treile și denaintea a mulți oameni buni. Dé iasta am scris și am mărturisit, ca să s(e) știi.

Și pentru mai mari credință am pus p<ece>¹țili și iscăliturile.

Въ лат(о) зрѣзъ марту еї.

Аз, Гаврил Пѣладн вел сѣлгер, нскал <m.p.>².

Аз, Тоадер Пѣладе жикничер <m.p.>².

<Pe verso-ul filei a doua, scris în aceeași vreme>: † Loc de prisac(ă) de la Cojăcărița, la Vaslui. 7167 (1659) mart(ie) 15. S-au scris <și un rezumat în greacă>.

<Scris de mâini diferite în prima jumătate a sec. al XIX -lea>: 1) 7. 7167 (1659) mart(ie) 15; 2) III. No. 3. Pentru Cojăcărița; 3) 7167 mart(ie) 15, ano Hr(istos)1659. Daniaa sluger(ului) Gavril Păladi pentru o poiană cătră m(ă)n(ă)stir(ea) Dealu Mare, numită a Cojocăriței. III <și două rezumate grecești ale actului>.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 7), Orig., hârtie difolio (29,5 x 21,1 cm.), filigran, cerneală cafenie, două sigilii inelare în

tuș, unul circular, (1,4 x 1,4 cm), cu monograma slab imprimată: „I. G(avri)l Păl(a)d(i) vo(rnic)” și altul octogonal, (1,8 x 1,5 cm), cu monograma în inimă: „P(ă)l(a)di”.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 370, doc. nr. 68 (rez.).

1. Rupt.

2. Sigiliu inelar.

8

1660 (7168)

iunie 1, Iași

Rugină vornic de gloată și Vasilie Corlat uricar aleg locului mănăstirii Hlincea, ce îi era danie de la Miron Barnovschi voievod din hotarul târgului Iași.

† Се убо мы, РҮҮИНЖ ДВОРНІК ГЛОТНІН Н Вас(н)ліе Корлат
УрнкариѸа¹. Facem știre cu scrisoarea noastră, după cuvântul mărici sale, domnu(lui) nostru Ștefan vod(ă), ce ne-au trimis să alăgem hotarul svintei mănăstiri Hlincei, pre dirése ce au avut di daanie și de miluire de la Bărnoschie vod(ă), o bucată de loc din hotarul trăgului Iașilor. Și am mărșu acolo și am strânsu mulți oameni buni din pregiur, anume Țața vătămanul de Iezeréni, și Andreiu, și Vas(i)lie Căpătin(ă) de acolo, și Jilobiț(ă) de acolo, și Vas(i)lic și cu toți săténii de Ciurbești, și starița de călugăriț(e) de la Socola, și Gavril vătăman de Găurénii, și Ion vătăman de Hlincea, și Costantin Burlă de acolo, și Maftciu, și Hilie de acolo, și popa Nistor de Hlincea și alți mulți oameni bun(i), megiiș(i) din pregiur.

Și am purces pre sémne deasupra mănăstirei, din Drumul cel Mare ce marge la Bărnova, drept la vale, spre apus, pre din sus de satul Hlincea, cu locuri de grădini împregiurul mănăstirei; și de acoloa, pre lângă gârlă, tot spre apus, și cu bahnița; și de acoloa, drept pre lângă coada iazului popci lui Nistor, tréce în curmedziș la capul iazului Iazerénilor, despre apus; și acoloa iaste o pîiatră; și de acoloa, în sus, pri lângă hălășteu, într-altă pîiatră; și de acoloa, în grădina popci lui Adam; și de acoloa, în sus, pre deal, într-altă pîiatră; și de la acea pîiatră, pre marginea rédiului, într-o movil(ă) ce iaste lângă réd(iul), din sus în vârvul dealului; și de acoloa, pre muchea dealului, în sus, spre amiiadzădzi, pân(ă) în Drumul cel Mare ce vine de la Căpotești, într-o pîiatră; și de acoloa, drept la vale drumul, într-altă pîiatră, lângă drum; și de acoloa la o fântână de pîiatră și cu tot Hurpazul; și de la fântână, în curmidziș, într-altă pîiatră; și di acoloa, peste Drumul cel Mare, într-altă pîiatră, în țarmure de(a)supra, unde să cheamă La Humă; și de acoloa, tréce peste vale cu nește poieni de fânaț, anume Bahna cu Lozele, și Mocrețul și Hărjavățul, pre despre răsărit de apa Micolinci. Atâta iaste tot hotarul mănăstirei Hlincei ales despre satul Hlincea și despre Ciurbești.

Și într-aiastă bucată de loc s-au venit și nește mori ce le-au fost făcut Marco Rusul și le-au fost ținindu bârnovenii făr(ă) de ispravă.

Pentru credința, am iscălit cu mâna noastră și acești oameni toți ș(i)-au pus pecetil(e) să s(c) știe.

У Іас, лат(о) зрѣн юн(іе) а.

Аз, РѸѸин(ж) дворник, нскал <m.p.>.

Аз, Василе Корлат Ѹричар. И сам писах² <m.p.>.

Таѣ вѣт(ămanul)³.

Jilobiț(ă)⁴.

Vătăman ot Ciurbești⁵.

Vătăman ot Hlincea⁶.

Andrei⁶.

Vasilie Căp(ă)țin(ă)⁷.

Costantin Burlă⁶.

Maței⁶.

Hilic⁶.

<Pe verso-ul filiei a doua, scris în aceeași vreme>: 7168 <1660> iun(ie) 1. No. 2 <și două rezumate grecești ale actului>.

<Scris în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: Hotarnică de satul Hlincea. No. 4 <și un rezumat grecesc>.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 8), Orig., hârtie difolio (31,2 x 19,7 cm.), filigran, cerneală cafenie, trei sigilii inelare, circulare, în tuș și șase amprente digitale.

EDIȚII: Mihail, *Doc. și zapise*, p. 52-53, doc. nr. 39 (transcriere după orig. cu unele inexactități fonetice și de conținut).

1. «*dată, noi amândoi, (adică noi) Rugină vornic de gloată și Vasile Corlat uricariu*». Paul Mihail a tradus formula prin: «*dată cu Rugină vornic de poartă, i Vasile Corlat uricariu*» (n.n.)

2. «*Eu, Vasile Corlat uricar. Și însumi am scris*».

3. Sigiliu inelar, (1,7 x 1,6 cm), cu monograma în abis: „Bliku”.

4. Sigiliu inelar, (1,6 x 1,6 cm), slab imprimat.

5. Sigiliu inelar, (1,6 x 1,6 cm), slab imprimat, pare identic cu sigiliul lui Jilobiță.

6. Amprentă digitală.

7. Sigiliu inelar, (1,5 x 1,5 cm), slab imprimat.

1662 (7170)
mart(ie) 9, Iași

Nepoatele lui Dragoș și ale Fiecăi dăruiesc mănăstirii cu hramul Nașterea Maicii Domnului din Dealul Mare, părțile lor din satul Budești, ținutul Cârligăturii.

† Adeică eu, Todosie, fata lui Arion, nepo(a)ta lui Dragoșe, și eu, Sofronie, și Dochie, nepo(a)tele Fiecăi, mo(a)șă noastră Fiecăe, scriem și mărturisim cu cestu zapis al nostru cum noi de bunăvoia noastră, de nime silite nice nevoite, ce de [a noastră] bunăvoia a noastră, am dat și am dăruit parte(a) noastră din sat din Budăștii, ce sintu în ținutul Cârligături(i), o am dat sventei mănăstire care să che(a)mă la De(a)lul Mare, Născare Pre[s]cistei, ce o au făcut Iani postel(nicul), o amu dat eu, Todosie, nepo(a)ta lui Dragoșe, și eu, Sofronie, și Dochie, nepo(a)tele Fiecăi. O am dat eu, Todosie, dreptu sufletul moșilor mi(c)i, și a părinților și a toată sămânție me. Și noi, nepoatile Fiecăi, ia[a]răș(i) o am dăruit sventei măn(ă)stire care mai sus scrie, ca să fie pomană sventei mănăstire și a podrujei no(a)stre.

Însă den parte de sus, a noao[e] parte от того чла¹.

Ia[a]ră di să va afla cineva din sămânța noastră, să n-aibă treabă a să gâlcevi cu svânta mănăstire și să-și întrebe c(u) noi.

Și aes<tă>² tocmală și danie s-au făcut dinainte svenției sale, mitropolitului Savei, și a lui Vasilie ot Stângaci, și a lui Vrabie, și a lui Vasilie Coșescul și a mulți oameni buni, să s(e) știe.

Оу Іас л(е)т про март(іе) 7170.

Аз, Софроніе, некал <m.p.>.

† Vasilie Coșăscul <m.p.>.

† Баба митрополит Софроніе, некал <m.p.>.

† Și eu, Mărie Drăhușoia, i Tudora, sora Dochie(i), încă am dat la sfânta mănăstire ce mai sus scrie.

<Pe verso-ul filei a doua, scris de mîini diferite în a doua jumătate a sec. al XVIII -lea>: 1) † Zapisul Tudosiei pentru Budești; 2) 7270 <1662> mart(ie) 9. No. 7 <și două rezumate în limba greacă>.

<Scris de mîini diferite în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1) Todosâia, fata lui Arion, nepoata lui Dragoș, și Sofronia și Dochia, nepoatele Fiecăia. 7270. Ano Hr(istos) 1662. 2) <cu cernelă cafenie>: 7270 mart(ie) 9/1662. XII. Carte Todosăci, nepoata lui Dragoș, prin cari dănuiește parte(a) sa din Budești, cât să va alege din Budești, măn(ă)stirii Galata.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 9), Orig., hârtie difolio (32,1 x 21,6 cm.), filigran, cernelă neagră, un sigiliu inelar

octogonal (1.5 x 1.5 cm.), în tuș, în scut pare a fi un leu; în exergă legenda este slab imprimată „Tudosia <fata Solo(?)>nch(i)”.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 372, doc. nr. 83 (rez.).

1. «Din acel sat».

2. Omis.

3. Urmează un sigiliu inelar, fără nici un nume lângă el.

10

**1662 (7270)
martie 16, Iași**

Strănepoții lui Nechifor dăruiesc mănăstirii cu hramul Nașterea Maicii Domnului de la Dealul Mare părțile lor din Budești, ținutul Cărligăturii, între care părți sunt și cele care au fost vândute de Mirăuțești lui Miron Barnovschi voievod.

† Adeccă cu, Sofronie, fata Soloncăi, nepoata Antimie(i) și a Ilei, și rudele ei, Dumitraș co sororile lui, Dochie și Tudora, feciorie Porumbiței, și Mărie, fata Bunci, și Ursu, feciorul Măgdălinei, toți nepoție lui Trifan, și a Făicăi și a Ilei, cu Antimie, strenepoție lui Nechifor, scriem și mărturisim cu cestu zapis al nostru cum noi de bunăvoia noastră, de nime siliți nice nevoiți, văzându noi de alți răzeși ai noștri dându danie de niște părție de ocină din sat din Budeștii, ce sintu în ținutul Cărligăturii, la svânta mănăstire la De(a)lul Mare, la Născăto(a)re Precistei, ce o au făcut Iani postelnicul, dat-am și noi carii mai sus scrie, feciorie Porumbiței, nepoție lui Trifan, am dat danie la svânta mănăstire care mai sus scrie doaoe părăți din parte de sus, parte lui Trifan și a Porumbiței, care părți au fostu vândute lui Bărnoschie vodă. Și noi ne-am părât cu Mirăuțești(i), ce le-au fostu vândute aceli părți ce mai sus scrie, înaintea lui Istratie Dabije voievoda și le-am întorsu banie înapoi și le-am dat acele doaoe părți ce mai sus scrie danie la svânta mănăstire.

Așijdere, am mai dat și a treia parte, parte(a) mo(a)șe<i>¹ noastră, Fiecă(i), iarăși din parte(a) de sus, am dat noi la svânta mănăstă<re>¹ care mai sus scrie pentru sufletul moșilor noștri și a părinților noștri.

Și cine va scorni gâlceavă din ruda noastră pentru acea danie, să fie treclet, și procler și afurisit de trei sute și optusprădzeci oteții.

Și aestă danie s-au făcut dinainte mitropolitului Savei, și Andocăi biv pitar, și a lui Corlat uricar, și a lui Mătei căpitan, și a Once(i) și a lui Ihnat ot Mogoșeștii.

Și mai pre mai mare credință ne-am pus și degeteli.

Și eu, Simion, am scris, să s(e) știe.

Пис оу ...¹, въ л(ѣ)то ҃ро март(іе) ҃ї а(ы)ни.

Sofronie².

Dochie².

Măriuța².

Tudora².

Андони питар нск(ал) <m.p.>.

<semnătură indescifrabilă în greacă> <m.p.>.

† Бава митрополит Бучевски нскал <m.p.>.

Деоф(а)н еписк(о)пъ Рад(о)вски нскал <m.p.>.

<Pe verso-ul filei a doua, scris de mâini diferite în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea>: 1) † Zapisul Sofroniei de Budești; 2) 7270 <1662> mart(ie) 16. No. 8; 3) Zapisul nepoților lui Trifan de un loc de moșie din Budești, care sânt în ținutul Cârligăturii. L(e)t 7152 <1644> noiemb(rie) 21. Au greșit velet(ul) <și două rezumate în limba greacă>.

<Scris de mâini diferite în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1) 7270 <ano> Hr(istos) 1662. Sofroniia, fata Soloncăi, nepoata Antimii și a Iliei și rudeniile ei, Dumitraș co surorii lui, Dochiia și Tudura, ficiorii Porumbiții; 2) 7270/1662 mart(ie) 16. Zapisul Sofronii, nepoatei lui Trifan, prin cari dănuiește m(ă)n(ăstirii) Dealu Mari a lui Iane Hadâmbu parte(a) sa den sat din Budești. XIII.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 10), Orig., hârtie difolio (31,3 x 20,5 cm.), filigran, cernelă neagră, semnăturile ierarhilor în cernelă cafenie, patru amprente digitale.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 372, doc. nr. 84 (rez.).

1. Omis.

2. Amprență digitală.

11

<1662,
martie - iunie>

Nepoatele lui Nechifor și ale lui Dragoș dăruiesc mănăstirii Dealul Mare locul numit Pietroasa de la Budești, ținutul Cârligăturii.

† Adeacă noi, nepoatele lui Nechifor, anum(e): Sofroniia, și Odochiia, și Măria Drohușoie și Tudora, fetele Soloncăi, și a Poronbiții și a Bunii, noi singure mărturisim cu cestu zapis[l] al nostru cum am datu daanie a noastră dréapt(ă) ocină și moșie de la moșii noștri o ocină ce să cheamă Pietroasa, de la Budești, partea moșu(lui) nostru, a lui Nechifor o am datu danie la sfânta măn(ă)stire den Dealul Mar(e), caré iaste pomană dumisali, lui Iani postélnicul,

datu-o-am pentru sufletul moșu(lui) nostru carel(e) mai sus scriem și pentru sufletel(c) a părinților noștri cu tot venitul ce va fi pre partea noastră.

Așijderea, noi, cu Nastasie, și Vasilica, și Tudosie și Ștefănie, carel(c) sintem nepoate lui Dragoș, scriem și mărturisim într-acestu zăpis cum am dat și noi partea moșu(lui) nostru, a lui Dragoș, câtă s-au ales partea noastră, așijderea la Pietroasa, iarăși să fie daanie și poman(ă) la sfânta măn(ă)stire caré mai sus scriem pentru sufletul moșu(lui) nostru și a părinților noștri cu totu venitul ce va fi, precum au ținutu și moșii noștri.

Și cându s-au dat acéste moșii ce scriem mai sus la acea sfânta măn(ă)stire au fostu și cu știre sfinției sali Savei mitropolitul. Și au fostu dumn(ea)lui Isac căpitanul de Tutova, și Toader Coșescul, și Vasilie, și Tudosie și mulți oameni buni. Și pentru credința noi toți ne-am pus peceți și am iscălitu și pre acestu zăpis al nostru ca s(ă) aibă a să face și derése domnești pre acéste parți¹ de ocin(i), să fie de mai mare credința. Iară dé să v(a) rădica cineva din ruda noastră, cu noi să-ș(i) întrebe².

Az, Toader Coșescul <m.p.>.

† Vasilica³.

† АЗ, ШТЕФАНИ <m.p.>.

† Isacu căpitan <m.p.>.

† Todosie⁴.

† АЗ, Василье вие кѣпитан, нскал <m.p.>.

† Alexan(dru)³.

САВА МИТРОПОЛИТЪ БУДЕШТИНСКИ <m.p.>.

<Pe verso-ul filei a doua, scris de mâini diferite în a doua jumătate a sec. al XVIII -lea>: 1) † Zăpisul Pietroasăi; 2) † Της Πετρούας; 3) fără velet. No. 6; 4) Danie pe Budește;

<Scris de mâini diferite în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 5) Sofronia și Dochiia; 6) XVIII. Dania a o parte de ocină numită Pietroasa, din hotarul Budeștilor, ce o dau danie măn(ă)st(i)rii lui Iane Hadâmbu, pe cari au dănuir-o nepoatele lui Nechifor pentru sufletele lor.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 11), Orig., hârtie difolio (32,2 x 21,8 cm.), filigran, cerneală neagră, două sigilii inelare în tuș.

Dat după celelalte documente referitoare la dania altor părți din Budești către mănăstirea Dealul Mare (v. doc. nr. 9-10 și 13).

1. Așa în text.

2. Un sigiliu inelar, circular (1,4 x 1,4 cm.), slab imprimat.

3. Amprentă digitală.

4. Sigiliu inelar, octogonal (1,5 x 1,5 cm), în scutul căruia pare a fi un leu, iar în exergă legenda este slab imprimată: „Tudosia <fata Sol(?)>onch(i)” și două amprente digitale.

12

1662 (7170)

iunie 1, Iași

Măriuța, sora lui Gavrilaşco și a lui Todirașco Păladi agă, dăruiește mănăstirii Dealul Mare o poiană în Codrul Iașilor, căci și frații săi au dăruit mai înainte acestei mănăstiri o altă poiană în Codrul Iașilor¹.

† Adecă eu, Măriuța, sora lui Păladi agă, scriu și mărturisesc cu cestu zapis al meu cum am avut doi poieni aici, în Codru, o poiană au dat-o frate-mieu, Gavrilaşco și frate-meu, Todirașco la sv(ă)nta mănăstire ce iaste la Dealul Mare, iar eu, vădzind c-au dat dumnealor, am dat și eu cēialaltă acolo iar la sv(ă)nta mănăstire la Dealul Mari, numai să aibă a ruga pre milostivul Dumnădzău pentru sufletul părinților noștri. Pentru acēia ca să fie directă ocină și moșii acei svinte mănăstiri.

Și să aibă a-ș(i) faci și dirés(e) domnești, ca s(ă) fie di cridință.

Și eu, pentru credința, am pus și pecētea, ca s(ă) <se>²știi.

У Мѣс, л(е)т 7270 юн(іе) а.

† Măriuța³.

Аз, Тоддер Пѣл(а)де ага, искал <m.p.>.

Аз, Николай Раковницъ хатман, искал <m.p.>.

† Andoca pi(ar) <m.p.>.

Аз, Дарне б(н)в пнт(ар), искал <m.p.>.

Аз, Гнорне вел чешник, искал <m.p.>.

<Pe verso-ul filei a doua, scris de mîini diferite în a doua jumătate a sec. al XVIII -lea>: 1) † Zapisul a surorii lui Păladi pentru o poiană; 2) 7270 <1662> iul(ie) <sic!> 1. No. 10 <și un rezumat în limba greacă>.

<Scris de mîini diferite în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1) 7270/1662 iul(ie) <sic!> 1. Danie Măriuțai pentru doi poieni la m(ă)n(ă)s(tirea) Hadâmbul. II; 2) No. 3; 3) No. 6; 4) 7270 iul(ie) 1 <sic!>. Ano Hr(istos) 1662.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 12), Orig., hârtie difolio (29,8 x 20,6 cm.), filigran, cerneală neagră, sigiliu inelar, octogonal, în tuș negru (1,4 x 1,3 cm), în scutul de tip polonez se distinge acvila bicefală.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 372, doc. nr. 92 (rez cu data 1662 iulie 1 <sic!>.).

1. A se vedea mai sus doc. nr. 7.
2. Omis.
3. Sigiliu inelar.

13

1662 (7170)
iunie 20, Iași

Măria Drăgușoaică și rudele ei dăruiesc mănăstirii cu hramul Nașterea Maicii Domnului de la Dealul Mare părțile lor din satul Budești, ținutul Cărligăturii.

† Adeacă noi, Măria Drăgușoaică, și cu bărbatul meu, Vasilie, ficiorul Lealii, și ficiorul micu, Alecsandru, și cu frate-mieu, cu Dumitru, scriem și mărturisim cu cest adevărat zapis al nostru cum noi, de a noastră bunăvoie, am dat sv(i)nteii mănăstire ce să cheamă la Dealul Mare, unde iaste hramul Svintei și Preacuratei Pr(eci)stii, care este zidată de Iani postelnicul. Déci vădzindu și noi cumu a dat și alți frați ai noștri și au miluit sv(ă)nta mănăstire ce scriem mai sus și au dat danie toată partea lor din Budești, am dat și noi partea noastră din Budești, cât(ă) să va alége partea noastră, și o livadă cu pomi, și cu fântână și cu pădure, și fân[n]ațe și cu ț(a)r(i)ni și tot locul, cu tot venitul, ca să fie de la noi daanie și miluire, ca să fie de acmu directă ocină și moșie sv(i)nteii mănăstiri ce scriem mai sus, pentru sufletul părinților noștri și pentru sufletul nostru.

Iară careli să va ispiți a strica a noastră danie și miluire din ficiorii noștri, sau den nepoții noștri sau din săminția noastră, să fie neiertat de Domnul Dumn(c)dzău și de trii sute și optusprădzăce ot(e)ți ce-au fost din Nichei și să-i fie sălașul cu Iuda.

Și acesta zapis s-au făcut denaintea lui Corlat uricariul, și Mătei căpitanul de ținutul Cărligăturii, și vornicul Alecsa, și popa Nacul de la Besérica Domnii și Luca pârcălabul.

Și ca să aibă a-ș(i) face călugării și direse domnești.

Și eu, Enachie diiacul, am scris.

Și noi <în>¹ tăi, pentru mai mare credința, ne-am pus pecetili și iscăliturili.

V ІѦс, л(е)т зро юн(іе) ѿ д(ы)ни.

Măria Drăgușăie².

† Vasilie³.

† Dumitru³.

† Alecsandru³.

† Аз, поп(а) Накул, искал <m.p.>.

† Аз, Лука писал съ моему рѣкѣ⁴ <m.p.>.

<Pe recto-ul filei a doua, scris de aceeași mână>: † Adecă noi, eu, Măriia Drăgușo(a)ie, fata Bunii, și cu Ion, soțul meu, și Alecsandru și cu fratic-mieu, cu Dumitru, scriem și mărturisim cu cest adevărat zapis al nostru cum noi de a noastră bunăvoie, vădzându cumu au dat și alți frați ai noștri și au miluit sv(â)nta măn(ă)stire ce să cheamă ...<text abandonat>.

<Pe verso-ul filei a doua, scris de mâini diferite în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea>: 1) † Zapisul Măriei Drăgușo(a)ie(i) pentru o parte den Budești; 2) 7170 <1662> iun(ie) 24⁵. No. 9 <și două rezumate în limba greacă>.

<Scris în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 3) 7170/1662 iun(ie) 24⁵. XVI. Măriei Drăgoșo(a)ie(i) cu bărbatul ei dăruiești m(ă)n(ă)st(irii) de la Dealu Mare parte(a) lor din Budești; 4) zapisul de danie a Budeștilor⁶; 5) 7270. Ano Hrist(o)s 1662.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 13), Orig., hârtie difolio (31,6 x 20,7 cm.), filigran, cernelă neagră, un sigiliu inelar (1,7 x 1,5 cm), octogonal, în fum, având în câmpul sigilar o reprezentare florală, probabil o stilizare a pomului vieții; trei amprente digitale.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 372, doc. nr. 90 (rez.).

-
1. Omis.
 2. Sigiliu inelar.
 3. Amprentă digitală.
 4. Eu Luca pisar am scris cu mâna mea
 5. 24 greșit, 4 luat de la А(У)НН.
 6. «Zapisul de danie a Budeștilor» tăiat.

14

1663 (7171)
martie 12, Iași

Ștefan pitariul vinde cumnatului său, Iane< Hadâmbul> postelnic, și mănăstirii de la Dealul Mare a treia parte din satul Tătăreni, cu heleșteu în Crasna, al cărui hotarul se întinde, deopotrivă, în ținuturile Fălciu și Vaslui, pentru 550 de lei.

† Adecă eu, Ștefan pitariul, și cu făméia mea, Annița, și cu cuconii noștri, Solomon, și Toderașcu și Alexandru, scriem și mărturisim co acestu zapis al nostru cum noi, de nime siliți nici asupriți, ce de bunăvoia noastră, am vândut și am dat a noastră direaptă ocină și cumpărătură ce am avut den sat den Tătăreni, pre apa Crasnei, ce iaste în ținutul Fălciului. Iară hotarul satului trece și în ținutul Vasluiului. Aceasta parte de ocină(ă), a treia parte de sat, de Tătăreni o am vândut și o am dat dumisali, cumnatu-mieu, lui Iane postelnicul și mănăstirei de

la Dealul Mari și cu hăleșteu gata făcut de noi din pajiște, în apa Crasnei, o am vândut dumisali dreptu cinci sute și cincizăci lei bani gata. Și mi i-au dat dumnealui banii deplin.

Și în tocmala noastră au fostu dumnealui Răcoviți Cehan marel(e) logofet, și dumnealui Neculai Cehan hatmanul, și dumnealui Gligorie marel(e) păharnic, și dumnealui Andronic pitariul și mulți boiari și oameni buni.

Și pre acesta zapis ce iaste făcut de la noi să aibă dumnealui a-și face și dirésă domnești ca să-i fie dumisal(e) dreptă ocină și moșie și poman(ă) sventei m(ă)n(ă)stiri de la Dealul Mari.

Iar pentru credința am iscălit, ca să s(e) știe.

ОУ Яс, в(ъ) л(ѣ)то зрѣа м(ѣ)с(ѣ)ца мартѣ вѣ д(ѣ)ны.

Раковницъ Чехан вел лог(о)ф(е)т искал <m.p.>¹.

Аз, Шефан писар, искал <m.p.>.

Аз, Гимнон ворник, искал <m.p.>.

Аз, Некѣлан Раковницъ вел хатман, искал <m.p.>.

Аз, Глигоріе вел чашник, искал <m.p.>.

Автровик пѣтарѣс <m.p.>.

<Pe verso-ul filei a doua, scris de mâini diferite în prima jumătate a sec. al XIX -lea>: 1) No.2. 7171/1663 mart(ie) 2²; 2) II. Zapisul pitar(ului) Ștefan prin cari vinte³ a trie parte din moș(ia) Tătărănii, pe Cras(na), la țin(utul) Fălciului, cu heleșteu, lui Iane post(elnicul), cumnatului său, și schitului Dealul Mari; 3) Tătărenii de la țin(u)t(ul) Fălciului a schitului Hadâmbul, închinat m(ă)n(ă)st(irii) Gălății.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 14). Orig., hârtie difolio (44,6 x 29,8 cm.), filigran, cernelă neagră, cele două file ale documentului sunt inegale ca dimensiuni.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 372, doc. nr. 96 (rez.).

1. Sigiliu inelar.

2. Greșit pentru «12».

3. Greșit pentru «vinde».

Vasilie, fiul Drăgunei, nepotul lui Dragoș și rudele sale dăruiesc mănăstirii cu hramul Nașterea Maicii Domnului de la Dealul Mare părțile lor din Budești.

† Adec(ă) eu, Vas(i)lie, ficiorul lui Drăguni, nepotul lui Dragoș și a mătușe-meă, Căstăna, și cu făméia mea, Merla, și cu ficiorii noștri, anume: Costantin, și Dumitrașcu, și Irina și Ștefăniia, și cu nepoții noștre, Toader și Costantin, scriem și mărturisim cu acestu adevărat zapis al nostru, cum noi, de nime nevoiți neci asupriți, ce de a noastră bunăvoie am dat danie partea noastră de moșic la sat, la Budești, ce avem de la părinții noștri, de la Drăgan și de la Irina, și ce iast(e) cumpărătură ce au cumpărat părinții noștri de la Erina, fata lui Gligorie de târgu, de Iaș(i), și de la bărbatul ei, Vas(i)lie. Această parte de moșic a noastră, ce va alége din vatra satul[1]ui, și din ț(a)rin(i), și din fânați, și din codru și din tot locul, cu tot venitul, o am dat la sfânta mănăstiri din Dealul Mari, unde iast(e) hramul Sfinții Sali, Maicei Preacestei, pentru sufletele moșilor și a părinților noștrii și pentru sufletele noastre și a ficioril[1]or noștri, ca să ne pomenim la sfântul și dumnădzăiescul jărtăvnic. Iar neme din ficiorii noștri sau din rudeli noastre să n-aibă treabă a să amesteca întru această de bunăvoie danie a noastră. Și-ntr-aceasta tocmal(ă) au fostu sfinția sa alesul Ghedion arhiepiscop i mitropolit Suceavschii și alți oameni buni, ficiori de boiari, anume: Andoca pitariul, și Alecsa Arapul vornicul, și Scoarțes comisul, și Dumitrașcu Roșca, și Stârcea, și Frâncul, și Veatreș și Cherila vornicei de gloat(ă), și Egnat ot Mogoșești, și Neanca de acolo, și Vas(i)lie vătămanul de Budeșt(i), și Dumitrașcu, genereli Oancei de Turbătești, și Todeiu, feciorul Mărauți și mulțe oameni buni.

Și pentru credinți, ne-am pus pe<ce>¹țele și iscăleturile.

Și eu, Dumitrașcu diiacul de la măriia sa doamna am scris, ca s(ă) să știe.

✠ Юс, л(е)т зрог ман кд.

Аз Василе Отърѣ ворник, исках <m.p.>.

Аз, Андока питар, искал <m.p.>.

Аз, Алечкса Драпул вор(ник), искал <m.p.>

Аз, Думитрашко Рошка дворник <m.p.>

† Toader Scorțes <m.p.>.

† Vetriș vornicul <m.p.>².

Frânca vorn(i)c <m.p.>.

Аз, Гюрге ворник, искал <m.p.>

† Chirila vornicul <m.p.>³.

Dumitrașco zăt Oncioae(i)⁴.

† Pântele(i) <m.p.>

<Pe verso-ul filei a doua, scris în sec. al XVIII-lea>: 1) 7173 <1665> mai 24. No. 16; 2) Danie de Budește <și un rezumat grecesc al actului>.

<Scris de mâini diferite în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1) 7173 mai 24. Ano Hr(istos)1665; 2) XXI. Danie lui Vasăli Dragoș dinpreună cu a sa soție și fiii lui, prin cari dă m(ă)n(ă)st(irii) de la Dealul Mari o parti din moșie Budeștii; 3) Zapis de danie a Budeștil(o)r.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 15). Orig., hârtie difolio (31,5 x 19,9 cm.), filigran, cerneală cafenie, două sigilii inelare în tuș, octogonale; o amprentă digitală.

1. Omis.

2. Sigiliu inelar (1,7 x 1,4 cm); în câmpul sigilar se distingeun brad deasupra căruia se află o cruce; la dextra și senextra crucii par a fi două semiluni; alte reprezentări neclare la dextra și senextra bradului, dar și sub brad.

3. Sigiliu inelar (1,4 x 1,2 cm), neclar.

4. Amprentă digitală.

16

1682 (7191)
septembrie 25, Iași

Mihalcea Benea din Vlăsănești dă mărturie că a luat de la egumenul Macarie de Cetățuia via de la Șăndreani, ținutul Covurlui, care este danie mănăstirii de la Rusta din Galați, pentru a o lucra, dând a dzecea cuvenită din roada ei.

† Adeacă eu, Mihalcea Benea din Vlăsănești, scriu și mărturisăscu cu cestu adevărat zapis al meu la mâna svinției saali, părintilui Macarii, egumenul di Cetățuie, pentru o vie caré am eu pre locul svintii mănăstir(i) a Cetățuiei, ce să cheamă Șândrénii, la ținutul Covurluiului, care loc iaste dat danie svintei mănăstiri Cetățuiei di la răpoosatul Rustea di Gălați, ci l-au fost cumpărat di la Sth(i)tiona arhimandritul. Di cari lucru, pentru aceasta vie, pân(ă) undi oi fi eu viu și cu ficiorii mii și de voi putea să o țin și să o lucredzu, ori eu or(i) ficiorii mii, să aibă părintili Măcarii a-ș(i) luadi a dzecea din roada viei aceștia. Iar di mi s-a tâmpla mii sau ficiorilor miei să nu o mai poci lucra și va rămâne pustie, să s(ă) părăginească doi-trii ai, dupa¹ aceeaia ca s(ă) fie volnic părintili Macarii a o da ori cui s-ari afla să o lucrédză, aceľuia să-i fii [să-i fii] ocin(ă) și moșie pân(ă) ci va fi el. Iar roada ci va ieși dintr-a[a]cea vii tot să aibă a lua părintili Macarii di a dzecea ce i s-a vini. Iari di n-are avea a șă așădza și-ntr-acesta chip și ari vrea să o scoați să o vândză, și așea, alt(ul) nime să nu aibă a o cumpăra, numai părintéli Macarii să aibă a-i da bani să o cumperi. Și banii să dea cum

iast(e) obiceiul din Bucium, câte doi bani. Și așea s-au făcut aceasta așădzare și tocmală.

Și la aceasta tocmală a noastră s-au tâmplat sâțiva² boiari, carii am și iscălit mai gios să s(e) știe.

Și eu mi-am pus digitul ca să fii di cridință.

Și eu, Costantin diiac am scris zapisul.

Ѹ Иас, л(е)т зрча съпт(емерне) кѣ.

Mihalcea Benea³.

Ѧз, Пъладъ вел спът(ар), нскал <m.p.>.

Катарциюл в(е)л комис нскал <m.p.>.

Ѧз, Илне Костакн вист(не)рн(ик) <m.p.>⁴.

Giorghi log(o)f(ă)t <m.p.>.

<Pe verso-ul filei a doua, scris în sec. al XVIII-lea>: 1) Șăndrenii 2; 2) Pentru o vie ot Șandriani ot Covurlui; 3) 7191 <1682> sept(e)mb(rie) 25 <și două rezumate grecești al actului>.

<Scris în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1) 7191/1682 săpt(em)v(rie) 25; 2) Înscrișu lui Mihalce Bene dat lui Macarie egumenul de Cetățuie pentru o vie din satul Șăndrenii. X; 3) No. 3.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 16), Orig., hârtie difolio (28,6 x 20,2 cm.), filigran, cerneală neagră, o amprentă digitală.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 378, doc. nr. 181 (rez.).

1. Așa în text, greșit pentru «după».

2. Așa în text, greșit pentru «câțiva».

3. Amprentă digitală.

4. Lectură nesigură.

17

1694 (7202)

iunie 8, Iași

Constantin Duca voievod întărește mănăstirii Cetățuia dreptul de a lua câte trei ocă de undelemn pe lună din vama domească, obroc ce i-a fost dăruit de către părințele său, Gheorghe Duca voievod, care a zidit acest lăcaș.

† Иѡ Констандин Дѹка воєвода, Б(о)ж(по) м(н)л(о)ст(ї)ю, г(о)сп(о)даръ Земли Молдавскон. Adeică domniia mea m-am milostivitu ș-am datu ș-am întăritu sv(i)nteii mănăstiri ce să chiamă Cetățuia, unde iaste hramul sv(i)nțiilor vârhovnici ap(o)stoli Petră și Pavel, caré iaste zidită de

cinstitu părinteli domnici mēli, măriia sa răpoasatul Duca vod(ă), ca s(ă) aibă rugătorii noștri călugării ce or hi petrecători la acea sv(ă)ntă mănăstire a lua din vamă, din lună în lună, câte trei oc(ă) de untulemnu, să le hie la sv(ă)nta mănăstire pre obiceiū și pre milă ce le-au făcutu părinteli domniei mēli. Pentru accia, și după a noastră biiață și domni<e>¹, pre cini va alége Dumn(e)dzău a hi domnu într-această țar(ă), Moldova, să n-aibă a strica mila și întăritura noastră, ce mai vârtos să aibă a-i întări, ca să-i facă lui Dumn(e)dzău parte, cum și părintelui domnici mēli și domniei mēli, în vēcī. Aceasta scriem.

✠ Иѡс, л(е)т 736, юнн(е) Ѡ.

<Pe verso, de altă mână, în aceeași vreme>: Cetățuie pintru untulemnu.

<Scriș de mîini diferite în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1) 5. 7202 <1694> iulie <sic!> 8; 2) 7202. Ano Hr(istos)1694; 3) IV <și un rezumat grecesc al actului>.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 17), Orig., hârtie (28,1 x 20,4 cm.), filigran, cernelă neagră, sigiliu domnesc inelar, octogonal (1,8 x 1,7 cm.), aplicat în chinovar, slab imprimat; în scut capul de bour, iar în exergă, probabil: „Иѡ Константин Дѡка воєвода, г(о)сп(о)даръ Земан Молдавскон”.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 373, doc. nr. 187 (rez.).

1. Rupt.

18

1701 (7209)

ianuarie 25, Iași

Constantin Duca voievod întărește egumenului Gligorie de la mănăstirea Tazlău ocinile din Zăbrăuți, Burdușești, Șușevița, Valea Unghiului și din Gigești, care au fost ale lui Ursul și a femeii sale, Alexandra, pentru că a plătit 30 de lei și l-a scos pe Ursul din temniță și din nevoie.

† Иѡ Константин Дѡка воєвода, Б(о)жї(ю) мнл(о)ст(їю), г(о)сп(о)даръ Земан Молдавскон. Dat-am cartea domnii mēli rugătoriuilui nostru, lui Gligori egumenul de Tazlău, ca s(ă) hie volnic cu carte domnii mēli a ținē ș(i) a opri parte di ocin(ă) și de moșie a Ursului, ficiorul Annii ș(i) a fāmei lui, Alisandrii, din Zăbrăuț(i), un vad de moar[r]ă de la casa lui G(he)orghisor, și un loc de cas(ă) cu pomātu și o livadă în Burdușiști, și un pogon și gium(ă)tate de vie de la Șușeviți, și un loc di prisac(ă) pe Vale Unghiului și șeas(e) pāmânturi la Gugiști, cari aceste moșii le-(a)u dat lui Gligore egumenul de a lor bun(ă)voie pentru treidzāci de lei bătuți ce-au dat egumenul pintru Ursul de l-au scos din timniți și din nevoie. Și neavând bani, i-au dat acisti moșii pentru acești

ban(i), precum le scrie și zapisul, să aibă egumenul a le ține ș(i) a li opri. Și s(ă) aibă a-și lua și di a dzece din țarin(i), din pâine, și din fânaț, și din lividzi, și din prisăci și din tot locul și vinitul.

Iar car<i>¹ dintru răziș(i) are ave civa a răspundi, să vie să ste de faț(ă) și să-și aducă și dresăli și zapis(ele).

Și nime să nu ste împotriva cărții domnii méli.

У Мѧс , летъ 3сѣ рен(арне) кѧ.

Nicolai Costin hat(man) m-am întâmpat la acel loc <m.p.>

< Pe verso, scris de mâini diferite în sec. al XVIII-lea>: 1) Gugești <și două rezumate grecești ale actului>.

<Scris de mâini diferite în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1) 7209 <1701> ghenari(e) 25. Carte domnul(u)i Costantin Duca de stăpânire m(ă)n(ă)st(irii) Tazlăului pe un vad de moară din Zăbrăuț(i), o casă cu pomăt în Burdujăști, un pogon pol vie la Șuceviță, un loc de prisacă pe vale Unghiul(u)i și 6 pământuri în Găgești. II; 2) Cart(e) de la Costantin Duca vod(ă) pentru un vad de moară la Zăbrăuț(i) și pentru alte moșii ce au luat Grigorii egumenul de la Ursul, ficiorul Achilini <sic!> pentru ci au scos den temniță; 3) anul 7209/1701 ghenari(e) 25; 4) No. 3; 5) Noμ. 33. 7209.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 18). Orig., hârtie (31,5 x 21,9 cm.), cernelă neagră, sigiliu domnesc mare (5,4 x 5,4 cm), circular, aplicat în chinovar amestecat cu tuș negru, slab imprimat; în scut capul de bour, între coarne o stea; deasupra coamelor o coroană deschisă; între scut și exergă lambrechini din vrejuri și frunze; în exergă, probabil, legenda: „Иѧ Костандин Дѧка воевода, р(о)сп(о)даръ Зѧман Молдавскон”

I. Rupt.

19

1755 (7264)

decembrie 9, Iași

Matei Ghica voievod împuternicește un aprod să împlincască de la Istratie Pogor, Andrei Pogor, Ion Munteanu și de la Ilie Stavăr 100 de lei, rămășița orânzii pentru satele Sudarsca, Brancăul, Larionești, Mișicenii, Călărășauca, Sauca, Bricenii și Căcăcenii, din ținutul Soroca, moșiile mănăstirii Sfântul Sava din Iași.

† Иѧ Мѧтен Гѧка воевода, Бож(ѣ)ю м(н)л(о)ст(ѣю), р(о)сп(о)даръ З(ѧ)мл(н) Молдавскон. Den vremé ce ni-au datu jalubă d(o)mnii méle rugătoriul nostru, Agapie egumenul de la sfânta m(ă)n(ă)stiire Sfetei Sava din Iași, dzicând că m(ă)n(ă)stiire(a) are niști moșii, sate la ținutul

Sorocci, anume satili: Sudarsca, și Brancăul, i Larioneștii, și Mișcenii, și Călărășauca, și Sauca, și Bricenii și Căcăcenii. Și le-au vândutu vinitul acestor moșii într-acestu an lui Istratie Pogor, și lui Andrii Pogor, și lui Ion Munteanul și lui Ilic Stavăr, cu zăpis de astă primăvară, di la mai, dreptu o sută și 25 lei. Și i-au datu 25 lei înainte, iar 100 lei s-au apucatu ei cu zăpisul lor să-i di: 50 lei la Sântă Mărie Mari și 50 lei la Sfete Neculai. Iar di n-or da banii la vadel(e), precum s-au apucatu, să plinească de la dâșii și toată cheltuiala. Și plineala ce s-ar face, să fie dispre dâșii. Și ei, până acum, banii n-au mai datu și dz(ă)ua le-au trecutu. Dreptu aceea, după zăpisul lor, volnicim domniei mea pe sluga noastră ...¹ aprodu să margă la acei mai sus numiț(i) și, după zăpisul lor, să-i plinească toț(i) banii, acei 100 lii. Și s(ă) di ei toată cheltu(iala), cum le scrie zăpisul, și să-i aducă banii la egumenul. Iar avându ei mai multu a răspundi, să vie aice, să ste fan² la Divan cu egumenul.

Și nime să nu ste împotrivă piste carte d(o)mnii mel(e).

У нас, а(е)тъ ꙗко да дик(хемврѣе) ѿ.

Прочитъ велъ ауг(о)ф(е)тъ.

<Pe verso-ul filei a II-a, scris în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: XLI. 7264 <1755> dechemv(rie) 9. carte domnească de la Matei Ghica v(oie)v(od), prin care se poruncește împlinire a 100 lei rămășițe c(ă)jd(u)lui de la posesori(i) moșiilor m(ănă)s(tirii) Sf(ântul) Savva: Sudarca, Brancăul, Arieniști, Mișcenii, Călărășauca, Saucă, Briceni și Căcăcenii.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 19). Orig., hârtie difolio (33,6 x 21,8 cm.), filigran, cerneală neagră, sigiliu domnesc inelar, octogonal, (2,6 x 2,5 cm.), aplicat în chinovar, având în câmpul sigilar un scut polonez, cu capul de bour (în dextra) și acvila cruciată (în senextra), timbrate de o coroană închisă; de o parte și de alta a scutului lambrechini din vrejuri vegetale; jos, slab imprimat, se află anul: „1753” (cu cifre arabe); legenda în exergă: „Іѡ А(а)т(ен) Г(н)к(а) в(ве)к(оаа)”.²

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 387, doc. nr. 289 (rez.).

1. Loc alb în text.

2. Greșit pentru «față».

20

1756 (7265)
decembrie 22, Iași

Constantin Mihai Cehan Racoviță voievod dăruiește mănăstirii Bistrița un loc din hotarul târgului Piatra în schimbul moșiei Măndreștii, de la ținutul Neamțului, pe care a dăruit-o mănăstirii Precista din Roman.

† Иѡ Констандин Мѣхана Цѣхан Рачовицѣ в(о)вода, Б(о)ж(н)ю м(н)л(о)стѣю, г(о)сп(о)дарѣ Земли Мѣхадвскон. Dat-am carte(a) domnii mele cuvios rugătoriului domnii mele, chir Damiiian igumenu de la sfânta mănăstire Bistrița, să fie voln(i)c cu carte(a) domnii mele a stăpâni după ispisoc ce are mănăstire(a) de la domnia mea și după hotarnică ce are o bucată de loc din hotarul târgului Pietrii, care am dat-o domnia me(a) din locul domnescu a târgului Pietrii mănăstirii Bistriței, luând le la Bistrițe schimbu moșia Măndreștii de la ținutul Neamțului, care Măndrești i-am dat domnia me mănăstirii domnii mele Precestii din Roman. Pentru aceasta dară, să aibă a stăpâni numitul igumen moșia aceasta cu tot venitul, luând de a zece din fânațe ce-or fi acmu, și din priseci cu stupi, și din sămănături și dintr-altele, ori ce-ar fi, pe obicei.

Și altul nime să nu să amestece. Într-alti chip să nu fie.

Din Iași, 7265 <1756> dec(hemvrie) 22.

<Pe verso, scris de mâini diferite în sec. al XVIII-lea>: 1) 7265 <1756> dechemv(rie) 22; 2) Flăcăului Toader Motircală, ce era să-i ia sucmanu <și un rezumat grecesc al actului>.

<Scris de mâini diferite în prima jumătate a sec. al XIX-lea, cu cerneală cafenie>: 1) No. 2. 7265 /1756 d(e)c(he)m(vrie) 22. VI. Carte(a) domn(ului) Costandin Cehan Racoviță v(oie)v(o)d prin cari dă m(ă)n(ă)st(irii) Bistrița o bucată loc din loc(ul) târg(ului) Pietrii și ia în schimbu moș(ia) Măndreștii, aferosind-o m(ă)n(ă)st(irii) Precesta din Roman; 2) No. 10; 3) 10; 4) 7.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 20), Orig., hârtie difolio (32,8 x 21,5 cm.), filigran, cerneală neagră, sigiliu domnesc inelar octogonal (2,6 x 2,4 cm), aplicat în chinovar, având în câmpul sigilar un scut oval, cu capul de bour (în dextra) și acvila cruciată (în senextra), timbrate de o coroană deschisă deasupra cărcia se află o coroană deschisă, flancată de iatagan (dextra) și buzdugan (senextra); jos se află anul „1753” (cu cifre arabe); legenda în exergă: „Иѡ К(о)нстандин М(н)х(а)на Ц(н)х(а)н Р(а)к(о)внцѣ в(о)в(о)да”.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 387, doc. nr. 293 (rez.).

21

1758 (7265)

iunie 12

Scarlat Grigorie Ghica voievod întărește mănăstirii Bistrița o bucată de loc din hotarul târgului Piatra, care loc i-a fost dăruit de Constantin Mihail Cehan Racoviță voievod în schimbul satului Măndreștii, de la ținutul Neamțului.

† Иѡ Скарлат Григориѣ Гича в(о)вода, Бж(н)ю мн(о)ст(н)ю, г(о)сп(о)дарѣ Зѣмле Мѣхадвскон. Dat-am cartea domniei mele

rugătorului nostru, Damiiian egumenul de la mănăstirea Bistrița, de la ținutul Neamțului, să fii volnic cu cartea domnii mele și ori pe cine ar tremite cu această cartă a domnii mele la o bucată de loc din hotarul târgului Pietrii, cu care loc au făcut schimbătură cu domnie sa, Costandin vod(ă) Racoviț(ă), să aibă a lua tot venitul de pe acea bucată de loc a târgului domnescu după obicei, însă din pâine, din fănață, din prisăci cu stupi, însă din 50 de stupi un stup, iar fiind mai mulți sau mai puțini de 50 să ia câte o para de stup; și din grădini cu legumi, și din lezezi cu pomi, și din in, și din cânepi și din tot locul cu tot venitul după obicei, de vreme ce acea bucată de loc au făcut schimbătură domnie sa Costandin vod(ă) Racoviț(ă) cu mănăstirea Bistrița de la ținutul Neamțului.

Pentru accia dar, și domnie mea încă aseminea m-am milostivit și-am întărit stăpânirea sfintei mănăstiri Bistriții cu osăbit hrisovul domnii mele pe acea bucată de loc de schimbătură de la târgul Pietrii. Și măcar că în anul trecut după jaloba târgoveților de Peatră s-au fostu dat cartea domnii mele la mâna lor, ca să s(e) apere despre călugări. Numai acum, arătându-ne călugării hrisov și de la domnie sa Costandin vod(ă) Racoviț(ă), am întărit și domnie mea stăpânirea sfintei mănăstiri Bistriții, ca să aibă a stăpâni acea bucată de loc de la târgul Pietrii ca dreaptă moșie sa.

Și nimenca să nu s(e) pui înprotiva cărții domnii mele.

Accasta poroncim.

Лет 3825 юни(е) вѣ дни.

<Pe verso-ul filei a doua, scris de mâini diferite în sec. al XVIII-lea>: 1) 7266 <1758> iuni(e) 12 <și două rezumate grecești ale actului>.

<Scris de mâini diferite în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1) 7266 /1758 iuni(e) 12. IX. Carte(a) domn(ului) Scarlat Grigorie Ghica, prin cari întărești stăpânire(a) m(ă)n(ă)st(irii) Bistrița asupra unii bucată de loc den târg(ului) Pietrii, ci au dat-o Costandin Racoviță v(oie)v(o)d schimbu m(ă)n(ă)st(irii) și au luat satul Mândreștii; 2) No. 11.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 21), Orig., hârtie difolio (31,5 x 21,7 cm.), filigran, cerneală neagră, sigiliu domnesc inelar octogonal, (2,4 x 2,0 cm), aplicat în chinovar, având în câmpul sigilar un scut polonez cu capul de bour; scutul este timbrat de o coroană închisă, flancată de iatagan (dextra) și buzdugan (senextra); între coroană și capul de bour se găsesc lambrechini din vrejuri; jos se află, indescifrabil, anul; legenda în exergă: „Иѡ Гк(арлат) Г(н)к(а) в(ое)в(ада)”.

Grigorie Ioan <Calimah> voievod poruncește să se oprească dijma de pe o bucată de loc din Logofeteni, ocolul Ciuhur, moșia mănăstirii Cetățuia, care loc este împresurat despre moșia Năvârnețul a medelnicerului Arghirie, până va fi ales hotarul.

† Иѡ Григоріи Иѡан в(ое)в(о)да, Б(о)ж(іе)ю м(н)л(о)стн(ю), г(о)сп(о)дарѣ Земл(н) Мѡлдавскѡи. De vreme ce ni s-au jăluit cuvios rugătoriu nostru Ghedeon arhimandritu și egumenu de Cetățui că la ocolul Ciuhurului ari măn(ă)st(irea) o moșie, anumi Logofetenii, cari să hotărești cu Năvârnețul, moșia med(elnicerului) Arghirii. Și Logofetenii dispre Năvârnețu să înpresoară, că med(elnicerul) Arghirii ar fi trecându piste semnele hotarilor vechi, pe undi s-au stăpânit de măn(ă)st(ire), și știu bătrânii înpregiurași. Pentru cari, s-au orânduit și hotarnicu pe un vornicu de poartă ca să îndreptezi. Și fiindu că până acum încă n-au mers hotarnecu, iată dar că am datu accastă carte a domnii meli egumenului și vechilului ce-l ari la ace moșie ca să fie volnicu a opri dejma pe acel locu ce esti pricină între moșii. Și deosăbitu, să ste strânsă ace dejmă la un loc până va mergi hotarnic acole să îndreptezi și atunce, la cari parte s-a căde să ia dejma aceia, acela să o ia.

Și nime să nu ste înprotiva cărții domnii meli.

Aceasta poroncim.

Зсѣѣ Юлн(е) ѿ Д(ы)ни.

<Scris de aceeași mână, mai târziu>: Însă cu știre și marafetul ispravnicului ținutului, ca până la alegeré să nu s(e) atingă nice unul, nice alt(ul) de acea dejmă, ce să stea oprit(ă) la un loc. Și atunce, la cin(e) va rămâne, o va lua. Iar având altceva mai mult a răspunde, să vie faț(ă) la Divan.

Procit vel log(o)f(ă)t.

<Pe verso, scris de mîini diferite în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1) IV. 7269 <1761> iuli(e) 19. Ispisocî a lui Grigorie Ioan v(oe)v(od) dat igumenului m(ănă)st(irii) Cetățuia, Ghedeon, ca să oprească dejma de pe locul în pricin(ă) între Logofeteni și Năvârnețu; 2) 7269 <1761> iuli(e) 19. Logofeteni. No. 3; <două rezumate grecești ale actului și o însemnare în limba rusă din 17 octombrie 1842>.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 22), Orig., hârtie (31,1 x 21,8 cm.), filigran, cerneală neagră, sigiliu domnesc (3,0 x 2,9 cm). circular, aplicat în chinovar; scutul circular este timbrat de o coroană deschisă, flancată de iatagan (dextra) și buzdugan (senextra); scutul este susținut de doi lei rampanți; reprezentarea

din scut este neclară: în exergă legenda „Гр(нгорни) Н(ва)н в(ое)в(ода)”; jos se află anul: „1761” (în cifre arabe).

EDIȚII: Mihailovici. *Regeste Constantinopol*, p. 388, doc. nr. 310 (rez.).

23

1795

decembrie 30

Alexandru Ioan Calimah întărește hotarnica făcută de Ștefan Ciogolea vornic de poartă, Ioniță Sterpu căpitan și Grigorie Scopan, care au ales jumătatea de jos a satului Văratecul, ținutul Iași, a hatmanului Costache Ghica, fiindcă era împresurată de megieși.

† Io Alexandru Ioan Calimahi v(oe)v(od), cu mila lui Dumnezeu, domnul Țării Moldav[v]iei. Facem știre prin acest hrisov al domniei mele că după arătarea ce, în trecut an 1794, au făcut al nostru cinstit și credincios boieriu dum(nea)l(ui) Costache Ghica hatman, cum că în ținutul Ieșii, la ocol(ul) Ciuhurului, având giuătate de sat Varaticul, s-ar fi împresurând de către megieșii de prin pregiur. Și cerșind ca să s(e) îndrepteze marginile aceștie giuătate de sat de către megieși, s-au scris carte domnească către ispravnicii de ținutul Ieșii ci era la ace vreme, dum(nealo)r Ioan Canano biv vel spat(ar) i Vasilie Ruset biv vel comis, și s-au rânduit și pe Ștefan Ciogolea vornic de poartă ca să margă la starea numitei moșie, undé se adune pe toți răzeșii și megieșii cu scrisorile și dovezile lor și se facă cercetare, ca să dovedească celi drepti și adevărați margini a moșiei dum(i)s(ale) hat(manului) și să o hotărască de către alți moșii. Iar fiind pricină despre vreo parte, hotară să nu puie, ci să de mărturie și harcă, ca prin giudecata Divanului să s(e) de hotărâre pricinii ce va fi. Deci, dum(nealo)r boierii ispravnici neputând a merge însuși, au rânduit în locul dum(nealo)r din mazilii ținutului pe ...! căp(i)t(a)n, i Ioniță sterpu căp(i)t(a)n i Grigorie Scorpan, carii, împreună cu vornicul de poartă, mergând la starea moșiei, prin mărturie iscalită de vornicul de poartă Ștefan Ciogolea și de dâșii, din 12 avgust aceluieș trecut an, 1794, încredințată și de dum(nealo)r boierii ispravnici, spat(arul) Ioan Canano și comisul Vasilie Ruset, așe arată: că fiind față Mihalache Bărgăoanul căp(i)t(an), vechilul dum(i)s(ale) hat(manului) Costache, cu scrisori dovezi cum și Dumitru Dămășcanul și măică-sa, Ioana, și fata ei, Marie, și Alexandru Ciohoranul, răzeși de moșie Dămășcanii, cum și Sandul, vechilul lui Manolache Caracaș, ci este răzeș pe giuătate de sat Văratecul, partea din sus, cum și despre altă moșie, Proscurenii. Fiind hotarnica față a acéeș(i) moșie Proscurenii, în care arată toate sămnile pe undé se despart de moșie Văratecul, au strans și mulți oameni megieși de prin pregiur anume pe Mihalache Iftodî căp(i)t(a)n i Costache Musteață răzeși de moșie Gălășenii, i preutul Ioan din satul Varaticul din raiaoa Hotinului, i Ilie Cojocariul din

Horodiște, tij din raie, i Ioniță Petrache vornicul din Pătrușeni, i Miron Ciupărcă din Costești, din raie, i Spiridon vornic din Gălășenii, i Sirghi Tocilă vornic din Stângăceni, și Toader vornic din Varatic și alții. Și fiind cu toți de față, au cerșut de la vechilul dum(i)s(ale) hat(manului) Costache ca să arăți scrisori ce are pe moșie Varaticul. Și au arătat zapise și întărituri domnești și cărți de stăpânire care, cercetându-le cu amăruntul, sau dovedit că cuprind giumătate de sat de Varatic, partea din gios. Au cerut și de la răzeși ca sa le arăte scrisorile ce au pe moșie lor, Dămășcanii, și le-au arătat Alexandru Ciohoranul câteva scrisori, dar nu arată cu ce moșie se hotărăște și pân(ă) unde mergi. Iar Ioana Dămășcănița, i Dumitru și Marie, fiii ei, au dat samă că nu le sint scrisorile ce au pe Dămășcani, după ce cu o lună mai înainte li s-au fost dat de știre. Și cerșindu-și vade pân(ă) în 4 zile ca să-ș(i) aducă scrisorile, le-au pus ace vade, dând și zapis la mâna vechilului dum(i)s(ale) hat(manului) că neaducând scrisorile și la această vade, rânduții hotarnici să hotărăscă moșie Varaticul și să nu-i mai aștepti; și să puie și pietri hotară la locurile ci le va da cunoștința că este drept și ei nici un cuvânt de răspunsul să nu aibă, cum asemenea s-au văzut scriind și zapisul lor, carile esti din acéeș lună, avgust 3. Încă mai adăogând și aceasta prin scrisoarea lor și zicând că când și la această vade nu vor veni să nu li se ție în samă nici scrisorile ce vor scoate mai pe urmă după această hotărâre ci s-a face și ori la ci giudecată să nu li se ție în samă. Deci, neurmând ei după cum s-au apucat prin zapisul lor acesta ca se aducă scrisorile la vade, numiții hotarnici întâiu au mers în margine(a) moșiei Varaticului din Sus, unde se desparte cu moșie Stăncăuții. Și le-au arătat preutul Ioan și Ilie Cojocariul, fiind mai înainte trăitori în satul Stăncăuții, mai ales preutul Ioan ar fi fost slugă la Lupul Caracaș, stăpânul moșiei Stăncăuții, și el iar fi arătat pe unde desparte moșie Stăncăuții de moșie Varaticul, fiind și multă vreme dejmaș, cum și Ilie Cojocariul, că se desparte moșie Varaticul din Lutul Alb și piste Ciuhurețu, la deal, la altu stâlp de peatră, în podiș și drept înainte, la alt stâlp de peatră, în deal de un budăiu, la carile arătând cum că acest stâlp de peatră este chiotoare Varaticului, și Dămășcanilor i Gălășenilor, iar Stăncăuții trec alătura înainte de acest stâlp. Asemine au arătat și Mihalache Iftodi răzeș de moșie Gălășenii și alții, cum și Dumitru Dămășcanul iarăși asemenea au arătat cum că acest stâlp este cheotoare acestor moșii. I-au zis lui Dumitru Dămășcanul ca să arăți și din gios undé să desparte Varaticul de Dămășcani și el au arătat un stâlp de peatră din deal de Drumul Mare, în dreptul movilei Moraveniță, cum că acest stâlp de peatră esti despărțitoriu de moșie Varaticul și de moșie Dămășcanii. Și fiind hotarnicii linie, din stâlpul acesta pân(ă) în stâlpul din sus, ce s-au pomenit, s-au găsit o bucată mare de loc înpresurată de Dămășcani din moșie Varaticul. Și după, cercetare s-a făcut despre toate marginile moșiei Varaticul[lui], cum și a scrisorilor și după

mărturisirea oaminilor câtă s-au dovedit dreaptă moșie Varaticul, cu odgon de dooăzeci stânjâni și stânjânul de 8 palme domnești. Întâi au măsurat toată moșie Varaticul din giur înpregiur, piste tot, și apoi au ales giumătate de sat din Varatic, partea din sus, a lui Manolachi Caracaș, și giumătate de sat, partea din gios, a dum(i)s(ale) hat(manului) Costache Ghica. Măcar că partea lui Caracaș din sus, fiind mai lungă, s-au ales mai îngustă, iar a dum(i)s(ale) hat(manului) au rămas mai lată, fiind mai scurtă din gios, la care se arată sumile odgoanilor a fieștecărie giumătate de sat din giur înpregiur. Întâiu au pus doo pietri hotară colțu moșici din sus într-un piscu despre meazinoapte, în dreptul gurii unor pâraie, care pietri, una desparte moșie dum(i)s(ale) hat(manului) de a lui Cărăcaș prin mijloc, iar una desparte de moșie Dămășcanii prin capete. Din pietrile acestea au început cu măsura piste piscu, la vale, piste un părâu, și la deal, pân(ă) în marginea Drumului Mare, despre răsărit, undé s-au împlinit 34 odgoani, au pus peatră hotar. Din peatra aceasta, măsurând tot înnainte piste Drumul Mare, tot alătura cu moșie lui Cărăcaș, pe podiș, can la vale, pân(ă) în multe dealului despre Ciuhur, undé s-au împlinit 36 odgoani, au pus peatră hotar. Din peatra aceasta, drept la vale, piste un piscu ci esti între doo vâlcele, din piscu, drept la vale, în matca Ciuhurului s-au aflat 11 pol odgoani iar piste tot fac 81 pol odgoani această margine. Și de acolo, din matca Ciuhurului, din dreptul piscului, au întors în gios tot matca Ciuhurului, pân(ă) undé dă părâu Prăvalului în apa Ciuhurului, care părâu se numește acum Durăitoarea, și s-au aflat piste tot pe matca Ciuhurului 74 odgoani. De acole(a), au întors cu măsura tot pe matca părăului Durăitoarei și pe la niști gropi de lut și piste un piscu dreptu într-o stâncușoară, ci este despre obârșie văii Durăitoarei, din stâncușoară dreptu la deal și, piste Drumul Mare, pân(ă) la peatra hotar vechiu. Și s-au aflat piste tot această margine 51 odgoani și au pus peatră hotar lângă ace vechi, colțu moșici ce desparte moșie Varaticul de moșie Proscurenii i de moșie Dămășcanii. Din pietrile acestea au întors cu măsura alătura cu moșie Dămășcanii, pe coastă, și la vale, piste părâu ce vine de la Dămășcani, și la deal, pe coasta văii, pân(ă) undé s-au împlinit 38 odgoani 18 stânjâni și au pus peatră hotar. Din peatra aceasta tot înnainte, tot alătura cu Dămășcanii, și pe la o groapă adâncă ci este la coada unei irugi și tot înnainte pin gura vâlcilor și piste părâu ce vine de la Varatic, pe la capul unui ezercanu, pe despre răsărit, i peste un părâu ce vine despre Gălășenii, dreptu la deal într-un piscu, la pietrile colțu, de unde au început întâi cu măsura. Și s-au aflat 19 odgoani 13 stânjâni, iar pisti tot fac 57 odgoani 11 stânjâni. Și piste tot, această giumătate de sat a dum(i)s(ale) hat(manului), de giur înpregiur, fac doo suti șesezeci și patru odgoani i un stânjân.

Asemine și céelaltă giunărate de sat a lui Caracaș iarăș de giur înpregiur doo suti șesăzăci și patru odgoani un stânjân. După care alegire și hotărâtură au dat dum(i)s(ale) hat(manului) și hotarnica aceasta cu iscăliturile lor, după care hotarnică cerșind acum dum(nea)l(ui) hat(manul) și întăritură de la domnie me.

Și de vreme ce nici despre o parte a moșiei dum(i)s(ale) aceștie pricină n-au rămas, ne mai rămâind cuvânt nici acelor ce-au fost înpresurat din moșie acesta după scrisoarea ce-au dat cum s-au arătat mai sus, iată, dar, și de la domnie me prin acest al nostru domnesc hrisov, întărim stăpânire(a) cinstit și credincios boieriului nostru dum(i)s(ale) Costache Ghica hat(man), ca se stăpânescă această giunărate de sat Varaticul, parte(a) de gios, în toate semnilor și hotarăle mai sus arătate ca pe a dum(i)s(ale) dreaptă ocină și moșie, asupra cărie hrisovul acesta a domnii mele se-i fie dum(i)s(ale) și urmașilor dum(i)s(ale), moștenitori, întăritură satornică, neclintit(ă) și nerușuit(ă) nici odinioară, în veci, care s-au întărit și cu a noastră domnească iscălitură și pecete.

Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaonul domnii mele, în orașul Ieșii, întru întâie domnie a noastră la Moldov[v]a, în anul dintâi.

La anii 1795 dec(hembrie) 30.

Но АЛЕѦАНДРЪ КАЛИМАХЪ ВОЕВОДА <m.p.>

Ioan vel logofăt procit.

<Pe verso-ul filei a doua, scris în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1795 dec(hembrie) 30. No. 18; 2) No. 32 <și un rezumat greces al actului>

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 23), Orig., hârtie difolio (52,6 x 38,5 cm.), filigran, cerneală cafenie; intitulația și inițialele frazelor în chinovar; sigiliu domnesc circular (5,5 x 5,5 cm), aplicat în chinovar, având în câmpul sigilar un scutul de tip polonez cu capul de bour; scutul este timbrat de o coroană deschisă, flancată de buzdugan (dextra) și iatagan (senextra); în jurul scutului se află două ramuri; jos se află anul „1795” (cu cifre arabe); legenda în exergă: „Io Alexandru Ioan Calimah v(oie)v(o)d, cu mila lui D(u)mnezău domnu a toată Moldovia”.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 398, doc. nr. 465 (rez.).

I. Loc alb în text

24

1797
decembrie 7

Alecsandru Ioan Calimah voievod poruncește ispravnicilor ținutului Neamț să cerceteze pricina dintre mănăstirile Bistrița și Pângărați pentru o bucată de loc din moșia Braniște, al cărei hotar a fost schimbat de râul Bistrița.

Io Alecsandru Ioan Calimah v(oie)voda, cu mila lui Dumnezeu, domn Țărâi Moldaviei. Credincioș(i) boierii domnii meli, dum(nea)v(oastră) isprav(ni)ci de țin(u)t(ul) Neamțului săn(ă)t(ate)! Să trimiti dum(nea)v(oastră) jaluba ce au dat cătră domniia mea cuvioșii sa Zahariia egumenul mănăstirii Bistriții, din care pre larg veț(i) înțelegi arătând că din curgirea apii Bistriții, mutându-să pe alt loc, s-ar fi tăiet o bucată de loc din moșia Braniștea, ce are numita mănăstire le acel țin(u)t, și ar fi dat-o cătră o moșie a mănăstirii Pângărații, pe care bucată de loc, fiind drum mare, ar fi făcut mănăstirea și crăcimă. Și acum, egumenul de Pângăraț(i) ar fi făcând multă supărare, pretenderisind acea bucată de loc și ar fi vrând ca să strice și crăcima. Pentru care, cerșind dreptate, iată scriim dum(nea)v(oastră) să chemaț(i) de față pe egumenul de Pângăraț(i) cu dovezili ce va fi având, unde fiind și jăluitoariul, să cercetaț(i) cu amăruntul ca să dovedit(i) acea bucată de loc de care moșie iaste și cu ce cuvânt să silești egumenul de Pângăraț(i) ca să rădică crăcima ce are mănăstirea Bistriț(a) pe acel loc. Și prin giudecată, după cum veț(i) cunoaști a fi drept, să hotărât(i), dând și mărturie cu toată arătarea pricinii pre larg la partea ce să va căde, cu care, dacă acolo la dum(nea)v(oastră) nu să vor odihni, să vie la Divan, ca să li să de hotărâre.

1797 dec(hem)v(rie). 7

<Pe verso-ul filei a doua, scris în aceeași vreme>: Credincioș(i) boierii domnii meli, dumi(a)l(or) isprav(ni)ci de țin(u)t(ul) Neamțului, cu săn(ă)t(ate) să s(e) de(a).

Egum(e)n(ul) măn(ă)stirii Bistriții.

<Scris la sfârșitul sec. al XVIII-lea de alte două mâini diferite>: 1) s-au trecut în condică, M. cond(icar); 2) Procit vel log(o)ff(ă)t.

<Scris în prima jumătate a sec. al XIX-lea, cu cerneală cafenie>: 1797 fevr(uarie) <sic!> 7. carte(a) domn(ului) Alecsandru Calimah v(oie)vod cătră ispr(a)v(nicii) de țin(u)t(ul) Neamțu pentru o gherlă și o crăcimă di pi moșia Braniștea a măn(ă)s(tirii) Bistriții, în pricină cu egum(e)n(ul) de m(ă)n(ă)st(irea) Pângărați. XIV.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 24), Orig., hârtie difolio (31,3 x 22 cm.), cerneală neagră, sigiliu oval de închidere (3,0 x 2,7 cm), aplicat în ceară roșie, bine conservat, având în scutul de tip polonez capul de bour; scutul este timbrat de o coroană închisă, flancată de iatagan (dextra) și buzdugan (senextra); de o parte și de alta a scutului sunt lambrechini; jos se află anul, însă impresiunea în ceară este deteriorată; legenda în exergă: „Io Al(exandru) Ioan C(a)l(imah) v(oie)v(od)”.

25

1798
martie 13

Alecsandru Ioan Calimah voievod poruncește mitropolitului și foștilor logofeți, Nicolae Ruset și Iordache Ghica, să judece pricina dintre mănăstirea Cetățuia și Neculai Balș biv vel vornic de aprozi pentru hotarul dintre moșiile Rusăni și Tomești. după cercetarea ce s-a făcut la fața locului.

Io Alexandru Ioan Calimah v(oiev)od, cu mila lui Dumnezeu domn Țării Moldav(i)ei.

Preaosfinție ta părinte mitropolit, cinstiț(i) credincioși boierii domnii mele,
dum(neata) Neculai Roset biv vel log(o)f(ă)t,
dum(neata) Iordache Ghica biv vel log(o)f(ă)t.

Fiindcă dum(nealo)r boierii ce-au fost rânduiți hotarnici la pricina moșiei Holboca, între măn(ă)stirea Cetățuia și între dum(nea)l(ui) Neculai Balș biv vel vornic de aprozi, au dat în scris cercetarea ce-au făcut, cum și harcă de starca locului, poroncim dum(nea)v(oastră) ca, adunându-vă la sfînta Mitropolie împreună cu dum(nealo)r veliții boierii, se cercetați pricina aceasta și după dreptat(e) se giudecați, și se hotărâți și cu anafora se înștiințaț(i) pre domnie me. Pentru care, poroncim dum(nealu)i vel vornic de aprozi ca, făr(ă) mai multă prelungire, se între pricina în cercetare și să s(e) de sfârșit.

1798 martie 13

Procit vel log(o)f(ă)t.

S-au trecut în condică, M. cond(îcar).

<Scris în prima jumătate a sec. al XIX-lea>: 1798 mart(ie) 13. Prin cari poruncești domn(ul) Alesandru Calimah v(oie)v(o)d boieri(lo)r de Divan, ca să să aduni la Mitropolie și să cercetezi pricina dintri m(ă)n(ă)s(tirea) Cetățuia, proprieta(r)a moș(iei) Rusăni, și Neculai Balș, a moș(iei) Tomeștii, și prin anafora să-i aducă la știință. VIII.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 25), Orig., hârtie difolio (50,6x19,5 cm.), cerneală cafenie, sigiliu domnesc oval (3,0 x 2,6 cm), aplicat în chinovar, având în scutul de tip polonez capul de bour; scutul este timbrat de o coroană închisă, flancată de iatagan (dextra) și buzdugan (senextra); de o parte și de alta a scutului sunt vrejuri; jos se află anul „1795” (cu cifre arabe și chirilice); legenda începe din dreapta coronei, continuă în stânga acesteia și se sfârșește într-un chenar din vrejuri și frunze situat între scut și an: „Io Al(ecsandru) Io(an) C(a)l(imah) v(oie)v(oda)”.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 399, doc. nr. 481 (rez cu data 1798 martie 18 <sic!>, alcătuit după rez de pe verso-ul documentului, însă editorul a citit „Comănești” în loc de „Tomești” <sic!>).

26

1799

iunie 1

Alecsandru Ioan Calimah voievod poruncește lui Mihalache Luca biv vel spătar, Manolachi Costachi biv vel vornic și Dimitrie Saul biv vel spătar să meargă împreună cu alți hotarnici și să alcagă hotarul dintre moșia Rusăni a mănăstirii Cetățuia și moșia Tomești a lui Neculai Balș biv vel vornic de aprozi.

Io Costand(in) Alecsandru Ipsilant v(oi)e voda, cu mila lui Dumnezeu, domn Țărâi Moldav[v](i)ei. Cinst(i)ți și credincioși boierii domnii meli, dum(neata) Manolachi Conachi biv vel vor(ni)c, i dum(neata) Mihalachi Luca biv vel spat(ar) i dum(neata) Dimitrie Saul biv vel spat(ar) săn(ă)tate! Fiindcă al nostru cinst(it) și credincios boieriu, dum(nealu)i Necolai Balș biv vel vor(ni)c, prin jaloaba ce au dat domnii meli au arătat că mănăstire Cetățuie având moșie Vale(a) Rusilor¹ i Vale(a) Holboacă, danie de la răpousat domnu Duca v(oi)e vod, ctitoriul mănăstirii, care moșie a mănăstirii să hotărăști cu moșie a dum(nealu)i, o parte din Tomești, ce să numești iarăș(i) Holboca, cari și dum(nealu)i o are luată cu schimbu de la măn(ă)stire(a) Golăie. Și întinzindu-să mănăstire cu stăpânire piste hotarale acele ce prin hrisovul de danie să cuprind, au cuprins o bucată mari de loc din dreaptă moșie dum(nealu)i, pe care au făcut și acareturi: iaz, moară, crăcimă și altile, pentru cari înpresurari dum(nealu)i vor(ni)c(ul) măcar că la <17>³97 oct(ombrie) 30 au jăluit pentru această pricină, dar nici un sfârșit lămurit nu s-au dat. Și cerșind dum(nealu)i acum cu de(na)dinsul ca să i să dezbată moșie despre această nedreaptă înpresurare, domnie me am orânduim hotarnici pe iubitoriul de Dumnezău și al nostru rugătoriu, sfinție sa chir Veniamin episcop Rom(a)nului, i pe dum(nealo)r Mihai Sturza biv vel log(o)f(ă)t, i Necolai Ros(e)t biv vel vor(ni)c, i Ioan Raz(ul) biv vel vor(ni)c, i Costand(in) Balș biv vel vor(ni)c, Costand(in) Paladi biv vel vor(ni)c i Gavril Conachi biv vel spat(ar), cu carei nemulțămindu-să cuvioșie sa Dionisie arhimandrit și egum(e)n mănăstirii Gălății, prin deosăbită jalobă ce-au dat cătră domnie me, au făcut rugăminte ca din parte mănăstirii la această cercetare ci esti să s(ă) facă să fiți și dum(nea)v(voastră). Deci, vă orânduim domnie me să mergeți cu toții la fața locului, unde fiind de fați atât dum(nelu)i vor(ni)c(ul) Necolai Balș, cât și egumenu cu scrisorile ce vor fi având, așijdere și din alți megieși carii dum(nea)v(oastră) veți socoti a fi de trebuință, să faceți cercetare întocma precum să cuprind prin carte ce s-au dat dum(nealu)i vor(ni)c(u)lui Necolai Balș.

1799 iuni(e) 1.

Procit vel log(o)f(ă)t.

S-au trecut în condică.

<Scris ulterior, de altă mână>: 1799 iuli(e) <sic!> 1.

<Pe verso-ul filei a doua, scris în prima jumătate a sec. al XIX-lea cu cerneală cafenie>: 1799 iuni(e) 1. Cartea domnului Costand(i)n Ipsilant v(oi)e v(oda) către d(umnea)lor Conachi, M. Luca, și D. Saul ca să meargă cu mulți boieri să cerceteze reclamația d(umi)sale N. Balș că moșia sa Tomeștii s-ar înpresura de Rusăni. X.

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 26), Orig., hârtie difolio (30,8 x 20,7 cm.), filigran, cerneală neagră, sigiliu domnesc oval (3,5 x 3,0 cm), aplicat în chinovar, având în scutul de tip polonez capul de bour; deasupra se află o coroană închisă, flancată de iatagan (dextra) și buzdugan (senextra); între coroană și capul de bour se află un glob; în jurul scutului și al globului sunt două ramuri; jos se află anul „1799” (cu cifre arabe); legenda în exergă: „Io C(ostandin) Al(ecsandru) Ip(silant) v(oi)e v(oda)”.

EDIȚII: Mihailovici, *Regeste Constantinopol*, p. 400, doc. nr. 491.

1. Gerșit pentru «Rușilor».

2. Omis.

27

1856
mai 19

Învoiala prin care Dimitrie Simandris renunță la procesul cu Epitropia Sfântului Mormânt pentru o vie de lângă mănăstirea Cetățuia.

Act de învoială

Spre cumare proșasului înființat după reclemația întins(ă) de către mine asupra Epitropiei Sfân(tului) Mormânt de a mă despăgubi pentru vie di pe moșăie încungiurătoare mon(a)s(tirii) Cetățuia, cari o cumparasămu cu vro câțava vremi mai înainte în tovărășăie cu răposatul arhimandrit Paisăie de la Demetrie suilgibașa, și cari mi s-au luat în urmă prin cârmuiri(i) de către Zmaranda Caruzu, supt cuvântu că ace vie ar fi dreaptă a ei, clironomie.

Astăzi m-am învoit cu Epitropie și îmi retragu pretenție întinsă asupra-i, rămânind Epitropie în veci desfăcută atât de mini, cât și de urmașii mei pentru pricina aceasta ce am fostu urmărit-o de la Giudecătorie ținutului Ieșii, secția a II-a și pârlă la Divanul de Apel, declarând nulă și fără nici o tărie înscrisă hârtie ce o am de la răposatul arhimandrit Paisăie, prin care îmi dă mie parte sa den pomenita vie cumpărată de îmbii noi, precum și hotărâre dată de giudecătorie la 1855 septembri(e) 9 în pricina aceasta. Și pe viitori, Epitropie în veci rămîni scutită de oricini s-ar încerca cu vron titlu atingători de pretenție aceasta.

Anul 1856, luna maiu 19 zile.

Ieșii.

Διμιτρις Σιμανδρις <m.p.>

Divanul Apelativ

Învoiala de față fiind sub adevărata iscălitură a dumisali Dimitrie Simandiri, precumu însuși în seansa Divanului au declarat prin suplica ce s-au înregistrat sub no. 2257, să legaliz(c)ază de Divan, conform cerirei cuprinsă în citata suplică, pe a căria temeiu s-au încuviințat și închidirea actii procesului arătat în învoială.

D. C. Miclescu vornic <m.p.>

V. Nițu <m.p.>

...

D. A. Cerne <m.p.>

Șef, Petrea ban <m.p.>

Secțiia a II<-a>². No. 2584. 1856 mai 19

Biblioteca Mănăstirii Trei Ierarhi-Iași, mapa Documente mănăstirești și domnești, doc. sub dată (sub nr. 27). Orig., hârtie difolio (36,1 x 23,2cm.), cernelă cafenie, sigiliu oval (4,2 x 3,4 cm), aplicat în fum, având în câmp un scut de tip francez, timbrat de o coroană închisă, în centrul scutului este capul de bour, scutul este flancat de doi delfinial; legenda în exergă: „Prințipatul Moldovei. Divanului de Apel. 1849”. Timbru sec, având un scut timbrat de o coroană închisă; în scut este capul de bour, având între coarne o stea în cinci colțuri; din scut ies un mâner de sabie (dextra) și un vârf de sulică (senextra); de fiecare parte a scutului sunt câte patru steaguri, iar jos sunt două capete de tun, două tobe și șase bombarde; legenda în exergă: „Timbru domnesc”.

1. O semnătură indescifrabilă.

2. Omis.

- Résumé -

Par la suite de la sécularisation de propriétés des monastères, des milliers de documents roumains ont été pris par des moines grecs des filiales des monastères des Principautés Unies et ont été portés aux monastères mères d'Orient.

En ce qui concerne les documents des Archives de la Filiale Saint Sépulcre de Constantinople, ils ont été publiés partiellement seulement par Paul Mihail et Constantin Velichi. Malheureusement, l'éclat de la deuxième guerre mondiale et l'incendie des Archives de la Filiale Saint Sépulcre (1955) ont non seulement empêché l'identification et la transcription des documents roumains des Archives

mentionnées, mais ont causé aussi la disparition sans la moindre trace pour plusieurs décennies de nombreux actes similaires.

Ce n'est qu'au début de vingt et unième siècle qu'une partie des documents perdus de la Filiale du Patriarcat de Jérusalem de Constantinople, ont été retrouvés par Ștefan S. Grovei et Maria Magdalena Székely dans les Archives de la fondation Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο. Il s'agit de 152 documents roumains relatifs aux propriétés de Saint Sépulcre dans la Moldavie. À cette occasion, ils ont signalé l'existence d'autres documents roumains des mêmes Archives dans la possession d'un collectionneur d'Athènes, d'où ont obtenu seulement 6 copies, ainsi que leur nombre reste, pour le moment, inconnu.

En réalité, tous ces documents découverts à Athènes sont arrivés en même temps avec des manuscrits byzantins de grande valeur dans les collections privées par la suite de criées, étant vendus par ceux qui les ont „sauvé” de l'incendie, mais qui les ont „fait perdus”, profitant par le désordre causé par l'incendie et par le déplacement des Archives de la Filiale Saint Sépulcre de Constantinople à Athènes.

Heureusement, la fortune nous a souri et, par une situation surprise, nous apportons dans le circuit scientifique un nombre de 27 documents provenant des mêmes Archives de la Filiale Saint Sépulcre de Constantinople. Il s'agit de 8 actes originaux inédits (doc. no. 5, 6, 11, 15, 18, 21, 24 et 27 du groupe suivant), à qui on ajoute la teneur de 16 documents originaux, connus jusqu'à présent seulement sous la forme de transcription avec des erreurs phonétiques et de contenu (doc. no. 8) ou de mentions (doc. no. 4, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 23, 25 et 26 de même groupe), et trois traductions qui ont été publiées.

Tous ces 27 actes sont arrivés, avant le déménagement des Archives à Athènes, à un magasin du bouquiniste des Pays-Bas. D'ici, ils ont été rachetés dans les années '90 par le prêtre Iustin Marchiș de l'église Stavropoleos de Bucarest. En constatant que ces documents sont moldaves, ils ont été rachetés de nouveau par le métropolite de la Moldavie, où ont été restaurés par madame Mihaela Puiu et nous nous avons occupé de leur transcription et de leur classement chronologique. Actuellement, ces actes sont conservés dans les Archives de la monastère Trois Prélats de Iassy, tous formant le portefeuille *Les documents abbaciaux et princiers*.

Au sujet de la teneur de ces 27 documents, ceux-ci avec le no. 6 [de 1662 (7270) mars 16], no. 13 [din 1663 (7171) mars 12] et no. 18 [1701 (7209) janvier 25] nous ont spécialement attiré l'attention. Le premier document certifie la vente d'une partie du village Budești, le département Cărligătura, par la famille Mirăuță à Miron Barnovschi voïvode, le prince de la Moldavie. Le deuxième document prouve une situation unique dans l'histoire administrative de la Moldavie : le village Tătăreni, sur la rivière Crasna, avait sa grande propriété dans les deux départements: Fălciu et Vaslui. Enfin, le dernier document atteste qu'un certain Ursul a été obligé de donner sa propriété à prieur Gregoire de la monastère Tazlău comme paiement pour lui avoir prêté de l'argent afin de le libérer du prison.

Studii și articole

Ștefan S. Gorovei

SEVER ZOTTA. SECVENȚE BIOGRAFICE
1904–1940*

Cea dintâi dintre cărțile de oaspeți de la Mănăstirea Putna¹ se deschide cu un șir de semnături așezate sub data de 16 iulie 1904². Printre cei dintâi care au semnat sunt trei membri ai familiei Stârcea (A. Styrcea, Gh. Stîrcea și Finarette Styrcea), împreună cu Sever Zotta și Marguerite Grigorcea³. Datarea poate să inducă în eroare, dacă nu ținem seama de diferența de calendar: la Putna, 16 iulie corespundea, în 1904, zilei de 3 iulie, tocmai ziua când a avut loc marca serbare⁴. Astfel, semnăturile de pe primele pagini pot fi considerate – *sunt, de fapt* – ale participanților la festivitățile care au marcat împlinirea a patru secole de la moartea lui Ștefan cel Mare. Prezența lui Sever Zotta la această pomenire este consemnată, de altfel, și în însemnările memorialistice ale egumenului Putnei de atunci, arhimandritul Teofil Patraș⁵. La acea dată, Sever Zotta era deja

* Comunicare în ședința din 13 noiembrie 2007 a Filialei Iași a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române.

¹ Păstrată în arhiva Mănăstirii: inv. nr.XXXI. Pentru aceste documente excepționale – Monah Alexie Cojocaru, *Cărțile de oaspeți ale Putnei. Între istorie și eternitate*, în AP, III, 2007, 1, p.181–212.

² Consemnată sub două forme: „16/7.04” și „Început 16 iuli 1904” (inv. nr.XXXI, fila 2 recto) !

³ Inv. nr.XXXI, fila 2 recto.

⁴ Cf. Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, 1988, p.166, citând dos.3/1900 din arhiva Mănăstirii Putna, intitulat *Biografia egumenului Teofil Patraș* (*ibidem*, p.174). Amânarea cu o zi a serbării s-a datorat faptului că 2 iulie era într-o zi de vineri și s-a dorit ca la ospăț să nu se dea bucate de post (*ibidem*, p.166).

⁵ Arhiva Mănăstirii Putna, dos.3/1900. Mulțumesc Părintelui Ieromonah Dosoftei Dijmărescu pentru îngăduința de a folosi copiile luate de Sfinția Sa după acest dosar. Între personalitățile prezente la 3 iulie 1904 la Putna, Claudiu Paradais (*op. cit.*, p.167) nu-l menționează și pe Sever Zotta.

logodit cu Margareta Grigorcea⁶. Șapte ani mai târziu, în 7 septembrie 1911, îl aflăm semnând din nou în cartea de oaspeți, alături de cumnata sa, Ștefania Grigorcea, de Jeanne Apostolescu și de Edmond Ciuntu⁷. La 8 iulie 1919, a vizitat Mănăstirea Putna – acum, între granițele României Mari – împreună cu soția, Margareta Zotta, și cumnații săi, Ștefania Grigorcea și Ion G. Mavrocordat⁸. În vara anului următor (19 august 1920), Sever Zotta și Ion Mavrocordat au însoțit la Putna pe câțiva membri ai familiei Flondor: Natalia și Aglaia Flondor⁹, precum și Șerban, Neagoe și Mircea Flondor (fiii lui Iancu Flondor și ai Elenei Zotta)¹⁰. În sfârșit, la 5 iunie 1930, semnătura lui Sever Zotta se găsește alături de a unui străin ilustru: Saint-Aulaire¹¹. Despre această vizită, avem câteva însemnări de la Zotta însuși.

Charles de Beaupoil, conte de Saint-Aulaire (1866–1954), ministru al Franței în România în timpul Primului Război Mondial¹² (rezidând la Iași în timpul refugiului), a vizitat România la începutul lunii iunie 1930. Întâmpinat cu multă ceremonie, Contele de Saint-Aulaire a fost oaspetele răsfățat al orașului Iași. Primarul municipiului, N. Cănanău, a dat în cinstea lui un mare banchet în sala de festivități a Palatului Administrativ – banchet la care s-a semnalat și prezența lui Sever Zotta – și l-a proclamat cetățean de onoare al Iașilor¹³. Cu prilejul acestei vizite, Sever Zotta a publicat în ziarul „Lumea” articolul *Un marchiz de Saint-Aulaire în Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea*¹⁴. În pribegia din Urali, a scris câteva pagini despre vizita lui Saint-Aulaire în Bucovina, în caietul intitulat *Comunicări mărunte istorico-genealogice*. Iată aceste însemnări, transcrise *tale-qual*e, dar fără a marca prescurtările obișnuite scrisului lui Zotta.

⁶ În însemnările din exilul său în Urali – păstrate în arhiva Institutului Român de Genealogie și Heraldică care îi poartă numele – Sever Zotta menționează, pentru anul 1904, pe „mireasa” lui, precum și proiectata lor căsătorie.

⁷ Inv. nr.XXXI, fila 64 recto

⁸ Inv. nr.XXXI, fila 106 recto.

⁹ Din ramura basarabeană a familiei Flondor: Natalia (născută Andrieș), soția lui Gheorghe Flondor, și Aglaia, sora acestuia.

¹⁰ Vol. II (inv. nr.XXXII), fila 5 recto.

¹¹ Fila 71 recto – contele de Saint-Aulaire semnalat și de Monah Alexie Cojocaru, *op. cit.*, p.191 și foto, în p.200, coloana din stânga, jos.

¹² Cf. și Contele de Saint Aulaire, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, prefață de Mihai Dim. Sturdza, București, Editura „Humanitas”, 2003.

¹³ *Di de Saint-Aulaire a fost proclamat cetățean de onoare al Iașului. Banchetul de la Palatul Administrativ*, în „Lumea”, an. XIII, nr.3581, 6 iunie 1930, p. 3. Mulțumesc d-lui Liviu Papuc pentru amabilitatea cu care mi-a procurat o xerox copie a acestui articol.

¹⁴ „Lumea”, an. XIII, nr.3580, 5 iunie 1930, p. 2–3.

Cu contele de St. Aulaire în Bucovina. Mercuri în 4 iunie a fost St. Aulaire la Iași, unde a fost omagiat cu un dineu la Primărie, etc. Cu el a sosit Radu Flondor¹⁵ de la Externe, care m-a rugat să-i acompanyez în Bucovina, pe la mănăstiri. Deci noaptea am plecat în vagon-salon la Cernăuți. Acolo dimineața [am fost] primiți la gară oficial, de Nistor etc. Vizitat Mitropolia, dejunul la Carapciu, excelent, cu vinuri vechi. Asistă N. F.¹⁶ și Neagoe. După dejun, în două automobile spre Putna, Sucevița, Rădăuți, unde dormim în vagon. St. Aulaire, Radu și eu, în fundul unui auto, avem foarte interesantă conversație politică. Îi spun că venirea principelui Carol este inevitabilă și se poate întâmpla peste noapte. Vorbim de Iași. Spune că nici un oraș în război n-a suferit ca acesta, mai ales de lipsă de combustibil. Servitorii lui i-au adus lemne, fără știrea lui, din grădina publică ! Mi-am notat multe alte lucruri interesante, dar n-am notele la mine. Ating chestiunea că Kirilescu, în Istoria Războiului, vol. III, p.317, aruncă asupra lui Marghiloman acuzațiunea că, în înțelegere cu Mackensen, ar fi trimis trupe în Bucovina. Se miră de această îndrăzneală falsificare a istoriei și spune că nu-i adevărat. E desigur competent. Zvonul era din officină takistă. Întâi l-am auzit de la D. Greceanu la Iași. Kirilescu, interpelat de mine, mi-a spus că are informația de la un om de stat în măsură a fi bine informat. L-am spus: defunct. A tăcut. Era după ț lui I. Brătianu. La ce meschinării a recurs „marea generație” a războiului întregirii neamului !

La Putna, St. Aulaire încântat de panourile cusute cu mărgăritare, mai ales de două, iar la Sucevița de portretele cusute ale Movileștilor. La Rădăuți, bogată masă la div[izivă ?] hergheliei, cu vin foarte bun. În vagon continuăm Radu și eu cu domeniile Coroanei [vin] roș. Dimineața mai vizităm împreună bisericile din Rădăuți, apoi plec singur cu 4 cai spre gară pentru că mâine 7 începe congresul istoric la Iași. Găsesc pe [Constantin] Moșil la mine. Dimineața citesc în „Lumea” că prințul Carol a sosit noaptea (vineri 6) la 10 ore cu avionul. Eram deci bine informat.

St. Aulaire a continuat drumul spre Câmpulung și Dorna. Am regretat mult că am trebuit să-l părăsesc. Este deosebit de interesant, spiritual și conversația cu el o adevărată plăcere¹⁷.

¹⁵ Radu Flondor (n.20.II.1900 – m.29.XI.1956), văr primar cu Șerban, Neagoe și Mircea Flondor, diplomat, consilier de Legație la Tokio, ministru al României la Viena. Cf. Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, I, colaboratori principali: Eugen Dimitriu și Erich Beck, Suceava, 2004, p. 382-383.

¹⁶ Poate Nectara (= Isabela) Flondor (1891-1985), vară primară a lui Neagoe ? Cf. Emil Satco, *op. cit.*, p. 382.

¹⁷ Sever Zotta, *Comunicări mărunte istorico-genealogice* (manuscris în Arhiva Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”), p. 13-16.

Nu știu dacă din aceste însemnări rezultă aprobare sau dezaprobare în ceea ce privește actul așa-zisei „Restaurații” de la 8 iunie 1930. Din corespondența cu N. Iorga, analizată cândva fragmentar și superficial¹⁸, se vede că Sever Zotta a fost unul dintre cei care au privit cu simpatie adevărată și cu multă încredere sosirea „Craiului Nou”¹⁹; într-una dintre scrisorile de pe urmă, însă, el confirmă sentimentele sale pentru Regina Mamă Elena²⁰, despre ai cărei strămoși scrisese, cândva, un foarte crud studiu de genealogie dinastică europeană²¹. Evenimentele ultimei părți a domniei lui Carol al II-lea îl vor fi trecut, desigur, în tabăra celor dezamăgiți.

Prezintă interes, în această consemnare, și mențiunea că „măine 7 [iunie] începe congresul istoric la Iași”. În adevăr, Iașii au găzduit, în zilele de 7 și 8 iunie 1930, cel de-al patrulea Congres al profesorilor de istorie din România – o formă de activitate și de solidaritate a breslei istoricilor din România căreia nu i s-a acordat, până acum, nici un fel de atenție. Din mica notă pe care Constantin C. Giurescu a dat-o în primul număr al „Revistei Istorice Române”, se vede că, la această întrunire, Sever Zotta „a ținut o interesantă conferință despre familia Golia”²² – de fapt, despre așa-zisul Ieremia Golia²³, boierul care l-a trădat pe Ioan vodă cel Cumplit. Comunicarea, care venea în continuarea studiului

¹⁸ Valentin Andrei, *Sever Zotta în corespondență cu N. Iorga*, în *ArhGen*, VII (XII), 2000, 1–4 (sub tipar).

¹⁹ Această poziție este mai pe larg explicată într-unul dintre manuscrisele din perioada exilului din Urali (însemnări despre relațiile cu N. Iorga, scrise printre rândurile unei broșuri intitulată *20 лет советской власти*, 1937): socotind, ca și alți oameni ai vremii, că Regenta era prea slabă – „Regenta fără un regent tare (ca Horthy, de exemplu) duce la republică” – și cunoscând sentimentele care domneau în armată, Zotta era un „carlist” convins: „N-am făcut [...] nici o taină din sentimentele mele carliste, ba chiar [am făcut] propagandă și în armată (la Cercul Militar, curse, etc.) [...] Asta nu m-a împiedicat să dau nenorocitei principese Elena tot respectul meu, nădăjduind că iar se va uni frumoasa pereche care vizitase de 2 ori Arhiva Statului” (din Iași, firește). Zotta relatează și delicatul reproș pe care principesa Elena i l-a făcut, arătându-i că îl știe drept „*einer der Hauptkarlisten* din Iași” (p. 60–62 ale broșurii rusești).

²⁰ „Dacă te întâlnești cu Regina Mamă, te rog să-i spui că sentimentele mele de adânc devotament și respect au rămas aceleași”, scria Sever Zotta, la 6 octombrie 1940, din ținutul răpit, nepoatei sale Nadăje Flondor (flica lui Barbu Știrbei și soția lui Șerban Flondor); cf. *Sever Zotta – mărturiile documentare*, în *ArhGen*, III (VIII), 1996, 1–2, p. 320.

²¹ Sever Zotta, *Strămoșii Principesei noastre moștenitoare*, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”, I, 1921, p. 61–81; II, 1922, p. 251–257; III, 1923, p. 256–262; V, 1925, p. 379–391.

²² *RIR*, I, 1930, p. 112.

²³ Manuscrisul se păstrează în fondul „Sever Zotta” (dosar 39/1930) de la Arhivele Naționale din București (cf. Natașa Popovici, *Sever Zotta – fond familial. Prezentare de fond*, în „Arhivele Moldovei”, I–II, 1994–1995, Iași, 1996, p. 171).

publicat în „Ioan Neculce”²⁴, va vedea lumina tiparului în anul următor, în volumul închinat lui N. Iorga²⁵. Autorul notiței din „Revista Istorică Română” a consemnat și faptul de natură politică: „Sosind între timp știrea proclamării regelui Carol II, congresul trimite Majestății Sale expresia devotamentului său neștrămutat”²⁶ ...

*

Pensionat în 1934, la împlinirea vârstei de 60 de ani, Zotta s-a retras la Davideni²⁷, proprietate a soției sale. De atunci și până în 1940, știrile despre el sunt rare, iar activitatea sa științifică înregistrează o sensibilă diminuare. Despre această penultimă etapă a vieții lui Sever Zotta, am aflat amănunte în însemnările memorialistice ale fiului său, Iancu Zotta (1909–1988), comunicate de fiul celui din urmă, d-l Andrei Zotta. Din aceste pagini dramatice, las să urmeze câteva fragmente, până când împrejurările vor face posibilă publicarea integrală a acestor amintiri deosebit de interesante.

Tata, când a ieșit la pensie la 60 de ani [...], și-a transportat de la Iași la Davideni toată biblioteca sa, documentele colecționate, tablourile de familie și manuscrisele sale, stabilindu-se acolo cu intenția de a-și continua lucrările începute și de a studia toată corespondența familiei Hurmuzachi, ce o moștenise de la unchiul său Eudoxiu (Doxușă)²⁸. Tata însă nu mai avea putere de muncă. Își dădea seama de asta, că nu mai poate munci și era nemulțumit de sine. Schimbarea modului de trai, de la viața de serviciu la cea de pensionar, adaptarea la noul mod de viață este grea. [...] Retragerea tatei la pensionare, la țară la Davideni, smulgerea lui din mediul său intelectual din Iași, în singurătate, în liniștea vieții de țară, nu i-a făcut bine. L-a cuprins melancolia, tristețea²⁹. Sperase că va lucra în liniște, în tihnă. Noi îi țineam de urât, dar nu-i

²⁴ Sever Zotta, „Măndăstirea Golia. Schiță istorică, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”, V, 1925, p. 1–39.

²⁵ Sever Zotta, *O mistificare genealogică: Ieremia Golia*, în *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 431–438.

²⁶ RIR, cit.

²⁷ În județul Storojineț din Bucovina, și nu în județul Neamț (cum a consemnat Filofteia Rînzîș, *Arhive personale și familiale. Repertoriu arhivistic*, I, București, 2001, p. 169).

²⁸ Mama lui Sever Zotta, Elena (m. 1882), fusese fiica lui Gheorghe Hurmuzaki (1817–1871) și a Eufrosinei Flondor. Fratele ei, Eudoxiu Hurmuzaki (1845–1931), a fost – ca și alții din familia sa – o personalitate importantă a vieții bucovinene. Neavând urmași, a lăsat nepotului său de soră încredințată arhivă istorică a Hurmuzăcheștilor.

²⁹ La această stare a contribuit, fără nici o îndoială, și marea dezamăgire pe care a suferit-o în 1931, de pe urma implicării în viața politică. Prietenia cu N. Iorga îl adusese în partidul acestuia, devenind șeful organizației „Iorghistice” de la Iași. În pregătirea alegerilor organizate de guvernul

puteam înlocui societatea lui din Iași. Dar ce era să facem ? Doar nu putea rămâne singur în Iași, deși după nenorocirea care s-a abătut asupra lui la Davideni, sigur că la Iași nu i s-ar fi întâmplat. Dar cine a putut hămuî, atunci, ce evenimente se vor abate asupra întregii lumi și asupra familiei noastre. Tata trăia la Davideni, printre documentele și cărțile sale, viața unui prizonier al lor.

Prin luna martie 1940 au început să sosească în com. Davideni unități militare de săpători. Au început repararea drumurilor comunale și în nordul comunei lucrări de tranșee. Au apărut unități de infanterie și artilerie. Vedeam cu toții că se iau măsuri de apărare spre granițele de nord. Din 1939, Galiția din hotarul nostru, fostă provincie a Poloniei, fusese ocupată de U.R.S.S., după invadarea de nemți a Poloniei. Formal, nemții erau aliați ai U.R.S.S. Noi eram simpatizanți ai Antantei. De cine voiam să ne apărăm ? De nemți sau de ruși ? Bănuiam că de ruși, dar nu credeam că vom fi atacați, așa că nu prea ne-am speriat de măsurile militare. Totuși, eram neliniștiți, însă ne vedeam de treburile noastre, fără a lua nici un fel de măsuri de prevedere, de evacuare în caz de război. În 10 mai 1940, Germania a intrat în Franța cu toate forțele sale și în câteva săptămâni a doborât-o. Deodată, ca un fulger, ultimatumul U.R.S.S. din 28/29 iunie, să evacuăm în 48 de ore Basarabia și Bucovina de Nord. Nimeni nu știa, cred că nici guvernul nostru, până unde se întinde Bucovina de Nord ? România a acceptat, în urma unei hotărâri luate în Consiliul de Coroană, acest ultimatum. Trupele noastre au primit ordinul de retragere în interiorul țării. Noi, la Davideni, ne-am pierdut capul. Tata susținea că nordul Bucovinei se înțelege până la Prut, la nord de Cernăuși. Armata din comună, însă, a primit ordin de retragere. Retragera se făcea în mare grabă, aproape în debandadă, ca în război după o hătălie pierdută. Soldații originari din Basarabia și Bucovina de Nord începuseră în parte să dezerteze. În mare grabă, cu inima zdrobită, am hotărât să ne evacuăm și noi înspre interior, Iași-Botoșani. Tata, însă, nu voia să plece fără toată arhiva și biblioteca sa. Dar nu era timp suficient disponibil pentru împachetare și mai lipseau și mijloacele de transport, cai, căruțe și vizitii dispuși să plece și să-și lase familiile.

Mama, în mare grabă, a împachetat în 2 sau 3 căruțe, covoarele, tacâmurile de argint, lenjeria de pat, rufăria, hainele, blănurile, ce i se părea mai de preț. Tat, însă, nu împacheta nimic din bibliotecă, din documentele sale. Mama, cu

Iorga în primăvara anului 1931, lui Sever Zotta i se rezervase un loc (al doilea) pe lista pentru Senat; combinațiile intereselor partizane l-au trimis pe lista pentru Camera Deputaților, pe același loc, de unde, însă, a ajuns în coada listei. În urma acestei întâmplări, Zotta a părăsit viața politică, iar relațiile cu N. Iorga s-au răcit. Amănunte în însemnările menționate *supra*, nota 19 și în presa ieșeană a vremii (v. mai ales „Lumea” din 21 mai 1931, p.2); cf. Liviu Papuc, *Mărturii de la și despre Sever Zotta în presa vremii*, în *ArhGen*, VII (XII), 2000 (sub tipar).

sora mea Sandu³⁰, cu copiii ei³¹, cu Magduța și mama ei, s-au urcat în căruțe și au plecat în bejenie (așa se zicea în trecut – la refugiu), cu destinația Suceava – Botoșani – Dângeni (în jud. Botoșani, moșia lui Jean Mavrocordat, cumnatul mamei, soțul Ștefaniei Grigorcea).

Tata a promis la despărțire mamei că va veni – va pleca a doua zi cu mine și cu Dra Zelinska³², fosta noastră profesoară de franceză și germană din Iași, care-și petrecea bătrânețile în familia noastră. Mama a plecat, cred, în 29/6 1940. Eu eram complet năucit, nenorocit, distrus, mi se părea că visez un coșmar îngrozitor. Îl zoream pe tata să împacheteze și să plecăm cu cele 1-2 căruțe care mai rămăseseră. Tata nu împacheta. Nu era grăbit. Nu-i venea a crede ca Davidenii să intre în zona cedată. Să așteptăm, să vedem unde se va stabili granița. Apoi mai zicea: doar nu e război, am cedat de bună voie. U.R.S.S. este un stat civilizat, are o constituție, care garantează drepturile omului, respectă normele de drept internațional. Dacă ajung până aici, voi pleca, mă voi repatria în România cu forme legale, cu toate lucrurile, cu biblioteca, cu documentele, cu manuscrisele. Degeaba îl îndemnam, degeaba îl zoream. Timpul trecea, dinspre răsărit-miazănoapte se auzea huruit de motoare. Parcă se apropia o furtună dintr-acolo. Au apărut avioane de recunoaștere cu stea roșie pe aripă. Oameni speriați umblau pe drumuri și vorbeau că pe șoseaua Storojineț-Ciudei au apărut camioane cu armată rusă și germană. Noaptea, stând treaz în pat, am auzit pe drum, la vreo 30 m de casă, trecând o unitate militară, infanterie românească. Trecea în direcția spre Cireși, adică se retrăgea. Era ariergarda, trupa de acoperire, ultima ...! N-am mai putut răbda, m-am dus la tata, care încă nu dormea, ci citea nu știu ce și din nou l-am rugat să plecăm imediat, căci e ultimul moment. I-am spus că eu nu mai pot aștepta, că trebuie să plec, că ne e viața în primejdie, că nu vom mai putea trece, odată stabilită granița. Bine, a spus tata, pleacă singur, lasă-mi caii și căruțele. Eu voi veni curând. Apoi m-a luat în brațe, m-a strâns la piept, m-a sărutat. L-am mângâiat pe cap ca pe un copil, l-am sărutat. Așa ne-am despărțit, pentru totdeauna. Și acum, după 32 de ani, mă doare inima, sufletul, când îmi amintesc de acea noapte. Dimineața, pe la vreo 6-7, mi-am înșeuat o iapă mare albă cu mânz, m-am mai repezit până în camera tatei, care dormea și i-am spus că plec – și am plecat călări, în direcția Bahna, Crăsnășoara nouă, Crăsnășoara veche, prin păduri, spre Putna.

³⁰ Ruxanda Zotta (1911-2004), căsătorită cu Andrei d'Albon.

³¹ Ioan-Gheorghe d'Albon și Gheorghe-Emil d'Albon.

³² Domnișoara Zelinska a fost ridicată și ea în aprilie 1941 și dusă în Urali, unde a și murit, după cum povestește Sever Zotta în însemnările sale de exil.

În ceea ce privește motivele atitudinii lui Sever Zotta în iunie 1940, relatarea din aceste amintiri concordă cu ceea ce el însuși avea să scrie în vremea cât a mai rămas în Bucovina sub ocupația sovietică³³.

În ziua de 29 iunie, Sever Zotta și-a scris testamentul și l-a încredințat soției sale, care se pregătea să plece spre Botoșani. Iată acest document³⁴:

†

**În numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului
Duh Amin.**

**Pentru cazul morții mele las pe iubitul meu
fiu moștenitor universal.**

**Doresc ca biblioteca și arhiva mea să
rămână nedespărțite și dacă fiul meu nu va
avea moștenitori legitimi³⁵, să le doneze, sau
să le vândă unei instituțiuni culturale.**

**De asemenea, doresc ca, dacă va dispune
de mijloace, să creeze un fond pentru un
premiu anual pentru cea mai bună lucrare de
genealogie cu preferință națională.**

Acesta este testamentul meu.

Davideni în 29 iunie 1940.

Sever Zotta

³³ Cu ironie amară, Sever Zotta scria la 6 octombrie 1940 Nadjei Flondor: „trebuia să împachetez și să expediez documentele, manuscrisele (5 cufere) și o parte din bibliotecă. Dar, în fine, nu credeam că vor trece linia Siretului, cerută de imperialiști în 1915 și se vor băga în inima națiunii. [...] Aceasta este genealogia prostiei mele, dar vei înțelege că gândul de a mă despărți de scumpa mea bibliotecă, de acest colț de țară atât de frumos, spre a rămâne fără cămin propriu, cu o pensie foarte modestă, mi-i foarte 'unfassbar' [de neconceput]”; cumnatului său, Vasile Grigorcea, îi scria, pe la aceeași vreme: „Oricare va fi sfârșitul, am satisfacția că, neplecând cu lăncușor, am scăpat biblioteca etc., care în 24 de ore n-ar mai fi existat. Am făcut un serviciu civilizației umane și poate națiunii. Viața e trecătoare, documentele rămân. Mai prudent era de a le expedia la timp, dar: 1) însemna alarmism; 2) nu credeam că vor trece Siretul; 3) ultimatumul vorbea de Bucovina de Nprd, ceea ce pentru noi însemna totdeauna de peste Prut ...” (Sever Zotta – mărturii documentare, cit., p.320 și, respectiv, 323).

³⁴ Originalul în arhiva familiei Zotta, fotocopie în arhiva Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”. Publicat în facsimil în *Buletinul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”*, IX, 2007, 7–9, p.2.

³⁵ Iancu Zotta s-a căsătorit cu Taisia Pisoski, din această căsătorie rezultând, în 1942, un fiu, Andrei Zotta, iar în 1944, o fiică, Ana.

Testamentul din 29 iunie 1940 are o „completare” în scrisoarea adresată la 18 septembrie 1942³⁶, din locul exilului său în Urali, unui anume Gătej (un vecin, se pare, de la Davideni), scrisoare pe care am evocat-o cu alt prilej³⁷:

Lipsa de nădejde într-o pace apropiată mă face să mă gândesc – mai ales înaintea iernii – la eventualul meu sfârșit aici și mi-am ales locul pentru veșnică odihnă în satul Lușnic (Лышник) la depărtare de 8 km, unde se poate căpăta și sicriu, și cruce, pe un deal, la întrunirea a două pâraie ca de munte. S-a scos pe vremuri piatră de acolo și au rămas gropi, din care una îmi pare potrivită.

Sunt mult pietre cu cari se poate acoperi sicriul iar dacă este vremea moale, se poate chiar zidi un mormânt și deasupra să se facă un soclu cu o cruce la mijloc. Sper că K[o]ho[?]ul nu se va împotrivi. Executorul acestei dispozițiuni (N. Mihailu) va fi totodată moștenitorul meu.

E de la sine înțeles că nici această dorință nu s-a împlinit și locul unde Sever Zotta a fost îngropat a rămas, până azi, necunoscut.

Preiau, în încheiere, tot din amintirile lui Iancu Zotta, pasaje care descriu omul, cunoscut, altminteri, doar din câteva fotografii și din scrisori.

Scria frumos, avea un stil corect. Fraza lui era bogată, în genul frazelor lui N. Iorga, dar și de povestit, povestea foarte frumos. Îi plăcea poezia. A și scris versuri în limba germană reușite³⁸. Era un mare „causeur” (povestitor), îi plăcea să converseze mult și despre subiecte interesante, filosofice, politice, dar mai ales istorico-genealogice. [...]

³⁶ Acum, în arhiva Institutului „Sever Zotta”.

³⁷ Ștefan S. Gorovei, *Viață și moarte în gulagurile sovietice. Noi mărturii despre Sever Zotta în 1941–1943*, comunicare în ședința din 19 septembrie 2000 a Filialei Iași a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române (în curs de publicare în „Arhiva Genealogică”, X, 2003).

³⁸ În însemnările din exil (acum, în arhiva Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”), prevedea publicarea lor sub titlul: *Sever de Zotta, Deutsche Gedichte von einem Rumänen (Comunicări mărunte istorico-genealogice, p.24)*

Iubea și muzica. Când eram mici, și-a cumpărat un „gramophon” cu multe plăci [...], iar duminicile sau sâmbăta seara ascultam cu toții, cu plăcere, arii din opere, operete, sau fragmente din simfonii. Cânta la vioară, după ureche, nu după note, cântece românești, hore vechi, romanțe sau compoziții ușoare, improvizații ale lui pe teme de muzică românească.

Când istorisea fapte tragice, dramatice, se emoționa și adeseori ochii i se umezeau. Îi plăcea și oratoria. Vorbea frumos, cu o voce răsunătoare și plăcută de bariton. Vorbea în stil clasic, dar îi plăcea să strecoare și câte o glumă. Vorbea la ședințele numeroaselor societăți de binefacere (Ocrotirea orfanilor ș. a.), precum și la diverse festivități. Îmi amintesc că odată a declamat o odă compusă de el, la mormântul lui Grigore Ghica vodă, decapitatul din 1777 de către turci, cu ocazia cedării Bucovinei de către aceștia Austriei, la comemorarea a 150 de ani de la tragedie. Eram de față toți elevii școlilor secundare din Iași. Tata era tare emoționat și declama patetic³⁹. Cred că ar fi putut fi un mare actor, căci își trăia cu intensitate rolul, povestirea sa.

Tata a fost talentat multilateral. Pasiunea lui dominantă, însă, a fost pentru știința istoriei și genealogiei. Iubea cărțile lui de istorie, documentele lui vechi, cu peceți grele și multe semnături, manuscritele sale, scrisorile vechi de familie, ca pe copiii săi. Își iubea fierbinte neamul, patria și Moldova sa. Când, în 1916, România a intrat în Primul Război Mondial [...] pentru a dobândi Transilvania și celelalte ținuturi românești de la Austria, pe tata, deși mobilizat pe loc ca șef de instituție (Arhivele Statului) nu l-a răbdut inima și a alergat la cercul de recrutare sau chiar la Min[isterul de] Război și a cerut înrolarea lui ca voluntar în armata română, însă a fost refuzat, ceea ce l-a supărat, simțindu-se jignit. Nu i s-a spus motivul refuzului și el bănuia că n-au avut încredere în el, ca fost ofițer austriac, român din Bucovina, cu toate neamurile acolo, în Austria⁴⁰.

Și, în fine, reflecțiile fiului despre soarta tatălui, în 1940.

³⁹ Cu prilejul comemorării din octombrie 1927, Sever Zotta a rostit, în adevăr, o emoționantă cuvântare, cu accente patetice; probabil aceasta a rămas în amintirile fiului drept o odă („Opinia”, 14 octombrie 1927; v. și *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași 1600 – 1859 – 1918*, coordonatori: Gh. Buzatu, A. Karejchi, D. Vitcu, Iași, 1983, p.367 (autorii capitolului: A. Karejchi și D. Șandru).

⁴⁰ Autorul amintirilor evocă și rolul lui Sever Zotta în unirea Bucovinei cu România: „A primit o telegramă de la cumnatul său, Iancu Flondor, pe atunci președinte al Bucovinei, să urgeteze, prin stăruință la Palat, intrarea armatei române în Bucovina, pentru efectuarea în fapt a Unirii. Tata a alergat la Guvern și la Palat, foarte agitat și fericit. În 6 nov. 1918, armata română, sub comanda generalului Zadic Iacob, a intrat în Bucovina. Astăzi (1972) o stradă din Suceava se numește 6 Nov. în amintirea acelei date. Oamenii o confundă cu 7/XI, aniversarea revoluției ruse, dar e bine și așa. Tata a plecat apoi la Cernăuți, spre a asista la actul solemn al Unirii”. Pentru aceste întâmplări – Ștefan S. Gorovei, *Despre rolul lui Sever Zotta în unirea Bucovinei cu România*, în „Europa XXI”, XV–XVI, 2006–2007, p.171–178.

Tata avea atunci 66 de ani și, deși cam slăbit, nu suferea de nici o boală, numai nervii îi erau zdruncinați; nu mai avea putere de viață, energie, inițiativă. Nu mai avea puterea de a-și strânge ce era mai de valoare din bibliotecă, din documente și din lucrări și a se despărți de rest. Dar pentru el, fiecare carte [...], fiecare scrisoare [...], fiecare notiță erau nestemate, valori de neprețuit. Dându-și seama că nu poate lua totul atunci, se amăgea că mai târziu va pleca cu trenul, cu totul împachetat și ordonat în lăzi. Ar fi trebuit atunci să-l iau cu de-a sila. Să-i împachetez ce credeam eu că-i mai important, să pun lăzile în căruțe și pe el pe deasupra, cu forța dacă era nevoie, și să plecăm. Pentru asta, însă, ar fi trebuit să am și eu mai multă putere, mai multă tărie de cuget, mai multă energie. Dar eram și eu distrus. Poate ar fi trebuit să rămân cu el și să încerc mai pe urmă să fugim amândoi, să ne strecurăm prin păduri peste noua graniță, care bineînțeles că de la început nu putea fi păzită cu strășnicie. Destinul, soarta, a hotărât atunci să acționăm fiecare în felul său, eu să plec să mă salvez, iar bietul, sărmanul meu tată să se prăpădească, să se sacrifice păzind comoara lui, biblioteca, documentele, lucrările sale și idealul său de-o viață.

Tata s-a prăpădit ca un comandant de vas naufragiat, ultimul, odată cu nava sa [...].

SEVER ZOTTA. SEQUENCES OF BIO-BIBLIOGRAPHY

- Abstract -

The main topic of this material is an attempt to recover key elements of one of the most important figures in genealogy studies biography – Sever Zotta. Mentioned in the book of guests from Putna Monastery in July 1904 at the commemoration of four centuries from the death of Steven the Great, a great supporter for the national ideal, the life of Sever Zotta was dedicated to science almost until his tragic death. Using sources like his notices wrote in the Urals and his family's testimonials the life of Sever Zotta was better discovered and especially his attitude towards major political facts – the returning of king Charles, his generation perceptions of the recent past and the tremendous year 1940 when he preferred to risk the death than to leave his life work.

Studii și articole

Mihai Cojocariu

UN ASPECT PUȚIN CUNOSCUT DIN ISTORIA
ADUNĂRILOR AD-HOC:
ADUNĂRILE PREPARATORII

Între lucrările Adunărilor ad-hoc de la Iași și București, au existat unele diferențe, chiar dacă, din amândouă părțile, dorința realizării și menținerii unei *unități de gândire și acțiune*, în sensul *sincronizării* programatice și faptice, nu doar sub aspectul elaborării și susținerii unei *strategii comune*, ci și al “loviturilor tactice” pe cât posibil concertate, a fost exprimată aproape obsesiv, până la dubla alegere a lui Cuza¹. Desigur, cea mai frapantă diferență a fost împrejurarea că Adunarea de la Iași a intrat în dezbateră “chestiilor” interne, pe când, la București, deputații s-au mărginit la adoptarea celor “patru puncte” și a *Memorandum-ului* justificativ. Apoi, lucrările Adunării moldovene le-au devansat, cu două săptămâni, pe cele de la București, “decalaj”, între “gesturi” similare, menținut, în continuare, până la începutul anului 1859. Cu siguranță, nu poate fi vorba doar de un decalaj cronologic: după opinia noastră, această diferență de două săptămâni a fost premeditată, iar semnificația ei majoră rezida în recunoașterea primatului Moldovei în lupta pentru unirea Principatelor, implicit a calității net superioare a bărbaților ei politici. În fine, la București, ședințele publice ale Adunării ad-hoc au fost dublate de acelea ale așa-numitei “adunări preparatorii” – pe când, la Iași, asemenea reuniuni nu au fost posibile, în primul rând, din cauza represiunilor autorităților separatiste. Într-adevăr,

¹ “Soluția”, ca de obicei, a venit tot de la Kogălniceanu: dacă deputații se vor ține de “principiile cele mari”, conchidea el în plenul Adunării de la Iași, nu pot ieși contraziceri cu Adunarea muntenească! Cf. *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicate de Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, VII/1, București, 1896, p. 97 (în continuare, se va cita AD).

imediat după dezvăluirea programului Comitetului Electoral al Unirii și al constituirii nucleului său permanent de conducere, Comitetul Central al Unirii (1/13 martie 1857), lucrările i-au fost interzise de către guvernul interimar al caimacamului Văgăre, ordonându-se și confiscarea materialelor emise de acesta²; în consecință, conducătorii unioniști încep să se întrunească în secret. De altfel, și până atunci, întâlnirile “patrioților” s-au realizat cu mare fereală, fie în locații “exotice” (“vila Kogălniceanu” din Copou, via lui Petre P. Mavrogheni de la Socola), fie în reședințe particulare (în casele lui Mihalache Cantacuzino-Pășcanu, ale aceluiași Mavrogheni sau ale logofătului Gheorghe Ștefan Sturdza – cumnatul lui Constantin Hurmuzachi; acolo a fost “sediul” C.C. al Unirii³; în fine, în apartamentul ocupat de Dimitrie Rallet, de la Muzeul de Istorie Naturală⁴), până în toamna anului 1858. Chiar dacă, în “clubul de la Rallet”, s-ar fi putut întruni un număr de deputați, pentru conciliabule secrete, aceste întâlniri nu au cum să fie considerate “adunări preparatorii”, fie și pentru că ele nu erau “deschise” tuturor membrilor Adunării ad-hoc. Este posibil, pe de altă parte, ca, la Iași, să nu fi fost considerate necesare adunările preparatorii: aici, Partida Națională deținea o majoritate confortabilă (pe care, categoric, nu avea cum să o piardă!); dezbaterile publice au fost “adevărate”, axate pe probleme de fond; “încheierile” au fost adoptate după lupte grele, cu nenumărate “întâmpinări”, “amandamente” și “balotații”; textele prezentate spre dezbatere și adoptate în ședințele publice au fost elaborate de către cele două comisii de “tehnicieni” (regulamentul Adunării, cele “cinci puncte” și *Memorandum*-ul dezvoltător, apoi “șirul de chestii de interes general” – douăsprezece, la care s-au adăugat încă șase) precum și de birourile comitetelor “claselor” (cler, marii proprietari, micii proprietari, orășeni, locuitorii pontazi). Din păcate, nu cunoaștem să se fi păstrat consemnări ale dezbaterilor din aceste comisii de lucru (este și cazul C.C. al Unirii, unde *sigur* au fost procese-verbale la ocazia fiecărei

² Vezi raportul lui Gödel Lannoy, agentul Austriei la Iași, către Buol von Schauenstein, ministrul său de externe, Iași, 2/14 aprilie 1857, în *Documente privind unirea Principatelor*, II, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856-1859)*, editate de Dan Berindei, București, 1959, pp. 116-117 (în continuare, se va cita DUP).

³ Iată și o situație-limită: datorită “terorii” ce, în tinuturi, era cu mult mai întinsă decât în Capitală, membrii comitetului unionist din Focșani Moldovei primiseră invitația să-și desfășoare activitatea în dreapta Milcovului! Vezi *Adresa comitetului unionist din Focșani către C.C. al Unirii din Iași*, 28 martie/9 aprilie 1857, în AD, IV, București, 1889, p. 283.

⁴ Rallet ocupa acel apartament deoarece era director al Muzeului și președinte al Societății de Medici și Naturaliști; după moartea lui (1858), noul locatar devine Constantin Rolla.

întruniri⁵): nu ar fi exclus, considerăm, ca hîrțile să fi fost distruse, fie de frica autorităților, fie dintr-un reflex caracteristic societăților secrete.

La București, în schimb, "adunările preparatorii" au fost considerate, din motive pe care le vom arăta mai încolo, cel puțin de către "roșii" – grupul liberal-radical, o *necesitate absolută*. Din fericire, avem la dispoziție o "cronică" a ședințelor "preparatoriei" bucureștene, datorată lui Constantin D. Aricescu, secretarul ei "perpetuu"⁶, precum și o serie de aluzii împrăștiate în corespondența privată sau în "jurnalele" ședințelor publice ale Adunării ad-hoc. Relatarea lui Aricescu este cât se poate de credibilă (el nu a fost un simplu martor, ci, în calitate pe care am menționat-o, a păstrat "acta" (arhiva) "preparatoriei", ce încă se afla în posesia lui, la momentul însemnat de el al redactării părții ce ne interesează din *Memoriile mele*, mai 1885⁷; după cum, între timp, ca director al Arhivelor Statului, a putut să consulte și alte hîrții), chiar dacă tentația de a se plasa pe sine – om de rîndul al doilea și, în fond, un frustrat – în centrul evenimentelor este evidentă.

Prima ședință a "adunării preparatorii" este considerată a fi fost cea de sîmbătă, 28 sept. (stil vechi) 1857, când "vro 30 deputați" s-au adunat "la domiciliul lui C.A. Rosetti"⁸ (aflat în incinta "Stabilimentului C.A. Rosetti", nu departe de Sala Bossel, alt loc de întîlnire al "stângii"). Începînd cu întîlnirea din 30 septembrie (când a avut loc și prima ședință publică a Adunării ad-hoc), "preparatoria" s-a întrunit "regulat în salonul nr. 48 din ospelul <<Concordia>> (str. Smârdan), ctajul de sus, închiriat într-adins pentru acest sfârșit"⁹. Tot la "Concordia", să nu uităm, se desfășoară multe dintre activitățile C.C. al Unirii, sub președinția lui Constantin A. Crețulescu, iar oficiosul acestuia, până la apariția "Românului", purta același nume. În plus, la "Concordia" erau cazați deputații pontazi: tunși, spălați, îmbrăcați în straie identice – după cum îi vedem pozînd lui Szathmary -, ei au fost o spaimă permanentă pentru "roșii", întrucît,

⁵ Aspect consemnat în *programul* C.C. al Unirii, făcut public, cum s-a precizat, la 1/13 martie 1857. Vezi AD, IV, pp. 40-41.

⁶ C.D. Aricescu, *Memoriile mele*, în C.D. Aricescu, *Scrieri alese*, Ediție îngrijită de Dan Simonescu și Petre Costinescu, Prefață de Șt. Cazimir, "Restitutio", Ed. Minerva, București, 1982, p. 251 și urm. Reeditarea recentă a textului (C.D. Aricescu, *Memoriile mele*, Prefață, Referințe critice, Bibliografie de Liviu Petreanu, Profile Publishing, București, 2002) este jalnică. Îngrijitorul ediției a preluat munca editorilor din 1982, dar nu a corectat greșelile acestora; a "uitat" să prezinte notele originale ale lui Aricescu, deși cifrele arabe ale numerotării apar în text etc, etc. Pe scurt, ediția din 1982 este de preferat, pe cînd cea a d-lui Liviu Petreanu este, practic, de nefolosit.

⁷ C.D. Aricescu, *op.cit.*, 1982, p. 244. "Adunarea preparatorie" nu a avut un caracter oficial – și deci nu a fost obligatoriu ca "acta" să fie depusă la Arhiva Statului.

⁸ *Ibidem*, p. 251.

⁹ *Ibidem*, p. 255.

dacă ar fi căzut sub influența proprietarilor, apoi fragila majoritate din Adunarea ad-hoc s-ar fi pierdut iremediabil. În consecință, țărani au circulat doar în grup, sub strașnică pază, în rest fiind, practic, sechestrați la "Concordia".

Totuși, într-un anumit moment, a trebuit să se schimbe locația sedințelor "preparatoriei", din rațiuni de comoditate. Într-adevăr, în ședința a noua a Adunării ad-hoc, din 28 oct./7 nov. 1857, deputatul Scarlat Voinescu (fratele lui Ioan Voinescu II, mort la Paris, în exil, în 1855) propune ca *Memorandum-ul* să fie analizat în "preparatorii" (care, până atunci, s-au întrunit în "localuri particulare") "chiar aici [în Dealul Mitropoliei], fără public". Lui Ion Brătianu sugestia nu i-a fost pe plac¹⁰, iar discutarea *Memorandum-ului* s-a făcut tot la "Concordia" (ședințele XIII-XIX ale "preparatoriei", într-un interval de opt zile, între joi 24 oct./5 nov. și joi 31 oct./12 nov.). Apoi, însă, ședințele XX-XXIV s-au ținut în Dealul Mitropoliei, după care s-a revenit la "Concordia" (ședințele XXV-XXVI). Ultimele întruniri (XXVII¹¹-XXXI, între 20 dec. 1857/1 ian. 1858-20 ian./1 febr. 1858) s-au desfășurat doar în prezența *biroului* Adunării ad-hoc și cel al "adunării preparatorii", "din motive de economie"¹², în casa lui C.A. Crețulescu, fostă a lui Alexandru Ghica Căciulă Mare¹³. Ultima ședință a "preparatoriei", la care au fost de față 13 deputați, în ziua de 20 ian./1 febr. 1858, a fost întreruptă intempestiv de aga Capitalei, care solicită amfitrionului, C.A. Crețulescu, "din înalt ordin", "a nu mai tolera în domiciliul său adunări politice, [acestea] fiind cu totul oprite de guvern"¹⁴.

Au fost, așadar, 31 "adunări preparatorii", față de doar 21 întruniri publice ale Adunării ad-hoc. Accesul la "preparatorii" a fost permis oricărui deputat, indiferent de culoare (nu era vorba, deci, de un "club" exclusiv al "majorității", deși, uneori, sunt prezenți doar "membrii Partidului Național-Liberal" – cum are grijă să consemneze Aricescu). Prezența cea mai numeroasă a fost în a patra ședință, din 4/16 octombrie 1857: 75 deputați, din totalul de 100; în mod obișnuit, se adunau cam la 40-60 deputați.

¹⁰ Vezi întreaga discuție în AD, VI/2, București, 1896, pp. 72-73.

¹¹ Aricescu notează cu XXVI două ședințe distincte, așa încât totalul corect este de 31. Mai greșește (dacă, într-adevăr, croarea îi aparține – ea poate fi a editorilor) plasând ședința VIII în ziua de 10/22 oct., când s-ar fi luat în discuție adresa lui C.A. Rosetti către moldoveni. Dar, aceea adresă – ce nu a trecut prin "preparatorie", tocmai motivul unor "contre" violente! – a fost citită în ședința publică a Adunării ad-hoc din 13/25 oct. 1857 (duminică), deci "preparatoria" a fost tot în 13/25 oct., seara.

¹² C.D. Aricescu, *op.cit.*, p. 291. Guvernul nu mai acorda asistență financiară, după ce lucrările Adunării ad-hoc au fost suspendate.

¹³ Alexandru Ghica Căciulă Mare (a nu fi confundat cu Alexandru Ghica Barbăroșie!) murise în 1855.

¹⁴ C.D. Aricescu, *op.cit.*, p. 295.

Menirea "adunărilor preparatorii", desigur premeditată, a fost cu claritate înfățișată în chiar prima întâlnire, din 30 sept. 1857. *La propunerea lui C.A. Rosetti*, cei prezenți au acceptat "să desbată mai întâi în adunări pregătitoare chestiunile ce aveau a se desbate în ședințele publice" – "avantajul" consistând în aceea că "se scurtau desbaterile în adunarea publică și nu se împrăștiau voturile partidului progresist"; apoi, prin "disciplinarea deputaților liberali", se evita "orice scandal în care ar fi fost provocați de adversarii lor politici", asigurându-se "liniștea" în acel corp deliberat și arătându-se țării și "Europei oficiale" că "suntem apți pentru o viață parlamentară". Numai așa, "batalionul sacru", în care s-au constituit "roșii", putea spera să evite "cursele veteranilor parlamentari, conduși de bărbați ca prinții Bibescu și Știrbei, îmbătrâniți în lupte parlamentare"¹⁵.

Așadar, cu o zi sau două înainte de ședințele publice, chestiunile aflate pe ordinea de zi erau dezbătute în "preparatorii", astfel încât, cum ne zice, curat, Aricescu, "adesca desbaterea publică era *pro forma*, fiind luminați deputații mainainte". Cu alte cuvinte, hotărârile din "preparatorii" treceau *automat* în Adunarea ad-hoc, Partida Națională deținând acolo o majoritate ce, inițial și aparent, părea liniștitoare. Mai mult, deputații "naționali" s-au angajat ca, indiferent de numărul prezențelor la "preparatorii", hotărârile adoptate de majoritatea lor să fie *obligatorii* și pentru cei absenți – "pentru triumful cauzei sacre"¹⁶! Cu acest chip, statutul-major al "preparatoriei" (Șt. Golescu, I. Brătianu, C.A. Rosetti) și-a asigurat un control absolut asupra Adunării ad-hoc, el pregătind "din vreme" scenariul ședințelor publice. În aceste reuniuni, s-au "ales" diferitele comisii ale Adunării ad-hoc¹⁷, s-au stabilit "liniile de purtare", s-au "votat" documentele ce urmau a fi "dezbătute" public. Totul ar fi mers ca pe roate, dacă nu ar fi intervenit, pe de o parte, excesul de zel și, de fapt, *incorectitudinea* lui Rosetti, precum și, pe de altă parte, "defecțiunile" unor deputați "naționali", ca Tell, sau Al.G. Golescu, sau chiar pontășul Lupescu, aceasta din urmă propunând un amendament în plenul Adunării ad-hoc, în care solicita ca "toate stările populațiunii române" – și deci și țărani! – să trimită deputați în viitoarea "Adunare obștească reprezentativă", deși nu întrunise

¹⁵ *Ibidem*, p. 251. Sublinierile ne aparțin, excepțiile fiind indicate expres.

¹⁶ *Ibidem*, p. 255, subl. a.

¹⁷ De exemplu, în "preparatoria" din 7/19 oct. 1857, cei 51 deputați prezenți au ales "membrii comisiei pentru cercetarea chestiunii de urgență, adică a celor 4 puncturi din programa națională și de alegeri". Au fost desemnați (și, apoi, fără excepție, în ședința publică!): I. Brătianu ("în ședința publică a unit 80 de voturi"); Gh. Magheru, cu 36 (36!); Al.G. Golescu, 42 (96!); Marcu Dnilie, 34 (77!); Alecu Petrescu, 42 (78!); C.D. Aricescu, 35 (80); vlădica de Buzău, 43 (84); Tănase Constantin 44 (79); Tudose Mungescu, 45 (78). Cf. *ibidem*, pp. 256-257.

majoritatea "preparatoriei"¹⁸. Tot în "adunarea preparatorie" de la 30 septembrie, cei prezenți s-au obligat să susțină *votul deschis* ("pe față") în Adunarea ad-hoc, "chiar și pentru persoane", pe când, în "preparatorii", "roșii" au permis votul secret. "Scopul nostru", a explicat, atunci, Rosetti, era "ca să putem asigura, în diferitele comisii, pe candidații partidului național-liberal și să facem, în chestiuni de principii [cum rămâne, atunci, cu "persoanele"? – n.n.s., M.C.], să triumfe ideile liberale". Evident, exista temerea, ce provoca frisoane liderilor "roșilor", ca nu cumva, "la umbra votului secret", deputații țărani sau alții să "zboare" din Partida Națională! În orice caz, votul pe față era considerat "o măsură salvatoare" pentru "cauza sacră"¹⁹.

Precum se vede, "dezbaterile" în Adunarea ad-hoc de la București nu au fost "veritabile" dezbateri. Reacția "minorității", care-și vedea respinse, fără o justificare îndestulătoare, toate inițiativele, nu a întârziat să se manifeste – și în detrimentul "programului național". Demisia ex-domnitorului Barbu Știrbei poate fi interpretată (și a fost !) în sensul unui protest în contra "tiraniei" majorității²⁰. Oamenii ca el sau ca Bibescu erau necesari în Adunare, pentru a menține imaginea reprezentării tuturor categoriilor de interese. În Moldova, "reacționarii" erau menajați, ținuti "între noi", spunea Kogălniceanu – și tot așa ar fi trebuit să procedeze și "roșii", mai cu seamă că ei au "*nume revoluționar*", după "*espresia anglo-turco-austriacă*"²¹. Totuși, deși primiseră destule semnale că "manevrele" lor nu erau tocmai "parlamentare"²², "roșii" nu și-au modificat

¹⁸ *Ibidem*, pp. 269-270. Vezi și dezbaterile "chestiei țărănești" (cu punctul de vedere al lui I. Brătianu) în "preparatoria" din 13/25 nov. 1857; *ibidem*, pp. 279-281.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 253-254. În ședințele Adunării ad-hoc, voturile (exprimate "pe față") se contabilizau prin numărare sau prin apel nominal. La Iași – și faptul este foarte important, pentru spiritul cu adevărat liberal ce-i anima pe liderii moldoveni – votul era fie "pe față" (prin "sculare și sedere", numărare, apel nominal, aclamație), fie secret (cu bile).

²⁰ Legenda pretinde că Știrbei ar fi demisionat întrucât, accidental sau nu, s-a pomenit șezând lângă un pontas în ședințele Adunării ad-hoc! Interesant, în a treia ședință publică, din 5/17 oct. 1857, mitropolitul a propus ca "așezarea deputaților să se facă după clase", pentru că "așa ar fi opinia d-lor Comisari"! Ștefan Golescu, prezidentul "preparatoriei", l-a contrat îndată, susținând că așezarea în sală e de competența Adunării – și, deci, fiecare deputat să ocupe ce fotoliu dorește (AD, VI/2, p. 10). Cu intenții vădit diversioniste, unii au încercat, în Adunarea ad-hoc de la București, să profite de "convocarea pe clase ca să facă cestiunea română din politică și națională să devie socială și, complicând-o astfel, să se compromită". Cf. *Partidul național în Divanul ad-hoc și adunările electivă*, în *Lui Ion C. Brătianu 1821-1921. Prin mintea, prin inima, prin brațele noastre*, I, 1821-1866, București, 1921, p. 412.

²¹ M. Kogălniceanu către D. Brătianu, 29 oct. 1857, în Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, II, București, 1934, p. 216, subl. a.

²² Într-o "preparatorie", ca să dăm doar un singur exemplu, Șt. Golescu propusese ca toți cunoscuții deputaților din ținuturi să fie invitați să expedieze la București *telegrame de felicitare*, în care să fie firitisiți deputații pentru votarea celor "patru puncte", sau să se formeze "deputațiuni"

decât prea puțin “procedeele” favorite. La București, cum, deja, am apucat să sugerăm, intrasigența (sau, poate, nesăbuiința) radicalilor a pus în pericol nu doar unitatea de acțiune a “patrioților”, ci chiar, după numeroase opinii, Unirea însăși. Pe acest fond, considerăm, s-ar putea explica “defecțiunea”, de care am mai pomenit, a unor oameni precum A.I.G. Golescu sau Tell – și mai ales a primului, taxat îndată de roșii drept “trădător”, “om al guvernământului”, “om vândut străinilor”²³, ce merită a fi examinată mai îndeaproape.

În Țara Românească, datorită unei organizări adecvate, cât și unei conjuncturi favorabile (mai cu seamă, “interpretațiile” la firmanul electoral ale Guvernului A.I.D. Ghica), Partida Națională câștigase cumva detașat (“progresiștii” nu se aflau doar în lăuntrul ei, ci și în “tabăra” Ghica) alegerile pentru Adunarea ad-hoc. Aparent confortabila majoritate, controlată cu strășnicie de acel stat-major format din Brătieni, Rosetti și Șt. Golescu, s-a văzut contrată, mai întâi în ședința din 25 octombrie 1857, de un adversar redutabil din chiar “sânul” ei: A.I.G. Golescu-Negru! În adevăr, după ce Rosetti a citit, în plenul Adunării ad-hoc, o “scrisoare de felicitare” (de fapt, un *Proiect de adresă către Adunarea ad-hoc a Moldovei*²⁴), Arăpilă, aparent fără “motivație”, declară nu doar că “nu o primește de bună”, dar o găsește “și periculoasă cauzei noastre”! Propune să fie dată unei comisii, care “să cumpănească toate vorbele dintr-însa; iar în caz contrar [dacă se trimite adresa], își dă “demisia cu minoritatea”²⁵. Urmează, îndată, o “contră” a lui I. Brătianu (pe care, cum zicea, discursul lui Arăpilă, ca “o lovire din sânul nostru”, “l-a înneecat în lacrimi”²⁶!) și câteva precizări ale Golescului: cu toții vor Unirea, dar sunt deosebiri asupra “chipului” în care să se exprime dorințele. Este împotriva acelor care pun înainte, socotind că fac bine patriei lor, “vorbe mărețe, fraze pompoase, idei și simțăminte mari și late” – pe scurt, a “chipului pompos și exaltat” în care s-a făcut adresa²⁷. Urmează o gâlceavă în lege, ce nu avea să rămână fără urmări. În ședința din 4 nov., Ioan Rosetti, deputatul marilor proprietari din Ialomița (“ghicist”, conservator, antiunionist²⁸), respinge,

cu aceeași însărcinare! Propunerea cade, la intervenția lui C. Crețulescu, ca nefiind de “dignitatea” unei asemenea Adunări, ce “nu trebuie a-și face singură ovațiuni”. Vezi C.D. Aricescu, *op.cit.*, p. 264.

²³ Dim. Crețulescu către I. Ghica, București, 3/15 nov. 1857, în DUP, III, *Corespondență politică (1855-1859)*, Culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele, notele și indicele de Conelia C. Bodea, București, 1963, p. 337.

²⁴ Textul în AD, VI/2, pp. 63-64.

²⁵ *Ibidem*, p. 65. “Ciudat”, A.I.G. Golescu pare să vorbească în numele “minorității”!

²⁶ *Ibidem*, pp. 65-66.

²⁷ *Ibidem*, pp. 66-67.

²⁸ Este singurul valah, din cîte cunoaștem noi, care s-a declarat deschis în contra Unirii! Alții nu au avut acest curaj, dar au lucrat în umbră în acest sens.

invocând “rezervele”, deja amintite, ale lui Al.G. Golescu, “actul dezvoltător” al celor “cinci puncte”, pe motiv că “metodul e cu totul greșit”; că actul e “cu totul necuviincios, atât în formă, cât și în fond”; că-i lipsește “moderația și modestia în expresii” – și, deci, s-ar cuveni “să se întoarcă într-o de isnoavă lucrare a Comisiei”²⁹. În ședința din 6 nov., Arăpila, din nou, semnala o serie de “abuzuri” ale majorității (între care neluarea în considerare a unor “amendamente” înaintate de el în “adunările preparatorii”), propunând, în consecință, ca Adunarea ad-hoc a Țării Românești “să adere la memorandum Moldavici”³⁰!. După discuții aprinse, în care se vede sprijinit de I. Rosetti, Gh. Bibescu (!), Al.G. Golescu acceptă, deși nu a reușit să modifice “redacția actului”, să adere la el, “pentru a nu mă despărți de colegii mei”³¹. Deși ar părea formală, poziția lui (la care izbutise, împreună cu Tell, pentru puțină vreme, să realizeze, în Adunare, “o nouă majoritate”³²) era, în realitate, profund motivată.

În primul rând, conflictul “public” din Adunarea ad-hoc era o prelungire a unor discordii ivite în “adunările preparatorii”, determinate, în parte, de incorectitudinea unor gesturi ale lui C.A. Rosetti. Astfel, deși în ședința publică din 9/21 oct. se stabilise, în urma propunerii lui I. Brătianu, ca “adresa” către moldoveni să fie făcută de *birou*, Rosetti “o făcu singur, fără a consulta pe nici unul din colegii săi” și fără ca, cel puțin, să se dezbată și să se voteze în “preparatorie”, cum cerea regulamentul de el însuși întocmit³³. Iată, deci, o primă explicație pentru “ieșirea” lui Al.G. Golescu. În seara zilei de 13/25 octombrie, după consumarea “episodului” amintit în ședința Adunării ad-hoc, din nou la “preparatorie”, Rosetti a trebuit să îndure criticile “aspre” ale celor prezenți (doar 25!), inclusiv ale lui Tell, care “i-a adus aminte *multe fapte ale sale de la 48 și din emigrație*”, ce dovedeau “nesinceritate și o ambiție oarbă”. După răspunsul lui Rosetti (s-a “temut” că adresa va fi respinsă în “adunarea preparatorie”; a citit-o în ședința publică “nu cu speranța d-a se aproba în Adunarea ad-hoc, ci numai ca, citindu-se în Adunare, s-o poată reproduce în foaia sa”!), spiritele s-au încins atât de tare, încât Șt. Golescu, președintele, a ridicat ședința, ce s-a reluat după o “semioră”³⁴. A doua zi, întrebând pe câțiva dintre “intimi” de ce nu s-au prezentat la “preparatorie”, lui Aricescu i s-a

²⁹ AD, VI/2, pp. 105-107.

³⁰ *Ibidem*, pp. 128-129.

³¹ *Ibidem*, p. 132.

³² G. Crețeanu către I. Ghica, 17/29 dec. 1857, în G. Crețeanu, *Patrie și libertate*, Ed. Minerva, București, 1988, p. 426. C.D. Aricescu punea pierderea majorității, către “finitul” Adunării, de către “partidul național-liberal”, pe seama “dezbinării capilor” (vezi *op.cit.*, p. 255).

³³ C.D. Aricescu, *op.cit.*, p. 259.

³⁴ *Ibidem*, pp. 260-261.

indicat drept motiv “dezgustul de Rosetii”³⁵! “Breșă” produsă în acele împrejurări, în privința *solidarității* (și așa fragilă) Partidei Naționale, s-a lărgit treptat și doar intervenția lui Șt. Golescu, la “preparatoria” din 16/28 octombrie 1857, a evitat “ruptura”, ce “s-ar fi început între deputați chiar d-atunci”³⁶. În fine, ca să terminăm cu această poveste petrecută în culisele Adunării ad-hoc, comisia numită în ședința publică din 25 octombrie (și care s-a întrunit “în casa lui Crețulescu”) a respins, cu șapte voturi din nouă, adresa lui Rosetti, “datorită espresiuilor nepolitice ce conținea”³⁷.

Cu toate acestea, discordia a crescut în intensitate, încât, după mărturia unui contemporan, “domnii din Divan au petrecut câteva ședințe adresându-și pur și simplu injurii, spre marea plăcere a comisarului austriac”. În acest condiții, în contra “partidului roșilor”, ce dorea, “prin unele subterfugii, să intre în chestiunile de organizare internă”, Tell (“care a rupt-o definitiv cu cei ultra”!) împreună cu Golescu-Negru au reușit să creeze o nouă majoritate. Ei n-au apucat, totuși, să se bucure de triumf, întrucât “roșii, care sînt organizați în societate secretă, au lucrat atâta încât au recîștigat majoritatea”! Mai mult, au fost atât de “jigniți” de această înfrîngere, încât au încercat o nouă manevră: ei au dorit o *victorie morală*, cerând Adunării, dacă nu o discuție, *cel puțin o descriere a situației interne a țării*, dar nu au reușit. Ultimele două ședințe ale Adunării ad-hoc au fost furtunoase: neputându-se, pe de o parte, înțelege cu “moderații” asupra termenului “vacanței” (până la 20 ianuarie 1858, cum voiau roșii, sau până la decizia Conferinței asupra Unirii) și aflând, pe de alta, că “moderații dăduseră o declarație scrisă” în sensul dorinței lor, “domnii roșii”, notează, cu ironie, Crețeanu, au mers “până la scandal”, retrăgându-se din Adunare, numai pentru a nu se citi în plen declarația amintită. Astfel, “divanul a ajuns [și, de fapt, Partida Națională – n.ns., M.C.] să se împartă în două tabere distincte, care *nu vor mai putea să se reunească vreodată*”³⁸! Deteriorarea gravă a climatului din Adunare era sesizată și de alții: Mitică Crețulescu, de exemplu, îi comunica aceluiași Ion Ghica, al 9/21 decembrie 1857, că “ședințele sunt deplorabile, nu se lucrează mai nimic”, în schimb se înțeapă mult. Arăpilă și Tell acuză pe C. Crețulescu de intenția de a introduce discordia în Divan; la rîndu-le, primii sunt acuzați de “roșii” pentru același motiv; Beizadea Mitică (Dim.Gr. Ghica) acuză pe Brătieni, aceștia pe Burchi; altul pe Oteteleşanu și Lahovari etc, etc – și aceasta ore întregi, fără o “idee”, o “opinie” și o “gîndire serioasă”: “cuvinte și nimic altceva decât cuvinte”. Iar rezultatul nu întîrzie să apară: acești

³⁵ *Ibidem*, p. 261.

³⁶ *Ibidem*, p. 262.

³⁷ *Ibidem*, pp. 273-274.

³⁸ Vezi scrisoarea citată a lui G. Crețeanu (nota 32), pp. 425-426.

“mizerabili ciocoi” (Crețulescu și Ghica sunt *aristocrați*!), “bibeschiști, știrbești, ghiciști”, dispersați altădată, și-au dat mina pentru apărarea deviziei: “să apărăm totul și să nu facem nimic”³⁹!

Din punctul de vedere al moderaților (cu observația că, atât Crețeanu, cât și mezinul Crețuleștilor, ca partizani ai lui I. Ghica, exagerează păcatele “roșilor”), controlul strict exercitat de radicali asupra Adunării ad-hoc era intolerabil și el pregătea o catastrofă pentru țară. Brătienii și Roseti, sublinia Crețulescu, fac “legea” în Adunare; tot ce nu se propune de aceste “*trei virtuți antice*” (“credutul Brătianu”, “ilustrul Brătianu”, “filosoful Roset” – în românește în text!) nu este luat în considerare. “Acest sărman Arăpilă” a încercat să-i combată, în două rânduri, arătându-le limpede că, “prin exaltația lor”, compromis cauza, scamănă discordia etc⁴⁰. Interesant e și faptul că, încă la 15 octombrie 1857, I. Ghica prevedea, cu o nimitoare clarviziune, scenariul ce avea să se deruleze. După ce a citit, “în ziarul lui Noguez”⁴¹, componența Adunării de la București, îl informa el pe Sadyk-Pașa (Czaikowski), “se poate prevedea cu foarte mică aproximație” ce va urma. “Fondul îmi pare roșu”; moderații aleși ca deputați “se vor lăsa antrenați de oameni cu opinii extreme, fie din slăbiciune, fie pentru a se face populari și a-și rezerva șansele pentru cazul că domnia sau mai curând domniile [!? – n.ns., M.C.] vor fi electiv”. Așa stând lucrurile, la Conferința de la Paris, “se va ține foarte puțin sau deloc cont de voturile exprimate în Divanuri”, situație dorită de Rusia și Austria. Apoi, Ghica strecoară o idee al cărei înțeles poate n-am reușit să-l pătrundem în întregime: aceste Adunări sunt “rezultatul manevrelor imprudente și nesăbuite ale caimacamului Moldovei și poate calculate de fanarioși”⁴². Turcia, deducem noi, sprijinind “manevrele” lui Vogoride, a zdruncinat încrederea românilor și, pe acest fond, “roșii” au putut câștiga; totuși, victoria lor s-a întors împotriva “cauzei” (*efectul calculat de fanarioși*!), Europa nepărând dispusă să dea satisfacție dorințelor unor “revoluționari”. Ion Ghica avu ocazia să adauge un *post-scriptum* intuiției sale din octombrie: la 26 ianuarie 1858, după încheierea lucrărilor Adunării, fiind de acord cu Dim. Crețulescu în aprecierea că ele au fost “într-adevăr deplorabile”, sublinia că acest rezultat era “de prevăzut”. El însuși “a regretat” când a văzut “oamenii de la '48 alergând să ia parte la exprimarea dorințelor țării”, pentru că

³⁹ DUP, III, p. 339.

⁴⁰ D. Crețulescu către I. Ghica, 3/15 nov. 1857, DUP, III, pp. 336-337, subl. a. Exact același punct de vedere în scrisoarea lui G. Crețeanu către I. Bălăceanu, 17/29 nov. [1857], în G. Crețeanu, *op.cit.*, pp. 421-422.

⁴¹ Noguez. Este vorba despre “Journal de Constantinople”, ce apărea la Istanbul, semioficial.

⁴² Samos, 15 oct. 1857, în I. Ghica, *Opere*, VI, Ediție îngrijită de I. Roman, Ed. Minerva, București, 1988, pp. 187-188.

“cele patru puncte, gravate pe cărțile de vizită, pe butonii de cămașă și în inimile tuturor românilor, *n-ar fi fost mai puțin votate fără ei*”; căci “roșii” n-au făcut altceva decât “să aplice o *etichetă rău văzută de diplomația europeană* și să facă prin aceasta *desfacerea mărții* [Unirea – n.ns., M.C.] *mai dificilă*”. Încalte, exagera Ghica, dacă “s-ar fi gândit să adauge ceva fabricat de ei” (aluzie la *prelucrarea quasi-integrală* a programelor, argumentării etc de la moldoveni); așa, și-au dovedit doar incapacitatea⁴³. Puțin mai târziu, I. Bălăceanu dezvăluia un punct de vedere asemănător: “atentatul” de la 14 ianuarie 1858 (e vorba de firmanul de suspendare a Adunărilor) a dat lovitură de grație Unirii și prințului străin; cauza acestei situații o vede într-o anumită “fatalitate” a istoriei noastre: “nenorocirea care ne urmărește de secole a vrut ca Divanul valah să conțină Brătieni, Roscești, Golești și pe piticii din partidul lor”! El, Bălăceanu (“să nu uităm: e la cuțite cu “roșii”!), crede că orice “bun” câștigat trebuie plătit cu prețul care-l merită; în cazul invocat trebuia acționat cu răbdare și, “când ocazia se prezintă, s-o apuci cu putere” – dar, din păcate, nu s-a procedat așa⁴⁴.

Nu putea fi vorba, opinăm noi, ca “roșii” să se fi dat deoparte, “să înceteze orice rolă de inițiativă din parte-le” – cum pretindea Șt. Golescu că i-ar fi cerut Tell – pentru “ca să nu se rupă partidul național”. Liberalii radicali aveau meritele lor incontestabile, lucraseră extraordinar în perioada exilului, aveau talente diverse și o popularitate asigurată, eforturile pentru realizarea statului național nu se putea imagina fără ei. Numai că, doar simpla lor existență punca pe jar “Europa” monarhică. Insinuarea lui Tell, că radicalii “nu pot apăra cauza națională pe lângă puterile astăzi în ființă în Europa” și că această misiune n-o pot îndeplini decât “conservatorii” (și pentru că “roșii” sunt considerați “republicani – moderați”!), ca și poziția unui Al. Em. Florescu, care, văzându-și respinsă propunerea de amânare “fără soroc” a lucrărilor Adunării ad-hoc, îi acuza pe aceiași radicali de intenția de *a se constitui în “Comitet de salut public”*⁴⁵ nu pot fi acceptate în întregime.

Dar, este adevărat, de “culoarea” Adunării încearcă îndată să profite puterile opuse “cauzei române”. Sesizat de ex-domnitorul Gh. Bibescu (care-i anunța și demisia din Adunare!), la “29 nov. trecut”, Aali-Pașa (în acel moment, ministru de externe al Porții, Reis-Effendi) considera că “îngăduirea al cărui obiect a fost spiritul revoluționar” din partea “elementului conservator” a avut consecințe nefaste, pe care le “deplînge”, “împreună cu toți români care-și iubesc țara” (!?).

⁴³ I. Ghica către Dim. Crețulescu, Samos, 26 ian. 1858, în I. Ghica, *op.cit.*, V, București, 1988, p. 135.

⁴⁴ I. Bălăceanu către V. Alexandri, Nisa, 3 febr. 1858, în *Scrisori către Vasile Alecsandri*, Ediție îngrijită de Marta Anineanu, Ed. Minerva, București, 1978, pp. 102-104.

⁴⁵ Șt. Golescu către N. Pleșoianu, 25 dec. 1859/6 ian. 1858, în DUP, III, pp. 342-343.

Bibescu e căinat pentru suferința “cruntă” pe care trebuie s-o fi resimțit, văzând că “o mină de oameni, care sunt prada unei rătăcirii necrezute a minții, pun mîna pe direcțiunea discuțiilor și că impun politica lor dărămătoare *majorității* divanurilor ad-hoc”⁴⁶! În buna tradiție turcească, Aali “sugera” cum trebuie pusă problema: “roșii” erau o minoritate, ei nu reprezentau țara, “majoritatea” Adunării nu era de opinia lor (cra *antiunionistă*, vezi bine!). De altminteri, Aali-Pașa nu avea nevoie “plîngerea” lui Bibescu pentru a-și forma o părere: încă la 16/28 oct. 1857, el observa, într-o circulară destinată agenților diplomatici turci acreditați în capitalele statelor semnatare ale Tratatului de la Paris, că vorbitorii din Adunările ad-hoc au evitat să folosească cuvântul “suzeranitate”, în schimb s-au referit des la “capitulații” – ale căror “originale nu se află nicăieri în lume”. Ş-apoi, ce se poate aștepta “rezonabil” de la niște “oameni pătrunși de ideile care erau pe punctul de a răsturna întreaga Europă în anul 1848”⁴⁷! Poarta, deci, după cum observa și E.J. Jooris, secretarul legației Belgiei la Istanbul, se opunea “votului presupus al Divanului în favoarea Unirii”⁴⁸, mai ales că el ar sta sub semnul “cruciadei revoluționare” a “partidei exaltaților”⁴⁹. Turcii, hotărât lucru, vedeau în ograda Principatelor ceea ce doreau să vadă – și nu mai puțin austrieicii. Lordul Bulwer însuși (reprezentantul britanic în Comisia Europeană de Observație și Anchetă rezidentă în București) “nu înțelegea” de la cine poate primi guvernul austriac “rapoarte” care să se refere la “o mare agitație în această țară”. Ce-i drept, Adunarea a fost “acaparată” de “revoluționari”: dar “vinovate” sunt prevederile firmanului electoral, ce, “deodată”, au pus capăt puterii “exclusive” a aristocrației; prin “cea mai bizară lege electorală”, s-a constituit “o adunare ultrademocratică”, cu care “nu se poate compara” o alta în Europa⁵⁰! În altă parte, comisarul englez, analizând colegiul boierilor și fiilor de boieri, constata că, în Țara Românească, au fost ca electori 78 mari boieri, 366 boieri de rangul doi și 2099 de rangul trei - deci alegerile au fost la discreția “clasei a

⁴⁶ Aali-Pașa către Gh. Bibescu, 11/24 dec. 1857, în Gh. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, (I, *Correspondență și documente*), București, 1893, p. 368. Scrisoarea e publicată și în DUP, III, pp. 341-342.

⁴⁷ Textul în *România la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană*, I, *Documente externe*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, pp. 191-192.

⁴⁸ E.J. Jooris către Ch. Vilain (ministrul de externe al Belgiei), 28 sept./10 oct. 1857, în *România la 1859*, I, p. 180.

⁴⁹ E.J. Jooris către Ch. Vilain, 28 oct./9 nov. 1857, în *România la 1859*, I, pp. 194-195.

⁵⁰ Bulwer către Clarendon (ministrul de externe britanic), în DUP, VII, *Correspondență diplomatică engleză (1856-1859)*, București, 1984, pp. 667-668.

treia” de boieri, cc “nu are experiență politică” și este *opusă primelor două*⁵¹. Indiferent de motivațiile “lucidității” sau “imparțialității” lui Bulwer (că erau reale, că dorea să-și “torpileze” adversarul personal de la Constantinopol, lordul Stratford Canning⁵²), un fapt rezultă cu claritate: păcatele “roșilor” erau cu mult exagerate, după cum punerea, exclusiv pe seama lor, a gravei acuzații de “compromitere” a Unirii a fost, *cert, și o manevră* a celor de alte opinii politice; pe urmă, nu trebuie uitat “complotul” antiunionist – și chiar antiromânesc – extern. Deși, în paranteză fie spus, anumite indicii, cum a fost “întîlnirea păstrată secretă cu împăratul” Napoleon a lui Ion Brătianu, par să sugereze o “aprobare” mai înaltă pentru acțiunea “roșilor”⁵³. Apoi, nu pot fi omise numeroasele lor legături “subterane”. Dar, cu siguranță că unele dintre “aspectele” incriminatorii semnalate de contemporani pot fi susținute: un anumit exclusivism (ca “societate secretă” sau ca, după Aricescu, observator direct, “batalion sacru”⁵⁴ – totuși, adăugăm noi, *nu o organizație de tip masonic*), o intoleranță cu tente agresive (“cine nu e cu noi, e împotriva noastră”!), o “monopolizare” a patriotismului (să ne amintim, în acest sens, de “sesizarea” lui Constantin Brăiloiu⁵⁵), un “maniheism” al gândirii politice, un anumit fanatism chiar, combinat cu utilizarea unor “metode de lucru” nu tocmai ortodoxe etc, etc, la care trebuie adăugate pasiunile și erorile curat omenești. Un N. Golescu⁵⁶, un Șt. Golescu,

⁵¹ Bulwer către Clarendon, 2/14 nov. 1857, în DUP, VII, pp. 690-691. În plus, Bulwer se declara în dezacord cu Liechmann, comisarul Austriei, care dorea să creeze “impresia” că “spiritul Adunării și cel al revoluției din 1840 sunt unul și același”.

⁵² Pentru poziția lui, vezi Beatrice Marinescu și Valeriu Stan, *Diplomatul sir Henry L. Bulwer și Adunările ad-hoc*, în *Unirea Principatelor și Puterile europene*, Ed. Academici, București, 1984, pp. 147-164; vezi și Beatrice Marinescu, *Romanian-British Political Relations 1848-1877*, Ed. Academiei, București, 1978, p. 72 și urm.

⁵³ Mărturia lui Ionel Brătianu. Vezi G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Botezii Golești*, I, București, 1939, p. 257, n. 3.

⁵⁴ C.D. Aricescu, *op.cit.*, p. 251.

⁵⁵ Vezi *Scrisoarea* polemică a lui C. Brăiloiu, apărută în “Românul” din 7/19 sept. 1857, reproducă în AD, V, București, 1890, pp. 602-604. Autorul constata că unii dintre noi – să înțelegem liberalii radicali – se arată ca “dictatori singuri înzestrați cu monopolul patriotismului”, “avînd pe buze unirea și în mână sămînța neunirii și a discordiei claselor”. Însă, patriotismul “sub formă dictatorială” – trimiterea e la mandatul imperativ – nu poate decît să inhibe pe acei care doresc “un viitor de liniște și de regenerare politică”. Ar fi necesar, “spre a ne păstra nebanuită personalitatea noastră politică”, să nu adăugăm “principi de paralizie”, “clevertindu-ne unii pe alții”; să lepădăm “pozele de matadori politici”, ca, astfel, “să preludăm la unirea țărilor prin unirea individelor”.

⁵⁶ În toată perioada exilului, N. Golescu s-a erijat în “reprezentant al partidului național”, în consecința includerii lui în “Locotenința princiară a Valahiei”, la 1848. Vezi, de exemplu, N. Golescu către A. Walewski (ministrul de externe al Franței), 3 martie 1856, în N. Corivan, *Din activitatea emigraunților români în Apus (1853-1857). Scrisori și memorii*, București, 1931, p. 91.

un D. Brătianu⁵⁷, de exemplu, au avut, într-o măsură diferită, fumuri de domnie. Pe de altă parte, “roșii” sunt departe de a fi singurii “vinovați”. Atacurile la persoană (“personalitățile”) erau atât de frecvente în epocă, încât toată lumea se simțea obligată să invoce “principiile”. Distincția între interesul personal și cel general nu era foarte clară. “Jocul politic” era, indiferent de combatanți, *aproape întotdeauna, lipsit de fair-play*. Din nefericire, semnalul de alarmă tras de Costache Negri, într-o anumită împrejurare – că s-ar putea să oferim Europei un trist spectacol⁵⁸ – s-a dovedit, cel puțin în parte, justificat.

Doi oameni, în Adunarea de la București (și, desigur, în “preparatorie”), s-au ridicat cu mult deasupra celorlalți: Ion C. Brătianu și Al. G. Golescu-Negru. Primul, al cărui rol, în acele împrejurări, ar putea fi comparat cu cel asumat de Kogălniceanu la Iași, a făcut de toate – și a fost singurul dintre tovarășii săi care, în câteva momente “fierbinți”, a știut să cedeze: tocmai pentru a menține unitatea de acțiune a “partidei”. Cel de-al doilea, deja foarte singur, a înțeles cel mai bine că moderația e conduita obligatorie – dar nu “suspendând” programul social, ci doar amânându-l. Dar “răul” – în nici un caz ireparabil – deja fusese “comis”: prin linia lor de purtare, “roșii” *au îndepărtat boierimea, au “deschis” un conflict tacit cu moldovenii și, indirect, au “contribuit” ca prevederile electorale atașate Convenției de la Paris (1858) să fie mult mai restrictive*.

S-ar putea susține, după opinia noastră, plecând de la ideea din urmă, că momentul “triumfului” liberalilor radicali – controlul strict asupra lucrărilor Adunării ad-hoc – a fost urmat de aruncarea lor în opoziție pentru aproape două decenii, chiar dacă au mai “prins” unele ministere sau participații la guvernări efemere. Lui C.A. Rosetti, cel puțin, niciodată nu i-a mai fost acordată conducerea efectivă a treburilor politice, la nivelul, evident, al puterii executive. Pe termen scurt, pe de altă parte, radicalii au pierdut, previzibil, alegerile pentru Adunarea Electivă, iar candidatul lor la tron, Nicolae Golescu, a fost, din start, lipsit de o șansă reală. Pentru “roșii”, moștenirea Adunării ad-hoc și a celei “preparatorii” a fost una amară: și aceasta pentru că “punerea în scenă” implică anumite riscuri – în primul rând, artificialitatea. La București, pentru că “fondul”, și așa sărac, fusese hotărât în “adunările preparatorii”, discuțiile din ședințele publice, atunci când sunt contradictorii, vizează *forma*, ce și ea e decisă prin “mașina de vot” tiranică a majorității. Pe de altă parte, însă, eforturile

⁵⁷ Conform și “zvonului” interceptat de Dim. Crețulescu, în timpul lucrărilor Adunării ad-hoc; DUP, III, p. 340. Colquhoun, consulul general britanic la București, pe de altă parte, într-o depeșă din 20 ian./1 febr. 1859, adresată lui Bulwer, deja ambasador la Constantinopol, îl vedea “alesul momentului”. Vezi DUP, VII, p. 896.

⁵⁸ C. Negri către V. Alecsandri, Constantinopol, 19/31 ian. 1856, în C. Negri, *Scrisori*, I, Ediție de Emil Boldan, Ed. pentru Literatură, București, 1966, p. 151.

“roșilor” de a-și disciplina propria “partidă”, mai cu seamă prin “recuzita” atât de diversificată a “loviturilor tactice”, se înscriu, categoric, în “gencza” partidelor noastre politice.

A LESS WELL-KNOWN ASPECT OF THE HISTORY OF THE AD-HOC ASSEMBLIES – THE PREPARATORY (“PREPARATORII”, IN ROMANIAN) ASSEMBLIES

- Summary -

The ad-hoc Assemblies (1857), convened under the provisions of the Paris Peace Congress (March 18/30, 1856), which put an end to the Crimean War, are justly considered a milestone in the history of the Romanian nation state formation. Although the “wishes” expressed by the two Assemblies taking place in Bucharest and Iași and concentrated in the famous “four points” were common, there also existed several differences. The most important was the fact that Moldavians actually discussed “internal matters”, whilst Walachian deputies refused to do the same, arguing that in doing so they themselves would undermine the country’s autonomy, the guarantee of the Romanian state existence.

On the other hand, however, in Bucharest (but not in Iași, for reasons described by the author), the public meetings of the ad-hoc Assemblies were preceded by meetings of deputies within the so-called “preparatory assemblies” (preliminary). Their purpose was to discuss “the agenda” of the public meetings in order to harmonize the various view points so that the National Party (i.e. “Partida Națională”) (run at the time by the radical liberals group, with leaders such as Ion and Dumitru Brătianu, Ștefan Golescu or C.A. Rosetti) could maintain its majority (and, implicitly, its control) in the ad-hoc Assembly and impose its political program assumed through imperative mandates.

Nevertheless, the intransigence of the radicals (or “the reds”, as they were called at the time) led to some unexpected “side effects”: they were accused of wanting to constitute a “public welfare committee”, of exercising tyranny over the “minority” of the Assembly, of posing as sole authentic patriots. They were also accused of “scaring” monarchic Europe, since they were seen as the people of 1848, thus endangering the birth of the Romanian state itself through the unification of the two Principalities – Moldavia and Walachia. Finally, and an aspect the author partly agrees with, the radical liberals were accused of no less than being foolish and thus responsible for the restrictive electoral provisions of the Paris Convention (August 7/19 1858), which caused so much trouble for Romanians until adopting the 1866 Constitution .

Studii și articole

Alina Florina Platon

MANIFESTAȚIA DEDICATĂ LUI
NAPOLEON AL III-LEA (3/15 AUGUST 1857) ȘI
REAȚIILE DIPLOMAȚILOR STRĂINI DIN
BUCUREȘTI

În perioada imediat următoare Tratatului de la Paris, încheiat la 18/30 martie 1856, Principatele Române s-au constituit în obiectul unui interes accentuat din partea Marilor Puteri. Cele două state au devenit terenul de confruntare între Puterile Garante, unele dintre ele, precum Franța și Marea Britanie, foste aliate în războiul abia încheiat.

Tratatul prevăzuse consultarea populației românești, în ceea ce privea reorganizarea Principatelor, prin intermediul câte unei adunări ad-hoc, aleasă de fiecare stat în parte. O comisie internațională de anchetă, alcătuită din reprezentanți ai Puterilor Garante și ai Porții, a fost instituită în vara anului 1856, având rolul de a cerceta situația din Principate și a raporta rezultatul unei viitoare conferințe, în urma căreia să se înceapă reorganizarea definitivă. Ea nu și-a putut începe ședințele pentru că, în Principate, încă mai erau prezente trupele austriece de ocupație. Rusia chiar a refuzat net să facă parte din comisia europeană, până când toate trupele străine nu vor fi fost evacuate, aspect care a contribuit la înfrângerea rezistenței Austriei, care anunțase, în repetate rânduri, că-și va retrage trupele. Comisarii au venit la București în primăvara anului 1857, după ce, mai întâi, discuțiile au fost demarate la Constantinopol.

După ce au fost făcute cunoscute prevederile Tratatului de la Paris, în Principate s-au înmulțit acțiunile cu caracter propagandistic, în favoarea unirii, organizate mai ales de către membrii Partidei Naționale și de revoluționarii exilați care începuseră a se întoarce acasă. Manifestații zgomotoase și

răspândirea de diverse broșuri se făceau atât în Moldova cât și în Țara Românească.

În ceea ce privește poziția fiecărei Mari Puteri față de unire, diplomații străini erau împărțiți, încă din timpul congresului din martie, în funcție de politica și interesele în zonă ale statului pe care îl reprezentau, în două tabere: Franța, Rusia, Sardinia și, inițial, Marea Britanie de partea favorabilă unirii, iar de cealaltă parte Austria și Imperiul Otoman. S-a căzut însă de acord, pentru bunul mers al lucrărilor Comisiei, ca niciuna să nu se pronunțe anticipat în chestiunea unirii și să nu sprijine în niciun fel pe unioniști sau pe separatiști. De asemenea, s-a încercat, pe cât posibil, stoparea manifestărilor zgomotoase prounioniste, de teama prelungirii ocupației austriece, sub pretextul menținerii ordinii în Principate. Însuși baronul de Talleyrand-Périgord, reprezentantul francez în Comisia de Anchetă, le transmisese partizanilor Unirii, cu prilejul unei prime vizite la București, în iulie 1856, să nu compromită rezultatul „deliberărilor noastre viitoare printr-o agitație prematură și prin demonstrații intempestive care ar prelungi infailibil ocupațiile străine”¹. Și totuși liniștea nu era deplină dacă, în august 1856, caimacamul Al. D. Ghica a recurs la arestări ale unor partizani ai Unirii². Se pare că spiritele s-au potolit într-o oarecare măsură, întrucât, la 5/17 octombrie, Léon Bécлар, consulul general francez la București, îi raporta ministrului de externe Walewski că, în Țara Românească³, cei favorabili Unirii ajunseseră la un „acord tacit în virtutea căruia fiecare e decis să respecte ordinea”⁴.

În primăvara lui 1857, a venit la București Comisia Europeană de Anchetă, după începerea retragerii trupelor austriece, în urma unei noi declarații în acest sens a lui Buol⁵. Cu toate acestea, liniștea era departe de a fi stabilită și noile întâmplări au agitat și mai mult starea de spirit. În această perioadă de încordare a relațiilor dintre Marile Puteri și de agitație, în Principate, cauzată de

¹ Talleyrand către Walewski, București, [14]/26 iulie 1856, în *Acte și documente relative la istoria renascerei României* (AD), publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, III, Tipografia Carol Göbl, București, 1889, p. 714.

² Ion Bălăceanu către Vasile Alecsandri, București, 19/31 august 1856, în *Documente privind Unirea Principatelor* (DUP), III, culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele, notele și indicele de Cornelia C. Bodea, Editura Academiei, București, 1963, p. 131.

³ În Moldova, în primăvara anului 1857, ministrul de interne, Costin Catargiu, a acționat represiv împotriva mișcării unioniste, prin interzicerea manifestațiilor și prin destituiri sau arestări de funcționari. Vezi Dan Berindei, *Mișcarea pentru Unirea Principatelor*, în idem (coord.), *Istoria Românilor*, VII/1, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 450.

⁴ Bécлар către Walewski, București, [5]/17 octombrie 1856, în AD, V, p. 1058.

⁵ Karl Ferdinand Graf von Buol-Schauenstein (17 mai 1797 - 28 octombrie 1865), ministrul afacerilor externe al Austriei între 1852 și 1859.

falsificarea listelor electorale din Moldova, urmată de ruperea relațiilor diplomatice cu Poarta de către Franța, Rusia, Prusia și Sardinia, încă un incident a generat un schimb intens de scrisori între consulii acreditați la București, membrii Comisiei Europene de Anchetă, miniștrii lor de externe și caimacamul Al. D. Ghica. Tocmai venirea în Principate a comisarilor străini, în loc să genereze liniște, conform „acordului tacit”, a constituit un nou prilej pentru uniști să apeleze la propagandă și să-și manifeste, o dată în plus, dorința unirii. Iar reprezentanții Marilor Puteri, în funcție de atitudinea pe care statul fiecăruia o avea față de acest deziderat, au avut parte fie de întâmpinări triumfale, cu urale, fie de o primire rece, semn al nemulțumirii. La 3/15 august 1857, de ziua numelui împăratului Napoleon al III-lea și ziua națională a Franței⁶, a avut loc o manifestație neobișnuită: o retragere cu torțe, însoțită de muzica militară și de pronunțarea unor discursuri a avut loc la reședința comisarului francez, în cinstea lui și a împăratului. Dacă în rândul comisarilor rus și sard ea a suscitât reacții de aprobare, reprezentanții Angliei, Austriei și Turciei au considerat-o drept o ofensă adusă Porții, pentru că ar fi fost admisă voit de caimacam, pentru că la ea au participat membri ai comitetului unionist și că s-ar fi strigat atunci „Trăiască Unirea!”. Momentul a fost relatat în amănunt și în diverse variante, atât în presă, articolele românești fiind apoi inserate și în unele jurnale din Franța, cât și în rapoartele diplomaților străini de la București.

Ziarul „Concordia”⁷ din 6/18 august prezenta, sub titlul *Serbarea zilei onomastice a împăratului Napoleon III în 15 august 1857*, ceea ce se petrecuse la reședința comisarului Talleyrand⁸, împreună cu discursurile ținute de unii membri ai Comitetului Central al Unirii prezenți acolo și mulțumirile lui Talleyrand⁹.

⁶ 15 august era ziua națională a Franței, după data nașterii lui Napoleon I (15 august 1769). Împăratul a căutat să asocieze imaginea sa unei sărbători și, după Concordat (1801), a convins Vaticanul să canonizeze un nou sfânt, Napoleon, a cărui celebrare să coincidă cu ziua sa de naștere. A fost sărbătoare națională până la Restaurație. Tradiția a fost reluată de Napoleon al III-lea, în 1852, 15 august fiind zi națională pe tot parcursul celui de-al Doilea Imperiu (1852-1870). Referitor la această sărbătoare, Sudhir Hazareesingh a scris mai multe articole și o lucrare, *The Saint-Napoleon. Celebrations of Sovereignty in Nineteenth-Century France*, apărută la Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, în 2004.

⁷ Ziar unionist, apărut la 18 februarie 1857, al cărui nume s-a schimbat, în același an, în „Românul”. Director a fost, până în august 1857, Constantin Crețulescu, apoi C. A. Rosetti, iar publicarea sa era tolerată de caimacam. Vezi Keith Hitchins, *Românii. 1774-1866*, Ediția a II-a revăzută, Traducere din engleză de George Potra și Delia Răzdolescu, Editura Humanitas, București, 2004, p. 353.

⁸ „Concordia”, nr. 48, din 6 [18] august 1857, în AD, V, pp. 467-469.

⁹ Baronul Eder menționa că unionistul Constantin Crețulescu se afla atunci la balcon alături de Talleyrand și „a rostit în românește, în numele comisarului francez, emoțiile puternice ale acestuia.

A doua zi, comisarul francez a relatat cele petrecute la 3/15 august, într-un raport către contele Walewski. Deși, scria acesta, fuseseră invitați numai francezi la slujbă și la *Te Deum*-ul de la biserica catolică, așa cum se obișnuia cu prilejul unor asemenea sărbători, persoane de toate categoriile au făcut spațiul neîncăpător, doritori de a-și arăta recunoștința față de Franța. La prânz a primit, la reședința sa, felicitările coloniei franceze din București, ale caimacamului, ale colegilor, ale corpului consular și ale autorităților locale. Numai comisarul turec, Savfet Efendi, a lipsit, scuzându-se, prin secretarii săi, că e bolnav și că trebuie să stea la pat două zile¹⁰. A urmat un dineu la care a participat elita din București, iar din rândul Partidei Naționale un grup prezidat de Constantin Crețulescu¹¹. În continuarea raportului, Talleyrand descria manifestația din seara de 3/15 august, când o mulțime, reunind, după spusele sale, cam două mii de oameni¹², a venit în fața reședinței sale, „în frunte cu muzica regimentului I”, care a cântat o serenadă întreruptă mereu de scandări ca „Trăiască Împăratul! Trăiască Franța!”¹³. Aproximativ în aceiași termeni raporta către Paris și Léon Bécclard, consulul general francez de la București, la 11/23 august¹⁴.

Această manifestație a provocat o mare nemulțumire și iritare în rândul diplomaților austrieci și englezi, cu atât mai mult cu cât se stabilise menținerea ordinii și a unei atitudini de imparțialitate față de toate puterile, de care amintea și Robert Dalyell, girantul consulatului englez de la București, în raportul către lordul Clarendon¹⁵ și reiterată în nota adresată caimacamului Ghica, în legătură cu întâmplările din 3/15 august¹⁶. Afirmatia acestuia se baza și pe faptul că, de ziua reginei Victoria, nu avusese loc nimic similar cu ceea ce se întâmplase de ziua lui Napoleon III.

În răspunsul său la nota lui Dalyell, Ghica recunoștea „inconvenientul unei deosebiri între dovezile de respect din acea zi și acelea care au avut loc cu ocazia sărbătoririi M. S. regina Marii Britanii, inconvenient care s-a repetat și cu ocazia

El a adăugat că domnul de Talleyrand se va grăbi să-l informeze pe Maiestatea Sa împăratul francezilor despre aceste manifestări ale simpatiei neîndoielnice a poporului muntean”. Vezi Eder către Buol, București, 7/19 august 1857, în DUP, IV, p. 321.

¹⁰ Boala sa a durat într-adevăr două zile, întrucât a treia zi, 6/18 august, a fost prezent la dineul dat în cinstea împăratului Franz Iosef, la consulatul austriac. Vezi Basily către Gorceakov, București, 21 august 1857, în AD, V, p. 488.

¹¹ Talleyrand către Walewski, București, 16 august 1857, în AD, V, pp. 471-472.

¹² Comisarul rus avansase o cifră mai mică, de aproximativ 700-800 de persoane. Vezi Basily către Gorceakov, București, 9/21 august 1857, în AD, V, p. 488.

¹³ Talleyrand către Walewski, București, 4/16 august 1857, în AD, V, p. 472.

¹⁴ Bécclard către Walewski, București, 11/23 august 1857, în AD, IX, p. 10.

¹⁵ Dalyell către Clarendon, București, 8/20 august 1857, în DUP, VII, p. 528.

¹⁶ Dalyell către Al. D. Chica, București, 7/19 august 1857, în DUP, VII, p. 529.

aniversării M. S. împăratului Austriei”¹⁷. Béclard remarcă, la rândul său, că la 6/18 august, la trei zile după manifestația în cinstea împăratului francezilor, de ziua lui Franz Josef, nimic nu a mai fost la fel. Nici biserica nu a mai fost neîncăpătoare, nici nu s-au mai auzit serenade și aclamații seara¹⁸. Comisarul rus Basily menționează și el diferența de atitudine față de reprezentanții puterilor antiunioniste, precizând că, deși pe 18 august, 6 august pe stil vechi, era o mare sărbătoare în calendarul ortodox¹⁹, pe străzile orașului era o liniște deplină. Tot el sesizase și teama englezilor și a austrieșilor ca, și de ziua țarului, pe 30 august/11 septembrie²⁰, să revadă demonstrația din 3/15 august. La dineul de la consulatul austriac, din 6/18 august, Liechmann, comisarul austriac, a încercat chiar să obțină de la Basily promisiunea unui blam la adresa caimacamului și o asigurare că, de ziua țarului, rusul avea să refuze orice ovație. Răspunsul a fost ocolit pe motiv că nu ar fi putut să prevadă ce avea să aibă loc²¹. Și monarhul rus a fost într-adevăr serbat cu pompă la București și la Iași²².

Acceste diferențe de atitudine au produs, după cum se observă, o vie nemulțumire în rândul diplomaților englezi și austriești, astfel încât riposta lor la adresa caimacamului a fost și o chestiune de onoare. I s-a reproșat, în primul rând, încuviințarea unei astfel de manifestații la adresa Franței, care a presupus prezența unor membri ai Partidei Naționale, fanfara miliției, demonstrații lipsite de cuviință la trecerea prin fața casei lui Savfet Efendi și strigăte de „Trăiască Unirea!”. Atât Dalyell cât și baronul Eder²³ au înaintat câte o notă lui Ghica, în care au menționat aceste reproșuri precum și măsurile care ar trebui luate.

Ceea ce Ghica a recunoscut drept o abatere de la regulament a fost lipsa unei autorizații de la miliție pentru această manifestație²⁴. Cât despre purtarea lipsită

¹⁷ Al. D. Chica către Dalyell, București, 8/20 august 1857, în DUP, VII, p. 530.

¹⁸ Béclard către Walewski, București, 11/23 august 1857, în AD, IX, pp. 10-11.

¹⁹ Schimbarea la Față a Domnului.

²⁰ La această dată, în calendarul ortodox este sărbătoarea Sfinților Ierarhi Alexandru, Ioan și Pavel cel Nou, Patriarhul Constantinopolului.

²¹ Basily către Gorceakov, București, 9/21 august 1857, în AD, V, pp. 487-488.

²² De la Iași, consulul englez, Samuel Gardner, descria atmosfera de la Biserica Sf. Spiridon, decorată bogat și impunător, în comparație cu mica biserică a catolicilor pentru împărății Franței sau Austriei. Vezi Gardner către Bulwer, București, 31 august/12 septembrie 1857, în DUP, VII, p. 581. Și consulul austriac de la București raporta ministrului său de externe sărbătorirea zilei de nume a țarului printr-un *Te Deum* și o retragere cu torțe. Vezi Eder către Buol, București, 2/14 septembrie 1857, în DUP, IV, pp. 321-322.

²³ Scrisoarea lui Eder i s-a părut caimacamului atât de acidă încât, „forma sa nefiind chiar convenabilă”, nici nu a vrut să o citească lui Béclard, care-și manifestase dorința de a i se face cunoscute notele celor doi diplomați. Vezi Béclard către Walewski, București, 18/30 august 1857, în AD, IX, p. 20.

²⁴ Al. D. Chica către Dalyell, București, 8/20 august 1857, în DUP, VII, p. 530.

de respect la adresa comisarului otoman, Ghica a spus că nu primise din partea aceluia nicio reclamație. Bulwer îi scria lui Stratford Canning²⁵ precizând că a auzit că manifestanții, ieșind din drumul lor, ar fi trecut pe sub ferestrele lui Savfet fluturând batiste și scandând „Trăiască Unirea!”, pentru ca, spre sfârșitul aceluiași raport, să menționeze că alții neagă aceste fapte și că însuși turcul spune că nu a auzit o astfel de aclamație, adăugând că prin fața casei lui nu a trecut grosul procesiunii, ci numai o gloată pe cale de a se uni cu ea²⁶. Că Savfet nu știa nimic și că văzuse mulțimea, dar că nu observase vreo purtare nepoliticoasă, a confirmat și comisarul rus, care asistase la o discuție a acestuia cu Bulwer de ziua împăratului Austriei²⁷.

Prezența fanfarei militare caimacamul a explicat-o prin faptul că era un obicei local ca oricine să poată beneficia de serviciile ei contra unei sume de bani. Formulându-și răspunsul pe baza raportului miliției, Ghica preciza că, în după-amiaza zilei de 3/15 august, pe la 4 și jumătate, doi negustori au cumpărat de la prăvălia lui Răducanu Farfuridi 60 de torțe, pe care le-au tăiat în trei. După aceea, „Constantin Crepușescu a cerut șefului armatei muzica militară, care i-a fost acordată după ce a declarat scopul folosirii ei”²⁸.

Reproșul cel mai grav a fost acela că s-a strigat „Trăiască Unirea!”, în ciuda a ceea ce Al. D. Ghica numea o „rezervă pe care caracterul delicat al împrejurărilor actuale o impunea”²⁹. Dacă lui Bulwer el i-a spus că mesajele prezentate erau doar felicitări și că unirea nu fost menționată³⁰, în nota către girantul consulatului britanic a precizat că „s-au făcut auzite câteva voci care strigau « Trăiască Unirea! » și, după ce domnul de Talleyrand le-a mulțumit, grupul s-a retras în liniște”³¹. Baronul Eder, evident scandalizat de această demonstrație, raporta contelui Buol că „orchestra miliției muntenești a cântat Hora Unirii”³². În rapoartele lor, comisarul Talleyrand și consulul Bécclard, care

²⁵ Sir Stratford Canning, viconte de Redcliffe, ambasadorul Angliei la Constantinopol între 1841 și 1858.

²⁶ Bulwer către Stratford, București, 6/18 august 1857, în DUP, VII, pp. 509-510.

²⁷ Diplomatul rus raporta că, la insistențele comisarului englez, turcul, după ce spusese că nu știa nimic, și-a schimbat complet atitudinea, exprimându-se în termeni acuzatori la adresa caimacamului și făcându-l vinovat de toate întâmplările: „Nu l-am văzut niciodată pe flegmaticul Savfet Efendi într-un asemenea acces de furie”. Vezi Basily către Gorceakov, București, 9/21 august 1857, în AD, V, pp. 487-488.

²⁸ Al. D. Chica către Dalyell, București, 8/20 august 1857, în DUP, VII, p. 530 și Al. D. Chica către Bulwer, anexă la raportul comisarului englez din 6/18 august 1857, în DUP, VII, p. 510.

²⁹ Al. D. Chica către Dalyell, București, 8/20 august 1857, în DUP, VII, p. 530.

³⁰ Bulwer către Stratford, București, 6/18 august 1857, în DUP, VII, p. 509.

³¹ Al. D. Chica către Dalyell, București, 8/20 august 1857, în DUP, VII, p. 530.

³² Pentru discredita și mai mult manifestația, acesta a raportat ministrului său de externe că, „în afară de câțiva ofițeri, funcționari și alți unioniști, mulțimea era compusă în majoritate din țigani,

fusesse și el prezent, amintesc numai de serenadă, întreruptă mereu de scandări: „Trăiască Împăratul!”, „Trăiască Franța!”, „Trăiască baronul Talleyrand!”³³.

Că s-a scandat „Trăiască Unirea!” este credibil, având în vedere atitudinea prounionistă cunoscută a Franței³⁴. Pe de altă parte, baronul de Talleyrand mai avusese parte de asemenea demonstrații cu un an în urmă, în iulie 1856, când a fost în trecere prin Principate, urmând a pleca mai departe la Constantinopol, unde se desfășurau lucrările Comisiei³⁵. A participat o mulțime de oameni³⁶ care au scandat în favoarea Unirii și a lui Napoleon III³⁷. Deputația de tineri și de profesori a prezentat o adresă, publicată în „Journal de Bucarest”³⁸, în care se făceau aluzii la unire și care a provocat atunci furia lui Colquhoun³⁹. Talleyrand mai fusese întâmpinat și la Iași, tot în 1856, cu „Trăiască Împăratul!”, „Trăiască Franța!”. În primăvara lui 1857, la venirea Comisiei Europene, baronul a fost,

servitori și alții asemenea, care participă cu drag la manifestațiile publice”. Vezi Eder către Buol, București, 7/19 august 1857, în AD, IV, p. 322.

³³ Talleyrand către Walewski, București, 4/16 august 1857, în AD, V, p. 472 și Bécclard către Walewski, București, 11/23 august 1857, în AD, IX, p. 10.

³⁴ Deși la Osborne se pronunțase numai pentru o unire administrativă.

³⁵ „Le Courrier Français”, nr. 57 din 7/19 iulie 1856, în AD, III, pp. 678-679.

³⁶ „Le Courrier Français” relatează că, în data de 3/15 iulie, cam 400 de tineri, „mai ales din familiile cele mai de seamă din țară”, au venit în întâmpinarea comisarului francez, după ce acesta fusese salutat și la Giurgiu (vezi Talleyrand către Walewski, București, [7/19 iulie 1856, în AD, III, p. 682). Numai că el a ajuns noapte târziu și adunarea se risipise. Și totuși, cineva a mai rămas dacă, imediat ce a intrat în oraș, „un buchet mare a căzut în vehiculul său, aruncat de o mână nevăzută”. A doua zi, o și mai mare reuniune s-a făcut în grădina publică. Șeful poliției, Dimitrie Ghica, a spus că doar 20 dintre ei s-au meargă să-și reprezinte compatrioții, însă grupul s-a extins pe parcurs, mergând să-i mulțumească baronului, și prin el împăratului, pentru că Franța fusese prima care susținuse la Congres ideea unirii. Talleyrand a răspuns că Napoleon e favorabil unirii, dar că și de la moldo-valahi se așteaptă o atitudine calmă, demnă. Au urmat aclamații: „Trăiască Unirea!”, „Trăiască Franța!”, „Trăiască Împăratul Napoleon!”. Vezi *ibidem*.

³⁷ R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains. De l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, Presses Universitaires de France, 1937, p. 277. Prefectul poliției a încercat atunci să împiedice manifestația, motivând și că, dacă nu va fi ordine, ocupația austriacă nu va lua sfârșit. Vezi Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea Războiului Crimeii (1853-1856)*, Editura Academiei, București, 1972, p. 439.

³⁸ Ion Bălăceanu către Vasile Alecsandri, București, 10/22 iulie 1856, în DUP, III, p. 120. La 7/19 iulie, Talleyrand i-a relatat lui Walewski, într-un raport, cele întâmplate și i-a trimis și numărul din acest jurnal, sugerându-i totodată să facă să fie inserat articolul respectiv și în „Le Moniteur” (vezi Talleyrand către Walewski, 7/19 iulie 1856, în AD, III, p. 684); ceea ce s-a și întâmplat, dovadă fiind faptul că Ștefan C. Golescu îi trimitea din Paris, la 21 iulie/2 august, lui Al. G. Golescu Arăpila, articolul din jurnalul parizian (vezi *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golesți*, scrisori adnotate și publicate de George Fotino, IV, 1853 - 1871, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 160).

³⁹ Colquhoun către Clarendon, București, 7/19 august 1857, în DUP, VII, pp. 37-38.

după spusele lui Ion Bălăceanu, „primit ca un Mesia”⁴⁰, în timp ce Savfet și Liechmann⁴¹ fuseseră întâmpinați cu răceală⁴². Francezul însuși raporta cu mândrie despre primirile de care avusese parte la Buzău, la Bacău, la Roman și la Iași, unde i s-au oferit pâine cu sare, flori și adrese de mulțumire⁴³.

Cât despre Bécclard, care afirma că, în seara de 3/15 august, nu s-a scandat nimic instigator, menționând „abținerea de la a manifesta orice dorință legată de viitorul rezervat Principatelor”⁴⁴, acesta era cunoscut, ca și consulul Victor Place de la Iași, drept un sprijinitor al uniuniștilor⁴⁵. Adunase în jurul său un grup de uniuniști, opunându-se altuia, separatist, condus de consulul englez⁴⁶. El însuși adresase un toast pentru unire și pentru reorganizarea Principatelor exact cu un an în urmă, la masa oferită coloniei franceze de ziua lui Napoleon⁴⁷, fapt găsit de Colquhoun și de „coteria sa de boieri drept monstruos”⁴⁸.

În notele adresate caimacamului, diplomații nemulțumiți au sugerat câteva căi prin care diferendul să fie rezolvat. În primul rând, ar fi dorit să obțină un blam formal din partea guvernului, care să fie inserat în jurnale, prin care să fie respinsă componenta oficială a acestui eveniment, iar caimacamul să se sustragă de la orice responsabilitate care i-ar fi atribuită în ceea ce privește manifestația⁴⁹. Bécclard preciza chiar că Bulwer s-a oferit să furnizeze el însuși articolul⁵⁰. Se

⁴⁰ Ion Bălăceanu către Ion Ghica, București, 23 aprilie 1857, în DUP, III, p. 241.

⁴¹ Consulul francez de la Iași relatează că înaintea comisarului austriac nu au ieșit decât opt moldoveni și că, drept compensație, l-a întâmpinat „plebea evreiască aflată aici sub protecție austriacă”. Victor Place menționează că s-au putut observa atunci urmele antipației lăsate de recenta ocupație. Vezi Place către Walewski, Iași, 10/22 aprilie 1857, în AD, IV, p. 388.

⁴² T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale (1856-1866)*, Traducere de Alice L. Bădescu, cu un cuvânt înainte de generalul R. Rosetti, Editura Alfa, Iași, 2000, p. 95.

⁴³ Talleyrand către Walewski, Iași, 11/23 aprilie 1857, în AD, IV, pp. 406-408.

⁴⁴ Bécclard către Walewski, București, 11/23 august 1857, în AD, IX, p. 10.

⁴⁵ Ion Bălăceanu către Vasile Alecsandri, București, 19/31 august 1856, în DUP, III, p. 131 și Colquhoun către Clarendon, București, 7/19 august 1857, în DUP, VII, p. 37.

⁴⁶ „L'Indépendance Belge” din 21 noiembrie 1856, apud Gheorghe Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională. Ecouri în presa europeană (1855-1859)*, Editura Junimea, Iași, 1974, pp. 149-150.

⁴⁷ În timpul zilei avuseseră loc obișnuita slujbă și *Te Deum*-ul, iar atmosfera avea, după cum a fost descrisă în „L'Etoile du Danube”, aspectul unei sărbători naționale. La banchetul dat seara, consulul general francez a adresat un toast în cinstea împăratului și apoi unul pentru unire și reorganizarea Principatelor. Vezi „L'Etoile du Danube”, nr. 5 din 11/23 August 1856, în AD, III, p. 757.

⁴⁸ Bécclard către Thouvenel, București, 7/19 august 1856, în DUP, III, p. 193.

⁴⁹ Dalzell către Clarendon, București, 8/20 august 1857, în DUP, VII, p. 528 și Talleyrand către Walewski, București, 4/16 august 1857, în AD, V, p. 472.

⁵⁰ Bécclard către Walewski, București, 11/23 august 1857, în AD, IX, p. 13.

mai cerea, de asemenea, urmărirea pretențiilor vinovați⁵¹ și concedierea funcționarilor prezenți la manifestație⁵². Caimacamul îl asigurase însă pe comisarul francez că nu avea de gând să răspundă acestor apeluri de exprimare formală a dezaprobării demonstrației⁵³.

Răspunsul de neintervenție al caimacamului a stârnit furia lui Bulwer, care l-a amenințat pe acesta că a intrat în dizgrația sa și că se expunea la nemulțumirea Sublimei Porți⁵⁴. Savfet Efendi își înștiințase, într-adevăr, superiorii asupra acestor întâmplări și Alexandru Ghica primise deja o telegramă care-l „blamează în termeni severi pentru serenada din 3/15 august”⁵⁵.

Toate aceste demersuri au fost percepute de reprezentanții Franței⁵⁶, ai Rusiei și chiar de caimacam⁵⁷ drept o manevră pentru a produce căderea acestuia din urmă, în vederea numirii noilor caimacami, funcție care nu era considerată, la vremea respectivă, decât un pas sigur către domnie. Bulwer a mai spus și că unionistul Constantin Crețulescu, adversar al lui Ghica, organizând această manifestație, a avut drept scop punerea în dificultate a acestuia, obligându-l fie să o împiedice, ceea ce ar fi denotat lipsa de respect față de Franța, fie să o aprobe provocând mânia guvernului otoman.

Manifestația din 3/15 august 1857 se constituie, așadar, într-o secvență a propagandei pentru unire, organizată de șefii Comitetului Central al Unirii; dacă o asemenea acțiune a fost posibilă, e pentru că mai mulți factori i-au fost favorabili. După cum s-a observat, caimacamul, om slab și prea bătrân, s-a trezit prins la mijloc între cele două tabere: cea favorabilă Unirii și cea împotriva ei. A preferat o atitudine neutră. Dar însăși această neutralitate îl plasează de partea organizatorilor momentului și implicit a mișcării pentru unire. Dacă, în trecut, Al. D. Ghica fusese mai activ în reprimarea mișcărilor propagandistice ale Partidei Naționale, atunci, în vara anului 1857, formațiunea căpătase și mai multă forță, iar caimacamul se gândise, probabil, că, în loc să meargă împotriva curentului unionist, și i-ar putea face aliați pe membrii ei, în perspectiva viitoarelor alegeri.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Dalycell către Clarendon, București, 8/20 august 1857, în DUP, VII, p. 528.

⁵³ Talleyrand către Walewski, București, 4/16 august 1857, în AD, V, p. 472.

⁵⁴ Bécларd către Walewski, București, 11/23 august 1857, în AD, IX, p. 13.

⁵⁵ Basily către Gorceakov, București, 9/21 august 1857, în AD, V, p. 489.

⁵⁶ Walewski aprecia ca penibil „să aflăm că prințul Ghica a fost demis pentru chestiuni legate de celebrarea zilei împăratului”. Vezi Walewski către Thouvenel, Biarritz, 18 septembrie 1857, în AD, V, p. 591.

⁵⁷ Ghica îi spusese lui Bécларd că a înțeles că „cearta pe care i-o caută cei trei comisari și atacurile cu care e acoperit de la Constantinopol” erau „un mijloc pentru a pregăti căderea sa”. Vezi Bécларd către Walewski, București, 11/23 august 1857, în AD, IX, p. 11.

Pe de altă parte, în acea perioadă, de după Congresul de la Paris, materialele de propagandă invadaseră practic Principatele și răspândirea lor era foarte greu de stăpânit⁵⁸. Sentimentul general prounionist era imposibil de negat. Chiar Bulwer recunoștea că nu puteau fi oprite primirile cu urale făcute francezilor peste tot unde mergeau.

Acea manifestație, din seara de 3/15 august 1857, este doar un episod dintr-o serie întreagă de acțiuni cu caracter propagandistic, înmulțite mai ales după revenirea în țară a exilaților de după 1848. Alături de alți tineri unioniști, educați cu precădere în Franța, ei au pus în aplicare noul model de a face propagandă, de sorginte occidentală, care începuse a căpăta contur la noi încă din anii '30. Acest model implica noțiunile de „spațiu public” și „discurs public”, în fața mulțimii⁵⁹ adunate (așa cum C. Crețulescu luase cuvântul, alături de Talleyrand, vorbind oamenilor de la balconul consulatului francez; este probabil printre primele manifestări de acest fel de la noi și, probabil, după acest model occidental au început să se organizeze campaniile electorale moderne) sau prin petiții colective (precum acelea adresate comisarului francez de locuitorii din diverse localități vizitate). În trecut, autoritățile nu apelaseră la discursul public și la materialul tipărit pentru a expune problemele de interes general, ci altele erau modalitățile, precum „casa” boierească sau „țaraful” boieresc⁶⁰.

În cazul manifestației de ziua națională a Franței, sărbătoarea a căpătat deopotrivă substanță ceremonială și propagandistică. Festivismul a servit drept mijloc de legitimare a ideilor transmise⁶¹. Opinia publică și-a arătat recunoștința față de Franța, care îi dăduse prilejul de a-și exprima în mod direct doleanțele și

⁵⁸ Broșuri, foi volante, „manifesturi”, „bilețele”, „fluturași ai unirii”, presă, muzică, literatură, cocarde tricolore, butoniere, nasturi, medalii cu „însemnele naționale” (vezi M. Cojocariu, *Partida Națională și constituirea statului român (1856-1859)*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1995, p. 321), toate acestea erau mijloace de a întări opiniei publice sentimentul prounionist deja existent. Ele se înscriu în definiția dată propagandei de către politologul american Harold Lasswell, care considera că elementul ei fundamental este manipularea simbolurilor pentru a influența opinia publică. Vezi Ivan Iliev, *Are dreptate sau nu, e patria mea. Propaganda în politica externă a țărilor balcanice (1821-1923)*, Traducere de Nicolae Moderău și Valentina Ristea, Editura Curtea Veche, București, 2002, p. 11.

⁵⁹ Mulțimea a devenit exponentul social care trebuia să se întâlnească de acum cu politicul. Este ceea ce a fost numit „alegoria organismului comunitar”. Cu cât sunt mai multe persoane, cu atât manifestația capătă consistență și este mai convingătoare. Vezi Andi Mihalache, *Mănuși albe, mănuși negre. Cultul eroilor în vremea Dinastiei Hohenzollern*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2007, pp. 16-17.

⁶⁰ Nelu Cristian Ploscaru, *„Partida națională” din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Iași, 2006 (teză de doctorat), p. 245.

⁶¹ Constanța Vintilă-Ghițulescu, Măria Pakucs Willcocks (coord.), *Spectacolul public între tradiție și modernitate. Sărbători, ceremonialuri, pelerinaje și suplicii*, Institutul Cultural Român, București, 2007, p. 9.

a evidenția, o dată în plus, o realitate incontestabilă, aceea a dorinței generale de unire.

LA MANIFESTATION DÉDIÉE À NAPOLEON III (3/15 AOÛT 1857) ET LES RÉACTIONS DES DIPLOMATES ÉTRANGERS DE BUCAREST

- Résumé -

Après le Traité de Paris, de 18/30 mars 1856, les actions de propagande en faveur de l'union des Principautés Roumaines se sont accentuées. Dans les conditions où un accord tacite existait pour qu'aucune des Grandes Puissances ne se prononce pour ou contre l'union, pendant les travaux de la Commission Internationale d'Enquête, instituée par le traité, une manifestation a eu lieu devant la résidence du commissaire français, le baron de Talleyrand-Périgord, le jour de la fête nationale de la France, le 15 Août 1857. Le groupe, organisé par les chefs du Comité Central de l'Union, voulait remercier l'Empereur et la France pour la position prise dans le congrès de Paris. La manifestation a suscité réactions virulentes parmi les commissaires des Puissances qui s'opposaient à ce que la Valachie et la Moldavie soient un seul Etat.

On peut attribuer à cette démonstration une double signification. D'une part, elle montre qu'une opinion publique était déjà formée dans les Principautés en faveur de l'union et que personne n'aurait pas pu nier ce sentiment général. D'autre part, ce moment illustre le nouveau modèle de faire la propagande, importé de l'Occident: c'est celui qui implique les notions d' „espace public” et de „discours public”. Elle est donc évocatrice pour le progrès vers le nouveau mode, moderne, de faire la politique.

10

11

12

13

14

15

16

Studii și articole

Suzana Bodale

PROIECTE DE CONSTITUIRE A
REGATULUI ROMÂNIEI
(1866-1877)

Anii premergători cuceririi independenței de stat reprezintă una dintre cele mai complexe perioade a împlinirii statului național român modern. Abdicarea silită a lui Alexandru Ioan Cuza, instaurarea monarhiei ereditare constituționale, obținerea neatârării, modernizarea societății s-au făcut pe fundalul existenței unor condiții interne și externe dificile, elita politică românească trebuind să încerce îndeplinirea obiectivelor naționale fără a periclita definitiv relațiile cu puterile europene. De aceea, în funcție de evoluția contextului internațional, s-a apelat atât la diplomația secretă, la “turneele diplomatice”, cât și la politica “faptului împlinit”, la acordurile cu celelalte state balcanice sau, mai târziu, la convențiile comerciale cu semnificații politice.

Încă din perioada imediat următoare urcării pe tron a lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, și-a făcut loc, sub diverse forme, și ideea proclamării unui regat al României, ceea ce reprezintă un aspect extrem de important al istoriei naționale din a doua parte a veacului al XIX-lea, din perspectivă politică, națională, socială și economică. Așadar, scopul prezentului demers este acela de a prezenta încercările privitoare la transformarea statului într-un regat, în contextul condițiilor interne și externe foarte oscilante și dificile de la acea vreme.

Astfel, anul 1866 este unul de chintesență în istoria noastră modernă, impunându-se prin densitatea și importanța evenimentelor, prin interdependența dintre cererile românești și încercările “concertului european” de a păstra aparența consensului în privința unor decizii unitare pentru Principate.

Prezentul studiu nu are menirea de a comenta cauzele detronării “domnitorului Unirii” sau avantajele aducerii unui prinț dintr-o dinastie occidentală. Trebuie, însă, să luăm în calcul poziția lui Carol, un egal între toți prinții Europei, dar și personalitatea acestuia, obiectivele programatice, care l-au animat la preluarea tronului și care au găsit un teren foarte fertil în mintea oamenilor politici români.

Astfel, încă înainte de a accepta tronul Principatelor, i s-a atras atenția de către prințul moștenitor prusac că este o rușine pentru un Hohenzollern să conducă un teritoriu aflat sub suzeranitatea otomană¹. Tema a fost reluată, într-un alt context, în anul 1878, când Carol îi răspunde împăratului Wilhelm că știe că acesta a regretat că ajungea să conducă (în 1866) sub suzeranitatea Semilunii, dar că a acceptat situația doar pentru “*a se desface de ea cu demnitate, în timpul cel mai apropiat*”². Prin urmare, tânărul prinț se arăta foarte ambițios, iar această atitudine era în consonanță cu acțiunile oamenilor politici români de a face ca regimul de suzeranitate și cel al garanției colective să devină pur formale. Pe această linie, se înscriu toate actele noastre din 1866, de la proclamarea candidaturii lui Filip de Flandra, la obținerea acceptului lui Carol, la organizarea plebiscitelor din aprilie și la sosirea în țară a prințului prusac.

În analiza noastră, este important de reținut și faptul că Principatele au avut o poziție foarte demnă cu ocazia negocierilor pentru recunoașterea de către Poartă a noului domn. Se puna nu doar problema admiterii persoanei prințului, ci a unei schimbări esențiale în statutul juridic al țării.

Oricum, demersurile pentru recunoașterea noii domnii au antrenat un viu schimb de păreri între diplomații cu misiuni la București. Astfel, Ali-Pașa crede că scrisoarea lui Carol către sultan a fost alcătuită ca de la “*suveran la suveran*”, iar chestiunea credității din contraproiectul³ românesc trimite la independență și la “*germenele de rege*”⁴. Într-adevăr, este o afirmație interesantă, din care putem reține două mari aspecte. Mai întâi, apare pentru prima dată în mod explicit “teama” față de apariția unui regat la nordul Dunării, fapt dovedit și de insistența cu care românii au cerut recunoașterea titlului ereditar pentru Carol. În al doilea rând, se prezintă două noțiuni aflate într-o strânsă legătură: “*independența*” și

¹ Scrisoarea lui Carol c. Carol Anton, București, 29 martie 1866, în *Regele Carol I al României. Cuvântări și scrisori*, tom. I (1866-1877), București, 1909, p. I. În continuare: *Regele Carol I*, tom. I.

² Scrisoarea lui Carol c. Wilhelm, București, 22 decembrie 1877, în *Regele Carol I*, tom. I, p. 165.

³ *Memoriile regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. I (1866-1869), Editura Scripta, 1992, p. 87. În continuare: *Memoriile regelui Carol I*, vol. I.

⁴ *Ibidem*, p. 95.

“germenele de rege”. Se conturează, aşadar, ideea că statutul de regat este un corolar al obţinerii independenţei, o consolidare a acesteia şi, practic, o urmare firească.

Aprecierea lui Ali-Paşa este corectă, deoarece Carol face apel de mai multe ori la poziţia sa de mare prinţ, scriindu-i ferm lui Napoleon al III-lea: “[...] am făcut Turciei toate concesiunile pe care poziţiunea mea de Principe al României şi demnitatea mea de Prinţ de Hohenzollern îmi îngăduiau a face [...]. Sunt gata să merg la Constantinopole ca să recunosc prin prezenţa mea suzeranitatea Sultanului, dar nu pot întreprinde această călătorie decât după ce voi fi fost mai întâiu recunoscut ca Principe ereditar al României”⁵. La fel de deschis îi scrie şi tatălui său, Carol-Anton, precizând că este greu să se renunţe pe loc la suzeranitatea otomană şi că este nevoie de o călătorie de investitură la Constantinopol, dar că este hotărât să nu o accepte dacă vor fi menţinute condiţiile umiltoare: “[...] ducerea mea la Constantinopole n-ar fi, din partea mea, decât o atenţiune şi nu o datorie”⁶.

Este evident, aşadar, că, la 1866, nu se putea pune problema regatului, fiindcă ar fi fost un obiectiv nerealist. Totuşi, era evidentă importanţa de a fi conduşi de un prinţ dintr-o mare familie domnitoare. Acesta însuşi conştientiza importanţa faptului că atât el cât şi ţara trebuie să poarte un titlu adecvat.

Astfel, într-o scrisoare către prinţul imperial prusac, Carol considera că principelui Sebiei i se fac reproşuri, tocmai pentru că s-a căsătorit cu o domniţă moldoveancă, pe când sârbii şi-ar fi dorit alegerea unei “adevărate prinţese ca Doamnă”⁷. Se recunoştea, deci, existenţa unei probleme de “compatibilitate” între titlurile nobiliare. Cele din răsăritul Europei nu aveau aceeaşi corespondenţă ca în vestul continentului. Acest fapt este consemnat şi în *Memoriile regelui Carol I*, unde se menţionează că, la români, titlurile şi privilegiile sunt desfiinţate prin lege, cu excepţia cazului fiilor foştilor domni, pentru care se utilizează formula de “beizadea”, dar care nu este un titlu ereditar. Termenul respectiv este tradus în franceză “prinţ”, doar din necesitatea de a se găsi un corespondent cât de cât precis⁸.

În consecinţă, încă de la instalare, a existat o preocupare, nu fără sens, pentru alegerea unei titulaturi nobile pentru Carol, care să-i reflecte corect statutul. Grijă apare imediat după obţinerea recunoaşterii de către Poartă. Astfel, guvernul român îi informează pe consulii străini că Turcia a recunoscut şi

⁵ *Regele Carol I*, tom. I, p. 36.

⁶ *Ibidem*, p. 3.

⁷ *Ibidem*, p. 433.

⁸ *Ibidem*, p. 64.

dreptul ca acesta să fie numit în acte "*Alteța Sa Serenismă*", în loc de "*hospodar*"⁹, uzitat până atunci.

De aceea, cu seriozitatea-i cunoscută, la 12 noiembrie 1866, consulul britanic Green îl informa pe lordul Derby că nu a observat această formulă în firmanul de investitură, dar că în unele scrisori oficiale, cum este cea a lui Ali-Pașa către Carol, acesta din urmă este numit cu noul titlu¹⁰. În același raport, autorul a încercat și o interpretare a faptului amintit, precizând că totul se datorează dorinței românilor de a elimina multe cuvinte slave din limbă, printre care se include și "*hospodar*"¹¹. Credem că explicația îi era dată chiar de politicienii români, pentru a se liniști temerile marilor puteri, care nu ar fi acceptat ușor o schimbare a apelativului oficial al șefului statului, tocmai pentru că aceasta ar fi reclamat și altele, mai complexe, în viitor. De fapt, se încerca găsirea unei titulaturi care să fie în corelație cu poziția de prinț de sânge a lui Carol și care să marcheze, totodată, o cezură cu realitățile anterioare, o consolidare a statutului țării.

De asemenea, se cunoaște că englezii, în special, acordă o atenție deosebită titulaturilor oficiale, tocmai fiindcă le respectă într-un mod deosebit. Astfel, pe 27 noiembrie 1866, la câteva zile după primul raport în problema noului titlu, același Green se grăbea să amintească faptul că noul consul francez, d'Avril, și-a prezentat scrisorile de acreditare, în care se adresa prințului Carol cu titlul de "*Alteță*"¹². Cu acest prilej, reprezentantul diplomației engleze remarcă că, la București, s-a aflat mai târziu că acest apelativ e mai valoros decât cel de "*Alteță Serenismă*". Prin urmare, guvernul a solicitat misiunilor diplomatice o nouă schimbare a formulei de adresare din actele oficiale¹³. Această situație este urmarea unei stângăcii clare și probează lipsa de cunoștințe "tehnice" a guvernului în problema ierarhiei titlurilor princiare occidentale. Totodată, comentariul consulului demonstrează încercarea de a găsi cel mai bun predicat în raport cu poziția lui Carol și de a evidenția schimbarea survenită în statutul internațional al Principatelor.

Toate aceste elemente dovedesc faptul că, încă de la preluarea puterii de către Carol, a existat dorința de a se introduce în actele oficiale un nou apelativ diplomatic. Această tendință a continuat și în anii care au urmat, așa încât s-a

⁹ Green c. Stanley (lord Derby), București, 12 noiembrie 1866, Public Record Office-London, Foreign Office, *Turkey*, vol. 1922, f. 196 și urm., la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale-București, Colecția Microfilme *Anglia*, Rola 43. În continuare: Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, *Turkey*, vol. ..., DANIC-B, Microfilme *Anglia*, R..., f....

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, f. 210 v și 211.

¹³ *Ibidem*.

trecut, treptat, la "Alteță regală" și, apoi, la "Rege". Poate mai mult decât în documentele redactate în limba română, aceste transformări se văd în actele scrise în franceză. Aici schimbarea este evidentă, de la "*Monseigneur*" (domn) la "*Altesse Royale*" (alteță regală) și, în final, "*Votre Majesté*" (rege). Totodată, documentele în limba franceză demonstrează cât se poate de bine nepotrivirea titulaturii de "*domn*" pentru șeful statului român, corespondentul "*monseigneur*" având, practic, o importanță foarte mică în ierarhia princiară și nobiliară a Europei occidentale.

În perioada imediat următoare, românii își accentuează demersurile pentru recunoașterea numelui de România, existând mai puține preocupări pentru apelativul oficial al lui Carol. De altfel, după 1866, s-au produs dese reevaluări de poziții ale puterilor europene, așa încât România a trebuit să-și facă mai activă prezența, prin acțiuni rapide, deoarece exista riscul trecerii "problemei românești" pe plan secundar, ceea ce putea duce la izolarea ei¹⁴. Astfel, asistăm la decăderea celui de-al doilea imperiu francez, ceea ce declanșează o conduită contradictorie în plan european, caracterizată prin dorința menținerii *statu-quo*-ului în Răsărit, cu atât mai mult cu cât se afirma contraponderea Rusiei. Austria, izolată după înfrângerea suferită în fața Prusiei, este amenințată de mișcări centrifuge, iar ieșirea din această situație o vede alături de Rusia, pe care o sprijină în modificarea Tratatului de la Paris din 1856, prin reactivarea politicii de alianțe și printr-o politică activă în sud-estul Europei. Prusia dorea să izoleze Franța, motiv pentru care a făcut concesii Rusiei, chiar Austriei și Angliei în politica din aceeași zonă a continentului¹⁵.

Dat fiind acest context, cu atât mai mult remarcăm rolul guvernelor "*roșii*" (Ștefan Golescu și Nicolae Golescu) și, în special, pe cel al lui Ion C. Brătianu ca ministeriabil, ca purtător de "instrucțiuni speciale" în Occident sau ca "regizor din culisele scenei politice", pentru impulsionarea unei politici naționale. Majoritatea măsurilor adoptate de "*roșii*" converg spre această direcție: grija pentru întărirea armatei naționale, dorința de a bate monedă de aur și argint, obținerea dreptului de a numi "însărcinați cu afaceri" în locul "secretarilor/agenților de legație" etc. Așadar, e logic că prezența liberalilor radicali la putere devine din ce în ce mai indezirabilă puterilor europene și, mai întâi, Franței, care, nemulțumită de creșterea influenței Prusiei în Principate, a solicitat ferm retragerea lui Ion C. Brătianu din guvern, în 1867.

¹⁴ Gheorghe Cliveti, *România și Puterile Garante, 1856-1878*, Iași, Editura Universității "A.I. Cuza", 1988, p. 118.

¹⁵ *Ibidem*, p. 110.

Multe controverse a provocat și vizita lui Ioan Cantacuzino și a episcopului Melchisedek Ștefănescu la Sankt Petersburg, în 1868, realizată pe fundalul apropierii pruso-ruse. De altfel, Bismarck a insistat mult pentru această strângere a relațiilor, văzută ca o *“politică sănătoasă”* pentru noi. Este normal, deci, ca rapoartele consulului francez la București, Boyard, să exprime o mare îngrijorare. Acestuia i se pare clar că vizita celor doi români s-a făcut și pentru alte tratative decât cele ale jurisdicției consulare sau a datoriilor mănăstirilor închinat, deoarece, pentru aceste probleme, nu se impunea o misiune specială¹⁶. Boyard consideră că s-a vorbit și despre *“planurile de căsătorie ale lui Carol cu una dintre fiicele marelui duce Constantin, dar și despre proclamarea independenței pentru 2/14 mai, ziua sosirii lui Carol în România”* (sic!). Francezului i se pare contextul foarte favorabil, deoarece Rusia ar interveni pozitiv pentru a dobândi o mare influență în Principate, iar marile puteri ar trebui să accepte *“faptul împlinit”* și să garanteze independența, ca în cazul Belgiei. *“Astfel s-ar împlini și «visul» guvernului român, care a prins consistență mai ales în ziarele guvernamentale”*¹⁷.

Treptat, cercurile diplomatice sunt antrenate tot mai mult în discuțiile despre proclamarea independenței. În acest sens, consulul britanic, Arthur Green, opinează că intenția noastră de a numi *“însărcinați cu afaceri”* este un pas clar spre independență, despre care se vorbea că ar putea fi proclamată fie pe 11/23 februarie, ziua abdicării lui Cuza, sau, cel mai târziu, în mai, la aniversarea venirii lui Carol¹⁸. El crede că este un zvon, care aparține partidului de guvernământ, fiind pus în circulație tocmai pentru a se obișnui populația, și că, în ultima vreme, tot mai multe luări de cuvânt în parlament vorbesc despre necesitatea creării unei *“mari, libere și independente națiuni române”*¹⁹.

Discuțiile trec repede hotarele, iar cunoscuta doamnă Cornu se adresează lui Carol, apreciind că ar fi o *“hotărâre disperată deoarece, mai întâi, România are nevoie de reforme, iar o lovitură de stat, o proclamare a neatârării ar dovedi că ambiția este rău plasată”*²⁰.

¹⁶ Boyard c. Moustier, București, 4 februarie 1868, Ministère Affaires Étrangères. Archives Diplomatiques-Turquie-Bucharest, vol. 31, f. 39 v. și 40, la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale-București, Colecția Microfilme Franța, Rola 14. În continuare: M.A.E.-A.D-Turquie-Bucharest, vol. ..., DANIC-B, Microfilme Franța, R..., f... .

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Green c. Elliot, București, 12 februarie 1868, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office, Turkey, vol. 911, f. 61 v., DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 365.

¹⁹ Green c. Stanley (lord Derby), București, 28 februarie 1868, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 911, f. 121 și urm, DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 365.

²⁰ Memoriile regelui Carol I, vol. I, p. 227.

Așa cum am mai menționat, ideea proclamării regatului se leagă de cea a independenței, fapt recunoscut și de către consulul francez la Iași. Astfel, Delaporte arăta că proclamarea, în curând, a lui Carol ca rege implică și o declarație a "*independenței complete*"²¹. Oricum, în jurul datei de 22 februarie 1868, în cercurile politice ieșene se discuta despre ridicarea lui Carol la rangul de rege²².

Cu siguranță că iritarea franceză vine de la apropierea româno-rusă, pecetluită și prin misiunea lui Ioan Cantacuzino și a episcopului Melchisedek la Sankt-Petersburg, văzută ca baza unei antante în "problema orientală". Imperiul Țarist ar fi fost interesat să fleteze aspirațiile naționaliste ale românilor, sârbilor și bulgarilor pentru a provoca o criză în Orient. Din acest motiv, Franța a insistat, de câte ori a avut ocazia, că ar fi o imprudență ca România să renunțe la garanția colectivă, mai ales într-o vreme în care tributul a devenit modic, căci ar deveni victima unei integrări facile fie de către Rusia, fie de către elementele slave de care este înconjurată²³.

Din cauza complicării accentuate a situației Imperiului Otoman, pe marginea "problemei cretane", atitudinea Angliei este asemănătoare, căci nu avea deloc interes să susțină velenitățile de independență ale românilor, în special dacă ele ajutau indirect la consolidarea poziției Rusiei în Balcani. De fapt, menținerea *statu-quo*-ului devine trăsătura de bază a politicii britanice în zonă.

Dacă rapoartele diplomatice insistă asupra implicării guvernului "roșu" și, în special, a lui I.C. Brătianu în promovarea unor idei considerate periculoase, precum independența și unirea cu Transilvania, trebuie să recunoaștem că informațiile pot avea o bază reală. Este drept că apropierea de puterea țaristă vine și ca o contrabalansare a planurilor franceze de a accepta incorporarea Principatelor de către Austria, dar, de asemenea, observăm că ideea creării unui regat daco-român prinde contur prin susținerea unor acțiuni naționale din Transilvania²⁴. În consecință, nu este exclus, ca, la momentul 1868, când Prusia media apropierea româno-rusă, Austria era încă într-un proces de reorganizare, iar Imperiul Otoman se confrunta cu o criză deschisă, guvernul de la București să fi tatonat terenul spre independență și proclamarea regatului, eventual, unul al daco-românismului. Suntem într-un an al revigorării ideilor revoluționare de la 1848 și majoritatea acțiunilor guvernului erau încercări ale consolidării poziției

²¹ Delaporte c. Moustier, București, 22 februarie 1868, M.A..E.-A.D.-*Turquie-Bucharest*, vol. 121, f. 157 v., DANIC-B, Microfilme *Franța*, R. 44.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, f. 159.

²⁴ În acest sens, vezi influența *Pronunciament*-ului sau a incidentului provocat de tipărirea și distribuirea în școli a hărții "*Daco-României*".

statului: înzestrarea armatei, încheierea unui tratat cu Serbia, ce se arăta deschis, în perspectivă, și Greciei, trimiterea unor misiuni speciale și periodice în capitalele europene ș.a.

Mai multă lumină asupra obiectivelor naționale românești realizabile la acel moment aduce răspunsul lui Carol la o scrisoare a tatălui său, care îl anunțase cu privire la neliniștea ivită la Paris, Londra și Viena, din cauza răspândirii informației că independența și regalitatea urmau să fie proclamate pe 10 mai 1868²⁵. Printr-o telegramă, Carol îi răspunde clar lui Carol Anton că *“nu a fost vorba despre un astfel de proiect, care ar fi astăzi o adevărată nebunie. Aceste acuze îmi îngreunează situația, este o persecuție organizată la adresa României”*²⁶. Mărturisirea prezintă o mare importanță, pentru că, fiind adresată părintelui său, devine evident că nu trimite la un răspuns diplomatic. Drept comentarii la cele scrise de domnitorul nostru, Carol Anton analizează reacția marilor puteri, care nu erau dispuse să accepte un astfel de “fapt împlinit” al românilor. Obsevând acest schimb de scrisori, se dovedește realismul lui Carol, care știa de concertarea pozițiilor austro-franco-engleze pentru menținerea *statu-quo*-ului în sud-estul Europei. De asemenea, formula *“persecuție organizată împotriva României”* se leagă de încercările de a se răspândi o opinie defavorabilă guvernării radicale, tocmai pentru că aceasta încerca afirmarea obiectivelor naționale.

Data fiind reacția foarte dură a lui Napoleon al III-lea referitoare la iminentă declarație de independență, nu este exclus ca zvonul să fi fost lansat chiar de către cabinetul francez, pentru a conștientiza puterile în această problemă și pentru a tensiona situația, tocmai cu scopul de a-i tempera pe români, în cazul în care aceștia s-ar fi gândit la aplicarea unui nou “fapt împlinit”. Diplomația franceză a exagerat, probabil, intenționat eco-ul unor tatonări românești.

Așadar, anul 1868 a marcat o răcire a relațiilor româno-franceze, din cauza deschiderii României spre Rusia și Prusia, situație ilustrată și de o notă diplomatică franceză, din 5 februarie 1868, pe care Carol a respins-o ca fiind jignitoare²⁷. Această stare, materializată printr-o pauză de șapte luni, între rechemarea la Paris a consulului d'Avril și numirea lui, Mellinet, poate fi interpretată ca o adevărată rupere a relațiilor diplomatice.

²⁵ *Regele Carol I*, tom. I, p. 108.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ d'Avril c. Moustier, București, 24 martie 1868, M.A.E.-A.D-Turquie-Bucharest, vol. 31, f. 126, DANIC-B, Microfilme Franța, R. 14.

Oricum, ideea proclamării suveranității circulă în continuare, după cum reiese și din raportul consulului Delaporte²⁸. Totuși, acest plan nu mai părea plauzibil, francezul menționând-l ca pe o simplă informație²⁹, neconfirmată, după cum se obișnuia, de surse guvernamentale sau de către ceilalți consuli.

Referitor la neliniștea internațională provocată de aceste informații, în aprilie 1868, Carol Anton revine cu o scrisoare, în care relatează părerea lordului Derby, care considera că prințul Carol este de bună credință, iar dacă afirmă că nu știe nimic despre intriga proclamării regatului, atunci acest lucru este adevărat³⁰. Cu toate acestea, lordul se arată neîncrezător în consilierii prințului: *"afacerea fiind ceva mai mult decât o flecărie scornită la Paris sau Viena"*³¹. Observăm, practic, trăsăturile clasice ale diplomației engleze: remarcăm nu doar dorința ei de a discredita "guvernul roșu" din cauza politicii sale active, ci și aluzia la menținerea *statu quo*-ului. Astfel, se sugerează faptul că poziția actuală a României este cea mai bună, deoarece e garantată de marile puteri. Oricum, Londra a conștientizat că oamenii politici români sunt perseverenți în acțiunile lor de a dovedi că statutul politico-juridic trebuie schimbat.

Atenuarea circulației știrii proclamării regatului și a independenței în 1868, are legătură și cu descurajările venite din partea Prusiei. Bismarck transmite prin Carol Anton, că ar fi de preferat ca România să fie o *"Belgie a Orientului"*, fără politică externă, dar care să se înțeleagă bine cu toți vecinii³². România trebuie să aștepte, deoarece nu se dorește tulburarea păcii și redeschiderea "problemei orientale". Este bine să nu culeagă *"ea însăși fructe necoapte"*, căci *"o astfel de acțiune unilaterală <independența și regatul-n.n.> ar fi cea mai colosală imprudență; puterea evenimentelor va provoca acest fapt, nu însă voința națiunii române"*³³. Așadar, observăm că regândirea poziției României ca liant prusaco-rus s-a produs după ce, în martie 1868, s-a încheiat un acord între cele două puteri, iar Bismarck a sesizat că probleme serioase la nordul Dunării ar putea facilita o intervenție țaristă și, eventual, o nedorită alianță ruso-franco-austriacă³⁴. Din acest motiv, Carol Anton transmite teama cancelarului ca România să nu se *"lege prea tare de Rusia, ci să stea deopotrivă de bine cu toate*

²⁸ Delaporte c. Moustier, București, 30 aprilie 1868, M.A.E.-A.D-Turcquie-Bucharest, vol. 12, f. 278 v. DANIC-B, Microfilme Franța, R. 44.

²⁹ Ibidem, f. 279.

³⁰ *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 234.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, p.237.

³³ Ibidem.

³⁴ Gheorghe Cliveti, *op.cit.*, p. 136.

*puterile și numai în ultimul moment, când totul se încurcă, se va atașa de acea putere despre care se crede că va ieși învingătoare*³⁵.

De asemenea, trebuie să ținem cont și de firea foarte ambițioasă a lui Carol, fiind posibil ca, în 1868, acesta să-și fi dat acordul pentru unele tatonări diplomatice, referitoare la lărgirea autonomiei, poate chiar la înfăptuirea independenței sau a regatului. Era motivat, desigur, de statutul său de prinț de Hohenzollern și de ascensiunea puternică a Prusiei. De asemenea, credem că au existat consilieri care i-au stimulat aceste gânduri, sugerându-i ideea de a conduce o Românie independentă, un regat daco-român. Cu trecerea anilor, acestea au devenit obiectivele sale programatice. Plasarea rolului lui Carol doar în limitele unui "domn constituțional"³⁶ dovedește o manieră simplistă de abordare. Este normal ca prințul să fi avut și planuri de durată. Credem că aprecierea momentului oportun al înfăptuirii scopurilor naționale a venit când de la domn, când de la miniștrii săi. Grija oamenilor politici români a fost de a obține maximul de pe urma existenței la tron a unui prinț dintr-o dinastic ilustră.

Anul 1868 a marcat, deci, eșecul tatonărilor noastre de a obține vreo schimbare a statutului politico-juridic, din cauza existenței unui context internațional fluctuant, dar nu în favoarea afirmării naționale în sud-estul Europei. Guvernele radicale au încercat să susțină foarte activ această afirmare, însă, la presiunile concertate ale garanelor, Carol a trebuit să renunțe la colaborarea cu "roșii". Conștientizează, de asemenea, că impetuozitatea trebuie să facă loc calmului, tatonărilor permanente, prin numeroase demersuri diplomatice, acțiuni politice, ce au caracterizat perioada imediat următoare.

Intervalul cuprins între sfârșitul anului 1868 și debutul anului 1871 a însemnat o nouă etapă în raporturile României cu puterile garante. Astfel, se înregistrează o revenire la o stare de acalmie în relațiile dintre puteri, caracterizată prin două mari elemente: dorința lor de a-și conserva pozițiile și alianțele, precum și evitarea redeschiderii "problemei orientale", tocmai pentru a nu bulversa iarăși viața politică. Începând cu anul 1869, se constată o retensionare treptată a relațiilor internaționale, însă criza s-a declanșat abia în 1870-1871, având numeroase implicații.

În ceea ce îi privește pe politicienii români, ei nu renunță la îndeplinirea obiectivelor lor naționale. Caută și găsesc, însă, căi mai moderate, politico-diplomatice, în concordanță cu noua situație din Europa. Astfel, cabinetul Dimitrie Ghica-Mihail Kogălniceanu a încercat să mențină vie manifestarea

³⁵ *Memoriile regelui Carol I*, vol. 1, p. 237.

³⁶ Sorin Liviu Damean, *Carol I al României*, vol. I (1866-1881), f.l., Editura Paideia, 2000, p. 225-226.

sentimentului național, dar, inițial, a trebuit să îmbunătățească relațiile cu Austro-Ungaria. În același timp, s-au testat "limitele" garantelor în problema introducerii monedei cu efigia lui Carol, a jurisdicției consulare, a convențiilor poștale, ce ar fi reprezentat alți pași pentru consolidarea autonomiei. Cu toate acestea, Kogălniceanu nu putea să nu înțeleagă că, fără a forța luarea unor decizii favorabile nouă de către puteri, acestea nu vor veni singure în întâmpinarea dorințelor românești. De aceea, încearcă să imprime guvernului o atitudine mai fermă, mai apropiată de politica "faptului împlinit". Așadar, se încearcă antrenarea Dublei Monarhii într-un proiect de susținere diplomatică a independenței, ca o contrapondere la panslavism³⁷. Dar, readucerea în discuție a "problemei evreiești" și tensiunile din guvern au produs "căderea" acestuia.

Cabinetului următor, condus de A.I.G. Goleșcu, i-a revenit greaua misiune de a funcționa în contextul tensionării relațiilor cu marile puteri, cu atât mai mult cu cât acestea au început din nou să practice teza existenței unui pericol "al roșiilor", "*mâna dreaptă a Rusiei*" și "*adeptii revoluției în România*"³⁸. Guvernul a încercat menținerea liniei negocierilor diplomatice pentru îndeplinirea unor proiecte mai vechi, dar a suferit eșecuri atât în problema introducerii monedei cu efigia lui Carol, a jurisdicției consulare, cât și a recunoașterii oficiale a numelui de România, deoarece "concertul european" era decis să se mențină în atitudinea lui conservatoare față de "chestiunea românească".

Atitudinea demnă și insistența au devenit niște trăsături remarcabile ale diplomaților noștri, care lăsa să se întrevadă și unele dintre scopurile ulterioare, mai importante: obținerea independenței și, în consecință, proclamarea regatului. De exemplu, consulul Green observă acest fapt încă din 1869, când Vasile Boerescu se întreține cu șeful *Foreign Office*, Clarendon, la Londra³⁹. Se discută concret despre renunțarea la "capitulații", dar se testează și ideea independenței, chiar dacă nu imediate. Cu acest prilej, Green a remarcat că, oricum, România se manifestă foarte independent, căci refuză să fie "legată" de vreun tratat, respingând chiar tratatul comercial al marilor puteri cu Poarta, din 1861. De asemenea, crede că statul român este păzit de regimul garanțiilor colective, dar că "*ambibiția unora și vanitatea altora îl vor conduce probabil pe prinț, care acum este numit invariabil, suveran, până la titlul de rege*"⁴⁰. Afirmția este fără echivoc: există o imensă voință politică de a schimba statutul politic al

³⁷ Gheorghe Cliveti, *op.cit.*, p. 151.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Green c. Clarendon, București, 22 noiembrie 1869, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol/ 95, Turkey, vol. 928, f. 417 v, DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 367.

⁴⁰ *Ibidem*.

României. Chiar dacă imposibilă, încă, cel puțin din punct de vedere mental era foarte aproape de îndeplinire. Indirect, se subliniază și acordul lui Carol, care nu se opune apelativului de “*suveran*” sau ideii de a fi proclamat rege.

Deci, acesta este fundalul politicii externe românești la începutul mandatului Guvernului Manolache Costache Epureanu, când se observă amplificarea tensiunilor interne din cauza atacurilor opoziției de a se reveni la politica națională din anii 1867 și 1868, dar și complicarea situației internaționale pe marginea războiului franco-german.

Grație diplomației “Cancelarului de Fier”, conflictul menționat mai sus a rămas unul local, dar, în același timp, a antrenat și reășezarea raporturilor dintre puteri. În consecință, românii au căutat să-și asigure o poziție cât mai sigură, cu atât mai mult cu cât garantele nu agreau deloc, la acel moment, readucerea pe tapet a “problemei orientale” sau a politicii românești a “faptului împlinit”. Devenea evident că menținerea unei atitudini de “așteptare” era cea mai profitabilă, până la deciderea învingătorului de pe front. Politicienii români erau conștienți că acest conflict, cu apropiata victorie a Prusiei, însemna un pericol legat de o înășprire a reacțiilor Austriei și chiar de o amenințare cu invazia din partea Rusiei sau a Turciei, în cazul producerii, la nordul Dunării, a unui “fapt împlinit”. De asemenea, se cunoaște că datorită demersurilor aceluiași Bismarck, războiul se încheie cu o pace bilaterală franco-prusacă, ceea ce a însemnat o grea lovitură dată politicii “concertului european”, anunțată și de denunțarea unilaterală făcută de Rusia a clauzei Tratatului de la Paris din 1856, privitoare la neutralizarea Mării Negre.

Din acest motiv, se încearcă sondarea cabinetului londonez, pentru a găsi un sprijin în medierea cu Franța și cu Prusia în problema schimbării statutului României, care dorea să i se garanteze neutralitatea, după modelul Belgiei⁴¹. Era o măsură de precauție, dar, în același timp, o nouă tatonare diplomatică pentru ieșirea de sub suzeranitatea otomană. Din păcate, Anglia, care era dispusă să lege relații mai strânse cu România și să-i accepte o autonomie reală, nu s-a putut îndepărta de politica tradițională față de Turcia, ea considerând că solicitarea României trimite direct la detașarea față de Imperiul Otoman și că nu se îndeplinesc aceleași condiții ca în cazul Belgiei, care este un stat suveran⁴². A nu se uita însă, că Anglia nutrea o grijă deosebită față de această mică monarhie, date fiind legăturile dinastice existente și interesele ei speciale acolo.

Astfel, în această situație tensionată, apariția, în “*Pressa*” din 3 noiembrie 1870, a unui articol foarte incitant, care susținea că, în noile condiții ale

⁴¹ Gheorghe Cliveti, *op.cit.*, p. 169.

⁴² *Ibidem*.

echilibrului european, România ar trebui să se proclame un regat independent, sub conducerea lui Carol de Hohenzollern, cu neutralitatea garantată de marile puteri, ca în cazul Belgiei⁴³, are o mare importanță. Prin semnificațiile lui, afirmăm că este mai mult decât un simplu articol. Mai întâi, trebuie să ținem cont că autorul fie era Vasile Boerescu (unul dintre cei mai apropiați consilieri ai lui Carol), fie avca acordul proprietarului ziarului, același Boerescu. Ca atare, cele relatate dobândesc aproape valoarea unei declarații oficiale. Apoi, este simplist să credem că românii au renunțat la politica "faptului împlinit", singura cale de a obține cele mai mari realizări naționale. De altfel, generația adeptă a acestei căi era încă activă din punct de vedere politic și este exclus să acredităm ideea că se putea dezice atât de ușor de metoda de acțiune pe care învățase să o folosească atât de bine. Este evident că doar împrejurările externe, și anume supravegherea atentă a "chestiunii române", cu scopul „înghețării” ei și a eliminării guvernărilor "național-radicală", i-au determinat pe responsabili de la București să accepte o încetare temporară a politicii "în asalt" și să încerce reglementări politico-diplomatice. Deci, apare normal faptul că, în momentele în care politica de "concertare" este într-o evidentă criză, la sfârșitul anului 1870, politicienii noștri să încerce să-și "joace cartea". Mai mult, starea raporturilor internaționale, imediat după războiul franco-german și, mai ales, gestul Rusiei de a denunța prevederile Tratatului de la Paris din 1856, au fost, cu siguranță, un imbold mental. Prezența unui articol în presa semi-oficială, exprimat foarte clar, dar nu cu idei în premieră, era un prim pas al unor noi tatonări. O dovadă în acest sens este faptul că acest articol a antrenat foarte multe reacții, atât interne, cât și externe. De exemplu, prompt, Constantinopolul a cerut explicații guvernului de la București, acesta declarând că-și declină orice solidaritate cu articolul⁴⁴. La fel de interesante sunt și reacțiile interne. Astfel, "Românul", din 12 decembrie 1870, are critici vehemente față de respectivul articol. El admite că ideea unui regat independent este un "*vis frumos, dar prematur, care poate fi pus fie pe seama «entuziasmului poetic», fie «al unui dușman de țară»*".

Trecând peste aspectul că cele două ziare se aflau pe poziții diferite, rămâne să analizăm lucid dacă, într-adevăr, se putea proclama regatul independent al României la sfârșitul anului 1870. Pe de o parte, nici o putere nu se angajase să ne susțină, nici măcar din culise. Turcia și Rusia amenințau cu invazia⁴⁵, iar Berlinul nu ezita să ne atenționeze permanent că inițiativele pe cont propriu sunt dăunătoare și că nu pot avea nici un sprijin moral⁴⁶. Era riscantă renunțarea la

⁴³ "Pressa", 3 noiembrie 1870.

⁴⁴ Gheorghe Cliveti, *op.cit.*, p. 172.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 173.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 175.

garanția colectivă, fără a avea convingerea că acțiunea în vederea obținerii independenței ar putea avea succes. Apoi, tot "Românul" avertizează că nici organizarea internă, starea armatei sau a finanțelor nu erau atât de bune încât să ne permită declararea independenței împotriva tuturor și că "*nu trebuie riscată o situație ca în Polonia, cu oameni trimiși în Siberia*"⁴⁷.

Demne de analizat sunt și reacțiile pe marginea părerilor din "Pressa"⁴⁸. Astfel, la 11 decembrie 1870, deputatul Nicolae Ionescu a susținut că Adunarea repudiază ideea ruperii relațiilor cu Poarta și proclamarea regatului. Acesta credea că independența este un miraj, iar coroana regală ar fi "*prea grea pentru umerii noștri slabi*". Se reafirmă loialitatea față de tratate, "*care ne fac puternici*". De fapt, acest discurs se înscrie pe linia explicațiilor guvernamentale transmise Constantinopolului pentru a-i liniști suspiciunile. Totuși, aduce și idei noi, cum că trebuie să respectăm toate "*puterile conservatoare*", dar nu în maniera Vienei sau a Petersburgului, "*ci cu respectarea sentimentelor popoarelor creștine, care își conștientizează drepturile*"⁴⁹. De asemenea, există și un exemplu edificator, românii să-și așeze coroana independenței ca Ștefan cel Mare, care "*și-a pus-o singur pe cap, fără a aștepta grația divină*"⁵⁰. Astfel, excludem motivația politicianistă a unei grupări liberale căreia nu îi convenea ca inițiativa proclamării unui regat independent să aparțină rivalilor. Totodată, observăm că este indicată drept cale de succes continuarea demersurilor diplomatice, până ce încununarea obiectivelor naționale ar veni firesc și, mai ales, demn, nu ca o milă sau în urma compromisurilor.

În condițiile în care, în 1870, Rusia masează, în Basarabia, 300.000 de soldați, iar Poarta face preparative pe Dunăre⁵¹, se răspândesc noi temeri în rândul politicianilor români, iar ideea independenței și a garantării neutralității apare și mai pregnant ca o soluție de consolidare a poziției Romaniei. Trebuie să luăm în calcul că, în contextul în care situația era destul de tensionată pe plan extern, chemarea "*roșilor*" la guvernare pentru a realiza aceste obiective ar fi fost o imprudență. De aceea, apare inițiativa lui Carol, prin cunoscuta scrisoare circulară din 25 noiembrie 1870, către principalele cabinete europene (englez, austriac, italian, prusac și rus), prin care propunea ca la viitorul congres european să se ia în dezbatere și "*problema românească*", în sensul recunoașterii unei complete libertăți de acțiune a țării, statutul actual nemaicorespunzând celui

⁴⁷ "Românul", 12 decembrie 1870.

⁴⁸ Green c. Grandville, București, 26 decembrie 1870, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol/ 78, Turkey, vol. 1234, f. 241-246 v., DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 85.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Gheorghe Cliveti, op.cit., p. 173.

de vasal. Totodată, se pronunța și în favoarea libertăților constituționale cu scopul sporirii autorității personale⁵².

De asemenea, chiar în contextul agravării poziției domnitorului din cauza complicațiilor din "*afacerea Strousberg*" și a celor apărute în urma articolului din "*Augsburger Allgemeine Zeitung*", Carol a dat iarăși instrucțiuni pentru noi încercări de recunoaștere pe cale diplomatică a independenței. Așadar, s-a sugerat ca "problema românească" să fie pe agenda de lucru a Conferinței de la Londra, însă fără succes. Rezoluțiile s-au dovedit inflexibile, accentuându-se importanța respectării Tratatului de la Paris (1856) și a subsecventelor sale, precum și menținerea unei politici conservatoare în sud-estul Europei, cu un arbitraj german și cu funcționarea pentru încă 12 ani a Comisiei Europene a Dunării⁵³.

În consecință, nici în perioada cuprinsă între sfârșitul anului 1870 și începutul lui 1871, nu s-a reușit desăvârșirea unui regat independent român, chiar dacă s-a renunțat la politica "faptului împlinit", în favoarea nenumăratelor întâlniri și tatonări diplomatice. Necesitatea se circumscrie, în special, atitudinii marilor puteri, care și-au manifestat dorința de a menține *statu-quo*-ul în sud-estului continentului și care au ținut sub o supraveghere permanentă reacțiile românilor, opunându-se la cea mai mică încercare. Dar, în nici un caz, nu putem afirma că este o etapă a insuccesului, deoarece au existat numeroase demersuri care urmăreau lărgirea autonomiei (insistențele pentru numirea de "însărcinați cu afaceri", pentru recunoașterea oficială a numelui de România, a pavilionului românesc, renunțarea la jurisdicția consulară, dotarea armatei etc.). Deci, aceste acte politice au avut menirea să țină viu interesul pentru "problema românească", să tatoneze "marja de acțiune", pe care marile puteri erau dispuse să ne-o acorde, să contureze mai precis obiectivele naționale și "arta negocierilor diplomatice". Nu poate fi omis, însă, interesul constant pentru „problema națională”, adică obținerea independenței și, în consecință, proclamarea regatului.

O reactualizare a acestui obiectiv s-a încercat chiar din inițiativa lui Carol. Acesta a căutat să prezinte puterilor că precaritatea poziției sale poate duce la abdicare și, implicit, la redeschiderea "problemei orientale", ceea ce ar fi fost un pericol pentru menținerea raporturilor stabilite în urma războiului franco-german. Dificila situație ar fi putut fi rezolvată numai prin recunoașterea independenței statului român, căci s-ar fi pacificat țara și posibilul focar revoluționar. Totuși, puterile garante preferă să amenințe și să se mențină pe

⁵² *Ibidem*, p. 174.

⁵³ *Ibidem*, p. 177.

poziții conservatoare, așa încât a trebuit ca românii să găscască în perioada următoare noi căi pentru a-și apropia idealurile naționale.

Începutul deceniului al optulea al secolului al XIX-lea aduce, din nou, transformări pe arena relațiilor internaționale. Este o perioadă de tranziție, când se "reconstruiește" maniera de a acționa a marilor puteri. Asistăm la criza tot mai profundă a politicii "concertului european" și la încercările de revenire la soluționările pe bază bilaterală sau la politica amenințărilor, practică și în cazul României, de către Turcia, care revine la "indicațiile" date prin scrisorile vizirale, sau de către Rusia, care amenință cu invazia militară⁵⁴.

Astfel, preluarea conducerii de către Guvernul Lascăr Catargiu a fost o mare provocare pentru conservatori, care își începeau misiunea de la existența unor raporturi foarte tensionate între noi și Germania, pe marginea "afacerii Strousberg", sau cu puterile mai sus-menționate. Meritul acestui guvern este că a încercat, cu "pași mărunți" și prin numeroase reglementări politico-diplomatice, să îmbunătățească aceste relații și, totuși, să nu abdice de la îndeplinirea dezideratelor naționale, care se prefiguraseră din ce în ce mai clar cu mai mult de un deceniu înainte.

Demn de subliniat este și faptul că asistăm la o perioadă a schimbării manierei de abordare a relațiilor puterilor europene cu principatul nord dunărean. Astfel, dacă, până la 1864, acestea au acționat, în "problema românească", de pe poziții comune, după 1866, mai înregistrăm doar câteva note diplomatice identice adresate lui Carol sau audiențe *in corpore* la domn. De asemenea, între anii 1871 și 1875, s-a recurs la politica negocierilor directe. Pe de o parte, faptul are consecințe pozitive, permițând să încercăm o nouă abordare a intereselor lor, iar pe de altă parte, exista pericolul intervenției marilor puteri vecine, mai ales că împlinirile de după 1866 nu fuseseră pecetluite prin texte internaționale clare, semnate de toate garantele. Adevărul este că, în momentul în care marile puteri sesizau un posibil avantaj din susținerea vreunuia dintre obiectivele noastre, ne-au facilitat realizarea acestuia. În acest sens, amintim: prezența agențiilor oficioase la Berlin, Roma și Sankt Petersburg, convențiile cu Rusia și cu Austro-Ungaria privind racordarea căilor ferate și, bineînțeles, convențiile și acordurile comerciale din 1875-1876. Este clar că acestea sunt inițiative cu dublă semnificație economică, dar, mai ales, politică, însă fondul demersurilor, deși foarte estompat ca manifestare publică, rămâne afirmarea independenței.

Pentru atingerea acestui obiectiv, în mai 1873, domnitorul a supus cabinetului dezbateră oportunității proclamării independenței. Două sunt considerentele

⁵⁴ *Ibidem*, p. 181.

principale: preluarea, în aceeași lună, a portofoliului Externelor de către Vasile Boerescu, o personalitate recunoscută pentru încercările sale în acest sens, desfășurate în 1870, și marca criză financiară⁵⁵ prin care trecea Imperiul Otoman și care prefigura o iminentă redeschidere a "problemei orientale". România dorea să fie pregătită pentru a putea profita⁵⁶. Așadar, în mai 1873, guvernul analizează rațional și ajunge la concluzia că este inoportună proclamarea imediată a independenței, fiindcă ieșirea de sub regimul garanției colective era riscantă dacă puterile nu s-ar fi pus de acord cu transferarea ei asupra unui stat românesc suveran. Apoi, relațiile româno-franceze și cele româno-engleze erau foarte tensionate⁵⁷ la acel moment, deci, se prevedea o opoziție categorică, cel puțin din partea lor.

Totuși, principalul obiectiv național rămâne în actualitate, rapoartele diplomatice din lunile următoare având numeroase informații despre acesta. Așadar, se transmite că ziarele bucureștene au reînceput campania în favoarea independenței⁵⁸ și că se discută tot mai des despre capitalizarea tributului⁵⁹. Interpretările din rapoarte sunt, uneori, fanteziste, afirmându-se că miniștrii îl îndeamnă la acțiune pe Carol, pentru a-l eclipsa pe Cuza⁶⁰, ceea ce, probabil, trădează o stare de spirit și o serie de zvonuri politice din România.

Mai mult, există o stare de tensiune cu Poarta, vizibilă pe întreg parcursul anului 1873. Astfel, în octombrie, se consumă episodul scrisorii vizirale respinse de domn, deoarece Turcia a refuzat să lase o copie la ministrul de externe⁶¹. Apoi, în noiembrie, se vorbește despre o misiune condusă de Epureanu, care ar urma să negocieze capitalizarea tributului⁶², iar în decembrie, Kogălniceanu îl interpelează pe Boerescu asupra relațiilor cu puterea suzerană. Acesta răspunde că România a trecut prin multe etape ale existenței sale, drepturile ei au fost alterate, iar legalitatea tratatelor nu mai este suficient de

⁵⁵ Green c. Elliot, București, 21 iulie 1873, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2280, f.132, DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 95.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Vezi incidentul scrisorilor de condolcanțe adresate de România direct familiei lui Napoleon al III-lea și nu guvernului francez sau problema jurisdicției consulare sau cea evreiască.

⁵⁸ Green c. Elliot, București, 7 iunie 1873, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2280, f. 93, DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 95.

⁵⁹ Green c. Elliot, București, 21 iulie 1873, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2280, f.116, DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 95.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 115 v.

⁶¹ Green c. Elliot, București, 10 octombrie 1873, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2280, f. 136 v., DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 95.

⁶² Green c. Elliot, București, 5 noiembrie 1873, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2280, f. 157, DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 95.

clară: „Suntem pentru relații armonioase cu Poarta, dar cu respectarea drepturilor noastre”⁶³.

Un alt „episod” al manifestărilor politico-diplomatice pentru lărgirea autonomiei sau recunoașterea independenței aparține prințului și miniștrilor săi, V. Boerescu și P. Mavrogheni, cu prilejul organizării expoziției universale de la Viena, din același an, 1873. Din păcate, rezultatele au fost descurajante. Deși primit cordial, Carol a fost acceptat de Franz Josef doar ca particular, iar Andrassy i-a replicat ferm că o Românie independentă este un imbold pentru iridenta transilvană, fapt inadmisibil. Austria ar putea oferi, însă, susținerea pentru încheierea unei convenții comerciale⁶⁴. În aceeași direcție „au mers” și demersurile către Alexandru al II-lea al Rusiei și Wilhelm I al Germaniei⁶⁵. Prin urmare, se acționează, în continuare, cu moderație, încercările anterioare fiind reluate și în 1874.

Agitația în jurul problemei independenței este mare, rapoartele diplomatice oferind multe informații. De exemplu, englezii sunt impacientați, agențiile marilor puteri comunică între ele pe marginea aceluiași subiect. La Petersburg, Gorceakov se grăbește să liniștească lucrurile, afirmând că primise rapoarte care îl atenționaseră despre o iminentă declarație de independență a românilor, dar nu crede că se va trece la fapte, deoarece Rusia nu este de acord „să se schimbe ceva în sistemul statelor vasale Porții”⁶⁶. Deci, în plan internațional, se reafirmă dorința menținerii *statu-quo*-ului în sud-estul continentului.

Interesantă este și poziția jurnalelor semi-oficiale patronate de V. Boerescu, „Pressa” și „Journal de Bucharest”, care dezvăluie și accentuează vechile argumente pro-independență, dar și încercarea de a găsi sprijin la Bismarck⁶⁷.

De asemenea, Camera este în fierbere, căci, pe 25 ianuarie 1874, N. Ionescu adresează o dură interpelare lui Boerescu asupra relațiilor româno-otomane și readuce în discuție riscurile pierderii garanției colective, dar, mai ales, faptul că guvernul acționează fără a informa Adunarea despre notele diplomatice trimise referitor la această problemă⁶⁸. Într-adevăr, ministrul de externe „se lansase”

⁶³ Green c. Elliot, București, 7 decembrie 1873, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2280, f. 179 și urm., DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 95.

⁶⁴ *Memoriile regelui Carol I*, vol. II, passim.

⁶⁵ Gheorghe Cliveti, *op.cit.*, p. 202.

⁶⁶ Indescifrabil c. Grandville, Petersburg, 17 ianuarie 1874, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2759, f.3, DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 110.

⁶⁷ Green c. Grandville, București, 21 ianuarie 1874, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2338, f. 77+77v., DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 98.

⁶⁸ Green c. Grandville, București, 25 ianuarie 1874, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2338, f. 84 și urm., DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 98.

Într-o serie de note, care încercau să justifice faptul că vechile "capitulații" ne acordau dreptul de a încheia tratate.

Constatăm că, în mesajele sau în acțiunile oficiale, România are o atitudine moderată și nu aduce aminte deloc despre tensiunile româno-otomane. Astfel, în mesajul Tronului nu se face nici o aluzie la aceste probleme, iar tributul este plătit la timp⁶⁹, ceea ce denotă că "fierberea" era mai mult în viața politică internă. Ritmicitatea cu care se reia problema, însă, e un argument că se aștepta un moment prielnic pentru a se trece la practică.

Se cristalizase, deja, un discurs oficial, bazat pe argumente istorice, clare și repetate în orice ocazie. Dovadă sunt afirmațiile lui Carol făcute noului consul britanic la București, Vivian, că progresele României nu mai sunt compatibile cu statutul de vasală și că Poarta nu a retras niciodată "capitulațiile", care ne permit să încheiem tratate, să trimitem soli (agenți diplomatici), să avem o jurisdicție independentă și chiar să decidem pacea sau războiul, tributul fiind singura legătură, un semn al protecției. Atâta vreme cât suntem considerați vasali, "vom conspira tot timpul împotriva Porții"⁷⁰. Astfel, H. Elliot, reprezentantul britanic la Constantinopol, observă că românii și-au făcut o profesiune de credință din a agita ideea independenței și din a nega poziția de stat vasal (vezi incidentul scrisorii de acreditare a lui Vivian respinsă inițial pentru că includea formula Principatele-Unite și nu România)⁷¹. Același Elliot afirmă că românii își proclamă "toate drepturile unui regat independent"⁷². De aici, se subînțelege și stăruința românilor de a obține dreptul de a încheia tratate comerciale, după ce își stabiliseră propriile lor tarife vamale.

În contextul în care criza Imperiului Otoman se accentuează, iar alianțele europene se reasează, România a revenit la o politică energică, cu atât mai mult cu cât redeschiderea "chestiunii orientale" a readus trezirea spiritului național în Balcani. Nefiind obiectul prezentului studiu de a insista asupra desfășurării evenimentțiale, ne vom rezuma doar la semnificația relațiilor României cu puterile europene, în contextul proclamării independenței, la 9/21 mai 1877.

Am susținut prin argumente și exemple că obținerea neatârării atrage și posibilitatea instaurării regatului, o formă de consolidare și de afirmare a noului

⁶⁹ Green c. Stanley (lord Derby), București, 30 martie 1874, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2338, f.133 și urm., DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 98.

⁷⁰ Vivian c. Stanley (lord Derby), București, 5 mai 1874, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2338, f. 199 și urm., DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 98.

⁷¹ Ibidem, f. 165-165v.

⁷² Elliot c. Stanley (lord Derby), București, 7 septembrie 1874, Pub.Rec.Off.-L, Foreign Office-Constantinopol, Turkey, vol. 2760, f. 149 și urm., DANIC-B, Microfilme Anglia, R. 110.

statut politico-juridic. Într-adevăr, după încetarea ostilităților, problema titlului se pune din nou de către Cabinetul I.C. Brătianu.

Din moment ce nu puteam conta pe ajutorul rusesc, din motivele binecunoscute, iar când Bismarck menționa permanent că *“drumul spre Berlin trece prin Viena”*, era evident că trebuia să ținem cont de opinia acesteia. Or, Austria, prin vocea lui Andrassy, a afirmat răspicat că *“vom primi sprijinul ei, mai puțin în problema proclamării regatului”*. Chiar dacă Austro-Ungaria se arăta dispusă la o *“politică revoluționară”* față de România, în *“chestiunea regatului”* răspunde cu un *“veto absolut”*⁷³. Atitudinea ei este justificabilă, căci independența României pune, din nou, problema influenței Austriei și a Rusiei în zonă. Pe fundalul creșterii puterii Petersburgului, Monarhia Bicefală nu putea primi cu pasivitate proclamarea unui regat român, care ar fi agitat și mai mult mișcarea națională din Transilvania. Apoi, este greu să admitem fie și numai din punct de vedere mental, că marile puteri ar fi permis cu ușurință ca un stat “cu obligații în trecut” să ia acum orice decizie, absolut nestingherit.

După cum se cunoaște, vechile practici politice ale deceniilor trecute, depășite moral, s-au aplicat și cu ocazia tratatelor pentru recunoașterea independenței, încercându-se mereu să ni se impună limite ale manifestării suveranității. O șansă favorabilă pentru noi a fost prefigurarea, la îndemnul Berlinului, a unei strategice alianțe austro-române. În consecință, Austria se angajează să susțină recunoașterea independenței, o posibilă lărgire a graniței Dobrogei, iar, pe viitor, promitea o atitudine favorabilă și în problema regatului⁷⁴. Într-adevăr, Viena a fost cea care ne-a dat concursul și pentru adoptarea titlului de alteță regală la 9/21 septembrie 1878, dar a fost și puterea cu care s-au dus cele mai multe și mai grele negocieri pentru recunoașterea actului proclamării regatului, o dovadă a alterării relațiilor și a schimbării priorităților sale, în 1881.

În final, putem conchide că, întotdeauna, ideea proclamării regatului a fost menționată, direct sau indirect, în declarații sau documente, alături de cea a independenței, pentru că ar fi aberant să ne imaginăm un demers pentru obținerea unui astfel de titlu pentru un stat aflat sub suzeranitate. Urcarea unui Hohenzollern pe tronul țării a fost un imbold suplimentar. Observăm, încă din 1866, existența unei preocupări pentru alegerea unui titlu oficial, *“Alteță”* sau *“Alteță Serenisimă”*, care să-l reprezinte cât mai demn pe prinț și care să consolideze statutul internațional al țării.

⁷³ Ion Bălăceanu c. I.C.Brătianu, Viena, 27 decembrie 1877, în vol. *I.C.Brătianu. Acte și cuvântări*, vol. III, <f.l.>, Editura “Cartea Românească”, 1930, pp. 148-149.

⁷⁴ Ion Bălăceanu c. I.C.Brătianu, Viena, 30 decembrie 1877, în vol. *I.C.Brătianu. Acte și cuvântări*, vol. III, p. 150.

Între 1866-1877, chiar dacă s-au succedat numeroase guverne, radicale sau moderate, conservatoare sau liberale, problema neatămării a rămas vie. Diferite au fost doar căile de abordare, cea a "faptului împlinit" sau aceea a taratativelor politico-diplomatice. Pe acest fundal, apare și problema proclamării regatului, existând câteva „episoade” semnificative, precum cele din 1868, 1870, 1873 și 1877, când s-a încercat apropierea momentului, eșecul fiind cauzat de fluctuația relațiilor internaționale într-un sens nefavorabil nouă.

Perioada 1878-1881 a fost una foarte activă și din punctul de vedere al acțiunilor politico-diplomatice cu scopul proclamării Regatului României, ele devenind mult mai concertate și mai deschise și pregătind împlinirea "faptului împlinit" din 14/26 martie 1881.

PROJECTS REGARDING THE MAKING OF THE ROMANIAN KINGDOM (1866-1877)

- Summary -

Between the years 1866 - 1877, the idea of proclaiming the Kingdom of Romania was mentioned, directly or indirectly, in declarations or documents, together with that of the independence, because it would have been unreasonable to imagine an individual act to obtain this title from a state which was under suzerainty.

The ascension of a Hohenzollern to the throne of the country was an additional stimulus. We notice that as early as 1866, preoccupations for the choice of a new official title „Your Highness”, to represent Charles as closely as possible to the princely position which he had. Likewise, it was a noble title of Romanian international status.

In the years anterior to the proclamation of the independence, even if numerous governments, radical or moderate, conservative or liberal, followed one another, the enlargement of the autonomy and even the proclamation of the independence were the constants of our foreign policy. Different were the ways of fulfilling these aims, „the accomplished act” or the political and diplomatic negotiations. Though, from time to time, on this background, the problem of proclaiming the kingdom also appears. There are even some significant moments, like 1868, 1870, 1873 and 1877, when this project was tried to be put into practice. The external and internal political circumstances made these attempts fail.

All the actions from the period studied by this article determine a great political and diplomatic activity between 1878-1881, when the demarches for proclaiming the Kingdom become more numerous and more consistent, preparing the events of March 14th/26th 1881.

$$f(x) = \frac{1}{x^2} = x^{-2}$$

$$f'(x) = -2x^{-3}$$

$$= -\frac{2}{x^3}$$

$$= -\frac{2}{x^3}$$

$$= -\frac{2}{x^3}$$

$$= -\frac{2}{x^3}$$

$$f(x) = \frac{1}{x^2} = x^{-2}$$

$$f'(x) = -2x^{-3}$$

$$= -\frac{2}{x^3} = -\frac{2}{x^3}$$

Ionuț Nistor

ROMÂNIA, STATUL OTOMAN ȘI „PROBLEMA ȘCOLARĂ” A AROMÂNILOR LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

În contextul raporturilor tensionate dintre statele balcanice și dintre marile puteri, relațiile politice și economice ale României cu Imperiul Otoman au cunoscut, în opinia noastră, un traseu interesant. Deși nu au avut o istorie comună lipsită de confruntări diplomatice sau militare, autoritățile de la București și cele de la Constantinopol au avut abilitatea de a trece peste experiențele nefaste ale trecutului, iar în a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX au dezvoltat, în general, raporturi normale. Ele s-au datorat intereselor comune, legate mai cu seamă de păstrarea ordinii în Balcani și de menținerea *statu-quo*-ului. Evident, nu au lipsit nici secvențele tensionate, cauzate de probleme comune litigioase, cum ar fi, de exemplu, acordarea drepturilor culturale comunității aromâne și problema proprietăților turcești din Dobrogea.

Raporturile româno-otomane, dincolo de implicațiile economice și strategice au stat și sub semnul gestionării problemelor comunității aromâne. Cele două state erau deopotrivă interesate de destinul acestei etnii, evident, din perspective diferite. România urmărea cu atenție conservarea specificului etnic al aromânilor și alocarea fondurilor însemnate construcției de școli și biserici, în timp ce Turcia încerca să mențină controlul în Macedonia și, în consecință, privea cu interes evoluția acestei comunități și demersurile statului român.

De altfel, problemele cu care se confruntau aromânii țineau, în primul rând, de statutul lor în cadrul Imperiului, deoarece autoritățile otomane nu îi recunoșteau ca o comunitate distinctă, cu drepturi politice și culturale, ci îi includeau în categoria mai largă a „creștinilor ortodocși”, adică în *miletul* „rum”.

Din același *milet* făceau parte și grecii, bulgarii și sârbii, iar în aceste condiții aromânii nu puteau avea școli comunitare cu predare în limba proprie și drepturi politice recunoscute de statul turc. Recunoașterea oficială ar fi însemnat totodată ieșirea comunității aromâne de sub tutela ierarhiei clericale grecești și a influenței „propagandei elene” și ar fi putut pune capăt deznaționalizării orchestrate împotriva aromânilor.

Statul român s-a implicat, cu prioritate, în susținerea și promovarea instituțiilor de rezistență culturală, o importanță deosebită fiind acordată rezolvării „problemei școlare”, deoarece existența unui sistem educațional organizat, în care limba de predare să fie aromâna era necesară pentru formarea unei puternice conștiințe identitare și evident, pentru a reprezenta o alternativă viabilă la sistemul instituțional grec. La nivelul Imperiului Otoman legea care a organizat instrucțiunea publică la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX a fost cea din 1868, prin care școlile erau împărțite în unități publice și private. Învățământul public avea cinci grade: cursul începător, cursul primar sau semigimnazial, secundar sau gimnazial, liceal superior, superior (universitar)¹. Școlile începătoare puteau fi create în orice comună sau mahala, cele primare doar în comunele cu cel puțin 500 de case, iar școlile secundare se puteau înființa în orașele cu cel puțin 1000 de case, limba de predare fiind turca. Școlile secundare ale nemusulmanilor erau considerate școli private. Autorizația pentru deschiderea unităților de învățământ private se acorda pe numele șefului religios al comunității, care era responsabil pentru ea în fața autorităților. În lipsa unui astfel de lider religios, școlile române trebuiau să intre, în mod normal, în aceasta a doua categorie, cea a școlilor private, însă ele erau considerate școli ale comunității românești deoarece, prin ordin ministerial, responsabilitatea ce revenea mitropolitului era transferată unui număr minim de 15-25 de persoane, care trebuiau să semneze cererea de deschidere a școlii². Abia după ce era recunoscută ierarhia religioasă a aromânilor urmau să fie integrate în sistemul public și școlile acestei etnii, autorizația fiind dată pe numele Eforici. Iată, încă un motiv pentru care eforturile de a recunoaște specificitatea comunității aromâne și de a-i impune o ierarhie clericală proprie deveneau atât de importante.

Demersuri pentru deschiderea școlilor românești în *vilaetele* otomane s-au făcut încă din 1865, când prin grija lui Dim. Atanasescu a fost deschisă școala de la Târnovo. Treptat implicarea personală a unor oameni cu putere, influență,

¹ „Lumina. Revista populară a românilor din Imperiul Otoman”, an II, nr. 2, februarie 1904, p. 135.

² *Ibidem*.

bani și spirit național a fost înlocuită de implicarea statului român, care a alocat în mod constant (anual) fonduri din bugetul general al României pentru instituțiile de cultură din Macedonia. Au fost deschise școli în cele mai importante localități din cele trei *vilaete* europene locuite de aromâni: în 1866 la Vlaho Clisura, unde au predat Apostol Mărgărit și T. Tacit, apoi la Ohrida, Abela, Gopeși, Perivole, în 1880 s-a deschis gimnaziul de la Bitolia, în 1887 cel de la Ianina, în 1892 școala secundară de fete de la Bitolia, gimnaziu din Berat, iar în 1899 școli la Salonic, Veria și Crușova³. Creșterea numărului de unități școlare a fost posibilă și datorită ordinului emis de marele vizir, Savfet Pașa, în septembrie 1878 prin care cerea autorităților locale să nu împiedice funcționarea școlilor române⁴. În plus, pentru coordonarea activităților acestor instituții a fost creată funcția de Inspector general al școlilor române, cu sediul la Bitolia⁵. În aceste condiții, până în 1880, s-au înființat 24 de școli, șapte pentru fete, cinci pentru băieți la Moloviște, Magarova, Băiasa, Grebena, Samarina, clase secundare la Crușova, un gimnaziu la Monastir și o școală mixtă la Constantinopol. În 1893 erau 75 de școli primare, 55 pentru băieți și 20 pentru fete, un liceu la Bitolia, un gimnaziu și o școală normală, populația școlară fiind atunci de 3500-4000 elevi și eleve⁶. După o evidență ținută de Spiru Haret, în 1897, în Macedonia existau 83 de școli primare, 145 de cadre didactice și 53 de preoți și cântăreți⁷, în 1900, 113 școli primare, 5 secundare și peste 30 de biserici, pentru ca în 1906 numărul școlilor să se ridice la aproape 100⁸.

Simpla enumerare a cifrelor de mai sus ar putea lăsa impresia unei mișcări românești de amploare la sudul Dunării, a unui succes însemnat pentru autoritățile de la București, dar și pentru aromâni. Dincolo de numărul mare al acestor instituții trebuie, însă, să analizăm modul lor de organizare și funcționare, eficiența, dotările și rezultatele concrete pentru a constata dacă, într-adevăr, ele și-au îndeplinit obiectivul pe care și l-au asumat, acela de factor coagulant al conștiinței identitare și dacă succesul a fost pe atât de mare pe cât au susținut oficialitățile de la București. Din acest punct de vedere, situația până la începutul secolului XX nu a fost deloc satisfăcătoare.

³ Eugen Ionescu, *Cauza românească în Turcia Europeană și conflictul cu Grecia*, București, Tipografia Guttenberg, 1906, p. 21-22.

⁴ Adina Berciu Drăghicescu, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente (1864-1948)*, București, Edit. Universității București, 2004, p. 13.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 15.

⁷ Anca Tanașoca, Nicolae Șerban Tanașoca, *Unitatea romanică și diversitate balcanică. Contribuții la istoria romanității balcanice*, București, 2004, p. 214.

⁸ Eugen Ionescu, *op. cit.*, p. 22.

Sistemul de învățământ românesc din Macedonia suferea de numeroase curențe, prima și cea mai importantă, în opinia noastră, fiind predarea în limba română și nu în dialect. Din această cauză, școlile românești erau puțin atractive, deoarece aromânii nu înțelegeau bine limba română literară, învățând-o mai degrabă ca pe o limbă străină. Astfel, mulți dintre cei care ar fi putut frecventa cursurile acestor școli preferau să folosească instituțiile similare grecești⁹. Existau și multe obstacole în calea deschiderii unei școli românești, deoarece comunitățile de aromâni nu aveau localuri care să găzduiască procesul de învățământ. De cele mai multe ori institutorii își puneau la dispoziție casele pentru a ține ore, astfel încât, școala părea mai mult una particulară, decât comună¹⁰. Pentru că nu erau atractive nici sub aspectul localului, nici al materiilor predate și pentru că sistemul de învățământ grecesc reprezenta o alternativă serioasă, școlile românești au fost frecventate inițial mai ales de copii din familiile sărace, atrași de manualele și instrucția gratuită¹¹.

O altă problemă a învățământului românesc din Macedonia a constituit-o conflictul dintre autoritățile locale și centrale și politizarea disputelor, fapt ce a dus, la sfârșitul secolului XIX, la scindarea mișcării naționale. Pe de o parte, se afla inspectorul A. Mărgărit, susținut de Partidul Național Liberal, care se pronunța pentru un sistem centralizat de învățământ, iar pe de altă parte era consulul general din Salonic, susținut de Partidul Conservator și profesori din teritoriu, care militau pentru descentralizare și pentru un control sporit din partea eforturilor comunale românești¹². Odată cu venirea la putere a guvernului conservator, a început o atentă supraveghere a activității lui Mărgărit, anchetele derulate în acea perioadă dovedind numeroase nereguli, fapt pentru care inspectorul a fost destituit.

În 1894 s-au constituit eforturile școlare în comunele aromânești¹³, eforturi care își propuneau drept scop controlul mai riguros al activităților culturale și prin aceasta o mai largă susținere a mișcării naționale de către aromâni¹⁴. În paralel s-au menținut și școlile subordonate inspectoratului, deoarece I. Lahovary, ministrul de externe, nu a ajuns la o înțelegere cu ministrul instrucțiunii, șeful direct al inspectorului, în privința uniformizării sistemului educațional și a subordonării lui unui singur factor de putere. În acest fel, evoluția normală a învățământului românesc din Macedonia a fost afectată de disputele politice de

⁹ *Ibidem*, p. 25.

¹⁰ *Ibidem*, p. 28.

¹¹ *Ibidem*, p. 29.

¹² Anca Tanașoca, Nicolae Șerban Tanașoca, *op. cit.*, p. 212.

¹³ Aceste eforturi școlare erau coordonate de efortul central din Bitolia.

¹⁴ Eugen Ionescu, *op. cit.*, p. 37.

la București, care au divizat mișcarea culturală din Turcia și au amânat adoptarea unui program coerent de dezvoltare.

Venirea la putere a cabinetului liberal, condus de D. A. Sturdza, a însemnat reorganizarea școlilor comunității aromâne, conform viziunii și intereselor PNL. Astfel, în 1896, premierul a constatat că școlile eforiale erau nestatutare și le-a desființat, suprimând prin buget și postul de consul la Bitolia, de parcă instituțiile de învățământ constituite după 1894 ar fi avut alte interese și obiective în Balcani. Tot un guvern liberal, condus de același D. A. Sturdza a reorganizat sistemul, în 1902. Atunci, Spiru Haret l-a numit pe G. C. Ionescu în postul de vice-consul la Bitolia, post pe care tot PNL îl desființase, și l-a investit cu funcția de administrator al școlilor române¹⁵. În 1906 Administrația a fost transformată din nou în Inspectorat, condus de N. Tacit și ajutat de cinci revizori școlari.

După aproape jumătate de secol de eforturi ale autorităților române, situația în care se aflau instituțiile eclesiastice și învățământul românesc din Macedonia la începutul secolului XX a fost surprinsă în mod fidel în expunerea de motive, asupra proiectului de buget pe 1903-1904, întocmit de Administrația școlilor și bisericilor române din Turcia. Astfel, cei 335.000 lei erau împărțiți după cum urmează: 95.263 lei pentru personalul învățământului primar din Turcia, ce cuprindea 161 de institutori și institutoare, care predau în 84 de școli, 11.100 lei pentru personalul învățământului primar din Bulgaria, alcătuit din 17 institutori și institutoare, care funcționau în 3 școli, 17.690 lei pentru personalul bisericesc din Turcia, compus din 53 de preoți și „cântăreți”, fără a dispune, însă, de nici o biserică și 84.051 lei pentru personalul învățământului secundar din Turcia, alcătuit din 75 profesori, în 4 școli. La acestea se adăugau 3.814 lei pentru cei 12 pensionari ai sistemului, 12.457 lei pentru chiriile și materialul necesar învățământului primar din Turcia, 50.202 lei pentru aceleași nevoi destinate învățământului secundar, 7.301 lei, reprezentând valoarea burselor acordate celor 27 de studenți din România și Turcia, 17.780 lei pentru cele patru persoane din Administrația școlilor și bisericilor, la care se adăuga pensia lui Apostol Mărgărit, 10.000 lei – subvenția Institutului Weigand (Lipsca), 3.000 lei comision pentru sumele expediate în străinătate și 14.950 lei fond pentru deschiderea de credite extraordinare și suplimentare¹⁶.

¹⁵ *Ibidem*, p. 44.

¹⁶ Administrația școlilor și bisericilor române din Turcia către Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, Bitolia, 8 martie 1903, în Arhivele Naționale ale României Direcția Arhivelor Istorice Centrale, fond Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, dosar 398/1903, f. 52r.

Conform proiectului de buget, în circumscripția Albania¹⁷ existau 10 școli, 16 institutori și 4 institutoare, mai mulți cu trei față de anul financiar 1902-1903, 371 de elevi, 5 preoți și 9 cântăreți. În comunele Pleasa, Nicea și Șipca serviciul religios se făcea în cea mai mare parte în limba română, însă o parte din ceremonial era și în limba greacă, deoarece „preoții sunt bătrâni și neavând nici o pregătire pentru misiunea lor nu cunosc întreg serviciul în limba română.”¹⁸ În exercițiul bugetar 1902-1903 suma alocată școlilor primare din circumscripția Albania a fost de 13400 de lei, alocație mărită în exercițiul 1903-1904 la 16620 lei, ca urmare a celor 9 angajări suplimentare. La Berat a mai fost adus un institutor, deoarece Haralambie Gogiman nu cunoștea decât dialectul, „nu se ocupa deloc de școală și nici nu avea vreun elev.”¹⁹ O situație similară s-a înregistrat la școala din Durrazo, care a fost închisă până la 1 septembrie 1903 deoarece institutorul C. Economu „nu a strâns nici un copil timp de trei ani, iar școala ne costă 1460 de lei”, după cum susținea raportul ce însoțea proiectul de buget.²⁰

Circumscripția Bitolia cuprindea 26 de școli, în 17 comune, 40 de institutori și 21 de institutoare, mai mult cu 9 persoane decât în 1902-1903, 1300-1400 de elevi, 11 preoți și 5 cântăreți. Conform datelor din buget, școala de la Piscuri nu s-a mai putut deschide deoarece nu avea autorizație din partea autorităților locale, influențate de „grecomanii” din localitate²¹. Existau 5 biserici, în care serviciul religios se făcea în limba română, biserici aflate în localitățile Crușova, Gopeși, Hrupiștea, Ohrida și Vlaho-Clisura. Totalul cheltuielilor destinate circumscripției Bitolia se ridica la 51150 de lei, mai mare cu 5505 lei față de intervalul 1902-1903.²²

Circumscripția Epir, compusă din 21 de comune, avea 25 de școli, 23 de institutori și 9 institutoare, mai mulți cu 4 decât în 1902-1903, 482 de elevi, 5 preoți, mai mulți cu unul față de perioada anterioară, 3 cântăreți, pentru care s-au alocat, în total, 23282 lei²³. Raportul observa că populația școlară era mai numeroasă acolo unde predau institutoarele, deoarece părinții aveau mai mare încredere că ele le vor învăța pe fete lucrul manual și „când fetele se fac mai

¹⁷ La formarea circumscripțiilor s-a ținut cont de dispunerea geografică a comunelor.

¹⁸ Copie după raportul nr. 242 din 8 martie pe lângă care s-a înaintat Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor proiectul de buget pe exercițiul 1903-1904 al școlilor și bisericilor românești din Turcia și Bulgaria, Bitolia, 27 martie 1903, în Arhiva Ministerului Afacerilor de Externe (în continuare AMAE), Problema 15, Școli și Biserici românești în străinătate, vol. 5, 1903-1944, f. 3.

¹⁹ Ibidem, f. 4.

²⁰ Ibidem, f. 6.

²¹ Ibidem, f. 9.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, f. 15, 17.

mari nu se mai duc la școală din cauza obiceiurilor locale care nu sunt în favoarea școlilor mixte.²⁴

În circumscripția Salonic, în cele 23 de comune, existau 23 de școli, 14 institutori, 34 de institutoare, mai multe cu 4 decât în exercițiul bugetar precedent, 1300 de elevi, 22 de preoți și 9 biserici, în care se slujea în limba română. Cheltuielile totale ajungeau la 38230 lei, mai puțin cu 3910 lei față de perioada 1902-1903, deoarece au fost reduse unele subvenții pentru institutori²⁵.

Liceul din Bitolia avea, în 1903, 16 profesori, un secretar, doi pedagogi, un economist, un infirmier, un portar, un bucătar și 5 servitori pentru 121 elevi dintre care 93 bursieri²⁶. Cheltuielile de întreținere a acestei instituții se ridicau la 53366 lei, din care 33560 lei alocați personalului didactic. Pentru a îmbunătăți condițiile de învățământ și pentru a face liceul mai atractiv s-a construit o cantină școlară, în condițiile în care toate celelalte licee aveau deja o astfel de facilități. Pentru a-i descuraja pe cei care frecventau liceul din Bitolia și beneficiau de ajutoare din partea statului român având în același timp frați în instituțiile similare grecești, bursele urmau să se acorde pe criteriul apartenenței etnice²⁷.

Școala normală de fete din Bitolia era formată din 4 profesoare, 4 maestre de lucru, un maestru de cânt, trei institutoare pentru cursul primar, două pedagoge, care îndrumau activitatea a 74 de eleve, dintre care 40 erau bursiere. Aceste eleve primeau o subvenție de 40 de bani pe zi, timp de 300 de zile pe an²⁸. Cheltuielile prevăzute în buget pentru această școală erau de 24348 de lei, înregistrându-se o creștere de 2745 lei față de anul 1902-1903. Această mărire de fonduri s-a datorat sporirii numărului de personal și creșterii salariului directoarei cu 20 de lei pe lună, deoarece, din lipsă de spațiu, locuința destinată ei a fost transformată în sală de clasă²⁹. De asemenea, în proiectul de buget s-a propus modificarea structurii planului de organizare a cursurilor și a planului de învățământ. Astfel, cursul clasei a IV-a era împărțit în curs normal și curs profesional, în clasa a V-a erau primite doar elevele care aveau 7.50 media generală de studiu și 8.50 la conduită, posturile de institutoare urmau să fie ocupate doar de absolventele secției normale, iar cursurile clasei a V-a urmau să

²⁴ Ibidem, f. 15.

²⁵ Ibidem, f. 18.

²⁶ Ibidem, f. 21.

²⁷ Ibidem, f. 25.

²⁸ Ibidem, f. 29.

²⁹ Ibidem.

aibă în vedere mai mult studiul limbii române, a pedagogiei și practica pedagogică, ce însuma 6 ore pe săptămână³⁰.

Aceste măsuri vizau în primul rând profesionalizarea corpului didactic, o selecție mai riguroasă a absolvenților, criterii mai bune de promovare și orientarea practică a celor care urmau secția normală. În același timp, observăm că în programă numărul orelor alocate limbii turce și dialectului aromân nu erau suficiente. Aceasta era, în opinia noastră, o deficiență majoră, deoarece turca era limba oficială și fără ea absolvenții școlii nu puteau ocupa funcții mai înalte, iar dezinteresul față de predarea în dialectul aromân ducea la erodarea identității lingvistice și la lipsa de interes pentru eventuala normare a lui.

Cât privește Școala Comercială din Salonic, ea cuprindea 10 profesori și 47 de elevi. Dintre aceștia 40 erau bursieri și primeau un ajutor de 22 de lei pe lună, timp de 10 luni. Fondurile destinate prin buget acestei școli au fost reduse în exercițiul 1903-1904, mai ales ca urmare a diminuării salariului profesorilor de la 185 de lei la 170 lei pe lună. Micșorarea s-a făcut în urma corelării cu salariul profesorilor de la liceul din Bitolia, care primeau 160 de lei pe lună. S-a ținut seama și de faptul că traiul în Salonic era mai scump decât în Bitolia, iar profesorii școlii comerciale predau doar la trei clase, spre deosebire de cei ai liceului din Bitolia, care predau la 7 clase. În plus, a contat și nivelul performanțelor școlare. Raportul constata că după trei ani de studii comerciale, un absolvent de 14-15 ani nu putea să se angajeze decât ca băiat de prăvălie. Soluțiile oferite erau acelea de a mai adăuga un an de studiu și de ai pregăti pe elevi mai ales pentru a ocupa funcții de contabili la căile ferate³¹.

Școala comercială din Ianina avea, la rândul ei, 9 profesori, un pedagog, un economist, un portar, un bucătar, trei servitori și 55 de elevi, cuprinși în patru clase, două comerciale și două gimnaziale. Existau 40 de bursieri, care primeau câte 40 de bani zilnic, timp de 300 de zile. Cheltuielile de întreținere a școlii se ridicau la 23118 lei, față de 25902 lei în anul 1902-1903. Economia provenea din reducerea cuantumului burselor de la 64 la 40 bani și din reducerea subvenției lunare a profesorilor, după cum urmează: directorul urma să fie plătit cu 180 de lei, față de 200 lei în 1902-1903, catedra de limbă franceză și cea de contabilitate primeau câte 120 de lei în loc de 130 lei, iar profesorii de limba turcă 100 de lei, în loc de 110 lei³².

Pe lângă fondurile destinate susținerii instituțiilor de învățământ din Macedonia, în bugetul alocat de statul român erau prevăzute sume importante

³⁰ Ibidem, f. 31.

³¹ Ibidem, f. 34-35.

³² Ibidem, f. 38.

pentru burse de studiu care ajungeau, în 1904, la 7301 lei. Chiar și așa, subvențiile erau mai mici cu 5248 lei față de intervalul 1902-1903, deoarece fuseseră suprimate bursele la Constantinopol și Galata Serai. Motivația acestei decizii era aceea că ajutoarele nu și-au îndeplinit scopul. Raportul scria că „trebuie să urmărim prin acele burse formarea de tineri capabili să ocupe cu timpul funcții cu un grad superior în Imperiul Otoman. Numai așa se va reuși să se pună în evidență națiunea română din Turcia și să se câștige drepturi. Dintre tinerii care au avut burse la Constantinopol, în cei 25 de ani, nu avem decât doi care au obținut diplome pentru limba turcă. Ceilalți au văzut că limba franceză e mai ușoară, au învățat-o pe aceea. Cei care au avut burse la Facultatea de Drept nu au trecut nici un examen pentru că nu știau turcă. Atunci ei s-au înscris la Facultatea de Drept din București. Se pune întrebarea: va putea un licențiat în drept al Facultății din București neștiind turcește, să pledeze ca avocat sau să ocupe o funcție în magistratură?”³³ Încercând să exploateze potențialul economic al zonei și să adapteze învățământul la acest specific, bugetul a prevăzut o bursă de 20 de lei pe lună pentru un tânăr care să studieze în domeniul industriei laptelui la una din fermele statului român sau pe Domeniile Coroanei. Având apoi o experiență de doi ani, tânărul respectiv urma să fie apt pentru a conduce o firmă în Turcia.³⁴

Analizând proiectul de buget am constatat numeroase disfuncționalități ale sistemului educativ românesc, imputabile atât autorităților centrale, cât și reprezentanților în teritoriu, disfuncționalități care se produceau la jumătate de veac de la debutul „propagandei române” în Macedonia. Nu ne rămâne decât să credem că optimismul exprimat de Ion Arginteanu în monografia dedicată comunității aromâne de la 1904 era împărtășit atât de autoritățile de la București, cât și din Macedonia. Arginteanu scria: „Astăzi națiunea românească din Turcia se bucură de tot mai puține drepturi ca grecii și slavii. Totuși viitorul lor este asigurat. Un popor care și-a conservat individualitatea sa etnică 1300 de ani, prin cultura străină, va putea trăi în viitor cel puțin de două ori pe atât, prin cultura națională.”³⁵

Pentru a sprijini cât mai bine această „cultură națională”, autoritățile române au alocat fonduri însemnate și pentru livrarea de manuale școlare din Macedonia. Astfel, la 28 iunie 1903, G.C. Ionescu îi transmitea librarului Steinberg să expedieze Ministerului Afacerilor Străine o ladă cu 400 de cărți didactice, care apoi au fost trimise Legației din Constantinopol, ca documente de

³³ Ibidem, f. 43.

³⁴ Ibidem, f. 46.

³⁵ Ion Arginteanu, *Istoria românilor macedoneni din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, Tipografia „L'indépendance roumaine”, 1904, p. XV.

cancelarie³⁶. Această procedură avea avantajul de a fi mai rapidă și ocolea vama din Salonic, care crea dificultăți corespondenței românești, așa după cum susținea ministrul român Al. Pădeanu³⁷. Transportul cărților a costat 14 lei și 70 de bani și s-a făcut prin firma „Schenker & Co.” Nevoia de manuale era, însă, atât de mare, iar înnoirea și actualizarea lor atât de necesară, încât sprijinul dat de România era completat adesea de donații ale unor persoane înstărite sau ale autorilor de cărți școlare. Astfel de exemple sunt profesorul Al. Manicatide, care a oferit 250 de exemplare din *Algebra* sa școlilor din Macedonia³⁸ și Zamfir Petrescu, care a donat 19 exemplare din *Tratatul de Contabilitate și Administrație Comercială*³⁹.

Statul român a distribuit numai la sfârșitul anului 1904, 2000 de abecedare și 400 de citiri, manuale furnizate de aceeași librărie Steinberg⁴⁰, 40 de hărți care reprezentau „România politică”, „Europa”, „Asia”, „Africa”, „America de Nord”, „America de Sud”, „Oceanul Pacific”, 96 de exemplare cu „Tabloul sistemului metric”, 50 de serii de portrete ale familiei regale și princiare și 46 de exemplare din „Tabloul antialcoolic”⁴¹. În plus, erau trimise în Macedonia principalele lucrări ce apăreau în acea perioadă și care tratau problemele comunității aromânești sau politica României în Balcani. Un exemplu elocvent este expedierea către Legația din Constantinopol a 200 de exemplare din cartea lui I. C. Puppa, *România față de chestiunea Macedoneană*, pentru a fi distribuită institutorilor⁴². Este, deci, evident, că autoritățile de la București susțineau acțiuni culturale din cele mai diverse în Macedonia, fără să negligeze nici aspectele politice ale acestor acțiuni. Trimiterea portretelor familiei regale sau a cărții lui I. C. Puppa reprezentau gesturi cu vădit caracter politic, cu scopul de a-i menține pe aromâni racordați la „realitățile românești”, de a crea punți de legătură cu România și de a eficientiza propaganda instrumentată de la București. În plus, folosirea Legației de la Constantinopol ca intermediar al acestor transporturi era un mijloc eficace de a distribui în Imperiul Otoman cărți sau materiale propagandistice, evitând astfel controlul la frontieră și eventualele probleme.

³⁶ Al. Pădeanu către Ion I. C. Brătianu, Bitolia, 28 iunie 1903, în AMAE, Problema 15, Școli și biserici românești în străinătate, vol. 6, 1900-1905, f. 281.

³⁷ Al. Pădeanu către Ion I. C. Brătianu, Bitolia, 26 mai 1903, în Ibidem, f. 269.

³⁸ Directorul Liceului din Galați către Ion I. C. Brătianu, 16 septembrie 1903, în Ibidem, f. 303.

³⁹ Dr. Lconte către Ion I. C. Brătianu, București, iunie 1904, în Ibidem, f. 358.

⁴⁰ G. C. Ionescu către Ion I. C. Brătianu, decembrie 1904, în Ibidem, f. 395.

⁴¹ Șeful depozitului Administrației Casei Școalelor către Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, decembrie 1904, în Ibidem, f. 398.

⁴² Ministerul Instrucțiuni Publice și al Cultelor către Ion I. C. Brătianu, în Ibidem, f. 340.

La rândul ei, analiza bugetului pentru școlile și bisericile românești din Imperiul Otoman, pe exercițiul 1904-1905 oferă date interesante și semnificative pentru evoluția „problemei aromâne”, a dificultăților, dar și a rezultatelor mișcării culturale de la sud de Dunăre. În circumscripția Albania funcționau 12 școli, mai multe cu două decât cu un an în urmă, 16 institutori, 6 institutoare, cu două mai multe decât în exercițiul 1903-1904, 6 preoți, 7 cântăreți, pentru care statul român a alocat 22430 lei, cu 5810 lei mai mult⁴³. Salariul lunar al celor 17 institutori-directori din Berat, Corița, Elbasan, Frașani, Moscopole, Nica, Pleasa, Șipca varia între 40 și 80 lei, la stabilirea sumei fiind luate în calcul vechimea în muncă, ce era cuprinsă în acest caz între 2 și 13 ani⁴⁴ și nivelul studiilor. Printre ei existau absolvenți ai gimnaziului românesc, dar și ai celui grec și ai Liceului românesc din Bitolia. Institutoarele-director erau toate absolvente ale Școlii Normale de fete și primeau un salariu de 40-50 lei pe lună, preoții aveau un venit cuprins între 30 și 100 lei, iar cântăreții între 10 și 20 de lei pe lună. Criteriile de acordare a salariilor diferențiate la preoți nu au reieșit din analiza datelor oferite de buget.

În circumscripția Bitolia existau 29 de școli, cu 3 mai multe decât în exercițiul 1903-1904, 44 de institutori și 26 de institutoare, față de 40 și respectiv 21 cu un an în urmă, un diacon, 11 cântăreți, un dirijor de cor bisericesc și 9 pensionari, pentru care România a alocat 64545 lei, față de 51150 lei în bugetul anterior⁴⁵. Institutorii-directori erau absolvenți ai Liceului Sf. Sava din București, ai Liceului din Bitolia, ai Gimnaziului grec din Bitolia și aveau un salariu cuprins între 120 și 150 lei pe lună. Institutoarele-director erau absolvente ale Școlii Normale din Bitolia, dar exista și un caz în care directoarea nu avea decât o clasă gimnazială, la Gopeș. Ele erau plătite cu 40-50 de lei pe lună. Institutori fără altă funcție primeau între 60 și 100 lei într-o lună, institutoarele între 30-40 lei, iar preoții, cu toții licențiați ai Facultății de Teologie din București, aveau salariu cuprins între 30 și 120 lei pe lună.

Circumscripția Epir avea alocat un buget general de 26890 lei, față de 23282 lei în 1903-1904, sumă care era folosită pentru chirii și plata a 25 de institutori și 13 institutoare, care funcționau în 27 de școli și a 5 preoți, 3 cântăreți și 5 pensionari⁴⁶. Institutorii-directori erau absolvenți ai Liceului românesc din Bitolia, ai Liceului românesc din Ianina și primeau 40-50 de lei pentru o vechime cuprinsă între 1 și 11 ani. Institutorii aveau, conform bugetului, un

⁴³ Bugetul Școalelor și Bisericilor românești din străinătate. Exercițiul 1904-1905, în AMAE, Problema 15, Școli și biserici românești în străinătate, vol. 4, 1903-1944, f. 4.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, f. 7.

⁴⁶ Ibidem, f. 9.

salariu similar cu cel al directorilor, institutoarele, absolvente mai ales ale Școlii normale din Bitolia, primeau 30-50 de lei pe lună, pensionarii 10-30 lei, preoții 30-60 de lei, iar cântăreții 15-20 de lei⁴⁷.

În circumscripția Salonic existau 28 de școli, cu 5 mai multe decât în anul 1903-1904, 34 de institutori, 21 de institutoare, cu 7 mai multe decât în intervalul financiar precedent, 34 de preoți, față de cei 22 din anul 1903-1904, 16 cântăreți și un pensionar. Pentru salarizarea lor, dar și pentru acoperirea cheltuielilor de chirie și dotări, au fost alocați 49680 de lei, față de numai 38230 de lei în anul bugetar precedent⁴⁸. Institutorii-directori erau absolvenți ai Liceului român din Bitolia, ai Liceului Matei Basarab din București, ai Școlii centrale din Iași, dar erau și cazuri cu doar cinci clase primare. Ei primeau un salariu cuprins între 30 și 80 de lei, tot atât cât primeau și institutorii fără funcție, dar care în mult mai multe cazuri nu terminaseră decât 4 clase primare sau 4 clase ale Gimnaziului românesc din Bitolia⁴⁹. Institutoarele, absolvente ale Școlii Normale de fete din Bitolia, primeau o leață de 30-40 de lei, la fel ca un preot, în timp ce un cântăreț primea 10-20 de lei. În total, pentru cele 96 de școli, cu 119 institutori și 66 institutoare, pentru cei 58 de preoți, 22 de cântăreți și 15 pensionari, dar și pentru toate celelalte cheltuieli cuprinse la rubrica „Școli primare, personal didactic, bisericesc și pensionari”, România alocase, în 1904-1905, 171280 lei⁵⁰.

Analizând aceste cifre constatăm că efortul financiar, pe ansamblu, al României a fost mai mare în exercițiul bugetar 1904-1905 decât în cel precedent. Sumele mai mari au fost justificate, de altfel, mai ales prin angajările suplimentare de personal didactic în școlile românești. Trebuie să remarcăm faptul că guvernul român a ținut seama de recomandările făcute de raportori în 1903, astfel încât, pentru a atrage cât mai mulți elevi a fost sporit numărul de institutoare. Observăm, de asemenea, că în marea majoritate a cazurilor, atât directorii, cât și cadrele didactice aveau pregătire profesională de specialitate. Ei fuseseră formați atât în România, cât și în sistemul de învățământ creat în Macedonia, sistem care se dovedea din acest punct de vedere eficient. Existau și excepții, pe care le-am menționat deja, ale unor institutori sau institutoare absolvenți a doar câtorva clase primare, dar cazurile erau izolate. Trebuie să remarcăm, însă, inexistența unor date cu privire la numărul de elevi care frecventau aceste 96 de școli și faptul că salariile erau calculate în mod

⁴⁷ Ibidem, f. 8.

⁴⁸ Ibidem, f. 12.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, f. 12.

diferențiat, în funcție de vechime și studii, fără însă, a preciza modalitatea efectivă de calcul.

Date la fel de interesante ne sunt oferite de buget și despre învățământul liceal din Macedonia. Astfel, Liceul de băieți din Bitolia era condus de C. Adam, profesor de religie, licențiat în teologie la București. Liceul avea un buget general de 58276 de lei, din care 20152 lei erau destinați chiriei și materialelor didactice⁵¹. Oferta educațională cuprindea discipline precum limba română, limba latină, filosofie, limba franceză, limba elenă, limba turcă, matematica, științele naturale, chimie, istorie, pedagogie, geografie, contabilitate, drept administrativ și economic, muzică, gimnastică, desen, caligrafie, profesorii având diplome oferite de Facultatea de Litere din București și Cluj Napoca, de Facultatea de Drept din București, de Liceul românesc din Bitolia, etc. Salariile variau între 210 lei pe lună, alocați profesorilor de matematică și 60 de lei⁵².

Școala Normală de fete din Bitolia era condusă de Elena Tucea, profesoară de limba greacă și limba română, absolventă a Azilului „Elena Doamna”. În programă intrau discipline precum limba română, limba greacă, limba franceză, istorie bisericească, istorie, pedagogie, geografie, matematică, științe naturale, igienă, desen, caligrafie, religie, croitorie, canto, iar profesoarele erau absolvente ale Azilului „Elena Doamna”, ale Școlii de „Belle Arte” din București sau ale conservatorului din București. Salariile variau între 70 și 150 de lei, iar suma alocată din Buget acestei școli era de 26500 lei⁵³.

Școala Comercială din Salonic il avea director pe B. Dimonie, licențiat al Facultății de Științe Naturale din București. Disciplinele predate în cadrul școlii erau științele fizico-chimice, contabilitate, limba greacă, religie, limba turcă, aritmetica comercială, drept comercial, limba română, istorie, limba franceză, limba germană, desen, caligrafie, gimnastică⁵⁴. Profesorii erau absolvenți ai Școlii Comerciale din Craiova, ai Facultății de Litere din București, și erau plătiți cu salarii ce variau între 140-300 lei. Bugetul total alocat acestei Școli Comerciale era de 36195 lei⁵⁵.

De asemenea, existau fonduri prevăzute pentru cei 19 bursieri aromâni, care beneficiau de 12808 lei. Ei urmau să-și facă stagiile la Facultatea de Medicină, Școala de Obstetrică, Facultatea de Științe, Arhitectură, Școala de Meserii, Conservatorul de Muzică din București și Liceul Galata Serai din

⁵¹ Ibidem, f. 13.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem, f. 14.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

Constantinopol⁵⁶. Erau alocați 3040 de lei pentru asistența medicală a aromânilor și 17180 lei pentru Administrația Școlilor și Bisericii, compusă din G.C. Ionescu, care primea un salariu de 435 lei pe lună, Dumitru G. Dan, revizor școlar pentru circumscripțiile Bitolia și Salonic și I. Hondrosom, revizor pentru circumscripțiile Albania și Epir⁵⁷.

Putem aprecia, deci, că sistemul de învățământ liceal din Macedonia beneficia de serviciile unor cadre didactice cu înalt grad de calificare, obținută mai ales în școlile superioare sau facultățile din România. Trebuie să observăm diversitatea disciplinelor predate în aceste licee din Imperiul Otoman, care asigurau pe lângă baza teoretică comună și instruirea în funcție de specialitate și specificul liceului. Astfel, la Școala Comercială de la Salonic existau materii precum aritmetica comercială și drept comercial, la Școala Normală de fete se studia pedagogia, croitoria, canto, iar la Liceul de băieți contabilitatea, dreptul administrativ și economic. Preocuparea pentru formarea unor specialiști în diverse domenii, care să acopere necesitățile comunității aromâne se vede și din bursele oferite de statul român. Acestea cuprindeau o paletă largă de specializări, de la medicină și științe, până la arhitectură și conservator. Nu putem, însă, să trecem cu vederea peste faptul că nici în bugetul pe 1904-1905 nu au fost prevăzute fonduri pentru mai multe burse în Imperiul Otoman, care ar fi permis absolvenților aromâni să se familiarizeze cu sistemul economic și legislativ din statul turc și astfel să poată promova și apăra mai bine interesele comunității din care s-au ridicat. Cât privește salariile din liceele românești, ele erau mai mari decât în învățământul primar, fiind corelate, în primul rând, cu nivelul înalt de specializare al profesorilor. Remarcăm, însă, că valoarea subvenției lunare era diferită de la un liceu la altul, fără să se precizeze în buget cauza acestor diferențe. Ca și în cazul bugetelor pentru școlile primare, nici la acest capitol dedicat învățământului liceal nu se preciza numărul de elevi care frecventau unitățile mai sus menționate.

Analizând datele oferite de rapoartele și statisticile autorităților române constatăm, așadar, că factorii responsabili de la București și reprezentanții din Imperiul Otoman nu au reușit întotdeauna să ofere o alternativă culturală și politică viabilă aromânilor, care, presați de bandele de antărți sau de discursurile amenințătoare ale unor preoți greci continuau să adere, în număr mare, la „propaganda elenă”. Insuccesele au ținut și de lipsa unei strategii pentru a atrage cât mai mulți elevi la școlile române, de întreținerea, în multe cazuri, a unui aparat administrativ costisitor și a unui număr mult prea mare de cadre didactice

⁵⁶ Ibidem, f. 15.

⁵⁷ Ibidem, f. 19.

în comparație cu numărul elevilor și de incapacitatea de a atenua divergențele apărute între membrii marcanți ai comunității aromâne. În plus, strategia elaborată la București în domeniul învățământului s-a bazat pe ideea utilizării limbii române în școlile din Macedonia. Numai că, după cum observau numeroși profesori care predau în acele școli, „dificultatea ce întâmpină limba română este așa de pronunțată, încât chiar la liceu ea nu dispare. Abia în cursul superior elevii încep a se dezgheța în vorbirea lor.”⁵⁸ Aromânii învățau disciplinele în limba română ca într-o limbă străină și acesta era una dintre cauzele care făcea școala româncască neatractivă. Dialectul era studiat destul de puțin în clasele primare și nu au existat preocupări serioase și constante de normare a lui și de impunere ca limbă de studiu în școli. În plus, era mult mai ușor pentru autoritățile române să trimită în Macedonia manuale în limba română decât să realizeze cărți școlare în dialect pentru toate nivelele de predare. Utilizarea dialectului aromân și în ciclul secundar sau liceal ar fi putut duce, în opinia noastră, la o coeziune mai mare în rândul aromânilor și ar fi fost un mijloc eficient de promovare a specificității. Un dialect temeinic utilizat în programa școlară ar fi constituit un reper solid în conturarea identității și ar fi însemnat un argument în plus în solicitarea recunoașterii etniei aromâne ca o comunitate distinctă.

ROMANIA, THE OTTOMAN STATE AND THE MACEDO-ROMANIAN „EDUCATIONAL ISSUE” AT THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURY

- Summary -

The Romanian-Ottoman relationship, beyond the economical and strategical implication, depended also on the managing of the Macedon-Romanian community problems. The Romanian state was mainly implicated in supporting and promoting the cultural resistance institutions, a special importance being given to solving “the school problem”, because of the existence of an organized educational system, in which teaching the Macedon-Romanian dialect, was necessary to form a powerful identity consciousness and to represent a viable alternative to Greek institutional system. Analyzing the dates offered by the Romanian authorities' reports and statistics we find out that the responsible factor at Bucharest did not succeed in offering a cultural and political alternative to macedo-romanians. The failure depended on the absence of a strategy for attracting more pupils to the Romanians schools, on supporting an expansive administrative system and a larger number of professors comparing with the number of

⁵⁸ „Lumina. Revistă populară a românilor din Imperiul Otoman”, an III, nr. 3, 1905, p. 70.

the pupils and the incapacity of attenuating the misunderstandings between the members of the macedo-romanians community. Besides, the macedo-romanians learned the school disciplines in Romanian language as they would have learned in a foreign language and this was one of the causes, which made the Romanian school unattractive.

Adrian Dolghi (Chișinău)

**POLITICA STATULUI SOVIETIC ÎN DOMENIUL
ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ISTORIC SUPERIOR
DIN U.R.S.S. (1917-1938).
ASPECTE ISTORICO-TEORETICE**

Lovitura de stat în Rusia, din anul 1917, a determinat, pe o durată de șapte decenii, instaurarea monopolului marxist-leninist asupra procesului de scriere și interpretare a istoriei. „Destinul muzei Clio a fost încătușat de urmările revoluției conduse de Lenin, apoi de directivele trasate de Stalin. Astfel, practic întreaga concepție despre istorie, ca și libertatea celui care o scria, a fost anulată”¹.

În prezentul articol ne-am propus să analizăm politica promovată de statul sovietic în domeniul învățământului istoric superior și al științei istorice sovietice în perioada 1917-1938: instituționalizarea, oficializarea și organizarea studierii/cercetării istoriei prin prisma ideologiei marxist-leniniste, subordonate organelor de partid și de stat. Totodată, vom cerceta procesul de formare și dezvoltare a sistemului de pregătire a istoricilor marxiști (cadre de partid, didactico-științifice și propagandistice) necesare pentru fundamentarea și justificarea ideologiei comuniste și a regimului instituit în URSS, care urma să exercite un control total asupra activității istoricilor și asupra procesului de predare-învățare a istoriei.

Instituționalizarea învățământului istoric superior și a științei istorice avea loc printr-un șir de acțiuni întreprinse de reprezentanții puterii sovietice: a) lichidarea vechilor instituții de învățământ superior cu profil istoric și crearea

¹ L. Teodorescu, *Clio După Gratii - Lucrările Congresului XXII-lea al Academiei româno-americe de științe și arte (26-29 iunie 1997)*, Târgoviște, 1997, p. 104.

unora noi; b) înființarea noilor centre științifice de cercetare și transformarea celor vechi în instituții marxist-leniniste; c) formarea și consolidarea sistemului de propagandă; d) atragerea reprezentanților vechii școli în școala marxistă și înlăturarea din ea a istoricilor incomozi etc. Aceste acțiuni aveau un caracter ideologic și propagandistic, înscriindu-se în șirul de măsuri de creare a sistemului de propagandă a ideologiei marxist-leniniste și de agitație. Totodată, propaganda marxist-leninistă se desfășura în strânsă legătură cu activitatea „științifică” în scopul elaborării tezelor ideologice „științific argumentate” ale partidului-stat. Deși putem evidenția mai multe direcții în procesul de instituționalizare, totuși se distinge tranșant politica regimului sovietic față de învățământul istoric superior, cu formarea și consolidarea sistemului instructiv-educativ, pregătirea specialiștilor în domeniul științei istorice-marxiste și subordonarea acesteia partidului-stat, în vederea manipulării maselor, argumentării și justificării regimului instituit.

Direcțiile politicii statului sovietic în domeniul învățământului istoric superior și metodele de realizare a acesteia se desprind din documentele și actele care de fapt le-au generat și care servesc drept suport documentar al investigației. Evoluția învățământului istoric și a științei istorice în ansamblu în statul sovietic, precum și întregul proces de creare a *societăți comuniste*, se baza pe lucrările lui Karl Marx și Friedrich Engels² și ale lui Vladimir Lenin³, la care se adăugau hotărârile CC al PCUS, ale Sovietului Miniștrilor URSS, materialele Congreselor PCUS și documente speciale cu referire la învățământul istoric superior⁴.

² K. Маркс, Ф. Энгельс, *Об историческом опыте и его уроках*, -Москва: Издательство политической литературы, 1989. 155 с.; K. Маркс, Ф. Энгельс. *Опере алесе, ын трей волуме*, Кишинэу: Картя Молдовенеаскэ, 1977.

³ В.И. Ленин, *Опере Комплете* (50 volume), Кишинэу, Картя Молдовенеаскэ, 1975.

⁴ *Сборник декретов и постановлений рабоче-крестьянского правительства по народному образованию*, Вып. II, Москва, 1920; *Высшая Школа. Основные постановления, приказы и инструкции*, Под редакцией Л.И. Карпова и В.А. Северцева, Москва, 1957. – 655 с.; *XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 26 января – 10 февраля 1934 г. Стенографический отчет*, Москва: Партиздат, 1934. – 720 с.; *Как ломали НЭП. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг.*, В 5-ти томах. (Россия. XX век.) / Ред. коллегия: В.П. Данилов, О.В. Хлевнюк и др., Москва: Партиздат. 2000; *Общество и власть: 30-е годы. Повествование в документах* / Отв. ред. А.К. Соколов, Москва: РОССПЭН, 1998. – 351 с.; *Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б)-КПСС. 1922-1991/ 1922-1952*, Москва: РОССПЭН, 2000, 592 с; *Аппарат ЦК КПСС и культура. 1958-1964: Документы*, Москва, „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2005. – 872 с.; *Народное хозяйство СССР за 60 лет. Юбилейный статистический ежегодник*, Москва, Статистика, 1997, 710 с.

Deschiderea parțială a arhivelor după 1991 a permis accesul cercetătorilor la documentele secrete. Totodată, multe personalități, participanți la exercitarea puterii sau jertfe ale regimului, după destrămarea URSS s-au ocupat de scrierea memoriilor, de analiza și comentarea evenimentelor care s-au derulat. Un șir de documente și mărturii de acest gen sunt publicate pe pagini Web⁵. Documentele nominalizate atestă caracterul ideologizat al regimului, imixtiunea brutală a partidului-stat (în perioada stalinistă – a „Omului-stat”, Stalin) în procesul de instruire și de cercetare în instituțiile de învățământ superior și științifice.

Până în prezent, în atenția cercetătorilor au fost diverse aspecte ale evoluției învățământului istoric superior din URSS, ale relațiilor partidului-stat cu știința istorică și savanții din domeniu, ale instituționalizării învățământului istoric superior și ale științei istorice. Istoriografia din fosta URSS a avut de înregistrat rezultate „semnificative” ale adeziunii sale la putere sau la anumite curente politice și sociale influente în zona activității istoricilor. Situația de colonie a republicilor unionale a determinat o aservire aproape fără excepții a cercetătorii locali de către putere. În acest context, în perioada sovietică s-a evidențiat tendința de a elabora studii referitoare la istoria universităților, în care autorii elucidează evoluția universităților din URSS și a facultăților de istorie din cadrul lor⁶, și studii consacrate evoluției învățământului și științei istorice, ambele abordări având un caracter fragmentar și tendențios⁷.

Cercetările asupra problemei au început să ia amploare în istoriografia post-sovietică. O primă categorie a studiilor sunt publicațiile științifice ale unor autori ce se referă nemijlocit la unele aspecte ale impactului regimului totalitar

⁵ История (документы, мемуары) // <http://elibrus.lgb.ru/ist.shtml>; Рожденным в СССР посвящается. СССР „История-Анализ-Комментарии-Обсуждения-Архивы” // <http://ccsr.narod.ru/>; Сборники документов „Россия XX век” на сайте Международного фонда „Демократия” (Фонд Александра Яковлева) // <http://www.idf.ru/almanah.shtml>; Документы (сентябрь 1922 - сентябрь 1927 гг.) // <http://his95.narod.ru/doc3.htm>; Документы по советской истории // <http://www.memo.ru/links/links33.htm>.

⁶ Тираспольский Государственный Педагогический Институт имени Т. Г. Шевченко, Кишинев, 1980. – 264 с.; В.В. Мавродин, *История ленинградского университета 1819-1969*, Ленинград, 1969. 664 с.; *От учительского института до педагогического университета (история ПГПУ им. В.Г.Белинского: 1939-1999 гг.)*, Пенза: Пензенский государственный педагогический университет имени В.Г. Белинского, 1999. – 76. с.; А.Ф. Хохлов, *Университет рожденный трижды. История создания и становления Нижегородского университета*, Н.Новгород: Нижегородский Университет, 2001. - 70 с.

⁷ *Развитие исторического образования в ССР (межвузовский сборник научных трудов)*, Воронеж: Издательство Воронежского Университета, 1986. – 149 с.; Л.В. Иванова, *У истоков советской исторической науки (Подготовка кадров историков-марксистов в 1917-1929 гг.)*, Москва: Мысль, 1968. – 197 с; *Очерки истории исторической науки в СССР*, в 7 томах., Москва: Изд-во АН СССР, 1955-1988.

comunist asupra evoluției învățământului universitar și a științei din URSS. Printre cele mai importante menționăm lucrările autorilor M.G. Iaroșevski⁸, B.C. Ilizarov care analizează politica lui Stalin față de învățământul și știința istorică⁹, Stephane Courtois¹⁰, V.S. Braceov¹¹, D.D. Tumarchin¹², S. Marchedonov¹³.

O problemă actuală a științei istorice din Republica Moldova este aprecierea impactului regimului stalinist asupra științei istorice. În perioada „socialismului” au fost falsificate și chiar nimicite forme de organizare socială, spirituală și morală a societății. Definitiva „mancurtizare” a eșuat însă, fapt despre care vorbește renașterea spirituală a popoarelor după dezintegrarea URSS. Dar analiza continuă a fenomenului, în diversele sale manifestări, se impune drept cale a eliberării conștiinței maselor de confuziile utopice ale epocii sovietice. Procesul instituționalizării învățământului istoric superior și a științei istorice în URSS nu poate fi cercetat separat de impactul regimului totalitar comunist asupra societății, în general, și asupra procesului didactico-științific, în particular. Totodată, în tratarea unor aspecte ale problemei urmează să se țină cont de legătura strânsă între învățământul universitar și știință.

Dezvoltarea științei nu poate avea loc în lipsa specialiștilor înalt calificați în învățământul superior. Acest adevăr a fost constatat chiar și în hotărârile Consiliului Comisarilor Norodnici, ale Ministerului Învățământului Superior și ale Comitetului Central al PC (b)¹⁴. Accentuarea legăturii strânse între învățământul superior și știința istorică în URSS se făcea centralizat prin directive și hotărâri de partid și de stat, nu atât în scopul propășirii științei

⁸ М.Г. Ярошевский, *Сталинизм и судьбы советской науки. Репрессированная наука*, СПб., Наука, 1991, с.9.

⁹ Б.С. Илизаров, *Сталин, штрихи к портрету на фоне его библиотеки*, Новая и Новейшая История, 2000, №3,4, с.164-166.

¹⁰ Stephane Courtois (coord.), *Cartea neagră a comunismului. Crime. Teroare. Represiune*, București, Editura Humanitas, 1998, p.175, 192.

¹¹ В.С. Брачев, *Дело "академика С. Ф. Платонова"*, Вопросы истории, 1989, №5, с.117; В.С. Брачев, *Опасная профессия – историк*, СПб., Стомма, 2005. – 372 с.

¹² *Репрессированные этнографы*, Вып. 2. Сост. Д.Д. Тумаркин, Москва, Восточная литература, 2003. – 495 с.

¹³ С. Маркедонов, *Историческая наука в посткоммунистической России. От несвободы к непрофессионализму?*, Русский Журнал, Политика / www.russ.ru/politics/20011003-mar.html.

¹⁴ *Научно-исследовательская работа в высших учебных заведениях. Из Постановления СНК СССР и ЦК ВКП (б) от 23 июня 1936, О мерах по улучшению научно-исследовательской работы в высших учебных заведениях. Из приказа Высших учебных заведений. Из приказа министра высшего образования СССР от 24 апреля 1956 г. №357, Высшая Школа. Основные постановления, приказы и инструкции*, Под редакцией Л.И. Карпова и В.А. Северцева. – Москва, 1957, с.213-215.

istorice și a învățământului, cât în scopul ideologizării acestora prin fixarea șabloanelor istoriografice, a principiilor marxist-leniniste și a metodelor specifice de predare-învățare a istoriei, dar și în scopul creării cadrelor de istorici-marxiști, de partid și de stat loiali partidului comunist.

Institutul social al învățământului și științei includea un șir de concepte, printre care se numără o structură organizațională deosebită, subiecți ai muncii didactico-științifice (cadrele), mijloace ale activității didactico-științifice, baza materială etc. Printre factorii ce influențează dezvoltarea învățământului și științei o deosebită importanță are politica promovată de stat față de educație, în general, față de știință și savanți, în particular. Pentru țara în care puterea s-a format de la început ca o dictatură de partid, factorul politic este unul hotărâtor. Impactul lui asupra dezvoltării nu numai economice, dar și spirituale a fost enorm. Omul-stat, sau indiferent cum s-ar numi în acest caz cel de la timonă, își subordonează totul sieși prin diverse metode și mijloace – teroare, intrigi, corupere. Astfel, el capătă nu pur și simplu deplină putere în țară, putere asupra resurselor și instituțiilor ei, dar exercită și controlul asupra tuturor oamenilor din această țară – de la mic la mare. Puterea îi este într-atât de nelimitată încât el poate nu numai să reconstruiască trecutul (istoria) după bunul plac, dar și viitorul. Cele spuse nu sunt o metaforă, ci o relatare a tristei guvernări exercitate de Stalin. Stalin a distrus aparatul de stat, a reprimat și l-a supus într-un mod cumplit. Același lucru îl făcea și cu guvernarea. În pofida opiniei oficiale, devenită obligatorie pentru toți locuitorii URSS, indiferent de timp și spațiu, în societate domina frica¹⁵. Rolul și locul altor componente în istoria învățământului și științei pot fi apreciate adecvat doar prin prisma factorului politic. Nu sunt de neglijat în context și factorii interni, cum ar fi structura și sistemul organizării învățământului și științei.

În statul sovietic, știința istorică avea o deosebită importanță. Conform istoriografiei sovietice, ea „ajuta la educarea politică a muncitorilor, la conștientizarea schimbărilor istorice ce aveau loc în rezultatul Revoluției din Octombrie”¹⁶. În alți termeni, istoria a devenit o unealtă a noului regim de justificare a crimelor și un mijloc de manipulare ideologică a maselor. Toate manualele școlare de istorie au fost transformate nu numai în ce privește conținutul, dar și imaginile.

„Dictatul” ideologic s-a conturat pe parcurs. În anii '20, știința istorică încă nu era total unificată de teoria marxistă a istoriei. După octombrie 1917, au continuat să activeze reprezentanți de vază ai școlilor istorice „vechi” (N.I.

¹⁵ Б.С. Илизаров, *op. cit.*, p.164-166.

¹⁶ *Историография истории СССР (эпоха социализма)*, p.54.

Kareev, D.M. Petrușevschii, E.V. Tarle ș.a.), s-au mai publicat lucrările lor, care după conținut nu se înscriau în tiparul ideologiei oficiale de stat. Acești istorici „vechi” au făcut foarte mult pentru recunoașterea științei istorice sovietice peste hotare. Ei reprezentau știința istorică națională și păstrau într-o anumită măsură o linie a continuității în dezvoltarea științei istorice ruse, pregătind un șir de discipoli. Erudiția lor înaltă, profesionalismul, cultura cercetării, analiza minuțioasă a izvoarelor etc. trezeau stimă din partea savanților europeni și ofereau științei istorice sovietice o posibilitate recunoscută de a participa la dialogul științific pe arena internațională¹⁷. În primii ani de după 1917, guvernul sovietic și partidul comunist au avut de altfel o atitudine precaută față de școala superioară prerevoluționară, în primul rând față de istorici. În primul deceniu de după Revoluția din Octombrie, meseria de „istoric” era exercitată în mare parte de istorici necomuniști. Noul regim nu avea capacitatea de a asigura instituțiile de învățământ cu cadre marxiste. Astfel, acei profesori care nu erau pe placul regimului au putut să-și continue activitatea la catedrele universitare. Regimul a întreprins însă măsuri pentru a soluționa problema cadrelor marxiste și pentru a crea centre de propagandă. Primul centru marxist de științe sociale a fost „Academia Socialistă” (ulterior Comunistă), creată la 25 iunie 1918. Pentru atragerea savanților în tabăra marxistă, din noiembrie 1919 în Academie au început să fie formate cabinete speciale (de istorie a socialismului, a Internaționalei II și III, de politică externă), în fața cărora era pus scopul de a cerceta problemele importante ale istoriei moderne și contemporane¹⁸. Prima instituție de pregătire a istoricilor-marxiști a fost Universitatea Comunistă „I.M. Sverdlov”, organizată în anul 1919¹⁹. În locul facultăților de istorie lichidate în anul 1919 la universitățile din Moscova și Petrograd au fost create facultăți de științe sociale (așa-numitele ФОНы) cu secții economice, politico-juridice și istorice²⁰, dar în care procesul de instruire se desfășura prioritar după metodele scolii vechi.

În spațiul istoriei, deși tot mai restrâns, s-a păstrat o pluralitate de teorii și metodologii. Anul de cotitură în acest sens a fost 1929, când conducătorul „oficial” al științei istorice, M. N. Pokrovski, a anunțat sfârșitul „perioadei de

¹⁷ В.А. Дунаевский, *Становление и развитие советской историографии нового и новейшего времени стран Европы и Америки, ИСТОРИЯ США В МГУ*, <http://www.amstud.msu.ru/>.

¹⁸ *Историография истории СССР (эпоха социализма)*, p.55.

¹⁹ *Ibidem*, p. 58.

²⁰ *Постановление о создании факультетов общественных наук от 3 марта 1919 г., Сборник декретов и постановлений Рабоче-крестьянского правительства по народному образованию. Вып.II., Москва; 1920, с.16.*

coexistență pașnică" cu savanții școlii din perioada țaristă. S-a început „epurarea” Academiei de Științe, iar V.M. Molotov, devenit președinte al Sovietului Comisarilor Norodnioci, a declarat că anul 1930 trebuie să fie „...ultimul an de activitate pentru vechii specialiști”²¹. Demararea binecunoscutului proces judiciar *Dosarul academic* al lui S. F. Platonov și a altor procese intentate împotriva unui șir de istorici renumiți în anii 1929-1931 anunța sfârșitul coabitării.

Precauția majorității istoricilor școlii „vechi” în aplicarea metodelor și interpretărilor marxiste, atitudinea ostilă față de noua ideologie a unora, a determinat puterea sovietică să lichideze facultățile de istorie, încă din 1919, prin aceasta urmărindu-se a dezrădăcina „...știința istorică țaristă și metodele ei de pregătire a cadrelor”²².

Victoria bolșevicilor în războiul civil a grăbit „transformarea revoluționară”. În 1920, prin Hotărârea CC al PC a fost adoptată decizia de a crea *Muzeul Marxismului*, care în 1921 s-a desprins de Academie, formând Institutul „K. Marx și F. Engels”²³. Adunarea de partid pe problemele învățământului, care și-a desfășurat lucrările între 31 decembrie 1920 și 4 ianuarie 1921 la Moscova, a luat în discuție propunerile Comisiei pentru reorganizarea radicală a predării științelor umanistice în școala superioară, Creată în noiembrie 1920 și condusă de F.A. Rotștein, Comisia trebuia să revizuiască programele de studiere a științelor umanistice, pentru a sluji la pregătirea cadrelor marxiste, și să elaboreze planul „reformării radicale” a învățământului public²⁴. În baza raportului Comisiei, V.Lenin a emis în 1921 trei decrete privind înființarea așa-numitelor institute „Institute ale Profesurii Roșii” (11 februarie)²⁵ și fixarea minimului științific, obligatoriu pentru predarea în toate școlile superioare a RSFSR (din 4 martie). Pentru a putea preda în instituțiile de învățământ superior ideologizate, fiecare cadru didactic trebuia să posede, conform decretelor, un minim de cunoștințe despre marxism și să împărtășească viziunile partidului de guvernământ; totodată, a fost stabilit controlul asupra cadrelor ce urmau a fi angajate în aceste instituții de învățământ superior.

În 1923, în cadrul universităților din Rusia Sovietică funcționau șapte facultăți de științe sociale, în componența lor fiind incluse facultățile de istorie,

²¹ В.А. Дунаевский, *op. cit.*

²² Л. В. Иванова, *op. cit.*, p.12.

²³ *Историкография истории СССР (эпоха социализма)*, p.55.

²⁴ Л.В. Иванова, *op. cit.*, p.14.

²⁵ И.Б. Берхин, *История СССР (1917-1978)*, Учеб. пособие. 3-е изд., перераб. И доп., Москва, Высш. Школа, 1979. с.325.

de litere și facultățile de drept²⁶. La aceste facultăți au fost create însă secții socio-pedagogice, cu scopul de a pregăti cadrele pentru științele sociale (adică pentru predarea filosofiei marxiste, a materialismului istoric, a ideologiei comuniste în ansamblu). Au fost anulate cursurile „vechi” de istorie, prin care „s-a dat o lovitură zdrobitoare asupra istoriei burgheze” și au fost introduse cursuri noi de „științe sociale” (printre care și *istoria socialismului, istoria mișcării revoluționare, istoria revoluției*). Însă, întrucât noii profesori „nu era suficient pregătiți politic” (nu erau pătrunși îndeajuns de ideologia marxistă și nu era convinsă de veridicitatea ei), elaborarea cursurilor și manualelor noi, bazate pe principiile marxism-leninismului și reorganizarea predării istoriei a „stagnat”. Facultățile de științe sociale erau sub supravegherea Secției de Agitație și Propagandă a CC PCR(b) și a secțiilor respective din organizațiile de partid din Moscova și Petrograd care „rezolvau activ toate problemele legate de activitatea facultăților de științe sociale”²⁷. Subordonarea întregului proces de instruire factorului politic este evidentă. Între 1921 și 1923, Universități Comuniste au fost organizate în nouă orașe din Rusia Sovietică. Ele pregăteau lucrători de partid, profesori pentru școlile de partid, inclusiv profesori de istorie²⁸.

Sub raport instituțional, trebuie remarcată și *Societatea științifică a marxiștilor*, creată în anul 1921, era primul centru ideologic marxist din Petrograd. Un an mai târziu, în 1922, *Asociația institutelor de cercetări științifice din Rusia (ПАИОН)*, cuprindea și Institutul de Istorie²⁹. De o mai mare amploare, *Societatea istoricilor-marxiști* organizată în 1925 pe lângă Academia Comunistă, includea, în primii ani de existență (1925-1929), includea o secție unică de *Istorie a Occidentului*, divizată în acel ultim an (1929) în două secții: de *Istorie a Capitalismului Industrial* și de *Istorie a Imperialismului*. În același an, Institutul de Istorie a fost transferat oficial în cadrul Academiei Comuniste³⁰.

Sub raportul formării cadrelor de propagandă în metodologia marxist-leninistă a istoriei, *Institutul „V.I.Lenin”, Institutul „K.Marx și F.Engels” și Institutul de Istorie a Partidului*, înființate în anii '20 și comasate progresiv în Institutul „Marx-Engels-Lenin” (IMEL) pe lângă CC PC (b). (în 1928 Institutul „V.Lenin” și Institutul de Istorie a Partidului, iar în anul 1931, acestea au

²⁶ S.I. Tioulpanov, *L'enseignement supérieur des humanités en URSS. Études et documents d'éducation UNESCO*, 1962, № 39. p.34.

²⁷ Л. В. Иванова, *op. cit.*, c. 23.

²⁸ *Историография истории СССР (эпоха социализма)*, p.58.

²⁹ В.А. Дунаевский, *op. cit.*

³⁰ *Ibidem*.

fuzionat cu Institutul „K.Marx și F.Engels”), au fost instrumentele centrale. Din 1925, istoricii nemarxiști au fost treptat înlăturați de la pozițiile academice de conducere. Cabinetele Academiei Comuniste conlucrau nemijlocit cu secțiile respective ale Societății istoricilor-marxiști. Din decembrie 1922 Academia a început să publice organul periodic *Mesagerul Academiei Socialiste*³¹. Prima Conferință Unională a istoricilor-marxiști (sfârșitul 1928 – începutul 1929), reliefa avansul „noii istoriografii” preocupată de demascarea capitalismului, a caracterului lui exploatare etc.³².

Instituționalizarea științei istorice marxiste se realiza în URSS pe diverse căi, una dintre cele mai „eficace” fiind represuniile împotriva istoricilor, reprezentanților „școlii vechi”. Aceștia erau siliți să se încadreze în noile organizații de partid din cadrul instituțiilor de învățământ și de cercetări științifice create de bolșevici; concedierea, exilarea, lichidarea fizică erau metode obișnuite practicate de organele de partid și serviciile speciale³³. Lucrările celor care au respins marxismul nu au fost recunoscute. „Patriarhul istoriografiei ruse”, N. I. Kareev, a fost înlăturat de la Universitate³⁴.

Către anul 1929 rețeaua instituțiilor de învățământ superior și de cercetare s-a structurat într-un sistem centralizat, formalizat și dirijat din centru. Organizarea instituțiilor, calitatea cadrelor didactico-științifice, numărul studenților, conținutul programelor de studii erau planificate și orientate spre desăvârșirea „revoluției culturale” și crearea unei noi „societăți sovietice”, spre educarea unui cetățean tipic „homo-sovieticus”.

Acțiunile de epurare din anii '30 s-au răsfrânt asupra istoricilor, mai ales asupra acelor din Academia de Științe. Lansarea primului plan cincinal de către Stalin, în 1928, a coincis și cu o campanie generală împotriva ultimilor istorici „burghezi”. În anii 1929-1930, „epurarea” Academiei de Științe³⁵, cu concedierea a 800 de savanți, a afectat istoricii, culminând, în februarie 1931, prin așa-numitul *Dosar al academicianului C.F. Platonov*³⁶. În 1931, Stalin

³¹ Ibidem.

³² Всесоюзный XVI съезд Коммунистической партии (б). Стенографический отчет, Москва – Ленинград, 1930, с. 417.

³³ W.P. Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, Editura Arc, 1996, p. 24.

³⁴ В. А. Дунаевский, *op. cit.*

³⁵ W.P., Meurs, *op. cit.*, p. 24; Я. Г., Рокитянский. Трагическая судьба академика Д.Б.Рязанова, Новая и новейшая история, 1992, №2, с.122, 123.

³⁶ În istoriografie referitor la acest proces mai este utilizate și sintagmele „dosarul istoricilor” sau mai cunoscut prin denumirea „Dosarul Academiei de Științe”. Брачев В. С. „Дело” академика С. Ф. Платонова, Вопросы истории, 1989, № 5, с. 117-129; Перченко Ф. Ф., „Дело Академии наук”, Природа, 1991, № 4, с. 96-104.

adresa ziarului *Revoluția proletară* o scrisoare în care critica istoricii pentru faptul că „*puneau discutarea axiomelor mai presus de interesele vitale ale Partidului*”, impunând istoricilor propria definiție a noțiunii „*spirit partinic*”³⁷. În acest mod, *misunea istoricului* nu mai era să investigheze în mod critic trecutul, chiar bazându-se pe ideile marxismului, ci să modeleze istoria după axiomele politice la zi și să renunțe la toate celelalte opinii³⁸.

Unul dintre cei mai activi participanți la propaganda comunistă și primul director al Institutului „K.Marx și F.Engels” a fost D.B. Reazanov. Acesta nu se considera leninist, dar cunoașterea temeinică a lucrărilor lui Marx și Engels îl apropia de bolșevici. El menționa: „eu nu sunt bolșevic, nici menșevic și nici leninist. Eu sunt doar marxist, și, ca marxist, sunt comunist”³⁹. Însă spiritul său activ a trezit nemulțumirea conducerii politice, el fiind destituit din funcția de director al Institutului în 1931, exclus din partid și exilat în orașul Saratov; arestat în 1937, el a fost executat în 1938⁴⁰.

În anii '30-40, în știința istorică sovietică s-a reliefat tendința de renunțare la vechile tradiții istoriografice și la izolarea ei de metodele istorice occidentale. Clișeele teoretico-metodologice trasate de faimosul *Scurt curs al istoriei PC(b)* au devenit obligatorii pentru istoricii sovietici, determinând un stil dogmatic de interpretare a trecutului⁴¹. Pentru a consolida regimul stalinist, istoricii trebuiau să rescrie istoria, iar pentru a sublinia modul în care popoarele Uniunii Sovietice au împărtășit trecutul comunist, trebuia dedicat mai mult spațiu istoriei prerevoluționare, eroilor ei, „*trecutului comun trăit de popoarele URSS*”⁴².

Întărirea regimului și schimbarea de optică ideologică a lui Stalin s-au tradus în deceniul patru al secolului XX prin desființarea, urmare a deciziei SCN (Sovietului Comisarilor Norodnici) din 8 februarie 1936, Academiei Comuniste, institutele din subordine (inclusiv Institutul de Istorie) trecând în cadrul Academiei de Științe a URSS⁴³. Istoricilor le-a fost rezervat de către Stalin un mare rol în bătălia cu „cosmopolitismul”. Campania trasa calea lumii sovietice, izolată de cea universală, dar „confirmând” întâietatea științei comuniste în toate domeniile.

³⁷ *Пролетарская революция.*

³⁸ W. P. Meurs, *op. cit.*, p. 24.

³⁹ Вестник Коммунистической Академии, 1924, № 8, с. 392.

⁴⁰ В.А. Дунаевский, *op. cit.*

⁴¹ A. Țăranu, *Istoriografia Națională imperativ al timpului*, în „Revistă de istorie a Moldovei”, 1992, nr. 1, p.3-4.

⁴² W. P. Meurs, *op. cit.*, p. 25.

⁴³ В.А. Дунаевский, *op. cit.*

Teroarea științei nu trebuie însă înțeleasă doar ca rezultat al represiunilor, în sensul exterminării oamenilor, cărților, convingerilor sau lichidării științelor înseși. Represați într-un anumit sens s-au dovedit a fi și savanții, chiar dacă nu au fost cuprinși în vâltoarea execuțiilor. Majoritatea lor, supunându-se birocrăției de partid, și-au păstrat normele profesionale, fiind siliți să trăiască cu conștiința scindată, cu morala dublă⁴⁴. Procesul de instituționalizare a învățământului istoric superior și a științei istorice sovietice reprezintă astfel politica de ideologizare și, consecutiv, de represare a reflectării trecutului promovată de statul sovietic.

- Résumé -

Dans cet article on analyse le procès de l'institutionnalisation de la formation historique supérieure en URSS. On met en relief les directions de la politique de l'Etat soviétique dans le domaine de la formation supérieure historique et la science historique. On a apporté les preuves de l'intervention grossière du parti-Etat et de l'homme-Etat - Staline à la vie didactico-scientifique des écoles supérieures et des centres de recherches.

Par le prisme procès de l'institutionnalisation de la formation historique supérieure et de la science historique se découvre la politique de l'Etat soviétique de l'idéologisation et la répression de la science historique, de l'établissement du marxisme comme la base idéologique de son enseignement et recherche.

⁴⁴ М. Г. Ярошевский, *op. cit.*, p. 10-12.

Studii și articole

Ovidiu Buruiană

**DIFICILA SITUAȚIE INTERNĂ A PARTIDULUI
NAȚIONAL LIBERAL DUPĂ MOARTEA LUI
I.G. DUCA (DECEMBRIE 1933)**

Partidul Național Liberal cucerise puterea în noiembrie 1933, o dată cu însărcinarea regală ca I. G. Duca să formeze guvernul. Dar exercitarea ei presupunea o serie de inconveniente de ordin public pe direcția Regelui și a respectării de către acesta a regimului generat de Constituția din 1923. I. G. Duca, noul președinte al Consiliului de Miniștri, declarase într-un cerc de prieteni că urma să vorbească altfel cu purtătorul de Coroană atunci când va avea majoritatea parlamentară¹. Fraza sintetiza în fond starea sistemului politic, dominat de intervenționismul regal, dar în care instituirea unor practici democratice, cel puțin în privința legitimității politice conferite de alegeri, devenise o cerință pentru actorii majori ai scenei publice de până atunci, liberalii și național-țărăniștii. În subsidiar, I. G. Duca evidenția chestiunea formațiunii liberale, în care mulți aveau nostalgia unui alt tip de putere, manifestată în secolul al XIX-lea și în anii '20 prin Ion C. Brătianu și fiul său, Ionel Brătianu. Tendințele democratice pe care le cunoștea sistemul politic românesc, ca rezultat al disciplinării marilor partide (P.N.L. și P.N.Ț) dar și ca formă a acestora de a constrânge factorul monarhic la predictibilitate, au coexistat în anii '30 cu exprimarea tot mai coerentă a dușmanilor societății deschise, pentru a prelua o sintagmă cunoscută din filosofia politică. Radicalismul politic venit din spațiul dreptei politice românești sau autoritarismul regal au reprezentat tot mai mult un loc comun al manifestării politice românești. Spre sfârșitul deceniului al

¹ Variantele diferă în funcție de autor, iar sursele sunt obscure; dar se încadrează cu tendințele liberalilor față de Carol al II-lea structurate până atunci.

patrulea, ele au devenit alternativă reală la sistemul politic dezvoltat în România modernă.

1. Asasinarea lui I. G. Duca. Discuția despre crimă. „Beneficiarii”

Faptele nede ale evenimentului sunt în general cunoscute, în pofida unor amănunte care diferă la un autor la altul, memorialist sau istoric². În scara zilei de vineri 29 decembrie 1933, I. G. Duca a murit pe peronul gării din Sinaia, asasinat de trei tineri legionari, Nicolae Constantinescu, Ion (Iancu) Caranica și Doru Belimace, prinși imediat după aceea sau în zilele următoare. Primul ministru al României aștepta trenul care să-l ducă la București, după o audiență târzie la Regele Carol al II-lea. Lucrurile scrise ulterior despre acest moment major din istoria interbelică sunt interpretare, dorință de a înțelege rațiunile gestului, responsabilitățile și urmările lui pentru actorii politici și pentru societate în ansamblu. „Firlele complotului” duc aproape oriunde, după cum istoricul așează faptele, în condițiile în care atitudinile și discursurile politicianiste ale multor actori sunt blamabile și pot fi puse într-o relație de interes. În fața unei noi guvernări liberale, orbiți de patima politică sau găsind în desemnarea liberalilor o confirmare ideologică a propriei acțiuni, oameni politici sau intelectuali radicali antiliberali (Nae Ionescu, Nichifor Crainic³ etc.) creaseră tensiunea publică „vinovată”, în viziunea multora, de actul în sine. Octavian Goga, Gheorghe Brătianu sau chiar Iuliu Maniu, în „România nouă” de la Cluj, afirmă că liberalii alcătuiau „guvernul străinilor”, că Duca era un „străin de

² Fără a face un excurs bibliografic, bune analize ale momentului pot fi găsite în Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paideia, 1999, p. 281-282 și Hans-Cristian Maner, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, traducere de Adela Motoc, prefață de Florin Constantiniu, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 119-122, deși motivația că măsurile represive le-au servit protestatarilor ca stimulent pentru aplicarea unor mijloace violente este discutabilă în fond. Vezi și Armin Heinen cu o prezentare a preliminarilor asasinatului (Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, traducere din germană de Cornelia și Delia Eșianu, control științific Florea Ioncioaia, București, Editura Humanitas, 1999, p. 238-242).

³ Moartea studentului legionar Virgil Teodorescu la Constanța, pe când lipsea afișe electorale, a fost adusă în discuție pentru a sugera răzburarea legionarilor. Nae Ionescu publicase în prima pagină a „Cuvântului”, din 25 noiembrie 1933, articolul *Când ne vom dezmetici?*, în care îl prezenta pe I.G. Duca drept omul incapabil de a stăpâni situațiile, iar pe tinerii naționaliști drept niște victime. Articolul a fost considerat o instigare la violență (Nae Ionescu, *Când ne vom dezmetici*, în „Cuvântul”, nr. 3084, 25 noiembrie 1933, apud Nae Ionescu, *Între ziaristică și filozofie. Texte publicate în ziarul „Cuvântul” (15 august 1926-26 martie 1938)*, Iași, Editura Timpul, 1996, p. 165-167). Vezi și Valeriu Răpeanu, *I. G. Duca*, București, Editura Fundației PRO, 2004, p. 99-100. Asupra lui Nichifor Crainic, vezi articolele din „Calendarul”, cu acuzațiile aduse guvernului liberal, camarilei, masoneriei etc. pentru tot ce „urma să se întâmple”.

neam și de lege” care înăbușă mișcarea naționalistă din România, că noul premier urma să plătească numirea prin acordul ca în țară să intre 150 000 de „jidani” din Germania ș.a. În ideea revoluției naționale, Duca era desemnat drept subiectul vendetei publice, sugera un ziarist de stânga⁴. Dar jocul politicianist a articulat crima, nu a determinat-o direct.

Beneficiarii asasinatului, cei care eventual să o fi conceput și provocat, așteptând urmări previzibile, nu sunt însă de găsit. Complotul nu a putut fi dovedit, în pofida a ceea ce așteptau unii liberali⁵. Desemnați drept responsabili direcți, legionarii s-au manifestat mai curând confuz în direcția premeditării actului. Conducerea mișcării avea un control relativ asupra membrilor. Teama de posibila răsfrânge asupra întregii formațiuni a unei acțiuni marginale, autonomă sub raportul controlului exercitat de Centru, dar exprimând Legiunea prin cultura politică a violenței, a fost una din marile spaime ale lui Corneliu Zelea Codreanu în întreaga perioadă interbelică. Această frică a condus, de altfel, la efortul de sistematizare a formelor de manifestare publică a Mișcării și a unui corpus de practici și de idei în anii '30⁶. Însă uniforme distinctive, adăugate discursului

⁴ Tudor Teodorescu-Braniște, *După asasinarea lui Duca*, în „Cuvântul liber”, nr. 9, 6 ianuarie 1934, p. 6-7, *apud* „Cuvântul liber” în *apărarea independenței României*, ediție îngrijită, indice analitic și indice de persoane de Ion Ardeleanu, studiu introductiv de Ion Ardeleanu și Mircea Mușat, București, Editura Eminescu, 1982, p. 95-100. Asasinarea lui I. G. Duca a permis desfășurarea unei noi etape din lupta P.N.L. împotriva lui Gheorghe Brătianu și a formațiunii acestuia. Faptul că se manifestase favorabil Mișcării în zilele lui decembrie 1933, „acordul” cu legionarii încheiat de acesta în decembrie 1933 era semnificat ca fiind apologia asasinării lui I. G. Duca, ulterior Victor Iamandi stabilind o legătură directă între evenimente. C. C. Giurescu a fost acuzat că, în seara lui 30 decembrie 1933, în județul Putna, în locuința șefului local al Gărzii de Fier, a făcut apologia actului (*Discurs rostit în numele guvernului, la discuția adresei de răspuns la Mesajul Tronului în Ședința Camerei de la 17 Decembrie 1934, după note stenografice, în Politica națională de stat. Politica naționalizării orașelor, minoritățile etnice și alte chestiuni*, București, Imprimeriile Independența, 1935, p. 66).

⁵ Subsecretar de stat în Ministerul de Interne, Victor Iamandi declarase în Cameră că era necesară condamnarea întregii Gărzii, nu doar a atentatorilor, complotul urmând a ieși la iveală în fața justiției (cf. M.O., III, nr. 18, 10 martie 1934, ședința din 6 martie 1934, *apud* Armin Heinen, *op. cit.*, p. 243-244).

⁶ Vezi *Cărticica șefului de cuib* sau circularele căpitanului. După părerea mea, acțiunea celor trei tineri de revoltă și răzbunare față de abuzurile autorităților în alegeri este mai curând o reacție la discuțiile radicale din cadrul cuiburilor (Corneliu Zelea Codreanu vorbea în acest sens, metaforic cred, de 200 de morminte necesare biruinței). Este o întreagă literatură pe această problemă, cu evidențierea rolului Căpitanului, care s-a ascuns imediat, cu avertismentele generalului Gheorghe Cantacuzino Grănicerul către Duca privind posibilitatea unor violențe contra lui. Scrisorile unor lideri legionari adresate lui I. G. Duca la începutul lui decembrie precum că „Dumneata și Titulescu v-ați iscălit moartea”, intrate în substanța analizelor istoriografice de stânga asupra evenimentului, mi se par problematice ca aparținând conducerii Legiunii, ele neindicând sursa (după mine, primul care utilizează argumentul este Gheorghe Matei, în *Cum a*

extremist și acțiunii atipice promovate de legionari ca argumente împotriva nedreptății și abuzurilor, au creat impresia unui război civil; grupurile propagandistice ale legionarilor dădeau imaginea unor „detașamente de șoc” prin convingerea politică și prin insistența neobișnuită spațiului politic românesc, justificând astfel represiunea guvernului sub lozincă păstrării ordinii⁷.

Pe de altă parte, pentru mulți istorici Carol al II-lea a părut un *deus ex machina* al acelor zile, manipulând oamenii și evenimentele pentru a-și întări poziția în cadrul sistemului de putere. Discuția este una mai largă și nu am de gând să reiau aici decât elementele ei centrale, care cuprind atitudinea regelui față de corpul neînsuflețit al lui I. G. Duca, problema instituțiilor statului și politica lui față de legionari. Comportamentul lui Carol al II-lea la aflarea veștii despre asasinat și, ulterior, față de familie, așa cum este descris de Constantin Argetoianu, dovedește relațiile reci existente anterior între cei doi actori politici. Regele ar fi dorit să expedieze cadavrul fostului său prim-ministru imediat la București și doar în ultimă instanță l-a pus într-o sală de jos a Peleşului, lângă camerele servitorilor; nu s-a dus să îl vadă și nici nu a trimis nici o floare. Nu s-a întâlnit cu nici un membru al familiei Duca pentru a exprima personal condoleanțe. Consiliat de Serviciul de Siguranță, care prevedea un nou atentat, pretextând prin urmare o infecție gripală, Suveranul nu a participat la funeraliile naționale din 2 ianuarie 1934⁸.

Al doilea aspect vizează vulnerabilitatea dovedită a instituțiilor statului, care nu au putut asigura securitatea primului ministru, deși acesta primise amenințări

fost asasinat I. G. Duca, „Magazin istoric”, anul I, nr. 3, iunie 1967, p. 13). Formă de legitimare a propriei violențe, apropiată Legiunii au considerat că asasinarea lui Duca era strâns legată de modul aducerii lui la putere; mai precis de presupusa condiționarea impusă de rege și camarila sa, de cercurile masonice (prin Pangal, cel care conducea Marea Lojă națională română), de finanța internațională (avându-l drept „delegat” pe Charles Rist, care l-ar fi vizitat pe Duca cu câteva săptămâni înainte de obținerea guvernării). În discursul legionar, Duca însuși este prezentat doar ca o victimă colaterală, semnarea la 9 decembrie 1933 a actului de dizolvare a Gărzii de Fier, singura condiție pentru obținerea puterii, făcându-se sub pecetea „am semnat pentru că era nevoie pentru țară să semnăm, dar eu personal mă aștept la orice”. Un apologet al mișcării legionare, V. Blănuș-Flamură, deplânge asasinarea lui I. G. Duca, justificând-o însă, și prin faptul că ea actul era legat, în viziunea lui de uciderea ulterioară a Căpitanului (V. Blănuș-Flamură, „Batalioanele morții”. Adevărul în moartea primului ministru liberal I. G. Duca. 29 Decembrie 1933. Blestemul atentatelor politice, București, Editura Sepco S.R.L., 2001, mai ales p. 93-99).

⁷ Cf. „Cuvântul” din 27 noiembrie 1933, „Adevărul” din 24, 26, 28 noiembrie și 5 decembrie 1933, apud Armin Heinen. *op. cit.*, p. 239.

⁸ Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al X-lea, Partea a VIII-a (1932-1934), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 268-270; Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916-1939*, ediție Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 201.

cu moartea⁹. Poliția și *Siguranța* par că nici nu au existat în momentul atentatului, constata Radu Rosetti¹⁰, fapt care a alimentat zvonistica timpului cu privire la interesul Regelui și complicitatea lui în săvârșirea actului. Greșeala lui Duca era aceea de a fi acceptat puterea fără instrumentele ei, armata, poliția, *Siguranța* și politica externă, care rămăseseră în mâna oamenilor regelui, sublinia și Eliza Brătianu¹¹. Este dificil din perspectiva istoricului să stabilești situații, întrucât ele se circumscriu rareori unui scenariu coerent; unitatea textului este dată mai curând prezumată, convingerile noastre anterioare fiind decisive. Multe fapte devin interpretabile în contextul dispariției brutale a liderului liberal. De exemplu, elementul invocat de cei care-l implică pe Carol al II-lea ca actor în asasinat privind cererea regală ca Duca, pe care monarhul îl știa amenințat cu moartea, să nu mai vie membrii Cabinetului la dânsul la Sinaia, ci să aducă primul ministru, în acel sfârșit de an, decretele tuturor ministerelor. Dar, faptul ține, cred, mai curând de o practică balcanică a superficialității și lipsei de rigoare formală de care dădeau dovadă factorii decizionali ai țării. Pe de altă

⁹ În amintirile Nadiei Duca, fostul ei soț primise acasă scrisori și telefoane, prin care era somat să demisioneze, amenințat că va fi ucis, că familia îi va fi supusă torturilor (D. Sorescu, *De vorbă cu Doamna Duca*, în „Magazin istoric”, anul I, nr. 3, iunie 1967, p. 17). După Gheorghe Matei, existase și anterior, pe 27 decembrie, o încercare de asasinat acasă, pe străzile Capitalei, la președinția Consiliului de Miniștri, dejucată involuntar prin faptul că mașina o luase în altă direcție (Gheorghe Matei, *art.cit.*, p. 14).

¹⁰ ANIC, Fond Rosetti, ds. 94 / 1932-1934, *Jurnal* (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934), f. 106 v. (în continuare Radu Rosetti, *Jurnal...*). Mai multe argumente erau aduse, ca urmare a zvonurilor fragmentare pe care le avea, cu privire la ciudatul comportament al instituțiilor statului: agenții de *Siguranță* care-l întovărășiseră pe Duca la Sinaia coborâse abia la Brașov, unde au fost găsiți „beți morți”; la fel se petrecuseră lucrurile și cu șeful agenților *Siguranței* din Sinaia; Nicolae Constantinescu era sub supravegherea Poliției (după cum afirma un C. R. Sturdza), soția lui Stângaciu, directorul *Siguranței* Statului, era redactor la un ziar de dreapta, apropiat de Gardă (Ibidem, f. 113 v.-114). A circulat și zvonul că vagonul de protocol nici nu fusese însoțit de agenții *Siguranței* (D. Sorescu, *art.cit.*, p. 18). După Armand Călinescu, fost subsecretar de Stat la Ministerul de Interne, *Siguranța* deși cunoștea, potrivit lui Eugen Cristescu șeful Serviciului Român de Informații, numele atentatorilor, fusese lipsită de vigilență în ziua atentatului (Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 200). La rândul său, Grigore Gafencu constata amatorismul organelor de *Siguranță* („neglijență, drept vorbind, criminală în jurul siguranței primului-ministru”), raportat la pregătirea, disciplina și fanatismul atentatorilor (Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929-1939*, ediție Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 314-315). Și Mihail Romniceanu afirma retrospectiv că Duca fusese asasinat, deși chiar generalul Cantacuzino-Grănicerul, prieten personal cu omul politic liberal îl avertizase, dar serviciul de *Siguranță* nu adoptase nici o măsură (ACNSAS, fond I 3051, ds. Romniceanu Mihail, f. 203). Atentatul fusese bine pregătit (arsenalul din dotare cuprindea revolvere St. Etienne de 8 mm., un revolver semiautomat de 11 mm. și 17 petarde care detonau cu zgomot de obuz), iar atentatorii erau perfect informați, ei declarând ulterior că doriseră să-l omoare pe I. G. Duca la sosire, dar nu atât paza, pe care o considerau slabă, cât prezența mai multor oameni politici îi împiedicaseră (Gheorghe Matei, *art. cit.*, p. 14).

¹¹ Radu Rosetti, *Jurnal...*, f. 107.

parte, șeful Siguranței, generalul Stângaciu, arunca o parte din vina asasinatului chiar asupra liberalilor, care, în momentul venirii la putere, înlocuiseră polițiști destoinici prin agenți electorali nepricepuți și bețivi. De asemenea, I. G. Duca, deși „vânat” de legionari, nu a dorit să fie luate măsurile de siguranță necesare, spre nu a amplifica scandalul politic prin arestări și alte atitudini de ordine¹². El însuși nu a atribuit decretului de dizolvare a Mișcării Legionare importanța pe care i-a acordat-o posteritatea. Primul ministru nu a luat, în consecință, nici o măsură de apărare, cu o săptămână înainte de atentat mergând la cinema cu soția sa, pe Calea Victoriei, singur¹³. Era poate și un aspect de fatalitate în atitudinea sa, Duca afirmând că „dacă vor să mă aibă, mă vor avea, nu poate nimeni să mă scape”¹⁴. Cred însă că pentru oamenii politici sau pentru autoritățile perioadei, dificultatea de a accepta posibilitatea unui atentat a jucat un rol important în desfășurarea evenimentelor din seara zilei de 29 decembrie, ceea ce arăta, o dată în plus, fragilitatea tuturor în fața radicalismului politic. „Primejdia începe abia acum”, prognoza Grigore Gafencu¹⁵. Raportat la omor și la urmările sale pe relația dintre Carol al II-lea și liberali, problema cu adevărat importantă pentru mine constă în „tăcerea” din jurul lui Ion Inculeț, ministrul de Interne, dar considerat „omul Regelui”, care nu a fost acuzat (oficial sau neoficial) de deficiențele sistemului de securitate din jurul premierului, fiind deresponsabilizat astfel¹⁶. Nimeni dintre șefii serviciilor de ordine nu și-a dat demisia din funcție, după știința mea, nesimțindu-se răspunzători în nici un fel pentru faptul că nu împiedicaseră asasinatul.

Privitor la ultima chestiune ridicată, relația dintre Carol al II-lea și legionari a dat naștere la speculații. Căutat de autorități, dar prevenit de secretarul particular

¹² Ibidem, f. 181. Eugen Cristescu îl acuză pe I. G. Duca, că deși fusese prevenit asupra unui posibil atentat, înfrânse el însuși prescripțiile, neacceptând o percheziție la casa generalului Zizi Cantacuzino (Cf. Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 200).

¹³ Pamfil Șeicaru, *Un om necunoscut: I. G. Duca (1879-1933)*, în *Scriseri din exil*, vol. II, *Portrete politice*, ediție îngrijită și prefăcută de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 276.

¹⁴ D. Sorescu, *art. cit.*, p. 18. În fața amenințărilor scrise sau verbale privind posibila suprimare a sa, Duca îi spunea lui Constantin Xenii că îi este indiferent ce va fi cu persoana lui, el fiind dator pentru salvarea țării să facă ceea ce a făcut și având conștiința că și-a îndeplinit datoria; că putea pieri, dar acesta era riscul însărcinării de a guverna (George I. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, vol. II, Ion Dumitru-Verlag, München, 1984, p. 102 și urm., *apud* Valeriu Răpeanu, *op. cit.*, p. 111-112).

¹⁵ Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 315.

¹⁶ Deși amenințările la adresa lui I. G. Duca erau numeroase, doar doi sergenți fuseseră trimiși pentru paza casei din Str. Cometei (D. Sorescu, *art. cit.*, p. 18). Vezi această întrebare asupra rolului lui Ion Inculeț și în Henri Prost, *Destin de la Roumanie (1918-1954)*, préface d' Albert Mousset, Paris, Éditions Berger-Levrault, 1954, p. 67.

al Regelui (Puiu Dumitrescu), Corneliu Zelea Codreanu părăsise casa generalului Cantacuzino-Grănicerul din Capitală, unde stătuse ascuns în contextul evenimentelor, pentru ca apoi să găsească adăpost o rudă a Elenei Lupescu (d-na Crăinicescu). Pentru mulți a fost o dovadă a duplicității regelui, dublată ulterior de indulgența cu care au fost tratați, din perspectiva contemporanilor făptașii direcți ai asasinatului la proces și de achitarea celor considerați „responsabili morali” (în principal Corneliu Zelea Codreanu). „Căpitanul” apăruse, de altfel, direct la Tribunal pe 25 martie, în momentul sentinței, după ce ar fi aflat de sugestia Regelui făcută judecătorilor, de condamnare doar a „nicadorilor”¹⁷.

Nu cred să fi existat o dilema „regală” în acele zile, legată de vinovăția explicită (mustrări de conștiință, simțind partea de răspundere proprie pentru actul în sine) sau de sentimentul de bucurie resimțită la moartea fostului om politic, adescori adversar, Carol al II-lea nedorind să se întâlnească cu apropiații celui decedat pentru a nu i se citi nimic pe chip, după cum afirmă Argetoianu¹⁸. Problema Regelui ținea de poziția lui în cadrul spațiului politic. El nu a avut nici o simpatie pentru I. G. Duca, ministru sub înaintașii săi Carol I și Ferdinand, sau sub Regență, dar mai ales anticarlist constant și susținător al actului din 4 ianuarie 1926 în timpul exilului său. Regele i-a încredințat formarea guvernului în lipsa unor soluții proprii, la care s-a adăugat considerația pentru figura proeminentă a vieții publice românești care era Duca prin experiența politică, prin autoritatea simbolică a cinstei sale exemplare și a înaltei conștiințe a răspunderii. I. G. Duca reprezenta în plus partidul liberal, formațiune cu o tradiție politică îndelungată și care dăduse măsura capacității ca organizație politică într-o perioadă de opoziție dificilă. Liderul liberal era însă un șef de guvern cu toate calitățile nedorite de Carol al II-lea, după cum afirma Pamfil Șeicaru. Urmat de puternicul Partid Național Liberal, el putea fi, sub aparența împăciuitoare, de o „intransigență morală prea puțin comodă pentru rege”¹⁹. Prin moartea lui I. G. Duca, Regele redevenea actorul major al jocului politic. Forța Partidului Național Liberal diminuase prin asasinatul din decembrie 1933, în absența reală de personalități liberale capabile să preia greaua sarcină a partidului și a guvernării.

¹⁷ Gheorghe Matei, *art. cit.*, p. 13 și 15.

¹⁸ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 268-269.

¹⁹ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor naționale, țărănist și național țărănist*, partea I, partea a II-a, ediția a II-a, îngrijire, note, postfață de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 2000, p. 375.

2. Liberali și dispariția lui I. G. Duca.

Moartea lui Duca a căzut „ca un trăsnet asupra partidului”, după cum retrăia ulterior momentul Mihail Romniceanu²⁰. Murise la postul lui, ceea ce îl făcea pe Radu Rosetti, care nu avusese anterior cuvinte de apreciere față de liderul liberal, să exclame „cinste lui !”²¹. De altfel, emoția morții a reconciliat pe mulți liberali cu fostul lor șef. Un volum în limba franceză a fost publicat imediat de către Vasile G. Chivaran și Emile G. Timiș, cuprinzând biografia celui dispărut, fragmente din conferințele sale, cuvântările rostite la înmormântarea sa, articole apărute în presa românească și străină sau telegramele de condoleanțe trimise²².

„Țara era lovită în temeliile ei”, scria editorialistul de la „Viitorul”, identificându-l pe I. G. Duca cu omul politic și de stat român prin excelență, format la marea școală politică în care preocuparea de binele obștesc era singura preocupare. În concurența politică din spațiul națiunii, Duca era desemnat drept „omul naționalismului profund, mucenicul naționalismului”. Inevitabila proiectare a fostului prim ministru la nivelul țării a constituit un mesaj prioritar al presei liberale în acele momente de cumpănă. Fostul lider era înfățișat drept „unul din marile nădejdi ale timpului de față”, „șeful guvernului consolidării și liniștei țării”, o minunată alcătuire de calități, o sinteză vie a tuturor speranțelor și a tuturor chezașilor de înfăptuire politică și socială din țara noastră. Sobrietatea, inteligența strălucită, puterea de muncă pusă în serviciul țării îl plasau pe Duca în succesiunea înaintașilor la șefia formațiunii liberale. Identificată cu partidul, viața fostului lider se împletea cu toate evenimentele mari prin care trecuse România în sfertul de secol de după 1900. În reprezentarea subiectivă a liberalilor, Duca părea menit să înobileze și să purifice o epocă istorică atât de agitată, iar programul lui politic se suprapunea „nevoilor de mântuire” ale statului. A fi „pe linia marelui defunct” a constituit o miză legitimantă pentru guvern, în condițiile tragismului situației și a recunoașterii publice a însemnătății lui Duca. După cum afirma în comunicatul dat imediat după asasinat, confruntat cu radicalismul politic, Executivul trebuia să stăpânească situația și să dea țării liniștea, să stea de veghe ca „demența celor care nu au nimic de pierdut să nu tulbure viața politică a României”. Răzbunarea

²⁰ ACNSAS, fond I 3051, ds. Romniceanu Mihail, f. 205.

²¹ Radu Rosetti, *Jurnal ...*, f. 106 v.

²² Jean G. Duca. *Brève synthèse de la vie et l'œuvre d'un illustre européen, d'un grand patriote et „homme” parmi les hommes, ainsi qu'un aperçu des derniers événements de Roumanie*, Institut „Eminesco”, Bucurest, 1934.

morții lui I. G. Duca nu se putea face prin ură, ci „prin opera de pace socială, dusă cu puteri unite”²³.

Orația funebră a liberalilor amintește de discursul structurat la moartea lui Ionel Brătianu, în noiembrie 1927. În mod similar, dispariția lui Duca a permis accentuarea unui cult propriu al fostului șef liberal, care ilustra, ca și în cazul personajului tutelar al discursului cultic, propensiunea spre sacralizarea liderilor, natura premodernă a culturii politice liberale finalmente, precum și problemele interne ale partidului liberal. Moartea de martir, în clipa victoriei sale, asasinat după lupta dificilă pentru a readuce partidul la putere, a generat în bună măsură „memoria” lui I.G. Duca printre liberali.

2.1. Problema guvernului și a partidului după dispariția lui I. G. Duca. Gheorghe Tătărescu și Dinu Brătianu.

Proclamația guvernului către Țară evidențiază monstruozitatea crimei, faptul că Duca murise, ca un crou, la postul „de datorie”, dând dovada de abnegație, de patriotism și de jertfă. Guvernul urma să-și facă la rândul său datoria și să asigure liniștea. Instituirea stării de asediu în unele orașe (București, Cluj, Cernăuți, Iași, Chișinău, Galați, Constanța, Timișoara, Oradea) și în județele Dâmbovița și Prahova s-a decretat, începând cu 30 decembrie 1930. Cenzura a fost aplicată pe tot cuprinsul țării, unele ziare cu orientare de dreapta (precum „Calendarul”, „Cuvântul” ș.a.) fiind suspendate; zeci de persoane (între care regăsim pe Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Dragoș Protopopescu, dr. Victor Gomoiu, Grigore Forțu etc.) au fost arestate, puse în directă legătură cu asasinatul²⁴.

Fervoarea guvernamentală sublinia șocul resimțit de liberali o dată cu asasinarea lui Duca, în condițiile în care dispărutul simboliza liderul politic capabil și șeful de guvern suficient de abil și respectat încât să asigure coerența guvernării. Mențiunea din comunicatul oficial al guvernului că I.G. Duca întruhipa munca și răspunderile cele mai grele în opera de ridicare și de întărire a statului nu reprezenta un text formal. În partid se produsese un vacuum de putere. Contestat anterior de liberali proeminenți pentru modul său de conducere, I. G. Duca era legitimat de reușita politică din acel an, readucerea formațiunii la putere după îndelungata perioadă de opoziție, precum și de faptul că rămăsese în partid printre pușinii din generația care făcuse prin decizie directă România Mare. „Singurătatea” lui I. G. Duca în ordinea puterii și absența altor

²³ „Viitorul” anul XXV, nr.7786, luni, 1 ianuarie 1934.

²⁴ „Viitorul” anul XXV, nr.7786, luni, 1 ianuarie 1934; vezi și Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 315.

lideri naționali de necontestat explică dezorientarea liberalilor, greutatea cu care ei au reacționat față de evenimente. Dacă în noiembrie 1927, Vintilă Brătianu fusese numit imediat după dispariția fratelui său președinte de către Comitetul Central, preluând în mod automat și conducerea guvernului, iar desemnarea lui I. G. Duca se făcuse, în decembrie 1930 (la moartea lui Vintilă Brătianu), în mod similar, el fiind confirmat ulterior prin congresul din februarie 1931, trei ani mai târziu partidul a fost în imposibilitatea să acționeze unitar și coerent față de evenimentele în curs, întrunindu-se la aproape o săptămână aproape după asasinarea lui Duca pentru a-și desemna noul șef. Mesajul către șefii organizațiilor județene ale Partidului Național-Liberal a fost semnat de Gheorghe Tătărescu, secretarul general al partidului²⁵. Dar, în acel tragic sfârșit de an 1933, era dificil ca liderul gorjean să-i succeadă lui I. G. Duca în toate funcțiile. Lipsit de susținere în partid, în sensul unor legături construite în timp cu cadrele liberale, el nici nu a emis pretenții la șefia formațiunii și a guvernului. Opoziția lui Carol al II-lea din noiembrie 1933 față de numirea lui Tătărescu la Interne și chiar dificultățile făcute lui Duca în legătură cu desemnarea la Industrie și Comerț au contribuit la reținerea celui care era, formal, prin demnitatea partinică, al doilea în ierarhia partidului²⁶.

Dezorientați și puțin convinși de locul partidului în ordinea puterii după aflarea veștii despre asasinat, miniștrii liberali s-au întâlnit în biroul lui Incuțel, iar Richard Franasovici a cerut telefonic Regelui instrucțiuni. Marginalizat în noiembrie 1933 de forța dovedită de P.N.L. în opoziție, Carol al II-lea redevenise brusc și neprevăzut factorul central al desfășurărilor politice. Solicitarea acestuia ca cel mai vechi dintre miniștri, adică dr.-ul C. Angelescu (care a și plecat imediat la Sinaia împreună cu Franasovici), să vină la Peleş a reprezentat normalitatea în acele condiții de criză și a arătat, totodată, lipsa de proiect a regelui față de noua situație. La câteva ore după moartea lui I. G. Duca, dr. C. Angelescu era numit în fruntea Cabinetului, pe temeiul vechimii ca ministru în funcțiune și al vârstei. El a depus jurământ ca președinte al Consiliului, fără însă ca ceilalți miniștri, ieșiți din demnitățile lor publice prin moartea lui Duca, să îndeplinească și ei această formalitate pentru a putea

²⁵ *Către organizațiile Partidului Național-Liberal*, în „Viitorul”, anul XXV, nr.7785, duminică, 31 decembrie 1933.

²⁶ Regele nu putea uita epoca în care Partidul liberal se opunea revenirii sale și în care Gheorghe Tătărescu, ca subsecretar de stat la Interne, deținea un rol central în adoptarea măsurilor anticarliste, în instrumentarea hotărârii guvernului liberal de a împiedica pe orice cale intrarea lui Carol în țară; ulterior, în atacurile furibunde prin presă și de la întrunirile politice, Tătărescu, cu marile lui calități oratorice, avusese de asemenea o poziție însemnată în campania liberalilor (Amedeu Bădescu, *op. cit.*, f. 160, *apud* Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal (1944-1948)*, București, Editura Tritonic, 2003, p. 19).

funcționa legal²⁷. Aspectele formale jucau însă un rol marginal în acele momente. Având credința că dețin încă decizia, membrii notabili ai partidului au acceptat numirea dr.-ului Angelescu ca pe un provizorat, până la alegerea noului șef liberal, deși cunoșteau jocul apropiat de interesele Palatului făcut de noul prim-ministru în anii 1931-1933.

O dată în plus, ei au ezitat să acționeze. Lipsa lor de decizie s-a perpetuat și după înmormântarea lui Duca, atunci când proiectata întrunire a Delegației permanente a partidului a fost amânată sub pretext de „oboseală”, conform Elizei Brătianu, extrem de critică față de desfășurarea evenimentelor din partid²⁸. Absența soluțiilor valabile din punct de vedere politic i-a făcut, în fapt, vulnerabili pe liberali. „Șușoteala” din ziua funeraliilor, pe care o observa Constantin Argetoianu, este legată de coagularea unor grupuri care să revendice puterea în interior și să câștige favoarea regală²⁹. Ulterior, faptele au fost mai curând confuze, zvonurile colportate adeseori de răuvoitori sau adversari prezentând o luptă disperată pentru conducerea partidului, în care Regele a deținut rolul principal. Desemnându-l ca premier pe Gheorghe Tătărescu, el trecea peste cutuma care stabilea ca șeful guvernului să fie președintele partidului la putere și forța schimbarea sistemului politic românesc³⁰.

²⁷ Vezi Decretul prin care dr. C. Angelescu, ministru al Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, devenea și președinte al Consiliului de Miniștri în „Viitorul” anul XXV, nr.7785, duminică 31 decembrie 1933. Vezi și Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelca-Filitti, București, Editura Enciclopedică, 1996, vol. I, p. 78-79. Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu*, vol. II, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note dr. Elisabeta Simon, Editura Albatros, București, 1996, p. 267.

²⁸ Radu Rosetti, *Jurnal ...*, f. 109 v. Constantin Argetoianu menționează că dr. C. Angelescu intenționa și el să organizeze o întrunire a Consiliului de Miniștri (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 271).

²⁹ C. Argetoianu, mergând alături de Dinu Brătianu de la Ateneu la Bellu, simțea în spatele lui forfecala inexplicabilă a celor ce șușoteau la urechile fiecăruia (Incuțel, Tătărescu și Franasovici); dr. C. Angelescu indignat de atitudinea de „club politic” într-un moment solemn, trimitea pe Sassu și pe Mircea Djuvara „să le spuie să se astâmpere” (*Ibidem*).

³⁰ Franasovici, Incuțel și Tătărescu au plecat imediat după funeraliile lui Duca la Sinaia, chemați de Rege. Rolul Camarilei, care l-ar fi dorit pe Richard Franasovici drept prim-ministru, este menționat de unii autori. De asemenea, dr. C. Angelescu, îngrijorat de zvonurile care circulau cu privire la soarta Cabinetului pe care îl conducea, s-a înțeles cu Dinu Brătianu și cu Alexandru Lapedatu să ceară audiență la Rege pentru a afla, oficial, rezultatul memoriului încredințat lui Duca și a cărui rezoluție o promisese regele. Carol al II-lea i-a cerut însă demisia și să contrasemneze decretul de numire a lui Gh. Tătărescu ca președinte al Consiliului de Miniștri; neprevenit și înmărmurit, dr. C. Angelescu a semnat (Radu Rosetti, *Jurnal ...*, f. 109 v.)

Rățiunile lui Carol al II-lea pot fi numeroase din perspectivă istorică (și au fost, cred, numeroase)³¹. În pofida scenariului construit de contemporani sau istorici, existența unui plan al regelui pus în aplicare în momentul asasinării lui Duca, prin intermediul unor lideri favorabili din partid precum Richard Franasovici sau Ion Inculeț, este dificil de probat³². Abordarea momentului de către memorialiști și istorici este, după mine, viciată de perceperea lui Carol al II-lea ca arbitru suprem al jocului politic în ianuarie 1934, ca unic și discreționar deținător al puterii. Ori, puterea este un raport, negociat permanent. În direcția liberalilor, Carol al II-lea avea în realitate, chiar după moartea lui I. G. Duca, puține mijloace de presiune. Partidul liberal domina scena publică, mai ales după alegeri și în condițiile slăbiciunii dovedite de către celelalte formațiuni politice. Iar un guvern în afara partidelor, așa cum sugerau Nae Ionescu sau Constantin Argetoianu, era o imposibilitate în acel moment, prea apropiat pentru ca amintirea guvernului de „tehnicieni” condus de Nicolae Iorga să se fi estompat. Mai curând, Carol al II-lea părea lipsit de un proiect viabil, sub raportul coerenței și discutării lui, pe care să-l impună după asasinarea lui I. G. Duca la nivelul guvernării. Cei apropiați lui din Partidul Național Liberal nu aveau anvergura necesară pentru a subordona formațiunea planurilor regale. Probabila ofertă făcută lui Richard Franasovici de a prelua conducerea guvernului, la inspirația Camarilei sau nu, arată o anume disperare a lui Carol. Acceptarea lui Tătărescu, după refuzul lui Franasovici argumentat prin cetățenia recentă și, în

³¹ Regele se afla în situația de a guverna, cel mai probabil, cu un prim-ministru aparținând familiei Brătianu. El nu dorea să potențeze „legenda Brătianu”, prin numirea unui membru al familiei ca șef al guvernului (ar fi fost al cincilea, după Ion C. Brătianu, Dimitrie Brătianu, Ionel și Vintilă Brătianu). „Numai numele de *Brătianu* era ca o sperietoare pentru el”, afirma Pamfil Șeicaru. Dinu Brătianu era mediocru, având ca pasiune vânătoarea, fără orizont politic, lipsindu-i vrednicia lui Vintilă Brătianu, dar mândru de tradiția familiei (Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor naționale, țărănist...*, p. 376-377; vezi și Radu Rosetti, *Jurnal ...*, f. 106 v.). Ideea unui premier tânăr putea arăta și dorința lui de înnoire; după Amedeu Bădescu, el primise asigurări prin Franasovici despre loialitatea lui Tătărescu (Amedeu Bădescu, *op. cit.*, f. 160, *apud* Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 19). În plus, lipsit de o largă recunoaștere în partid și vulnerabil pentru maniera în care se raportase la Carol al II-lea pe când acesta era numai principe exilat, noul premier era legat direct de el, conferindu-i astfel un rol sporit în cadrul guvernării și sistemului politic; Ion Pangal, apropiat al lui Carol al II-lea, declara că „regele are interes să-l mențină la guvern (pe Tătărescu – n. mea., O. B.) tocmai pentru a-l marca pe Dinu [Brătianu], după cum ziua când Dinu nu va mai exista la șefia partidului, regele nu-l va mai menține pe el la guvern” (*apud* Florea Nedelcu, *De la Restaurare la dictatură regală. Din viața politică a României. 1930 - 1938*, Editura Dacia, Cluj, 1981, p. 84; Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 21). Interpretarea finală a lui Florea Nedelcu, potrivit căruia regele dădea un mesaj clar partidelor că el decide în domeniul politic, liderul formațiunii nemaifiind în mod necesar și șeful guvernului, o consider corectă (Florea Nedelcu, *op. cit.*, p. 74).

³² Asupra planurilor regale vezi Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 270-271 și Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 376, în epocă sau Florea Nedelcu, *op. cit.*, etc., ulterior.

subsidiar, prin poziția periferică în raport cu decizia în partid, i-a oferit lui Carol al II-lea alternativa de putere necesară. În mare măsură, Tătărescu a fost cel care a admis să fie prim-ministru și nu Regele cel care l-a acceptat, dispus să facă să dispară propriile resentimente. Întâlnirea liderilor liberali (mai puțin dr. C. Angelescu sau Dinu Brătianu) prezentată de Pamfil Șeicaru, ziarist apropiat în acel moment de liberali, la începutul lui 1934 (pe 2 ianuarie, cel mai probabil), în casa lui Gheorghe Tătărescu, arată condiționarea liderului gorjean de ierarhia simbolică din partid. Propus de Franasovici pentru funcția de prim-ministru, „omul camarilei” sugerând că dr. C. Angelescu nu se mai găsea în grațiile regelui, din cauza incapacității de a adopta măsurile de ordine publică impuse de situație, și că *familia* [Brătianu – n.mea, Ov. B] era prohibită, Gheorghe Tătărescu ar fi refuzat șefia guvernului, pe motivul că aceasta revenea ultimului din frații Brătianu, ca șef prezumtiv al partidului. Soluția Victor Antonescu a căzut rapid în urma discuțiilor, omul politic liberal recuzându-se și insistând ca Gheorghe Tătărescu să ocupe postul. Pentru a depăși blocajul și a păstra partidul la putere, dr.-ul I. Costinescu și-ar fi asumat sarcina să-l determine pe Dinu Brătianu, cumnatul său, să accepte numirea ca prim ministru a lui Gheorghe Tătărescu³³.

În orice caz, prezentat drept „guvernul unei conspirații de Palat”, care succeda guvernului dr. C. Angelescu, „ministerul pompelor funebre”, cabinetul liberal Tătărescu a uimit clasa politică. Numirea de către Rege reprezenta o forțare în raport cu Partidul Național Liberal, care nu-și alesese statutar conducătorul, Gheorghe Tătărescu fiind încă perceput ca un om din eșalonul al doilea al liberalilor³⁴.

³³ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 377. Informația este reluată de ziarist în portretul pe care îl făcea, retrospectiv, fostului om politic liberal: el prezenta fruntașii partidului (Victor Antonescu, R. Franasovici, Ion Inculeț, dr. I. Costinescu, Vasile Sassu, C. Dimitriu, Nicușor Săveanu, Manolescu-Strunga) trudindu-se ore în șir ca să-l convingă pe Tătărescu să preia conducerea guvernului (Idem, *George Tătărescu. Anexă la „Dosarul istoric” întocmit de Al. Crețianu (1886-1957)*, în *Scrieri din exil*, vol. II, *Portrete politice...*, p. 316-317). Asupra succesiunii guvernării vezi și Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 269-272.

³⁴ Numirea lui Gheorghe Tătărescu se făcuse împotriva tuturor așteptărilor, considera ulterior Aurelian Bentoiu (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, ds. Bentoiu Aurelian, f. 230). În plus, regele trecuse peste trecutul instituțional anticarlist al lui Tătărescu, numindu-l prim-ministru (Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 315). Mihail Manoilescu: „nu a existat vreodată uimire și stupefacție mai mare la numirea unui prim-ministru în România decât în ziua din ianuarie 1934, când a fost ales pentru această demnitate Tătărescu!” (Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. II, ediție îngrijită, prefață, note și indice Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 356). Vezi și Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 270-271 (Era un „caraghios”). Asupra derizoriului pe care-l resimțeau contemporanii prin numirea lui Gheorghe Tătărescu drept prim ministru vezi și Nicolae Iorga, care

Desemnarea lui Tătărescu de către Carol al II-lea a silit elitele partidului, care tindea să se coaguleze în jurul lui Dinu Brătianu, să reacționeze, amorsând un conflict constituțional cvasiminent între Rege și formațiunea liberală, cu urmările imprevizibile pentru societatea românească. Deși Tătărescu a mers cu trenul special la Sinaia și a depus jurământul, fiind investit ca șef al guvernului, el nu avea Minister în termeni reali, mulți dintre foștii ministeriabili ridicând, din motivele cele mai diverse, obiecții să rămână la Departamentele lor (Alexandru Lapedatu, C. Dimitriu, dr. C. Angelescu și, mai ales, Dinu Brătianu). Nicolae Titulescu, aflat la St. Moritz, nu a dat curs de asemenea cererii de a veni în țară, în condițiile în care rolul său în dizolvarea Gărzii de Fier îl transforma în potențială victimă iar divergențele cu Regele erau majore³⁵. Opoziția lui Dinu Brătianu, propulsat de numele pe care-l purta și de tradiție ca factor determinant în partid în acele condiții de criză, preconiza a fi serioasă. Ultimul dintre Brătienii ar fi izbucnit în hohote de râs în fața Regelui, aflând de numirea lui Gheorghe Tătărescu, refuzând Regelui orice concurs pentru guvernul desemnat³⁶.

2.2. Alegerea noului șef al Partidului Național Liberal.

Moartea lui I. G. Duca a lăsat un mare gol în fruntea P. N. L., în sensul existenței în partid a unei personalități recunoscute la nivel național, care să apară ca succesor indiscutabil la șefia formațiunii liberale. Pamfil Șeicaru

afirma că atunci „când Tătărescu e prim-ministru, Nae Ionescu merită măcar libertatea” (N. Iorga, *Memorii*, vol. VII. *Sinuciderea partidelor (1932-1938)*, București, 1939, p. 129).

³⁵ Teama de asasinat era mare, bănuindu-l și pe Carol de acțiunea contra lui Duca: după Eliza Brătianu și Radu Rosetti, regele avuse planul cu Ion Antonescu ca șef al guvernului, după zvonul adus de Maria Costinescu, născută Brătianu (Radu Rosetti, *Jurnal ...*, f. 109 v.); vezi și Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 314.

³⁶ *Ibidem*, p. 315-316. Cerându-i, în timpul audienței din 3 ianuarie 1934, sprijinul lui Dinu Brătianu, Regele a încercat să explice alegerea „oamenilor tineri”, prin aceea „ca să poată munci”; el a fost refuzat politicos de Dinu Brătianu (deoarece noi suntem prea bătrâni pentru lucrul ce li se cere, cum voiți să-i ajutăm ?); dr. C. Angelescu, care nu-și mai făcea iluzii asupra favorii regale, i-ar fi spus în contextul umilinței sale regelui, „crezi maiestate că vei scoate țara din nevoie fără Dinu Brătianu, fără de mine, fără Titulescu ?, Dimitriu și Lapedatu ?, nici trei luni nu vor ține” (Radu Rosetti, *Jurnal ...*, f. 109 v.); Regele i-a conferit dr.-lui C. Argetoianu, afectat de felul debarcării sale fără nici o pregătire prealabilă pentru demisie, cordonul „Serviciu Credincios”; N. Iorga i-a transmis „indignate regrete pentru ofensa adusă bătrânețelor sale” (N. Iorga, *op. cit.*, vol. VII, p. 129). Inițial, fostul prim-ministru, pentru 3 zile, a refuzat să preia ministerul Instrucțiunii; el a revenit, ulterior, la rugămintea Regelui, transmisă prin Alexandru Mavrodi (notă din 23 ianuarie 1934, în *Ibidem*, p. 132; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 272); dr. C. Angelescu dăduse dovadă de incapacitate ca șef de guvern de a face față evenimentelor, în consiliile de miniștri din zilele care urmaseră asasinatului; nu adoptase nici o măsură de ordine, fiind înfricoșat de asumarea vreunei răspunderi (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 270).

descria criza din partidul liberal în termenii căutărilor febrile, liderii confruntându-se cu o situație fără precedent.

Dr. C. Angelescu avea veleitatea de a fi liderul formațiunii. Prin tradiția pe care o întruhipa, dar și pentru faptul că suplinise adeseori lipsa lui I. G. Duca în sfatul parlamentar etc., atunci când președintele liberal era suferind sau plecat în străinătate, el a încercat să se proiecteze ca succesor, mai ales după desemnarea sa de către Rege ca prim-ministru în 29 decembrie 1933³⁷.

Secretar general al partidului și numit președinte al Consiliului de Miniștri prin decretul regal din 3 ianuarie 1934, Gheorghe Tătărescu s-a aflat la rândul în situația de a revendica moștenirea întreagă a lui I. G. Duca. El a încercat să folosească guvernul (ca promisiune de posturi ministeriale) și indicațiile clare ale regelui pentru șefie pentru a-și construi o bază de putere în partid. Tătărescu se bucura de simpatie în formațiunea liberală, prin talentul său oratoric și politic necontestat, mulți liberali considerându-l un posibil conducător în viitor. Tinerii din partid și unii dintre lideri (N. Maxim, N. Budurescu, I. Inuleț, I. Nistor, I. Manolescu-Strunga ș.a.) înclinau deschis, în acel început de an 1934, spre soluția deplină, Tătărescu – șef de partid și prim-ministru. Manolescu-Strunga îl îndemna într-o formă violentă pe Victor Slăvescu să se despartă de Dinu Brătianu și să accepte ministerul de Finanțe oferit de Tătărescu în numele lui Carol al II-lea, (dar fără să aibă acordul lui Dinu Brătianu sau a dr.-ului C. Angelescu), „pentru a nu face un act potrivnic Regelui”³⁸.

Dar evasivitatea președintelui de către Carol al II-lea a fost resimțită de mulți liberali ca pe un amestec în treburile interne ale partidului, care, tolerat, ar fi pus partidul în dependență față de rege. Reacția lor l-a propulsat pe Constantin I. C. (Dinu) Brătianu în fruntea structurii liberale, ca frate al lui Ionel și Vintilă Brătianu. Numele de *Brătianu* era un drapel, dar posesorul lui a ezitat în a-și asuma rolul politic cerut de tradiția politică a familiei. Vârsta înaintată pe care o avea (aproape 70 de ani), percepția publică, de om preocupat într-o mică măsură de treburile obștești, și mai mult de finanțe, industrie, având o predilecție pentru vânătoare³⁹, l-au făcut reținut în spațiul politic. Însă influența exercitată în partid în timpul șefiei lui I. G. Duca, în nevoia de legitimare a liderului de atunci, a

³⁷ Vezi *Ședința Sfatului parlamentar al partidului Liberal*, în „Viitorul” anul XXIV, nr.7222, vineri, 26 februarie 1932; vezi și ședința din 5 martie 1932, condusă de asemenea de dr. Angelescu („Viitorul” anul XXIV, nr.7230, duminică, 6 martie 1932).

³⁸ Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 80-81.

³⁹ Petre I. Ghiață, *Oameni și fapte*, București, „Ideia”, f.a., p. 85; Pamfil Șeicaru, *Dinu Brătianu și Partidul Liberal în 1944 (1866-1950)*, în *Scrisori din exil*, vol. II, p. 103. În anii '20, o scriere propagandistică a liberalilor îl reținea doar ca „reprezentativ pentru viața economică” și fiind „președinte de administrație de la Creditul Funciar Rural” (*Figuri politice și administrative din epoca consolidării*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinca, 1924, p. 81).

făcut ca mulți factori importanți, desemnați uneori prin sintagma de „vechea gardă”, să-l gândească pe ultimul dinte frații Brătianu ca pe șeful necesar în acele timpuri de dezorientare de după asasinat. Cu prilejul funerariilor lui Duca, confesându-se lui Nicolae Iorga cu privire la temerile sale față de alegerea șefului partidului, Dr. C. Angelescu afirma că dacă Dinu Brătianu cerca conducerea, urma să fie ales, el fiind chiar dispus să demisioneze ca prim-ministru⁴⁰.

Politician puțin rutinat, Constantin I. C. Brătianu a așteptat însă să vadă curente din partid și evoluțiile politice; dezamăgit de Victor Antonescu, vechi ministru al fratelui său Ionel, care avusese „o atitudine prea puțin corectă” prin antepunerea pentru Gheorghe Tătărescu, el a fost influențat negativ și de demoralizarea dr.-lui I. Costinescu, rănit la picior în momentul asasinării lui Duca. Eliza Brătianu și Sabina Cantacuzino nu au ezitat să califice drept greșeală reacția celui care purta numele de Brătianu. Arătând slăbiciune și îmbătrânit, după Eliza Brătianu, neacceptând investirea imediată ca șef al partidului (Sabina Cantacuzino), chiar în ziua morții, fie și temporar până la depășirea crizei, Dinu Brătianu a permis jocul regal și ridicarea lui Gheorghe Tătărescu, ambițios și „fără obraz”⁴¹, adâncind dezorientarea liberalilor în lipsa unui lider. Descurajat, Dinu Brătianu a reacționat finalmente la presiunile familiei (a femeilor și tinerilor, în special), montată împotriva regelui și a lui Tătărescu în virtutea datoriei pe care o impunea numele *Brătianu* și tradiția politică⁴². Nu numai vechii liberali erau nemulțumiți de starea de lucruri din partid și guvern, dar și intelectualii favorabili liberalilor, precum Radu Rosetti, Georges Cretzianu sau dr.-ul Eftimescu, s-au arătat indignați de „manoperele” lui Tătărescu și Franasovici⁴³.

După expresia lui Grigore Gafencu, „a urmat o noapte furtunoasă pentru Partidul Liberal” (este vorba de noaptea de 3-4 ianuarie 1934 – n. mca, Ov. B.). Strânși în jurul lui Dinu, „Brătienii” se pregăteau să excludă din partid pe

⁴⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 128. Constantin Argetoianu prezintă scena cu cei doi lideri liberali, dr. C. Angelescu și Dinu Brătianu, urcându-se împreună în vagonul ministerial (pentru a merge la Sinaia, la Consiliul de miniștri convocat de Rege) ca să mai vorbească de șefia partidului; „amândoi o voiau (...) dar fiecare poftea pe celălalt să primească. Dr. C. Angelescu a propus cu timiditate un arbitraj, propunere la care Dinu Brătianu a răspuns reticent” (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 270).

⁴¹ Radu Rosetti, *Jurnal ...*, f. 107-107 v. și 108 v.

⁴² Ibidem, f. 110

⁴³ Ibidem, f. 112. Constantin Argetoianu îl prezenta pe Dinu Brătianu, mai stăpân pe sine, dar mai furios după audiența la Carol al II-lea, în care au fost anunțați că Gheorghe Tătărescu era următorul prim-ministru, înapoiindu-se la București pentru a lua contact cu „frunțașii” partidului (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 272).

„trădători”, Gheorghe Tătărescu, Richard Franasovici și I. Manolescu-Strunga. Cei care vedeau soluția în alegerea ca președinte a lui Gheorghe Tătărescu se întruniseră, la rândul lor, la Președinția Consiliului de Miniștri, cu intenția să formeze un „guvern de echipă nouă și de metode noi”, ceea ce însemna restructurarea partidului. „Se numărau voturile, se schimbau anateme – prin telefon”, rezuma plastic situația partidului liberal omul politic țărănist⁴⁴.

Mulți liberali, Victor Slăvescu aflându-se printre ei, s-au regăsit într-o tragică situație de conștiință, în raport cu puterea (întruchipată de Gheorghe Tătărescu, după investitura regală) și cu prestigiul politic (legat de Dinu Brătianu). Toți liberalii erau încredințați că soluția trebuia să aibă în vedere unitatea partidului și salvarea guvernării, în condițiile în care Gheorghe Tătărescu dezvăluise tendința lui Carol al II-lea de a considera „partidul liberal drept ultima soluție politică”, după care urma dictatura⁴⁵. Adept de la început pentru șefia lui Dinu Brătianu, ca fiind soluția cea mai logică, cea mai demnă din punct de vedere politic (prin autoritatea în țară și în străinătate), același Victor Slăvescu radiografia curente din partid, considerând că majoritatea mergea cu Brătianu, puțini cu dr. Angelescu, fiind însă un curent pronunțat pentru George Tătărescu⁴⁶.

Soluțiile pentru ieșirea din situația de criză a partidului au lipsit în mod real. Propunerea unui triumvirat, menționată de Eliza Brătianu, un directorat de trei, printre care și Dinu Brătianu, era în mod evident nerealistă⁴⁷. Partidul s-a aflat în preajma rupturii la vârf, fractura dintre cei care erau dispuși să urmeze puterea conferită de guvernare și cei care se aliniau în spatele autorității date de tradiție părând iremediabilă⁴⁸.

Rezolvarea „solomonică” (după același Grigore Gafencu) a crizei, de împărțire a puterii, a venit dinspre Gheorghe Tătărescu (cu Franasovici acționând din umbră, conform lui Radu Rosetti). Omul politic gorjean s-a dus acasă la Dinu Brătianu, rugându-l să fie președintele organizației, Tătărescu urmând să asigure conducerea Executivului. „Primul cu numele, cu tradiție, cu conștiința și – vorba lui Guță – cu etica. Cel de-al doilea cu dinamismul, cu

⁴⁴ Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 315.

⁴⁵ Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 81.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 79. În mod similar, prezintă situația și Radu Rosetti: cei mai mulți membri ai Delegației Permanente întâlneau-se la Dinu Brătianu acasă, pe când tabăra cealaltă, cu Tătărescu („care avea tupeul să afirme că scăpase partidul liberal”), Franasovici, Victor Antonescu, Nistor și Inuleț, se găsea la președinția Consiliului de Miniștri, de unde promiteau ministere la toți tinerii, încercau manevre de sus pentru a separa grupul din jurul lui Dinu Brătianu. A avea guvernul și a nu fi șeful partidului era o situație anormală, excepția Vaida – Maniu fiind un eșec (Radu Rosetti, *Jurnal ...*, f. 107-107 v. / 108 v.).

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 272.

energia, cu ritmul nou”⁴⁹. Unitatea partidului liberal a prevalat astfel în gândirea liberalilor, ruptura fiind echivalată cu dezastrul. Pentru Gheorghe Tătărescu, compromisul a fost o necesitate, nu atât din perspectiva minorității probabile din colegiul elector liberal (comitetul executiv), cât a legitimității. Emil Lobonțiu îi spunea lui Valeriu Pop că, deși avea asigurată adeziunea multora pentru șefie în cadrul Congresului, Tătărescu s-a intimidat și a cedat⁵⁰. Liberalismul partinic românesc era legat de numele de Brătianu, iar orice dizidență însemna pierderea guvernării (a situației pe care el însuși o avea) și o opoziție fără orizont. Structurarea partidului în jurul lui era improbabilă atunci. După C. Argetoianu, Tătărescu a telefonat la Sinaia și, cu autorizarea Regelui, a oferit șefia lui Dinu Brătianu, sugerând și trecerea ulterioară a noului președinte în fruntea guvernului. Același memorialist menționează lungile pertractări dintre lideri din dimineața zilei de 5 ianuarie (4 ianuarie – n. mea, O. B.), finalmente hotărându-se ca, în ședința de după amiază, Gh. Tătărescu să-l propună pe Dinu Brătianu ca șef, acesta dorindu-i, la rândul său, succes în munca de șef al guvernului. Tătărescu renunța însă la Ministerul de „tineri”, obligându-se să mențină neschimbat guvernul, așa cum îl formase Duca, singura retragere fiind cea a lui Dinu Brătianu însuși, care nu putea fi, ca șef de partid, subalternul lui Gheorghe Tătărescu. Ministru de Finanțe, a fost numit însă Victor Slăvescu, apropiat ideologic de șeful liberal, Mitiță Constantinescu devenind subsecretar de stat⁵¹.

⁴⁹ Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 315-316; Radu Rosetti, *Jurnal ...*, f. 109 v. Nu avem un text din perioadă care să exprime poziția oficială a grupului Tătărescu. Într-o broșură târzie, din 1945, impunerea lui Tătărescu ca premier era atent gestionată, din perspectiva capacității și competenței (în cursa pentru legitimitate cu Brătienii, Dinu și Gheorghe Brătianu). După dr. Angelescu, cel mai bătrân membru al guvernului, era numit „cel mai tânăr, dar și cel mai energic și cel mai capabil”; Gheorghe Tătărescu apărea consacrat prin recunoașterea valorii sale de către Ionel Brătianu și I. Gh. Duca, după ce avusese o activitate parlamentară strălucită (fiind considerat „privighetoarea partidului”); prezentat în timpul refugiului de la Iași lui Ion I. C. Brătianu, marele său maestru; gradele pe care le-a câștigat în partid, într-un ritm neobișnuit, dovedesc că purtătorului unui nume ilustru, Ionel Brătianu era el însuși convins că un nume nu ajunge pentru a fi un bun conducător și că marii conducători se pot ridica numai prin valoarea lor, după principiul democratic. După I. Gh. Duca, cazul lui Gh. Tătărescu era al doilea care ilustra acest adevăr (Ion Th. Grigore, profesor, Partidul Național Liberal, Organizația de Prahova, *Gheorghe Tătărescu în galeria marilor conducători ai Partidului Național-Liberal. Conferință ținută în ziua de 4 septembrie 1945 la Cercul de studii al organizației*, Ploiești, Tipografia „Lumina”, f.a. [1945], p. 10).

⁵⁰ Valeriu Pop, *Amintiri politice. 1936-1945*, ediție îngrijită și prefață de Sanda Pop, cuvânt înainte de Florin Constantiniu, București, Editura Vestala, 1999, p. 47.

⁵¹ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 272-273; *Instalarea noului ministru de finanțe, d-l Victor Slăvescu*, în „Viitorul”, anul XXV, nr. 7791, marți, 9 ianuarie 1934; *Noul guvern național-liberal a depus jurământul. Solemnitatea de la Castelul Foișor*, în Idem. *Vezi și Arhiva Saint Georges*, P. XLI, ds. 25, f. 27-32.

Dinu Brătianu a fost considerat câștigătorul disputei politice din partid. Însă, într-o măsură mai însemnată decât Gheorghe Tătărescu, el era legat de mitul unității formațiunii liberale și de responsabilitatea ca Partidul Național Liberal să rămână instrumentul politic de guvernare prin excelență. Speriat de dezorientarea care domnea în partid, în lipsa unui șef cu o recunoaștere generală, el a acceptat compromisul⁵². Se adăuga și faptul că, prin membrii lui, partidul avea propensiunea guvernării, după anii de opoziție. Dezamăgirea Reginei Maria că liberalii nu au avut curajul să susțină pe Dinu Brătianu, șeful lor, ca prim-ministru, refuzând să rămână la guvern sub un alt președinte de Consiliu, arăta situația reală a partidului, dependent tot mai mult de Rege⁵³.

Întruniți în dimineața zilei de joi, 4 ianuarie 1934, membrii Delegației Permanente a Partidului Național Liberal l-au ales în unanimitate pe Constantin I. C. Brătianu ca președinte, la propunerea dr.-lui C. Angelescu și a lui Gh. Tătărescu. Entuziasmul vorbitorilor (Vasile Sassu, N.N. Săveanu, Al. Lapedatu, I. Nistor, C. Dimitriu, N. Chirculescu, L. Moldovanu, G. Assan, N. Simionescu, Niculescu-Dorobanțu) exprima încrederea în depășirea situației confuze din partid⁵⁴. Reunit în după-amiaza aceluiași zile, Comitetul Central (Executiv) al Partidului a ratificat hotărârea Delegației Permanente. Dincolo de cuvintele protocolare, mai puține decât în cazurile precedente, textul rostit de diverșii lideri liberali dădea măsura conflictului latent din interiorul partidului. Tonul este unul al afirmațiilor, discursul performativ încercând să impună ideea că

⁵² După cum scria un jurnalist, liberalii fuseseră gata în acele momente să-l elogieze pe dr. C. Angelescu („pentru contribuția acestuia în domeniul școlar”, pentru „patriotism” etc.), atunci când acesta s-a crezut chemat la Palat pentru a fi făcut șef al guvernului, nu interimar sau provizoriu, apoi dispuși să-l laude pe Gheorghe Tătărescu și „victoria tinereții”, „a meritului propriu în organizație”. Finalmente, erau gata să salute propria lui alegere, sub formula de „păstrătorul tradiției” (De după paravan, *Film politic*, în „Vremea. Politică-Socială-Culturală”, an VII, nr. 320, 7 ianuarie 1934, p. 10).

⁵³ Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918 – 1940)*, vol. I, 1918 – 1937, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1997, p. 226. Într-un articol publicat în „Parlamentul românesc”, Constantin I. C. Brătianu era portretizat ca șef al partidului liberal, al cincilea din „acest neam hărăzit de Dumnezeu care lua conducerea partidului”. El concentra, astfel, toate însușirile politice ale neamului. Erau menționate și împrejurările grele în care a preluat răspunderea partidului. O promisiune era făcută, pentru mai târziu, atunci când lucrurile vor re intra în calea lor normală: se va ști care a fost fondul adevărat al lucrurilor petrecute. Pentru moment, hotărâtor este, pentru partidul liberal și pentru rolul imens jucat de el în istoria noastră politică, și, mai ales pentru prestigiul lui, faptul în sine și dovada de caracter dată de acei care au învățat „școala demnității de la cei patru Brătieni” (*Noul șef al partidului liberal* (textul nu este semnat, dar o notă a redacției revistei ne dezvăluie că era vorba despre un fruntaș liberal), în „Parlamentul românesc”, anul V, nr. 131, 18 ianuarie 1934, p. 4-6).

⁵⁴ *Alegerea noului președinte al Partidului Național-Liberal. Ședința de astăzi a delegației permanente*, în „Viitorul”, anul XXV, nr. 7789, vineri, 5 ianuarie 1934.

moartea lui I. G. Duca însemnase o grea lovitură („fără seamăn”) pentru Partidul Național Liberal, dar că formațiunea liberală rămăsese solidară, deasupra obstacolelor și adversităților. Imaginea proiectată de liberali în spațiul public era a celui mai important partid politic al istoriei românilor, care își strânsese rândurile și se prezenta ca un „bloc masiv în fața evenimentelor”. În cadrul ședinței, propunerea de alegere a lui Constantin I. C. Brătianu a venit de la dr. C. Angelescu (președintele desemnat al forului electoral), Gheorghe Tătărescu raliindu-se imediat, considerând „o datorie de conștiință ca membru al Partidului Național-Liberal și ca bun român să propună el ca șef al partidului pe d-l Dinu Brătianu”; ideea slujirii cu devotament a celui de-al treilea Brătianu ilustra natura legitimității noului șef, construită pe temeiul numelui și al tradiției de sânge. În discursul său, liderul ales stabilea concret propria situație, mărturisind dezinteresul pentru onoruri sau funcții. Sarcina primită, considera Constantin I. C. Brătianu, era poate peste puterile lui, dar accepta șefia „pentru a-și îndeplini o datorie”, pentru „a da încrederea în țară și în străinătate” și pentru „a menține unitatea partidului”. Conștient că la 68 de ani nu era cazul să înceapă o viață nouă politică, el afirma că s-ar fi dat înapoi dacă ar fi crezut că altul în partid putea întruni unanimitatea sufragiilor.

Proclamarea lui Constantin I.C. Brătianu ca șef al partidului s-a făcut într-o unanimitate însuflețită, acordul dintre noul președinte al partidului și șeful guvernului liberal dominând momentul și luările de cuvânt. Așa cum prescrisese Gheorghe Tătărescu mesajul simbolic din Comitetul Executiv, Dinu Brătianu devenea „pilda edificatoare a unei înalte moralități politice, garanția supremă a continuității și a păstrării în viața politică a marilor imperative etice”, „expresiunea cea mai pură a tradiției liberale”; alături de el, Gheorghe Tătărescu constituia „figura energică și plină de nădejdiile tinereții, glasul vibrant și răscolitor, mintea ageră, deschisă la toate ecourile vremii”. Dorința de putere justifica textual orice antagonism⁵⁵.

⁵⁵ Conform textului justificativ, îmbinarea bătrâneții cu tinerețea, a ponderațiunii cu avântul, a tradiției cu chemările vremii reprezentau, o dată în plus, marea forță a partidului liberal (*D-l C.I.C. Brătianu, Președinte al Partidului Național-Liberal. Ședința solemnă de la Clubul central al P.N.L., în „Viitorul”, anul XXV, nr.7790, sâmbătă 6 ianuarie 1934*); vezi și Biblioteca Națională, Colecții Speciale, Fond St. Georges, pachet XLI, ds. 25, f. 26-30. Constantin I. C. Brătianu rezuma o întreagă tradiție, o admirabilă continuitate, și prin aceasta o cheazășie pentru viitor, subliniau cei care susțineau poziția noului lider, accentuând faptul că noul lider era un mare reconfort moral „în vremuri tragice”; el aducea o lungă experiență politică, viața de muncă constructivă, metodică și ordonată; apărea crescut în „atmosfera înălțătoare a casei părintești”, educația politică fiindu-i asigurată de părintele său, Ion C. Brătianu, urmând apoi școala lui Dimitrie Sturdza, fiind colaboratorul ilustraților săi frați și al lui I. G. Duca; de aici decurgea, pentru liberali, autoritatea morală și intelectuală, legitimitatea conducerii, și îi asigurau concursul neprecupețit al tuturor

Spectacol proclamării noului lider a fost „ridicol – nedibaci, dar majoritatea se prefăcu convinsă și șeful fu ales în unanimitate”, concluziona Radu Rosetti⁵⁶. În mod cert, Dinu Brătianu reprezenta o lozincă de raliere, șeful tutelar care se impusese prin atitudinea lui morală. Tranzacția prin care Gheorghe Tătărescu păstra președinția guvernului diminuea însă forța partidului și a noului lider. Membrii partidului s-au orientat mai curând spre avantajele conferite de guvernare, iar rolul lui Tătărescu, subliniat în cadrul Comitetului executiv, urma să fie major în structurarea realității politice care era Partidul Național Liberal⁵⁷. Așa cum declara N. D. Chirculescu, în 4 ianuarie 1934, „dacă n-ar fi fost înțelepciunea d-lui Tătărescu s-ar fi dus partidul la dezastru”⁵⁸.

3. Concluzii

Modalitatea de desemnare a premierului și a președintelui Partidul Național Liberal la începutul anului 1934 materializa sfârșitul unui tip de politică, din interiorul partidelor. Începută cu Partidul Național-Țărănesc, prin sprijinul acordat lui Alexandru Vaida-Voevod în dauna contestatarului și eticului Iuliu Maniu, practica politică urma să structureze formațiunile politice în jurul Regelui, ca factor central de legitimitate. Partidele își pierdeau autonomia față de Coroană, ele acționând în perioada următoare tot mai neunitar și incoerent în spațiul public. În raport cu Partidul Național Liberal, Carol al II-lea a fost un „jucător” în acele zile din decembrie-ianuarie 1933-1934. A riscat numindu-l pe Tătărescu și a avut, pe termen lung, câștig de cauză. A cedat poziții instituționale importante față de liberali și de N. Titulescu, sacrificând o serie de devotați, încât un Grigore Gafencu nu ezită să-l arate ca fiind principalul pierzător de pe urma crizei⁵⁹. Și unii liberali, considerau că proclamarea lui Dinu fusese o lecție

forțelor partidului. Principiul continuității arăta faptul că Partidul Național Liberal „nu avea nevoie de salturi aventuroase”, ci trebuia să meargă pe calea marilor înaintași, liderul ales fiind „chezășie de siguranță, liniște și de progres pentru țară și partid” (*D. Const. I. C. Brătianu, noul Președinte al Partidului Național-Liberal*, în „Viitorul”, anul XXV, nr. 7791, marți, 9 ianuarie 1934).

⁵⁶ Radu Rosetti, *Jurnal ...*, f. 109 v.

⁵⁷ Mihail Romniceanu afirma că „soluția nu era ideală și a dat loc mai târziu la frământări și chiar sciziuni. În momentul ianuarie 1934, era singura care evita trecerea partidului în opoziție” (ACNSAS, fond I 3051, ds. Romniceanu Mihail, f. 210-212); după Constantin (Bébé) Brătianu înțelegerea la care s-a ajuns după multe frecături era una „schioapă” (ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, ds. Brătianu Constantin, f. 350).

⁵⁸ Biblioteca Națională, Colecții Speciale, Fond St. Georges, pachet XLI, ds. 25, f. 27.

⁵⁹ „Acțiunea sa dezlnată, plină de șovăieli și de reticențe, cu accese de autoritate, urmate de târguieli și capitulări a uimit pe toată lumea”, concluziona cunoscutul om politic național-țărănist. El analiza spaima Regelui (care nu s-a întors în București după asasinarea lui Duca, pentru consultările politice necesare, care prefera să cheme miniștrii cu trenuri speciale la Sinaia etc.).

pentru Rege, silit să-l demită pe Dem. Dobrescu de la primăria Capitalei, pe Constantin Angelescu de la Banca Națională și să-l numească pe Puiu Dumitrescu ministru plenipotențiar la Madrid, concomitent cu îndepărtarea tatălui său de la conducerea Jandarmeriei române. Șeful Siguranței, generalul Stângăciu, care se „evidențiasse” cu ocazia asasinării lui Duca, a fost de asemenea trimis în „concediu”. Intrând în Minister, pe 10 ianuarie 1934, Nicolae Titulescu făcea elogiul celor doi frați dispăruți (Ionel și Vintilă Brătianu), cu care lucrase cu toată dragostea și încrederea, având relații bune și cu al treilea (cu Dinu Brătianu). Deși cuvintele au fost suprimate din dările de seamă din ziare, poziția Partidului Național Liberal și a lui Dinu Brătianu părea consolidată⁶⁰. Într-o audiență la Sinaia, din 1 martie 1934, pentru a se prezenta Regelui ca președinte al partidului de guvernământ, Dinu Brătianu a fost primit cu multă deferență de Carol al II-lea, regele decorându-l pentru un trecut politic presupus important⁶¹. Absența unei elite liberale dominate de convingerea democratică și insuficiența politică a lui Dinu Brătianu, care nu era liderul capabil să prescrie comportamentul Regelui, au făcut însă ca relațiile dintre partid și monarh să fie dezechilibrate. Această perspectivă ilustrează importanța pe care dispariția lui I. G. Duca a avut-o pentru sistemul politic românesc. Retrospectiv, Pamfil Șeicaru considera că fostul șef liberal era omul care s-ar fi putut opune lui Carol și unei domnii care începuse să alune pe panta abuzului de autoritate; corectitudinea, experiența și abilitatea lui ar fi dat o altă dimensiune rezistenței față de tendințele carliste, mai suplă și mai eficientă, spre deosebire de cea tăioasă a lui Maniu. Cu moartea lui Duca, regele a căpătat posibilitatea de manevră, concluziona cunoscutul jurnalist interbelic⁶². Slăbiciunea structurală a liberalilor, indecizia lor (a lui Dinu Brătianu în special) și jocurile interne ale unor lideri în condițiile în care nu exista o ordine a succesiunii și nici o practică a schimbării la vârful partidului l-au proiectat pe Rege în factorul decisiv în cadrul guvernului și partidului, a sistemului politic în fapt.

dorința de a arăta cine e stăpânul, dar tare și îndrăzneț când calcă uzanțele politice, e slab și timid când e vorba să-și apere prietenii (prin numirea lui Guță Tătărescu, arestarea lui Nae Ionescu etc.), cedarea în cazul Titulescu etc., constatând, finalmente, că „criza de la Sinaia, așa cum a fost cunoscută, prin mărturii transmise din gură în gură, nu a întărit monarhia în țara românească” (Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 319-320).

⁶⁰ Radu Rosetti, *Jurnal* ..., f. 109 v.

⁶¹ Lucru pe care Dinu Brătianu l-a refuzat, dialogul dintre ei arătând răceala în fapt care urma să domine relațiile dintre conducătorul partidului și cel al statului: „dați-o mai bine altuia, Sire, eu nu port, nici nu țin la decorații, ar fi spus președintele liberal. Regele: „o vei purta-o sau nu, eu ți-o dau” (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 268-270).

⁶² Pamfil Șeicaru, *Un om necunoscut: I. G. Duca* ..., în *Scrieri din exil*, vol. II, p. 277.

THE DIFFICULT SITUATION OF THE NATIONAL LIBERAL PARTY
AFTER I. G. DUCA'S DEATH

- Summary -

The present study deals with the multiple directions of the Romanian political realities at the end of 1933. Taking the power in November, after being on the other side between 1928 and 1933), the National Liberal Party was planning a long government, in spite of the opposition of several public elites. Against liberalism, as ideological structure, closed to an authoritarian political model, politicians and intellectuals took the victory of the liberals as a failure of a power system structured next to Carol II. To liberals' rejection there were added the rumors of bringing them to power by the king, as a result of occult intern and international pressures, an anti-Romanian plot within which the Hebrews had, once again, the main role. From several points of view, the assassination of prime minister I. G. Duca, president of the Liberal Party as well, can be seen as a radical reaction of the traditional Romanian environment.

Beyond these elements of context, the approach focuses on the National Liberal Party and the way this political structure managed to politically overpass the shot represented by the death of its leader. There are several directions to be discussed when referring to the liberal formation after I. G. Duca's death: the issue of government (and the party as well), taking into consideration that the lack of a named successor allowed king Carol II to take political action and name Gheorghe Tatarescu as the assassinated's successor, the issue of the party's fractions which threatened to brake the formation or the way of imposing Constantin I. C. Bratianu (Dinu Bratianu), according to the familial ascendancy. Conceptualization of political power as a relationship and not one's property dominates, from a methodological point of view, the interpretation of facts during that turmoil and confused beginning of 1934. I. G. Duca's assassination found the National Liberal Party in lack of national leaders, able to manage the internal affairs of the formation and to ensure its members' cohesion. The difficult naming of a new president and the compromise between the sustainers of Gheorghe Tatarescu, abusively named by king Carol II as prime minister of the liberal government and those of the elected president Dinu Bratianu, the last of Bratianu brothers, a symbol of the glorious past of the Party, pointed at the fragility of the political structures within the young Romanian democracy, often linked with external factors for political influence in society. The year 1934 means imposing the king as decisive factor in political life, although the course of events, starting from the act of assassination in the train-station of Sinaia and continuing with political environment restructuring, does not face a coherent scenario.

Studii și articole

Dorin Dobrinu

FORMATIUNI „MINORE” DE REZISTENTA ANTICOMUNISTA DIN MUNTENIA (1948-1957)

Muntenia a fost una din zonele în care la sfârșitul anilor '40 și în anii '50 ai secolului trecut s-au înregistrat câteva grupuri importante de rezistență armată anticomunistă, dar și numeroase organizații subversive și fugari izolați. Asemeni situației din alte zone, nici aceste formațiuni nu au ridicat probleme deosebite pentru autoritățile comuniste, însă ele au reprezentat un motiv de iritare pentru autoritățile comuniste aflate în plin proces de consolidare. În textul de față avem în vedere tocmai astfel de formațiuni, ai căror membri așteptau un moment favorabil pentru a trece la acțiune – mai ales izbucnirea unui război între Lumea Liberă și blocul sovietic –, dar îi înregistrăm și pe fugarii izolați aflați în teritoriu. De asemenea, redăm și câteva inițiative oarecum naive și/sau inofensive pornite din rândul unor tineri, reprimare însă de Securitate cu duritatea deja binecunoscută. Chiar dacă se prezintă mai degrabă ca un microdicționar al formațiunilor „minore” de rezistență din Muntenia anilor 1948-1957, textul de față ne ajută să cuprindem amploarea unui fenomen care nu a fost niciodată unitar și nu a avut un centru de coordonare. Sursele noastre constau în documente inedite din Arhivele Serviciului Român de Informații, documente publicate și mărturii editate.

1. Grupul Gheorghe Popescu

Din informații neverificate, Securitatea știa că în vara anului 1949 exista pe Muntele Boia, județul Argeș, un grup înarmat de legionari, condus de către studentul Gheorghe Popescu¹. Nu deținem alte informații despre acest grup.

¹ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 408.

2. Organizația „Casa Albă. Partizanii PNT”

În anii 1948-1949, la Liceul teoretic de băieți „I.C. Brătianu” din Pitești a activat organizația „Casa Albă. Partizanii PNT”². Numele complet nu a fost cunoscut inițial decât de către inițiatorii și liderii organizației, în vreme ce membrii de rând nu cunoșteau decât ultima parte a denumirii. În organizație au intrat inițial elevi din clasele terminale ale liceului amintit. Conducerea era exercitată de un comitet de cinci „căpitani”, căpitanul-șef fiind elevul Florian Duminică. Organizația era structurată potrivit regulilor clandestinității. Membrii nu cunoșteau decât alți trei-patru colegi, fiecare știindu-l pe șeful său direct, care îl recrutase, și pe cei doi pe care se obligase la rândul lui să îi coopteze. Există un statut al organizației, dactilografiat pe trei pagini, unde erau trecute normele de activitate, dar și scopul principal, care viza „răsturnarea regimului comunist și restaurarea regimului democratic, parlamentar și monarhic, a libertății și unității naționale”. Mijloacele pentru atingerea scopului constau în pregătirea războaielor satelor, iar în caz de înfrângere urma să aibă loc retragerea în munți și continuarea luptei alături de partizani. Credința în iminenta intervenție armată a americanilor a jucat un rol important în mobilizarea tinerilor rebeli³.

Dintre elevii înscriși în organizație sunt cunoscuți nominal: Florian Duminică, Ion Cruceanu, Ion Rădulescu, Gheorghe Argeșeanu, Ion Ștefănescu (viitor Ion Ștefan), Titus Borcea (sau Burcea), Gheorghe Petrescu. Pe lângă elevii de liceu, în organizație au fost atrași țărani nemulțumiți din satele aflate în jurul Piteștiului, în special Oarja și Moșoaia, dar și un medic, un student și un morar (Stelian Ghițulescu, din Recea), care însă nu aveau funcții de comandă⁴.

Conducerea organizației a comis câteva erori care s-au dovedit fatale. Spre exemplu, emisese „legitimații” de membri, cu numere de ordine, dactilografiate și apoi pliate ca un carnet. Însă aceste acte puteau fi pierdute, găsite ori sustrase de agenții poliției politice⁵.

Securitatea avea un agent la vârful organizației, chiar unul dintre „căpitani”, elevul Alecu Franț Gigo. Nu s-a știut dacă Gigo a fost infiltrat de la început, ca „provocator” care să adune „elementele dușmănoase” sau dacă a trădat ulterior⁶. Datorită acestei defecțiuni, cei mai mulți dintre membrii organizației au fost arestați de Securitatea din Pitești într-o noapte din iulie 1949, iar câțiva în

² Pentru istoria acestei organizații subversive nu dispunem decât de mărturia unui membru al ei, Ion Ștefan, „Organizația «Casa Albă», partizanii PNT”, în *Memoria*, nr. 21, septembrie 1997, p. 127-138.

³ *Ibidem*, p. 127-128, 134.

⁴ *Ibidem*, p. 127-128, 130, 134-135, 138.

⁵ *Ibidem*, p. 129.

⁶ *Ibidem*, p. 128-129, 133.

octombrie-noiembrie același an⁷. Arestații au fost bătuți cu sălbăcie la sediul Securității din Pitești, ca și la penitenciarul din același oraș. Bătaia se făcea atât cu palmele, picioarele, cât și cu rețevie de lemn, loviturile fiind aplicate la întâmplare, până ce reținuții erau umpluți de sânge. Mai mult chiar, elevii de 17-18 ani au fost puși să se palmuiască și să se acuze între ei⁸.

Ancheta a fost preluată în decembrie 1949 de căpitanul Cârnu de la Regionala de Securitate Pitești, care a acceptat în mod tacit ca arestații să-și „amelioareze” declarațiile, unii chiar susținând că nu fuseseră membri ai organizației, deși știuseră de existența ei. Însă tuturor li s-a interzis pomenirea în declarații a lui Alecu Franț Gigoi, cel care îi trădase. Bătăile sistematice au încetat, nu însă și problemele. „Chinul cel mai mare era foamea: ajunsesem niște schelete ambulante, șoldurile ne erau vinete de culcat numai pe «cant». Când ne ridicam în picioare, amețeam de slăbiciune și trebuia să ne sprijinim cu mâinile de pereți. Când ne duceau la «baie», cam o dată pe lună, să ne spălăm și rufele murdare, ne fugăreau cu bătele și trebuia să ne sprijinim unii de alții ca să nu cădem pe ciment”. Datorită slăbirii accentuate și frigului din iarna 1949-1950, mulți dintre arestați s-au îmbolnăvit. Unul dintre ei, Bazil Bădescu, a făcut pneumonie și nu a primit nici un fel de asistență medicală, motiv pentru care a și decedat⁹. Arestații și-au menținut moralul ridicat datorită credinței că vor veni americanii, mai ales în contextul izbucnirii războiului din Coreea, în vara anului 1950¹⁰.

Procesul s-a desfășurat pe 2 septembrie 1950, la Tribunalul Militar Craiova, fiind inculpate aproximativ 30 de persoane, jumătate fiind elevi, iar jumătate țărani. S-au acordat pedepse relativ mici: Florian Duminică, căpitanul-șef, 3,6 ani; ceilalți căpitani, între 2,5 și 3 ani; membrii de rând mai puțin, conform culpei stabilite de anchetatori. Bunăoară, Ion Ștefănescu a primit 9 luni închisoare corecțională pentru „uneltire împotriva ordinii sociale și omisiune a denunțării”. Cel mai tânăr membru al lotului, un elev de 17 ani, a primit 8 luni cu suspendare (stătuse însă în anchete mai mult de un an)¹¹.

După eliberarea din închisoare, membrii acestei organizații anticomuniste s-au aflat în permanență sub supravegherea Securității. Spre exemplu, Ion Ștefănescu a primit oferte din partea poliției politice spre a deveni informator, cu promisiunea de a a-și putea continua studiile liceale. Refuzul său a dus la exmatricularea de la Liceul teoretic „Anastasescu” din Roșiorii de Vede, unde se

⁷ *Ibidem*, p. 128, 133.

⁸ *Ibidem*, p. 127-128, 131-135.

⁹ *Ibidem*, p. 135-136.

¹⁰ *Ibidem*, p. 136.

¹¹ *Ibidem*, p. 136-137.

transferase. Totuși, după mulți ani, beneficiind și de schimbarea numelui (din Ștefănescu în Ștefan), de stabilirea în nordul Dobrogei și de complicitatea unor inspectori școlari, și-a putut încheia liceul și chiar să absolve Facultățile de Filologie și Istorie ale Universității din București, cursuri fără frecvență¹².

3. „Grupul de Rezistență”

Regionala de Securitate Ploiești arestase cândva la sfârșitul lunii septembrie-începutul lunii octombrie 1949 un lot format din 24 de persoane din Ploiești, Măgurele etc. în cadrul unui așa numit „Grup de Rezistență”: Ion Antoniu zis Nelu, Constantin Zamfirescu, Dumitru Mircescu, Ioan Istratescu, Florian Paraschivescu, Petre Dumitrescu, Constantin Ilarion, Alexandru Pelisenco, Constantin Dupont, Constantin Romeo Popescu, Traian Radu, Gabriel N. Stănescu, Ioan S. Radu, Alexandru Comănescu, Constantin I. Teodorescu, Octav Anastasescu, Ștefan Bejenaru, Eugen Murgoci, Gheorghe A. Gaftoi, Ioan C. Matei, Constantin D. Georgescu, Alexie J. Luchian, Alexe Valcanescu, Gabriel Vasilescu. Ancheta urma să se încheie în octombrie 1949¹³, dar nu știm ce s-a întâmplat cu acest lot de reținuți.

4. Organizația „Apărătorii Independenței Națiunii Române”

19 persoane fuseseră arestate la sfârșitul lunii septembrie-începutul lunii octombrie 1949 de către Regionala de Securitate Ploiești pentru implicare în organizația „Apărătorii Independenței Națiunii Române” („AINR”). Cei 19 reținuți (Emil Bauman zis Mily, Nicolae Simionescu, Dumitru G. Popescu, Pavel Tănăsescu, Paul Stănescu, Gh. G. Robu, Vicușor Ionescu, Gheorghe Săndulescu, Ilie T. Badicioiu, Vasile G. Popescu, Gheorghe I. Matei, Petre Ercau, Adem B. Horodim, Aristide Șerban, Stelian Ionescu, Ioan Pavel, Mircea Georgescu, Vasile N. Andrei, Nicolae V. Voicilă) din Ploiești formau un singur lot, iar cercetările urmau să se desfășoare în cursul lunii octombrie¹⁴. Nici despre acest lot nu știm mai mult.

5. Organizația „Haiducii Patriei”

Organizația „Haiducii Patriei” – despre care în documentele poliției politice apărea precizarea că era de factură „PNL-Bejan” – a fost depistată cândva la

¹² *Ibidem*, p. 138.

¹³ ASRI, fond „D”, dos. 9051, vol. 2, f. 32, 99-100.

¹⁴ *Ibidem*, f. 99-100.

sfârșitul lunii septembrie 1949. Regionala de Securitate Ploiești arestase 29 de persoane (Ioan Spiridon, Vitali Agura, Gaston Constantinescu, Gheorghe Samarcanu, Ghinea Badea, Gheorghe Cucu, Ilie Constantin, Tudor Eremenco, Vasile Șt. Vasile, Nastase Sebastian, Constantin Matei, Ioan I. Mirea, Petre Tixeanu, Nicolae Vulpe, Gheorghe Grosu, Stere Călin, Tudor Nedelcu, Emil Popovici, Ștefan Nedelcu, Nicolae Andreescu, C. Ghimpu, Gheorghe Georgescu, Ilie Panaitescu, Dumitru Stănescu, Constantin M. Tănase, Gheorghe Ene, Emil Ilic, Gheorghe Ionescu și Vasile Eftimie) din Ploiești, cu care formase un singur lot, a căror anchetă era programată pentru luna octombrie 1949¹⁵. Alte informații nu deținem despre această organizație.

6. Organizația „Voivodate”

Regionalele de Securitate Ploiești și Pitești urmăreau în ianuarie 1950 o organizație de inspirație legionară denumită „Voivodate”. În cele din urmă s-a trecut la arestarea membrilor grupului subversiv. Cercetările au reliefat că amintita organizație avea „un caracter fantezist și local”, fiind inițiată de Marin Lupu și Radu Trifu, care desfășuraseră activitate legionară în trecut¹⁶.

7. Lotul „sabotorilor” de la Ploiești

După cel de-al doilea război mondial România a livrat Uniunii Sovietice mari cantități de alimente și materii prime, inclusiv petrol. Trei tineri din Ploiești – nu cunoaștem decât numele unuia dintre ei, Ion Bănică, calfă de croitor –, cu vârste între 16 și 18 ani, au avut un plan de sabotare a trenurilor cu cisterne care transportau petrol românesc în URSS. Au fost însă prinși și trimiși în centrele de „reeducare a minorilor”, fiind întâlniți de alți deținuți cu vârste apropiate la Grivița-București și Timișoara¹⁷.

8. „Gruparea de Ofițeri și Subofițeri” din Câmpulung

„Gruparea de Ofițeri și Subofițeri” a funcționat în zona Câmpulung-Muscel, fiind condusă de maiorii Gheorghe (sau Ion) Dumitrache și Nicolae Mihăilescu. Ei strângeau arme și munții, întreținând relații inclusiv cu locuitori din satele învecinate. Membrii formațiunii au fost arestați în 1951¹⁸. Cei doi lideri au fost

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 909, f. 548.

¹⁷ Ion Varlam, „Gulagul românesc trăit de un copil”, în *Memoria*, nr. 25, 1998, p. 31.

¹⁸ *Ibidem*, p. 142 (mărturia lui Ioan Constantinescu, din Capu Piscului).

executați la Jilava fie în noaptea de 27/28 februarie 1952, fie la 11 mai 1952 (datele disponibile nu concordă)¹⁹.

9. „Partizanii păcii”

Președintele Sfatului popular al comunei Rucăr a primit la 20 august 1952 o scrisoare semnată „Partizanii păcii”. Expediată de la poșta din comună, scrisoarea conținea amenințări la adresa Sfatului popular în legătură cu activitatea desfășurată de acesta în vederea colectării cerealelor. Nu se știa cine era autorul²⁰. E posibil să fi fost vorba de o persoană nemulțumită de cote și care pentru a se proteja, eventual intimida, a ales să semneze în nume colectiv, evident și anonim. În același timp, e posibil să fi existat în zonă o organizație subversivă, nedescoperită de autorități.

10. Grupul legionar din Munții Buzăului

Ion Sercalanu (sau Sercaianu ori Șercăianu), șeful organizației legionare din județul Buzău, Ion (sau Nicolae) Păun, Teodor Iamandi și Ion Constantinescu au scăpat de arestare la 14/15 mai 1948. Din cauză că erau urmăriți de Securitate, în vara anului 1948 s-au refugiat în Munții Buzăului, fiind aprovizionați cu hrană de simpatizanți legionari din zonă. La un moment dat au fost surprinși de un pădurar, ceea ce i-a determinat să deschidă focul asupra lui. A fost o imprudență, pentru că șeful de post din comuna Mânzălești, județul Buzău, împreună cu doi pădurari, cu primarul și secretarul organizației de bază a PMR au organizat o acțiune în ziua de 30 noiembrie 1948, în urma căreia Ion Constantinescu a fost împușcat, iar ceilalți partizani prinși. De la ei s-au capturat o armă de război, două pistoale mitraliere, trei pistoale și revolvere și 160 de cartușe²¹.

11. Alți fugari în Munții Buzăului

Începând din toamna anului 1948, în Munții Buzăului, mai ales în regiunea Lopătarilor și Nehoiului, erau semnați indivizi suspecti care cutreierau munții și evitau întâlnirile cu localnicii. Unul dintre fugarii identificați în zonă era

¹⁹ ASRI, fond „D”, dos. 7805, vol. I, f. 46, 112; Vasile Novac, Gheorghe Nicolescu, „Grupul de rezistență Șerban-Voican din Capu Piscului, Muscel. 1952-1958”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 15-16, 2-3/1997, p. 142.

²⁰ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 180.

²¹ *Ibidem*, f. 436, 442, 444. Vezi și *Ibidem*, dos. 60, f. 196-197.

Gavrilă Stentz zis Dușu, fost membru al poliției legionare, considerat „criminal de război” și condamnat la muncă silnică pe viață²².

Tot în aceeași regiune au fost văzute în iarna anului 1948-1949 patru persoane suspecte care aveau asupra lor arme automate și erau însoțite de „un câine mare”. Datorită semnalmentelor și ca urmare a acțiunii informative s-a stabilit identitatea pentru doi dintre ei; era vorba de Ion Lupescu și Toader Dedu, fruntași țărăniști, urmăriți de Securitate pentru „activitate subversivă”²³. Probabil că respectivii continuaseră să facă politică țărănistă chiar și după interzicerea partidului lor de către comuniști, în vara anului 1947.

Informatorii ocazionali ai Securității observaseră din primăvara anului 1949 persoane suspecte în Munții Siriului, regiunea Nehoiul, iar din vara aceluiași an și pe râul Bâsca Mare²⁴.

Fugarii din Munții Buzăului beneficiau de un avantaj important și acesta consta în sutele de „odăi”. Acestea erau un fel de cabane construite din bârne, compuse dintr-o cameră și utilizate de proprietarii lor pentru adăpost în timp ce se aflau pe munte; însă în cea mai mare parte a timpului ele erau nelocuite. În momentul în care au început persecuțiile comuniste, fugarii au găsit un loc de adăpost acceptabil în aceste „odăi”, în care rămăneau doar pentru scurt timp, de regulă o noapte sau două. Acest fapt reprezenta în același timp un impediment pentru Securitate, care nu putea urmări informativ situația fugarilor. Până în septembrie 1949 nu se înregistraseră atacuri sau acțiuni de diversiune organizate de fugarii din Munții Buzăului²⁵.

Și în vara anului 1950 se semnală existența unor fugari în Muntele Furul Mic, regiunea Buzău. Însă aceștia nu putuseră fi identificați de Securitate până în februarie 1951²⁶.

12. Organizația „Falanga Română”

Siguranța urmărea la sfârșitul lunii martie 1948 o organizație cu numele de „Falanga Română”, care avea centrul în Buzău, dar cooptase membri și în Ploiești. Poliția secretă pregătea în acel moment ridicarea a 20 de persoane din această organizație, în frunte cu generalul Niculici²⁷.

²² *Ibidem*, dos. 2168, f. 410.

²³ *Ibidem*, f. 410-411.

²⁴ *Ibidem*, f. 411.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 322.

²⁷ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, 23 August 1944-30 August 1948, s.l. [București], Serviciul Român de Informații, 1997, p. 439 (doc. de la ASRI, fond „D”, dos. 9029, vol. 9, f. 112-113).

13. Grupurile semnalate în județul Râmnicu Sărat

Grupuri înarmate erau semnalate în județul Râmnicu Sărat începând din luna iulie 1949. Componenții acestora erau echipați în costume sport de culoare kaki, bluze cu fermoar etc., iar potrivit unor informații dețineau arme care nu produceau zgomot. În contactele cu locuitorii din zonă se interesau de numele pădurilor, ale membrilor structurilor politice și administrative locale și de poziția caselor acestora. Își desfășurau activitatea în grupuri de câte cinci persoane, care acostau localnicii, îi percheziționau, luându-le actele și carnetele de membri ai PMR. În situațiile în care aceștia din urmă se adresaseră partizanilor cu saluturile comuniste, inclusiv cu formula „tovarășe”, au fost bătuți. Partizanii nu se temeau să se apropie de comune, intonând cântece interzise („naționaliste”) și trăgând clopotele bisericilor. Securitatea aprecia numărul celor din aceste grupuri ca fiind de 40, exceptându-i pe cei care trecuseră în Munții Vrancei²⁸.

14. Organizația „Legiunea Albastră”

Învățătorul Dumitru Nicolescu, din comuna Măgura, plasa Pârscov, județul Buzău, fost șef de sector în Mișcarea Legionară și inițiator al acesteia în județul Buzău, aduna la el acasă în ianuarie-februarie 1950 mai mulți legionari (Fănică Vasilescu, Mihai Tănase, Maria Zaharia, Costică Ionescu, Gheorghe Mina și Ion Vasilescu), comentând împreună știrile auzite la posturile de radio *Vocea Americii* și *BBC*. Securitatea deținea în acel moment informații neverificate conform cărora cei de mai sus distribuiau unele manifeste semnate „Legiunea Albastră”. În același timp, ei desfășurau și „o intensă propagandă pentru repunerea icoanelor în școli”²⁹.

Securitatea a acționat împotriva „Legiunii Albastre” în cursul toamnei anului 1950, însă fără „tact”, ceea ce a permis unor lideri ai organizației să scape de arestare și să se refugieze în munți: Ticu Minea, Gheorghe N.I. Stan, Stelian Stănescu, Dumitru Danescu (sau Dănescu) și Dumitru Șelaru. Regionala de Securitate Ploiești a dovedit incompetență în conducerea acțiunii informative pentru urmărirea celor fugiți în munți, dar și a membrilor descoperiți ulterior. Regionala de Securitate Buzău întocmea în februarie 1951 un plan care să ducă la identificarea și lichidarea grupului³⁰.

²⁸ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 416.

²⁹ *Ibidem*, dos. 909, f. 547.

³⁰ *Ibidem*, dos. 2168, f. 322-323.

15. Organizația „Pajura Neagră”

Organizația subversivă „Pajura Neagră” a existat în cursul anului 1948 undeva în Muntenia, însă nu deținem date precise asupra locației. La începutul anului 1949 membrii acestei organizații se aflau deținuți în penitenciarul Gherla, unde le povesteau celorlalți colegi de suferință despre munițiile de care dispuseseră și cum intenționaseră să arunce în aer trenul care îi aducea de la Moscova pe reprezentanții guvernului comunist de la București³¹.

16. Organizația „Fiii patriei”

Potrivit unor date, organizația „Fiii patriei” ar fi acționat în Brăila. În octombrie-noiembrie 1949, un lot de 17 persoane, în frunte cu Ion Boboc și Anesti Predescu, se găsea la Regionala de Securitate Galați (căreia i se subordona și județul Brăila)³².

17. Organizația „Două săgeți albe”

Despre această organizație deținem o singură semnalare. Ioan Bazar, țaran, fost membru al Partidului Național Țărănesc, din comuna Însurăței, actualul județ Brăila, a fost arestat în august 1951 pentru activitate în organizația „Două săgeți albe”. Prin sentința nr. 343/4 decembrie 1952 a Tribunalului Militar București, în deplasare la Galați, Ioan Bazar a fost condamnat la 12 ani temniță grea. Eliberarea a survenit la 16 ianuarie 1963 prin decretul nr. 5/1963³³.

18. „Mișcarea Națională de Rezistență – Vlăsceană”

În vara anului 1948, Victor Anton Kreisl (sau Kraisl), Adrian Brișcă și Sava Breazu, elevi la Liceul Teoretic din Giurgiu, au constituit o organizație subversivă, „Mișcarea Națională de Rezistență – Vlăsceană” sau „Mișcarea Națională de Rezistență – Vlașca”, prescurtat „MNRV”. Kreisl era liderul grupării, el recrutându-l în aceeași vară și pe Mihai Gall (se pare membru al Uniunii Tineretului Muncitoresc)³⁴. În toamna anului 1948, după reînceperea cursurilor, membrii organizației purtau discuții pe marginea situației politice internaționale³⁵.

³¹ *Ibidem*, dos. 60, f. 36.

³² *Ibidem*, dos. 9051, vol. 2, f. 82, 39.

³³ *Ibidem*, dos. 7778, vol. 5, f. 1.

³⁴ ASRI, fond „D”, dos. 9046, vol. 4, f. 227, 229.

³⁵ *Ibidem*, f. 227.

La sfârșitul lunii ianuarie 1949, Victor Kreisl, în Profes cu Adrian Brișcă, a convocat o ședință la domiciliul din Giurgiu al celui din urmă, unde au mai participat: Nicolae Mateescu, Anghel I. Anghel și Ioan Mihai. Kreisl și Brișcă au expus necesitatea unei organizații care să lupte pentru schimbarea regimului Profesor. De fapt, atunci s-ar fi pus bazele formațiunii, convenindu-se asupra numelui, forma insignei și jurământul, acesta fiind depus de primii membri după ședință³⁶. După trei săptămâni a avut loc o nouă întrunire, cu participarea acelorași oameni, unde s-a discutat problema cotizațiilor (câte 10 lei pe săptămână), în vederea strângerea unui fond. Fiecare membru a plătit câte 100 de lei, reprezentând cotizația pe 10 luni. Kreisl a propus procurarea unei mașini de tipărit, cu scopul de a realiza manifeste. De asemenea, s-a avut în vedere contactarea unui om politic (Professor List) din Giurgiu, care să asigure legătura cu o altă organizație subversivă din România. În urma studierii foștilor politicieni locali, tinerii conspiratori au ajuns la concluzia că nu se putea lua legătura cu vreunul, deoarece toți erau urmăriți de Securitate, ceea ce crea riscul descoperirii organizației. Totuși, Victor Kreisl a promis că va încerca să ia legătura cu profesorul de filosofie Romulus Vulcănescu, din București³⁷. O a treia ședință s-a desfășurat la sfârșitul lunii martie 1949, când Kreisl a arătat că făcuse rost de mașina de imprimat și că se va putea trece la tipărirea manifestelor. Luase legătura și cu profesorul Romulus Vulcănescu, care însă refuzase implicarea în organizația subversivă, sfătuindu-i pe liceeni să renunțe la asemenea acțiuni, care nu puteau decât să le pericliteze situația³⁸. Kreisl a primit însărcinarea de la ceilalți membri să-l abordeze în același scop pe Alexandru Cartoian, Profesor la Liceul Teoretic din Giurgiu, fost lider al organizației Vlașca a Partidului Național Țărănesc³⁹. Potrivit unor informații, Cartoian ar fi devenit chiar îndrumătorul organizației⁴⁰, în vreme ce alte surse arată că acest lucru nu s-a întâmplat⁴¹. Kreisl a realizat manifestele, pe care le-a arătat și celorlalți membri ai organizației, urmând să se fixeze ziua când aveau să fie difuzate în oraș. Pentru a nu da de bănuț autorităților, s-a decis ca fiecare să cumpere un număr de coli de hârtie. Întâlnirile ulterioare ale membrilor organizației au fost ocazionale. Se discuta menținerea „ideii naționaliste” și propaganda anticomunistă⁴².

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, f. 227-228.

³⁸ *Ibidem*, f. 228.

³⁹ *Ibidem*, f. 237, 260.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 237.

⁴¹ *Ibidem*, f. 260.

⁴² *Ibidem*, f. 228-229, 235.

Încheierea anului școlar, în vara anului 1949, a marcat și încetarea temporară a activității organizației, unii dintre membri urmând să-și pregătească examenele de intrare la facultate, iar Victor Kreisl mutându-se împreună cu familia la Constanța. Materialele subversive au fost lăsate la domiciliul lui Adrian Brișcă⁴³. La 11 august 1949, Miliția din Giurgiu se afla într-o acțiune de combatere a contrabandei cu sodă caustică. Absolut întâmplător, în timpul unei percheziții la domiciliul familiei lui Adrian Brișcă s-au descoperit: 600 de manifeste ale „MNRV”, realizate prin aplicarea unor ștampile, împreună cu materialele tipografice folosite la imprimare; 80 de insigne, tăiate din carton, cu inițiala „MNRV”, două foi de bloc, pe care erau desenate aceleași insigne; 25 de bucăți de trotil; 22 de borcane cu diferite preparate chimice și pulberi; 30 de cartușe pentru arma ZB; un aparat fotografic și un important material de propagandă anticomunistă și proamerican; o broșură „Bomba Atomică” și un cifru secret⁴⁴.

Șapte membri ai „Mișcării Naționale de Rezistență – Vlăsceană” – Victor Kreisl, Adrian Brișcă, Nicolae Mateescu, Ioan Mihai, Anghel I. Anghel, Savu Breazu și Mihai Gall – se aflau la sfârșitul lunii septembrie-începutul lunii octombrie 1949 în arestul Serviciului de Securitate Vlasca⁴⁵. Membrii organizației au fost trimiși în fața Tribunalului Militar București, care prin sentința din 25 decembrie 1949 a acordat diferite condamnări⁴⁶. Știm doar că Ioan Mihai (din comuna Bujoru, județul Vlasca) a fost condamnat la 2 ani închisoare corecțională, pe care i-a executat în mai multe închisori (Jilava, Târgșor, Gherla). A fost eliberat la 13 decembrie 1951⁴⁷. Victor Kreisl și Adrian Brișcă au ajuns la Canalul Dunăre-Marea Neagră⁴⁸.

19. O organizație constituită din minori

Filiațiile ideilor și acțiunilor sunt uneori extrem de curioase. S-a întâmplat ca romane sau filme sovietice și comuniste să potențeze acțiuni anticomuniste. Spre exemplu, la sfârșitul anilor '40-începutul anilor '50, la Jilava a fost adus la un moment dat un elev de 13-14 ani, pe nume Ciobănel. „Vina” lui consta în formarea unei „organizații” de partizani. Uimit că printre arestați erau oameni

⁴³ *Ibidem*, f. 228.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 225. În urma cercetărilor avea să reiasă că materialele chimice descoperite erau utilizate de Adrian Brișcă pentru experiențele sale, dat fiind că era student la Politehnică, secția Chimie (*Ibidem*, f. 229).

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 9051, vol. 2, f. 32, 101-102.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 9046, vol. 4, f. 248.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 237, 248, 250, 252, 254, 256, 268, 277.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 237, 260, 262, 278.

care la 23 august 1944 aveau 7-8 ani, anchetatorul l-a întrebat pe copil cine i-a dat ideea de a trece la asemenea acțiuni, dacă l-a îndrumat vreun profesor, vreun prieten sau dacă a văzut în familie astfel de manifestări. Ciobănel a replicat: „Spun așa cum a fost [...] Am citit cărți sovietice, am văzut filme cu partizani și ne-am gândit și noi să facem la fel”⁴⁹.

20. Organizația „Rombul Roșu”

În primii ani care au urmat celui de-al doilea război mondial, când comuniștii români depuneau eforturi pentru preluarea controlului asupra statului și societății, tinerii au reprezentat un segment important al rezistenței, cu siguranță cel mai dinamic, mai entuziast. Riscurile erau deosebite, iar pentru distribuirea manifestelor antiguvernamentale tinerii au apelat uneori la copii și adolescenți, oarecum feriți în cazul în care erau prinși. O asemenea situație s-a întâmplat în iarna 1947-1948 (sau 1948-1949, nu e clar) la Liceul „Titu Maiorescu” din București, devenit Liceul „Ion Luca Caragiale”. Nimeni nu a avut de suferit atunci⁵⁰.

Însă cu totul întâmplător, Securitatea a prins firul în primăvara anului 1952. Fără îndoială că fusese vorba de o afacere cu substrat real, dar minoră. Securitatea însă a exagerat faptele până la falsificare, susținând chiar existența unui „complot”. Așa a fost inventată în timpul anchetelor organizația „Rombul Roșu”, în care au fost incluși tineri care nu aveau prea multe în comun, exceptând apartenența socială, dacă avem în vedere că era vorba de descendenți ai fostei aristocrații și marii burghezii⁵¹: cap de lot a ajuns Maria-Ioana Cantacuzino-Nabab, fiica celebrului pilot „Băzu” Cantacuzino; Mihail Dim. Sturdza, care nu a avut nici un fel de implicare în activitățile grupului; fizicianul Grigore A. Ghika; Radu Miculescu și Dan Florescu, mama celui dintâi și tatăl celui de-al doilea lucrau la Legația Statelor Unite ale Americii din București; Dimitrie Lecca, fiul unui director de departament din Ministerul de Externe, cu rang de ambasador; Cornel Todea, fiul directorului general al Asigurărilor sociale; Mihnea Ștefănescu, fiul administratorului-delegat al Uzinei Tohan și

⁴⁹ Gabriel Tepelca, *Însemnări de taină*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 32.

⁵⁰ Ion Varlam, *op. cit.*, p. 26; mărturia lui Ion Varlam, în *Arhiva Durerii*, Stockholm, Pionier Press, București, Fundația Academia Civică, 2000, p. 137.

⁵¹ Ion Varlam, *op. cit.*, p. 27; mărturia lui Ion Varlam, în *op. cit.*, p. 137; Interviu realizat, transcris și editat de Armand Goșu, „Destinul unui exilat: Mihail Dim. Sturdza. De la Ministerul de Externe francez la Europa Liberă”, în *Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă*, vol. II, 2003, p. 293 (în continuare: „Destinul unui exilat...”).

membru al Consiliului de Administrație al întreprinderilor Malaxa etc.⁵². În total erau 10 băieți și patru fete, cu vârste cuprinse între 14 ani (Ion Varlam) și 17 ani (Mihail Dim. Sturdza)⁵³.

Ancheta s-a desfășurat la Rahova⁵⁴, dar nu a durat prea mult și nici nu a fost foarte dură. Cu toate acestea, gardienii au încercat să-l sperie pe Ion Varlaam înscenând o execuție⁵⁵. Maria-Ioana Cantacuzino și-a dovedit curajul, susținând că nici un adult nu le-a inspirat activitățile, ceea ce era în conformitatea cu realitatea. Ea a declarat că sursa lor de inspirație fusese filmul sovietic *Tânăra Gardă*, care avea la bază romanul cu același titlu al scriitorului A. Fadeev, dar și lecturile din Al. Dumas, M. Zevaco, H. Sinkiewicz⁵⁶.

Unii dintre arestați au fost eliberați după trei luni de anchetă, iar ceilalți au fost depuși până în noiembrie 1952 în penitenciarul Jilava⁵⁷. Nu a avut loc un proces, ci s-au acordat „pedepse administrative”⁵⁸. Tinerii deținuți au fost risipiți în cuprinsul Gulagului românesc. Cei mai mari au fost trimiși în închisori și lagăre de muncă, iar cei mai mici în „coloniile de reeducare pentru minori”⁵⁹. Mihail Dim. Sturdza a primit trei ani de pedeapsă administrativă și a ajuns în lagărul de muncă forțată de la Bicaz, unde se construia hidrocentrala cu care avea să se laude regimul comunist decenii la rând. După mai puțin de un an a fost trimis în lagărul de la Onești, unde regimul de muncă era mai ușor. A fost eliberat înainte de termen, după 22 de luni, la 30 aprilie/1 mai 1954⁶⁰. Ion Varlam era cel mai mic din lot și a ajuns la Timișoara, unde era o „școală de corecție”. Și el fusese condamnat la doi ani, dar a fost eliberat după 18 luni. Avea să fie rearestat în 1956, pentru „agitație publică” în legătură cu evenimentele din Ungaria, și condamnat la cinci ani, pe care i-a executat integral, până în 1961. Între 1961-1963 a avut domiciliu obligatoriu în Bărăgan⁶¹.

Mai mulți dintre componenții acestui lot aveau să ajungă în Franța în anii '60: Maria-Ioana Cantacuzino-Nabab, care a devenit cunoscută ca romancieră sub numele de Oana Orlea; Mihail Dim. Sturdza, angajat în Ministerul de Externe francez și translator al președinților Franței pentru limba română,

⁵² Ion Varlam, *op. cit.*, p. 27-28.

⁵³ *Ibidem*, p. 28-29; „Destinul unui exilat...”, p. 293.

⁵⁴ „Destinul unui exilat...”, p. 293.

⁵⁵ Ion Varlam, *op. cit.*, p. 28-29; mărturia lui Ion Varlam, în *op. cit.*, p. 137.

⁵⁶ Ion Varlam, *op. cit.*, p. 28.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 29; „Destinul unui exilat...”, p. 293.

⁵⁸ „Destinul unui exilat...”, p. 293.

⁵⁹ Ion Varlam, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁰ „Destinul unui exilat...”, p. 293.

⁶¹ Ion Varlam, *op. cit.*, p. 27, 29-30, 32; mărturia lui Ion Varlam, în *op. cit.*, p. 137-141.

jurnalist la postul de radio Europa Liberă și prin vocație istoric; Ion Varlam, implicat în activitatea politică și culturală a exilului românesc⁶². Alți foști membri ai lotului „Rombul Roșu” au avut un traseu social acceptabil după relativa normalizare a situației din României. Spre exemplu, Cornel Todca a ajuns un cunoscut regizor și director la Televiziunea română⁶³.

21. Organizația „Coloana a VI-a”

Această organizație era compusă din elevi de la Școala Tehnică Elementară din București⁶⁴, concepția lor politică fiind marxistă, dar antisovietică. Membrii organizației au fost denunțați de către unul dintre profesorii lor (care pe deasupra era și preot)⁶⁵ la sfârșitul anului 1949 sau în ianuarie 1950⁶⁶. Arestările se găseau în primăvara anului 1950 în penitenciarul Jilava, unde așteptau procesul⁶⁷.

22. Lotul „tunarilor”

Vasilescu-Valjean (nepotul unui celebru avocat), Mihăilescu și Mahailovici erau trei adolescenți bucureșteni – cel mai tânăr dintre ei avea 14 ani – ai căror tați fuseseră închiși de regimul comunist pe motive politice, cândva la sfârșitul anilor '40-începutul anilor '50. Pentru a-și elibera părinții, cei trei adolescenți au făcut un plan. La Muzeul Militar din parcul Carol exista un obuzier austriac datând din primul război mondial. Exponatul era instalat pe șine de cale ferată, care aveau același ecartament cu al liniilor de tramvai. Au decis să remorcheze tunul cu un tramvai până în fața Ministerului de Interne, instituție care urma să fie bombardată în cazul în care părinții lor nu erau imediat puși în libertate. Desigur, au fost arestați și ei, apoi aruncați în sistemul concentraționar românesc, unde au fost cunoscuți sub numele de „tunarii”/„lotul tunarilor”. În 1952 se găseau în penitenciarul Jilava⁶⁸.

⁶² Ion Varlam, *op. cit.*, p. 27-28, 32-35; „Destinul unui exilat...”, p. 295-304.

⁶³ Ion Varlam, *op. cit.*, p. 28.

⁶⁴ ASRI, fond „D”, dos. 909, f. 548; George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant. 1939-1964*, Traducere de Mariana și Gabriel Mardare, Prefață și postfață de Gabriel Mardare, București, Editura Univers, 1995, p. 186.

⁶⁵ George Tomaziu, *op. cit.*, p. 186.

⁶⁶ ASRI, fond „D”, dos. 909, f. 548.

⁶⁷ George Tomaziu, *op. cit.*, p. 186.

⁶⁸ Ion Varlam, *op. cit.*, p. 30-31.

23. Organizația „Orizontul Negru”

La sfârșitul lunii septembrie-începutul lunii octombrie 1949, Securitatea Capitalei avea în cercetare un lot format din șapte persoane, în frunte cu Ilie Iosub, din organizația „Orizontul Negru”⁶⁹. Nu dispunem de alte date asupra acestei formațiuni.

24. Organizația lui Ioan Șerban

Ioan Șerban, fost legionar, reușise – cu aproximație în 1950-1951 – să organizeze câțiva elevi din București, care se ocupau cu tipărirea și difuzarea de manifeste. S-a constatat apoi că cei mai mulți dintre acești elevi făcuseră parte din Frățiile De Cruce și că manifestele pe care le imprimau aveau un caracter legionar. Organizația a fost depistată de Securitate cu ajutorul unui informator, el însuși fost legionar și închis în 1948-1949⁷⁰.

25. Organizația „Cerna”⁷¹

Organizația „Cerna” s-a constituit la începutul anilor '50 ai secolului XX. Ea avea un lider, o concepție politică, iar la intrarea în organizație, în fața unui preot, se depunea un jurământ de păstrare a secretului. Toate acestea aveau să fie elemente suficiente pentru ca Securitatea să considere că avea de-a face cu o organizație subversivă⁷². Formațiunea era constituită pe așa-numitul sistem „spic de grâu”, pentru a nu se cunoaște între ei decât doi-trei indivizi, fiind recrutați oameni de acțiune, cunoscuți pentru convingerile lor anticomuniste⁷³. Membrii achitau cotizații, care erau proporționale cu veniturile pe care le realizau⁷⁴.

Dintre membrii organizației „Cerna” sunt cunoscuți nominal: maiorul Jianu (avea să fie considerat șeful organizației la procesul intentat de Securitate, deoarece era mai în vârstă, făcuse parte din cavalerie, avea studii militare în Germania, fusese decorat și era prieten cu locotenent-colonelul Gheorghe Arsenescu, devenit celebru ca lider al unor grupuri de rezistență în partea de nord a județului Muscel), Constantinescu (fost prizonier în URSS), Preda, Nicolae Marinică, Adrian Sârbu, Ionașcu, Nichi Nicolau, Tinichie, „un grup de

⁶⁹ ASRI, fond „D”, dos. 9051, vol. 2, f. 33, 121.

⁷⁰ *Ibidem*, dos. 909, f. 686.

⁷¹ Această organizație o cunoaștem doar din memoriile unui fost membru, Nicolae Marinică, *Jurnalul unui „bandit”*, București, Editura Ramida, 1996.

⁷² *Ibidem*, p. 20, 36-37, 57.

⁷³ *Ibidem*, p. 57, 85.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 58.

la Câmpulung, un grup de tipografi și niște pietrari. Deci, militari, civili, intelectuali, țărani, muncitori”⁷⁵. În organizație erau implicate și persoane din Ministerul Comerțului Exterior (între ei și un anume Preda), armată, instituții de cultură, atât din capitală, cât și din țară⁷⁶.

Convingerile politice existente în rândurile membrilor organizației erau foarte diverse, iar cei mai mulți nici măcar nu împărtășeau idei politice clare. Există un obiectiv major: constituirea “Uniunii Europene”, dar aceasta reprezenta în acel moment o idee nouă și care în plus era cunoscută doar de un cerc restrâns al organizației „Cerna”⁷⁷.

Nu s-au deținut arme de nici un fel⁷⁸. Însă organizația „Cerna” a realizat și difuzat manifeste. Pentru a nu rămâne amprente pe ele, se utilizau mănuși medicale. Distribuția cuprindea un întreg lanț. Un grup de motocicliști transporta manifestele în orașul Ploiești. Spre exemplu, membrii organizației au întocmit manifeste în anul 1953, cu ocazia desfășurării la București a Festivalului Mondial al Tineretului. “Un negru numit Johnson” (fiul fostului barman de la Athenée Palace) a tradus manifestele în mai multe limbi, împărțite apoi în căminele unde erau cazați străinii sosiți la Festival. Imprimare pe hârtie sustrasă de la Casa Scânteii, manifestele aproape se confundau cu actele guvernamentale⁷⁹. S-a urmărit constituirea unei „tipografii”, pentru scoaterea în tiraj mare a manifestelor și a unor „publicații”. În acest scop, doi dintre membri au sustras de la Casa Scânteii și de la Monitorul Oficial o cantitate de litere, iar de la Trustul Alimentației Publice s-a procurat hârtie. Se avea în vedere instalarea „tipografiei” clandestine în comuna Sintești, lângă București, ceea ce s-a și întâmplat⁸⁰.

Constantinescu strânsese hărți turistice, la o scară foarte mică, pe care i le-a încredințat spre păstrare lui N. Marinică. La rândul său, acesta le-a înmănat unui necunoscut într-o stație de tramvai din București, utilizând o parolă⁸¹. De asemenea, membrii organizației au identificat informatorii Securității din anumite instituții și au întocmit liste cu ei, spre exemplu la Ministrul Comerțului Exterior, probabil pentru a se proteja⁸². Existau legături și la nivelele superioare ale Poștei și Telefoanelor⁸³.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 27, 85-86.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 36, 57.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 86.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 57-58.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 59, 190-191.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 58, 191.

⁸¹ *Ibidem*, p. 35-36.

⁸² *Ibidem*, p. 36.

⁸³ *Ibidem*, p. 59.

Organizația a avut în vedere stabilirea legăturii, prin intermediul unui grup de cioplitori în piatră de la Cetățuia, cu partizanii din Munții Făgăraș (în special cu grupul locotenent-colonelului Gheorghe Arsenescu), cărora să le transmită medicamente (antibiotice) și alimente. Securitatea reușise însă introducerea unui ofițer de-al ei, pe post de „călăuză”, în grupușcul care încerca să intre în legătură cu Arsenescu⁸⁴. Un alt agent (pe nume Rădulescu-Livezi) a fost infiltrat în organizația „Cerna”⁸⁵.

Arestările s-au produs la începutul anului 1954. Nicolae Marinică a fost arestat în noaptea de 9 februarie 1954 și depus la penitenciarul Jilava⁸⁶, ulterior ajungând la Ministerul de Interne și la Uranus. În cele 137 de zile de anchetă, N. Marinică a fost nevoit să recunoască apartenența la organizația „Cerna”, că depusese un jurământ de credință, că gruparea avea o conducere unică, nume conspirative, patrimoniu, fonduri provenite din cotizații, o „editură” (cu hârtie și litere de la Monitorul Oficial și Casa Scânteii, avându-se în vedere realizarea unor „tipărituri subversive”) că urmărea „crearea unei atmosfere favorabile unificării europene, bazată pe libertate, proprietate, biserică, adică ideologia burgheză”. Ceea ce nu putea să recunoască arestatul era că „Cerna” ar fi urmărit „răsturnarea prin violență a ordinii de stat”, deoarece pur și simplu nu era adevărat. Era important pentru anchetatori să „demonstreze” că aveau de-a face cu o organizație clandestină, subversivă. Pentru aceasta se utilizau diverse tipuri de presiune, amenințări, inclusiv cu moartea, bătăi⁸⁷. Aceasta în prima fază a anchetei, în cea de-a doua torționarii urmărind ca arestații să se autoacuze, să „recunoască” mai multe fapte decât făcuseră și decât conținea dosarul⁸⁸. Într-un volum memorialistic, N. Marinică avea să noteze că „anchetatorii au reușit să creeze, dintr-o afacere, după părerea mea mai mult «literară», mai mult teoretică, o... legendă. «Cerna» era într-adevăr de temut pentru ordinea de stat a bieteii republicii populare. Cât de mari apăreau criminalii în această uriașă perspectivă imaginară, confecționată în beciurile Ministerului de Interne de sub Calea Victoriei!”⁸⁹. Deoarece membrii grupării „Cerna” aveau concepții de dreapta, Securitatea a calificat-o drept antisemită și rasistă, pentru a o putea încadra drept „organizație de tip fascist”⁹⁰ (vezi *infra*).

⁸⁴ *Ibidem*, p. 58-59, 61, 86.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 86.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 9.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 20, 25-28, 35.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 50-51.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 26.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 27-28.

Lotul „Cerna” a fost format din 36 de inculpați, cei mai mulți nici măcar necunoscându-se între ei. Procesul s-a judecat într-o sală arhiplină, dar nu cu membri ai familiilor celor acuzați, ci cu procurori și anchetatori. Chiar înainte de începerea simulacrului de judecată, în sală a apărut generalul Alexandru Petrescu, șeful justiției militare, care a privit spre inculpați, a scuipat și a rostit: „Canalii burgheze!”, apoi a plecat. După această „binecuvântare” nu chiar neobișnuită în epocă, a început procesul propriu-zis⁹¹. Procuratura s-a străduit să evidențieze în rechizitoriu cât de periculoasă era organizația „Cerna” pentru securitatea regimului comunist, cât de bine era structurată, în ce acțiuni se implicase și mai ales cât de periculoase îi erau intențiile. Actul de acuzare era făcut după tipic, în bine cunoscutul limbaj stalinist: „Un grup de detracați, reminiscențe ale burghezo-moșierimii, bandă compusă din foști ofițeri, polițiști, ingineri, medici, avocați, profesori, studenți, țărani și chiar muncitori [...] acești fii de năpărcă s-au ridicat împotriva ordinii sociale din republică. Ei au uneltit, au lucrat subteran, punând la cale o lovitură pe la spate contra regimului nostru democrat popular. În acest scop au urzit o organizație cu multiple și adânci rădăcini în aparatul superior de stat, ministere, instituții de cultură și chiar în armată, cu ramificații pe întreg teritoriul patriei, în vederea pregătirii opiniei publice pentru un moment politic oportun care era așteptat! [...] Organizația avea o concepție filosofică antimarxistă, antisovietică și cosmopolită! Concepția ei politică preconiza limitarea influenței sovietice în țară și desființarea Sovromurilor care, conform acestei concepții, nu numai că nu ne ajută, ci chiar ne jefuiesc! Aceste concepții filosofice și politice trebuiau să fie cultivate în mod evolutiv și oral, pentru a face să dispară încrederea pe care o avem în marea noastră prietenă Uniunea Sovietică [...] «Cerna» avea patrimoniu, avea conducere unică și ideologie rasistă, legionară, antisemită, fascistă!”⁹².

Anchetatorii Securității îi instruiseră pe inculpați să fie „cuminți” la proces, pentru a nu strica scenariul bine pus la punct în complicitate cu completul de judecată. Potrivit unui martor, liderii organizației, Jianu și Constantinescu, chiar s-au autoincriminat în fața instanței⁹³. Între martorii acuzării s-au remarcat cei doi agenți amintiți deja: „călăuza” care anterior încercase să-i ducă pe unii membri ai organizației „Cerna” la grupul Arsenescu, precum și Rădulescu-Livezi⁹⁴.

Avocații au fost puși din oficiu, dar s-au dovedit nu apărătorii inculpaților, ci acuzatorii acestora. Erau și ei parte a mascaradei regizate de Securitate:

⁹¹ *Ibidem*, p. 56, 63.

⁹² *Ibidem*, p. 57-58.

⁹³ *Ibidem*, p. 60-61.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 61.

„pledoariile erau lungi, goale de orice conținut juridic, dar pline de lichelism [...] De fapt, apărarea era o completare a rechizitoriului, avocații doar dezvoltau capitolele [din rechizitoriu, nota D.D.] și le încadrau în texte legale”⁹⁵.

Inculpații au fost forțați să recunoască și fapte pe care nu le înfăptuiseră, iar cele reale fuseseră mult amplificate. „Noi, bieți nenorociți, am fost înșelați, pe de o parte, iar pe de alta am fost înnebuniți de teroare, șantaj și tot felul de alte metode – numai și numai să recunoaștem ceva care nu exista, ceva pe care am fost siliți să credem că l-am înfăptuit, că suntem extrem de nocivi –, astfel încât, unii au fost aduși în stare să ceară chiar să fie pedepsiți cât mai sever, fiindcă au greșit față de partid, și tot de la partid așteaptă salvarea”. Ultimele cuvinte rostite de cei din boxă au fost autoacuzări: „toți am recunoscut că am greșit, că ne-am ridicat împotriva republicii noastre populare, împotriva ajutorului dezinteresat și a colaborării cu URSS, toți am recunoscut că suntem victimele bisericii retrograde și că ne-am pus de-a curmezișul în calea progresului și fericirii poporului. Unii au spus-o chiar plângând. Alții au cerut iertare, alții și-au luat angajamente, ca la orice plenară. La unii, frica de pedeapsă a dus la desolidarizare. Instanța n-a permis nimănui să se abată cu o iotă de la textul învățat pe de rost”⁹⁶. Faptul că Securitatea reușise relativ repede să-i aresteze pe membrii organizației „Cerna”, că aceștia își călcaseră jurământul, că se cedase ușor în anchetă, atitudinea unora în timpul procesului, calitatea intelectuală și se pare chiar umană destul de modestă a șefilor în raport cu alți membri ș.a.m.d., toate acestea aveau să ducă la instalarea suspiciunii între condamnați⁹⁷.

În acest moment cunoaștem condamnarea doar pentru Nicolae Marinică, care nu era în conducerea organizației „Cerna”: 8 ani închisoare, 4 ani domiciliu obligatoriu, confiscarea averii și pierderea drepturilor civile⁹⁸. Membrii grupului Cerna au trecut prin multe puncte ale Gulagului românesc. Spre exemplu, Nicolae Marinică a cunoscut închisorile Jilava, Caransebeș, Lugoj, Văcărești, Gherla, lagărul Poarta Albă, colonia Stoenеști din Balta Brăilei, dar și domiciliul obligatoriu în Bărăgan⁹⁹. Johnson, negrul implicat în organizația „Cerna”, s-a purtat cu demnitate în timpul scurtei sale detenții. A fost rejudecat destul de repede și eliberat¹⁰⁰.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 63-65.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 65-66.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 86, 102.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 92.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 68-443.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 191.

26. „Un guvern de Cișmigiu”

Scriitorul și omul politic anticomunist N. Porsenna a fost adăpostit timp de 8 ani în plin centrul Bucureștiului de către Zoe Vlaicu, o tânără juristă de 22 de ani. În perioada în care a fost ascuns, N. Porsenna se deplasa regulat în casa profesorului G.G. Antonecu, unde se întâlnea cu asistentul lui, Petre Ștefan, și cu avocatul Gh. Caftangiu. Împreună, Porsenna, Ștefan și Caftangiu au realizat un manifest anticomunist. Caftangiu mai făcea parte în același timp dintr-o societate care se întrunea la dr. Gabi Popescu, și unde mai veneau sofistul Petre Țuța și avocatul Iacobescu. Conform unei relatări ironice, ei făcuseră „un guvern de Cișmigiu”. N. Porsenna și Petre Ștefan au fost denunțați de avocatul Gh. Caftangiu (nu știm de ce a făcut-o), cel dintâi fiind considerat chiar ideologul unei conspirații la care nici măcar nu fusese parte¹⁰¹.

Securitatea a mers pe fir și a operat numeroase arestări, în lot regăsindu-se: Zoe Vlaicu și N. Porsenna (ridicați la 26 iunie 1957), dr. Gabi Popescu, avocatul Gh. Caftangiu, inginerul Gh. Gabriel, avocatul Iacobescu, profesorul Petre Ștefan, Manolescu, Popescu, Petre Țuța, profesoara Kira Arpshafen (rusoaică albă), filologul Adelina Busuioceanu, Maura Protopopescu, profesoara Ileana Dumitrescu, Bilciurescu, eleva Maria Coca Coman¹⁰².

După arestare au urmat anchetele. Zoe Vlaicu mărturisea: „Am trecut prin toate, n-am vrut să colaborez. Momentul greu a fost la Interne, în beci, unde drept pedeapsă m-au dus într-o celulă cu două coloane prin care trecea aerul, cu zgomot infernal; era să mă sinucid. După aceea m-au mutat în altă parte. Auzeam țipete, urlate, trânteli. Am plâns 6 luni de zile. De atunci nu mai plâng...”¹⁰³. Avocatul Gh. Caftangiu a fost condamnat la 18 ani închisoare¹⁰⁴. Zoe Vlaicu s-a ales cu 8 ani închisoare corecțională și 4 ani interdicție corecțională, sub acuzația de „uneltire contra ordinii sociale”. Avea să treacă prin închisorile Jilava, Miercurea-Ciuc, Arad și Oradea, de unde a fost eliberată în 1963¹⁰⁵. Ulterior Zoe Vlaicu și N. Porsenna avea să se căsătorească¹⁰⁶.

¹⁰¹ Roxana Iordache, „Arestată pentru tăinuire”, în *România liberă*, nr. 514, 24 octombrie 1991, p. 5.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Mărturia avocatului T. Molitescu, în Călin Hera, „Pentru că a pus la cale un «guvern de Cișmigiu», vărul lui Vintilă Horia a făcut 18 ani de muncă silnică”, în *Nu*, nr. 127, 27 septembrie-4 octombrie 1993, p. 13.

¹⁰⁵ Roxana Iordache, *op. cit.*, p. 5.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

27. „Organizația de rezistență România Mare”

„Organizația de rezistență România Mare” a fost anihilată de Direcția de Securitate București cândva între 1 ianuarie-7 septembrie 1957. Ea era compusă din 13 membri, 12 dintre aceștia fiind arestați și trimiși în judecată pentru „instigare, redactare și răspândire de publicațiuni interzise”. O a 13-a persoană nu fusese arestată până la începutul lunii septembrie 1957¹⁰⁷.

28. Organizația „Răsbunătorii României – Fiii Oltului”

Formată din 9 sau 10 membri, organizația „Răsbunătorii României – Fiii Oltului” a fost descoperită de Direcția de Securitate București între 1 ianuarie-7 septembrie 1957. Au fost arestate 10 persoane, dintre care una a fost pusă în libertate, iar celelalte 9 înaintate instanței cu învinuirea „uneltire contra ordinei sociale, redactare, multiplicare și difuzare de manifeste”¹⁰⁸.

29. Organizații subversive diverse, 1948-1957 (statistici)

29.1. În București

În cadrul Serviciului V al Direcției Securității Capitalei existau în 1948-1949 patru grupe de anchete, celei de-a treia revenindu-i „organizațiuni subversive de tot felul”¹⁰⁹. Din fiecare organizație subversivă descoperită de această direcție în intervalul 1 septembrie 1948-7 noiembrie 1949 s-a constituit un lot de inculpați¹¹⁰. În total, în perioada amintită fuseseră reținuți 362 de oameni în legătură cu organizațiile subversive. 55 dintre ei fuseseră puși în libertate, cinci achitați, 250 condamnați, 36 erau în curs de judecată, 10 trimiși la diverse regionale de Securitate, iar cinci nu fuseseră „identificați”. Din punctul de vedere al originii sociale, 19 erau burghezi, 249 mic burghezi, 75 muncitori, 11 țărani chiaburi, iar nouă țărani săraci. Repartizarea pe vârste era următoarea: „tineret”, 290; „adulți”, 65; „bătrâni”, opt. 352 erau bărbați, iar 11 femei. 340 erau români, 14 evrei, opt maghiari. Cât privește profesia, 127 erau liber profesioniști, 55 muncitori, șapte muncitori agricoli, 18 funcționari publici, șapte funcționari particulari, trei militari activi, 18 negustori, 128 „fără profesie”¹¹¹.

¹⁰⁷ ASRI, fond „D”, dos. 7778, vol. 2, f. 33.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*, dos. 9047, vol. 3, f. 195.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 197.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 202.

Grupările anticomuniste depistate de Securitatea Capitalei între 1 septembrie 1948-7 noiembrie 1949 au fost în număr de 29: „Manifestul «Frați români»” – M. Nichitoiu (șeful grupului), 36 de persoane; „Tineretul Național Român” – Ion Pinte, 15 persoane; „Organizația subversivă Mihai” – Elena Szekely, 6 persoane; „M.N.R. Vlad Țepeș” – Gh. Popescu Vâlcea, 28 de persoane; „M.N.R. Pentru Patrie și Rege” – I. Antonaru, 19 persoane; organizația sionistă David Herșcovici, 6 persoane; „Deșteptarea României” – G. Marinescu, 3 persoane; „Tineretul Regalist” – Vladimir Cazan, 22 persoane; „Partizanii Dreptății” – Constantin Felie, 10 persoane; „Organizația Națională de Rezistență” – Z. Epure, 8 persoane; „Avram Iancu-Liceul M.V.” (probabil Mihai Viteazul) – Sorin Botez, 8 persoane; organizația „H” – Constantin Stoica, 18 persoane; „M.N.R. România Mare” – Grigore Malciu, 7 persoane; „Brigada de Oțel” – T.C. Tonciulescu, 9 persoane; „Stema Țării” – Petre Surculescu, 6 persoane; „M.F.M.F.” – Mihail D. Mihail, 15 persoane; „Uniunea de Luptă” – Leon Humulescu, 2 persoane; „Tineretul Român de Sacrificiu” – G. Arapu, 6 persoane; „Organizația Teroristă Munți” – Marin I. Radu, 10 persoane; „Mareșalul Negru” – Alexandru Podogea, 7 persoane; „România Mare” – Petre Cuciușnea, 22 de persoane; „Salvatorii Patriei-Ostașii Regelui Mihai” – G. Mihăilescu, 22 de persoane; „Legiunea Albastră” – Paraschiv Uță, 12 persoane; „RUIC” – Napoleon Preda, 14 persoane; „E.C.S.-Echipa Cruce și Spadă” – Ilie Dragomir, 13 persoane; „Cugetul Românesc” – Anghel Trifu, 5 persoane; „Tânăra Gardă” – Vladimir Ardeleanu, 11 persoane; „E.C.S.” – Nicolae Florea, 2 persoane; „Trezește-te Române” – Dumitru Vasilescu, 5 persoane¹¹². Câteva dintre aceste organizații – despre care am deținut mai multe informații – le-am amintit de-a lungul acestei secțiuni, însă despre cele mai multe nu știm decât că au existat. Ele dau însă măsura extinderii fenomenului activităților clandestine la începuturile regimului de „democrație populară”.

În noiembrie 1949 se aflau în cercetarea Serviciul V al Securității alte trei persoane implicate în organizații subversive și două pentru deținere de manifeste¹¹³. De asemenea, se definitivase ancheta pentru alți 58 de oameni din organizațiile subversive, depuși la penitenciarul Jilava¹¹⁴.

¹¹² *Ibidem.*

¹¹³ *Ibidem.*, f. 197. Unele din grupurile subversive din zona Bucureștiului au fost implicate în răspândirea de manifeste. Astfel, la sfârșitul lunii septembrie-începutul lunii octombrie 1949 se găsea în cercetare la Securitatea Capitalei un lot format din doi oameni, Ștefan Manole și Ioan Pandrea, primul fiind și șef de lot. Vina lor: difuzarea manifestelor „Frați săteni”, cu mesaj anticomunist, desigur (*Ibidem.*, dos. 9051, vol. 2, f. 33, 122). În difuzarea de manifeste au fost implicate și alte grupuri, cum a fost cel compus din trei persoane, în frunte cu Radu P. Damian, care se găsea în anchetă la sfârșitul lunii septembrie-începutul lunii octombrie 1949 tot la

Pe raza Regionalei de Miliție București au fost descoperite în perioada 1 ianuarie-7 septembrie 1957 un număr de cinci organizații subversive: o organizație țărănistă cu 10 oameni arestați, dintre care 8 fuseseră trimiși în instanță, iar 2 eliberați; un grup legionar cu 7 membri, transferați la Ministerul de Interne; o organizație cu 4 membri, arestați și înaintați justiției pentru redactare și răspândire de manifeste; două grupuri reținute pentru deținere ilegală de armament și muniție, unul cu 7 persoane, iar celălalt cu 4¹¹⁵.

29.2. În Regiunea Pitești

Regionala de Securitate Pitești reținuse 104 oameni între 1 septembrie 1948-7 noiembrie 1949 pentru încadrare în organizații subversive. Dintre aceștia, 16 fuseseră puși în libertate până la începutul lunii decembrie 1949, 19 condamnați, unul achitat, iar 49 erau în curs de judecată. Din punct de vedere al originii lor sociale, 32 erau mic burghezi, 21 burghezi, opt muncitori, 15 țărani chiaburi, 13 țărani mijlocași, 15 țărani săraci. După vârstă, 40 erau „tineri”, 36 „adulți”, iar 28 „bătrâni”. Erau 97 de bărbați și șapte femei. 101 erau români, unul armean și doi apatrizi. Pe profesii, 33 erau muncitori agricoli, nouă muncitori industriali, 16 liber profesioniști, opt negustori, șase funcționari particulari, cinci funcționari publici, trei militari activi, cinci militari deblocați, iar 19 „fără profesie”¹¹⁶.

29.3. În Regiunea Ploiești

Regionala de Securitate Ploiești arestase în perioada 1 septembrie 1948-7 noiembrie 1949 un număr de 99 de persoane implicate în organizații subversive, dintre care opt de către Serviciul județean Vlaşca. Toți arestații se aflau în curs de cercetare la începutul lunii decembrie 1949. Mai fuseseră reținuți și șase oameni pentru răspândire de manifeste¹¹⁷.

30. Difuzare de manifeste de către persoane izolate

În octombrie-noiembrie 1949, două persoane din județul Brăila se aflau reținute la Regionala de Securitate Galați pentru „tipărire de manifeste”. Ele urmau a fi înaintate Direcției Generale a Securității¹¹⁸.

Securitatea București (*Ibidem*, f. 122). Tot acolo se afla reținută o persoană (Alexandru Mariotti) care scrisese „lozinci antidemocratice” (*Ibidem*, f. 123).

¹¹⁴ *Ibidem*, dos. 9047, vol. 3, f. 198.

¹¹⁵ *Ibidem*, dos. 7778, vol. 2, f. 32.

¹¹⁶ *Ibidem*, dos. 9047, vol. 3, f. 144.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 154.

¹¹⁸ *Ibidem*, dos. 9051, vol. 2, f. 83.

Pentru redactare și răspândire de manifeste, între 1 ianuarie-7 septembrie 1957 fuseseră reținute de către Regionala de Miliție București 3 persoane izolate¹¹⁹, în vreme ce Direcția de Securitate București arestase 4 persoane¹²⁰.

31. Fugarii izolați

Haralambie Predescu, urmărit pentru „instigare la rebeliune”, a fost capturat la 13 noiembrie 1950 în comuna Negrești, județul Argeș¹²¹. Regionala de Securitate Argeș avea în urmărire în februarie 1951 un număr de 31 de fugari izolați¹²². În cursul anului 1951, mai ales după înființarea grupului operativ, pe teritoriul aceleiași regionale au fost prinși 12 fugari izolați. Alți doi au fost capturați în luna ianuarie 1952¹²³. În septembrie 1952, Regionala de Securitate Argeș avea în urmărire cinci fugari izolați¹²⁴. Numărul acestora crescuse în noiembrie 1952 la șapte, toți încadrați informativ în acel moment¹²⁵. Poliția politică a reușit în toamna anului 1952 să-l captureze pe fugarul înarmat Nicolae Badea, din comuna Priboieni, fost legionar. În primăvara anului 1953, într-o pădure de lângă satul Rădești au fost capturați fugarii dr. Constantin Daneș și Nicolae Popescu¹²⁶.

Regionala de Securitate Buzău avea în urmărire în februarie 1951 un număr de șapte fugari izolați. Cel mai important era considerat Nicolae Sârbu, fost membru al grupului condus de Nicolae Militaru, care reușise să dispară în timpul arestării celorlalți partizani¹²⁷. Trei luni mai târziu, în aprilie 1951, pe teritoriul aceleiași regionale mai era amintit un singur fugar izolat, în vreme ce alți trei se întorseseră la domiciliile lor¹²⁸. Ceilalți fuseseră trecuți de la „problema 314”, „bande”, la alte „probleme”, care priveau diverse infracțiuni¹²⁹.

În februarie 1952, Regionala de Securitate Ialomița avea în urmărire doar un fugar izolat; Regionala Buzău avea cinci, dintre care patru fuseseră depistați în

¹¹⁹ *Ibidem*, dos. 7778, vol. 2, f. 32.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 33.

¹²¹ *Ibidem*, dos. 2168, f. 342.

¹²² *Ibidem*, f. 319.

¹²³ *Ibidem*, f. 250.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 180.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 139.

¹²⁶ Florica Dobre (coordonator), Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Elis Neagoe, Liviu Țăranu (eds.), „Bande, bandiți și eroi”. Grupurile de rezistență și Securitatea (1948-1968). Documente, Studiu introductiv de Florian Banu și Silviu B. Moldovan, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 468 (doc. de la AMI, fond „DMRU”, inv. nr. 7389, dos. nr. 34, f. 342-347).

¹²⁷ ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 323.

¹²⁸ *Ibidem*, f. 310.

¹²⁹ *Ibidem*, f. 313.

cursul anului 1951; Regionala Prahova avea 10, unul singur fiind depistat în anul precedent¹³⁰.

32. Concluzii

Pe lângă grupurile paramilitare, în Muntenia au fost înregistrate la sfârșitul anilor '40-și în anii '50 ai secolului trecut numeroase organizații anticomuniste subversive, de dimensiuni mai extinse sau mai reduse. Aceste organizații subversive – „Grupul de Rezistență”, „Apărătorii Independenței Națiunii Române”, „Haiducii Patriei”, „Voivodate”, „Falanga Română”, „Legiunea Albastră”, „Pajura Neagră”, „Fiii Patriei”, „Două săgeți albe”, „Mișcarea Națională de Rezistență Vlăsceană”, „Orizontul Negru”, „Cerna”, „Organizația de rezistență România Mare”, „Răsbunătorii României – Fiii Oltului” – se pregăteau pentru eventualitatea apariției unui moment prielnic înlăturării regimului comunist, unele formațiuni fiind ocupate cu difuzarea manifestelor anticomuniste. Toate au fost anihilate, iar membrii lor arestați, torturați, judecați și condamnați la ani grei de închisoare, câțiva lideri fiind chiar executați.

În Muntenia s-au înregistrat și mai multe grupuri de adolescenți și tineri, care s-au implicat în acțiuni anticomuniste naive, Securitatea amplificând sau chiar falsificând acțiunilor acestora: lotul „sabotorilor” din Ploiești, organizația „Rombul Roșu”, „Coloana a VI-a” și lotul „tunarilor”. Grupuri de discuții între diverse persoane – e drept că unele urmărite de regimul comunist – au fost considerate de autorități drept organizații subversive, chiar încercări de constituire a unor „guverne de Cișmigiu”, membrii lor fiind judecați și condamnați. De asemenea, pe teritoriul Munteniei au existat persoane implicate în distribuirea de manifeste cu conținut anticomunist, dar și fugari (unii înarmați) căutați de Securitate și Miliție.

Nepunând în pericol stabilitatea regimului comunist, toate aceste formațiuni de rezistență au constituit însă un motiv suplimentar de iritare pentru Securitate, Miliție și pentru autoritățile locale. Înregistrarea lor ne ajută să înțelegem mai bine dimensiunile unui fenomen încă puțin cunoscut pe orizontală.

¹³⁰ *Ibidem*, f. 266.

„MINOR” ANTICOMMUNIST RESISTANCE GROUPS IN MUNTENIA (1948-1957)

- Abstract -

Besides the paramilitary groups, at the end of 1940s and during the 1950s in Muntenia, numerous other more or less extended subversive anticommunist organizations could have been found. These subversive organizations – “Grupul de Rezistență” (the Resistance Group), “Apărătorii Independenței Națiunii Române” (the Defenders of the Romanian Nation’s Independence), “Haiducii Patrici” (the Nation’s Outlaws), “Voivodate” (Principalities), “Falanga Română” (Romanian Phalanx), “Legiunea Albastră” (Blue Legion), “Pajura Neagră” (Black Eagle), “Fiii Patrici” (Sons of Nation), “Două săgeți albe” (Two White Arrows), “Mișcarea Națională de Rezistență Vlăsceană” (National Resistance Movement from Vlasca), “Orizontul Negru” (Black Horizon), “Cerna”, “Organizația de rezistență România Mare” (Great Romania Resistance Organization), “Răsbunătorii României – Fiii Oltului” (Romania’s Revengers – Sons of Olt) – were getting ready for the possibility that, in a proper moment, the communist regime should be overthrown, some of them being busy to distribute anticommunist handbills. They were all annihilated, and their members arrested, tortured, tried and sentenced to many years in prison; some of the leaders were even executed.

Even more adolescent and youth groups were registered in Muntenia, who got involved in naïve anticommunist actions, which the Securitate amplified or even falsified: the lot of ‘saboteurs’ of Ploiești, the “Rombul Roșu” (Red Rhombus) Organization, “Coloana a VI-a” (the 6th Column) and the “artillerymen” lot. Various discussion groups made up of different persons – some of them, it is true, kept under the communist regime’s observation – were taken by the authorities for subversive organizations or even for attempts to set up some “Cișmigi” Cabinets and their members were tried and convicted. Moreover, in Muntenia there were persons involved in the distribution of anticommunist handbills, but also fugitives (some of them armed), wanted by the Securitate and the Militia.

Although they did not endanger the stability of the communist regime, all these resistance groups represented however one more reason of irritation for the Securitate, the Militia and the local authorities. Their recording helps us better understand a phenomenon still mainly ignored in its horizontal dimension.

* The name of a public garden in Bucharest.

Studii și articole

Andrei Muraru

ISTORICUL PENITENCIARULUI IAȘI DIN 1945
PÂNĂ LA SFÂRȘITUL EPOCII GHEORGHIU-DEJ.
CÂTEVA NOTE

1. Problemele unei cercetări

Cercetarea sistemului penitenciar din România comunistă nu a fost posibilă înainte de 1989 din motive care sunt astăzi pe deplin cunoscute. Piedicile în calea cercetării științifice au fost controlul ideologic asupra temelor istoriografice și de imposibilitatea apelului la surse. Imediat după 1989, au existat unele demersuri de a face lumină în acest capitol al istoriei recente, însă studiile apărute au fost mai degrabă specifice¹, tratând detalii ale întregului, sau au fost publicate documente legate de acest subiect. Pentru tema în sine, istoricul penitenciarelor din România, contribuțiile sunt aproape inexistente, penuria istoriografică fiind, din păcate, un fapt constatat de specialiștii istoriei recente.

Lucrările generale care au fost publicate în ultimele aproape două decenii au tratat doar marile „temnițe” ale sistemului concentraționar comunist, amintind în treacăt doar de celelalte unități carcerale. Alte studii s-au axat pe problema fenomenului reeducării sau pe detalii ample legate de diferite teme sau personaje din această rețea a terorii.

Studiul de față își propune să aducă în atenție câteva aspecte mai puțin cercetate despre penitenciarul din Iași, să pună în ordine o serie de date deja cunoscute, dar să ofere și informații noi, așa cum reies din documentele inedite aflate în arhiva fostei Direcții Generale a Penitenciarelor, insistând pe perioada

¹ Putem aminti aici studiul despre închisoarea Sighet, Romulus Rusan (coordonator), *Memoria închisorii Sighet*, București, Fundația Academia Civică, 1999.

comunistă. Ani la rând, această arhivă, o sursă esențială de informație, a fost închisă, fiind inaccesibilă cercetătorilor interesați de subiect.

2. Scurtă privire asupra sistemului penitenciar din România

În perioada interbelică, problemele sistemului penitenciar au suscitat numeroase dezbateri, insistându-se cu precădere pe aplicarea diferită a pedepselor. În 1929 a fost adoptată *Legea penitenciarelor și institutelor de prevenție*.² Noile reglementări erau de natură să introducă un sistem de detenție progresiv, fiind înființată chiar o instituție care să se ocupe de buna aplicare a legii. De asemenea, erau introduse tipologii³ pentru unitățile carcerale, precum și o serie de drepturi pentru deținuți, precum și principiul sancționării progresive a faptelor comise. Și din punctul de vedere al organizării închisorilor, legea aducea îmbunătățiri, prevăzând o mai mare libertate acordată conducerii unităților, în ideea unei mai bune administrări. Înainte de 1942⁴, penitenciarele românești erau împărțite după natura și durata pedepselor în închisori de drept comun și politice.

După preluarea puterii de către comuniști, în România a fost înființată Direcția Generală a Penitenciarelor (DGP)⁵, aflată în subordinea Ministerului

² Textul legii a fost publicat în Monitorul Oficial nr. 116 din 29 iulie 1929, iar legea a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1930 (Radu Ciuceanu, *Regimul penitenciar din România (1940-1962)*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001, p. 12-14).

³ Conform legii, penitenciarele erau împărțite astfel: a) penitenciare de muncă silnică; b) penitenciare de temniță grea pe viață; c) penitenciare de temniță grea; d) penitenciare de recluziune; e) penitenciare de detenție ca pedeapsă pentru crimă; f) penitenciare corecționale; g) colonii penitenciare agricole; h) colonii pentru vagabonzi; i) case de sănătate.

⁴ Între 1 iunie 1930 și 30 mai 1942, Direcția Generală a Penitenciarelor s-a aflat în coordonarea Ministerului Justiției. Legea nr. 424 din 30 mai 1942 a impus preluarea sistemului penitenciar sub autoritatea Ministerului de Interne. Sub guvernarea generalului Nicolae Rădescu, instituția penitenciarelor a trecut din nou în subordinea Ministerului Justiției, prin Legea nr. 93 din 6 ianuarie 1945, publicată în Monitorul Oficial nr. 33 din februarie 1945.

⁵ În 1951, instituția penitenciarelor și-a schimbat denumirea în Direcția Generală a Penitenciarelor, Coloniilor și Unităților de Muncă (DGPCUM). Un an mai târziu, în 1952, unitățile de muncă s-au transformat în colonii și lagăre de muncă, DGPCUM devenind DPLCM (Direcția Penitenciare, Lagăre și Colonii de Muncă). În 1957, denumirea s-a modificat din nou, devenind Direcția Generală a Penitenciarelor și Coloniilor de Muncă (DGPCM), iar la sfârșitul anilor '60, mai exact în 1967, în urma desființării lagărelor și coloniilor de muncă, redevine Direcția Generală a Penitenciarelor. Este important de precizat că, deși în titulatura oficială a instituției apărea și termenul de „lagăr”, astfel de unități de detenție nu au funcționat, în fapt, niciodată pe teritoriul României comuniste. O dovadă în acest sens este și nota-raport nr. 04474 din 27 mai 1959, adresată ministrului Afacerilor Interne, general-colonel Alexandru Drăghici, în care directorul general al DGPCM (denumirea din 1959), colonel Vasile Lixandru, menționa: „De altfel[,] nici nu s-au putut organiza niciodată lagăre[,] ci întotdeauna au fost organizate numai colonii de muncă”

Afacerilor Interne, după modelul sovietic instituționalizat în 1934⁶. Măsura a fost adoptată în 1949, sub atenta îndrumare a consilierilor sovietici, odată cu modificările de natură instituțională (schema și structura organizatorică).⁷

Reorganizarea sistemului penitenciar sub auspiciile noii puteri instalate la București a însemnat și o reevaluare a diferitelor unități penitenciare după natura pedepselor deținuților. În 1945 s-a realizat o specializare a celor 74 de închisori existente la acea vreme, capacitatea unităților fiind de aproximativ 15 000 de persoane.⁸ Locurile de detenție erau împărțite în centre pentru majori, de drept comun, pentru pedepsele politice și penitenciarele speciale. Din 1949, unitățile penitenciare au primit destinații în funcție de categoriile sociale încarcerate. În perioada 1948-1964, penitenciarele au fost împărțite în patru categorii, după gradul de pericolozitate al deținuților. Din prima categorie făceau parte penitenciarele de maximă siguranță, cea de-a doua, a unităților „închise”, era destinată deținuților periculoși, în timp ce a treia, din care făcea parte și Iașul⁹, includea închisori cu regim foarte strict. Categoria a patra cuprindea majoritatea unităților din sistem, cele mai multe neavând secții pentru deținuți politici.¹⁰

Conducerea unităților carcerale din România comunistă a fost asigurată, în intervalul 1949-1964, de un comandant (denumit director până la începutul anilor '50) ajutat de un locțiitor pentru Pază și Regim, de unul pentru Servicii (administrația închisorii) și un ofițer politic. Locțiitorii preluau din atribuțiile comandantului în absența acestuia, în funcție de aria de activitate a fiecăruia. Majoritatea comandanților din sistemul penitenciar comunist românesc au îndeplinit și funcția de locțiitor pe unul dintre cele trei sectoare. Puterea reală în

(Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor (în continuare, AANP), *Fond Secretariat*, dosar FN/1962, inv. sub nr. 13, f. 130).

⁶ Potrivit decretului din 27 octombrie 1934, penitenciarele din Uniunea Sovietică erau transferate din subordinea Comisariatului Poporului pentru Justiție în cea a Direcției Generale a Lagărelor din cadrul NKVD.

⁷ Această măsură a fost adoptată prin Decizia nr. 5676 din 24 februarie 1949. Alte reglementări legislative au fost Decretul nr. 102 din 6 martie 1949 și HCM nr. 729 din 19 iulie 1951 privind „organizarea și funcționarea Direcției Generale a Penitenciarelor, Coloniilor și Unităților de Muncă, prin care se hotărăște că acesta este organul Ministerului Afacerilor Interne, care asigură executarea pedepselor și măsurilor privative de libertate, prin izolarea elementelor periculoase din punct de vedere social, în scopul reeducării lor pentru a deveni elemente folositoare societății” (Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 13-14).

⁸ Specializarea unităților penitenciare se realiza prin Decizia nr. 57286 din 4 decembrie 1945 (Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, 2006, p. 231 (n. 1), accesibil *online* la adresa <http://www.presidency.ro> [22.12.2006]).

⁹ Specializarea se referea la existența unei secții pentru deținuți contrarevoluționari.

¹⁰ Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 18; Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *op. cit.*, p. 232; Revista *Memoria*, nr. 1/1990, p. 101.

interiorul penitenciarului era deținută de locțiitorul politic, instrumentul de control al Partidului și al poliției politice comuniste.¹¹

3. Așezarea geografică a penitenciarului Iași

Penitenciarul Iași se află în zona de nord-vest a așezării omonime, în dealul Copoului. Și astăzi, ca și în 1950 când a fost dat în folosință cu această destinație, corpul de clădiri se găsește pe strada Dr. Vicol. În apropierea locației actuale a penitenciarului se află o unitate militară.¹²

4. Penitenciarul Iași de la înființare până în 1945

În istoricul penitenciarului Iași, întocmit de conducerea acestei unități pe parcursul anului 1967, se precizează că, mai devreme de anul 1832, în Moldova nu au existat închisori, cu excepția izolării deținuților condamnați la muncă silnică pe viață și utilizarea lor la salina de la Târgu Ocna.¹³ Pentru diferite infracțiuni, judecarea și condamnările erau pronunțate de o „curte criminală”.¹⁴

Către jumătatea secolului al XIX-lea, în contextul înmulțirii delictelor (furturi și dezertări) în această zonă, la Iași ia ființă o primă unitate de detenție, probabil în timpul domniei lui Grigore Alexandru Ghica.¹⁵ Aceasta a fost fondată la intrarea în oraș, în cartierul Păcurari, la „Poarta Verde”.¹⁶ Tot în acea perioadă, în casele egumenești din curtea mănăstirii Galata, a luat ființă o închisoare care ulterior a fost subordonată Corpului IV Armată. Mănăstirea Galata, ctitoria lui Petru Șchiopul¹⁷, așezată în partea de vest a Iașului, a fost alcasă pentru

¹¹ Pentru atribuțiile comandanților și locțiitorilor acestora, precum și pentru organizarea DGP, vezi Decizia nr. 5676 din 24 februarie 1949.

¹² AANP, *Fond Pază și Regim*, dosar FN/1967-1968, vol. 1, ff. 258-259, 262.

¹³ Ibidem, f. 262, 264-265.

¹⁴ Ibidem, f. 262.

¹⁵ Ibidem, f. 94.

¹⁶ Ibidem, f. 265; *Penitenciarul cu regim de maximă siguranță Iași*, accesibil online la adresa <http://www.anp-just.ro/> [18.08.2007].

¹⁷ Inițial, domnitorul (domn al Moldovei în trei rânduri, iunie 1574-23 noiembrie 1577, 1 ianuarie 1578-21 noiembrie 1579, 17 octombrie 1583-29 august 1591) a construit acest edificiu religios, cu hramul Înălțarea Domnului, în partea de jos a dealului Miroslava. Numele mănăstirii, cred unii specialiști, a fost dat după cartierul omonim din Constantinopol. Datorită terenului care nu oferea posibilități de construcție, biserica s-a prăbușit „fără zăbavă”. Petru Șchiopul a decis să construiască edificiul chiar pe coama dealului ce domină valea râului Nicolina, „aproape de târgul Iași”. Din cauza penuriei documentare, nu se cunoaște data la care au fost demarate lucrările, însă cu certitudine în 1591 zidul împrejmuitor și pictura bisericii nu fuseseră finalizate. Zidul de piatră a fost construit în secolul al XVIII-lea, începând cu 1735. În interiorul mănăstirii, domnul Moldovei a ridicat și alte corpuri de clădiri, dependințe, chilii, dar și un palat domnesc. Mănăstirea

oportunitățile pe care le oferea pentru securitatea și paza deținuților, o adevărată fortăreață înconjurată de ziduri înalte de 7 m cu creneluri.¹⁸ Până în anul 1950, închisoarea din Iași a funcționat în această mănăstire, fiind denumită Penitenciarul Central Galata Iași.

În perioada interbelică, cândva la sfârșitul anilor '20, închisoarea militară de la Galata a fost mutată în actualul stabiliment al penitenciarului Iași. Până în acel an, clădirea era destinată depozitării cerealelor și furajelor. La Galata a rămas în continuare, până în 1950, o unitate de detenție numită Penitenciarul Principal Iași.¹⁹

Până la 23 august 1944, la penitenciarul Central Galata Iași au fost încarcerați deținuți de drept comun, dar și deținuți condamnați pentru activități comuniste.²⁰ Mulți dintre comuniștii arestați în zona Moldovei erau aduși spre a fi judecați la Iași, după ce inițial fuseseră încarcerați în alte centre de detenție, cum ar fi penitenciarul Bacău.²¹

Corneliu Zelea Codreanu a stat închis la Galata-Iași timp de 7 luni, între 25 octombrie 1924 și 25 mai 1925.²² Liderul legionar a fost încarcerat la Galata ca urmare a crimei pe care a comis-o la Iași, împușcându-l pe prefectul poliției Iași, Constantin Manciu. În penitenciarul ieșean, Codreanu a beneficiat chiar de instrumente de scris, redactând, împreună cu alți legionari, un memoriu adresat Regelui Ferdinand.²³ Dintre legionari, la Galata au mai fost închiși studenții Ion

Galata a reprezentat un punct important în istoria Iașului, servind ca loc de popas pentru domnii Moldovei. Mănăstirea, închinată Patriarhiei din Ierusalim, a ars în câteva rânduri, iar pentru anumite perioade de timp a fost lăsată în paragină. Uneori, așezarea a servit drept curte domnească, însă doar temporar și mai ales ca loc predilect pentru găzduirea unor înalte fețe bisericești sau înalți oaspeți. Datorită așezării și fortificării de care dispunea, Galata a fost utilizată uneori ca loc de refugiu. În 1865, la Galata funcționa o școală de sericicultură. În perioada regimului comunist, edificiul religios a servit ca simplă biserică de mir, din 1990 fiind transformată în mănăstire de călugărițe (Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor ziduri. Până la 1821*, Iași, Editura Junimea, 1974, pp. 136-148; *Mănăstirea Galatd*, accesibil online la adresa http://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Galatd [18.08.2007]).

¹⁸ AANP, *Fond Pază și Regim*, dosar FN/1967-1968, vol. I, f. 258-259, 262.

¹⁹ Ibidem, f. 266.

²⁰ Ibidem, f. 259.

²¹ Ibidem, f. 101.

²² Ștefan Palaghiță, *Garda de Fier spre reînvierea României*, București, Editura Roza Vânturilor, 1993, p. 17; Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, traducere de Maria Ștefănescu, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 1995, p. 79; Dragoș Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelul Mihail de la mit la realitate*, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 148-149. Despre regimul de detenție aplicat, vezi și memoriile lui Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, vol. I, Sibiu, Editura „Totul pentru Țară”, 1936 (prima ediție), în special capitolul „Singur la Galata”.

²³ *Memoriu Regelui Ferdinand*, 1924, colecția Bibliotecii Generația Nouă, nr. 8, Iași, 1925; vezi și Dragoș Zamfirescu, *op. cit.*, p. 149-153.

Moța, Ilie Gârneață, Tudose Popescu, Radu Mironovici și părintele Adrian Făgețeanu²⁴. Dintre activiștii comuniști, la Galata au fost depuși Gheorghe Gheorghiu-Dej, viitorul lider comunist, Ion Niculi, legendarul activist de la CFR Iași²⁵, și Ilie Pintilie.²⁶ De altfel, cei trei ilegaliști comuniști au fost deținuți în mai multe locuri din țară. Spre exemplu, Niculi a fost încarcerat, pentru activitatea conspirativă desfășurată, la Doftana, Tg. Jiu și Chișinău. Tot la Galata au fost aduse pentru un timp și femei acuzate de activitate comunistă, printre acestea aflându-se și Sonia Moldoveanu, croitoreasă, devenită mai târziu ziaristă la oficiosul „Scânteia”.²⁷

Despre regimul de detenție aplicat legionarilor închiși, mărturie stau memoriile și cererile redactate în închisoare și transmise procurorului general de atunci. Iată un fragment dintr-un memoriu redactat la 30 octombrie 1924 în închisoare: „...toți cinci am fost introduși într-o cameră al cărui aspect este următorul: „a) fereastra nu se poate închide, b) ușa posedă numeroase crăpături, c) pe jos e pământ umed, d) jarul de deasupra este și el în o jumătate a camerei umed, din cauza ploilor, e) sobă nu există și pereții n-au fost văruiți de ani de zile, iar din crăpăturile lor ies și umblă în permanență și ziua și noaptea roiuri întregi de insecte parazitare, ca de exemplu: ploșnițe, molii, miriapози, viermi de umezeală, greieri, urechelnice, gândaci de bucătărie, fără să mai amintim de

²⁴ George Enache, *Părintele Adrian Făgețeanu, mărturisitorul*, accesibil online la adresa <http://www.rostonline.org/ro/st-aug-sep2006/fageteanu-marturisitorul.shtml> [20.08.2007].

²⁵ Ion Niculi (1887-1979), de profesie tipograf zețar, cu patru clase primare, devine membru al PCR încă de la înființarea grupării comuniste. Înainte de 1945, Niculi a activat în mai multe comitete de grevă și în organizații legale ale PCR. De asemenea, a deținut mai multe funcții de conducere în Comitetul regional de Partid Iași. Tipograful a fost membru al Comitetului Central (1948-1955), al Comisiei Centrale de Revizie (1955-1960), deputat de Iași (1946-1957), vicepreședinte al Marii Adunări Naționale (1948-1952) și vicepreședinte al Adunării Deputaților (1946-1948). Niculi a fost recompensat cu aceste funcții și pentru rolul jucat în ședința de la 30 decembrie 1947, ca membru al prezidiului RPR, când a fost proclamată „Republica Populară”. Pentru activitatea sa, o serie întreagă de distincții i-au fost acordate fostului ilegalist ieșean (Gheorghe Crișan, *Piramida puterii: oameni politici și de stat din România (23 august 1944 – 22 decembrie 1989)*, București, Editura Pro Historia, 2001, p. 208; Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Membrii CC al PCR 1945-1989. Dicționar*, coordonat de Florica Dobre, studiu introductiv de Nicoleta Ionescu-Gură, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 433; *Ion Niculi*, accesibil online la adresa http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Niculi [20.08.2007]).

²⁶ AANP, *Fond Pază și Regim*, dosar FN/1967-1968, vol. I, f. 267.

²⁷ Christian Levant, „Scânteia femeilor din umbră”, în *Adevărul*, 7 octombrie 2007, accesibil online la adresa: http://www.adevarul.ro/2006-10-07/Dosar/scanteia-femeilor-din-umbra_201070.html [20.08.2007].

purecii și ceilalți paraziți corporali care mișună pretutindeni”.²⁸ Cei încarcerați se plângeau, de asemenea, de condițiile de odihnă precare din închisoare. Legionarii acuzau faptul că nu aveau dreptul la pachet, hrana era deficitară (pâine neagră și supă slabă), iar igiena, de asemenea.²⁹

Despre regimul de detenție de la Galata-Iași avem o relatare din 1938 a unui reporter de la cotidianul „Ziua”. O intenție de reportaj interbelic³⁰, o zi de 10 mai petrecută printre deținuții din penitenciar are mai mult aerul unui reportaj avangardist decât o relatare obiectivă: „Bate gongul, e semnalul de deșteptare. Abia se crapă de ziuă afară. Oamenii încep a se scula de pe patul comun sau de pe jos. Fiecare are aspectul unei himere fantastice: ochii injectați, fețele murdare de stratul de fum depus de lampa fumegândă. Toata lumea se îmbracă mecanic în afară de un țigan tânăr, hoț de cai. [...] Aci în cameră totul era mohorât, parfumul hârdăului îl sufocă. Deodată se aud cheile de la lacăt. Ușa s-a deschis și a pătruns în cameră insalubră aerul proaspăt al dimineții. Al dimineții de 10 Maiu. Deținuții nu se grăbeau spre ieșire. În curte la cișmeaua veche și murdară își făceau o parte din toaleta de dimineață. După aceasta se înșirau în front pe două rânduri; același procedeu ca și seara, însoțit de inevitabilul « să trăiți! » adresat gardienilor”.³¹

5. Penitenciarul Iași în timpul regimului comunist (1945-1965)

Abia în anul 1950³², unitatea principală carcerală din Iași a fost mutată într-o

²⁸ Ioan Scurtu (coord.), *Totalitarismul de dreapta în România: origini, manifestări, evoluție (1919-1927)*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, pp. 448-449 (document din ASRI, Fond P, dosar nr. 111 041, vol. 1, f. 193).

²⁹ *Ibidem*, p. 482-484 (document din ASRI, Fond P, dosar nr. 111 041, vol. 2, ff. 141-142). Vezi și răspunsul procurorului general către Ministerul Justiției cu privire la tratamentul legionarilor la închisoarea Galata, în *Ibidem*, p. 486-487 (document din ASB, Fond Ministerul Justiției, Direcție Judiciară, dosar nr. 113/1924, f. 62-63).

³⁰ Despre reportajul interbelic, vezi Radu Ciobotea, *Reportajul interbelic românesc. Senzaționalism, aventură și extremism politic*, Iași, Editura Polirom, 2006, *passim*.

³¹ Carmen Gherghci, „Ce citeau românii acum 68 de ani?”, în *Ziua*, 10 mai 2006, accesibil online la adresa <http://www.ziua.ro/display.php?id=199244&data=2006-05-10> [20.08.2007].

³² În fosta închisoare militară Galata, după ce penitenciarul s-a mutat în Dealul Copoului, adică în actuala locație, a fost organizat primul batalion disciplinar din România comunistă. Batalionul disciplinar 457, UM 03692, a luat ființă prin decretul nr. 104 din 17 iulie 1951. Batalioanele disciplinare au început să funcționeze efectiv la 1 ianuarie 1952. Aceste detașamente asigurau executarea unor pedepse privative de libertate de până la 2 ani a militarilor în termen. În fapt, batalioanele disciplinare erau destinate muncii forțate în diferite centre amenajate (Nicolae Balint, *Armata comuniștilor. Batalionul disciplinar în România*, accesibil online la adresa <http://www.asymetria.org/modules.php?name=News&file=print&sid=30> [20.08.2007]). Aceasta este, probabil, și explicația pentru care Iașul a fost inclus într-o listă a închisorilor, centrelor de

locație adecvată. Noul stabiliment ales, situat în nord-vestul orașului, în cartierul Copou, aparținuse Corpului IV Armată, fiind folosit ca închisoare militară. Așadar, în 1950 cele două unități (penitenciarul militar și civil) s-au unit, luând denumirea unică de Penitenciarul Central Iași.³³ În fapt, această contopire a celor două închisori³⁴ a fost luată în urma deciziei Ministerului Forțelor Armate din iunie 1950 de a preda Ministerului de Interne mai multe unități carcerale cu scopul transformării lor în penitenciare.³⁵ Ministerul de Interne era interesat de creșterea capacității de cazare, mai ales în locații izolate, în vederea depunerii unui număr sporit de deținuți politici.³⁶ Conform comisiei³⁷ care a evaluat situația unităților, trei închisori (Cluj, Iași și Timișoara) puteau fi utilizate ca centre carcerale de prevenție, dar nu înainte de a fi făcute „amenajările și reparațiile necesare”.³⁸ Penitenciarul central Iași a fost pus apoi la dispoziția Securității regionale³⁹.

anchetă, de deportare și a coloniilor de muncă din sistemul concentraționar românesc, cu mențiunea „lagăr” (Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *op. cit.*, p. 221, 232). De asemenea, vezi și nota 5.

³³ AANP, *Fond Pază și Regim*, dosar FN/1967-1968, vol. I, f. 258, 266.

³⁴ AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 57, 61/Iași.

³⁵ Celelalte închisori militare predate de către MFA erau penitenciarul nr. 6 Sibiu, nr. 2 Timișoara, nr. 1 București, nr. 2 Galați și nr. 7 Constanța (AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 65/Sibiu, dosar nr. 64/Timișoara, dosar nr. 62/București, dosar nr. 59/Galați, dosar nr. 60/Constanța).

³⁶ Ulterior, pentru această destinație a fost ales penitenciarul Făgăraș, organizat în cetatea omonimă, unitate cu o capacitate mare de cazare (1500 de persoane). În același timp, aici puteau lucra în atelierele amenajate până la 800 de deținuți. La Făgăraș au fost aduși foștii agenți SSI, foștii lucrători din poliție și jandarmie de dinainte de 1945. Regimul la care au fost supuse aceste grupuri a fost unul de o duritate extremă (AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 1/1956, vol. III, dosar nepaginat).

³⁷ În conformitate cu ordinul ministrului de Interne, în iunie 1950 au fost constituite 6 comisii mixte (Ministerul Afacerilor Interne și Ministerul Forțelor Armate) pentru a evalua situația închisorilor militare și pentru a întocmi rapoartele respective. În urma evaluării închisorii militare nr. 3 Iași, comisia stabilise că imobilul, format din trei pavilioane, fusese ridicat în 1931 și avea la data inspecției un efectiv de 82 de deținuți. În concluzie, inspectorii menționau că „închisoarea prezintă securitate, se poate folosi pentru un penitenciar mic județean de preveniți” (AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 1/1956, vol. III, inv. sub nr. 29, f. 299).

³⁸ AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 1/1956, vol. III, dosar nepaginat.

³⁹ Unul dintre cei mai brutali anchetatori ai Securității ieșene a fost locotenent-colonel Nicolae Pandele, șeful poliției politice din Iași (1948). Petre Arsinte, anchetat la Regionala de Securitate Iași în timpul șefiei lui, își amintește: „după bătăi de nedescris, mi s-au legat degetele de la mâini cu câte un cablu electric și am fost supus la electrocutări în trepte, având senzația că întregul corp mi se descompune în celule. M-am trezit când mi se turna apă rece în cap și pe corp... ceea ce s-a repetat și alte dăți... mușchii faciali îmi erau măcelăriți de loviturile anchetatorilor, așa că nici nu puteam mânca” (Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *op. cit.*, p. 185). Uneori, deținuți din alte penitenciare din țară erau aduși la Iași spre a fi cercetați în arestul

Dosarul cu actele de predare-primire a averii mobile și imobile aparținând închisorii militare nr. 3 Iași ne oferă o imagine de ansamblu asupra stabilimentului.⁴⁰ Astfel, în 1950 la penitenciarul militar Iași erau încarcerați 2 deținuți politici preveniți, 7 deținuți politici aflați în recurs și un deținut politic condamnat definitiv, toți provenind probabil din rândurile armatei. Infrațiunile cu caracter politic pentru care fuseseră încarcerați aceștia erau favorizarea infractorului, instigare publică, uneltire contra ordinii sociale, trecerea frauduloasă a frontierei sau insubordonare.⁴¹ Noua locație avea peste 6 ha și era împărțită în mai multe corpuri de clădiri.⁴² Cele 7 pavilioane (doar unul dintre acestea avea un etaj) ale închisorii (administrativ, trupă, deținuți, locuințe pentru personal și bucătăria) erau descrise în 1950 ca fiind în stare bună, fiind construite din cărămidă și acoperite cu tablă. Capacitatea normală de deținere a noului loc de detenție era de 125 de deținuți, iar cea maximă de 350. Cele trei pavilioane destinate încarcerării deținuților aveau 3 dormitoare, fiecare cu o capacitate de la 25 la 50 de persoane, unul dintre ele fiind mai mare și putând găzdui de la 40 la 80 de persoane. De asemenea, existau 6 celule în care puteau fi depuși de la 4 la 8 deținuți în fiecare cameră. În fine, 5 celule mici cu o capacitate de la 2 la 4 persoane. Celulele aveau uși confecționate din lemn de brad, iar ferestrele aveau gratii de fier, mai puțin cele de la etaj. Închisoarea era dotată cu trei ateliere improvizate, bucătărie, baie și spălătorie.⁴³ În general, la momentul încheierii procesului-verbal de predare-primire se aprecia că, deși există sobe în toate pavilioanele, acestea necesită îmbunătățiri. De asemenea, se aprecia că sunt necesare câteva lucrări de reabilitare a corpurilor de clădire și a diferitelor dependințe și curți.⁴⁴ Paza închisorii se realiza prin 7 posturi (de zi și de noapte), santinele așezate în posturi fixe și 4 cazemate de pământ.⁴⁵ Unele modificări, în sensul securizării zonei împrejmuitoare, i-au fost aduse

securității locale. Spre exemplu, în 1955, deținutul Mihai Langa, condamnat la 20 de ani muncă silnică pentru crimă de înaltă trădare și aflat la penitenciarul Gherla era solicitat de securitatea ieșeană pentru a fi adus la anchetă, la Iași (AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 1/1955, vol. 4, f. 149).

⁴⁰ AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 57.

⁴¹ Ibidem, f. 14-15, 19.

⁴² Din totalul de 64 832 m², suprafața construită reprezenta 1356 m², curtea interioară, 10 144 m², terenul agricol, 37 807 m², iar livada de pomi fructiferi se întindea pe 15 525 m² (ibidem, f. 18).

⁴³ AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 61/Iași, f. 20-21.

⁴⁴ În procesul-verbal de predare-primire a închisorii către MAI erau menționate câteva probleme de infrastructură: refacerea canalizării, construirea unor gherete de santinelă, recondiționarea bordurilor, realizarea unei porți și a unui garaj auto, construirea unui beci pentru depozitarea alimentelor, a unui grajd pentru vite, reabilitarea gardului penitenciarului (ibidem, dosar nr. 57, f. 21).

⁴⁵ Ibidem, dosar nr. 61/Iași, f. 21.

perimetrului închisorii în 1941, 1946 și 1950. Zidul închisorii a fost consolidat și înălțat la 3 m, plus un „supliment” de sârmă ghimpată de 1 m.⁴⁶

După preluarea sa de către MAI și transformarea în stabiliment carceral, închisoarea a suferit câteva modificări de natură arhitecturală. Astfel, începând cu 1950 au mai fost construite câteva corpuri de clădire cu diferite destinații: bucătărie, garaj, trei camere de deținere, magazine pentru armament, club pentru cadrele penitenciarului, o încăpere dotată cu vorbitor. Un alt corp de clădire a primit destinații administrative, amenajându-se aici birouri, un spațiu de arhivă și o magazie. În 1958-1959, alte două barăci (ateliere, spălătoria și magazine) au fost ridicate în afara zonei de deținere propriu-zise. Două noi corpuri de clădire, pentru deținuți și pentru gardieni, au fost construite în 1967.⁴⁷ Construcțiile au răspuns necesității de mărire a capacității de deținere, cei închiși la Iași fiind utilizați la diferite munci în sectorul industrial.⁴⁸

Așa cum s-a întâmplat de altfel în tot sistemul carceral din România după 1944, datorită dezorganizării din rețeaua penitenciarelor și a transformărilor din administrație, și la Iași au avut loc o serie de evadări. Astfel, între 1946 și 1948 au avut loc 24 de evadări.⁴⁹ În anii următori, numărul celor evadați a scăzut considerabil, între 1949 și 1967 fiind înregistrate doar 7 persoane dispărute din incinta penitenciarului.⁵⁰

În taxonomia penitenciarelor din prima parte a regimului Gheorghiu-Dej (1948-1955), închisoarea Iași a fost inclusă în categoria a III-a, penitenciare cu regim de maximă severitate.⁵¹ La Iași exista chiar și o secție specială pentru deținuții politici. Mai târziu, într-o notă-raport a DGPCM din 1957 către ministrul de Interne, se propunea ca unitatea ieșeană să fie trecută de la categoria a II-a la categoria I.⁵² Într-o clasificare din 1990, după natura regimului impus deținuților condamnați pentru infracțiuni politice, penitenciarul Iași fusese inclus în categoria închisorilor de exterminare, alături de Sighet, Târgu Ocna, Botoșani, Suceava, Galați, Râmnicu Sărat, Mislea, Târgșor, Oradea, Timișoara,

⁴⁶ AANP, *Fond Pază și Regim*, dosar FN/1967-1968, vol. I, f. 258, 266.

⁴⁷ Ibidem, f. 258-259, 266-267.

⁴⁸ Ibidem, f. 267.

⁴⁹ Pe ani, cele 24 de evadări arată astfel: 6 în 1946, 12 în 1947 și 6 în 1948 (ibidem, f. 259-260, 228-269).

⁵⁰ Ibidem, f. 259-260.

⁵¹ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *op. cit.*, p. 232.

⁵² Justificarea directorului general al DGPC, colonelul Vasile Lixandru, era următoarea: „Penitenciarul Iași este un penitenciar regional cu multe instanțe și o mare fluctuație de deținuți. Numărul deținuților este în jur de 800 din care cca. 500 sunt folosiți în producție la un șantier de construcții din oraș” (AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 1/1957, vol. II, f. 473).

Caransebeș etc.⁵³ Penitenciarul Galați-Iași a fost folosit deseori ca penitenciar de tranzit, deservind Tribunalul Militar Iași, mare parte din detenția politică din zonă fiind absorbită de penitenciarele mari, Suceava și Botoșani. La Iași erau aduși de multe ori femei și bărbați, câteodată chiar și minori.⁵⁴

Odată cu instalarea comunismului, ca și în alte zone din țară, în Moldova au apărut grupări de rezistență anticomunistă, unele dintre acestea înființându-se chiar la Iași.⁵⁵ După 23 august 1944, la penitenciarul ieșean au fost încarcerati atât deținuți de drept comun, cât și persoane condamnate pentru infracțiuni politice.⁵⁶ O listă⁵⁷ detaliată cu cifrele celor încarcerati la Iași în perioada 1944-1967 ne arată că în această unitate carcerală, numărul deținuților de drept comun a fost întotdeauna mai mare decât numărul deținuților CR. Acest lucru ne indică faptul că profilul penitenciarului nu era unul preponderent politic. Pe ani, statistica arată că cei mai mulți deținuți, puțin peste 1000, au fost încarcerati la Iași în intervalul 1958-1959. Numărul celor închiși pentru activități „contrarevoluționare” a fost considerabil mai mare în perioadele de vârf ale represiunii comuniste din anii '50, 229 în 1952 și 275 în 1958. De asemenea, este important de menționat că în același deceniu, anul cu cel mai mic număr de deținuți politici (17) a fost 1956. După 1958, numărul deținuților politici de la

⁵³ Clasificarea era realizată în afara unei metodologii precise și a fost publicată în revista *Memoria*, nr. 1/1990, p. 101.

⁵⁴ Eugen Măgirescu, *Moara dracilor. Amintiri din închisoarea de la Pitești*, text stabilit de Remus Radina, accesibil online la adresa http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/pitesti/diversi_autori/emagirescu_moara.htm [20.08.2007].

⁵⁵ Dorin Dobrințu, „Fapte uitate: Iașul și rezistența anticomunistă (1946-1950)”, în *AIIX*, XLI, 2004, Iași, Editura Academiei Române, p. 389-412; *idem*, „Un « front » puțin cunoscut: rezistența armată anticomunistă din nordul Moldovei (1948-1954)”, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, serie nouă, Istorie, tom L, 2004, p. 219-251; *idem*, „Formațiuni din rezistența armată anticomunistă în sudul Moldovei (1945-1958)”, în *AIO*, vol. VI, 2005, p. 163-192; Radu Filipescu, „Prezența armatei sovietice în județul Iași. Informații privitoare la anul 1946”, în *AIIX*, vol. XXXVIII, 2001, p. 171-183; Dumitru Șandru, „Instaurarea administrației comuniste în Moldova”, în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 59-77.

⁵⁶ AANP, *Fond Pază și Regim*, dosar FN/1967-1968, vol. I, f. 259.

⁵⁷ Lista, pe ani, cu numărul deținuților contrarevoluționari (CR) și a celor de drept comun (DC) închiși la Iași între 1944-1967 arată astfel: 50 CR și 175 DC în 1944-1946, 62 CR și 203 DC în 1946-1948, 115 CR și 305 DC în 1948-1950, 181 CR și 300 DC în 1950, 70 CR și 236 DC în 1951, 229 CR și 376 DC în 1952, 108 CR și 379 DC în 1953, 132 CR și 357 DC în 1954, 91 CR și 400 DC în 1955, 17 CR și 804 DC în 1956, 91 CR și 933 DC în 1957, 275 CR 738 DC în 1958, 101 CR și 341 DC în 1959, 24 CR și 442 DC în 1960, 12 CR și 459 DC în 1961, 4 CR și 654 DC în 1962, 2 CR și 589 DC în 1963, 1 CR și 501 DC în 1964, 558 DC în 1965, 591 DC în 1966, 874 DC în 1967 (*Ibidem*, f. 268).

închisoarea Iași a scăzut, ajungând ca în 1964 să fie un singur CR-ist. Între 1965-1967, la Iași nu au mai fost închiși deținuți politici.⁵⁸

Penitenciarul ieșean, alături de alte unități carcerale din țară, era unul supraaglomerat. Într-o notă-raport din 1955, locțiitorul-șef al DGPLCM, locotenent-colonelul Bădica Ilie, semnală faptul că pe parcursul anului amintit numărul deținuților din sistem crescuse considerabil.⁵⁹ La Iași, ca și în alte penitenciare din țară, capacitatea de cazare era mult depășită, astfel încât deținuții ajungeau să doarmă pe cimentul rece al celei sau, în cel mai bun caz, câte doi într-un pat.⁶⁰ Desigur, asemenea situații generau la rândul lor alte probleme de conviețuire, precum grave deficiențe în privința igienei. Deși se făcuseră eforturi în sensul transferării deținuților către alte penitenciare din țară, închisoarea din Iași a rămas în continuare o locație supraaglomerată în raport cu capacitatea de cazare.

Abuzurile îndreptate împotriva deținuților nu cunoșteau granițe în sistemul penitenciar românesc. O practică curentă în anii '50 a fost nepunerea la timp în libertate a celor cărora le expiraseră cuantumul de pedeapsă. Spre exemplu, o notă-raport din 26 august 1957 preciza concluziile lucrătorilor operativi din Procuratură, după o serie de controale desfășurate în diferite unități carcerale din țară. Nereguli grave, în sensul încălcării articolelor 79 și 80 din Regulamentul penitenciarelor referitor la punerea în libertate a deținuților, se făcuseră și la Iași (alte unități indicate erau Gherla, Jilava, Pitești, Suceava, Văcărești), deși instanțele de judecată dăduseră indicații în acest sens.⁶¹ Mai mult, într-o altă notă a DPLC din 1956 se arăta că administrația închisorii avea grave carențe în privința evidenței deținuților. Un exemplu concludent în acest sens era cazul unui deținut care fusese încarcerat în două rânduri pentru aceeași infracțiune.⁶² În plus, existau greșeli în registrele care priveau transferurile celor încarcerați, nu se întocmeau fișe matricole penale, iar comisia care decidea eliberarea unui deținut se întrunea în ziua când acestuia îi expira pedeapsa.⁶³ De multe ori, acest fapt întârzia cu cel puțin câteva zile eliberarea legală a celui în cauză.

Despre regimul de detenție practicat la Iași există astăzi puține mărturii. Așa cum se întâmplase și înainte de 1945, la Galata au fost aduse inclusiv femei. Câteva mărturii vorbesc despre drumul chinuitor până la Galata, în înjurăturile și

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 1, vol. 4/1955, f. 319; dosar FN/1953-1958, inv. sub nr. 67, f. 72.

⁶⁰ AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 118/24, f. 119.

⁶¹ Ibidem, dosar nr. 118/24, ff. 243-246; dosar nr. 118/24, f. 243.

⁶² AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 118/24, f. 271.

⁶³ Ibidem.

loviturile ofițerilor.⁶⁴ Câteodată, cimitirul de la Galata era folosit chiar ca loc de intimidare, simulând iminența execuțiilor.⁶⁵ Printre femeile aduse aici s-a aflat Jenița Ungurcanu, care relatează: „Mai întâi am fost duși la Siguranța⁶⁶ din Vaslui, apoi la Siguranța din Iași, în Copou. Patru luni am stat după aceea la închisoarea de lângă Mănăstirea Galata. Ne țineau jos, pe ciment și paie, ca pe niște porci”.⁶⁷ Bătăile din închisoare erau instrumentate de lucrători ai Securității: „Ne scoteau din jumătate în jumătate de oră din celulă și ne duceau la interogatoriu. Ne așezau pe o masă, pe burtă, și, doar cu chiloții pe noi, începeau să ne bată cu o crevașă din piele. Iar când îți dădeau o palmă, nu mai auzai o săptămână”.⁶⁸

Un alt „locuitor” al Galatei a fost Grigore Caraza, personaj cunoscut în mediul concentraționar, care a executat, în total, 21 de ani de temniță grea în închisorile comuniste.⁶⁹ În ianuarie 1950, lotul din care făcea parte și Caraza a fost transferat la închisoarea Galata. Fostul deținut politic își amintește frigul necruțător pe care au fost nevoiți să-l îndure cei încarcerați. Deținuții au fost depuși în celule, încăperi de piatră care păstrau frigul și umezeala, „foste celule de pedcapsă pentru călugări”.⁷⁰ Iată cum descrie Caraza atmosfera din închisoarea ieșeană: „Pe un coridor cu geamuri sparte, se aflau 3 sau 4 celule cu dimensiuni care nu depășeau 2,5 m lungime și 1,5 m lățime. Șase inși am fost duși într-o celulă cu plafonul curbat, care avea la intrare cam 2 m înălțime, iar în partea opusă doar 0,75 m. Pe jos erau doar câteva paie, iar în colțul din dreapta se afla o conductă scurtă care, probabil, provenea de la o chiuvetă, dispărută de multă vreme. Ajunși acolo, toți ne-am îndreptat către țeava din colț, pentru necesități, dar care, înfundată fiind, nu a primit lichidul, așa încât urina s-a revărsat pe sub paie”.⁷¹ Frigul insuportabil din celule i-a determinat pe cei închiși să recurgă la metoda piramidei – supraetajarea trupurilor, unele peste altele – pentru a se putea încălzi. Camerele de detenție, foarte friguroase, mai

⁶⁴ Ionuț Băiaș, Costel Condurache, Dumitru Bordeianu – *de la lepădarea de Dumnezeu la Înviere*, accesibil online la adresa http://www.hotnews.ro/articol_80672-Serial-Sfintii-inchisorilor-Dumitru-Bordeianu-De-la-lepadarea-de-Dumnezeu-la-Inviere.htm [20.08.2007].

⁶⁵ Eugen Măgirescu, *Moara dracilor. Amintiri din închisoarea de la Pitești*, text stabilit de Remus Radina, accesibil online la adresa http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/pitesti/diversi_autori/cmagirescu_moara.htm [20.08.2007].

⁶⁶ Relatarea face trimitere la anul 1949, fiind de fapt vorba despre Direcția Generală a Securității Poporului, înființată prin Decretul nr. 221 din 30 august 1948.

⁶⁷ Mirela Corlățan, „O viață sub teroare”, în *Ziarul de Iași*, 8 martie 2004, accesibil online la adresa http://www.ziaruldeiasi.ro/cms/site/z_is/news/o_viată_sub_teroare_109322.html [20.08.2007].

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Grigore Caraza, *Aiud însângerat*, accesibil online la adresa <http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/gcaraza/aiud/docs/cap2.htm> [19.08.2007].

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

aveau și „avantajul” de a primi de afară fulgii de zăpadă: „Ușa celulei era decupată rotund cu un diametru de 28-30 cm, barat cu o cruce metalică pentru a nu se putea introduce mâncare sau obiecte⁷². Peste noapte ninsese, iar fulgii de zăpadă care au pătruns prin geamurile sparte ale coridorului au ajuns și în celula noastră, pe ferestruia de la ușă”.⁷³

Despre directorul închisorii Galata din 1950, Lăzărescu C., Grigore Caraza își amintește că acesta era de profesie bărbier din Iași, caracterizat „un om cumsecade”. Prim-gardian în acel an la penitenciarul ieșcan era un anume Zgâmbău. Ca în toate închisorile din România, asistența medicală era aproape inexistentă. Cu toate acestea, datorită stării fizice precare în care se găsea, Caraza a primit de la conducerea penitenciarului dreptul la un regim de refacere și medicamente, primind chiar un loc în fața sobei. La Galata-Iași, într-un corp de clădire fusese improvizat „un așa-zis cabinet medical și un salon cu câteva paturi pentru bolnavii foarte grav”. Între cei internați se găseau inclusiv bolnavi de TBC.⁷⁴

Un alt deținut, Nicolae Bistriceanu, i-a relatat lui Caraza cum, după ce fusese transferat de la Aiud la Iași pentru câteva luni, aici primise dreptul al corespondență, vorbitor și pachet cu alimente și îmbrăcăminte. Mai mult, în aprilie 1950, de Paști, în noaptea Învierii, deținuții dintr-o celulă comună, acompaniați de zgomotele clopotelor care se auzeau din oraș și de la mănăstirea Cetățuia, au putut celebra slujba Învierii. Simularea slujbei, în lipsa lumânărilor și a spațiului adecvat, a putut avea loc prin strădania unui preot catolic deținut: „Am trecut toți prin fața preotului care ne-a mângâiat fruntea și creștetul, dar Lumină nu avea de unde să ne dea, căci nici măcar o lumânare nu putea fi aprinsă în toată blestemata de închisoare. Cu ochii scăldați în lacrimi, ne-am cerut iertare unul altuia și ne-am îmbrățișat, fiecare pomenind în gând numele celor dragi, al părinților, fraților și copiilor... Era atâta înduhovnicire acolo, încât până și gardienii au asistat la slujbă într-o liniște desăvârșită, stând cu coatele pe geam. A fost o Înviere tristă, dar cu o trăire cum nu am întâlnit de multe ori în viață...”⁷⁵

⁷² Cu toate eforturile gardienilor, existau cazuri când deținuții reușeau să introducă în celule obiecte interzise de regulament. Este cazul unui deținut care a fost depistat la Iași, în octombrie 1955, reușind să ascundă o bucată de pânză pe care scrisese câteva cuvinte. (AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 9/1955, inv. sub nr. 10, dosar nepaginat).

⁷³ Grigore Caraza, *Aiud însângerat*, accesibil online la adresa <http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/gcaraza/aiud/docs/cap2.htm> [19.08.2007].

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

Deficiențele în acordarea hranei deținuților erau sesizate, pentru jumătatea anilor '50, inclusiv de DGP prin controalele efectuate.⁷⁶ Totuși, cel puțin așa cum rezultă dintr-un proces-verbal încheiat în iunie 1950, la închisoarea militară nr. 3 Iași regimul de hrană se încadra în limita a 2000 de calorii, regimul alimentar fiind împărțit în funcție de calendarul ortodox, după „zile de dulce” și „zile de post”. Mai mult, din același document rezultă că produse precum pâine, ulci, arpacaș, mălai, fasole, cartofi, varză, morcov, sfeclă sau ceapă nu lipseau din meniul celor închiși. De asemenea, se făcea precizarea că „sunt zile de dulce în care alimentele distribuite depășesc alocația stabilită”.⁷⁷

Cadrele care încălcau regulamentul în privința asigurării pazei deținuților erau aspru sancționate⁷⁸. De asemenea, în privința cadrelor din penitenciarul ieșean s-a constatat că gardienii nu cunosc armamentul din dotare și sunt slab pregătiți. O comisie de control din 1957 remarcă faptul că perchezițiile erau o raritate la Iași. Mai mult, nu existau posibilități de transfer a deținuților.⁷⁹

La Iași, deținuții au lucrat uneori în diferite puncte de lucru deschise de conducerea penitenciarului. Astfel, într-o notă-raport a DGPCM din 19 octombrie 1961, se preciza că închisoarea din Iași încheiase recent un contract cu GAS Bucium, acord care prevedea utilizarea a unui număr de aproximativ 400 de deținuți de drep comun pentru cultivarea unor terenuri cu o suprafață de 1500 ha cu viță de vie. În acel an, la GAS Bucium erau încadrați circa 200 de deținuți de la unitatea carcerală.⁸⁰

Alături de Grigore Caraza, printre deținuții care se aflau în anii '50 la Iași, se mai găseau avocatul Filon Lauric, Anton S. Anton, studentul Petre Ungureanu (zis Patriciu), avocatul Arapu (fost prefect de Botoșani), Nicolae Bistriceanu, Aurel Cojocaru⁸¹, Victoria Lustun⁸², Eugen Măgirescu⁸³, Dumitru Bordeianu⁸⁴,

⁷⁶ AANP, *Fond Secretariat*, dosar FN/1956, inv. sub nr. 16, f. 301.

⁷⁷ AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 61/Iași, ff. 19-20.

⁷⁸ AANP, *Fond Secretariat*, dosar FN/1956, inv. sub nr. 17, f. 158, 434.

⁷⁹ AANP, *Fond Secretariat*, dosar FN/1953-1958, inv. sub nr. 67, f. 72.

⁸⁰ AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 1/1961, vol. 5, inv. sub nr. 5, f. 107.

⁸¹ Grigore Caraza, *Aiud însângerat*, accesibil online la adresa <http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/gcaraza/aiud/docs/cap2.htm> [19.08.2007].

⁸² Ion Longin Popescu, *Victoria Lustun*, accesibil online la adresa http://www.formula-as.ro/reviste/536_44_victoriailustun--profesoara-pensionara-din-%7Dara-dornelor-comunapanaci-judetul-suceava--...-html [20.08.2007].

⁸³ Eugen Măgirescu, *Moara dracilor. Amintiri din închisoarea de la Pitești*, text stabilit de Remus Radina, accesibil online la adresa http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/pitesti/diversi_autori/emagirescu_moara.htm [20.08.2007].

⁸⁴ Ionuț Băiaș, Costel Condurache, *Dumitru Bordeianu – de la lepădarea de Dumnezeu la înviere*, accesibil online la adresa http://www.hotnews.ro/articol_80672-Serial-Sfintii-inchisorilor-Dumitru-Bordeianu-De-la-lepadarea-de-Dumnezeu-la-Inviere.htm [20.08.2007].

părintele Anton Alexandru. Pe la Galata-Iași a trecut inclusiv pictorul Corneliu Baba⁸⁵, acesta fiind încarcerat fără o sentință de condamnare.

La penitenciarul ieșean au avut loc chiar execuții, în urma sentințelor la pedeapsa capitală pronunțate de Tribunalul Militar.⁸⁶ Spre exemplu, aici a fost executat în 3 decembrie 1956, Victor Lupșa, celebrul comandant al organizației anticomuniste „Vlad Țepeș II” (Vrancea).⁸⁷ Din păcate, nu dispunem de o evaluare cantitativă a acestor execuții și nici alte detalii referitoare la acest subiect.

La Iași a funcționat și o colonie de minori, o formă de detenție specifică statelor din fostul lagăr sovietic. În intenția de a „reeduca” toate „elementele bolnave” ale societății, comuniștii apelaseră la aceste unități pentru a interna pe cei cu vârste cuprinse de până la 18 ani. Așa cum stabilea un HCM emis în 1951 (nr. 1240/1951), la Iași funcționa o colonie pentru băieți minori între 14 și 18 ani.⁸⁸ În cadrul coloniilor de minori funcționau inclusiv școli de ucenici, iar la Iași și la Slatina existau ateliere de metalurgie. Numărul minorilor internați în unitatea ieșeană era de câteva sute, între 130 și 250 de persoane.⁸⁹ Minorii internați trebuiau să părăsească aceste unități la împlinirea vârstei de 18 ani, iar regimul de detenție aplicat era unul caracterizat prin deficiențe grave în privința igienei și a asistenței medicale. În 1954, într-un buletin informativ întocmit de comandantul coloniei, locotenent major Gheorghiu Ioan, erau menționate carențele administrative din unitate. Îmbrăcămintea minorilor, de multe ori veche și uzată, nu era recondiționată, iar spălătoresele coloniei erau obligate să

⁸⁵ Corneliu Baba (1906-1997) a studiat la Școala Națională de Arte Frumoase din București, fără a o absolvi însă. Baba și-a continuat apoi studiile la Iași, cu sprijinul lui Nicolae Tonitza, fiind licențiat în 1938. Asistent universitar (1939), apoi profesor de pictură (1946), Corneliu Baba a fost arestat pentru scurtă vreme la închisoarea Galata-Iași pentru o pictură intitulată „Jucătorul de șah”, piesă expusă la debutul său oficial la Salonul de Artă din București. Ulterior, pictorul a fost suspendat din postul universitar la Iași și mutat la București. După 1945, Corneliu Baba a pictat numeroase piese în stilul realismului socialist. Corneliu Baba a participat la numeroase expoziții peste hotare în scopul expunerii operelor de artă, inclusiv într-o „călătorie inițiativă” în Uniunea Sovietică. Destinațiile sale au fost Moscova, Leningrad, Praga, Varșovia, Veneția, Bruxelles, Cairo, Helsinki, Viena, Berlin, Leipzig, Tokio, New Delhi și New York. Printre contribuțiile sale la realismul socialist se numără și ilustrațiile pentru romanul lui Mihail Sadoveanu, *Mitrea Cocor*. Pentru contribuția sa, lui Corneliu Baba i s-au acordat titlurile „Artistul poporului” și „Steaua Roșie” (1971), devenind membru corespondent al Academiei RPR (1963) (Corneliu Baba, accesibil online la adresa http://ro.wikipedia.org/wiki/Corneliu_Baba [20.08.2007]). Pentru biografia lui Corneliu Baba, vezi și Pavel Șușară, *Corneliu Baba*, Parkstone Publishing, 2001; Liviu Lăzărescu, *Maestrul meu, Corneliu Baba*, Timișoara, Editura Brumar, 2007.

⁸⁶ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *op. cit.*, p. 331.

⁸⁷ ASRI, *Fond „D”*, dosar nr. 7778, vol. III, f. 69; *Ibidem*, dosar nr. 7805, vol I, f. 158.

⁸⁸ ANIC, *Fond CC al PCR – Cancelarie*, dosar nr. 264/1972, vol. IV, f. 335.

⁸⁹ AANP, *Fond Secretariat*, dosar FN/1962, f. 5.

lucreze sub cerul liber datorită unor reparații curente.⁹⁰ Tot în octombrie 1954, trei minori au reușit să fugă, fiind însă rapid prinși de Miliție.⁹¹ Alți trei internați au reușit să evadeze anul următor, furând diferite lucruri de la colegii de suferință.⁹² Iată situația din colonii, din perspectiva unui document al MAI din 1955: „La coloniile de minori Iași și Budila instalațiile de la baie erau complet distruse. Majoritatea minorilor nu aveau echipament corespunzător nici pentru vară nici pentru iarnă, fiind îmbrăcați în haine vechi și rupte. Încălțăminte le era distrusă mulți dintre ei umblând în târlci.”⁹³

Conform ordinului 02148/1967⁹⁴, penitenciarul Iași a fost destinat, începând cu 1967, doar arestațiilor de drept comun. Cu toate acestea, un plan de reprofilare a unităților penitenciare, aprobat la 14 martie 1967 de adjunctul ministrului de Interne, colonelul Constantin Stoica, prevedea ca deținuții aflați în curs de judecare pentru infracțiuni politice urmau să fie depuși, până la sentința definitivă, în 16 închisori⁹⁵, printre care și cea din Dealul Copoului.⁹⁶

Potrivit Decretului nr. 115/08.03.1977 și a altor decizii cu privire la amnistierea și grațierea unor persoane, efectivul de deținuți de la Iași a scăzut la 145 (dintre care, 10 femei), ajungând în iulie 1977 la 140 de deținuți. Decretul nr. 225/16.07.1977 stipula desființarea unității carcerale ieșene începând cu 31.07.1977, sarcinile urmând să fie preluate de penitenciarul Botoșani. Trei ani mai târziu, prin Ordinul ministrului de Interne nr. I/04820/01.04.1980, penitenciarul Iași a reintrat în circuitul închisorilor.⁹⁷

6. Conducerea penitenciarului Iași

În perioada 1944-1967, penitenciarul Iași a fost condus de următorii directori și comandanți: administrator N.H. Berall și căpitan Constantin Tufescu (1944-1945), căpitan Gheorghe Simionescu (1946), administrator Gh. Mina Andone (1947-1949), director C. Lăzărescu și locotenent Constantin Ioniță (1950), locotenent Alexandru Sincu (1951-1952), locotenent Vasile Mărgărit (1953),

⁹⁰ AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 3/1954 DPLC, f. 326.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² AANP, *Fond Secretariat*, dosar nr. 5/55, inv. sub nr. 6, dosar nepaginat.

⁹³ AANP, *Fond Secretariat*, dosar FN, inv. 67/1953-1958, f. 3.

⁹⁴ AANP, *Fond Pază și Regim*, dosar FN/1967-1968, vol. I, f. 268.

⁹⁵ Aceste închisori erau: Alba Iulia, Botoșani, Bacău, Cluj, Craiova, Codlea, Galați, Iași, Peninsula, Pitești, Ploiești, Oradea, Satu Mare, Timișoara și Văcărești. (AANP, *Fond Pază și Regim*, dosar nr. 26/1967, f. 337).

⁹⁶ *Ibidem*, f. 336.

⁹⁷ *Penitenciarul cu regim de maximă siguranță Iași*, accesibil online la adresa:

<http://www.penitenciaruliasi.ro/default.asp?id=2&ACT=5&content=8&mnu=2> [24.09.2007].

locotenent Alexandru Sincu (1954), locotenent Ion Măsălan și locotenent-major Adolf Vigner (1955), căpitan Vasile Popa (1956-1957), locotenent-major Crăciun Rahotă (1957-1961), căpitan Vasile Coșieru (1961), maior Constantin Isac (1962-?).⁹⁸

THE HISTORY OF IAȘI PENITENTIARY FROM 1945 UNTIL THE END OF THE GHEORGHIU-DEJ PERIOD. SOME NOTES

- Abstract -

The study is aimed at describing some aspects of the Iași prison's history, especially from the communist period, being based on unpublished documents from the archives of the former General Penitentiary Department.

The prison is situated in the North-Western part of the city, and this has been its location starting with 1950. The first imprisonment center was established during the reign of Grigore Alexandru Ghica, at the half of the 19th century. At the same time, in the yard of the Galata monastery (built upon the initiative of Petre Șchiopul) in the west part of the city, a prison subordinated to the 4th Army Corps was established. The prison – inside the monastery – functioned until 1950. In the interwar period, the military prison was moved to the present location of the Iași penitentiary. A detention unit called Iași Main Penitentiary, continued to be operational inside Galata until 1950. Until August 23 1944, two common law convicts as well as members of the Legionary movements and communists were imprisoned in Iași. Corneliu-Zelca Codreanu, Ion Moța, Ilie Gârneață, Radu Mironovici, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ion Niculi, Ilie Pintilie are just some of the prisoner from Iași penitentiary.

In 1950, the two prisons, the one from Galata and the one from Copou (its present location), merged forming a new detention center: the Central Iași Penitentiary, which was at the disposal of the regional Securitate. From that moment on, the block of buildings underwent some architectural changes. During the first years of the communist regime, there were 24 escapes from the Iași prison, because of the bad security measures. The Iași penitentiary became a maximum severity prison, having a unit for political convicts. The prison was repeatedly used as a transit unit for convicts in the area. After 1944, anti-communist movements took place around Iași. Both political and common law convicts (men and women, alike) were imprisoned in the Central Iași Penitentiary, the number of political prisoners being always smaller than the one of civil prisoners. During 1958-1959, the number of political convicts set a record high – more than 1000 persons being imprisoned for political reasons – while in 1956, the lowest number was recorded. Throughout 1965-1967, there were no more political convicts imprisoned in

⁹⁸ AANP, *Fond Pază și Regim*, dosar FN/1967-1968, vol. I, f. 260.

the Iași penitentiary. Just like other penitentiary centers, during the 1950s the Iași prison was overcrowded.

The paper also reveals other deficiencies of the Iași penitentiary center, like medical care, hygiene, food supply and abuses against the prisoners. The study also presents some testimonies from the convicts of that time. Moreover, documents show that prisoners were used for various works throughout the city. At the Central Iași Penitentiary there also took place executions, but complete data aren't available.

In 1951, at the Iași penitentiary, a colony for minors was also established, where hundreds of boys were imprisoned. Just like the prison, the colony suffered from administrative deficiencies. Starting with 1967 the Iași imprisonment center was used only for common law prisoners. During the following years, the number of prisoners decreased significantly. In 1977, the penitentiary was closed but three years later, it came into operation, again.

At the end of the study, some information concerning the heads of the Iași penitentiary during 1944-1967 is offered.

Florea Ioncioaia

LE GRAIN ET L'ALLÉGEANCE. UNIVERSITARI IEȘENI LA ECOLE NORMALE SUPÉRIEURE DIN PARIS

Introducere

Două figuri „exotice” își manifestau prezența printre *elevis* care frecventau *Ecole Normale Supérieure* din Paris (ENS) la începutul anului 1868: Ștefan Vârgolici și Constantin Climescu, foști studenți ai Universității din Iași și viitori profesori ai acesteia. Era prima dată când un străin era primit în această instituție, rezervată pînă atunci doar francezilor (în sensul aici mai ales de absolvenți ai unui liceu francez și îndeosebi de participant la teribilul sistem de selecție preliminar)¹. Prezența lor la ENS punea în discuție un veritabil tabu și totodată inaugura o tradiție. Faptul că ambii sunt români nu pare să fie o pură întâmplare, și poate nici chiar acela că amândoi erau absolvenți ai Universității din Iași. În mod curios, cei doi vor fi și ultimii absolvenți ai Universității ieșene care au studiat la ENS, cel puțin pînă recent².

¹ După cum o arată regulamentele ENS anterioare anului 1880, accesul la concursurile de admitere era permis doar candidaților care locuiau în Franța și se bucurau de drepturi civile ca francezi; cf. «Programme d'admission à l'Ecole Normale», în *Archives Nationales de Paris* (mai departe: ANP), AJ 61/1; asupra conceptului de naționalitate/cetățenie în epocă, cf. și Patrick Weill: *Qu'est-ce qu'un Français? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*, Paris, 1999, passim; Ph. Rygiel (éd.), *Le bon grain et l'ivraie. L'Etat-nation et les populations immigrées (fin XIXe-début XXe)*, Paris, 2004.

² După cum se știe, instituția pariziană este creația Revoluției. Un decret al *Convenției Naționale* din oct. 1794 îi fixa statutul, ca școală destinată formării de cadre pentru noul sistem educativ imaginat de Revoluție, dar abia în anul următor își începe activitatea. Va fi închisă însă imediat și redeschisă abia în 1808. Închisă din nou între 1822 și 1826 rămâne mult timp cu un statut neclar și secundar (școală pregătitoare pentru Liceul *Louis Le Grand*!). Noul statut va fi

Nu știm încă prea bine cum au ajuns Ștefan Vărgolici și Constantin Climescu să studieze la încă, pe atunci, puțin cunoscuta instituție pariziană. Probabil, faptul era rezultatul unui acord între guvernul Principatelor Unite și Franța³.

impus de regimul orleanist prin ordonanța regală din 1845, când i se stabilește și numele actual: *Ecole Normale Supérieure*, pentru a o distinge de recentele pe atunci *écoles normales secondaires*, create pe lângă facultățile departamentale. În 1847 va fi inaugurat sediul său; devenit mitic între timp, de pe Rue d'Ulm. Un scurt istoric al începuturilor acesteia, vezi în: *Tableau chronologique des promotions de l'Ecole Normale Supérieure depuis sa fondation jusqu'en 1870*, publié sous les auspices du directeur de l'Ecole Normale par L. Humbert, élève de l'Ecole Normale, Paris, Imprimerie et Librairie classiques, De Jules Delalain et Fils, Rue des Ecoles, vis-à-vis de la Sorbonne, p.V sqq.

³ Potrivit opiniei directorului instituției din anii optzeci ai secolului XIX, cunoscutul istoric Foustel de Coulanges, aceasta ar fi fost cel puțin intermediată dacă nu inițiată de Victor Duruy, celebrul ministru al Instrucțiunii din epoca lui Napoleon III, pentru a susține influența franceză în regiune: «C'est M. Duruy qui a introduit pour la première fois des élèves étrangers à l'Ecole, et les premiers introduits ont été des Roumains. Par un lettre du 22 Décembre 1867, il annonça à M. Bouillier, directeur de l'Ecole, que le chargé d'affaires de Roumanie en France lui présenterait deux jeunes «valaques», élèves de nos lycées et de la conférence de licence de Louis le Grand et il pria de les recevoir comme demi-pensionnaires. «Ils retourneront bientôt dans leur pays, disait-il, pour y porter nos méthodes, nos connaissances, au grand profit de l'influence française en Orient». Cf. scrisoarea lui Foustel de Coulanges, din Paris, 10 avril 1880; ANP, Fonds AJ 61/193, dossier *Elèves étrangers*. După unele opinii, inițiativa ar fi aparținut lui Cuza, cițiva ani mai înainte, în contextul crizei cronice de personal didactic din Principatele Unite. Este drept sub forma unei instituții autonome de statul francez. Istoricul D. Berlescu notează în excelență sa contribuție la istoricul Universității din Iași că domnitorul ar fi „proiectat înființarea unui colegiu român la Paris, unde urmau să fie adunași în primul rând bursierii”. Finalitatea acestuia era mai ales aceea de a oferi „mai multe garanții în ce privește studiile și conduita tinerilor”. Se pare că s-ar fi adresat în acest sens Camerei muntene în august 1862. D. Berlescu, «Universitatea din Iași de la 1860 până la 1918», în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, I, București, 1960, p. 217 infra. Potrivit acestuia, textul mesajului ar fi fost publicat în *Revue Historique de Sud-Est Européen*, anul III, 1962, p. 286 sq. De altfel, pentru cunoscătorii contextului, informația este perfect credibilă, după cum arată, fie și indirect, conținutul unui document tardiv (un raport nedatat, dar probabil interbelic) aflat în arhivele ENS: «La première demande d'admission avait été présentée en 1861 par le gouvernement du prince Couza (Moldavie) pour un de ses étudiants de la Sorbonne Culiario, déjà licencié ès sciences. Mais M. Nizard, directeur de l'Ecole, très probablement d'accord avec M. Pasteur directeur des études scientifiques, avait donné un avis défavorable (2 Mai). Il n'y a pas d'exemple, disait-il, qu'une autorisation de ce genre ait été accordée: il est de l'intérêt de notre enseignement intérieur s'adressant exclusivement à nos élèves. Les leçons de la Sorbonne peuvent offrir à M. CULIANO, en ce qui concerne les mathématiques, tous les secours dont il a besoin». Tot aici găsim și unele informații mai detaliate privind contextul acestei afaceri, deloc simple: «Six ans plus tard, la Moldavie et la Valachie avaient été réunies sous le prince Charles de Hohenzollern le futur roi Carol, qui ne songeait pas alors à se soustraire à l'influence française. Il avait pour secrétaire Emile Picot, membre de l'Institut et professeur de Roumain à l'Ecole des Langues Orientales vivantes. Une mission scientifique en Roumanie d'Ernest Desjardin, beau-frère de Picot et maître de conférences à l'Ecole, donna naissance à une négociation officieuse, dont Duruy favorisa le succès, malgré les objections et le formalisme de ses services. Dans un post-scriptum à une lettre sur sa mission aux Bouches du Danube, Desjardins lui

Ambii erau de altfel bursieri ai statului român, care le achita costul studiilor, în jur de 600 de franci pe an, „comme frais d’externat pour chaque élève (...) à partager entre les maîtres de conférences qui donneraient des soins particuliers à ces jeunes gens”⁴. Din acest motiv se poate imagina că alegerea Școlii a fost mai ales opțiunea statului român. Este drept că Sorbona era totuși infinit mai cunoscută în epocă; de altfel, instituția de pe *rue d’Ulm* era parte a ceea ce se numea atunci l’*Université Impériale*. În schimb, ENS putea fi un loc ideal pentru formarea unor tineri străini, mai ales pentru că sistemul de internat oferea posibilitatea unui mai eficace control. După cum vom vedea mai departe, internatul normalian era bazat pe o disciplină destul de strictă, cu un program riguros și pe o selectivitate legendară (fiecare promoție era formată din doar cel mult 25 de „elevi”, la ficcare din cele două secțiuni, *Litere* și *Științe*, selectați pe baza unui concurs național extrem de sever), care generau un mediu intelectual foarte competitiv și o sociabilitate juvenilă intensă⁵. Toate acestea puteau fi bune

avait fait savoir de Jassy où se trouvaient alors le prince Charles et son Ministre de l’Instruction Publique, que ceux-ci souhaitaient chaque année l’admission à l’Ecole Normale de deux élèves les plus distingués des Universités de Bucarest et de Jassy (15 Juillet 1867). Duruy admit le principe; le prince l’en remercia lui-même par une lettre du 31 octobre-12 Novembre 1867. Climesco, Moldave et Vargoliciu, Valaque furent admis comme externes à 600 Francs par an par une décision du 22 décembre 1867 ». Nu știm dacă cei doi au fost aleși pe baza unui examen în țară. Probabil că da, pentru că aceasta era regula, iar aceasta ar explica de ce ambii sunt absolvenți ai Universității din Iași. Dar, este destul de probabil în același timp că nu fusese un examen special, pentru că cei doi se aflau deja în străinătate pare-se (Climescu la Paris, iar Vârgolici în Spania). Contase poate și faptul că ambii erau deja bursieri. Se pare însă că în octombrie 1869, statul român, prin ministrul său la Paris, a cerut admiterea a încă unui român ca extern, de data aceasta un bursier al Universității din București, care studia deja la Sorbona, pentru a-și pregăti aici licența în litere, dar directorul Bouillier s-ar fi opus «en donnant pour raison que seuls externes admis à l’Ecole étaient des maîtres répétiteurs des lycées de Paris, candidats à l’agrégation et non à la licence, et qu’il n’y avait pas lieu de faire une exception ». *Ibidem*. Documentul este nedatat și fără nici un fel de indicație cu privire la adresant, autor etc. Foarte lung (are 16 pagini !) este probabil opera unui funcționar din Ministerul de Externe, dar pe baza arhivei Școlii și a Ministerul Instrucțiunii. Este redactat probabil în anii douăzeci, în momentul în care se puneau bazele politicii franceze de susținere activă a studenților străini, mai cu seamă din țările prietene Franței.

⁴ Scrisoarea lui Foustel de Coulanges, din Paris, le 10 april 1880, *loc. cit.*

⁵ Iată cum arăta programul zilnic în această perioadă :

«Lever à 6h, en hiver, à 5h en été
Sortie du dortoir 20 m après le coup de cloche
Dejeuner à 7h1/2. Récréation jusqu’à 8h
Etude ou conférence de 8h à midi.
Dîner à midi. Récréation jusqu’à 5h
Etude de 5 à 8 h.
Souper à 8h. Récréation jusqu’à 9h.
Veillée facultative de 9h à 10h.
Jeudi sortie de midi à 1h. Dîner à 6h1/2

motive pentru ca statul român să aibă mai multă încredere în acest sistem decât în cel sorbonard, mai liberal, deși mai prestigios în epocă. De altfel, românii vor constitui până la al doilea război mondial una dintre cele mai numeroase prezențe dintre toate grupurile de elevi străini care au studiat la ENS⁶.

Cei doi vor rămâne mai puțin de trei ani la ENS. În afara faptului că sunt primii străini care frecventează această instituție, experiența lor are un interes particular prin faptul că a lăsat în urmă o categorie de surse mai curînd rară, în ce privește studiile în străinătate: mărturii descriptive cu privire la conduita școlară a acestora, îndeosebi însemnări și rapoarte cu caracter evaluativ ale profesorilor Școlii. Se poate spune că dată fiind condiția lor de „intruși”, ei sunt ținuti sub o anume observație, de unde și prezența lor spectaculoasă în aceste fonduri, poate supradimensionată în raport cu statutul lor. Se pare de altfel că au urmat cursuri particulare cu unii dintre elevii școlii, ceea ce poate explica absența lor din anumite registre ale promoțiilor la care au fost atașați⁷.

Importanța acestor fonduri derivă din faptul că, pe de o parte, permite o reconstituire mai verosimilă a stagiilor formative în străinătate, la distanță de mitologiile curente constituite în jurul acestui fenomen, iar, pe de alta, permite translatarea de la cercetarea cantitativă și „nominalistă”, dominantă în istoriografia acestui câmp de cercetare, către o cercetare orientată mai ales spre reconstituirea dimensiunii formative a studiilor în străinătate, ca parte a discuției istoriografice cu privire la amplitudinea transferului cultural presupus de aceste

Dimanche sortie de 8h à 10 en hiver, et à 10h1/2 en été

Dimanche déjeuner à 10h dîner à 6h

Les dernières samedis de mois sortie à 5h et entrée à minuit en chambre.

En été à partir de 15 juin sortir de 4 h ¾ à 8h pour aller au bain.

Congé

Noel. Sortir la veille à 5h : Permission de minuit. Congé le jour de Noel.

Jour de l'an. Congé variable de 4 ou 5 jour.

Carnaval. Sortir de samedi soir à 5. Rentrée le mercredi à 1h.

Paques. Sortir le mercredi saint à 5h. Rentrée le lundi de quasimodo à 10h.

Ascension. Comme au dimanche.

Pentecôte. Dimanche et lundi de la Pentecôte sorti la veille à 5h. Permission de minuit”; ANP, AJ 61/53, p.1, «Règlement de l'Ecole»; programul acesta a fost ușor modificat în 1876, prin aceea că de «Pentecôte» s-a acordat un «Congé le dimanche et le Lundi». ANP, AJ 61/54; despre climatul de la ENS, vezi și recenta carte de memorii a lui Gerard Genette, *Bardadrac*, Seuil, 2006, passim.

⁶ Nu trebuie să se uite că modelul normalian a inspirat și administrația din România, care va înființa la Iași în 1874 (ca și la București) o *școală normală superioară* după modelul celei din Paris, cu scopul de a pregăti cadre didactice care să profeseze în învățământul secundar și primar. Cf. D. Berlescu, «Școala Normală Superioară. Seminarul Pedagogic», în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, vol. I, București, 1960, p. 228-238.

⁷ Vezi nota 3.

stagii. Amintim aici că una din presupuzițiile fundamentale ale cercetărilor cu privire la studiile în străinătate pleacă de la teza implicită că aceste stagii asigură de la sine atât transferul cultural (occidentalizare, modernizare), cât și educarea elitelor.

A exploata aceste surse din perspectiva discuției de mai sus, respectiv de a vedea cum anume s-a desfășurat procesul formativ, precum și importanța stagiului „normalian”, în ce privește transferul cultural, reprezintă obiectivele principale ale demersului de față. De asemenea, demersul de față trebuie înțeles și ca o contribuție la biografiile celor doi universitari ieșeni, în general puțin cunoscute, în ciuda rolului semnificativ jucat de aceștia în lumea intelectuală ieșeană din a doua jumătate a secolului XIX. Prin urmare, voi urmări mai departe să evoc documentar aceste stagii, prin reproducerea cât mai extinsă posibil, cvasi-integrală, a documentarului cules din arhivele ENS cu privire la acei doi români, iar apoi să propun o perspectivă de lectură asupra acestor mărturii.

Documentarea s-a bazat în principal pe datele cuprinse în câteva dosare masive aflate la *Archives Nationales* din Paris, în fondurile AJ 61, *Académie de Paris, Ecole Normale Supérieure (rue D'Ulm)*: AJ 61/19, AJ 61/28, AJ 61/182 și AJ 61/183. Un fond excepțional ca sursă istorică însă destul de rău arhivat⁸. De aceea, pe lângă obișnuitele probleme strict tehnice de lectură și lizibilitate a documentelor, cercetarea sa pune problema datării multora, ceea ce face dificilă contextualizarea materialului, întrucât organizarea sa pare adesea făcută la întâmplare, iar multe dosare sunt nepaginate. Handicapul este serios mai cu seamă în absența unei lucrări monografice extinse și recente dedicată Școlii, lucru absolut surprinzător ținând cont de spiritul de corp și de cultul *normalienilor* pentru instituție⁹.

⁸ Vezi o prezentare pe larg a acestui fond, în Florea Ioncioaia: *Les Normaliens. The Romanian Students at The Ecole Normale Supérieure of Paris*, in Peter Harmuth/Victor Karady/Nathalia Tikhonov (Eds.), *The Academic Migration in Europe: Sources and Issues*, Budapest, Central European University Press, 2005, p. 381-403.

⁹ Cea mai recentă contribuție în acest sens (Michel Collot et alii, *École normale supérieure: le livre du bicentenaire*, 1994) este totuși o colecție de studii; asupra ENS, vezi și studiile lui V. Karady: «Normaliens et autres enseignants à la Belle Époque. Note sur l'origine sociale et la réussite dans une profession intellectuelle», *Revue française de sociologie*, 13/1972, p. 35-58; «Trois études sur l'Ecole Normale Supérieure», *L'Année sociologique*, 24, 1973, p. 223-233; «Scientists and Class Structure: Social Recruitment of Students at the Parisian Ecole Normale Supérieure in the Nineteenth Century», *History of Education* (London), 8/2, p. 99-108; «Le Collège Eötvös et l'Ecole Normale Supérieure vers 1900. Note comparative sur la formation d'intellectuels professionnels», in *Intellectuels français, intellectuels hongrois - XIIIe - XXe siècles*, Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Budapest, Akadémiai kiadó, 1989, p. 235-253. (în limba maghiară, în *Új pedagógiai szemle*, 92/1, p. 70-84.)

Nu cunoaștem momentul precis când sosesc cei doi români la ENS. La acea vreme, cursurile Școlii se deschideau la începutul lui noiembrie. Probabil, noii veniți ajung spre sfârșitul anului 1867. Oricum, decizia de admitere „comme externes” semnată de Victor Duruy, ministrul Instrucțiunii Publice, datează din 22 decembrie același an¹⁰. Se pare însă că aceștia au început propriu-zis cursurile abia în ianuarie, după cum vom vedea mai departe.

Fapt este că, cel puțin la început, li s-a acordat o atenție specială. Într-un raport administrativ se spune că „des camarades français furent chargés d'aider à leur adaptation: Didon et Isambert, pour le scientifique Climesco, Rittier pour le littéraire Vargoliciu...”¹¹. Primele impresii sunt binevoitoare. Într-o sinteză a acestora (este vorba de raportul din 12 februarie 1868, către ministrul României la Paris), directorul Boullier este mai curând satisfăcut chiar dacă nu entuziasmat: « Climesco n'était pas le plus faible de sa promotion et que Vargoliciu se classait dans les premiers de la sienne en grec et en latin »¹².

Cei doi își împart rolurile: Constantin Climescu se înscrie la *Sciences*, iar Ștefan Vârgolici la secția *Lettres*. În timp ce la secția *Lettres*, anul era complet (25 de elevi), la *Sciences* numărul lor era mai mic decât cel obișnuit (nu știm de ce!), iar după primul an rămân numai 18 și doar aceștia vor fi considerați parte a promoției. Cei doi români vor avea un statut ambiguu în memoria acestei promoții: parte a sa, dar niciodată cu titlu integral¹³. Ei vor fi integrați în documentele ulterioare ale Școlii, ca și în tabelele editate de *Amicala foștilor elevi*, în *promoția 1867* a Școlii, deși documentele îi înregistrează cu o anume întârziere în raport cu această promoție (mai ales în cazul lui Climescu) și cu anumite lapsusuri și chiar ezitări.

În reprezentările asupra lor, așa cum rezultă acestea din însemnările didactice, se distinge destul de ușor o scindare uneori dramatică între deschidere și mefiență, în doze diferite de la un „observator” la altul. Rarori percepți separat de statutul lor, ei apar inițial aproape ca obiect al unui experiment antropologic: transparent și opaci în același timp, inteligibili și obscuri. Condiția lor de străini îi face evident mai vizibili, dar este limpede că au fost supuși unei supravegheri speciale din partea profesorilor, de unde și o anume abundență la un moment dat a datelor asupra lor.

¹⁰ ANP, AJ 61/193, Actes. ENS. *Eleves étrangers*, nepaginat.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Cf. *Promotion de 1867*, in *Tableau chronologique des promotions de l'Ecole Normale Supérieure depuis sa fondation jusqu'en 1870*, publié sous les auspices du directeur de l'Ecole Normale par L. Humbert, élève de l'Ecole Normale, Paris, Imprimerie et Librairie classiques, De Jules Delalain et Fils, Rue des Ecoles, vis-à-vis de la Sorbonne, p. 19 și passim.

Pe de altă parte, chiar dacă fac și câteva cursuri în comun (cele de limbi moderne), experiențele lor par diferite. Voi încerca să le prezint mai departe, pe baza documentarului existent în arhivele ENS și ale Ministerului Instrucțiunii Publice, ambele aflate la Arhivele Naționale din Paris. Demersul va fi structurat în două părți, fiecare în jurul câte unuiia dintre cei doi protagoniști. Voi pune accentul mai ales pe reconstituirea documentară, considerând că datele oferite de aceste fonduri sunt excepționale în sine.

Greoi, dar inteligent și silitor: Ștefan Vârgolici

Așadar, foarte probabil, cei doi elevi români își încep cariera „normaliană” la începutul lunii ianuarie 1868. Dar, primele însemnări cu privire la elevul Ștefan Vârgolici aflate în arhivele ENS datează abia din 28 ianuarie. Este vorba atât de evaluările obișnuite de finalul trimestrului întâi, cât și de o serie de aprecieri cu caracter excepțional privind capacitatea celor doi de a se integra sistemului instituției de pe rue d’Ulm¹⁴. Se distinge ușor de aici un amestec de surpriză, curiozitate și bunăvoință, nelipsită și aceasta de o anume condescendență, în raport cu „intrusul” oriental.

Statutul său formal este cel puțin neclar. De altfel, în obișnuitul clasament trimestrial apare ultimul, cu mențiunea *Elève libre*, în general, neclasat. Astfel că nu putem distinge întotdeauna din aceste note care este cu adevărat potențialul elevului român. Din fericire, promoția sa cuprinde câteva nume devenite celebre apoi: Alphonse Aulard, Mario Roques și Emile Faguet. Mă voi folosi de acestea pentru a contextualiza oarecum informațiile, adesea rutiniere și subtile codificate.

¹⁴ Cf. ANP, AJ 61/28, p. 29 sqq.; AJ 61/182. Mai departe vom utiliza cu precădere două categorii de mărturii: însemnările evaluative ale profesorilor și rapoartele administrative trimestriale, cu privire la situația fiecărei promoții sau elev, care (în cazul lui Vârgolici) se află în două dosare separate aflate în fondul amintit mai sus, sub cotele: AJ 61/182 și AJ 61/28. Cel dintâi cuprinde registre cu evaluările brute ale profesorilor și supraveghetorilor. Cel de-al doilea cuprinde mai ales documente administrative, printre care sinteze ale evaluărilor trimestriale, clasamente, acte privind examenele etc., dar mai ales fișe pentru fiecare elev în parte, cu notații despre activitatea elevului la fiecare disciplină de studiu. Cele două categorii de însemnări se suprapun, adesea, și, uneori, se completează. Primele sunt în general mai subiective, în sensul aici că permit să se distingă simpatii, antipatii, speranțe sau decepții, cele administrative sunt firește impersonale. Colaționarea lor este necesară și mai ales utilă, ținând cont că însemnările profesorilor sunt în general greu lizibile și mai ales nedatate. Pentru a nu încărca textul, voi reproduce mai jos versiunea cea mai completă. Acolo unde există diferențe le voi semnala numai dacă acestea sunt semnificative. De asemenea, din aceleași rațiuni de spațiu, nu voi cita decât atunci când voi considera că este absolut necesar sau în cazul în care datele provin din alte fonduri decât cele două enumerate deja.

Aprecierile diferă de la o disciplină la alta, în funcție de disponibilitatea titularului sau de aptitudinile „elevului”. Nota lor generală este dată de contextul pedagogic în care sînt „enunțate”. Astfel, accentul cade întotdeauna atît pe evidențierea diferențialului dintre calitățile potențiale și cele manifeste, cît și pe evidențierea punctelor slabe ale elevului în relație cu dorința lui de a evolua. În general, nu găsim sentințe definitive sau integral entuziaste. Autorii lor știu că terenul este mișcător, iar finalitatea demersului este una strict pedagogică, respectiv, care să contribuie la evoluția elevului, în spiritul ideii de perfectibilitate care stă la fundamentele proiectului normalian în general.

Un exemplu este chiar evaluarea lui Vârgolici de la *conferința de latină*, care, deși îi este mai curând favorabilă elevului român, manifestă și o doză suficientă de prudență: „La présence que j'ai vu de ce jeune homme me fait penser qu'il est parfaitement en état de suivre la conférence utilement et d'y prendre part. Il explique bien, il tourne le vers assez bien, quoique pas assez élégamment. Il a déjà un certain fonds de connaissances, et une grande application”. Este o caracterizare evident binevoitoare deși în nota generală a promoției. Latina va fi însă una dintre disciplinele favorite ale lui Vârgolici.

La *conferința de literatură franceză*, inițial, nu este decât semnalat: „Peu connu encore”. Totuși, în subsolul paginii găsim următoarea notiță: „Voici une note ultérieure remise par M. DeLacoulonch”. Ca și anterior, găsim aceeași combinație de prudență și deschidere: „Vargoliciu: beaucoup de travail et d'attention. Des idées justes mais il ne reste¹⁵ pas strictement dans le sujet. Malgré des expressions qui sentant encore l'origine étrangère, connaissances déjà très suffisante de la langue: Pourra suivre avec fruit la conférence et se présenter à la licence à la fin de l'année, pour ce qui me concerne”.

Avem, cu alte cuvinte, aici totuși un semn de încredere în elevul străin: profesorul crede că Vârgolici nu va altera prestigiul Școlii dacă se va prezenta la examenul de licență! Elevul român este plasat la coada clasamentului promoției, probabil, însă numai din rațiuni administrative, fiind trecut drept *élève hors cadre*. De observat că, Emile Faguet apare clasat al cincilea¹⁶.

Se pare că disponibilitatea conferențiarului de franceză nu este nemotivată și nici singulară. Mai mult decât atât, la *conferința de limbă și literatură greacă* caracterizările sunt elogioase de-a dreptul: «Elève libre//M. Vargoliciu n'est entrée dans la Conférence qu'au mois de janvier, et s'y est annoncé d'une manière fort honorable pour le thème comme pour l'explication. La moyenne de

¹⁵ *se tient*, într-o altă transcriere; AJ 62/28, p. 29.

¹⁶ Despre Faguet, se spune: „Elève un peu mou ; esprit délicat, mais qui ne fait pas assez d'efforts. Il écrit avec élégance, mais ne développe pas assez sa pensée. Parait capable de mieux.». ANP, AJ 61/28, p.21.

devoirs qu'il a fait jusqu'ici lui assignerait dans la Conférence le 7ème rang environ: il a le goût et le sentiment du grec, mais il lui manque encore une entière correction". Cu alte cuvinte, un străin la ENS poate fi un lucru pozitiv în sine, iar Vârgolici este un exemplu.

De altfel, într-un alt document, profesorul nu uită să-și afirme deschis poziția față de prezența unui «intrus» în cadrul Școlii, fapt care dăduse cu siguranță loc la discuții printre profesori și elevi: „La présence de jeune homme dans la Conférence de grec, qu'il est tout à fait en état de suivre, ne saurait être un obstacle pour les élèves de l'Ecole, et peut même devenir un heureux moyens d'émulation. Ce 28 janvier. /semnătură indescifrabilă/”¹⁷.

Este drept că profesorul se arată „foarte satisfăcut” de întreaga promoție, în general, deși ar fi dorit mai multă ardoare, mai cu seamă din partea acelor care nu luaseră întotdeauna parte activă la conferință. Pe de altă parte, întâmplător sau nu, vom vedea că studiile de greacă vor constitui domeniul de excelență al elevului român. Din însemnările sale putem vedea care erau activitățile didactice obișnuite ale Conferinței de greacă: explicații asupra autorilor clasici, lecții de gramatică greacă și teme în greacă. Interesant, Faguet este amintit printre cei doi elevi care au oferit explicațiile cele mai insuficiente.

Situația este nu este diferită nici la conferința de *Istorie*. Aici, profesorul se declară în imposibilitate de a-i clasa pe elevi la sfârșitul primului trimestru, anunțând că abia la finalul celui de-al doilea, în aprilie, o va face, întrucât nici temele de *rédaction*, nici *les interrogations* nu fuseseră semnificative din punctul său de vedere. De aceea, numai după ce va vedea „un devoir développé”, proba de „composition”, ca și după examenul oral, de la finele trimestrului II, va decide notele și clasamentul elevilor. În ciuda acestui fapt, el este foarte mulțumit de activitatea acestei promoții: nici un elev „à blâmer”, căci, „on tous très bien travaillé en histoire, avec zèle et régularité. Pas un qui ne prenne de notes, le plus grand nombre les prend très consciemment”. Lui Aulard, viitorul istoric, îi este remarcat potențialul: „Son devoir a une valeur réelle. Malgré des fautes de composition, M. Aulard a fait preuve d'une abondance, d'une facilité de développement qui n'excluent point l'originalité et le mérite. Il y a là des germes de talent”¹⁸.

În ce-l privește pe elevul român, pe care-l transcrie „Volgomiciu (sic !)” și care este plasat al 20-lea, în ierarhia sa, probabil, din aceleași rațiuni administrative de care aminteam deja, opinia lui este că „notre demi-pensionnaire me semble un des bons élèves de l'école”. Desigur, remarcă și el

¹⁷ ANP, AJ 61/182, dosar: «1868. 1er trimestre. Notes trimestrielles de 1er annés»; AJ 61/28, p. 29.

¹⁸ *Ibidem*.

aceleași probleme de stil și exprimare în franceză, dar nu le acordă aceeași valoare: „N'étaient quelques lapsus bien excusables dans le style, quelques offenses à la grammaire, et pour la composition encore de l'inexpérience, je pourrais le mettre aux premiers rangs de la liste. Volgomiciu este intelligent, il profite grandement des leçons; sait déjà beaucoup. Je désire que l'éloge qu'il mérite lui vienne de vous, Monsieur le Directeur./.../ 28 Janvier 1868. J. Thenot (?)”¹⁹.

Lipsește pentru acest trimestru evaluările de la *filosofie* și *germană*. Probabil, Vîrgolici n-a urmat în acest an conferința de filosofie, dar la cursul de germană apare totuși amintit ca fiind clasat „dans la troisième série”. O poziție puțin onorantă pentru un viitor traducător din Schiller. Totuși, Emile Faguet, care era, ce-i drept începător, apare clasat ultimul.

După cum am arătat deja, se pare că direcția Școlii le-a cerut profesorilor în mod special să se pronunțe asupra capacităților intelectuale ale celor doi elevi români. Este evident în același timp că profesorii nu știau cum să-i evalueze pe aceștia: ca pe un elev obișnuit sau ca pe o curiozitate culturală, eventual, un fel de simbol al intereselor politice ale statului? De aceea poate, din cei șapte conferențieri, doar unul se exprimă fără dubii în ce privește disponibilitățile elevului român: „M. Chafaug”, la greacă, care-l indică: „à classer le 7e”. De asemenea, „M. Girard” concede că acesta: „peut très bien suivre” conferința sa, în timp ce „M. Thienot”, profesor de istorie și care îi fusese favorabil opinează totuși că ar trebui să urmeze un an pregătitor, iar lui „M. Dehacoulon” îi este „peu connu encore”, în timp ce „M. Lachelier” se abține de la orice fel de notații la adresa elevului român²⁰. De asemenea, la germană, este plasat în a treia serie valorică.

În cel de-al doilea trimestru, din aprilie 1868, evaluările sunt mai ponderate, dar și mai precise. Se vede că primul impuls trecuse. În plus, se pare că nici Vîrgolici nu mai este supus aceleași atente supravegheri ca în primele luni. Poziția lui se normalizează și ca atare va fi integrat în „masa” promoției. Astfel că aprecierile asupra sa sunt mai puține și trebuie extrase din cele de ordin general și raportate la acestea. Vedem apoi că în interiorul grupului este o continuă dinamică: nici o poziție nu este dată definitiv, iar profesorul are grijă mereu să semnaleze cazurile speciale, respectiv, pe cei care ies din normă într-un fel sau altul. Iată de pildă: Aulard nu împlinește promisiunile la istorie, deși are

¹⁹ ANP, AJ 61/182, dosar: «1868, 1er trimestre. Notes trimestrielles de 1ère année»; AJ 61/28, p. 29.

²⁰ Cf. și AJ 61/182, document din 28 ianuarie 1868, p. 30 sq.

talent; fiind însă leneș (ajunge abia al 17-lea la această disciplină!), în schimb Faguet face progrese la latină²¹.

În ce-l privește pe elevul român, la conferința de latină, aprecierea trădează chiar o anumită dezamăgire: „24. Vargoliciu. Le premier aspect m'avait fait un peu illusion; il n'explique pas mal, quoiqu'il n'y mette pas assez de méthode et de précision; mais il ne compose pas bien, et surtout il manque d'élégance en prose comme en vers. Il est d'ailleurs fort assidue, et je ne doute pas qu'il ne puisse à la fin réparer ce qui a de défectueux”. La această conferință, Vărgolici este clasat al 24-lea, antepenultimul²².

Această impresie este încă mai puternic exprimată la conferința de *Langue et littérature française*. Aici, Vărgolici apare clasat al 23-lea, din 25 (Faguet este pe locul patru!). Termenii sunt destul de aspri: „Vargoliciu, ne comprend pas toujours bien la question. Encore des incorrections matérielles”. Totuși, în final, se admite: „Des progrès cependant; écrire convenablement”. Nu este clasat.

La *Filosofie*, opinia profesorului este mai blândă: „Vargoliciu. Exposé historique assez étendu et assez bien écrit”. De altfel, Vărgolici este clasat al „20ème”. La *Composition* primită 4, dar este greu de spus ce înseamnă aceasta, întrucât nota cea mai mare este 8, iar cea mai mică 2. Nu este printre ultimii, oricum.

O tonalitate ușor schimbată se poate distinge apare la conferința de *greacă*. Profesorul amintește că au fost în lucru cinci teme plus notele la explicații (de text, probabil!), în urma cărora Vărgolici a fost clasat al 12-lea. După cum se spune în notița care acompaniază această ierarhie: „Il est maintenant (sic!) dans la conférence au rang où il s'était à peu près d'abord placé: c'est un esprit judicieux et cultivé, auquel il manque encore une certaine précision de connaissances”. Pare evident că acesta este domeniul în care elevul român excelează.

Situația este oarecum diferită la *Istorie*. Deși Vărgolici apare clasat potrivit notelor în scria a doua valorică (15ème), iar profesorul are atât cuvinte bune cât și critice asupra lui Vărgolici, se simte o evidentă simpatie pentru elevul român: caracterizarea sa fiind de altfel și cea mai lungă dintre toate, cu excepția celei consacrate lui Faguet. Semnificativ este faptul că profesorul se declară interesat de acest tânăr, pe care colegii săi îl creditează ca fiind foarte talentat, dar este încă prudent: cere ca nota să rămână confidențială fiindcă el s-ar putea înșela. Aprecierile sale pot fi considerate un adevărat semn de încredere: „Notre jeune Roumain d'après son intelligence, son zèle, ses progrès en Français, ses efforts

²¹ *Ibidem*, dosar: «Notes de première année (lettres) second trimestre»; AJ 61/28, p. 119.

²² *Ibidem*. Pentru citatele care urmează, a se vedea aceeași cotă!

en histoire, mériterait peut être un rang supérieur à la place que je tente d'assigner. Mais ses progrès en Français ne sont pas encore des lettres de grande naturalisation et il a montré dans sa composition semestrielle une telle inexpérience de nos exercices classiques qui m'est bien difficile sans faire tort à ses camarades de lui placer plus haut sur mai liste. Vargolici s'est imaginé par exemple, qu'il ne fallait s'occuper ni de la chronologie ni de faits dans le sujet proposé. Il a construit à la façon de Plutarque un parallèle philosophique et moral entre Philippe et Demostenes, en oubliant que Plutarch racontait d'abord la biographie des grands hommes qu'il comparait ensuite. Je n'ai d'ailleurs qu'à me louer de cet élève, et je désire qu'il reçoive de M. le Directeur tous les encouragements mérites par sa bonne volonté et ses efforts, j'ajouterai pas sa bonne tenue qui est exemplaire, même dans une classe où tout le monde se tient bien. J. Tienot".

Aceste aprecieri trebuie raportate la cele adresate elevilor francezi, pentru care adesea caracterizările nu sunt tocmai blânde. Lui Faguet, de exemplu, îi reproșează că, deși scrisă cu stil, compunerea sa se distingea nu numai printr-o totală ignoranță a faptelor, dar mai ales printr-o completă nulitate a ideilor. Astfel că profesorul se întreabă dacă elevul nu voise de fapt să facă poate o glumă pe seama sa; în acest context, profesorul își amintește că la Liceul *Charlemagne*, Faguet era cunoscut drept cineva care ignora tot ceea ce solicita reflecție și studiu, precum istoria și filosofia, fiind celebru doar pentru un premiu la retorică („du discours Français”); dar de atunci, el uitase că acesta nu era decât un început și ca spiritul său trebuia format, altminteri, facultățile naturale „s’oblitérent et diminuent graduellement”.

Concluzia sa în această chestiune este neobișnuit de severă și în același timp semnificativă pentru criteriile și așteptările culturale ale corpului didactic de la ENS: „Peut-être écrit-il encore avec grâce quelques premiers-Paris ou des satires en prose: je crains qu’il ne devienne incapable d’un travail véritable. Tachons, Monsieur le Directeur, de relever habilement cette nature molle et orgueilleuse, sinon nous risquons de préparer au journalisme de bas étage tout à la fois un instrument et une victime”. Ținând cont de cariera ulterioară a lui Faguet (membru al Academiei Franceze, publicist de mare reputație al timpului său, critic și istoric literar remarcabil), aprecierile pot fi citite astăzi cu o bună doză de condescendență și ironie. Totuși, acestea exprimă într-o măsură semnificativă „canonul” educativ al Școlii, care i-au asigurat încă din acei ani prestigiul.

Pentru trimestrul al treilea, ni s-au păstrat caracterizările la aproape toate disciplinele/conferințele. Acestea poartă data de 16 iulie 1868. Impresia generală este destul de bună, dar la fel ca și până acum evaluările par adesea mai curând

binevoitoare și neangajante. Nu știm dacă aici a primat disponibilitatea față de elevul „oriental” sau prudența pedagogului în general.

La *greacă*, profesorul se păstrează într-o notă de solemnitate vagă, deși pare evident că nu este tocmai încântat de unii dintre elevi: „Le travail s'est soutenu dans ce trimestre, avec le même caractère de régularité sans grande ardeur. Les progrès sont très marqués pour le thème, ou les fautes graves sont devenues l'exception, et ou l'on trouve plus d'élégance et de netteté; il y a cependant, chez plusieurs élèves, des variations dans les résultats, qui attestent qu'ils n'ont pas encore toute la sûreté, dont prétendre au moins à la moyenne...”.

Totuși, profesorul crede că activitatea acestora s-a ameliorat după Paști, deși unii elevi nu lucrează în afara orelor și astfel a avut loc o întârziere în pregătirea autorilor cuprinși în programa pentru licență. Îi evidențiază pe unii, printre care și pe Vârgolici, „dont les explications ont été le plus constamment satisfaisante”. În clasamentul făcut de el, Vârgolici este al șaselea, în seria a doua valorică, dar aceasta în timp ce Aulard este al 15 lea, iar Faguet al 24-lea, penultimul. În final, despre „M. Vargolicius”, se mai spune că „s'est maintenu, malgré quelques défaillances accidentelles, au rang qu'il a pris dans la conférence des le second trimestre”.

Mai bună este situația la conferința de *latină*. Profesorul este mulțumit în linii mari de activitatea elevilor săi. Convingerea sa este că elevii sunt interesați și mai ales că „ils savent du latin”; apoi, gândirea lor are o anume soliditate, care nu exclude totuși greșelile de stil și superficialitatea („la grain et l'allégeance”). „En général, cette série se compose d'élèves laborieux, mais qui semblent moins bien doués que ceux de la 1ère série; les connaissances antérieures sont moins étendues, l'esprit moins sur. Les six premiers, malgré des inégalités, ont des chances de succès”.

Vârgolici este lăudat alături de Aulard și alții ca fiind printre elevii „dont les explications ont été le plus constamment satisfaisantes”. Totuși, în clasamentul disciplinei, Vârgolici este al 9-lea în seria a doua, deci al 15-lea (în prima erau șase nume!), dar mult înaintea lui Aulard, în timp ce Emile Faguet este al treilea în seria a treia, adică al 21-lea. Caracterizarea sa apare de altfel în tușe mult mai ferme. Profesorul constată că Vârgolici face progrese, dar stilul îl trădează: „Vargoliciu, qui a fait de grands progrès et qui a travaillé d'une manière remarquable sans se ralentir un instant, pourrait réussir pour la prose; ses vers m'inquiètent; c'est en général de la prose correcte, mais lourde, qui manque d'harmonie et où rarement se glisse une expression poétique”.

La conferința de *franceză*, Vargoliciu este clasat ultimul, din 25, se pare, din motive administrative, ca *non-classé*. Faguet este al 4 lea, iar Aulard al 8-lea.

Despre Vârgolici se spune că posedă: „de l'intelligence et de la bonne volonté. Style plus correct; mais ne comprend pas toujours bien les sujets”.

La *filosofie*, Vârgolici are calificatele cele mai modeste. Nu doar că în clasamentul final apare pe locul al 24-lea, penultimul (Faguet, pe 8, iar Aulard, pe 16), dar și caracterizarea îi este puțin favorabilă. Este slab în redactare, cu calificate destul de diverse: de la *très bien, bien, assez bien la passable*. Finalmente primește nota cinci, adică *faible*. Însă, interesul pentru filozofie este în general redus la ENS, în principal, pentru că această disciplină (ca și istoria) nu este cuprinsă în programa pentru examenul de licență, care avea loc la finalului primului an.

De altfel, la *Istorie* situația este identică. Și aici entuziasmul inițial se atenuase. Astfel că Vârgolici apare al 17-lea, în timp ce, Aulard, viitorul istoric, este clasat al 18-lea, iar Faguet al 23-lea. Doar primii șapte sunt considerați de profesor ca având calități pentru a preda istoria. Observațiile profesorului adresate directorului, care însoțesc notele sunt de mare interes în ce privește poziția disciplinei ca și mediul educativ de la ENS.

Sub aspect general, spune el, prin tradiție, în școală, trimestrul al treilea al primului an este dedicat pregătirii licenței, iar lucrările personale de istorie devin facultative, totuși, elevii au fost preveniți că trebuie să întocmească „des réactions écrites” asupra prelegerilor cele mai importante. De asemenea, profesorul le rezervase, ca probe, orale fragmente ale istoriei romane, pentru a le facilita pregătirea; această libertate a fost corect înțeleasă de mai mulți elevi, care i-au remis lucrări scrise de valoare reală, în timp ce alții însă nu putuseră decât să-și mențină notele din trimestrul precedent. Dar profesorul nu-i blamează prea mult, pentru că „l'histoire, comme la philosophie, restant, par une loi de vieille routine exclue des examens de la licence (*subl. în orig.!*), ce que je ne comprend guère”. Ca semn că înțelege situația, el păstrează integral notele din semestrul anterior.

În clasamentele finale pe discipline, la *Franceză*, Vârgolici apare «externe, non-classé», la *Filosofie*, este pe locul 24 (Faguet pe 8, Aulard pe 16), la *Istorie* se clasează al 17-lea (Aulard este pe 18, Roques pe 22, Faguet pe 24).

În vară, Vârgolici participă la examenele de «licence és lettres», care aveau loc la Sorbona. Dintre cei 30 de candidați în total, 24 erau de la ENS, probabil, întreaga promoție. La ENS, examenul de licență se dădea în primul an, fie în sesiunea de vară, în iulie, de obicei, fie în cea din toamnă, care se ținea în noiembrie. Cine nu era admis la acest examen putea încerca în toamnă sau în anul viitor. Dacă în urma acestor încercări, candidatul de la ENS nu reușea să primească această diplomă, era exmatriculat și obligat să returneze costurile școlarizării. Firește, nu acesta era și cazul lui Vârgolici.

Potrivit unui regulament din 15 iulie 1836 examenul consta în trei probe, care se dădeau în trei zile diferite. În prima zi, examenul dura șase ore, iar în celelalte trei. Probele erau atât orale cât și scrise, ambele eliminatorii. Examenul se finaliza printr-un clasament „par ordre de mérite aux candidats admis”. Urmău să fie declarați în final admiși doar 16 dintre candidați

În iulie 1868, cele trei probe ale examenului însemnau: „Dissertation latine. Dissertation française. Vers latins. Thème grec”. Dintre cei 17 declarați admisibili, la prima probă, 16 erau de la ENS, o cifră care explică de ce ENS începe să fie extrem de căutată pe piața școlară franceză în anii care urmează. Printre cei admiși la prima probă îi găsim pe Aulard și Faguet, dar nu și pe Roques sau Vârgolici. După a doua probă vor fi admiși 15 elevi de la ENS. Cel respins acum este chiar Emile Faguet. Dintr-un alt dosar vedem că Vârgolici este clasat ultimul, în grupul celor neadmiși, alături de Faguet și Roques, Aulard este admis al 6-lea²³.

Astfel că Vârgolici este obligat să reia examenul în noiembrie. De această dată, participă numai șase elevi de la ENS din printre care Roques. La final, Roques va fi admis al doilea, iar Vârgolici al șaptelea. Nu știm ce s-a întâmplat cu Faguet. Să amintim în acest context că al șaisprezecelea admis este un „Lahovari (étranger)”; probabil un student român de la o altă instituție pariziană²⁴.

În anul următor, prezența lui Vârgolici este mai puțin remarcată sau cel puțin documentele care ni s-au păstrat sunt mai lacunare. Și caracterizările sunt mai scurte acum.

Din februarie 1869, ni s-au păstrat o serie de „Notes des maîtres surveillants”, respectiv, observații privind situația școlară și disciplina elevilor făcute de supraveghetorii Școlii, un fel de pedagogi, foști elevi la origine, care supervizau disciplina și comportamentul elevilor atât la cursuri cât și după, cu destul de multă atenție. Nici una din aceste note nu se referă la elevii români în particular, dar acestea pot constitui surse utile privind atmosfera din Școală²⁵.

Un fapt care trebuie semnalat este că, în acest an, elevii trebuie să-și aleagă specializările sau secția: latină, gramatică, istorie. Se pare că pentru moment Vârgolici alege latina. Din primul trimestru, ne-au rămas doar evaluările la greacă și latină. În mod evident, sunt cu mult mai puțin binevoitoare, un semn poate că efectul de simpatie inițial expirase. Astfel, la conferința de latină, la

²³ ANP, AJ 61/28, p. 196, dosar: «Résultats de la licence és lettres, juillet, 1868».

²⁴ ANP, AJ 61/42, filele 200-205.

²⁵ Cf. «1869, février, 3e année. Notes des maîtres surveillants» ANP, AJ 61/183 (fond nepaginat!). De exemplu, la un moment dat, despre unii elevi de la Științe apare notat că «sont signalés comme fumeurs infatigables».

care Vârgolici a tratat „les prologues de Plaute et de Terence », rezultatele sînt sunt evaluate ca moderate: «Beaucoup de travail et de recherches; mais c'est bien trop long. Bien de choses inutiles; style terne.»

Chiar și la greacă, disciplină la care anul anterior lăsase o impresie foarte bună, acum tonul este cel puțin ponderat: «M. Aulard et Vargoliciu m'ont remis chacun un thème et un travail écrit. Le thème de M. Vargoliciu m'a paru médiocre, et celui de M. Aulard faible. Leurs travaux sont faits avec beaucoup de soins. L'ordre des conférences n'en avait pas encore annoncé l'examen j'en remets l'appréciation au prochain trimestre». De altfel, tonul este același pentru întreaga promoție²⁶.

Posedăm în schimb clasamentele pe discipline. Probabil așteptările erau mai mari acum, pentru că evaluările sînt ceva mai aspre. De remarcat este și faptul că Emile Faguet nu mai apare deloc în documentele școlare ale promoției sale, un semn că abandonase școala sau repeta anul. La *Conferința de Latină*, Vârgolici este clasat pe locul 16 (Aulard este al 2-lea); la *Greacă*, elevul român este pe 13 (Aulard, de asemenea, al doilea), la *Franceză*, pe 18, din 19 elevi, iar la *Istorie*, pe 15, în timp ce Aulard este pe 17. La filosofie, în schimb, Vârgolici nu apare clasat²⁷.

În trimestrul următor (12 februarie-30 aprilie), Vârgolici apare la secțiunea *Grammaire*, alături de Mario Roques, viitorul mare romanist. Caracterizările sunt în același registru. La conferința de *latină*, profesorul G. Perot este destul de nemulțumit de activitatea generală, întrucât, spune el, o parte dintre elevii acestei promoții nu urmează această conferință decât din obligație, în așteptarea momentului când se vor putea dedica în mod complet istoriei sau filosofiei. În ce-l privește pe «M. Vargoliciu», acesta „a étudié avec soin le poème de Manilius ; son style est un progrès marqué”²⁸.

Aceeași situație la *greacă* (evaluare datată 3 Mai 1869). Profesorul este de altfel destul de sever cu toți elevii, dintre care doar unul este notat cu „bien”. Vârgoliciu este plasat în grupa a doua alături de Aulard și alți doi, iar despre aceștia profesorul notează că „me paraissent capables de le faire assez bien”. În ce privește partea de „Travaux littéraires”, profesorul spune că nu a primit decât cinci elevi, iar dintre aceștia doar „M. Vargoliciu seul m'a paru faible”.

În caracterizarea făcută activității acestuia, profesorul îi apreciază asiduitatea, dar mai puțin talentul, reproș devenit oarecum stereotip, în cazul său: „Thèmes assez bien. Chercher dans les *Travaux et les Jours* d'Hésiode quelques points de

²⁶ Cf. *Ibidem*.

²⁷ ANP, AJ 61/29, p. 46.

²⁸ *Ibidem*

comparaison avec les *Géorgiques* de Virgile. Ce sujet était un peu difficile pour M. Vargoliciu. J'ai pu constater qu'il écrit correctement le français; j'ajouterais qu'il a fait ce travail avec beaucoup de soin. Mais le résultat est médiocre. Les analyses trop multipliées manquent de netteté et d'exactitude. L'appréciation ne vaut ni par le fond ni par la forme. Les vers des poètes ne sont que imparfaitement compris et les traductions demandent à être revues".

Ceea ce am putea numi o *lipsă de finețe*, vizibil apreciată la ENS, apare încă și mai clar enunțată în caracterizarea de la conferința de *franceză*. Vârgolici, se spune în nota profesorului, „a comparé Nicomède et Mithridate dans une étude assez développée et faite avec soin. Le défaut de l'auteur est de trop admirer, de ne pas s'enhardir à juger, et même quand il le faut à critiquer. Trop d'analyses pas assez de réflexions. Plus de bon sans que de vivacité et de finesse. Style correct, un peu lourd".

În aceeași notă sunt și caracterizările de la conferințele de *filosofie* („Rédaction difficile, passablement faite”), *istorie* și *germană* („Assez bon élève, beaucoup de bonne volonté. Très assidu”). De asemenea, la *Istorie*, profesorul Zeller îl plasează pe Vârgolici în seria a treia, al 15-lea²⁹.

De altfel, într-o sinteză asupra activității acestuia pe trimestrul respectiv se arată limpede care sunt punctele tari și cele slabe ale elevului român: „Les thèmes sont en général satisfaisants; et y de bonnes parties dans les thèmes latins. Il est faible en vers et en version. Il sait bien la grammaire; il discute bien un texte; il explique les textes grecs et latins mieux que les textes français. Allemand. C.S. /?/ traduit à lièvre ouvert avec une assez grande facilité”³⁰.

În cel de-al treilea trimestru al anului doi, îl găsim pe Vârgolici mai departe la secțiunea *Grammaire*. Evaluările nu aduc nimic nou în ce-l privește. La disciplina titulară se spune despre el mai cu seamă că în ciuda eforturilor sale în legătură cu obligațiile la această conferință, se observă la el o „manque de facilité dans l'explication”. Într-o altă însemnare de sinteză, destinată de această dată direcțiunii, vedem că este clasat al 6-lea, iar caracterizarea este mai completă: „Les thèmes et les versions sont assez bien. Faible en vers. Sait bien la grammaire. Explique faiblement”³¹.

În schimb la conferința de latină, lucrurile stau mai bine, pe un fond de nemulțumire generală a profesorului față de activitatea anului respectiv. Acesta (G. Perrot) constată că o parte dintre elevii acestei promoții nu urmează cursurile conferinței sale decât din obligație, în așteptarea momentului când se vor putea

²⁹ „Seconde année. Notes trimestrielles », ANP, AJ 61/183.

³⁰ ANP, AJ 61/29, p. 203.

³¹ *Ibidem*, p. 267.

dedica în mod complet istoriei sau filosofiei. În schimb, „M. Vargoliciu a étudié avec soin le poème de Manilius; son style est un progrès marqué”³². În clasamentul disciplinei este locul 15 din 20 !

În același ton este și caracterizarea de la *Istorie*: „Leçon méthodique bien exposée et en formes très français. Sur les fragments historiques récemment découverts de Nicolas de Damas. Un peu de parti pris dans le jugement historiques, mais en somme bonne leçon qui révèle un professeur auquel l'autorité ne manquera pas”. Este clasat al treilea în ultima serie, respectiv, al 15-lea³³.

La *greacă*, progresul este de asemenea vizibil, cel puțin în opinia profesorului: „Vârgoliciu. L'intervention des Divinités dans l'Hippolyte d'Euripide. Des progrès. Quelque chose de plus personnel. Le sujet est étudié avec soin, et une partie est traitée avec justesse. Le rôle de Diane est très médiocrement apprécié; ni le la conception du poète ni la délicatesse des détails ne sont bien comprises. Le style lâche et sans couleur trahit trop souvent la pensée. Les traductions sont meilleures que dans le précédent travail du même élève”. Astfel că în clasamentul disciplinei, din iulie 1869, Vârgolici apare al doilea, la *Travaux littéraires et leçons*, printre „pasabili”, dar la final este plasat penultimul, al 13-lea³⁴.

În schimb, la *filosofie*, evaluarea este sumară, elevul român fiind plasat la urmă, ca „non-classé”. Caracterizarea sa este convențională: „Vargoliciu suit très attentivement les leçons. A remis une rédaction passable sur un sujet difficile; en doit une autre”. Merită reținută însă observația finală a profesorului în legătură cu calitatea elevilor sau măcar a atitudinii acestora față de disciplina sa, de o mare severitate: un an foarte slab la filosofie, iar, ca niciodată în istoria ENS, nici un talent! În aceste condiții, conchide el, este foarte greu de imaginat că se va putea constitui o grupă de filosofie în anul trei. „Il n'y a que une chose a loure, c'est la tenue et la politesse de ces jeunes gens”, mai remarcă el malițios și amar.

La două discipline ne lipsesc notele de apreciere. Este vorba de conferința de *franceză*, la care Vârgolici nu apare evaluat, fiind doar clasat al 18-lea. La fel, la *Istorie*, unde îl găsim clasat al 15-lea!

Anul următor este net mai sărac în informații. Trimestrul al doilea lipsește complet, ca și o serie de discipline. Vârgolici apare înscris mai departe la secțiunea *Grammaire*. Continuă de asemenea să frecventeze cursul de *germană*,

³² *Ibidem*, p. 66.

³³ *Ibidem*, p. 267.

³⁴ ANP, AJ 61/183, raport din *Juillet* 1869. Citatele de mai jos fac trimitere la acest fond.

alături de Climescu. Spre deosebire de acesta însă, știm deja, Vârgolici este la cursul superior. Profesorul se arată vag mulțumit de amândoi. S-a studiat Goethe, cu *Faust* și *Goetz von Berlichingen*, iar discuțiile s-au purtat în germană, ne informează acesta. Pe trimestrul II (însemnare din 29 april 1870), Climescu apare absent, iar despre Vargolici se spune doar: „bonne volonté: traduit a lièvre ouvert avec une assez grande facilité”.

Acceleși rețineri deja cunoscute întâlnim și la conferința de latină, chiar dacă profesorul Perrot se declară în final satisfăcut de “aplicația” manifestată de această promoție. Despre Vargolici, se spune: „Il y a de bonnes parties dans tous les devoirs. Suit assez bien le cours de grammaire. Manque de facilité dans l'explication”. Este clasat ultimul, nu știm dacă din rațiuni administrative sau în funcție de merit. Pare limpede măcar faptul că Vârgolici nu mai constituie o „curiozitate” culturală.

Lucrurile stau mai bine la conferința „d'histoire ancienne et géographie”. Aprecierile din partea profesorului Zeller sunt nu doar mai extinse cât mai ales ferme și angajante: „Vargoliciu a fait une bonne leçon sur le 1er livre de Thucydide. Sa préparation en était très suffisante, le plan bien conçu, l'exposition très méthodique, l'expression facile et en général, heureuse, mais parfois incorrecte et mêlée de roumanismes: le contraire seul pourrait étonner. L'articulation laisse à désirer; l'accent moldave est trop sensible y peut être corrigé par l'exercice. J'ai entendu des professeurs d'Jassy qui parlaient notre langue avec autant d'élégance que de correction et sans le moindre accent. M.Vârgolici, en somme, este bien doué, il sait et prononce bien le grec, il a l'esprit vif, pénétrant et pourrait faire un bon professeur en France comme en Moldavie. Paris, le 24 janvier 1870”. Ca de obicei, este clasat de asemenea ultimul³⁵.

Din semestrul al doilea ni s-au păstrat doar obișnuitul clasament trimestrial pe discipline. Acesta ne arată că elevul român nu evoluase atât de spectaculos cum se aștepta inițial. Dimpotrivă, ținea cu greu trena. Astfel: la „Thème latin”, Vargolici este ultimul din 7 (Mario Roques este aici primul!), la „Thème grec”; Vargolici este pe 3, la „Vers” este pe 5 (penultimul), la „Version latine”, ultimul (din șapte), ca și la „Version grecque” și „Question de texte”³⁶.

Avem de asemenea puține informații cu privire la școlaritatea lui Vârgolici în semestrul al treilea, ultimul de altfel, la ENS. Atât la istorie cât și la latină, aprecierile la cele două discipline la care există evaluări nu ne permit să observăm o evoluție semnificativă. La conferința de latină, sunt oarecum

³⁵ AJ 61/29, p. 131; AJ 61/183.

³⁶ AJ 61/29, p. 178.

similare celor anterioare în conținut deși mai puțin afabile: „Les thèmes et les versions sont assez bien. Faible en vers. Assez bien en grammaire. Explique faiblement, le 20 juillet 1870”³⁷. În schimb, este clasat penultimul în grupa sa.

Datate *juillet 1870*, evaluările la *istorie* din cel de-al treilea trimestru nu ies nici acestea din norma obișnuită. Într-o notă introductivă, profesorul amintește că ținuse lecții asupra administrației romane, la care elevii de la această secție asistaseră împreună cu cei de la secțiunea *Istorie*. De asemenea, elevii au fost obligați la un „travail personnel”. În clasamentul disciplinei, Vârgolici este al treilea din șase. Caracterizarea sa este în spiritul celei anterioare, în care putem observa tendința de a-l raporta cultural și de a-l judeca în perspectiva carierei de profesor: „M. Vargoliciu a fait une leçon méthodique, bien exposé et en termes très français sur les *fragments historiques récemment découvertes de Nicolas à Damas*. (subl. în orig.!) Un peu de parti pris dans les jugements historiques, mais en somme bonne leçon qui révèle un professeur auquel l'autorité ne manquera pas”³⁸.

Climescu, evoluție lentă dar vizibilă

Despre elevul Climescu, avem mărturii mai tardive și mai puține în comparație cu companionul său de studii. Tipologia acestora este în general ușor diferită. Predomină mai ales calificativele și notele cifrice în dauna evaluărilor expozitive. Se pare că profesorii de la disciplinele „științifice” erau mai puțin lovacii în comparație cu cei de la secțiunea *Lettres*³⁹.

În mod surprinzător, nu avem mărturii despre primul an petrecut de C. Climescu la ENS. Astfel că, pentru moment, cel puțin, primele documente disponibile asupra acestuia datează din anul școlar 1868-1869, adică din cel de-al doilea an al stagiului petrecut de acesta la ENS. Curios este că el apare în cataloagele școlii tot în anul I: probabil, îl repeta fie datorită faptului că eșuase la examenul de licență, fie pentru că avusese nevoie de un an pregătitor!⁴⁰ Nu știm de ce fusese refuzat la licență. Oricum, este evident din mărturiile rămase, că el se integrează mai greu decât Vârgolici în programul de studii de la ENS. Nu este

³⁷ *Ibidem*, p. 267.

³⁸ AJ 61/183, dosar: «Section grammaire, année scolaire 1869-1870, troisième semestre».

³⁹ Reconstituire bazată în principal pe fondurile ENS de la Arhivele Naționale din Paris: AJ 61/19. Registru: *Promotion 1868; notes et examens d'admission*; AJ 61/182, dosar: „MM. Les maîtres surveillants” (cu privire la elevii de la *Sciences*, respectiv, observații privind conduita școlară, notele, pregătirea pentru școală etc.).

⁴⁰ Se pare că prima ipoteză este mai aproape de adevăr, după cum arată o notă de subsol în registrul de însemnări ale „MM. Les maîtres surveillants”, responsabili cu disciplina: «Climesco (valaque) externe refusé à la licence, redouble le 1er année.». ANP, AJ 61/19, p. 26.

un fapt neobișnuit: se știe că studiile în *sciences* presupun un grad de dificultate mai mare decât cele de *Litere* sau *Drept*, fiind adesea handicapante pentru tinerii români din această epocă, ca și pentru străinii care vin în Franța în general.

Foarte probabil, Climescu sosise în Franța cu un an înainte ca elev la unul dintre cursurile superioare ale liceului Louis le Grand, după cum atestă o referință a lui Foustel de Coulanges, de care am amintit deja. Este drept că acesta nu este foarte precis, vorbește de cei „deux jeunes «valaques», élèves de nos lycées et de la conférence de licence de Louis le Grand...”⁴¹, dar cum știm că Vârgolici fusese bursier anterior în Spania, este mai sigur că Foustel de Coulanges se referă la Climescu.

Interesant însă este faptul că numele său nu mai apare însoțit de diverse apelatii care să amintească de situația sa ambiguă administrativ și cultural (*élève étranger, hors cadre, non classé, externe* etc.), cum se întâmplase în cazul lui Vârgolici. Aceasta era poate un semn că situația străinilor la ENS se normalizase oarecum, în anul respectiv. Trebuie arătat aici faptul că, începând din acest an (1869), ca urmare a sugestiei ministerului instrucțiunii, ENS se deschide unor cursanți externi, fie străini (luxemburghezi, pentru moment), fie francezi nebursieri⁴². O consecință a acestui fapt este că elevul român nu mai apare plasat automat la urmă, ceea ce permite o mai bună evaluare a prestației sale școlare.

Acest fapt își are importanța sa întrucât, după cum am arătat, spre deosebire de evaluările de la *Litere*, la *Științe* predomină notele în dauna caracterizărilor narrative. Este de aceea mai greu să ne dăm seama exact de „valoarea” elevului Climescu, ca și de evoluția sa intelectuală. În plus, nu avem nume ilustre, pe care să le putem folosi ca repere comparative. La o privire cât de sumară vedem însă că examinarea era aici mai severă decât la secțiunea paralelă: puțini sunt elevii care se mențin în frunte la mai multe discipline; regula este că unii care sunt primii la un obiect, vor fi apoi printre ultimii la un altul; este evident că diferența o face matematica, plasată în fruntea celorlalte discipline. Profesorii sunt foarte moderați la note: vom întâlni foarte rar 19, niciodată 20, notă ce pare că nici nu există; în general, 17 este maximum, dar cei mai mulți elevi au note între zece și paisprezece. La unele discipline însă acest sistem de notare nu este respectat. Ca

⁴¹ Scrisoarea lui Foustel de Coulanges, «NOTE sur les ETRANGERS ADMIS à L'ECOLE d'après les dossiers du Ministère», din le 10 avril 1880; *loc. cit.*

⁴² Cf. nota din 10 febr. 1869, semnată de un anume Murot, care arată că, începând din acel an, ca urmare a sugestiei ministerului, școala se deschide unor cursanți externi, fără a-i nominaliza însă (ANP, AJ 61/182). Știm din alte surse, cel puțin, că aceștia sînt luxemburghezi. (Cf. «NOTE sur les ETRANGERS ADMIS à L'ECOLE d'après les dossiers du Ministère, ANP, AJ 61/193, *Elèves Etrangers, doss. Etrangers: 1930-31*). Foustel de Coulange în deja amintita sa scrisoare din 10 aprilie 1882 arată că ei sînt admiși «à titre étranger /.../ sans concours et hors cadres», dar ca «internes», plătind însă «le prix de la pension...» (*Ibidem*).

și la *Litere*, foarte probabil, aceste note și calificative erau mai ales orientative și permiteau cel mult admisibilitatea la examenul de licență sau agregatie de la finele anului și care avea loc în afara Școlii. Cu siguranță că la secția de Științe, examinarea și programul didactic erau cu mult mai riguroase⁴³ și tânărul Climescu are mari dificultăți în a le depăși.

Prima însemnare despre elevul Climescu datează din 4 februarie 1869, în legătură cu activitatea sa la cursul elementar de germană (alături de Vărgolici, care însă era la *avansați*!). Caracterizarea profesorului Neumann este protocolară: „bonne volonté, traduction satisfaisante”. La această disciplină pare-se că pretențiile nu erau foarte mari. De altfel, vedem că profesorul se declară mulțumit, în general, de activitatea elevilor săi. La cursul elementar, activitatea didactică a constat mai ales în *explicații gramaticale*⁴⁴.

De la aceeași disciplină, în trimestrul al doilea, avem o însemnare concisă din 27 aprilie 1869, despre Climescu: „Pas très fort, mais assidu et bonne volonté”⁴⁵. În trimestrul al treilea însă Climescu nu mai apare prezent. Probabil că este monopolizat de examenul de licență, după cum o indică, într-o notiță nedatată însuși profesorul Neumann: „Les élèves Angot, Climesco, Crozalz /.../, préoccupés de leurs examens n’ont pas suivi le cours pendant ce trimestre”⁴⁶.

În ce privește disciplinele din specialitatea sa, primele evaluări care ne-au rămas datează abia din 5 februarie 1869. Este vorba de notele de la finalul trimestrului I al anului I, *Sciences*. Acestea indică rezultate modeste fără excepție, pentru elevul Climesco. Astfel, la *Mathématiques*, primește 12, la *Chimie*, la fel, iar la *Botanique*, 10, în timp ce la *Minéralogie* nu are nici un fel de notă, iar la *Dessin* doar o simplă mențiune: *fais des efforts*. Zece este nota cea mai mică, iar 17 este nota maximă acordată unui elev al acestei promoții⁴⁷. De observat că, la fiecare disciplină evaluarea consta în cel puțin două probe, respectiv, *Interrogation et composition*, la care se adaugă, pentru chimie și botanică, *manipulation*. Trebuie spus de asemenea că nefiind elev propriu-zis al Școlii, Climescu își poate permite să fie selectiv în anumite circumstanțe cu disciplinele alese pentru studiu.

⁴³ O probă indirectă poate fi și însemnarea unui *maître surveillant* din februarie 1869, cu privire la conduita elevilor anului al treilea despre care se spune că «sont signales comme fumeurs infatigables», posibil efect al stresului la care erau supuși. ANP, AJ 61/183, «1869, février, 3e année. Notes des maîtres surveillants».

⁴⁴ ANP, AJ 61/28, p. 245.; AJ 61/182.

⁴⁵ ANP, AJ 61/182

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

Poziția sa în cadrul ierarhiei anului respectiv este în consecință printre cele mai slabe. Într-un tabel aflat la pagina 26 a dosarului AJ 61/ 19 și intitulat „Notes du 1er trimestre, 5 février 1869” găsim un prim clasament al promoției, pe baza mediilor de pe trimestrul I, realizat de «M. Boucquet». În acest clasament, Climesco este al 12-lea, ultimul, cu cele mai mici note. La *Mathématiques* are 12 și 12 (de departe cele mai mici; cel mai bun are 17/16!). La *Chimie*, aceeași ordine: Climesco primise 10 la *Interrogation* (cea mai mare era 15) și 15 la *Manipulation*; nota finală fiind 12. Ordinea se păstrează și la celelalte discipline: la *Botanique* (profesor: Van Tieghem) are media 5 (la *Interrogation*, are un 5, nota maximă fiind 17, iar la *Manipulation* are un 10, nota maximă fiind 16!). La această disciplină avem și calificative: un singur elev a primit TB (*très bien*), dar la Climesco apare doar mențiunea: „fait des efforts”; la *Minéralogie* nu are notă, la fel ca și; la *Dessin* (prof. M. Leloir)⁴⁸.

În același dosar se află și însemnările la „disciplină” din partea „MM. Les maîtres surveillants”, cu privire la elevii de la *Sciences*, documente destul de rare și inegale ca sursă documentară. Deși aprecierile sînt oarecum convenționale (să nu uităm că vin din partea unor foști normalieni apropiați ca vîrstă de cei „supravegheați”!) și puțin individualizate, se poate remarca atmosfera bună din cadrul promoției «On n’a que des éloges a donner aux élèves: Grande régularité, travail bon, conduite parfaite, esprit excellent. Le plus laborieux: Tachier, Macé, Astor. Le moins laborieux: Delvaux, Clair et Bouaund”. Este drept că, într-o altă versiune a acestora, se amintește la un moment dat despre unii elevi de la Științe semnalati drept „fumeurs infatigables”⁴⁹. Despre Climescu nu avem decât o notă la subsolul paginii cu privire la statutul său: „Climesco (valaque) externe refusé à la licence, redouble le 1er année”⁵⁰.

Spre deosebire de evaluările de la *Litere*, la secțiunea de *Sciences*, examinările erau foarte dese și riguroase. Astfel că acestea pot oferi o imagine privind evoluția școlară a lui Climescu. Din acest punct de vedere, trimestrul al doilea constituie probabil sursa cea mai bogată. Astfel, notele „de l’Examen de Pâques 1869” din 19 și 20 martie indică începutul unei anume evoluții a elevului român. La cele două probe de la *Mathématiques* („Composition donnée par M. Puiseux et corrigée par M. Bouquet și Examen oral fait par M. Puiseux les 19 et 20 Mars”), Climescu este clasat în continuare ultimul, al 18-lea, cu nota 10 la *oral* (17 este cea mai mare) și 8 la *composition* (nota maximă este 18!), dar vedem că deja la acest din urmă examen urcă un loc, pe 17, înaintea unui Lévy

⁴⁸ ANP, AJ 61/19, p. 26.

⁴⁹ Vezi supra, nota 43.

⁵⁰ ANP, AJ 61/19, p. 27.

(acesta luase 7 la compoziție și 12 la oral!), care fusese un excelent student la sesiunea anterioară: al 7-lea, la *matematici*, și primul; la *chimie*⁵¹. Este prima dată când Climescu își depășește condiția de candidat din oficiu la ultimul loc.

Este drept că la *matematici* progresul nu este încă vizibil. Vedem aceasta și din calificativele sale. Astfel, într-o fișă de evaluare din 18 aprilie 1869, la „Composition”, profesorul Puisier notează: „Pellet et Lefebvre bien supérieurs aux autres, Dufet, Climesco, Levy insuffisants”. De remarcat că Dufet fusese primul în sesiunea anterioară, iar cei doi francezi asociați cu Climescu nu au notele cele mai mici, fiind probabil comparați cu evaluările anterioare! În același context, la „examenul oral”, profesorul Grimaldi notează de asemenea: „...Caron, Climesco, les 2 derniers surtout, se sont montrés peu préparés sur des points fondamentaux, du calcul différentiel. Pour les autres, l'examen a été satisfaisant. M. Pellet s'est placé sur 1er rang” / „Université de France, ENS, 1re année, 18 avril 1869; Examen sciences, par Mr. Puisier, Compositions”⁵². Trebuie spus că elevul Caron, care în anteriorul clasament fusese al 17-lea, făcuse acum un salt remarcabil la poziția 13!

Situația este asemănătoare și la *Botanică*, disciplină la care primește 11 și 14, fiind printre cei mai slabi (la această disciplină nu avem un clasament)⁵³. Evoluția este mai semnificativă la *Chimie*. La una din probe („Examen pratique” condus de profesorul Ballard), Climescu este clasat pe locul 13, cu nota 12 (cea mai mare fiind 17, iar cea mai mică 9). Se pare că promoția sa era foarte bună, căci, în final, profesorul se declară „beaucoup plus satisfait que l'année dernière”. Deși la *Matematici* rămâne pe mai departe pe ultimul loc, la finalul trimestrului vedem că la *Chimie*, la care primește 15 (la *Interrogation*), nota maximă fiind 17, iar cea mai mică, 11, și 16 (la *Manipulation*., nota cea mai mare: 19), este printre primii⁵⁴.

Nici mai departe situația școlară a elevului Climescu nu se schimbă spectaculos, după cum o arată notița din 4 mai 1869. Astfel, la *Mathématiques*, Climescu rămâne în ultima grupă cu media 12. M. Boucquet (la care a susținut două examinări orale), l-a notat cu 12 și 11, iar un alt profesor l-a notat, probabil, după lucrări!, cu două note de 13. La *Chimie*, Climescu ocupă aceeași poziție cu nota generală 11, dar având și note de 15 și 16 la unele probe. Pentru prima dată este notat la *Dessin* (cu nota 11), fapt care arată că profesorul îl acceptase alături

⁵¹ *Ibidem*, p. 28 sq.

⁵² ANP, AJ 61/182.

⁵³ ANP, AJ 61/19, p. 30 sq.

⁵⁴ Document din le 18 avril 1869; *Ibidem*, p. 29 sqq.

de ceilalți elevi. În general putem vedea că elevul român începe să recupereze handicapul care-l despărțea de colegii francezi⁵⁵.

Accastă tendință este mai vizibilă în evaluările din cel de-al treilea trimestru, din care din păcate nu ne-au rămas decât evaluările datate 23 iuin 1869 ca și o sinteză a acestora, nedatată. Vedem din acestea că elevul *Climesco* nu mai este sistematic clasat ultimul. La *Mathématiques*, se clasează al 15-lea din 18, chiar dacă primește tot 12 (nota cea mai mare este 17, iar cea mică, 10), la *Chimie* este al 16-lea, cu nota 12, este drept printre cele mai mici (cea mai mare fiind 17!). Accastă evoluție nu pare să fie o întâmplare, întrucât notele se repetă aproape identic și în sinteza trimestrială, în care apare fie al 14-lea; la *Matematici*, fie al 15-lea (din 18), la *chimie*. Nici chiar în clasamentul anual nu mai este ultimul, fapt care trebuie remarcat în contextul climatului competitiv de la ENS. La *Matematici* este pe 17. La fel la *Chimie*, dar în schimb este pe 11 la *Botanică*⁵⁶.

Acest progres pare atestat și de faptul că elevul român este acceptat alături de colegii săi la examenul de licență care se ținea la Facultatea de Științe a Universității Imperiale, respectiv, la Sorbona. Mai mult decât atât, Climescu va trece acel examen, considerat în epocă foarte dificil. După cum se arată într-o notă către directorul ENS din partea Facultății de Științe din Paris, din 12 iunie 1869, cu privire la examenul de licență al anului I, din iulie 1869, se amintește că „tous les élèves de première année de l'Ecole normale (sections Sciences) ont été admis à subir l'année prochaine la seconde partie de l'examen de la licence de Science mathématiques. Les notes de composition et l'examen oral ont donnés lieu au classement suivant : Pellet, 18 /.../ Climesco, 12”. Este vorba desigur aici de note și nu de poziții⁵⁷.

De asemenea, o notă internă a ENS, din 30 octombrie 1869, evidențiază succesele școlare ale elevilor Școlii, după ce la ultimul examen de licență, de la secțiunea de Științe din acel an, toți candidații de la ENS luaseră examenul, fapt cu adevărat excepțional. În acest context, este lăudat elevul Pellet, care deși intrase ultimul la ENS a terminat licența primul cu nota 18, fiind creditat ca o mare speranță. De altfel, printre elevii Școlii se înregistrase un singur eșec: la anul doi, la licența de Fizică. Trecuse timpul, se mai spune în final, când școala nu spera decât „à l'indulgence de la Sorbonne et ne parvenait pas à l'obtenir”. Într-adevăr, din acei ani ENS începe să fie remarcată prin rezultatele elevilor săi

⁵⁵ ANP, AJ 61/182

⁵⁶ ANP, AJ 61/182; AJ 61/19, p. 32 sqq.

⁵⁷ Cf. nota din 12 iulie 1869 către directorul ENS din partea Facultății de Științe din Paris; ANP, AJ 61/182

la aceste examene extrem de dificile. Va mai trece însă câteva decenii până când ENS va deveni o instituție universitară concurentă Sorbonei⁵⁸.

Astfel că, în anul următor, 1869-1870, îl găsim pe Climescu alături de promoția sa în anul al doilea. În ciuda rezultatelor sale modeste, alege totuși ca specializare *Matematicile*. Din cei 25 câți fuseseră inițial mai rămăseseră acum doar 16 elevi. Se pare aceștia făceau în continuare a excelentă impresie direcțiunii Școlii, după cum reiese din însemnările cadrelor responsabile cu „disciplina”, care remarcă un „très bonne année”⁵⁹.

Chiar dacă nu mai avem atâtea documente de evaluare ca în anul anterior, observăm că și în acest an elevii sunt foarte des evaluați: Climescu primește de pildă în timpul primului trimestru șapte note la *Mecanică* și una la *Astronomie* (ceilalți aveau trei-patru!). Pe de altă parte, se vede ușor că elevul român făcuse progrese. La finalul trimestrului I, la *Mecanică*, Climescu este notat cu 13 și se clasează pe locul 10 ex aequo, la *Fizică* este penultimul, cu media 12, la *Desen* apare absent, iar la *Științe naturale* nu primește notă decât nota 15 la *Geologie*⁶⁰.

În semestrul al doilea, clasamentele pe discipline sunt în general neschimbate. Face unele progrese la *Desen*, după cum notează profesorul. La *mecanică*, primește 13 și este plasat al 11-lea, la *Fizică* primește în final 11 (cea mai slabă), la *Desen*, 13, fiind clasat penultimul (profesorul notează însă că elevul român este în progres), *Științe Naturale*, primește 10 (la *Zoologie*) și 15 (la *Geologie*). Nu găsim în dreptul său nici o mențiune din partea supraveghetorilor, deși ceilalți au fiecare câte una: „Très b., bien, assez bien, médiocre”⁶¹.

Din trimestrul al treilea nu ni s-au păstrat decât evaluările la *Mecanică* și *Astronomie*. Climescu este într-un evident progres: are 13 peste tot și este clasat al 10-lea. Pellet este în continuare mereu primul. Notele de pe acest trimestru apar alături de cele la licență, respectiv, partea a doua examenului de licență la *Matematici*, probabil (documentele nu sunt prea clare).

De asemenea, continuă să frecventeze cursul de germană al profesorului Neumann. Se pare că în acest an, *Climescu* trece la „cursul superior”, alături de Vârgolici. În primul trimestru, profesorul este mulțumit de el în orice caz: „Climescu: Bonne volonté d'une force satisfaisante”. În trimestrele următoare pare a fi fost însă absent, alături de alți elevi de la secția de științe, probabil mai interesați de examenele care urmau decât de germană⁶².

⁵⁸ AJ 61/182.

⁵⁹ « (2e année), Notes du 1er trimestre le 24 Janvier 1870 », ANP, AJ 61/19, p. 36 sq.

⁶⁰ ANP, AJ 61/19, p. 36 sq.

⁶¹ Notes du 28 avril 1870. *Ibidem*, 38 sq.,

⁶² ANP, AJ 61/183.

Licența a constat în 4 examene: dintre care unul de compoziție. Climescu este foarte constant, cu note de 12 și 13. În final, se clasează al 9-lea, cu media 12. Obține se pare de asemenea licența în Științe Naturale (Fizică și Chimie), la finele lunii iulie (28, 29, 30 iulie), la care se clasează al 15-lea din 19 candidați. Dar informațiile nu sunt prea clare asupra acestui subiect⁶³. Oricum, aceasta va fi ultima sa semnalare în arhivele ENS. O notă de subsol arată că elevul „Climesco, valaque externe quitte l'Ecole”, după 29 iulie 1870. În mod evident, la examenul de *agregatie* al promoției sale, care avea loc în mod normal la finalul anului trei, Climescu nu mai apare alături de membrii promoției sale. Trebuie spus că la acest examen, promoția suferă pierderi semnificative: doar un număr redus dintre elevii săi vor reuși să obțină *agregatia*, respectiv, 9 la Matematici și 6 la Fizică⁶⁴.

În loc de concluzii

Se pare așadar că cei doi elevi români părăsesc școala în vara anului 1870, în contextul crizei germano-franceze, cu anarhia care a însoțit-o. Nu cunoaștem precis data și circumstanțele, dar nici unul dintre cei doi nu mai apare în actele Școlii, în anul următor. După cum se observă într-un document evocat deja, va dura mai bine de două decenii pînă ce următorii români vor reveni în rue d'Ulm, 45: războiul franco-prusian făcuse o victimă în plus!⁶⁵

În ciuda acestui fapt, rămân se pare într-o anumite relație cu foștii colegi. Aproape trei decenii mai apoi, vor fi recuperați de aceștia și integrați în *amicala foștilor elevi*, ai cărei membri rămân pînă la moarte, în ciuda distanței și turbulențelor istorice. *Amicala foștilor elevi* se născuse la începutul anilor optzeci ai secolului XIX, dar cei doi români devin membri abia un deceniu și jumătate mai apoi, astfel că apar pentru prima dată în *Anuarul* acesteia în ediția din 1896, o dată cu Pompilu Eliade, Climescu fiind însă inițial trecut greșit însă la *promoția 1893*, confundat probabil cu Gh. Țițeica. În ediția din 1898 este consemnată și dispariția lui Vârgolici. Faptul că nu beneficiază de un necrolog așa cum se făcea de obicei, este un caz rar, semnalat de redacție: “Nous n'avons

⁶³ ANP, AJ 61/19, p. 40 sqq.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 45 sqq.

⁶⁵ « Messieurs Climesco et Vargoliciu quittèrent l'Ecole au moment où commençait la guerre de 1870. A la suite de notre défaite, l'accord de principe, en vertu duquel les deux meilleurs élèves des deux Universités roumaines devaient tous les ans être envoyés à l'Ecole Normale, devint caduque et il se passa 22 ans sans qu'on revît un Roumain à l'Ecole ». AJ 61/193, *Actes. Elèves étrangers*.

reçu de notices sur MM. Cartault, Grégoire, Vârgolici”⁶⁶. Vârgolici va mai fi amintit o vreme la decedați ca „professeur de langue et littérature française à l’Université de Jassy (Roumanie)”. În schimb, Climescu este înregistrat cu fidelitate an de an până în 1927. Îi este consemnată destul de fidel cariera administrativă („recteur de l’Université”, „prof. hon. de l’Université”) și chiar schimbările de adrese. Interesant este că el apare mereu drept *Climescu*, la fel ca și în actele școlare: se poate spune că este elevul care nu a avut niciodată un pronume. Nu i se acordă nici lui onoarea unui necrolog la moarte⁶⁷.

Cu siguranță că, la fel ca și în cazul lui Vârgolici, distanțele, culturale și geografice, nu putuseră a fi recuperate, după cum este posibil ca nici unul dintre cei care-l cunoscuseră cu mai bine de șaiszeci de ani în urmă să nu mai fost în viață ori disponibil la un asemenea exercițiu. Aceasta poate sugera de asemenea că raporturile cu foștii colegi au fost totuși superficiale. Faptul arată de asemenea că nici unul dintre cei doi nu reușise să se integreze intelectual și afectiv prea puternic în sfera comunității normaliene. Cei aproape trei ani de conviețuire la ENS nu fuseseră suficienți, iar cei doi nu-și cultivaseră (intelectual vorbind) prea mult vechile relații.

Acest din urmă fapt nu trebuie să ne împiedice totuși să observăm că Ștefan Vârgolici și Constantin Climescu sunt printre primii intelectuali români prezenți în memoria unei comunități intelectuale pariziene, fie și oarecum cu titlu convențional. Pe de altă parte, vedem că ambii aderă la valorile normaliene, mai ales la cunoscuta solidaritate a foștilor normalieni, obiect de altfel a numeroase critici, care s-a manifestat și la întoarcerea în țară. Vor fi colegi la Universitatea din Iași și deși par să fi activat apoi în cercuri diferite, au rămas apropiați și cu preocupări similare în plan civic. Ar trebui să amintim mai întâi faptul esențial, că la moartea timpurie a lui Vîrgolici, C. Climescu va prezida tutela fiicei acestuia, minoră⁶⁸. Greu de imaginat probabil un semn de încredere mai mare.

Ce rol au jucat însă studiile la ENS pentru cariera și destinul celor doi? Cum putem judeca această experiență sub unghi cultural și istoric? Vom încerca mai departe să vedem pe scurt care au fost efectele formative ale stagiului normalian pentru ce doi. Desigur, pe cât ne permite o cercetare istoriografică: asupra acestor aspecte nu se pot oferi decât ipoteze!

⁶⁶ „Liste générale par ordre alphabétique des membres de l’association au 1er novembre 1896”, în *Annuaire de l’Association des anciens élèves de l’Ecole Normale Supérieure*, Paris, 1896, 1897, 1898.

⁶⁷ ANP, AJ 61/207. *Annuaire*, 1924-1948.

⁶⁸ Cf. L. Năstase, „Suveranii” universităților românești. *Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, I. *Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere* (1864-1948), Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007, p. 289, infra, nota 59.

Obiectivul principal al demersului de față a fost îndeosebi acela de a pune în valoare un fond documentar de un tip mai curând rar în contextul cercetărilor cu privire la studiile în străinătate: observațiile și evaluările profesorilor de la *Ecole Normale Supérieure* cu privire la studiile celor doi români. După cum am arătat, analiza acestui tip de mărturii poate facilita reconstituirea cât mai plenară a acestei experiențe, îndeosebi a dimensiunii formative a studiilor în străinătate. De asemenea, este evident că însemnările și caracterizările cu caracter didactic sau para-didactic, de felul celor aflate în arhivele ENS, ne ajută să părăsim mai rapid teritoriul nesigur al legendelor biografice, fatalmente glorifiante, adesea dominat de stereotipuri, în legătură cu studiile în străinătate, în favoarea unei abordări bazate pe date susținute documentar. În fine, acest tip de demers ne ajută să distingem mai limpede între diferite forme de stagii în străinătate (formative, universitare, de documentare etc.) și să evaluăm mai exact importanța și specificul fiecărui tip de stagiu în parte.

Astfel că, prin reproducerea mărturiilor privitoare la cei doi *elevi* români aflate în arhivele ENS, am încercat să reconstituim cu o anumită fidelitate *cariera școlară* a acestora la *Ecole Normale Supérieure*, respectiv, conținutul studiilor, performanțele școlare, cadrul formativ general etc. Am intenționat prin aceasta să contribuim la înțelegerea experienței formative pe care o constituia în epocă studiile în străinătate și mai cu seamă specificul celei de „normalian”. A fi *normalien* în epoca dată, ca și astăzi, de altfel, traducea o experiență relativ diferită de aceea de „sorbonard”, după cum a studia dreptul la Paris era diferit față de condiția de student în provincie etc. Dar, punând în evidență această diferență, putem adăuga în acest fel tabloului reconstituitiv o tușă nouă, mai vie și poate mai fidelă imaginii reproduse.

Fapt este că în momentul în care cei doi tineri români ajung la ENS, instituția era în plin proces de reconfigurare instituțională, ce o va transforma în câteva decenii în instituția mitică de astăzi: cel mai râvnit loc de formare pentru tinerii francezi și chiar, de la un moment dat, cel puțin, pentru străini. Nu trebuie uitat înainte de toate că obiectivul școlii este de a forma profesori și doar secundar cadre pentru birocrăția statului francez, în plină expansiune. Din acest motiv sistemul de transmitere a cunoștințelor este diferit în raport cu practicile universitare din epocă: nu avem cursuri magistrale în felul celor universitare, disciplinele erau organizate pe conferințe având ca titulari un *maître de conférence*, de obicei un profesor prestigios de la un mare liceu parizian, care ținea prelegeri dar mai ales ședințe de aplicații, fie de exerciții, fie de analize (explicații), fie de laborator. Accentul pare a fi pus pe exerciții, disciplină și lucru individual.

Putem vedea așadar, ENS ca pe o instituție disciplinară, în sens *foucauldian* aproape. Profesorii exercită o misiune dublă: ei sunt o sursă/mediatori de (ai) cunoaștere/cunoașterii dar și supraveghetori/tutori; de altfel, unii dintre profesori, înainte de a deveni *maîtres de conférence*, făceau un stagiu de *maîtres surveillants*, un fel de auxiliari cu rolul de a-i acompania pe elevi în pregătirea obligațiilor didactice dar și responsabili cu *disciplina*: supravegherea atmosferei în școală, a bunei desfășurări a activităților didactice și monitorizarea performanțelor școlare ale elevilor. Aceasta din urmă era specifică ENS în raport cu sistemul universitar : *internatul* fiind în acest sens o practică educativă bazată pe *concentrarea* instituțională cvasi-absolută a elevilor, respectiv, pe practica tutoratului, supravegherii și comunității educative. Astfel, educația devenea o formă de disciplinare, adesea, foarte aspră⁶⁹. De aici postura de un intens paternalism a profesorilor în raport cu elevii, dar și puternica solidaritate în interiorul promoțiilor de elevi.

Alături, de tradiția internatului, practica obsesivă a clasamentelor este probabil elementul care definește cel mai bine sistemul *Ecole Normale Supérieure*. ENS trăiește mai mult decât orice altă instituție universitară pariziană prin obsesia curentă pentru ierarhie, aceasta desigur parte a unei viziuni despre societatea meritocratică impusă de ordinea evaluărilor școlare și funcția disciplinară a școlii publice în general, respectiv, aceea de civilizare prin forța ritualului și a constrângerii sugerate implicit de modul de distribuție a pozițiilor publice în funcție de ierarhia meritului. Finalitatea studiilor pare a fi trecerea examenelor, de licență și de agregatie, mai ales. În epoca de care vorbim, aceste examene aveau loc în afara școlii, la Sorbona, de obicei, împreună cu ceilalți absolvenți ai sistemului universitar parizian, fiind un criteriu de performanță al școlii. Școala apare în acest fel ca o proiecție a unei societăți bine ordonate, raționale. Prin aceasta sunt încurajate evident spiritele metodice, clare, organizate, riguroase, care strălucesc printr-o mare disponibilitate de competitor. *Examenul* este de altfel ritualul său fondator.

De aici probabil importanța acordată, la *Litere*, pe de o parte, retoricii generale (îndeosebi, manierei de a expune un subiect), iar pe de alta celor două componente cheie ale curriculumului normalian: studiile clasice (antichitatea păgână, retorica de tip clasic, cultura ca erudiție) și referențialul cultural francez. Galocentrismul este vizibil în rolul acordat limbii și culturii franceze dar și

⁶⁹ Recent, un fost normalian, Pierre Bourdieu, numea internatul drept o "*terrible école de réalisme social*", acolo unde, "*la violence des interactions prenait souvent la forme d'une sorte de racisme de classe appuyé sur l'apparence physique ou le nom propre*"; P. Bourdieu, *Esquisse pour une auto-analyse*, Paris, Raisons d'agir, 2004, p. 142 sq., și passim.

retoricii în limba franceză, iar aceasta nu numai la *conferința de franceză*, fiind înțeles desigur ca o formă de universalism. Acest fapt ne poate oferi o sugestie pentru a putea explica de ce integrarea tinerilor români n-a fost deloc nici simplă, nici completă. Din acest punct de vedere, ENS este un mediu probabil mai conservator în raport cu Sorbona. Iar aceasta nu numai pentru că se practica mai mult decât în altă parte o anume disciplină a vieții intelectuale și cultul ierarhiei meritocratice. Un anume rol l-a jucat desigur înainte de toate statutul celor doi, inițial, cel puțin neclar. Vedem că în documentele școlare, cei doi apar sub mai multe apelatii: *élève étranger, non classé, élève libre, élève hors cadre, élève payant, demi-pensionnaire, valaque, externe* etc. Toate acestea ne arată că ei nu sunt văzuți ca aparținând complet sistemului ENS: nu atât pentru că erau străini, ci mai ales pentru că nu aveau aceleași obligații școlare imperative precum elevii obișnuși!

Din acest motiv, aprecierile cu privire la Ștefan Vârgolici și C. Climescu trebuie luate cu multă precauție, cel puțin atunci când analizăm performanțele lor școlare. În plus, mărturiile documentare în legătură cu cei doi elevi români sunt inegale cantitativ și tipologic. În cazul lui Vârgolici, cei trei ani sînt reprezentați documentar aproape integral, chiar dacă ultimul este mult mai sumar decît anii anteriori, și predomină evaluările narative: judecăți de valoare uneori cu o indelebilă încărcătură culturală și normativă. La Climescu avem mai mult evaluări cantitative: mai precise, dar mai puțin nuanțate și mai sărace în informații de background, mai cu seamă în ce privește raporturile elevului român cu mediul de la ENS.

În același timp, este de observat că la ENS aprecierea performanțelor școlare pornea în primul rînd de la valorizarea muncii și a talentului, dar mai puțin a creativității. Eșecul lui Emile Faguet poate fi semnificativ în acest sens. Competiția permanentă este valoarea supremă a acestui sistem. Se poate deduce de aici ambivalența acestei practici formative: pe de o parte, accentul este pus pe formativ, de unde orientarea „practică” și enciclopedică a studiilor, pe de altă, vedem obsesia ierarhiilor și criteriul absolut al examenelor. Astfel, este știut că un elev care nu reușea să-și asigure diploma de final de an (de licență sau de agregatie) era considerat un eșec, fiind exmatriculat și obligat să restituie integral costul școlarizării!

Cert este că ambii fac eforturi vizibile pentru a se integra acestei lumi aparte. Rapiditatea cu care cei doi reușesc aceasta este însă diferită. După cum aflăm din scrisoarea deja amintită a lui Foustel de Coulanges, la sosirea lor în școală au

fost primiți atât cu disponibilitate cât și cu reticențe⁷⁰. De asemenea, se pare că statul român plătea o serie de „maîtres de conférences qui donneraient des soins particuliers à ces jeunes gens », după cum se arată în aceeași scrisoare. Oricum, primele impresii nu sunt atât de proaste. Directorul ENS, „M. Bouillier”, îi scria pe 12 februarie, 1868, ministrului României la Paris, „que Climesco n'était pas le plus faible de sa promotion et que Vargoliciu se classait dans les premières de la sienne en grec et en latin”⁷¹. Dincolo de o subtilă eufemistică, cei doi elevi par a fi acceptați, fie și ca *exotici*. Cel puțin, Vârgolici, după cum o arată și rapoartele profesorilor, este apreciat uneori chiar la superlativ. La greacă și istorie se pare că Vârgolici excelează. Inclusiv, colegii îl apreciază ca un talent. Este drept că în cazul lui Climescu, lucrurile nu par să meargă la fel de bine: va trebui chiar să repete primul an! Nici Vârgolici nu se mai bucură apoi de aceleași aprecieri, dar este greu de spus aici dacă aceasta se datorcă faptului că dispăruse entuziasmul de început al elevului sau crescuse exigențele profesorilor săi.

Se înțelege din lectura rapoartelor școlare asupra celor doi că problema principală nu a constituit-o atât diferențialul cognitiv, respectiv, gradul de cunoaștere a problematicei unei discipline, cât distanțele culturale și mai ales acomodarea sub raportul capacității de a se înscrie într-un sistem concurențial și riguros. Apoi, pentru Vârgolici distanțele culturale sunt mai facile de recuperat, chiar dacă niciodată complet. Să nu uităm că Vârgolici publicase deja articole în *Convorbiri literare*, călătorise, avea un stagiu madrilen, iar, în plus, venea dintr-o țară în care studiile umaniste erau structurate în bună măsură în jurul referențialului cultural francez. Nici el însă nu trece drept un elev strălucit, în ciuda faptului că probabil își domina colegii prin experiența de viață, inclusiv prin diferența de vârstă (avea 25 de ani, la intrarea în școală, iar colegii săi în jur de 20!). Este adevărat că obține licența din primul an, dar abia în sesiunea din toamnă.

În schimb, pentru Climescu, deși adaptarea sa este mai lentă, paradoxal, progresul său este constant și remarcat de profesori, spre deosebire de ce se întâmplase cu Vârgolici, față de care disponibilitatea inițială fusese mai mare, dar care sfârșește într-o anume dezamăgire. Trebuie spus că această dificultate de integrare a străinilor era la *Științe* destul de comună în epocă. Aici, diferențialul de pregătire fiind mai greu de recuperat, în ciuda limbajului universal al științelor. Totuși, după ce inițial trebuise să repete anul I, Climescu

⁷⁰ „Des camarades français furent chargés d'aider à leur adaptation: Didon et Isambert, pour le scientifique Climesco, Rittier pour le littéraire Vargoliciu...”; scrisoare din Paris, le 10 avril 1880, *loc. cit.*

⁷¹ *Ibidem.*

reuşeşte să-şi treacă licenţa în *Matematici* şi *Ştiinţe naturale* într-un mod cât se poate de onorabil.

Din păcate nu avem repere comparative pentru a discuta mai mult asupra performanţelor şcolare ale celor doi elevi români. Aceştia sunt primii străini la ENS şi în general ne lipsesc asemenea evaluări în dosarele şcolare ale tinerilor români care au studiat în străinătate. Fapt este că, în acord cu sistemul de la ENS, ambii îşi încheie studiile cu diplome. Se vor rezuma la cele de licenţă, întrucât doctoratul nu era în programa şcolii, iar, agregăţia încă nu era recunoscută în ţară.

Pentru amândoi, experienţa normaliană a fost decisivă, biografic şi intelectual, chiar dacă, paradoxal, pare să fi contat mai puţin conţinutul didactic în sine cât mediul formativ în general. Desigur, există o mare diferenţă aici între Vărgolici şi Climescu, respectiv, între *Litere* şi *Ştiinţe*, în această privinţă. La *Litere* nu predă în această perioadă nici o figură intelectuală pariziană de prim-plan. După cum am arătat deja, profesorii (*les maîtres de conférence*) erau în multe cazuri proveniţi de la liceele pariziene de elită, buni cunoscători au domeniului lor, dar adesea pedanţi, dominaţi de modelul de profesor erudit dar puţin spectaculos şi ataşant. Nici unul nu pare interesat decât de didactica propriu-zisă, respectiv, de transmiterea şi evaluarea unor cunoştinţe sau deprinderi necesare unui bun profesor.

La *Ştiinţe* însă atmosfera este oarecum diferită. Cunoaştem cel puţin două figuri remarcabile, care i-au fost profesori tânărului Climescu: Puisieux şi Boucquet, ambii matematicieni⁷². Faptul poate explica de altfel de ce el alege ca specializare această disciplină deşi la *Matematici* a avut notele cele mai mici.

Odată întorşi în ţară, la Iaşi, ambii au făcut cariere intelectuale şi profesionale remarcabile: profesori la Universitatea din Iaşi, prezenţe publice active, publicişti şi educatori, în sens larg. Am văzut că asupra ambilor referinţele biografice sunt sumare, cel mai adesea incidentale. Totuşi, din cele câteva note biografice publicate deja putem reface cu o anume precizie carierele intelectuale ale celor doi.

⁷² Practica la ENS de a nu se transcrie în documente decât numele de familie poate fi o sursă de confuzie. Au fost în epocă doi Puisieux, ambii matematicieni şi astronomi cunoscuţi, legaţi de ENS: Pierre şi Victor, tatăl şi fiu. Aici este vorba se pare de Victor Puisieux, tatăl celui alt, Pierre, în acel moment profesor la Sorbona. Cf. Fox, William. "Victor-Alexandre Puisieux." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 12. New York: Robert Appleton Company, 1911. 28 May 2008 ; <http://www.newadvent.org/cathen/12560a.htm>. Despre Boucquet ştim că a fost un matematician cunoscut în epocă şi un profesor de excepţie. A rămas în memoria foştilor săi elevi ca atare, după cum o atestă necrologul unui fost elev, Jules Tannery, el însuşi un matematician cunoscut: «Jean Claude Bouquet», în *Mémorial de l'Association des anciens élèves de 'Ecole normale*, Paris, 1885. Cf şi: <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Bouquet.html>]

Astfel, despre Ștefan G. Vărgolici (1843-1897) se știe că a fost un junimist din a doua generație, activ și proteic. Cu origini țărănești, a fost licențiat la Universitatea din Iași, apoi a beneficiat de stagii la Universitatea din Madrid, Würzburg și Berlin, pe lângă cea de la *Ecole Normale Supérieure* din Paris. A tradus din mai multe limbi (spaniolă, franceză, germană, engleză, greaca veche și latină), a publicat poezii, studii critice și articole cu caracter civic (în chestiuni privind educația publică, de exemplu), mai cu seamă în *Convorbiri literare*. Profesor de franceză și limbi clasice la Universitatea din Iași, după ce anterior funcționase ca profesor de liceu, este considerat fondatorul romanisticii la Universitatea din Iași, îndeosebi, a studiilor de limbă și literatură franceză. Din 1887, devine membru corespondent al Academiei⁷³. Este autor al unei apreciate gramatici a limbii latine. Deși este un promotor al primatului esteticului, el se arată mai curând *istoricist* în abordarea istoriei literaturii. S-a remarcat totuși ca un „spirit clasicist, declarându-și deschis simpatia pentru operele ce stabilesc o armonie între imaginație și rațiune...”⁷⁴. Plasat de Maiorescu, încă din 1872, printre reprezentanții *direcției noi în cultura română* la secțiunea *proză științifică*, alături de A. Odobescu, I. Strat, Xenopol, Lambrior etc.⁷⁵, n-a excelat într-un domeniu anume, dar a rămas o figură semnificativă a vieții intelectuale ieșene, în ultima treime a secolului XIX. Este descris de fostul său student, N. Iorga drept „modelul profesorilor exact și onești”, dar lipsit de originalitate⁷⁶. Din păcate, se stinge din viață prematur, la puțin peste cincizeci de ani.

Spre deosebire de acesta, Constantin Climescu (1844-1926) s-a bucurat de o soartă mai generoasă. După stagiul parizian, a funcționat ca profesor la *Catedra de geometrie analitică și trigonometrie sferică* a Facultății de Științe de la aceeași Universitate (1871-1909). Cunoscut în epocă mai ales drept un bun autor de manuale (atât de algebră cât și de geometrie), ca și al unui curs de geometrie analitică, a fondat și animat, alături de N. Culianu, una dintre primele publicații de vulgarizare (în sens superior) științifică din lumea românească, „Recreații științifice” (1883-1888). După ce anterior fusese decan al Facultății de Științe,

⁷³ Lucian Năstase, *op.cit.*, p. 231, 434, 510.

⁷⁴ Cf. articolul dedicat în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 2002, p. 922. Asupra lui Ștefan Vărgolici ca hispanist, a se vedea și S. Pavlicencu, *Receptare și confluente. Studii de literatură universală și comparată*, Chișinău, 1999, passim. Cf. de asemenea o notiță biografică recentă: Ionel Maftci, „Ștefan G. Vărgolici. 100 de ani de la moarte. In memoriam”, în *Cronica*, v. 30, 7 iulie, 1997, p. 2.

⁷⁵ Titu Maiorescu, „Direcția nouă în poezia și proza română”, în *Critice, Opere I*, Ediție de D. Vatamaniuc, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă/Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 198 sqq.

⁷⁶ Iorga, în *Sămănătorul*, II, 1903, p. 783; II, 1904, p. 204; opinii similare în: Iorga, *Opinions perniciouses d'un mauvais patriote*, Bucarest, 1900, p. 11 sqq., apud L. Năstase, *op. cit.*, p. 501.

între 1901 și 1907, a fost ales rector al Universității din Iași și membru corespondent al Academiei (din 1892). Între 1884 și 1898, a predat cursuri la Școala Normală Superioară din Iași, iar în 1921 a funcționat pentru scurt timp chiar și ca primar al Iașului⁷⁷.

În ciuda acestor diferențe biografice, între cei doi foști normalieni se pot identifica și câteva evidente similitudini. Mai întâi, ambii sunt *meritocrați*: vin din familii modeste, beneficiază de timpuriu de suportul statului pentru a studia și apoi, ca urmare a acestora, dobândesc poziții publice și sociale respectabile⁷⁸. În al doilea rând, după cum se vede ușor, nici unul nu a fost ceea ce se cheamă un inovator. Creativitatea lor se manifestă mai ales ca *pedagogi*, de altfel, în genealogia directă a spiritului normalian al epocii: educatori sau cel mult fondatori în domeniile pe care le-au ilustrat. Ambii vor fi preocupați de educația publică și de popularizarea cunoașterii savante. Ambii participă de o manieră sau alta la normarea vieții publice.

Ne poate sugera aceasta natura transferului cultural pe care l-au semnat stagiile lor de *normalieni*? Este desigur riscant de dat un răspuns, cel puțin înainte de a vedea totalitatea experiențelor românești la *Ecole Normale Supérieure*. Ceea ce este sigur rămâne faptul că pentru amândoi anii petrecuți în instituția pariziană rămân în bună măsură determinanți pentru întreaga lor biografie, precum și acela că rămân atașați, de o manieră sau alta, până la sfârșitul vieții, spiritului normalian.

⁷⁷ Cf. asupra acestuia câteva date la: Ionel Maftei, „Matematicianul Constantin Climescu, 75 de ani de la moarte”: în *Evenimentul*, 18 iulie 2001; http://wapedia.mobi/ro/Constantin_Climescu.

⁷⁸ „Ștefan Vărgolici, de exemplu, descendent al unei modeste familii din Borlești de Sus (jud. Neamț) s-a căsătorit prima oară la 36 ani cu Natalia, care nu avea în 1879 decât 20 de ani, fiica lui Costache Alcaz din Iași, personaj foarte bogat și cu multe rude influente, și a Ecaterinei (născută Bucur). La un an după decesul soției, Vărgolici s-a recăsătorit, la 45 ani (în 1888), cu vara primei soții, Elena (de 25 ani), fiica lui Gh. Tiron, membru de frunte al liberalilor ieșeni și a Zoei (născută Alcaz)”. Lucian Năstase, „Mecanisme de selecție și integrare a elitei universitare românești, Alianțele familiale”, în *Colloquia*, vol. 3-4, nr. 1-2, 1996-1997, p. 209 sq. ; vezi, o versiune a acestui studiu, la: http://www.history-cluj.ro/Istorie/cercet/Nastasa/Aliante_familiale.htm.

LE GRAIN ET L'ALLÉGEANCE. DES PROFESSEURS DE L'UNIVERSITÉ DE JASSY À L'ECOLE NORMALE SUPÉRIEURE DE PARIS

- Résumé -

C'était au début de l'année 1868 lorsque deux *élèves étrangers* faisaient leur apparition aux cours de l'Ecole Normale Supérieure de Paris: Stefan Vargolici, à la section de *Lettres*, et Constantin Climesco à la section de *Sciences*. Ils étaient les premiers étrangers acceptés dans l'institution de rue d'Ulm, 45. Leur présence à ENS avait mis en discussion un tabou et faisait inaugurer une tradition.

On sait que la décision de permettre aux jeunes roumains d'étudier à l'ENS appartient au gouvernement impérial, particulièrement au ministre de l'Instruction Publique de l'époque, Victor Duruy. C'était donc une décision à caractère politique: une preuve de l'intérêt de la France de Napoléon III pour la Roumanie et l'Orient européen. Mais le choix initial de l'institution appartient très probablement à l'état roumain, puisque on savait que l'Ecole Normale Supérieure n'était pas dans cette époque si célèbre qu'aujourd'hui au moins par comparaison avec l'Université de Sorbonne. D'ailleurs, cette institution était une composante de l'*Université Impériale* et ne délivrait pas de diplômes.

Le choix de l'état roumain de l'époque était fondé sur deux raisons: le besoin de cadres pour le système de l'instruction publique en train d'expansion et le spécifique du modèle éducatif de l'ENS, principalement de l'internat, c'est à dire la possibilité d'un contrôle beaucoup plus poussé des études. Pour l'historien, c'est un choix bien heureux. Cette côté *disciplinaire* (en sens de Michel Foucault) suppose des procédures rigoureuses de surveillance et évaluation des élèves sans comparaison dans l'époque. Les normaliens sont systématiquement évalués et hiérarchisés par ordre de mérite. Il résulte de ces procédures toute une série des actes administratifs et scolaires sur la discipline et les performances scolaires des élèves, donc des données riches en informations et à multiples usages.

Ignorées en général, les rapports scolaires des maîtres de conférences et des surveillants de l'Ecole Normale Supérieure représentent une source historique exceptionnelle qui, par son caractère descriptif et systématique, permettent à juger les comportements et les performances scolaires des *élèves*. En termes méthodologiques, cette catégorie de sources ouvre la possibilité de sortir de l'illusion quantitativiste des recherches sur les études à l'étranger à la faveur d'un travail sur les conditions formatives et implicitement sur le transfert culturel supposé par ce type d'expérience. En même temps, il s'agit d'une contribution aux biographies de ces personnages trop souvent fondés par des légendes à caractère hagiographique.

La restitution documentaire des notices et des actes scolaires concernant les deux roumains, suivi par une mise en lumière des contenus des études, des valeurs et pratiques assimilées à l'ENS par les élèves roumains sont les deux principales objectifs de cette démarche. C'est un travail à caractère «archéologique» fondé sur la reconstitution de l'expérience éducative normalienne.

Le fait le plus important de ce travail c'est que, en dépit de quelques lapsus documentaires, on peut reconstruire une image bien détaillée sur la carrière scolaire des ces jeunes. Il s'agit d'une histoire parfois surprenante. Dès leurs débuts à l'ENS, les deux roumains font des gros efforts afin de s'intégrer dans le système durement compétitif et rigoureux de cette école. Particulièrement à la section de *Sciences*, le handicap cognitif est doublé par une sorte de barrière d'ordre culturel. En ce sens qu'ils s'efforcent d'abord de chercher à sortir de l'exotisme: des doutes sur leurs compétences intellectuelles. Ensuite, il faut savoir obtenir de diplômes.

Concernant Vărgolici, dans un premier temps, le ton des rapports des professeurs à son égard hésite entre enthousiasme, condescendance et une certaine réserve. De toute manière, il fait une bonne impression dans des disciplines comme grec, latins et histoire, mais il reste toujours débiteur au français. Concernant Climesco, c'est plutôt l'inverse: redoublement en première année, suivi par des lentes mais visibles progrès ensuite. Les deux finissent leurs études par diplômes de licence d'une manière assez honorables.

Il ne faut pas absolutiser l'effet éducatif et culturel de ce stage sur les deux roumains. Mais, il est bien clair que pour le deux, à bien des égards, les années passées à l'ENS ont été décisives. D'abord, le fait d'être normalien les avait induit une sorte d'identité à titre particulier puisqu'ils manifesteront toute leur vie une visible solidarité en tant que telle. D'autant plus, ils restent à vie attachés à l'Ecole et au projet normalien en général par leur travail normatif. Rentrés dans leur pays, ils font de carrières professionnelles et publiques remarquables: professeurs à l'Université de Jassy, animateurs culturels, auteurs des articles, traductions, y compris des célèbres auteurs des manuels scolaires et universitaires. Ainsi, hommes de rigueur et discipline, ils s'affirment plutôt comme des éducateurs (vulgarisateurs) en sens large du terme et moins comme des innovateurs culturels.

Cătălin Botoșineanu

PROFESORII UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI ȘI PARTICIPAREA LA RĂZBOIUL REÎNTREGIRII. CAZUL FACULTĂȚII DE LITERE ȘI FILOZOFIE

I. Introducere

Primul război mondial a constituit o perioadă semnificativă în istoria națiunii române. Entuziasmului inițial i-au urmat, la scurtă vreme, dezamăgirea înfrângerii și, pentru o parte a elitei politice și opiniei publice, afișarea îndoielilor privind capacitatea de luptă a armatei sau creditarea reușitei alianței în care intrasem. Cu toate acestea, operațiunile militare au beneficiat de mobilizarea unei părți însemnate din populația țării.

Prin discursurile lor, în special cele anii 1916-1917, o parte a politicienilor Partidului Conservator dar și unii profesori ai celor două Universități din fostul Regat, între care C. Stere și V. Arion de la Iași, și-au văzut confirmate predicțiile privind superioritatea militară a Puterilor Centrale și eșecul României alături de Antanta. Finalul războiului însă, favorabil intereselor naționale ale țării, a adus opoziția publică celor mai mulți dintre opoziții liniei oficiale și, în cele din urmă, ieșirea din prim-planul vieții politice sau excluderea din Universitate, în cazul profesorilor universitari.

Textul de față prezintă aportul profesorilor Facultății de Litere și Filozofie din Iași la triumful cauzei românești și atmosfera creată în Universitate de implicarea „selectivă” a acestora în război. Subiecți sunt profesorii mobilizați la începutul războiului sau care au luptat pe front (Traian Bratu, C-tin Fedeleș, Petre Mihăileanu, Dimitrie Gusti), apoi profesorii plecați în misiunea universitară din Franța (Orest Tafrali, Ilie Găvănescul, Ioan Ursu) și profesorul de slavistică Ilie Bărbulescu, cel care, ca urmare a privilegiilor unei perspective

naționale falimentare, a fost acuzat oficial de atitudine „nepatriotică” la finalul conflagrației.

Punctul de plecare al demersului a fost încercarea de a surprinde impactul opțiunii politicii externe și acțiunii militare a României asupra relațiilor dintre profesorii Facultății și conturarea conflictului iscat între ei, odată cu intrarea României în marea conflagrație mondială. De asemenea, am reliefat atitudinea față de războiul reîntregirii a acelor universitari ieșeni care au fost implicați și discursiv în conflictul din Facultate, cazurile lui Bratu, Tafrali, Ursu și Bărbulescu. Angajamentul public al acestora în chestiunea „culpei morale” a lui Bărbulescu a constituit miza acestei cercetări. Beneficiind de legitimitatea oferită de mobilizarea pe front sau de creditul pe care misiunea universitară cu caracter oficial le-o oferea, ei au încercat să impună în Facultate un nou raport de putere și să-și sporească astfel sursele prestigiului public și instituțional. Avantajele directe ale conturării unei structuri de influență erau controlarea mecanismelor de selecție ale personalului universitar. Prestigiul câștigat în urma participării active în război, prin mobilizare sau în misiunea universitară, urma să atragă o nouă formă de autoritate, dincolo de cea științifică, care ar fi intermediat o asemenea manieră de a organiza ierarhic raporturile din Facultate¹.

Dintre profesorii participanți pe front, T. Bratu (1875-1940) califica atitudinea avută de profesorii I. Ursu (1875-1925), I. Găvănescul (1859-?) și O. Tafrali (1876-1937), în timpul luptelor din vara anului 1917, drept o formă de „lașitate și dezertare”. Polemica între viitorul rector și colegii săi a fost provocată de faptul că aceștia din urmă au încercat să denunțe acțiunile „nepatriotice și antinaționale” ale lui I. Bărbulescu (1875-1945), cerând suspendarea sa din Universitate. Practic, Bratu dar și profesorii care îl susțineau, D. Gusti și G. Ibrăileanu, au încercat să echilibreze noile raporturi instituite de colegii lor întorși de la Paris, care doreau să fie singurii ce fructificau „avantajele” războiului.

¹ În anii următori finalului războiului, au existat în Facultatea de Litere conflicte serioase între grupările care doreau să-și impună candidatul favorit. Se opuneau gruparea ce îi reunea pe Bratu, Ibrăileanu, Petrovici și Gusti, plecat la București dar chemat în comisiile de examen, cu aceea a profesorilor Tafrali, Găvănescul și C. Fedeleș, aceștia din urmă intrând între timp în partidul lui A. C. Cuza (LANC). Au fost cazurile numirilor profesorilor Petre Andrei, Mihai Ralea și I. Andrieșescu. Aceștia au întâmpinat opozițiile semnificative ale lui Tafrali și Găvănescul, ultimul dintre cei amintiți mai sus eșuând în încercare de a ocupa catedra de Istorie veche și epigrafie (Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieți. Amintiri*. Editura pentru Literatură, București 1966, p. 418-419; *Scrisori către Garabet Ibrăileanu*, vol. II, București, Editura Minerva, 1971, p. 302; *Scrisori către Al. Rosetti*, Editura Minerva, București, 1979, p. 389-390; Biblioteca „Mihai Eminescu” Iași, Sala Colecții Speciale-Carte Rară, Arhiva Traian Bratu).

La baza investigației noastre au stat informațiile oferite de lucrările Consiliului Facultății de Litere, cele din arhiva Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, din arhiva personală Traian Bratu de la Biblioteca Academiei Române și de la Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu” și din unele scrisori ale profesorilor amintiți. Nu în ultimul rând, surse importante au fost și lucrările publicate la finalul războiului de către T. Bratu², O. Tafrali³, I. Ursu⁴ și Ilie Bărbulescu⁵, acestea confirmând conflictul și relațiile tensionate din cadrul Facultății de Litere din Iași.

II. Profesorii Facultății în timpul primului război mondial

La începutul războiului, în cazul României luna august a anului 1916, Ministerul Instrucțiunii a cerut facultăților din țară o situație a profesorilor mobilizați pentru a putea completa eventualele locuri libere. Astfel, în septembrie 1916 Facultatea de Litere din Iași a prezentat situația profesorilor agregați și titulari cu obligații față de armata română⁶. Aceștia erau: O. Tafrali, profesor de arheologie, istorie veche și epigrafie, având gradul de soldat, mobilizat la Serviciul Presei al Ministerului de Război, P. Mihăileanu, profesor agregat de latină și greacă, locotenent în Regimentul 18 artilerie, Traian Bratu, profesor agregat de germană, sublocotenent în Regimentul 53 infanterie și C. Fedeleş, profesor suplinitor de psihologie și franceză, mobilizat în același regiment. Un caz aparte era reprezentat de D. Gusti (1880-1955) care era detașat pe lângă Serviciul presei al Ministerului de Război, el nefiind mobilizat din cauză că nu avea stagiul militar satisfăcut datorită studiilor prelungite în Germania pentru obținerea doctoratului⁷.

Astfel, 5 profesori ai Facultății erau în imposibilitatea de a-și îndeplini obligațiile profesionale, dintre aceștia Bratu, Fedeleş și Mihăileanu fiind deja trimiși pe front odată cu începerea luptelor, Tafrali și Gusti având misiuni pe lângă Ministerul de Război. Ca urmare a acestor absențe, decanul Al. Philippide se plângea ministrului Instrucțiunii de faptul că 9 catedre au rămas în Facultate

² Traian Bratu, *Politica națională față de minorități. Note și observațiuni*, Iași, 1923.

³ O. Tafrali, *Apărarea României Transdublene în străinătate*, Constanța, Tipografia Victoria, 1921; Idem, *Propaganda românească în străinătate*, Editura Ramuri, Craiova, 1920.

⁴ I. Ursu, *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*, Paris, 1918.

⁵ Ilie Bărbulescu, *Câteva pagini de istorie contemporană. Pro-Domo într-un „Memoriu protest”*, Iași, 1932.

⁶ Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale (D.J.I.A.N.), Fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Litere, dosar 136/1916, f. 61.

⁷ Vezi și Ovidiu Bădina, Octavian Neamțu, *Dimitrie Gusti. Viața și personalitatea*, Editura Tineretului, (f.a.).

fără profesori, rugându-l ca universitarii aflați la București să fie transferați la Biroul presei de la Iași, pentru a putea activa în continuare în Universitate⁸. Pentru cei aflați pe front, Philippide nu putea decât nădăjdui ca „Dumnezeu să-i ție în viață, căci dacă vor muri cu greu vor putea fi înlocuiți, mai ales că la noi oamenii învățați sunt rari”⁹. Cererea sa a fost soluționată pozitiv, D. Gusti și O. Tafrali reîntorcându-se în Iași începând cu luna următoare.

Cei 3 profesori trimiși pe front au participat efectiv la luptele armatei române în operațiunile din Dobrogea. Din păcate, P. Mihăileanu, în decembrie 1916, a murit în accidentul feroviar de la Ciurea¹⁰. Memoria acestuia a fost comemorată de către colegi, profesorii Facultății de Litere fiind convocați la parastasul acestuia, ținut la 5 februarie 1917 la Biserica Sfântul Spiridon. Ca urmare a dorinței familiei, Ilie Bărbulescu urma să țină o cuvântare despre fostul său coleg¹¹. Un moment la fel de greu pentru Facultate a fost și știrea morții lui C. Fedeleş, el fiind scos de pe statele de plată începând cu luna aprilie. În cele din urmă, o veste îmbucurătoare a reprezentat-o scrisoarea Ruxandrei Fedeleş, din 2 mai 1917, mama profesorului, care aflase de la Serviciul de Statistică al Ministerului de Război că fiul ei era în viață, fiind prizonier în lagărul Kirdjuli din Bulgaria. Mama lui Fedeleş cerea ca fiul ei să fie retrecut în statele de salarii, pentru a beneficia în continuare de o parte din leafă (restul era trimisă Ministerului de Război), ea constituind singurul membru al familiei profesorului, care nu era încă căsătorit¹². Începând din iunie, acesta își va reprimi salariul, urmând a fi eliberat din lagăr și a se prezenta la lucrările Consiliului Facultății abia în aprilie 1918¹³.

Celălalt profesor al Facultății aflat pe front, Traian Bratu, a reprezentat un caz aparte. Român născut la Rășinari, în Transilvania aflată sub ocupația regimului dualist, din 1894 Bratu a fugit în România fără a poseda un certificat de emigrare, pentru a urma cursurile Universității din București. Începând cu anul

⁸ Adresa lui Al. Philippide către ministrul Instrucțiunii, 16 septembrie 1916 (D.J.I.A.N., Fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Litere, dosar 136/1916, f. 66).

⁹ Ibidem.

¹⁰ „Opinia”, XII, 9 februarie 1917, p.1.

¹¹ D.J.I.A.N., Fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Litere, dosar 137/1917, f. 27.

¹² Ibidem, f. 38.

¹³ Merită menționat faptul că Facultatea de Litere a supraviețuit războiului desfășurând doar activități administrative. Începând din octombrie 1916 și până în primăvara anului 1919, nu a putut să organizeze cursuri. Acest lucru era datorat ocupării localurilor Universității de către Ministerul de Război și pentru că erau foarte puțini profesori în Iași. Au existat și unele excepții, unii profesori, precum Al. Philippide, G. Ibrăileanu, D. Gusti, ale căror „odăi” din Iași nu erau rechiziționate în întregime, au putut ține o parte a cursurilor în propriile locuințe (Ibidem, dosar 141/1917-1918, f. 1).

1902, a plecat în Germania pentru a-și completa studiile pe care le-a absolvit în anul 1907, prin obținerea unui doctorat în filologie. În această perioadă s-a căsătorit cu o germană care îl va urma la Iași unde, din 1907, va fi profesor la Universitate. I s-a recunoscut cetățenia română abia în 1905, după 11 ani de ședere efectivă în România¹⁴. La începutul războiului, s-a declarat pentru menținerea neutralității și pentru evitarea alianței cu Rusia, pe care o vedea ca adevăratul pericol pentru statul român. Cu toate acestea, începând din luna august 1916 a luptat pe front în armata română până în momentul semnării păcii separate. A început războiul ca sublocotenent, dar pentru că s-a evidențiat în luptele din Dobrogea, printr-un ordin de zi al generalului E. Grigorescu a fost ridicat la gradul de locotenent în rezervă și numit agent de legătură la Divizia I¹⁵. Ca locotenent a participat la luptele din 1917 de la Oituz și de pe valea Trotușului¹⁶. Din ianuarie 1918, a fost detașat la Comandamentul General al Etapelor, odată cu luna aprilie fiind „mobilizat pe loc”, formulă ce desemna satisfacerea obligațiilor militare în orașul de reședință. În cele din urmă, luna mai a anului 1918 a consemnat reîntoarcerea lui Bratu în Facultatea de Litere.

În vara anului 1917, în plin război de apărare a ființei naționale, Asociația Profesorilor Universitari din România, în ședința din luna iulie, a luat hotărârea de a contracara propaganda maghiară și bulgară din Occident, propunând premierului Brătianu trimiterea unei misiuni universitare în Franța pentru susținerea cauzei românești¹⁷. Această misiune s-a reunit în jurul ziarului „La Roumanie” și a desfășurat o bună propagandă în favoarea drepturilor legitime ale României asupra Ardealului, Bucovinei și Dobrogei, prin conferințe publice, articole, cărți, broșuri și întâlniri cu oameni politici francezi¹⁸.

Misiunea universitară cuprindea de la Universitatea din Iași 3 nume: O. Tafrali, I. Ursu și I. Găvănescul, toți profesori la Facultatea de Litere. Merită amintit faptul că I. Ursu era ginerele generalului Eremia Grigorescu și, după cum au fost „acuzati” mai târziu, Ursu a intervenit pentru ca Tafrali, care era mobilizat atunci, și Găvănescul să poată pleca în Franța împreună cu el.

Facultatea de Litere îi mai cuprindea pe A. D. Xenopol, G. Ibrăileanu, I. Caragiani, I. Bărbulescu și I. Petrovici. Acesta din urmă se afla în aceeași

¹⁴ Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu” Iași, Secția Colecții Speciale, Arhiva 386 (Traian Bratu), f. 63.

¹⁵ Ibidem, f. 17.

¹⁶ G. Istrati, *Traian Bratu – 60 de ani de la moarte 1875-1940*, în „Convorbiri Literare”, nr. 8, august 2001, p. 43.

¹⁷ O. Tafrali, *Apărarea României Transdubiene...*, p. 2.

¹⁸ Ștefan Bujoreanu, *Despre activitatea lui Oreste Tafrali*, în „AIIAX”, 1976, p. 227; O. Tafrali, *Propaganda românească...*, p. 1-28.

situație ca și Gusti, neefectuând stagiul militar și deci fiind scutit de obligații militare, din cauza vârstei înaintate restul profesorilor nefiind mobilizați.

Cazul Ilie Bărbulescu

Cazul lui Ilie Bărbulescu este unul foarte interesant, el constituind de fapt și miza raporturilor înverșunate din Facultatea de Litere odată cu anul 1917. Istoric și slavist, Bărbulescu a militat în mod public, încă de la începutul războiului, pentru cauza României alături de Puterile Centrale¹⁹. Nu a fost un caz singular între profesorii Universității din Iași, V. Arion și C. Stere de la Facultatea de Drept manifestând aceleași opțiuni. De la Iași, după cum se va justifica mai târziu profesorul de slavistică, și deci fără a fi acționat ca trădător având astfel relații cu ocupanții, a publicat articole începând cu anul 1917 în ziarele din București, „Seara” și „Bukarester Tageblatt”²⁰. În paginile acestora, profesorul și-a expus, în calitate de istoric, părerea asupra sistemului de alianțe ale României²¹. Anul 1918 i-a adus lui Ilie Bărbulescu confirmarea în funcția de decan al Facultății, în același timp devenind și senator din partea Partidului Conservator. Activitatea sa din parlament și mai ales discursurile asupra armatei române învinse vor constitui capetele de acuzare lansate împotriva sa, după terminarea războiului și victoria Antantei.

Față de atitudinea nepatriotică a unora dintre profesorii celor două Universități rămași în țară, profesorii români aflați în misiune la Paris au trimis Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, la 14 februarie 1919, un memoriu prin care au cerut în mod imperativ „să procedați la suspendarea din învățământ a acelor profesori care s-au făcut nedemni de misiunea lor”²². De la Universitatea din Iași semnau memoriul, O. Tafrali, I. Găvănescul și I. Ursu, motivele invocate făcând apel la normele de conduită ale „familiei universitare”, la calitatea morală a

¹⁹ Ilie Bărbulescu, *Câteva pagini de istorie...*, p. 17. Bărbulescu a scris această carte în luna mai a anului 1919, în plină campanie de denigrare împotriva sa, publicarea ei abia în 1932 datorându-se faptului că, ajuns din nou decan al Facultății de Litere la începutul deceniului patru, fusese supus din nou aceleași „prigoane, orchestrate politice” pe seama atitudinii avute de el în timpul războiului.

²⁰ La finalul războiului, ziarisții români care au lucrat la ziarul „Bukarester Tageblatt”, spre deosebire de cei angajați la ziarul „Lumina” a lui C. Stere, au fost arestați și condamnați la închisoare pentru trădare și colaborare cu ocupația germană. În acest mod, se poate explica și aversiunea îndreptată împotriva lui Bărbulescu, ca urmare a „semnării” unor articole în publicația amintită. Se cerea, din partea Curții Marțiale, același tratament ca în cazul ziarisților, echivalându-se colaborarea sa cu cea a trădătorilor deja condamnați (Zigu Ornea, *Confluente*, cap. *Constantin Stere sau tragedia unei destin*, București, Editura Eminescu, 1976, p. 115).

²¹ Ilie Bărbulescu, *Câteva pagini de istorie...*, p. 17.

²² D.J.I.A.N., Fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Litere, dosar 144/1918-1919, f. 4.

acelora care „au pângărit demnitatea de îndrumători morali ai tinerimii noastre universitare”²³.

Acesta era, în fapt, și sensul decretului lege, din 29 ianuarie 1919, care deja prevedea ca măsură principală obligativitatea Consiliilor Profesionale „să desemneze ele însele pe acei profesori care au făcut dovada unei atitudini nepatriotice”²⁴. Memoriul profesorilor avea darul să susțină prevederile decretului, el fiind trimis de Minister la toate Facultățile din țară. Deși memoriul nu pronunța nici un nume, de la Facultatea de Litere era vizat Ilie Bărbulescu²⁵.

Faptul că Ilie Bărbulescu devenise un caz este confirmat și de un raport al Prefecturii Județului Iași către Ministerul de Interne, din 4 martie 1919²⁶. Raportul era unul foarte dur la adresa profesorului. Astfel, acestuia i se atribuia proliferarea de insulte la adresa armatei române: „s-au bătut ca muierile și tot entuziasmul lor le-a trecut ca la niște iepuri”²⁷. În continuare, raportul a prezentat și invectivele adresate de Bărbulescu studenților basarabeni, unul dintre aceștia, Pan Halippa, fiind trimis de la cursul său, „afară din clasă și înapoi peste Prut”²⁸. În finalul raportului, aflăm însă motivația prefectului, excesul de zel al acestuia și intransigența oficialităților față de cazurile de acest gen. Astfel, întocmirea celui raport era datorată faptului că profesorii de la Litere nu aveau de gând să-l denunțe pe Bărbulescu în sensul decretului-lege, „așa că mă grăbesc, dl. Ministru să vă pun la dispoziție cazul dl. profesor I. Bărbulescu pentru ca să puteți cerceta personal și decide”²⁹.

În schimb, Consiliul Facultății de Litere nu a considerat oportună aplicarea hotărârilor decretului, întrucât în Colegiul Universitar din 7 martie 1919, Ilie Bărbulescu și-a cerut scuze pentru „atitudinea sa în timpul războiului și pentru cuvintele rostite în Senat în chestiunea acțiunii noastre”³⁰. Un lucru interesant

²³ Ibidem, Fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Rectorat, dosar 897/1919, f. 445.

²⁴ Ibidem, f. 3.

²⁵ I. Găvănescul, alături de Tafrali și I. Ursu, contestatar al lui Bărbulescu, pe care îl numea „doctorul agramat”, nota pe o convocare a Consiliului Facultății de Litere faptul că Ministerul Instrucțiunii a greșit folosind formula „unora dintre profesori”, care trebuia de fapt înțeleasă „unuia-din fericire pentru facultatea de litere din Iași” (D.J.I.A.N., Fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Litere, dosar 149/1919, f. 4). Tafrali ajunsese până acolo încât să-i conteste lui Bărbulescu calitatea de român, atacându-l dur în timpul lucrărilor Asociației profesorilor universitari din 1917 (O. Tafrali, *Propaganda românească...*).

²⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.), Fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar 397/1918, f. 54-57.

²⁷ Ibidem, f. 54.

²⁸ Ibidem, f. 55.

²⁹ Ibidem, f. 57. I. Bărbulescu avea, ulterior, să infirme aceste declarații în lucrarea sa scrisă în mai 1919 (Ilie Bărbulescu, *Câteva pagini de istorie...*).

³⁰ D.J.I.A.N., Fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Litere, dosar 144/1918-1919, f. 2.

este acela că, atât în arhiva Facultății de Litere cât și în cea a Ministerului Instrucțiunii, paginile cu discuțiile din Colegiul universitar din 7 martie nu se mai păstrează³¹. Știm însă cum au evoluat discuțiile din *Amintirile* lui I. Petrovici, participant la aceea ședință³². Astfel, profesorul de drept civil D. Alexandrescu a semnalat faptul că, potrivit Constituției, un parlamentar nu putea fi anchetat pentru discursurile sale din forul legislativ. Mai ales, după același Petrovici, a contat faptul că I. Bărbulescu a fost convins să „bagatelizeze cuvântul pe care îl rostise, prezentându-l drept o gafă verbală”³³. Merită amintit și amănuntul că Bărbulescu a fost repede crezut de profesorii prezenți, fiind cunoscut drept un gaffeur, un om rigid, fără a conștientiza prea bine nuanțele unor afirmații, mergând chiar până la depășirea bunului simț, în portretul conturat de Petrovici definitorie fiind caracterizarea: „mulți îi refuzau inteligența fără a-i contesta învățătura”³⁴.

Lucrările Colegiului universitar sunt amintite și în ziarul liberal „Mișcarea”³⁵. Dezbaterile au consemnat vocile lui Traian Bratu și cea a lui A. C. Cuza, acesta din urmă, fiind atunci susținătorul cel mai important, din Universitate, al judecării „profesorilor care au avut o atitudine antinațională”. Discuțiile au fost deschise însă de profesorul D. Alexandrescu care a ridicat o problemă de fond, și anume măsura în care Colegiul putea să se pronunțe într-o problemă pe care legea o rezervase doar Facultăților. Ignorând intervenția de natură juridică a lui Alexandrescu și, prin aceasta, afirmându-și opoziția față de „aplicarea corectă” a legii din 29 ianuarie, Traian Bratu a dat citire unei declarații a Facultății de Litere prin care profesorii acesteia susțineau dreptul la „libertatea de gândire”. În replică, A.C. Cuza a insistat asupra faptului că, în vreme de război, o asemenea atitudine înseamnă de fapt „o trădare”, atunci când nu este conformă cu interesele patriei. Finalul dezbaterilor, confirmat și de *Amintirile* lui I. Petrovici, a înregistrat afirmarea publică a regretelor de către profesorul I. Bărbulescu în privința atitudinii sale din timpul războiului.

³¹ În Fondul Facultății de Litere, la dosarul 149, de la fila 21 se trece brusc la o nouă filă 22, care are însă menționată vechea numerotare a paginii, și anume numărul 24 (Ibidem, dosar 149/1919). În Fondul Rectorat se găsește doar consemnarea ședinței (Ibidem, Fond Universitatea „A.I.I. Cuza”, Rectorat, dosar 907/1919, f. 27).

³² Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieți...*, p. 272.

³³ Bărbulescu afirmase că armata română a trecut „pe furiș” Carpații în toamna anului 1916 (Ibidem).

³⁴ Ibidem, p. 271. De altfel și foștii săi studenți își amintesc de această caracteristică a profesorului Bărbulescu, adăugând în același timp la portretul său meritele științifice incontestabile (Gavril Istrate, *Ilie Bărbulescu*, în „Convorbiri Literare”, aug. 2000, p. 39).

³⁵ „Mișcarea”, Iași, 1919, an XIII, 10 martie, rubrica *Informații*, p. 2.

Finalizarea problemei care îl privea direct pe acesta și închiderea incidentului de către Universitatea din Iași au fost comunicate prefectului la 9 martie și Ministerului la 22 martie 1919³⁶. Ca urmare a refuzului Universității de a-l demite pe I. Bărbulescu din funcția de decan, ministrul, dezamăgit de lipsa de „reacție patriotică” a profesorilor, a trimis Regelui un memoriu prin care cerea suveranului să aprobe „revocarea din funcție cu art. 98 a decanului Facultății de Litere”. Printre motivele aduse în discuție erau enumerate nepatriotismul său, jignirea armatei române și faptul că, în noile condiții, I. Bărbulescu nu mai putea fi „tolerat să formeze sufletele generațiilor de pe înălțimea unei catedre universitare”³⁷. Sensibilizat, regele a promulgat la 11 martie decretul de revocare a lui Ilie Bărbulescu din demnitatea de decan „pentru sentimentele antinaționale pe care le-a manifestat cu ocaziunea războiului nostru pentru întregirea patriei”³⁸.

Pentru gruparea Tafrali-Ursu-Găvănescul, dar și pentru Ministerul Instrucțiunii, demiterea din funcția de decan a lui I. Bărbulescu a constituit un prim succes. Următoarea țintă a acestora avea să fie suspendarea din învățământ a profesorului „nepatriot” și încercarea de a-l trimite în judecătă. Astfel, la 30 aprilie 1919, Ministerul a trimis rectorului o adresă prin care îi comunica că a primit de la Universitate doar propunerea de suspendare a lui C. Stere³⁹. Practic, memoriul nu lăsa nici o cale de scăpare lui Ilie Bărbulescu, cu atât mai puțin manifestării autonomiei Universității. Astfel, ministrul atenționa că regretele exprimate de I. Bărbulescu nu atrăgeau și clasarea cazului său. În aceste condiții, Facultatea de Litere era invitată să examineze din nou situația sa. În cazul în care dispozițiile decretului lege erau insuficiente pentru punerea în aplicare a suspendării lui Bărbulescu, Ministerul avea să intervină pentru a impune alte mijloace legale „spre a se ajunge la rezultatele pe care opinia publică le reclamă și pe care necesitățile noastre de stat național ni le impun”⁴⁰.

Ținând cont de aceste „recomandări”, noul decan, D. Gusti, a încercat să convoace, începând cu luna mai 1919, Consiliul Facultății pentru a se rediscuta cazul Ilie Bărbulescu. Asemenea încercări au mai avut loc până în luna octombrie a anului 1919, amânările datorându-se lipsei din Iași a profesorilor direct vizati, în special Bratu, Ursu Găvănescul și Tafrali sau dorinței acestuia din urmă de a primi un răgaz pentru a strânge „materialul incriminator”⁴¹. Abia

³⁶ A. N. I. C., Fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar 397/ 1919, f.60.

³⁷ Ibidem, f. 65.

³⁸ Ibidem, f. 67.

³⁹ D.J.I.A.N., Fond Universitatea „Al.I. Cuza”, Facultatea de Litere, dosar 144/1918-1919, f. 2

⁴⁰ Ibidem, f. 3.

⁴¹ Ibidem, f.13

în luna octombrie Facultatea de Litere a discutat cazul care îi marcase ultimii doi ani de existență. Adresa decanului din 15 octombrie către ministrul Instrucțiunii, care avea în copie procesul verbal al ședinței Consiliului profesoral din ziua de 6 octombrie, privind pe Ilie Bărbulescu, conținea doar această înștiințare, procesul verbal lipsind din arhive⁴². Faptul că profesorul de slavistică a rămas în continuare profesorul Facultății de Litere arată că, în acel Consiliu profesoral, cazul Bărbulescu a fost considerat închis.

Grupările din profesori din cadrul Facultății de Litere

Vara anului 1919 a fost una extrem de zbuciumată pentru Facultatea de Litere. Atunci, cu ocazia întoarcerii în țară a profesorilor plecați din 1917 în misiunea universitară din Franța, s-au putut confrunta opiniile așa zis patriotice, neutre și antinaționale. Atât Tafrali cât și Găvănescul au cerut ca Bărbulescu să nu fie primit în Consiliile Facultății, întrucât nu putea întruni o dublă calitate, de pârât și de judecător⁴³. Bărbulescu, lezat dar în același timp și conștient de susținerea celorlalți profesori care se opuneau suspendării, cerea în schimb decanului convocarea imediată a Consiliului Facultății, pentru ca „Tafrali să-și spună ce are de spus patriotic. Mă rog”⁴⁴. Radicalizarea conflictului a impus din partea lui Tafrali cererea către decanul Gusti, despre care știa că își „fixase părerea”, ca Bărbulescu să fie suspendat în prealabil, după care să fie judecat de un juriu universitar⁴⁵. Acest lucru nu s-a întâmplat, profesorul de slavistică, în ciuda atâtor opoziții, beneficiind de creditul majorității colegilor săi.

Părerile profesorilor din Facultate erau radical opuse, arătând coagularea a două grupări. Prima, virulentă, intransigentă, formată din I. Găvănescul, O. Tafrali și I. Ursu, „vorbea” de pe pozițiile naționalismului ultragiat. Cea de-a doua grupare îi reunea pe T. Bratu, D. Gusti și G. Ibrăileanu, profesori care se opuneau înlăturării lui Bărbulescu din învățământul universitar și care încercau să pună lucrurile într-o altă lumină, apărând drepturile la libertatea de expresie ale unui intelectual. Dincolo de acest pretext și de conștientizarea naivității sincere a lui Bărbulescu, această grupare s-a opus creșterii influenței și autorității colegilor care „monopolizau cauza naționalismului” și care vizau întâietatea în gestionarea proceselor decizionale din cadrul Facultății.

⁴² Ibidem, dosar 149/1919, f. 21.

⁴³ Scrisoarea lui Tafrali către Gusti, din 10 iunie (Ibidem, dosar 144/1918-1919, f. 9-10).

⁴⁴ Scrisoarea lui Bărbulescu către Gusti, din 14 iulie 1919 (Ibidem, f. 14)

⁴⁵ Scrisoare lui Tafrali către Gusti, 3 iulie 1919 (Ibidem, f. 15-17).

În parte, acest lucru avea să fie confirmat doi ani mai târziu de o scrisoare⁴⁶ a lui Gusti către Ibrăileanu, din 24 ianuarie 1921, din care transpare aerul de familiaritate și de prietenie care îl lega pe Gusti de Ibrăileanu și de Bratu, numiți „cele două puncte luminoase și liniștitoare”. Fostul profesor de sociologie de la Iași îi încuraja să reziste încercărilor ce se ticluiau „în laboratorul de infamii al maeștrilor neîntreцуți: Gă., Ta. și Bărb. Ce splendidă trinitate. Poate îți mai aduci aminte cât am luptat, d-ta Bratu și cu mine, ca să-l salvăm pe Bărb. de furia sfâșietoare și necruțătoare a celor doi patrioți: Gă și Ta. Iată-i acum la un loc”⁴⁷. Scrisoarea demonstrează eforturile de a-l salva de la suspendarea din învățământ pe Bărbulescu dar nu pomeneste nimic de motivațiile care au făcut posibilă coalizarea grupării Bratu, Gusti, Ibrăileanu, la care se ralia de cele mai multe ori și I. Petrovici⁴⁸.

Revenind la vara anului 1919, o scrisoare a lui Bratu către decanul D. Gusti arată și modalitatea prin care a fost apărat Bărbulescu și cum, prin rigoare, s-au contabilizat „sacrificiile” lui Tafrali, Ursu și Găvănescul la reușita, mai ales militară, a României. Aceasta se circumscria principiului judecării datoriei față de țară prin sacrificiul pe front. Prin acest gen de raționament, Bratu a încercat să echilibreze și să claseze controversa și, mai mult decât atât, să-și exerseze noile atribute ale proaspăt combatantului.

Scrisoarea sa către D. Gusti, din 10 iulie 1919, luna cea mai încărcată de evenimente în cazul Bărbulescu, este păstrată în arhiva Traian Bratu de la Biblioteca Academiei Române⁴⁹. Această adresă nu se regăsește în dosarul 144/1919 din arhiva Facultății de Litere, dosar care conține scrisorile către decanul Gusti, din lunile iunie și iulie ale anului 1919, ale celor implicați în

⁴⁶ Gusti era alături de acei profesori ai Facultății (Petrovici, Bratu, Ibrăileanu) care se opuneau numirii lui G. Aslan la fosta sa catedră, fără concurs și în dauna lui Petre Andrei. Pentru numirea lui G. Aslan militau cei trei profesori ale căror nume sunt prescurtate în scrisoare, Tafrali, Găvănescul și, surpriză, Bărbulescu. Acesta, la numai doi ani de la conflictul ce-l opusese lui Tafrali și Găvănescul, se coalizase cu aceștia din urmă pentru a susține cauza lui Aslan, funcționar în Minister și membru în partidul generalului Averescu. Motivația acestei schimbări de atitudine, lucru confirmat de *Amintirile* lui I. Petrovici și de cariera sa politică în Partidul Poporului, este aceea că Bărbulescu dorea să intre în partidul averescan. I. Ursu nu mai este pomenit în scrisoare ca opozant, pentru că în toamna anului 1919 s-a transferat la Cluj și astfel menționarea sa, referitor la conflictul în desfășurare dar și la cel din 1919, era fără relevanță.

⁴⁷ Scrisoare lui D. Gusti către Ibrăileanu, în *Scrisori către Garabet Ibrăileanu*, vol. III, București, Editura Minerva, 1973, p. 79-80.

⁴⁸ Aceasta a fost, cel puțin în primul deceniu întebelic, gruparea care, prin cooptarea profesorilor P. Andrei, M. Ralea și Iancu Botez, și-a asigurat întâietatea în gestionarea treburilor Facultății de Litere și Filozofie.

⁴⁹ Biblioteca Academiei Române (B.A.R.), Secția Manuscrise-Carte Rară, Arhiva 1636 (Traian Bratu), Scrisoarea lui Bratu către Decanul Facultății de Litere și Filozofie, 10 iulie 1919.

conflict. Faptul că Bratu se adresa decanului și nu vechiului prieten Gusti explică caracterul voit oficial al scrisorii și posibilitatea folosirii acesteia, ca și celelalte adresate decanului Facultății de Litere, în dosarul ce-l privea pe Bărbulescu.

Motivația principală a lui Bratu era aceea „de a mă debarasa cel puțin pe mine însumi de acest caz și de a-mi câștiga liniștea și libertatea”⁵⁰. Acesta își începea epistola explicând atmosfera încărcată din Facultate, care se datora și Ministerului ce nu s-a mulțumit cu regretele exprimate de Bărbulescu și nu a putut accepta epilogul cazului, impus în Universitate, conform căruia incidentul era considerat închis. Nu fără motiv, Bratu era foarte mirat de faptul că adresa începea cu declarații de respect pentru autonomia Universității și se termina „cu amenințarea, că va recurge la alte mijloace legale, în cazul în care nu am decide în conformitate cu vederile Domiei Sale sau ale colegilor noștri de la Paris”. Contrariat, Bratu îl întreba pe Gusti dacă părerea ministrului despre autonomia Universității „se afla la începutul sau la sfârșitul adresei”⁵¹.

În privința moralității profesorilor nepatrioți care urmau să predea studenților, locotenentul în rezervă T. Bratu atrăgea atenția tuturor celor care pleaseră la Paris, precum și autorităților, să ofere un răspuns la „întrebarea: care era situația militară în iulie 1917-în vremea pregătirii luptelor de la Mărăști și Mărășești, care ne-au reabilitat cinstea și au reînviat gloria noastră militară, după care nu puteam peri decât acoperiți de glorie”. Pentru că, amintea Bratu în continuare, opinia publică vorbea deja de cazuri în care „misiunea în străinătate, stoarsă de la guvernul de atunci ar fi fost mijlocul de a îndrepta unele situații de dezertori”⁵².

Profesorilor de la Paris, care cereau măsuri împotriva celor care s-au făcut „nedemni de misiunea lor”, le amintea că era inadmisibil „să se facă patriotism cu vorba și a se lăsa pe seama altora patriotismul cu faptele”⁵³.

Bratu puna în discuție autoritatea morală pe care o avea I. Ursu să judece gesturi de nepatriotism. Astfel, profesorul de istorie milita încă de la începutul conflagrației pentru război „știindu-se sănătos și robus” dar, în vara anului 1917,

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² În acest caz, Bratu îl pomenea pe profesorul P. Poni, membru marcant al Partidului Liberal, ca martor al lucrărilor care au hotărât componența misiunii universitare (Ibidem).

⁵³ Ibidem. Bratu, în *Prefața* cărții sale a revenit asupra acestei idei. Având ca dedicație *Tineretului, nădejdi noastre, spre meditare*, Bratu afirma: „Informați-vă, și când veți afla despre unul că în vremurile acelea grozave, dar mari, s-a dosit, s-a învățat, ca să-și păzească pielea sau a făcut acest lucru pentru fii săi sau pentru rudele sale, pe acele să nu-l credeți, ci să știți că vorbele mari și răsunătoare de acum au tot atâta preț cât și patriotismul cu care se fălea în timpul războiului, însă la adăpost și abia după ce reușise să se aranjeze, ca să fie în siguranță” (T. Bratu, *Politica națională* ..., p. 6).

și-a făcut rost de misiune în străinătate, plecând la Paris. „Filo-antantistul” I. Ursu era pentru intrarea în război cu scopul cucerii Ardealului și Bucovinei, Basarabia fiind între noi și ruși o Alsacie-Lorenă, deci cauza ei era deja pierdută⁵⁴. În aceste condiții, Traian Bratu avea dubii majore asupra credibilității acestuia de a vorbi studenților basarabeni în calitate de patriot român⁵⁵.

În cazul lui Tafrali, Bratu s-a dovedit la fel de intransigent. Profesorul de arheologie insista pentru intrarea României în război, în perioada neutralității, dar odată cu începerea ostilităților s-a mutat din regimentul său „în plutonul de corvoadă de la cenzură”. Apoi, istoricul, în preajma Mărășeștilor „și-a făcut rost de misiune la Paris”. Îi mai reproșa și scandalul care l-a făcut la întoarcere, pentru a primi din nou suplینirea catedrei de Istorie veche și epigrafie (suplinită atunci de I. Andricescu), întrucât la Paris contractase multe datorii și avea nevoie de bani. Nu lipsit de unele exagerări, Bratu îi pune la îndoială și serviciile aduse țării de la Paris, amintind în acest caz de profesorii francezi care, în schimb, și-au făcut datoria față de țară pe front. Acestea, dar și propriul exemplu, precum și dorința de a decredibiliza „patriotismul” lui Tafrali l-au făcut pe Bratu să considere că profesorii români, mergând la Paris, „au adus rele servicii țării și neamului și au făcut să scadă prestigiul și creditul nostru în străinătate”. Din aceste cauze, încheia Bratu, Tafrali și Ursu „nu aveau dreptul să fie acuzatori și nici procurori”⁵⁶.

Scrisoarea lui Bratu către decanul Gusti a avut darul să tempereze exigențele sporite ale membrilor misiunii de la Paris. A opus acestora o atitudine la fel de intransigentă și le-a arătat că vor avea parte de o opoziție semnificativă în rândul celorlalți profesori, puțin dispuși să accepte o nouă structură de influență, ale căror baze se clădeau în afara competențelor universitare. Probabil, la închiderea cazului Bărbulescu a concurat și încercarea acestuia, începând cu toamna anului 1919, de a se transfera la Universitatea din București, profesorii opozanți înțelegând astfel că în Facultatea de Litere din Iași se putea perpetua un conflict,

⁵⁴ La articolul lui I. Ursu, *Gogorița primejdiei rusești*, din „Adevărul”, 18 septembrie 1914, T. Bratu a notat: „aceste cuvinte sunt o rușine pentru un profesor român de istorie” (Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu”, Iași, Secția Colecții Speciale- Carte Rară, Arhiva 381 (Traian Bratu), f. 62). Același lucru l-a transmis printr-o cuvântare scrisă către Congresul ardelenilor, din martie 1915, publicată în ziarul „Moldova” (Ibidem, f. 63-73).

⁵⁵ Atitudinea lui Bratu față de Ursu se explică și prin prisma relațiilor personale, Vasile Pârvan, un prieten apropiat al lui Bratu, amintind încă din 1909 despre faptul că acesta îl „disprețuiește” (Scrisoarea lui Pârvan către M. Simionescu-Râmnicăneanu, în Vasile Pârvan, *Correspondența și acte*, Ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Al. Zub, București, Editura Minerva, 1973, p. 385).

⁵⁶ B.A.R., Secția Manuscrise- Carte Rară, Arhiva 1636 (Traian Bratu), Scrisoarea lui T. Bratu către decanul D. Gusti, 10 iulie 1919.

lipsit însă de personajul central al acestuia⁵⁷. Așadar, opoziția fermă a lui Bratu, Gusti, Ibrăileanu dar și pierderea treptată a mizei cazului Bărbulescu, prin posibilitatea plecării sale la București, i-au făcut pe Tafrali și Găvănescul să renunțe la lupta pentru suspendarea acestuia. Pe viitor, cele două grupări vor avea ocazia să-și exprime opoziția în cadrul Consiliilor profesoriale, cu ocazia numirilor viitorilor profesori ai Facultății de Litere.

III. Concluzii

La Facultatea de Litere, anul 1919 a pus în evidență diverse ipostaze ale unor practici protestatere. Motivațiile acestora au fost de natură acuzatorie, fiind enunțate de către profesorii Facultății și asumate în raporturile dintre ei în funcție de angajarea militară la care au fost părtași. „Sacrificiul pentru patrie” a căpătat în anii imediat următori finalului războiului un capital de legitimare superior competenței universitare. Singularitatea celor care au trecut prin botezul focului avea corespondență și în modul în care au integrat patriotismul după război. Astfel, Bratu a căutat să impună principiul faptei și nu al vorbeii în conturarea și afirmarea unui sentiment național. În opoziție, O. Tafrali, I. Ursu și I. Găvănescul au văzut misiunea lor la Paris cel puțin egală ca importanță pentru țară, prin rezultatele pe care pretindeau că le-au adus. Din punctul de vedere al celor care îl clamau, sentimentul datoriei era împlinit în ambele cazuri. În schimb, acest conflict și controversele care i-au urmat au pus în evidență inegala dispoziție a profesorilor mobilizați de a denunța actele „necpatriotice”. Miza politică a afirmării acestor sensibilități a privit mai puțin asumarea unui sentiment național, cât mai ales asigurarea unui prestigiu simbolic pentru profesorii de la Paris și, prin aceasta, afirmarea drepturilor asupra conducerii Facultății.

Pozițiile foarte dure angrenate în cazul Bărbulescu exprimă mai mult decât o simplă punere la punct, cât arată un anumit sentiment al datoriei față de stat și o raportare în termeni ultimi la ideea de onoare. Discursurile contrare erau, dincolo de o critică subiectivă și rațională, mai mult o argumentarea a propriei versiuni

⁵⁷ D.J.I.A.N., Fond Universitatea „Al.I. Cuza”, Rectorat, dosar 932/1920, f. 28. În februarie 1920, Universitatea era înștiințată de transferul lui Bărbulescu la București. Acest lucru nu a mai avut loc datorită opoziției foarte dure pe care acesta o avea din partea profesorilor Facultății de Litere din București. Încă persista memoria conflictului care îl opusese pe Bărbulescu lui I. Bogdan, pe care îl acuzase că nu era de acord cu intrarea sa în mediul universitar (Ilie Bărbulescu, *Pagini din moralitatea noastră universitară*, București, 1902). Mai mult, profesorul Ion Bianu, unul dintre importanții filologi ai Universității din București era împotriva lui, întrucât îl avusese concurent, în 1901, pentru ocuparea catedrei de Istoria literaturii (*Scrisori către Ion Bianu*, vol. I, București, Editura Minerva, 1974).

despre evenimente. Atât Bratu, cât și gruparea Tafrali-Ursu aveau dreptate, din punct de vedere obiectiv cele două forme de a se raporta la episodul războiului nu se respingeau. Subiectiv însă, cele două idei despre patriotism erau ireconciliabile. Pentru cei care se întorseseră de pe front, acesta era un fapt ireversibil, ori ai luptat pe front ori ai dezertat, mai tolerabilă din acest punct de vedere fiind inacțiunea.

Raționalizarea celor două forme de patriotism arată un conflict pentru stabilirea unei noi ierarhii, în cazul grupării formate din Tafrali, Găvănescul și Ursu, sau conservarea vechii autorități, pentru Ibrăileanu, Bratu și Gusti. Vehiculate discursiv după terminarea războiului, cele două ipostaze asumă de fapt conflictul declanșat pentru un nou raport de putere în Facultatea de Litere. Gruparea din jurul lui Traian Bratu a înțeles că acceptarea suspendării lui Bărbulescu ar fi constituit un ascendent semnificativ pentru profesorii întorși de la Paris. Astfel, aceștia ar fi căpătat întâietatea morală în gestionarea intereselor Facultății prin substituirea progresivă în locul grupării adverse. Prin opunerea față de suspendarea lui Bărbulescu, profesorii rămași în țară au atacat practic sursele puterii ale noii grupări constituite în Facultate, și anume monopolul afirmării patriotismului. Astfel, aceștia au dejucat încercarea colegilor de la Paris și au continuat să fie principalii beneficiari ai distribuirii beneficiilor pe care le presupunea postura de grupare dominantă a Facultății de Litere din Iași⁵⁸.

Conflictul a scos în relief și distanța care a separat discursurile profesorilor, uneori vehemente, de acțiunea lor efectivă. Cu toate că ambele grupări au arătat o unitate a acuzelor, s-au remarcat totuși și unele excepții. I. Găvănescul, în ciuda opoziției față de Bărbulescu s-a limitat să se identifice cu pozițiile lui Tafrali, fără a întreprinde acțiuni proprii, menționând că va fi de acord cu orice va iniția profesorul de arheologie. I. Ursu, contestatar vehement de pe pozițiile celui care și-a văzut împlinite „profețiile” și care avea autoritatea unei familii aureolate de un erou al războiului (socrul său, generalul E. Grigorescu), s-a transferat de la Universitatea din Iași, în octombrie 1919, astfel încât Tafrali a rămas singurul oponent veritabil al profesorului de slavistică. De partea cealaltă, Gusti și Ibrăileanu au susținut nesuspendarea lui Bărbulescu, dar nu i-au luat apărarea în mod public. În schimb, i-au lăsat lui Bratu, proaspăt combatant și viitor rector al Universității, oportunitatea de a dialoga pe teme patriotice cu profesorii reveniți de la Paris.

⁵⁸ Vezi și Lucian Nastasă, „Suveranii” *Universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei universitare. Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864-1948)*, Cluj, Editura Limes, 2007.

LES PROFESSEURS DE L'UNIVERSITÉ DE IASSY ET LA PARTICIPATION À LA GRANDE GUERRE. LE CAS DE LA FACULTÉ DE LETTRES ET PHILOSOPHIE

- Résumé -

La Faculté de Lettres, après la fin du première guerre mondiale, l'année universitaire 1919 a met en évidence diverses hypostases des telles pratiques protestataires. Les motivations de celles-ci ont été de nature accusatrice étant véhiculées par les professeurs de la Faculté et assumées comme base des rapports entre eux en fonction de l'engagement militaire dont ils ont été de part.

L'enjeu de ce conflit était la tentative de suspension du professeur Ilie Barbulescu de l'enseignement qui avait eu pendant la conflagration une attitude filo-allemande. L'intérêt du groupement qui a initié la proposition de suspension de celui-ci était tout droit, l'action étant déterminée aussi de la nouvelle conjoncture spécifique de la fin de la guerre dont les vainqueurs visaient des récompenses et la punition des traîtres.

Comme résultat du soutien de la ligne officielle de l'état roumain, les professeurs O Tafrali, Ilie Ursu et Ilie Gavanescu ont visé, à leur retour de la mission universitaire de Paris, la croissance de l'autorité et de leur influence au rang de Faculté. En échange, le groupement des professeurs au tour de Traian Bratu a compris le fait que l'acceptation de la suspension de Bărbulescu aurait constitué un important ascendant pour les professeurs fraîchement revenus de Paris. Ainsi, ceux-ci auront pris la priorité morale pour gérer les intérêts de la Faculté par la substitution progressive à leur place. Par l'opposition vers la suspension de Bărbulescu, les professeurs qui sont restés dans les pays ont attaqué les sources de pouvoir du nouveau groupement constituées dans la Faculté, c'est le monopole de l'affirmation du patriotisme.

Ayant en Traian Bratu un leader de l'opposition, qui a été mobilisé et a lutté sur le front pendant la guerre, ceux-ci ont réussi de ne faire pas croire l'action des contestataires de Bărbulescu et même de se douter de leurs sacrifice pour la cause de la Roumanie. Ces vraies luttes ont prouvé le fait que tous les démarches institutionnels déroulés dans le cadre de la Faculté, à la fin de la guerre, ont coïncidé avec l'assumption d'un projet de puissance. Pratiquement, l'opposition dure vers la suspension de Bărbulescu s'est réalisée pour sauver quelques positions hiérarchiques, le groupement favorable de celui-ci en gardant l'influence et l'autorité sur les processus de décision de la Faculté.

Dezbarerere: comunismul românesc

Cristi Zaharia

Dilemele deconspirării¹

„Dacă vrei să ucizi un popor,
suprimă-i memoria”.
(Milan Kundera)

Peste tot unde a apărut, sistemul comunist a instaurat teroarea politică, însoțită de teroarea ideologică. El a situat „ortodoxia ideologică” la rang de virtute, și nicio erezie nu era permisă. „Vigilența ideologică” presupunea vânarea oricărui posibil dușman al sistemului, iar vânătorii, ca și cei vânați, făceau parte din rândurile membrilor societății. Astfel că, sub pretextul „vigilenței ideologice”, delațiunea a devenit un mijloc de sancționare a vinovaților reali sau imaginari, mijloc de obținere a unor avantaje materiale și chiar de pedepsire a dușmanilor personali. Efectul coruperii populației a fost remodelarea permanentă a gândirii astfel încât aceasta să fie lipsită de scrupule sau principii. *Homo sovieticus* trebuia să fie lipsit de criterii etice, posesor al unei gândiri colectiviste și necritice. „Interogațiile critice sfârșeau, obligatoriu, în interogatorii la poliție”².

Această realitate sumbră a societății comuniste, Securitatea, a fost readusă în atenția publică odată cu disputa care s-a creat în ultima perioadă în jurul Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS).

Legislația română a definit poliția politică ca fiind compusă din toate structurile securității, „create pentru instaurarea și menținerea puterii totalitar-comuniste, precum și pentru suprimarea sau îngrădirea drepturilor și libertăților

¹ Pentru a evita eventualele neînțelegeri din text, plecând de la dezacordurile de timp (de exp.: „17 ani de la căderea comunismului” etc.), facem precizarea că prezentul material a fost trimis redacției noastre la începutul anului 2007 (nota redacției).

² Vladimir Tismăneanu, *Mizeria utopiei*, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 36.

fundamentale ale omului”³. La înființarea ei, prin Decretul nr. 221 din 30 august 1948, scopul Direcției Generale a Securității Poporului (DGSP) – instituție care din martie 1978 se va numi Departamentul Securității Statului, cunoscut drept Securitatea – a fost acela de „a apăra cuceririle democratice și de a asigura securitatea Republicii Populare Române împotriva uneltirilor dușmanilor din interior”⁴, cu alte cuvinte, menținerea Partidului la conducerea țării. Dacă plecăm de la această definire a DGSP, ajungem imediat la concluzia că cei care au semnat pactul cu Securitatea, asemeni Monei Muscă, lui Sorin Antohi sau lui Carol Sebastian, au făcut în mod automat și poliție politică, dar acest raționament maniheic este departe de adevăr, lucrurile nu pot fi privite în această manieră, căci nu putem pune pe același plan un Sorin Antohi cu un ofițer de Securitate precum Ristea Priboi sau Nicolae Pleșiță.

În contextul discuțiilor din ultima perioadă privind deconspirarea trebuie făcute câteva precizări, necesare pentru a clarifica terminologia folosită. Astfel, art. 5 din Legea 187/1999 prevede că agent al organelor de securitate – ca poliție politică – „a fost orice persoană care a îndeplinit calitatea de lucrător operativ, inclusiv acoperit al organelor de securitate în perioada 1945-1989”⁵. Tot legea din 1999 definește colaboratorii organelor de securitate, ca poliție politică, ca fiind orice persoană care: „a) a fost retribuită sau recompensată în alt mod pentru activitatea desfășurată în această calitate; b) a fost deținător de locuință conspirativă sau de casă de întâlnire; c) a fost rezident al securității, în sensul prezentei legi; d) orice altă persoană care a dat informații securității, prin care s-a adus atingere, nemijlocit sau prin alte organe, drepturilor și libertăților fundamentale ale omului”⁶. Colaboratori ai organelor de securitate, ca poliție politică, mai sunt considerați și intermediarii care transmiteau sau înlesneau transmiterea de „informații, note, rapoarte sau alte acte, prin care se denunțau activitatea sau atitudinile potrivnice regimului totalitar comunist, de natură să aducă atingere drepturilor și libertăților fundamentale ale omului”⁷. Sunt asimilate colaboratorilor și persoanele aflate în funcții „decizionale, juridice ori politice sau care prin abuz de putere politică au luat decizii la nivel central sau local, cu privire la activitatea securității sau cu privire la activitatea altor

³ Art. 5, alin. 1, Legea Nr. 187 din 7 decembrie 1999 privind accesul la propriul dosar și deconspirarea securității ca poliție politică, publicată în *Monitorul Oficial*, Nr. 603 din 9 decembrie 1999.

⁴ Dennis Deletant, „Studiul Introductiv” la Marius Oprea, *Banalitatea răului*, Iași, Editura Polirom, p. 28.

⁵ Art. 5, alin. 2, Legea Nr. 187 din 7 decembrie 1999.

⁶ *Ibidem.*, Art. 5, alin. 3.

⁷ *Ibidem.*, Art. 5, alin. 4.

structuri de represiune ale regimului totalitar comunist⁸. La litera (d) a art. 5, alin. 3, legiuitorul a menționat că persoanele care au furnizat informații în timpul anchetelor nu pot fi acuzate de poliție politică, însă trebuie să menționăm că această prevedere nu îi exonerează pe aceștia de notele și declarațiile ulterioare privind terțe persoane.

Legea 187/1999 are câteva scăpări, ea afirmă doar vinovăția celor care au colaborat cu securitatea „ca poliție politică”; astfel sintagma „poliție politică”, strecurată în mod abil în lege, devine scăparea multor persoane care nu se încadrează în această categorie. La masa rotundă cu tema „CNSAS, între lege și tocmeală” organizată la sediul Grupului pentru Dialog Social în data de 9 octombrie 2006, Lucia Hossu Longin propunea o definiție a colaboratorilor ca fiind persoanele ce răspundeau înseși criteriilor Securității: au semnat un angajament cu Securitatea, au fost de acord prin semnarea angajamentului să fie folosiți de toate direcțiile Securității, au dat declarații (note), au nume de cod⁹. Dar nici această definiție a colaboratorilor nu este una completă, căci nu surprinde categoria colaboratorilor fără angajament, cum este cea a foștilor lideri de opinie. Nici definiția din lege și nici definiția propusă de Lucia Hossu Longin nu face referire la această categorie a cărei colaborare este greu de probat cu documente. De aceea ar fi nevoie de clarificarea și definirea palierelelor administrative și sociale, aici putând fi incluși și „tovarășii de drum” din cadrul culturii sau al mass-media, care prin activitatea proprie au contribuit activ la eficientizarea muncii organului represiv al statului. Un alt aspect care trebuie luat în calcul în dezbaterile privind posibilitățile de identificare a colaboratorilor Securității sunt acele măsuri de acoperire a membrilor de partid. În martie 1968, cu scopul declarat al subordonării poliției politice față de partid, „Hotărârea nr. 119 a Comitetului Executiv al CC al PCR asupra controlului de partid asupra activității organelor de Securitate și Miliție din 16 martie 1968” prevedea că: „Pentru a sprijini munca organelor de Securitate și de Miliție, secretarii Comitetelor județene, municipale și orașenești de partid vor stabili la cererea acestor organe, în situații deosebite și când nu sunt alte posibilități, membrii de

⁸ *Ibidem.*, Art. 5, alin. 5.

⁹ Răzvan Brăileanu, „CNSAS între lege și tocmeală”, *Revista 22*, ANUL XV, Nr. 867, 20 - 26 octombrie 2006, accesibil și online la: <http://www.revista22.ro/html/index.php?nr=2006-10-20&art=3160>. Este vorba de relatarea discuțiilor organizate de către Grupul pentru Dialog Social în data de 9 octombrie 2006, cu titlul CNSAS, între lege și tocmeală. La discuția moderată de Radu Filipescu au participat: Péter Eckstein Kovács (senator UDMR), Emil Constantinescu (Acțiunea Populară), Radu Stroe (ministru delegat pentru coordonarea Secretariatului General al Guvernului), Alexandru Jipa (consilier, Guvernul României), Alina Mungiu-Pippidi (Societatea Academică Română), Christian Mititelu (Alianța Civică), Lucia Hossu Longin (Fundația Academia Civică), Radu F. Alexandru (ex-PNL).

partid care să furnizeze nemijlocit date cu privire la activitatea unor elemente suspecte, să ajute în calitate de rezidenți și de gazde ale caselor de întâlniri. [...] Ei vor sprijini activitatea organelor de Securitate și Miliție numai în perioada absolut necesară pentru finalizarea acțiunii respective". Acestor colaboratori nu li se întocmeau dosare, ei lucrând „sub acoperire” și rămânând astfel și acum.

Marea aberație a Legii 187/1999 este aceea că ea sugerează, indirect, încă din titlu, că au existat două feluri de Securitate: „securitatea ca poliție politică”, adică cea criminală și o securitate bună. Această formulă arată foarte clar falsele baze istorice ale celor care au creat legea. O altă slăbiciune a legii a fost sintagma „siguranță națională”, în baza căreia au fost ascunse dosare ale multor personalități politice care în realitate nu aveau nimic de-a face cu „siguranța națională”. Nu putem fi de acord ca la șaptesprezece ani de la căderea comunismului arhivele să fie împărțite în două categorii: cele care aduc atingere siguratei naționale și cele care nu aduc o astfel de atingere. Unul dintre motivele pentru care Constantin Ticu Dumitrescu și-a declinat paternitatea asupra acestei legi a fost acela că din proiectul de lege propus de el a fost scoasă prevederea conform căreia deținătorii de arhive trebuie să predea imediat și integral dosarele cu spațiile și logistica din dotare. Eliminarea acestei prevederi și adăugarea aceleia conform căreia deținătorii de arhive pot păstra dosarele ce privesc „siguranță națională” s-a dovedit a fi o metodă legală și lesne de aplicat prin care instituțiile deținătoare de arhive, cu aportul activ al CNSAS, pot păstra astfel de dosare sau pe cele de interes propriu. Conform legii, caracterul de dosar care privește „siguranța națională” se stabilește în urma deciziei comune a deținătorului de arhive, prin reprezentantul său, și CNSAS, reprezentat de președintele instituției. Astfel au fost clasificate ca fiind de „siguranță națională” o serie de dosare care nu ar fi trebuit să facă parte din această categorie.

Dezbaterile privind deconspirarea au gravitat în jurul calității de colaborator al fostei Securități. Anevoiosul proces al deconspirării colaboratorilor ar aduce în mod automat un blam asupra celor care se încadrează în respectiva categorie, căci nu au existat, așa cum deseori se afirmă, securiști buni și securiști răi, cum nu au existat nici colaboratori bine intenționați ai Securității. Dacă acceptăm că au existat astfel de categorii, atunci înseamnă că facem abstracție de scopul declarat al Securității încă de la înființarea ei. De aceea nu trebuie să uităm că informațiile colectate de către Securitate trebuiau prelucrate și ulterior folosite în interesul regimului comunist, chiar dacă în unele cazuri declarațiile au fost luate doar pentru ca securistul să-și justifice salariul. De asemenea, nu putem accepta o împărțire a celor care au colaborat cu Securitatea în colaboratori buni și colaboratori răi, pentru că nu avem voie să uităm care au fost țintele predilecte ale acesteia: statul de drept cu instituțiile sale, Biserica, libertatea individuală,

proprietatea privată, gândirea liberă, inițiativa de orice fel etc. Pentru corectitudine ar trebui ca întreaga discuție să pornească de la stabilirea în mod axiomatic a vinovăției celor care au colaborat benevol cu securitatea. Pornind de la această axiomă am putea stabili ulterior gradele de vinovăție ale fiecărui colaborator în funcție de gradul de implicare, frecvența delațiunilor, răul creat terței persoane sau durata perioadei de colaborare, modalitatea de furnizare a informațiilor (benevol sau prin constrângere, caz în care, conform legii actuale, delatorul ar fi absolvit de vină) etc. Legea în vigoare stabilește gradul de implicare a agenților și colaboratorilor securității în baza datelor care pot fi găsite în dosare, dar și în înscrisurile „prezentate de orice persoană interesată în cazul lipsei, alterării sau descompletării dosarului”¹⁰.

Ultima modificare adusă legii 187/1999 a avut loc în luna februarie 2006, prin Ordonanța 16/2006, când prin modificările aduse de ordonanță se extindeau competențele CNSAS și asupra Parchetului și a Miliției, Securitatea fiind considerată ca parte integrată a sistemului poliției politice comuniste. De asemenea, ordonanța prevedea că cei dovediți că au făcut poliție politică se fac vinovați de fals în declarație și își pierd demnitatea sau funcția publică. Însă evoluțiile ulterioare au scos la iveală că toate aceste modificări vagi nu pot fi aplicabile în România, unde doar enumerarea și definirea de manieră netă poate face o lege să funcționeze. Ca urmare a acestei situații, în ultima perioadă s-a pus problema scoaterii sintagmei „poliție politică” și a trimiterii propunerii către comisiile parlamentare specializate, pentru discuții. Renunțarea la această sintagmă ar trebui să aducă în loc o metodologie de evaluare a gradelor de vinovăție a celor care și-au oferit de bună voie serviciile Securității, dar și a celor care au semnat angajamente în timpul anchetelor sau în urma unor șantaje și ulterior au colaborat. Dar titlul proiectului din Comisia Juridică și cea a Drepturilor Omului lasă în continuare loc la interpretări: „Legea privind accesul la propriul dosar și deconspirarea poliției politice comuniste”. Noua sintagmă „poliție politică comunistă” este vagă și creează din nou confuzie, prin simplul fapt că nu enumeră clar acele entități ale statului comunist care, alături de Securitate, Miliție și Parchet trebuie deconspirate: activiștii de partid, responsabilii cu propaganda, nomenklatura etc. Așa cum era de așteptat, discuțiile din cele două comisii trenează și se tot blochează, unii parlamentari pronunțându-se împotriva scoaterii sintagmei „poliție politică”, iar alții aducând în discuție formula „regim comunist”¹¹ și dacă în România a existat un regim comunist. Cu alte cuvinte, ne întoarcem la afirmația deja celebră că în România

¹⁰ Art. 5, alin. 6, Legea Nr. 187 din 7 decembrie 1999.

¹¹ Răzvan Brăileanu, *op. cit.*

nu a existat un regim comunist pentru că idealul comunist a fost întinat de o practică păguboasă și eretică în comparație cu ideologia pe care o reprezenta. Dar scoaterea sintagmei „poliție politică” nu este suficientă, căci o modificare a legii doar prin scoaterea sintagmei și neînlocuirea ei cu o serie de criterii pe baza cărora se poate stabili cine poate fi considerat colaborator al Securității și, de asemenea, gradele de vinovăție pe care le poartă respectivul colaborator, lasă loc la alte interpretări. De exemplu, prezența unui nume pe o listă de informatori ai Securității nu ar trebui să ducă în mod automat la acuzarea de colaboraționism a respectivei persoane, ci verdictul de colaborator ar trebui dat în urma consultării mai multor surse martor, așa cum se prevede și în actuala lege.

În ultimele luni am asistat cu toții la o adevărată campanie îndreptată împotriva CNSAS. Pentru prima dată, această campanie a fost articulată de către Dan Voiculescu și trustul de presă care îi aparține. Atunci s-a încercat ca, prin atacuri succesive la adresa lui Mircea Dinescu, să se demonstreze că verdictele CNSAS sunt date pe baza unor simpatii sau antipatii, precum și în baza unor interese financiare. În acest joc al lui Voiculescu a intervenit și „marele tribun” al țării, Corneliu Vadim Tudor. Conflictul a devenit din ce în ce mai dur, miza părând a fi încercarea (parțial reușită) de a arunca în derizoriu întreaga campanie de deconspirare.

Intrarea în scenă a bâlbâielilor și minciunilor repetate ale Monei Muscă a dus întregul demers anti-CNSAS la o nouă etapă. Pentru a-și dovedi „inocența” și bunele intenții, Mona Muscă și-a publicat dosarul pe internet. Acesta a fost punctul de plecare al unei noi diversiuni. Alăturându-se Monei Muscă, Realitatea TV și, ulterior, o serie de cotidiene, precum și politicieni cu mai multă sau mai puțină notorietate, au promovat ideea publicării integrale pe internet a dosarelor fostei Securități și desființarea CNSAS pe motive că acest colegiu este controlat politic și, prin urmare, folosit în vendete politice. Publicarea pe internet a dosarului de rețea al Monei Muscă părea, la momentul respectiv, o încercare disperată a acesteia de a se dezvinovăți, dar ulterior s-a conturat ideea că adevăratul scop ar putea fi decredibilizarea și desființarea CNSAS. Realitatea TV a dus o campanie prin care promova ideea că CNSAS trebuie să devină doar administratorul arhivei fostei Securități, iar dosarele, așa cum am menționat deja, să fie publicate integral pe internet, urmând ca publicul/„poporul” să decidă, așa cum spunea Cristian Boureanu, cine a făcut sau nu „poliție politică”, precum și gradele de vinovăție ale celor care au colaborat cu Securitatea. Publicarea pe internet a dosarelor Securității ar putea fi o idee bună, mai ales că astfel ar avea acces la această arhivă toți cei interesați și în primul rând cercetătorii, care în momentul de față pentru a se acredita ca cercetători la CNSAS trebuie să parcurgă o serie de etape birocratice. Însă acest raționament, conform căruia

electorii sunt mandatați să judece cine a făcut sau nu „poliție politică”, precum și gradele de vinovăție ale colaboratorilor, este unul nerealist și îndrăznesc a spune inaplicabil. Această idee este de inspirație maghiară, însă nu ține cont de faptul că tocmai din această cauză în Ungaria nu s-a petrecut o purificare a clasei politice de foștii tovarăși de drum ai regimului comunist, iar în cele din urmă legea lustrației formulată în acest mod a devenit inoperabilă. Propunerea ar putea deveni aplicabilă dacă majoritatea populației României ar avea acasă computer, conexiune la internet și un minimum de cunoștințe de politologie și de educație civică. Dar chiar și așa, acest proces nu are nicio finalitate în lipsa votului uninominal, deoarece alegătorii nu ar putea să sancționeze anumite persoane prin neacordarea votului, ci ar fi nevoiți să voteze în continuare listele partidelor. Acestei soluții vehiculate în presă îi lipsește cu desăvârșire dimensiunea juridică. Mai precis, în momentul de față, un demnitar care primește de la CNSAS verdictul că a făcut poliție politică se face în mod automat vinovat de fals în declarație, căci la angajare sau la investirea într-o funcție de demnitate publică orice cetățean al României, de la simplul funcționar public și până la președintele țării, este obligat să dea o declarație pe propria răspundere în care menționează dacă a colaborat sau nu cu fosta securitate ca poliție politică. Cei dovediți ca fiind foști colaboratori, în momentul de față, se fac vinovați de fals în declarație (infracțiune pedepsită de articolul 292 din Codul penal cu închisoare de la trei luni la doi ani sau cu amendă cuprinsă între 350.000 lei și 30 de milioane de lei vechi) și de uz de fals (infracțiune pedepsită de articolul 291 Codul penal cu închisoare de la trei luni la trei ani). Dar atunci când poporul privește pe internet (caz ideal) și constată că un ales al său a făcut un fals în declarația pe propria răspundere în baza căreia a fost validat, cum îl poate sancționa? Electorul nu ar avea la dispoziție un verdict dat de o instituție a statului român, indiferent de starea acelei instituții, în baza căruia să solicite sancționarea penală a mincinosului. Publicarea pe internet poate fi folosită ca o măsură suplimentară a CNSAS în a-și susține verdictul atunci când o persoană deconspirată îl contestă.

Propunerea pleacă de la presupuziția că oricare cetățean al României poate da un verdict lucid și corect privind trecutul persoanelor care doresc să acceadă la funcții publice. Pentru a demonstra caracterul aberant al unui astfel de raționament trebuie doar să rememorăm dramatismul situației lui Corneliu Coposu în anii post-decembriști și să ne gândim cum ar fi ales atunci poporul – situația actuală nu diferă de cea din anii 1990-1995 – dacă ar fi fost puși în balanță Corneliu Coposu și Silviu Brucan. Dacă în 1993, de exemplu, ar fi fost publicat dosarul lui Silviu Brucan și în paralel dosarul lui Corneliu Coposu, populația ar fi ales tot eminența cenușie a revoluției, iar Corneliu Coposu ar fi

rămas cu aceleași stigmat, deja celebre. Prin urmare, cei care s-au aflat în spatele propunerii Realitatea TV au făcut abstracție, în mod voluntar sau involuntar, de faptul că mecanismele decizionale la nivel macro-social sunt foarte complicate și că ele țin cont întotdeauna de simpatii, antipatii, afinități, prejudecăți, stereotipii etc. De aceea, proiectul Realitatea TV este, dacă nu o metodologie a nedreptății, cel puțin inoperabil. Deși trebuie să funcționăm într-un cadru democratic, nu putem să democratizăm orice și cu atât mai puțin acest proces al deconspirării, căci un bețiv semianalfabet, ușor de manipulat, nu va putea decide niciodată în mod lucid, corect și obiectiv cine are sau nu dreptul de a candida în funcții publice, care este vinovăția unui Sorin Antohi sau a lui Merce.

Proiectul lipsit de finalitate al Realității TV ar trebui înlocuit cu o propunere viabilă de reformare a CNSAS. Mai precis, ar fi mult mai utilă găsirea unei formule prin care Colegiul CNSAS să nu mai fie expresia algoritmilor parlamentari, așa cum este în momentul de față, ci să reprezinte societatea civilă, iar membrii Colegiului să fie aleși în baza competențelor lor în domeniul istoriei recente, așa cum a propus Constantin Ticu Dumitrescu încă de la început prin proiectul său. Dar scopul televiziunii de știri se pare că nu a fost acela de a găsi o formulă prin care CNSAS să devină funcțional, ci s-a rezumat la una dintre multele funcții ale televiziunilor de informare, și anume aceea de dezinformare și de manipulare a opiniei publice. Televiziunile care ne sunt prezentate ca fiind de știri, tocmai ele sunt principalele mijloace de manipulare în masă, căci crează curentele de opinie și o mare parte a problemelor de dezbatere. De la ele primim, la nivel subliminal și la nivel conștient toate informațiile pe care „sursa manipulării” are de gând să le răspândească.

Cu mâhnire putem constata că, din țara care a propus prima o rezolvare cât se poate de dreaptă și corectă a trecutului comunist prin *Proclamația de la Timișoara*¹², România a ajuns printre ultimele țări care încă mai discută o lege a

¹² Punctul 8 al „Proclamației de la Timișoara”. Textul a fost redactat la Timișoara pe data de 11 martie 1990, iar la punctul 8 prevede: „(...) propunem ca legea electorală să interzică pentru primele trei legislaturi consecutive dreptul la candidatură, pe orice listă, al foștilor activiști comuniști și al foștilor ofițeri de Securitate. Prezența lor în viața politică a țării este principala sursă a tensiunilor și suspiciunilor care frământă astăzi societatea românească. Până la stabilizarea situației și reconcilierea națională, absența lor din viața publică este absolut necesară. Cerem, de asemenea, ca în legea electorală să se treacă un paragraf special care să interzică foștilor activiști comuniști, candidatura la funcția de președinte al țării. Președintele României trebuie să fie unul dintre simbolurile despărțirii noastre de comunism. A fi fost membru de partid nu este o vină. Știm cu toții în ce măsură era condiționată viața individului, de la realizarea profesională până la primirea unei locuințe, de carnetul roșu și ce consecințe grave atrăgea predarea lui. Activiștii au fost însă acei oameni care și-au abandonat profesiile pentru a sluji partidul comunist și a beneficia

lustrației. Necesitatea *Legii lustrației* a fost evidențiată de evenimentele din ultima perioadă. Ea ar putea fi un mijloc de potolire a tensiunilor sociale create de numeroasele liste de ofițeri și colaboratori ai fostei securități care circulă prin redacțiile mass-media, provenind de la foști angajați ai securității travestiți acum în mari patrioți.

Prin Legea lustrației, statele care au adoptat-o au căutat rezolvarea unei probleme morale: dacă și în ce condiții foștii colaboratori ai fostului regim comunist, asimilați cu poliția politică, mai au dreptul de a rămâne în viața politică. Experiența acestor state ne arată că lupta politică a moștenitorilor regimului comunist și a neocomuniștilor, dornici de amânarea unui proces de purificare, a fost dusă, în mod ironic, cu armele democrației liberale, același lucru fiind valabil și în cazul României. Specificitățile fiecărui proces în parte derivă tocmai din profunzimea cu care comunismul a reușit să se înrădăcineze în respectivele state.

În Cehia, legea lustrației a fost ratificată în 1991 și prevedea interdicția accesului la funcții de demnitate publică sau de interes public pe o perioadă de cinci ani pentru foștii nomenklaturiști, cei care au făcut „poliție politică”, au informat ori au colaborat cu organele de represiune, secretarii de partid, membrii C.C. Astfel, au fost eliminate din viața publică peste 80.000 de persoane din fostele structuri represive, fără ca procesul să genereze tensiuni sociale. În 1996, termenul de aplicabilitate al legii a fost prelungit cu încă 5 ani. Statul ceh a înțeles că prin asumarea trecutului se poate construi un prezent pe baze sănătoase, din care lipsesc tocmai cei care au creat trecutul; nicio persoană asociată cu regimul comunist nu mai are acces la funcții de demnitate publică.

Lustrația a mai fost legiferată și în Ungaria (1994), dar și în Polonia (1997), unde se prevede interzicerea ocupării vreunei funcții publice pentru o perioadă de 10 ani pentru persoanele care au ascuns colaborarea.

În 1991, Cehia lansa procesul de eliminare din viața publică a foștilor nomenklaturiști. Victime acestui proces i-au căzut atât persoanele vinovate ale regimului totalitar comunist, cât și cele mai puțin vinovate sau chiar nevinovate. Despre lustrația din Cehia s-a discutat deseori și s-a evidențiat slăbiciunea

de privilegiile deosebite oferite de acesta. Un om care a făcut o asemenea alegere nu prezintă garanțiile morale pe care trebuie să le ofere un Președinte. Propunem reducerea prerogativelor acestei funcții, după modelul multor țări civilizate ale lumii. Astfel, pentru demnitatea de Președinte al României ar putea candida și personalități marcante ale vieții culturale și științifice, fără o experiență politică deosebită. Tot în acest context, propunem ca prima legislatură să fie de numai doi ani, timp necesar întăririi instituțiilor democratice și clarificării poziției ideologice a fiecăruia dintre multele partide apărute. De-abia atunci am putea face o alegere în cunoștință de cauză, cu cărțile pe față.”

legislativă, lipsa unor criterii în baza cărora să se poată stabili cine a făcut rău și gradele de vinovăție. Ca și în cazul României, Cehia s-a confruntat cu un război mediatic în care apariția unor dosare de securitate a servit politicianilor în vendete politice. În mod ironic, lipsa de criterii din lege a făcut ca în Cehia multe dintre victimele procesului lustrației să provină din rândurile foștilor disidenți care au semnat Carta 77 sau ale celor implicați în Primăvara de la Praga.

În anul 1994, în Ungaria, la solicitarea ministrului liberal de interne, o serie de istorici și arhivari au primit sarcina de a gestiona arhiva de dosare, asemeni Institutului Gauck din Germania. Ca și în cazul României, voința politică a căutat ca, prin amendamente și modificări, legea să devină „mai operativă”. Tot ca în România, intelectualitatea maghiară a avut cel mai mult de suferit, iar clerul a fost protejat de acest proces. În România se pare că, în cele din urmă, enoriașii vor afla despre calitatea celor care îi călăuzesc în cele ale spiritului. Legea maghiară nu prevede sancțiuni pentru cei care au colaborat cu securitatea comunistă, acest atribuit revenind în totalitate electoratului care trebuie să discearnă faptele și calitățile morale sau imorale ale celui deconspirat. Prin urmare, dacă o persoană asociată regimului comunist este aleasă în cursa electorală, atunci ea își poate exercita mandatul, la baza acestui raționament stând o filosofie a continuității, elitele din trecut putând fi preluate și de noua guvernare. În Ungaria nu s-a produs o epurare a politicianilor care au contribuit la construcția comunismului.

Cazul extrem de interesant al Poloniei a arătat felul în care armele democratice pot fi folosite la amânarea rezolvării trecutului. Politicienii polonezi cu un trecut comunist au primit permisiunea de a participa la viața politică de după 1989, invocându-se neconstituționalitatea conceptului ne-liberal al „vinovăției colective” pe care legea îl induce. Mult mai corectă a fost percepția conservatorilor polonezi, care au privit lustrația ca pe un proces necesar pentru aflarea adevărului și realizarea dreptății. În urma acestor dezbateri, în anul 1997 legea lustrației a fost adoptată, acum ea fiind reactivată pe bazele doctrinei conservatorilor, conform căreia legea trebuie să ducă la aflarea adevărului despre poliția politică și să instaureze dreptatea. Specificitatea cazului polonez o constituie gradul ridicat al reconcilierii dorite prin lege. Mai precis, legea poloneză prevede o interdicție a accesului la funcțiile publice pentru cei care își ascund trecutul de colaboratori ai securității, asumarea și recunoașterea acestui trecut înlăturând această interdicție. Versiunea poloneză a legii acordă o a doua șansă celor care își recunosc colaborarea.

În Germania, dezbaterile privind moștenirea STASI (Ministerul Siguranței de Stat) au început în septembrie 1989, iar ceea ce a urmat în octombrie 1989 a fost rezultatul așa-numitei „revoluții negociate”, și anume: arhivele au ajuns să fie

gestionate de către reprezentanții societății civile. În 1989-1990, STASI a fost desființat, iar la puțin timp după reunificarea Germaniei, în 1991, Bundestag-ul a adoptat „Legea dosarelor STASI”. Pentru administrarea arhivelor poliției politice a fost înființată instituția numită Însărcinatul Federal pentru Dosarele Serviciului Securității Statului fostei Republici Democrate Germane, cunoscut ca „Oficiul Gauck” sau „Institutul Gauck”, după numele primului director al ei, pastorul Joachim Gauck¹³. Hotărârea dacă cineva are sau nu dreptul de a accede la o funcție de însemnătate publică revine „Institutului Gauck”, care în baza evidențelor stabilește în mod obiectiv vinovăția fiecărui colaborator. Prin urmare, o a doua șansă nu este acordată în mod automat, ci doar în urma unui verdict documentat și justificat. Formația teologică a pastorului Gauck și autoritatea sa morală au contribuit la încetățenirea unei atitudini creștinești privind deconspirarea colaboratorilor. Fără precedent în lumea fostă comunistă, interesul cetățenilor est-germani pentru trecutul lor a fost și a rămas unul foarte ridicat, în zece ani înregistrându-se aproape două milioane de solicitări de acces la aceste dosare, majoritatea provenind din partea instituțiilor care doresc să-și verifice angajații. Verificarea angajaților pleacă de la ideea că într-o administrație democratică nu trebuie să lucreze foști colaboratori ai poliției politice. Republica Federală a încurajat măsuri severe, iar colaboratorii serviciilor secrete au fost îndepărtați din funcțiile publice. Dar nici în Germania lucrurile nu au funcționat fără opreliști, căci, de-a lungul timpului, Legea dosarelor STASI a suferit și ea modificări. Cea mai importantă modificare a fost cea care se referă la accesul jurnaliștilor și al cercetătorilor la documentele privind „personalități ale istoriei contemporane și ocupanți ai unor funcții politice sau publice”. Modificarea a fost adusă în urma atacării în instanță de către Helmut Kohl a publicării unor documente privind persoana sa. Succesul Institutului Gauck s-a datorat în mare măsură celui care îl conduce, acesta creând un sistem funcțional bazat pe o serie de principii, caz unic în fostele state comuniste.

¹³ Joachim Gauck s-a născut la 24 ianuarie 1940 în Rostock. Între 1951 și 1955 este deportat în Siberia de către autoritățile sovietice. Întors în orașul natal, între anii 1958-1965 studiază teologia în Rostock, iar după absolvirea studiilor este ordonat ca pastor în orașul natal. În perioada comunistă s-a remarcat ca un militant activ în landul Mecklemburg, susținând mișcări pacifiste și ecologiste din interiorul Bisericii. În perioada disoluției comunismului pastorul Gauck a fost co-fondator al Noului Forum, iar în martie-octombrie 1990 a fost numit președinte al Comisiei Parlamentare însărcinate cu dizolvarea STASI. Din octombrie 1990 se ocupă de gestionarea arhivelor STASI. Educația teologică, trecutul și activitatea post-comunistă a pastorului Gauck i-au conferit acestuia autoritatea morală necesară pentru efectuarea unui proces obiectiv al deconspirării STASI. Pastorul nu s-a angajat în vreun partid politic, iar activitatea sa a fost delimitată de influența oricărui Serviciu secret.

Deși tardivă, în România, la 17 ani de la răsturnarea regimului comunist, legea lustrației este necesară, mai ales că nu se poate proba acea afirmație a multor opozanți ai ei conform căreia odată cu revoluția s-a petrecut și o ruptură cu trecutul, ci dimpotrivă se observă mai degrabă o continuitate. Scopul declarat al inițiatorilor Legii lustrației în România este acela de a realiza, prin intermediul ei, o însănătoșire morală a societății românești, articolul nr. 53 din Constituție permițând limitarea unor drepturi civile pentru o anumită perioadă persoanelor care amenință ordinea publică, siguranța națională sau sănătatea morală a statului. De asemenea, un foarte important efect al lustrației ar trebui să fie acela al aflării adevărului despre perioada comunistă, acesta ar trebui să fie și unul dintre principiile acestei legi. Pentru o reformare morală a societății românești avem nevoie de un pachet legislativ care să conțină Legea lustrației, care se află acum în dezbatere, o lege a deconspirării bine făcută și corect aplicată și legea votului uninominal. Proiectul Legii lustrației enumeră categoriile considerate a fi vinovate de consolidarea regimului comunist și prevede împiedicarea acestora în a mai ocupa vreo funcție publică pe o perioadă determinată de timp. Dar pentru realizarea unui astfel de deziderat trebuie ca legea să nu poată fi atacată la Curtea Constituțională sau la Curtea Europeană pe motiv de discriminare, căci unele obiecții aduse se referă tocmai la neconstituționalitatea acestor măsuri privative, acuzând o încălcare a drepturilor omului. Din păcate, dezbaterile parlamentare pe marginea proiectului de lege a lustrației au scos la iveală vendete politicianiste, scopul declarat devenind unul secundar. De asemenea, legea românească a lustrației, așa cum este ea formulată în momentul de față, pleacă doar de la ideea de sancționare și nu urmărește aflarea adevărului. Lustrația trebuie să plece de la ideea necesității aflării adevărului, dar ea trebuie să beneficieze și de o atitudine „mea culpa” afirmată de către cei vinovați. Această atitudine este necesară tocmai pentru ca cei care au greșit în trecutul lor și își recunosc vina să beneficieze de clemența noastră, asumarea trecutului fiind o condiție necesară pentru viitorul României.

Toate aceste dezbateri pe articole din Constituție tratează problema comunismului ca aparținând unui trecut îndepărtat și fără repercusiuni asupra situației actuale a României. Principiul liberal al egalității de șanse, des uzitat în această controversă, face abstracție de un alt principiu al democrațiilor liberale, și anume, responsabilitatea. Cu alte cuvinte, o persoană care dorește o funcție publică în procesul de democratizare al României, trebuie să-și poată proba onestitatea și responsabilitatea, însă dacă acea persoană a contribuit la crearea unui sistem opresiv, ea nu poate fi considerată capabilă a contribui în mod responsabil la acest proces. Timp de 16 ani am avut dovada gradului de onestitate și responsabilitate al celor care au condus țara, mulți dintre ei fiind

indiferenți, de exemplu, la situația juridică a celor care au luptat efectiv cu comunismul, aceștia fiind încă posesori de cazier judiciar. Legea lustrației ar putea fi prima recunoaștere legislativă a erorilor și ororilor comunismului. Chiar dacă comunismul a fost condamnat oficial, lustrația ar fi recunoașterea a ceea ce comunismul, prin intermediul aderenților¹⁴ săi, a distrus în societatea românească și caracterul criminal al acestui regim. De asemenea, ar fi un prim pas către recunoașterea luptei pentru valorile democratice ale foștilor deținuți politici, disidenți sau opozanți ai regimului comunist.

A venit în sfârșit vremea să găsim atât instituțiile, cât și persoanele vinovate pentru „noaptea totalitară”¹⁵ care s-a așternut timp de peste patru decenii asupra României. Dacă, în ceea ce privește nazismul și fascismul, putem afirma, asemenea lui Alain Besancon, că există o hiperamnezie, în privința comunismului asistăm la o amnezie concertată. Răul comunist este greu de demască, iar acest fapt provine tocmai din ideologia comunistă care rezidă în noi și în cei care ne guvernează, dar și din succesul ideologiilor socialiste de inspirație marxistă. Dacă a fost posibilă condamnarea nazismului și a fascismului, împreună cu ideologiile care le-au creat, este o ironie că damnarea comunismului necesită tratate științifice, că mărturiile celor care au suferit în pușcării sunt discreditate și că cei responsabili pentru acest sistem criminal n-au fost încă identificați. Nimeni nu dorește executarea celor care au colaborat cu regimul comunist sau a celor care au consolidat acest regim (cei care manifestă atitudini vindicative sunt relativ reduși ca număr în societățile postcomuniste), ci doar aflarea adevărului despre perioada comunistă a României și stabilirea unor vinovații graduale, pentru ca cei care se fac vinovați să fie îndepărtați din viața publică. Un prim pas către o însănătoșire morală a societății românești a fost făcut de către președintele Traian Băsescu, prin condamnarea comunismului ca fiind un regim politic criminal și ilegal¹⁶, dar procesul nu se oprește aici, ci trebuie continuat cu aplicarea legii deconspirării securității și adoptarea unei legi a lustrației. Deși am asistat la un circ dezgustător în parlament atunci când președintele își citea

¹⁴ Considerăm aderenți pe toți cei care au deținut responsabilități și prin acțiunile lor au contribuit în mod voit la prezervarea regimului comunist și a căror vină poate fi documentată.

¹⁵ Sintagma îi aparține lui Vladimir Tismăneanu, care a publicat o lucrare cu același nume (*Noaptea totalitară. Crepusculul ideologiilor radicale în secolul 20*, București, Editura Athena, 1995).

¹⁶ Vezi discursul de condamnare a comunismului susținut de Președintele României, Traian Băsescu, în fața camerelor reunite ale Parlamentului în data de 18 decembrie 2006, accesibil online la: <http://www.presidency.ro/?RID=det&tb=date&id=8288&PRID=ag>, p. 5. De asemenea, vezi *Raportul Final* redactat de Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, text accesibil online la:

http://www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf, p. 636.

alocuțiunea, vom intra în Europa cu demnitate, ca și cetățeni ai unei țări care a condamnat comunismul și care a recunoscut că decalajul față de statele dezvoltate se datorează tocmai acestui regim. Oricum, avem toate motivele să credem că România va rămâne în istorie ca țara care a condamnat acest regim care a marcat negativ o epocă.

Dezbateri: comunismul românesc

TRECUTUL ÎN SPATELE NOSTRU ? RAPORTUL TISMĂNEANU ȘI ISTORIA COMUNISMULUI ROMÂNESC.

Dezbateri organizată de Societatea de Studii Istorice din România, Grupul pentru Dialog Social Iași și Goethe-Zentrum Iași (Societate Culturală Româno-Germană)

Centrul Cultural German, Joi, 21 decembrie 2006

Moderator: Florea Ioncioaia, **Participanți:** Dorin Dobrințu, Adrian Cioflâncă (experți în Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România), Andi Mihalache (Institutul de Istorie “A. D. Xenopol”, Iași).

Florea Ioncioaia: Bună seara. Aș vrea să începem. Numele meu este Florea Ioncioaia. Vreau să vă mulțumesc pentru prezența dumneavoastră aici, în numele Societății de Studii Istorice pe care o reprezint ca vice-președinte. Dl. Rados, care este președinte, nu poate veni. Subiectul întâlnirii de față este unul cel puțin problematic măcar, dacă nu mai mult. Vreau să discutăm foarte pe scurt despre această carte [*Raportul Final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România] pe care eu însumi de altminteri o văd pentru prima dată în această seară. Fiindcă în jurul ei s-a creat deja o adevărată mitologie, nu tocmai pozitivă așa spune, cu mult circ, cu mulți nervi, probabil cu multe prejudecăți. Discuția pe care v-o propun așa vrea să fie mai întâi de ordin profesional, adică să se desfășoare mai curând asupra problematicei istoriografice în sine, asupra chestiunilor tehnice care privesc concepția, redactarea, în fine metodologia unui demers istoriografic. Avem aici în față pe doi dintre participanții la redactarea textului, dl. Adrian Cioflâncă și dl. Dorin Dobrințu, și un istoric specialist în istoria comunismului românesc, dl. Andi Mihalache. Vă propun următoarea ordine de zi, ca să spun așa, fiindcă tot

suntem în contextul comunismului românesc. Aș vrea să discutăm puțin despre proiectul care a stat la baza Raportului [Final]. Până la urmă de ce avem nevoie de un Raport, cum s-a constituit ideea, care au fost obiectivele și cum a funcționat Comisia în sine care a redactat Raportul. În al doilea rând, aș vrea să discutăm puțin conținutul, eu sunt sigur că puțini dintre dumneavoastră au văzut Raportul, eu însumi nu am avut timp să-l citesc decât foarte superficial, pe net, și știți că nu este chiar așa de ușor. Cele mai multe păreri, din păcate, mi le-am format din presă, păreri în urma altor păreri. Cum presa noastră este așa cum este, nu sunt sigur că sunt părerile cele mai bune. De aceea, aș vrea să ne concentrăm asupra proiectului raportului, asupra semnificației etice, în fine asupra felului în care a fost conceput decât asupra textului în sine. Poate că vom vorbi și despre anumite pasaje care, știu eu, sunt litigioase. La momentul acesta, eu cel puțin, nu pot susține o asemenea discuție și, probabil, nici invitații noștri aici de față. Aș vrea pentru moment să vedem deci cum a început proiectul Comisiei Tismăneanu. Ce a stat la baza inițiativei președintelui Băsescu din mai anul acesta. Având în față intențiile de plecare putem înțelege mai bine rezultatele care au fost obținute, mai cu seamă dacă rezultatele sunt în conformitate cu intențiile de plecare. Dl. Dobrinu, vă rog, dv. care ați fost implicat de la început în culisele Comisiei Prezidențiale.

Dorin Dobrinu: După cum știți, după sfârșitul anului 2004, discuția privind moștenirea comunismului în România a fost preluată cu putere și îndeosebi societatea civilă a cerut, în mod repetat autorităților, mai ales președintelui României, să ia o poziție clară, neechivocă în legătură cu această moștenire, îndeosebi cu aspectele neplăcute ale unui regim care a rezistat 40 și ceva de ani în condiții cunoscute de foarte mulți, dar în același timp neacceptate de probabil la fel de mulți. În 2005, au existat mai multe articole în diferite gazete, au existat interviuri pe această temă. Inclusiv, îmi aduc bine aminte, în revista 22, doamna Rodica Palade l-a intervievat pe domnul Traian Băsescu, în legătură cu moștenirea comunistă. La întrebarea jurnalistei de ce statul român nu condamnă comunismul românesc, președintele Băsescu a spus că nu avem probe. Bine, dar există cărți de autor, a fost menționată chiar o carte a domnului Vladimir Tismăneanu și președintele a deviat foarte ușor problema, afirmând că până la urmă e opinia unui istoric. În același timp, a apărut să spunem așa, să nu ne ferim de cuvinte, o concurență pe piața celor care se ocupau de istoria noastră recentă, de memoria recentă și premierul Călin Popescu Tăriceanu a luat-o înaintea președintelui Traian Băsescu și a înființat un Institut de Investigare a Crimelor Comunismului în România, care a luat naștere în decembrie trecut

[2005] pe baza unui act oficial, fiind în subordinea directă a primului-ministru. El a devenit operațional în primăvara acestui an, când s-au făcut angajări, constituindu-se o echipă de tineri istorici. Însă, în același timp, ca urmare în bună măsură (și) a unui joc politic a fost înființată o Comisie Prezidențială pentru Analiza Dictaturii comuniste în fruntea căreia a fost numit domnul Vladimir Tismăneanu, profesor la Universitatea Maryland din Statele Unite. De fapt, Comisia nu s-a înființat înainte de numirea președintelui ei, întâi a fost numit președintele, apoi acesta a constituit Comisia. Au existat anterior mai multe categorii...

Florea Ioncioaia: Din câte înțeleg scopul a fost până la urmă...

Dorin Dobrinu: Realizarea unui probatoriu pentru condamnarea comunismului. Foarte onest spus, acesta a fost scopul Comisiei.

Adrian Cioflâncă: Aș vrea să mai adaug ceva important în privința momentului de început al Comisiei. În mod sigur, a contat și precedentul creat de Comisia Wiesel care a produs un raport similar.

Florea Ioncioaia: În mod sigur vom încerca o comparație între cele două criterii.

Adrian Cioflâncă: A fost presiunea din partea societății civile de a introduce un tratament simetric din partea statului român față de cele două tragedii din trecut.

Florea Ioncioaia: Cu siguranță, experiența Comisiei Wiesel a contat. Chiar aș vrea să vorbim despre cele două comisii. Aș vrea să discutăm foarte pe scurt, asta mi se pare foarte important, asupra obiectivului. Când vorbim de comunism sau când vorbea președintele Băsescu, în proiectul inițial de comunism, la ce se referea? Până la urmă la ce se referă acum?

Dorin Dobrinu: Se referă de fapt la regimul comunist din România, neexcluzând ideologia care a stat la baza acestui regim. A existat întotdeauna o prudență de a nu da impresia că această Comisie se va ocupa de comunismul mondial, ci doar de comunismul din România. Sar mult peste timp, vă aduc aminte că la tribuna Parlamentului României, un parlamentar de o anumită coloratură politică a invocat posibilitățile de conflict cu statele în care încă există regimuri comuniste, Coreea de Nord, Cuba, China.

Florea Ioncioaia: A fost argumentul lui Ion Iliescu la un moment dat. Dacă vom condamna comunismul riscăm să intrăm în conflict diplomatic cu alte țări care sunt conduse de regimuri comuniste. Vreau să revin puțin asupra acestei discuții,

de fapt regimul, apoi ideea sau ideologia. Dar eu am văzut în raport că sunt condamnați și oameni. De altminteri, Tismăneanu a susținut foarte mult că regimul a fost făcut de oameni, cum de altfel era și firesc, e o chestiune de bun simț. Pot fi condamnați oamenii? Pentru mine asta e o problemă foarte spinoasă. Pot fi condamnați oamenii pentru că: unu, se întâmplă după atâta timp, și doi, pentru că au crezut într-o idee până la urmă, ca promisiune cel puțin comunismul e o promisiune a paradisului? Nu-i poți condamna pe oameni pentru că au crezut în comunism și că, până la urmă, pentru că l-au slujit. Pe de altă parte, cum poți condamna o idee? Dacă condamni o idee intri într-o enormă discuție. Ideile sunt principii greu de condamnat, dacă nu chiar imposibil de condamnat.

Andi Mihalache: Lista de nume care apare în Raport pare unora arbitrară. Era nevoie de câteva nume care să demonstreze vinovăția vechiului sistem. Există o temere originară între obiectivul acestei Comisii, care nu ar fi de ordin politic ci politic civic, condamnarea comunismului, și aspecte de ordin profesional al cercetătorilor chemați să ofere probe pentru vinovăția acestui sistem. Pe de o parte, avem activitatea de ordin științific, epistemic, pe de altă parte un obiectiv de ordin moral, justițiar. Între cele două tipuri de activități nu există o concordie totală. În câteva luni acești cercetători nu puteau să dea o istorie totală a comunismului, poate în 50 de volume care să citeze pe toată lumea, să repertorieze numele de vinovați. Ei au putut să ofere doar câteva aspecte, câteva fapte, care să aducă un probatoriu.

Florea Ioncioaia: Mie mi se pare că, până la urmă, miza Raportului este discuția unei perioade istorice, a unui regim politic. În fine, care a făcut lucruri ce din punct de vedere legal și moral sunt inacceptabile. Sigur că pe noi nu ne interesează dacă acei oameni au crezut sau nu în comunism. Ne interesează că au fost, că au avut la un moment dat o putere de decizie, iar în aceea poziție au luat decizii care astăzi, cred întotdeauna, sunt inacceptabile.

Adrian Cioflâncă: Comisia, prin titlul ei, fiind o comisie dedicată analizei dictaturii comuniste este un mod evident o comisie dedicată analizei unui regim politic și a formei de instituționalizare a unei ideologii. Însă, cum se vede în destule locuri în Raport este în același timp și o condamnare a ideologiei pentru că cei care citesc clasicii comunismului știu bine că există o consubstanțialitate între conținutul ideologic și forma în care ideologia s-a instituționalizat. Nu există un comunism apriori bun, pentru că până la urmă dacă suntem foarte atenți la universul utopic, paradisiac promis de comunism vedem că în mod

evident conțin date ale unei societăți ademocratice. Există foarte multe elemente care nu aparțin imaginarului liberal, promisiuni de societate bazată pe egalitate.

Dorin Dobrinu: Una dintre ideile pe care le-ați exprimat privește menționarea oamenilor în raport. Noi nu putem scrie anistoric. E foarte important ca indiferent de scuza invocată de activiștii comuniști sau de ofiterii de securitate, că doar au ascultat, că doar au îndeplinit ordinele primite, să reținem că avem un precedent din perioada imediat postbelică, când s-au judecat unele din crimele produse de nazism în timpul celui de-al doilea război mondial.

Florea Ioncioaia: S-a judecat vreodată ideea de nazism în sine?

Dorin Dobrinu: Nu atunci, dar ulterior da, prin comisiile naționale. Aceasta nu este o comisie care analizează comunismul internațional, analizează doar comunismul din România, analizează deci regimul comunist, partea practică, comunismul instituționalizat, comunismul la putere.

Adrian Cioflâncă: Eu nu m-am exprimat în această direcție. Ca de altfel și numărul celor implicați în procese este mic și simbolic, ilustrativ.

Florea Ioncioaia: În constituția germană există prevederi care condamnă nazismul, ei interzic orice, să spunem așa, citare a oricărui lider nazist. De ce mi se pare important, pentru că noi avem decizii politice și nu juridice. Din punct de vedere juridic e foarte greu să condamnăm o idee. În schimb, din punct de vedere politic poți să condamnăm o idee. Faptul că este o condamnare politică nu înseamnă că e vorba de o condamnare mai puțin gravă, mai puțin puternică din punct de vedere istoric.

Adrian Cioflâncă: Termenul pe care l-aș alege ca fiind cel mai potrivit ar fi cel de condamnare simbolică. În cadrul Cehoslovaciei în primă instanță, apoi în Cehia și Slovacia și în cadrul Poloniei au fost trecute legi în Parlament de condamnare a comunismului. A fost declarat, în cadrul Cehiei, ilegal și condamnat, în cadrul Slovaciei, imoral și ilegal. A fost o propunere să fie declarat un regim criminal, dar nu a trecut prin Parlament. În cazul Poloniei s-a declarat dictatura comunistă impusă prin forța terorii împotriva voinței națiunii, prin decizia URSS și a lui Stalin. În schimb, inclusiv aceste legi care au o primă dimensiune juridică au fost într-o mai mare măsură gesturi simbolice pentru că au produs efecte juridice limitate, cum știm din cauza complicațiilor politice.

Dorin Dobrinu: Vreau să continui ideea despre necesitatea referirii la oameni. Până la urmă, chiar dacă acceptăm că justiția nu poate fi retroactivă, și în consecință nu putem judeca regimul comunist și pe oamenii care l-au slujit

potrivit legilor actuale, avem totuși un sprijin în acele ficțiuni constituționale ale regimului comunist. Este foarte important să reținem că au existat din partea activiștilor comuniști nenumărate încălcări ale legilor comuniste, pe toată durata regimului comunist. Bunăoară, au existat categorii largi de oameni încarcerate, decimate în pofida legilor comuniste.

Adrian Cioflâncă: Aici avem 3 modele. Nürnberg a produs o condamnare prin intermediul unei legislații retroactive. Ungaria, în procesele pe care le-a intentat liderilor comuniști după 1989 a apelat la legislația internațională care exista după al doilea război mondial. Mai există exemplul german, care a produs, după părerea mea, cel mai bun model de combinare a istoriei cu justiția. Am scris despre el în presă, este vorba despre comisia Central Shelle care a produs procesele de la Auschwitz, în care sunt judecate cauze individuale pe baza legislației obișnuite în acel moment în Germania.

Florea Ioncioaia: Este o situație penală pentru că este vorba de crime împotriva....

Adrian Cioflâncă: Se pare că asta va fi modalitatea cea mai la îndemână și pentru noi pentru că între timp, față de legislația retributivă adoptată în Europa de Est după 1989, a fost o anumită rezistență a Europei liberale din cauza încălcării unor principii de drept importante: răspundere individuală, renunțarea la retroactivitate, să nu se apeleze la descalificarea administrativă categorială și alte lucruri. Se pare că cel mai ușor, dacă este să se ajungă la trimiterea în judecată a unor lideri comuniști, va fi să se apeleze la chestiunea legislativă.

Florea Ioncioaia: Haideți să vedem cum a luat ființă Comisia. Comisia e formată din două categorii, din istorici și din memoriali.

Adrian Cioflâncă: Nu, specialiști în științe sociale, pentru că sunt mai multe categorii, politologi...

Florea Ioncioaia: Haideți să spunem, de oameni care au alte competențe strict tehnice.

Adrian Cioflâncă: A fost aceeași rețetă ca la Comisia Wiesel, pe de o parte specialiști în științe sociale, o anumită dimensiune politică, diplomatică și victime care să-și poarte memoria.

Florea Ioncioaia: Eu am avut o problemă legat de aceasta. Mi s-a părut că sunt două lucruri diferite, pe de o parte, e vorba de a le cerceta, deci de a reconstitui faptele iar pe de altă parte de a le judeca, oferind o interpretare morală. Faptul că

cele două intenții se amestecă nu e lucrul cel mai bun, pentru că niciodată demersul științific nu se bazează pe această confuzie între observator și faptul observat.

Adrian Cioflâncă: Mai ales în cazul Comisiei Wiesel, dar într-o anumită măsură și în cazul Comisiei Tismăneanu, până la urmă lucrurile au funcționat foarte bine...

Florea Ioncioaia: Nu ar fi acesta un punct care subminează autoritatea Raportului?

Adrian Cioflâncă: Pentru că demersul este unul mai mult decât științific, adică are și o dimensiune etică și o dimensiune simbolică...

Florea Ioncioaia: Nu ar fi fost mai simplu, să zicem, să se fi făcut o comisie care gira moral demersul și o echipă de experți.

Adrian Cioflâncă: Nu știu dacă ar fi fost mai simplu, dar noi am avut un text din partea victimelor cu note mai accentuate, pe care până la urmă am decis să-l includem în Raport, în urma unei discuții mai lungi și complicate, lucru care se vede uneori în text, accentele fiind uneori tari. În privința istoriografiei, totuși acesta este un postulat istoricist, care vine de la sfârșitul secolului XIX, care spune că etica este într-o parte, istoria este cealaltă parte. Totuși, după al doilea război mondial, există o atenție mai mare a istoricilor față de judecata etică și o pregătire și o asimilare cu atenție a dimensiunii etice în textul istoriografic, tocmai din cauza celui de al doilea război mondial.

Florea Ioncioaia: Da, probabil, dar este foarte riscant, până la urmă este de vorba de evenimente foarte apropiate în timp, cu un impact extraordinar, e vorba de oameni care au suferit enorm.

Andi Mihalache: Poate fi o răzbunare politică.

Florea Ioncioaia: Asta poate submina foarte mult legitimitatea morală a Comisiei. Au fost asemenea discuții în cadrul Comisiei?

Dorin Dobrințu: Nu au lipsit, chiar de la început, fiind din ce în ce mai prezente de fapt în faza redactării care de altfel s-a întins pe 2/3 din timpul alocat.

Florea Ioncioaia: De fapt cum s-au desfășurat lucrările?

Dorin Dobrințu: În aprilie anul curent (2007), președintele Băsescu a decis înființarea acestei Comisii, l-a numit pe domnul Tismăneanu în fruntea ei, iar

președintele Comisiei a invitat diverse personalități publice sau diferite personalități în domeniul științelor sociale sau ale istoriei să facă parte din Comisie. În același timp, s-a decis constituirea unei comisii de experți, întâi s-a vorbit de 10, penru ca în cele din urmă numărul lor să crească (*din sală se aud unele comentarii*). Poate e mai bine să vorbim în cunoștință de cauză, pentru că, totuși, nu sunt sute de persoane care au participat la lucrări. Au fost 20 de „comisari”, cum le spuneam în glumă în Comisie. Experții au fost inițial 10, apoi s-a ajuns la 20, plus alți 9 colaboratori. Voi aminti întâi numele membrilor Comisiei. Inițial Comisia a avut 20 de membri: Sorin Alexandrescu, Sorin Antohi, Mihnea Berindei, mitropolitul Nicolae Corneanu, Constantin Ticu Dumitrescu, Radu Filipescu, Virgil Ierunca, Sorin Ilieșiu, Gail Kligman, Monica Lovinescu, Nicolae Manolescu, Marius Oprea, H.R. Patapievici, Dragoș Petrescu, Andrei Pippidi, Romulus Rusan, Stelian Tănase, Cristian Vasile și Alexandru Zub. Pe parcurs, doi dintre membri s-au retras, iar unul a decedat. Sorin Antohi s-a retras într-un context pe care îl știe toată națiunea, în luna iunie, Virgil Ierunca a decedat după câteva luni, iar mitropolitul Nicolae Corneanu s-a retras cu câteva zile înainte de prezentarea Raportului în Parlament.

Florea Ioncioaia: S-a retras din motive simbolice sau...?

Dorin Dobrinu: Da.

Florea Ioncioaia: Doriți să puneți o întrebare?

Cineva din sală: Sunt deținut politic, fac parte din Asociația, din conducerea Asociației Foștilor Deținuți Politici din Iași, suntem întru totul de acord cu Raportul făcut. Istoricii spun că nu era nevoie de acest raport ca să se condamne comunismul. Suntem de acord că comunismul este în România ilegal și criminal, așa cum s-a spus, și cerem condamnarea celor care au făcut crime și cerem legea lustrației și cerem ca cei care au fost conducători comuniști să nu mai fie conducători și azi.

Dorin Dobrinu: Cerem și noi același lucru. Dacă între membrii Comisiei au fost persoane care puteau să dea greutate nu neapărat profesional ci și moral, experții au fost în exclusivitate profesioniști în domeniile lor, nu doar istorici, deși aceștia au fost în cea mai mare parte istorici, ci și experți din științe politice, antropologi. Am avut și un jurist, care a fost cooptat cu un scop foarte precis. Am dezbătut acolo totuși probleme spinoase, și anume cum definim regimul comunist, criminalitatea și ilegitimitatea acestuia, s-a discutat și termenul de genocid. Cu toate aceste aspecte s-a ajuns în cele din urmă la o formulă care a

însemnat, anticipez, aducerea la același numitor comun a opiniilor contrare exprimate în Comisie. Între experți, spre exemplu, nu spre exemplu, crescător, Hannelore Baier, specialistă în istoria minorității germane, Ioana Boca, care s-a ocupat de mișcările studențești din 1956, Stefano Bottoni, un istoric italian, care se ocupă de istoria Transilvaniei după al doilea război mondial, Ruxandra Cesereanu, Radu Chiriță, juristul nostru, Adrian Cioflâncă, Dorin Dobrințu, Robert Fürtos, care s-a ocupat de Gulagul românesc, Armand Goșu, cunoscut pentru expertiza asupra spațiului fost sovietic, Constantin Iordachi, Maria Mureșan, Germina Nagă, Eugen Negrici, Novák Csaba Zoltán, Olti Agoston, Cristina Petrescu, Anca Șincan, Virgiliu Țărău, Cristian Vasile și Smaranda Vultur. De asemenea au mai colaborat: Gheorghe Boldur-Lătescu, Igor Cașu, un istoric din generația noastră de la Chișinău, care și-a făcut la Iași un doctorat pe politica națională a URSS în Moldova sovietică, și ne-a dat un text foarte bun despre istoria aceluia spațiu, după 1940/1944, Lázok Klára, Shlomo Leibovici-Laiș, care s-a ocupat de minoritatea evreiască în comunism, László Márton, Nagy Mihály Zoltán, Ion Stanomir, Cătălin Augustin Stoica și Marian Zăloagă. Aceștia și cei amintiți anterior au fost oamenii care au lucrat sau au girat activitatea Comisiei.

Andi Mihalache: Am văzut că s-a acceptat din start o anumită situație ideologică față de acest subiect, chiar președintele Comisiei, domnul Tismăneanu, vorbea de istorici de stânga și de istorici de dreapta. A spus într-un interviu că am apelat și la istorici de stânga, cum este domnul [Florin] Constantiniu, dar a refuzat să vină.

Florea Ioncioaia: Asta nu înseamnă că a vorbit de o istorie de dreapta. Cel de stânga poate să fie o formulă anexă.

Dorin Dobrințu: Eu nu cred că trebuie să evităm o realitate, și anume că fiecare dintre noi are opțiuni politice.

Florea Ioncioaia: Cred că este riscant în cazul de față.

Dorin Dobrințu: E întotdeauna riscant, dar atunci avem ca alternativă ipocrizia de a spune că nu avem ideologii, că nu avem situații motivate politic etc. Eu nu cred că există aici asumări....

Florea Ioncioaia: E ușor de spus ce înseamnă istoric de stânga, mai cu seama la noi, dar e greu de spus ce înseamnă istoric de dreapta, mai cu seamă că la noi dreapta are așa o semnificație...

Dorin Dobrinu: Precizez că noi nu ne-am definit strict ideologic în interiorul Comisiei. La un moment dat a existat o acuză publică, că nu au fost incluși istorici de stânga în Comisie. Totuși, spre exemplu, dați-mi voie să spun că Gail Kligman, de care mă leagă o prietenie foarte strânsă, este sociolog de formație marxistă, în vreme ce eu mă revedic istoric de formație liberală. De fapt, la alcătuirea acestei Comisii s-a avut în vedere aderența componentelor săi la un set de valori pe care l-am putea încadra în specia liberalismului civic. S-ar cuveni să reținem că în scrierea acestui Raport au primat faptele. Nu cred că putem fi bănuți de parti-pris din acest punct de vedere. Cei mai mulți dintre noi de asta stătușem în arhive în anii anteriori și de asta am stat acolo inclusiv în această vară și în această toamnă.

Florea Ioncioala: Eu cred că domnul Tismăneanu se referea, în cazul respectiv, la o situație ideologică destul de clară, pentru că în mod normal istoricii nu sunt de stânga sau de dreapta, decât doar dacă au un proiect clar.

Dorin Dobrinu: Noi cei care ne definim ca liberali punem mai întâi o problemă, și anume a accepta sau nu dialogul deschis. Despre asta e vorba în primul rând.

Florea Ioncioala: A fi liberal nu înseamnă că ești de dreapta.

Dorin Dobrinu: Țin să observ că în contextul occidental este până la urmă o încadrare abuzivă, o formă de execuție simbolică.

Lucian Postu: Cred că trebuie menționată prima poziționare a președintelui față de acest demers precum și faptul că o persoană ca Paul Goma nu face parte din Comisie.

Florea Ioncioala: Cred că puneți o problemă importantă. E vorba de un grup apropiat de domnul Tismăneanu, de o grupare care a făcut acest extraordinar efort, sunt prietenii domnului Tismăneanu, în speță?

Dorin Dobrinu: Unii da, alții nu.

Florea Ioncioala: Alegerea a fost pe bază de afinități ideologice, afinități personale sau afinități de ordin moral?

Dorin Dobrinu: Discuțiile din Comisie mă fac să cred că nu, pentru că au existat discuții și păreri destul de aprinse. Bunăoară, eu pot să dau exemplul meu, m-am întâlnit o singură dată cu profesorul Tismăneanu anterior. Am fost invitat tocmai pentru a susține ceea ce se știa că fac. Simplu.

Florea Ioncioaia: Dar au existat temeri...

Dorin Dobrinu: Sorin Ilieșiu a fost invitat, fără a se cunoaște cu Vladimir Tismăneanu, deoarece era inițiatorul acelui apel foarte important către președintele României și asta s-a spus de nenumărate ori în public. Deci nu s-a discutat doar într-un grup foarte restrâns ce s-a afirmat în public.

Florea Ioncioaia: Cred că de exemplu domnul Marius Oprea nu este prieten cu Vladimir Tismăneanu.

Dorin Dobrinu: Cred că între ei este o relație corectă.

Florea Ioncioaia: Dar sunt unii care pot fi acuzați...

Dorin Dobrinu: Aș vrea să ofer totuși un răspuns întrebării domnului Lucian Postu. A fost un scandal în primăvară, să-i spunem chiar așa. A fost o anumită incompatibilitate din ceea ce am înțeles și eu, nu am foarte multe elemente suplimentare, între cei doi. Însă, ceea ce este cel mai important, în Raportul alcătuit de Comisie, domnului Paul Goma i se recunosc fără echivoc meritele pe care le-a avut în disidența anilor '70 și Comisia a recomandat restituirea cetățeniei tuturor acelorora cărora regimul comunist le-a confiscat-o și, evident, un caz este cel al lui Paul Goma. Adică putem discuta despre inamiciții și despre prietenii, dar până la urmă rămâne documentul. Asta este proba finală, cel puțin pentru mine personal.

Florea Ioncioaia: Să mergem mai departe și să vedem cum a funcționat Comisia. Când ați fost contactați voi ca experți?

Adrian Cioflâncă: Nu îmi aduc aminte, încă cred că la o lună sau două după ce au fost anunțați membrii ...

Florea Ioncioaia: Pentru că inițial nu se vorbea de experți ci doar de „comisari”.

Dorin Dobrinu: S-a vorbit de la început. Eu îmi aduc aminte că m-au sunat prietenii să îmi spună că la anumite posturi de televiziune Vladimir Tismăneanu avea ideea chemării experților și că pronunțase numele meu și al lui Constantin Iordache. În primul rând ne ocupasem de colectivizarea agriculturii și pentru asta ne-a chemat, să scriem despre colectivizare. Dar oficial am fost contactat abia după vreo lună și jumătate de la momentul constituirii Comisiei.

Adrian Cioflâncă: Lista de experți a fost lărgită după ce s-a făcut o structură a textului și s-a văzut care subiecte nu sunt acoperite.

Florea Ioncioaia: Ați avut niște facilități, pentru că s-a vorbit în presă la un moment dat că ați putut intra în arhivele românești, care sunt niște cetăți.

Adrian Cioflâncă: Au fost niște facilități, în principal toată povestea asta a ajutat arhivele să funcționeze corect, să funcționeze conform legii. De exemplu, eu am avut acces la arhiva UTC-ului, despre a cărei existență nu se știa până în acest moment. Nu avea un inventar dar în schimb era păstrată în condiții foarte bune din cauza arhivatorului comunist.

Dorin Dobrințu: E una din cele mai bine păstrate arhive.

Adrian Cioflâncă: E vorba de 450 de metri liniari de arhivă.

Florea Ioncioaia: Ați folosit-o fără inventar?

Adrian Cioflâncă: Am primit-o pe ani, iar după anii '80 am primit-o la metru liniar pentru că nu era ordonată. Și nu a fost o limitare de dosare cum e în mod obișnuit la sală și au fost facilități în legătură cu xeroxul.

Florea Ioncioaia: Să spunem că dacă ai fi făcut o cercetare, ca un cercetător normal, în regimul în care funcționează arhivele în România ai fi reușit?

Adrian Cioflâncă: Evident nu, pentru că e vorba de practica informală din arhivele românești sau de regulamentele de ordine interioară ale instituțiilor. Acesta este un subiect foarte important, legile din România sunt foarte liberale, cum erau și înainte de 89 și cum sunt și acum, dar prin regulamentul de funcționare internă se produc diferite restricții în privința copierii, accesului, utilizării.

Dorin Dobrințu: Legile organice sunt încălcate de regulamente...

Florea Ioncioaia: Mai cu seamă în Ministerul de Interne...

Adrian Cioflâncă: Regulamentele sunt mai importante decât legile.

Dorin Dobrințu: Aș vrea să fac o corecție necesară. În vară, câțiva istorici, pe care îi putem ușor recunoaște prin discurs, au informat două-trei cotidiane centrale...

Florea Ioncioaia: A fost un mic scandal.

Dorin Dobrințu: E adevărat că am avut un acces teoretic nelimitat.

Florea Ioncioaia: E vorba de un privilegiu dacă raportăm la ...

Dorin Dobrinu: E bine să discutăm acum. Am un amendament. A fost vorba de o Comisie și de regulă comisiile guvernamentale funcționează având anumite facilități. Însă am văzut foarte multe dosare, din fonduri care nu erau și nu sunt date nici acum la studiu la sala în care au acces cetățenii care se ocupă de studierea istoriei, iar pe acele foi de folosire situate la începutul dosarelor am găsit, în special, numele câtorva profesori de la Facultatea de Istorie a Universității din București, a unor cercetători de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” etc. care au văzut acele dosare chiar în anii 1995-1996, deci înainte chiar de darea în cercetare a Arhivei CC al PCR. Iar Dobrinu, Cioflâncă și alți membri și experți ai Comisiei Prezidențiale au văzut acele dosare abia în... 2006. Deci, unde vorbim de un privilegiu?

Din sală: Nu puteți să dați aceste nume pentru ca opinia publică să afle cine sunt acești privilegiați.

Dorin Dobrinu: Desigur, eu pot să dau. Spre exemplu, Ioan Scurtu, fostul director general al Arhivelor Naționale în prima parte a anilor '90, Mihai Retegan, Adrian Pop etc. V-am spus câteva nume de istorici, cunoscuți pentru accesul privilegiat la arhivele comunismului, dar mai sunt și alții.

Andi Mihalache: Aș adăuga Ioan Opriș. Cândva prin anii 1998-1999, încercam să fac cercetări în arhiva SRI-ului care nu devenise încă CNSAS, undeva în Bulevardul Timișoara, din București. Mă interesau istoricii în perioada '48-'65. De câte ori întrebam mi se răspundea: nu avem așa ceva. Puteți vedea acum volumele *Istoricii și Securitatea* care conțin acele documente ce mie mi-ar fi trebuit atunci. Pentru domnul Ioan Opriș s-au găsit acele documente, pentru un cercetător de 24 de ani nu s-au găsit.

Adrian Cioflâncă: Aș vrea să mai spun unul din mecanismele arhivelor. O modalitate de a se împiedica accesul nu este neapărat să se sustragă pagini, cum s-a întâmplat mai ales în cazul SRI-ului, ci să se ascundă fonduri întregi. Cât am stat noi acolo tot au apărut fonduri despre care nu se știa că există.

Dorin Dobrinu: Vă dau un exemplu. Despre existența fondului CC al PCR, Secția Cadre, noi am aflat abia la sfârșitul lunii august a.c., deși lucram în Arhivele Naționale Istorice Centrale de două luni și jumătate.

Florea Ioncicioaia: Cum ați aflat, adică știți că există și ați cerut inventare? Pot să vă întreb de unde știți?

Adrian Cioflâncă: Dintr-o adresă a ministrului de Interne către Comisie, care în faza inițială pomenise acele fonduri și noi am făcut, folosind documentul acela, presiune la directorul Arhivelor.

Dorin Dobrințu: Despre colecția Gheorghe Gheorghiu Dej eu am aflat abia la sfârșitul lunii septembrie. Am spus custodelui de sală, în timp ce cercetam dosarul de cadre al lui Dej, care avea doar o pagină, că aș vrea să vad un dosar adevărat de cadre al fostului secretar al PCR. Atunci o arhivistă sau arhivară, venită de la un depozit din București, care nu stătea în mod obișnuit acolo, și care poate tocmai din acest motiv s-a dovedit cât se poate de amabilă, mi-a spus că există o colecție foarte mare Gheorghe Gheorghiu-Dej, însumând mai mulți metri liniari. Am zis că vreau să văd aceste documente. Ei bine, treptat mi-au fost aduse.

Din sală. Nu credeți că ar fi necesar să fie pedepsiți toți cei care au încălcat acele prevederi legale?

Florea Ioncioaia: De fapt nu s-a încălcat nici o reglementare.

Adrian Cioflâncă: În legea arhivelor există o dispensă care spune că orice altă mișcare în interiorul arhivei se poate face cu îngăduință de la directorului Arhivelor. Deci pentru orice abuz se invocă autoritatea directorului.

Dorin Dobrințu: De asta avem în recomandări un subcapitol dedicat cercetării și accesului la Arhive. Noi am avut un privilegiu. Eu cred că problema mare nu este dacă x, y, z au avut acces la anumite documente și vor scoate câteva cărți de istorie. Important este să nu mai fie restricții la documente, ci toți cei interesați să aibă acces în mod egal la ele.

Florea Ioncioaia: Mai aveam o problemă legată de legea arhivelor.

Adrian Cioflâncă: Legea arhivelor spune că există un termen de 30 de ani, dar limita poate fi ignorată cu aprobare administrativă. Deci e în lege această prevedere.

Florea Ioncioaia: Cercetătorii nu știu de obicei; ca și cercetător cum poți face apel la acest sistem?

Adrian Cioflâncă: Există o cale administrativă, legală.

Dorin Dobrințu: De altfel, la începutul acestui an au existat mai multe inițiative particulare, discuții nenumărate și schimburi de idei, de mesaje pe marginea accesului restrictiv la Arhive. Aceasta este o problemă generală a istoricilor și au

existat conferințe, dezbateri publice în care s-a pus cu stringență problema Arhivelor.

Adrian Cioflâncă: A apărut un nou proiect de lege al arhivelor, promovat de Ministerul Culturii, care iarăși, în termeni generali e foarte bun dar nu anticipează modalități informale prin care legea să fie funcțională.

Florea Ioncioaia: Acolo e vorba de o structură instituțională legată de Ministerul de Interne, nu mai insistăm. Eu revin la problema celor 30 de ani. Îmi imaginez că având acest precedent, adică faptul că voi ați putut intra în arhive, pentru cercetători va fi mai ușor să spună acum: acestea sunt arhive istorice, pentru că de fapt aceasta este toată problema.

Adrian Cioflâncă: A fost și fraza președintelui în Parlament care a spus că întreaga arhivă a regimului comunist va fi pusă la dispoziția cercetătorilor.

Dorin Dobrințu: Dați-mi voie să vă spun că am discutat cu Adrian Cioflâncă, dar și cu numeroși colegi, că dacă prin acest precedent se pot face arhivele mai accesibile cu atât mai bine.

Adrian Cioflâncă: Măcar pentru atât și a meritat înființarea Comisiei.

Dorin Dobrințu: Am lucrat uneori în condiții foarte proaste. La Arhivele Naționale sunt dosare cel puțin curate. Dar am lucrat la dosare din arhiva Secretariatului de Stat pentru Culte, iar arhivarul de acolo a fost extrem de amabil, dar condițiile erau de nedescris, cu foi care aproape se dezintegrau, pline de mușgai, pentru că erau într-un subsol care fusese inundat anterior. Arhivele comunismului românesc ne vor permite, probabil, în câțiva ani să umplem multe din golurile existente în istoriografia noastră. Și cred că detaliile ne vor permite să schimbăm, inclusiv, foarte mult lucrurile generale.

Adrian Cioflâncă: Acesta e un subiect foarte important și cred că ar trebui să revenim asupra lui. Aș vrea să mai zic un lucru, ca să fim corecți. Există foarte multă disponibilitate la Arhivele Naționale Istorice Centrale din partea lucrătorilor de acolo, care sunt cuprinși de o anumită secretomanie, dar până la urmă sunt și lucruri care îi depășesc. Odată, voința arbitrară a directorului, condițiile proaste în care lucrează. Mă rog, salariile sunt ceva mai mari decât în cercetare dar nicidecum bune. Mai sunt depozitele care nu au încălzire, nu au lumină, nu sunt puse în ordine, nu au nici măcar un telefon cu care să comunici, să spui ce dorești.

Florea Ioncioaia: Da, ei nu acolo nici măcar un xerox.

Adrian Cioflâncă: Un domeniu clar subfinanțat. Dacă, să spunem, salariile sunt cât de cât acceptabile, finanțarea dată explicit pentru gestionarea Arhivelor este precară.

Florea Ioncioaia: În orice caz, Ministerul a dat 5 milioane de dolari clubului de fotbal Dinamo.

Cineva din sală: Ați pomenit mai înainte că deschiderea Arhivelor ar putea schimba unele chestiuni mai puțin cunoscute. Care ar fi, din punctul dv. de vedere, acele chestiuni care ar putea deveni mai consistente?

Dorin Dobrințu: Gândiți-vă că ne lipsesc monografiile importante și nu mă gândesc la acele monografii care știu că o să apară anul viitor, la care eu sau colegii mei am scris ani de-a rândul și nu am apucat să le publicăm. Mă refer la faptul că, în afară de biografia lui Ceaușescu și de cea a lui Pătrășcanu, nu avem biografii pentru principalii lideri comuniști. Nu avem biografia lui Dej, nu avem o istorie a UTC-ului.

Cineva din sală: Întrebare mea era alta, se referea la chestiunile de fond, la implicarea Moscovei în planul intern, care ar fi aceste elemente, evident dacă sunt?

Adrian Cioflâncă: Evident că sunt, dar ce a spus Dorin Dobrințu este important. Nouă ne lipsesc o mulțime de detalii în toată povestea asta. Avem un anumit discurs despre comuniști, inclusiv Raportul nostru, dar va urma o anumită perioadă în care se va ști explicit în fiecare segment temporal care au fost responsabilitățile, care au fost mecanismele, încrângăturile prin care s-a ajuns la anumite decizii. Pentru că pentru fiecare moment din istoria noastră avem anumite explicații care sunt create de ceea ce a produs conceptual să spunem Occidentul și sovietologia sau studiile asupra totalitarismului. Toată povestea asta poate fi o răsturnare fundamentală, conceptuală și va crea foarte multe detalii nu numai din istoria empirică ci și de natură conceptuală. Și vreau să spun unul dintre ele. Dacă după al doilea război mondial, prin Nürnberg, s-a făcut o separație clară între instituții criminale și instituții benigne, care nu au fost implicate în crime, de gen SS și Wehrmacht, a fost aceeași tendință întrucâtva și la noi, între Securitatea care era instituția rea și partidul care era instituția neimplicată. Documente pe care le-am văzut pentru anii '50 și '60 probează și implicarea activiștilor de partid în acțiunile represive, că ei participă la bătăi, la arestări. În mod clar, separația pe care o avem, un fel de mit după 1989, nu va

mai rezista pentru că este implicare extinsă, în faza de mobilizare extremă a regimului.

Florea Ioncioaia: Cred că vor fi documente referitoare la implicarea armatei.

Dorin Dobrințu: Armata bunăoară a participat inclusiv cu destule regimente la represarea partizanilor din munți. A participat masiv la colectivizare, există liste nenumărate cu ofițeri superiori sau inferiori, de la Academia militară până la unitățile din teritoriu, care erau trimiși să-i convingă pe țăranii de binefacerile colectivului. Aș reveni la situația arhivelor, am menționat câteva care și-au arătat disponibilitatea...

Florea Ioncioaia: Numai puțin, aș vrea să ofer și un alt răspuns domnului Lăzescu. Vom primi acele răspunsuri în funcție de întrebările pe care le vom pune. Cu siguranță că după acest Raport întrebările pe care le vom pune comunismului, cel puțin așa cred eu, se vor schimba. Adică chestionarul va fi altul, cred că acest Raport istoricizează acest secol, în sensul că îl obiectivează în raport cu noi. Deja putem spune alte lucruri, deja se pot pune alte întrebări, deci nu se știe acum, nimeni nu știe ce anume va fi.

Alexandru Lăzescu: Înțeleg că aici sunt două tipuri de consecințe, cel puțin din punct de vedere istoriografic și e limpede că nu poți face o istorie cât de cât consistentă a perioadei, din '47 să zicem încolo, până în '89, dacă nu ai acces la aceste arhive. Aceasta, din punct de vedere științific, e limpede. Ce-i mai puțin limpede sunt potențialele efecte politice, pentru că ceea ce s-a întâmplat în Parlament redă acest aspect. Acum, încercând să înțelegem, nici mie nu mi-e clar cât a fost emoție la [Corneliu] Vadim [Tudor], cât a fost calcul. Părerea mea este că, în cea mai mare parte, acolo a fost un fel de erupție de hormoni la un moment dat. Nu cred că a făcut dovadă națională. Timpul de organizare a fost așa, nu am spus că a fost spontan, ceea ce a determinat îndârjirea cu care el a acționat acolo, felul în care el a fost iritat personal, emoțional de domnul...

Florea Ioncioaia: Dar poate că el nici nu se aștepta.

Alexandru Lăzescu: Sau a făcut un calcul că în felul acesta își obține un suport din partea unei zone nostalgice din populație.

Cineva din sală: Adică nu se știe dacă Vadim va...

Adrian Cioflâncă: Era riscant politic. În declarațiile dumisale, punctul de vedere era scoaterea afară a turbulenților, dar acest lucru era riscant din punct de vedere politic.

Cineva din sală: E unul din acele personaje din comunism, care au adus elogii, copiate din ce-i mai rău, de societatea noastră

Florea Ioncioaia: Da, vom reveni, subiectul e chiar foarte interesant.

Adrian Cioflâncă: Tocmai povestea asta arată o continuitate destul de cuprinzătoare.

Florea Ioncioaia: Ce voiți să spuneți cu arhivele?

Dorin Dobrinu: Am menționat aici doar arhivele care și-au arătat disponibilitatea față de noi. Dar au fost câteva arhive care au fost nedeblorate pentru noi sau semi-blocate. De exemplu, Arhiva Ministerului de Interne, mă refer nu la aceea de la ANIC, ci la Arhiva Aparatului Central, care a fost inaccesibilă, la Arhiva Ministerului Sănătății ...

Cineva din sală: Am o întrebare, dumneavoastră studiați istoria contemporană?

Dorin Dobrinu: Da.

Cineva din sală: Istoria contemporană se face numai pe bază de documente?

Dorin Dobrinu: Nu

Cineva din sală: Sunt și martori?

Dorin Dobrinu: Da.

Cineva din sală: Martorii aceștia nu trebuie chestionați? Ce martori sunt? Aș vrea să discutăm acum concret . Ce s-a întâmplat atunci, ceva nu e în regulă. În Iași cine a fost comunist și cine nu a fost, ceea ce a făcut, când și în ce perioadă. Toți am fost până la urmă, ne întâlneam la ședințe de partid dar pentru ce făceam treaba aceea? Pentru niște lucruri care erau date la comandă...

Dorin Dobrinu: Dacă îmi permiteți, aș vrea să-mi continui ideea. Deci, între arhivele care au fost inaccesibile sau cvasinaccesibile sunt cele ale Ministerului Sănătății, ale Institutului Național de Statistică, ale Ministerului Învățământului, Serviciului de Informații Externe (SIE), care s-a arătat extrem de reticent la solicitările noastre. Însă aș vrea spun că istoricii nu lucrează numai cu...

Florea Ioncioaia: S-a vazut vreun fond de la SIE?

Dorin Dobrinu: La SIE da, dar nu s-a putut fotocopiază absolut nimic. Pe acolo au trecut câțiva dintre colegii noștri, dar nu au putut decât să facă fișe de mână sau nici atât. Dar vreau să vă dau un răspuns. În general, istoricii

contemporanești nu lucrează doar pe bază de documente de arhive pentru că ei au marele avantaj al apelării la martori. Eu însumi am lucrat în câteva proiecte mari, nu doar aici, și am făcut interviuri cu martori diverși, de la țărani colectivizați și până la cei care au făcut colectivul, de la partizani care au fost hăituiți și măcelăriți în munți până la securiștii care i-au măcelărit. Contemporaneștii utilizează după aceea memorialistică, presa timpului, interviuri făcute la vremea respectivă care zac astăzi în arhivele televiziunilor, în arhivele radiourilor sau în altă parte, arhive private. Dau un exemplu ca să ne înțelegem mai bine: pentru un eveniment important pot să am ca surse arhive, mărturii diverse sau scrisori personale. E esențial să avem acces la documente. În raport nu am nominalizat 3,8 milioane de membri de partid, cât avea Partidul Comunist în 1989, ci am individualizat oamenii care au avut un rol în sistem și a căror prezentare era importantă pentru a arăta cum a funcționat sistemul. Ideile nu funcționează în vid, ele sunt gândite, implementate de oameni.

Florea Ioncioaia: Eu cred că problema membrilor de partid, până la urmă luăm și probe ale unor oameni care au fost informatori în anumite situații, cred că trebuie judecată un pic diferit. Membrii de partid sunt niște victime. După părerea mea ei căutau să se acomodeze într-un sistem, vorbesc de oamenii obișnuiți, oameni care aveau niște competențe tehnice probate la momentul respectiv. Ei au intrat într-un sistem, într-un partid pentru a se acomoda, a se valoriza. Asta nu mi se pare o sursă de culpabilitate pentru un fost membru de partid.

Adrian Cioflâncă: Din cauza distincției leniniste între avangardă și masa partidului, atenția și încrederea partidului erau în primul rând alocate părții active a partidului. Deci, discuția poate să pornească din acest punct și discutăm numai despre activiști, iar în cazul acesta vizăm să mergem pe judecăți individuale.

Cineva din sală: Eu când am intrat în facultate era o regulă ca să intre la facultatea de litere și drept numai cei cu un dosar personal bun. Deci toți istoricii aștia de azi ar trebui să... (neinteligibil). Nu cumva au fost?

Adrian Cioflâncă: Raportul vorbește de condiționările de natură politică pentru ascensiunea profesională, exclusiv pentru accesul în școală sau la facultate. În cazul UTC-ului, am statistici pentru anii 80, absorbția elevilor de clasa a 12-a în UTC era de 99%, era în mod evident un mecanism automat și obligatoriu.

Dorin Dobrinu: Încă o precizare. Noi am pus în raport o formulare destul de importantă. Nu e o problemă cu cei aproape 4 milioane de membri de partid ci doar cu cei care au fost activiști, asta a spus și președintele României, dacă vă aduceți aminte. Personal, cred că nu putem culpabiliza o masă de oameni, însă intervine o problemă care nu s-a pus încă în România, problema etică. Eu cred că fiecare membru de partid, fără a plana asupra lui un pericol penal, are o datorie morală față de propria lui conștiință.

Adrian Cioflâncă: Deci, despre datoria metafizică, a noastră ca individ, ca persoană etică care trebuie să judece fără să fie într-o consecință de natură juridică sau profesională, să judece în mod privat.

Dorin Dobrinu: Aș vrea să spun aceasta, cu atât mai mult cu cât se pretinde că societatea românească are fundamente iudeo-creștine și credem în posibilitatea întoarcerii, în dreptul celei de-a doua șanse. Așadar, există principiul abilitării și cred că nu se pune problema culpabilizării politice în masă.

Alexandru Lăzescu: Aici este o precizare interesantă de făcut și sunt de acord, există o anumită rezervă. Problema e că, și eu mă uit la discursul public, mai ales la discursul unor politicieni, acolo are loc, deci ce vreau eu să spun ca să vin cu concluzia este că sunt foarte puțini cei care nu au intrat în partid pentru că au un grad de natură morală. Foarte mulți care acum fac paradă că ei nu au fost membri de partid nu au apucat să intre, e limpede. A fost o listă continuă de personaje cel puțin dubioase care acum vin și spun că: dom'le eu nu am fost membru de partid, când de fapt vin din nou la tine, și asta a fost o problemă în societatea românească care înainte impunea o reticență reală... această sofistică poate duce în derizoriu...

Adrian Cioflâncă: Ceaușescu spune în 1989 că toți cetățenii României făceau parte dintr-o organizație comunistă. De asta vorbim de un sistem totalitar. Era un sistem de absorbție în diferite organizații patronate de către regim. Dacă nu erai membru în Partidul Comunist erai membru în sindicate, dar avea fiecare metode de socializare a ideologiei.

Florea Ioncioala: În Frontul Democrației și Unității Socialiste?

Adrian Cioflâncă: Nu, din Frontul Democrației făcea parte și partidul.

Dorin Dobrinu: Din Front făceau parte inclusiv cultele.

Cineva din sală: În partid intrai în mod automat, făceai cerere de intrare. Era o structură de genul democrația, unde nu te întreba nimeni de nimic ... aproape nici la OTC.....

Cineva din sală: Vreți să ne povestiți ceva despre culte, legionari, comuniști, despre Preafericitul.

Dorin Dobrințu: Avem o înțelegere între membrii Comisiei ...

Adrian Cioflâncă: Noi am văzut foarte multe dosare, printre care și dosarul de cadre al lui Teoctist, deci nu are rost să vorbim acum numai despre o persoană.

Dorin Dobrințu: La fosta Arhivă a CC al PCR, Secția Cadre, dintre foștii șefi ai cultelor am găsit două persoane care aveau dosar de cadre. Nu trebuie înțeles de aici neapărat că erau membri de partid, dar erau asimilați nomenclaturii, era vorba de Teoctist Arăpașu și de Moses Rosen. Am mai căutat și alți lideri de culte, dar nu am mai găsit nimic. Aceste persoane aveau privilegii majore asemeni nomenclaturii de vârf, patriarhul venea imediat după membrii Comitetului politic executiv, avea mașină și loc rezervat la spitalul Elias. Erau alături de câteva zeci de persoane din Biroul Politic al CC.

Cineva din sală: De acum înainte, după ce v-ați eliberat de Comisie, veți avea același tratament când ajungeți în arhive?

Dorin Dobrințu: Nu, nici nu ar fi corect, dar ne dorim un tratament egal și sperăm ca arhivele să se deschidă pentru toți cei interesați. Activitatea științifică a Comisiei nu s-a încheiat acum pentru că acest Raport pe care îl puteți consulta pe site-ul Președenției sau de pe site-urile multor ziare trebuie să ajungă o carte vândută în librărie, deci trebuie stilizat, finisat. În același timp, există și intenția președintelui de a susține realizarea unei Enciclopedii a comunismului românesc. Raportul va fi dublat de un volum de anexe, în care vor fi incluse documente reprezentative despre regimul comunist din România. Bunăoară, multă lume se gândește că Ceaușescu avea realmente o gândire care era deseori localizată în sfera criminalității. Spre exemplu, pe 30 martie 1977, la trei săptămâni după devastatorul cutremur care a distrus o parte a Bucureștiului, Ceaușescu prezidează o discuție în Biroul Politic Executiv și își începe discursul într-un mod șocant pentru noi, astăzi. Deci Bucureștiul este în ruine, sute, de oameni sunt îngropați sub dărâmături, sute de familii sunt îndoliate și Ceaușescu rostește prima frază: „Dacă dărâmăm tot Bucureștiul va fi frumos”. Acesta a fost începutul acțiunii de „sistemizare” a Bucureștiului, de schimbare chiar a

geografiei acestui oraș. Acea stenogramă a fost publicată în ultimul număr din revista 22.

Cineva din sală: Un sociolog, fost activist, are un portret despre Ceaușescu, foarte interesant. Mai sunt astfel de descrieri?

Adrian Cioflâncă: Siguranța are cât de cât.

Dorin Dobrințu: Pentru perioada interbelică se pot cerceta peste 20.000 de dosare personale, unele sunt în mai multe volume, pentru fiecare activist al Partidului Comunist urmărit de Siguranța Statului. După '45 sau '48, comuniștii au făcut fiecărui activist câte un dosar pe baza dosarelor de la Siguranță. E un material istoric de primă mână. În acest moment nu avem, pentru comunismul interbelic, decât cartea lui Stelian Tănase, *Clienți lu' Tanti Varvara*, apărută anul trecut. Dar pot fi făcute sute și sute de lucrări, fără nici o îndoială, de la biografii individuale până la imaginile colective ale scriitorilor, ale pictorilor, ale celor care au fost înregimentați în partid sau l-au susținut. Este o istorie fascinantă de care noi am fost privați pentru că, știm foarte bine, în anii comunismului partidul a tot „amânat” scrierea propriei istorii.

Florea Ioncioaia: Au apărut studiile de la Institutul de Istorie a Partidului.

Cineva din sală: (neinteligibil)

Adrian Cioflâncă: Ei [Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România] au un rol mai apropiat de Centrul (Simon Wiesenthal???), pe care le-am pomenit. Rolul de a produce cunoaștere dar care să se transforme într-un probatoriu. Vom vedea în ce măsură va funcționa.

Florea Ioncioaia: E tot modelul comunist aici.

Adrian Cioflâncă: Nu, Comisia Wiesenthal produce activism și e o acțiune de...

Dorin Dobrințu: Compararea între centrul Wiesenthal și Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului nu e greu de făcut. Până de curând statul român nu s-a implicat în acest tip de investigare a trecutului, în activitatea de depistare și chemare în fața justiției a vinovaților de abuzuri sau crime, pe când dincolo, chiar dacă informal, există un sprijin din partea statului Israel. Însă cred că discuția e mult mai complicată.

Florea Ioncioaia: Și nu numai pentru Israel.

Adrian Cioflâncă: De exemplu, Fundația este văzută ca o rivală a Muzeului Holocaustului din Washington, e o competiție în SUA între cele două instituții, și o

rezistență a statului, măcar din punct de vedere oficial, la ceea ce face... (neinteligibil). Fundația are la rândul ei un Muzeu al Holocaustului în Los Angeles și produce activism împotriva antisemitismului.

Cineva din sală: Acest lucru cred că scoate în evidență un lucru foarte important, în istoria comunismului românesc, foarte bine pus în evidență în acea emisiune care a precedat raportul, ce s-a difuzat la TVR1 și la care au participat Alina Mugiu, Vladimir Tismăneanu și alții. S-a văzut acolo faptul că Ștefan Andrei, care era minoritar, a reușit să răstoarne în mare parte raportul de forțe în favoarea lui și a apărătorilor comunismului. Cu activități foarte, cum să zic, bine interpretabile de-a lungul anilor, după 1989, nu au reușit să pună punctul pe „i” și a trebuit ca Doina Jela din public să spună aceste cuvinte despre regimul comunist, că este criminal și ilegal. Cum am spus, Alina Mugiu și Tismăneanu nu au reușit să le țină piept și să pună lucrurile în ordinea lor normală. Într-o perioadă scurtă de timp mi se pare că există posibilitatea ca datele necesare să ajungă în formă digerată, populară, pentru că altfel lucrurile vor rămâne la faza de virtute academică, de societate civilă.

Dorin Dobrințu: Vă dau dreptate la modul general. Dacă e să discut punctual acea emisiune, pe care am văzut-o, cred că acolo a fost o greșală încă de la început, pentru că am avut un moderator sub așteptări, care nu a fost pregătit. Au fost de față câțiva deținuți politici care i-au reproșat asta, i-au spus: „Se vede cum ai pregătit emisiunea!”

Florea Ioncioaia: Haideți să nu vorbim despre moderator.

Dorin Dobrințu: De ce nu? Cel mai bun exemplu că moderatorul contează l-am avut în Parlamentul României, în data de 18 decembrie, la prezentarea Raportului Comisiei Prezidențiale, un moderator cât se poate de partinic. Nu a fost cazul emisiunii de pe TVR 1. Acolo a fost pur și simplu vorba de incompetență.

Din sală: Și mulți cercetători au fost de multe ori într-o lipsă de reacție stupefiantă. La unii de la care nu mă așteptam. De exemplu: Neagu Djuvara, care a stat deoparte spunând că nu a fost în țară și nu poate să spună multe vizavi de comunism.

Dorin Dobrințu: Cred că în cazul de față, gestul lui Neagu Djuvara, pentru care în paranteză fie spus am o simpatie deosebită din multe puncte de vedere, atât pentru unele aspecte ale vieții, cât și pentru o parte din opera lui, a fost mai

degrabă simptomatic pentru tipul de veleitar român care, datorită faptului că are o diplomă de istoric, crede că poate face istorie publică oricând și oricum.

Adrian Cioflâncă: În privința traducerii Raportului pentru populație, consecințele pe care președintele și le-a asumat vizează și acest lucru, adică grupul care lucrează la o *Enciclopedie* urmează să producă și un *Manual*. Există o discuție, vă spun de pe acum, s-ar putea putea să existe și un manual de totalitarisme comparate care să acorde un mare spațiu partidului comunist. În al doilea rând, proiectul memorial legat de toată povestea vizează același lucru, pentru că un muzeu nu e făcut pentru specialiști, e făcut pentru public. Și în Europa Centrală există deja muzee ale comunismului foarte bine făcute. Mă refer la Casa Terorii din Budapesta, este un muzeu privat al comunismului la Praga, unul la Leipzig, dar și în Rusia, la Varșovia a fost... În schimb la Budapesta, în afară de faptul că sunt muzee separate, și în muzeele naționale istoria continuă și după 1945, lucru care nu se întâmplă la noi. Vedeți inclusiv la Palatul Culturii ... În orașul progromului din 1941, în care a existat și comunism, nu e pomenit nici unul, nici altul. Lucrurile astea vor fi făcute pentru public...

Florea Ioncioaia: Asta este o mare problemă. Ce facem cu acest Raport din acest punct de vedere: cum îl transformăm în memorie colectivă ?

Cineva din sală: Au fost scoase foarte puține exemplare din Raport.

Dorin Dobrinu: E un protocol. Au fost scoase doar 50 de exemplare pe hârtie, cu circuit absolut închis. Dar un asemenea proiect poate fi subvenționat, întrucât e vorba de un proiect foarte clar definit și de interes public.

Cineva din sală: Eu cred că nu Raportul va schimba percepția generală din societate... Vor fi capabili gazetarii, analiștii, cum vreți să le spuneți, care induc în medii de masă câteva elemente... pentru că aici detaliile contează foarte mult. Un extras dintr-o stenogramă are un impact extraordinar pentru public. Eu mă uitam la Vadim ... a intrat în Parlament și a spus că Ceaușescu a fost un om mare. El pe de o parte îl definește ca erou, în același timp e clar că este un admirator și are momente din astea schizofrenice, trecând dintr-o parte în alta. Dar el face o mitologie... Ideea că Ceaușescu a făcut blocurile funcționează și acum. Mă uitam la băieții ăștia, i-am văzut la un moment dat într-o emisiune.... Și în Occident s-au făcut blocuri și de mai bună calitate.

(.....)

Florea Ioncioaia: În Parlament, în mod evident a fost o disfuncționalitate. Dacă aveți întrebări de pus asupra unor aspecte foarte precise... Dacă aveți de făcut comentarii.....

Cineva din sală: Profesorul Alexandru Zub trebuia să vină și el. De ce n-a venit ?

Florea Ioncioaia: Profesul Alexandru Zub nu știu cum a apărut în ziar, mi-a spus că nu poate veni dintr-un motiv simplu: are nevoie de timp. Aici sunt 600 de pagini și ar prefera să facem dezbaterea mai târziu în ianuarie.

Cineva din sală: Discuția este mai mult o avanpremieră. Noi trebuie să mai avem o discuție în ianuarie. Știam că vor fi probleme. Ele au fost mai mult sau mai puțin așa cum se așteptau unii sau alții. Un scurt comentariu: Cred că ce s-a întâmplat în sală (Parlament) e un lucru, ce s-a întâmplat prin balcoane e altceva. În sală era complicat să dai afară pe parlamentari. Dar ce s-a întâmplat în balcoane, eu cred că e altceva și acolo e clar că a fost o complicitate. Vadim a și spus-o la un moment dat. Nu știu dacă ați văzut. A fost la o emisiune la care a spus că el cu Nicolae Văcăroiu a reușit să compromită acest Raport. E clar că a fost o înțelegere, cel puțin din punctul acesta de vedere, astfel încât practic s-a intrat pentru că acolo se putea interveni. În mod normal, nu trebuiau să ajungă oamenii ăia acolo.

Florea Ioncioaia: Dacă aveți alte întrebări și comentarii ?

Cineva din sală: În ce măsură condamnarea comunismului poate fi făcută ? Dacă e confundată România cu condamnarea intereselor rusești ? Există această posibilitate ?

Dorin Dobrinu: Rusești sau sovietice ?

Cineva din sală: Rusești.

Dorin Dobrinu: Evident că există o sensibilitate mare, vizibilă, din partea autorităților rusești la tot ce înseamnă trecutul sovietic. Pentru că acolo nu există o despărțire de trecut decât într-un mod cu totul și cu totul formal, și doar ceea ce s-a făcut sub Elțân. S-a produs scoaterea în afara legii a partidului comunist. Atât. Dar în rest... Elțân a cerut scuze pentru victimele KGB.

Florea Ioncioaia: Dar niciodată nu a cerut scuze pentru popoare, pentru teritoriile pe care le-a ocupat.

Adrian Cioflâncă: Legea din 1991 de reabilitare a victimelor....

Întrebare din sală: neinteligibil

Dorin Dobrinu: Întrebarea dumneavoastră este însă bună, pentru că au existat în spațiul public la sfârșitul săptămânii trecute, când presiunea era foarte mare în presă, afirmații cu totul nefondate. De exemplu despre partizanii anticomuniști s-a spus că există doar două rânduri, în realitate fiind un capitol întreg. Despre colectivizare nu se vorbește nimic, în fapt este un capitol foarte mare; că nu se spune nimic despre rolul Uniunii Sovietice și există un capitol despre consilierii sovietici. Știm foarte clar că a existat un regim comunist impus de către o putere străină, însă asta nu trebuie să ne facă să uităm că Partidul Comunist a existat în România predominant cu etnici români. Gheorghiu-Dej a fost etnic român, Ceaușescu etnic român, cei mai mulți din Securitate au fost etnici români. Este adevărat că la început au existat lideri și de alte etnii, dar nu au fost loiali propriei lor etnii, ci au fost, știm astăzi documentar foarte bine, loiali ideologiei comuniste, dar și agenți sovietici. Asta trebuie spus, apropo de toate discuțiile etniciste, în mod deosebit antisemite care există.

Cineva din sală: O întrebare punctuală. Includerea tatălui lui Tismăneanu a fost o inițiativă personală a lui Vladimir Tismăneanu ?

Florea Ioncioaia: Evident.

Dorin Dobrinu: Totuși tatăl lui, e în afara oricărui dubiu, a fost un fanatic stalinist. Asta o spune fiul. A luptat în Spania, și-a pierdut un braț acolo. A fost în nomenclatură, dar totuși la un nivel inferior. Paul Cornea a fost un propagandist comunist mult mai important decât Leonte Tisminețki (Tismăneanu). Leonte Răutu a fost până la urmă groparul culturii române. Cred că nu avem de ce să discutăm și de copiii activiștilor comuniști. E adevărat că există o problemă din partea copiilor acestora. S-au manifestat reticente și interese ale acestor copii, astăzi adulți, ca părinții lor să nu fie incluși în Raport ca activiști, ca proletcultiști, cultumici ori torționari.

Cineva din sală: El au făcut-o tocmai ca să nu poată fi acuzat de către cei care l-au atacat acum că și-a pus tatăl. Îl atacau că nu și l-a pus.

Dorin Dobrinu: Nu mă fac apărătorul lui Vladimir Tismăneanu, dar, dacă vom citi cu atenție ceea ce a scris, delimitarea aceasta e mult mai veche, deci nu e o dovadă de oportunism. E o măsură preventivă. Însă, mie mi s-a părut problematic că președintele Camerei Deputaților nu s-a dus să modereze alături de un binecunoscut activist comunist, Nicolae Văcăroiu, președintele Senatului, lăsându-l practic să facă jocurile.

Florea Ioncioaia: Probabil scandalul din Parlament i se datorează lui mai mult decât lui Nicolae Văcăroiu, pentru că, se pare, Camera Deputaților era gazda. Acolo lucrurile puteau fi planificate, erau invitații și persoanele respective nu aveau de ce să fie invitate acolo. Nu era absolut nici un motiv. Eram dator cu o explicație legată de scandalul mediatic. Domnul Dorin Dobrințu nu poate spune că scandalul nu s-ar fi produs dacă n-ar fi existat o scurgere de informații în presă. Raportul era teoretic secret până în 18 decembrie.

Dorin Dobrințu: Exact. În primul rând a existat un articol în ziarul *Adevărul*. Dar cel mai grav e ce s-a petrecut în ziarul *Ziua*. A ajuns la cineva de la ziar, cred că la domnul Victor Roncea, o versiune prefinală a ultimului capitol din Raport care se referea la revoluția din 1989. Erau acolo concluziile și biografiile „ticăloșilor”, cum le spunem foștilor activiști comuniști importanți. Dar era o versiune prefinală, pentru că orice text științific are diferite variante de lucru. Pe baza acestui segment de text s-au făcut toate acele acuzații amintite mai sus, la care se adaugă altele: că nu există nimic despre gulag, ori despre gulag există zeci de pagini, avem câteva cazuri de închisori celebre, Sighet, Aiud, Gherla, Pitești, plus Canalul Dunăre-Marea Neagră, care sunt micromonografii foarte atent documentate.

Florea Ioncioaia: Da, într-adevăr, Biserica spune că e neștiințific.

Dorin Dobrințu: În același timp, aș vrea să punctez că Raportul de față are o perspectivă pluralistă, permiteți-mi să folosesc acest termen. Pentru prima dată minoritățile sunt, în istoria lor, tratate ca parte a istoriei țării și nu în afara istoriei ei sau la marginea acesteia. Adică e – să spunem așa – o istorie a națiunii române în perioada comunistă, dar națiunea română nu o definim etnicist; există maghiari în această țară, există germani, evrei, există minorități religioase, există greco-catolici, romano-catolici, neoprotestanți. Toate aceste minorități au avut loc în Raport ținând cont de ponderea lor. Dincolo de aceasta, Raportul privește starea națiunii române în perioada 1945-1989 și cu o ușoară prelungire asupra ceea ce s-a întâmplat în 1990, cu derapajele antidemocratice de atunci.

Florea Ioncioaia: Domnul Bădărău.

Gabriel Bădărău: Din punct de vedere procedural, juridic, ați realizat o operă foarte bună, precum cea a procurorului, care este reprezentantul Statului și trebuie să incrimineze. Opera aceasta de incriminare este reușită. Întrebare. În studiul cercetării, ați găsit cumva și pagini, aspecte care să vă îndemne la atenuarea formulei finale de concluzie? De aici mai departe, ne mai trebuie încă

multe părți din întregul care să reprezinte istoria celor 45 de ani de comunism. Este o parte care trebuia încă și mai înainte scoasă la iveală. Dar este o parte, și repet, din punct de vedere procedural, care se poate apropia cu rolul procurorului sau a unei echipe de procurori care trebuie, acesta este rolul lor, să acuze.

Florea Ioncioaia: Nu cred în acest moment că pentru următorii ani perioada comunistă va avea parte de o istorie normalizată, în care istoricii nu vor fi tentați să judece în alb și negru. Pe de altă parte, nu suntem în postura de a ne raporta la acest trecut complet detașat. Problema noastră este de fapt de a încerca să educăm, nu știu dacă aceasta sună bine, poporul, națiunea care majoritar până la urmă nu este deloc convinsă de existența unui regim criminal. Până la urmă, poporul este un judecător într-un fel. Poporul trebuie nu neapărat convins, dar informat că există în comunism, în experiența lor, ceva negativ, de care ei nu sunt convinși, de care ei nu știu mare lucru.

Alexandru Lăzescu: Punctul acesta de vedere e valid în măsura în care sunt elemente pozitive din punct de vedere al documentării faptelor care au fost cu bună știință ignorate, creând o culoare mai întunecată decât ar trebui. Eu nu fac decât să reformulez puțin ...

Florea Ioncioaia: Cred că și Ceaușescu poate fi judecat puțin mai negativ. Dar până la urmă Hitler a fost făcut un clișeu. O carte foarte cunoscută, de asemenea, a lui Joachim Fest, îl prezintă ca un om, în pofida faptului că ne pare ciudat acest lucru. Cred că este din el o parte umană cu siguranță. Problema e că nu știu dacă în momentul acesta noi îl putem judeca în acest fel. Dacă este aceasta o prioritate. Memoria noastră imediată este ultragiată și până când ne vom împăca cu acest trecut mai avem nevoie de rapoarte.

Dorin Dobrinu: În orice caz, soluția nu este, nicidecum, ascunderea trecutului macabru sub preș.

Florea Ioncioaia: O întrebare din sală.

Cineva din sală: Doresc să întreb dacă în Raportul Tismăneanu există judecarea și condamnarea Tratatului Ribbentrop-Molotov, atunci când nouă ni s-au luat Basarabia și Nordul Bucovinei, și ce efecte poate avea Raportul din acest punct de vedere. În Raport sunt tratate evenimentele din 1989 și, după cum știm, scriitorul Pavel Coruț ridică problema că atunci a fost o intervenție externă în România.

Dorin Dobrinu: Să vă dau un răspuns în primul rând în legătură cu pactul dintre Hitler – Stalin. În 1940 s-a produs „preluarea prin forță și abuz” de către

URSS a provinciilor pe care le-ați amintit, ca rezultat al acordului între Hitler și Stalin. Însă vă reamintesc că există un tratat cu Ucraina. Ceea ce sugerați dumneavoastră e de fapt o revizuire din punct de vedere juridic, ceea ce este imposibil. Statul român are obligații internaționale pe care trebuie să le respecte. La ora actuală, depășește discuția acestui Raport.

Adrian Cioflâncă: Chestiunea e de ordin diplomatic. Raportul este un document asumat de statul român care nu poate produce sentințe vizavi de evenimentele în desfășurare. De asta, nici Raportul Comisiei Wiesel, nici Raportul Comisiei Tismăneanu nu are o parte comparativă, care ar fi foarte utilă pentru a întregi imaginea. Dar pentru că aceasta ar putea avea implicații asupra unor state terțe, toate formulările în privința asta au fost evitate.

Dorin Dobrințu: În legătură cu evenimentele din 1989, avem un capitol. Însă nu aș privilegia, nicidecum, o perspectivă conspiraționistă asupra celor întâmplate.

Florea Ioncioaia: Oricum, e o altă discuție pe care am putea să o avem cu alt prilej.

Dorin Dobrințu: Aș vrea totuși să vă rog insistent, nu mai faceți apel la securistul vedetă Pavel Coruț. Nu este o autoritate în materie de istorie a comunismului românesc.

Florea Ioncioaia: Mulțumesc foarte mult pentru discuția din această seară. Pentru că suntem în sfârșit de decembrie, vă spun „La Mulți Ani !”.

Transcrierea:

OVIDIU BURUIANĂ și CĂTĂLIN BOTOȘINEANU

De Potestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc, colecția *Historica*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006 (apărut 2007), 630 pagini.

... Priveam, cu ocazia unei nesperate treceri pe la mănăstirea Putna în mai 2007, tapiseriile expuse în muzeul mănăstirii. O estetică medievală sau renașcentistă desfășurată viu în brocart, aur, argint și mătase, generând personaje, forturi, cetăți, sfinți, catedrale, coroane, nobili, spade, armuri, apoi opulența de simboluri heraldice și luxul din desenul tapiseriilor în care Occidentul și Bizanțul nu încetează să întrețasă legături ; și, plutind deasupra, acel sentiment aparte pe care consideram că Proust îl va fi avut vizitând Veneția, în zorii secolului trecut, observând cu sensibilă minuție materialele textile produse de Fortuny la 1900 după metodele și cu fastul scăpărător al lui 1500... Aș fi spus că în acele tapiserii e încrustat un Trecut care se dezvăluie mai pur decât în biblioteci întregi, dar același sentiment de recuperare Istoriei l-am avut lecturând „De Potestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc”. (Există cărți care traversează mai lent spațiul, purtându-și, ca un galion, tezaurele de erudiție către alte zări, unde ajung după mai multă vreme, fără a-și fi pierdut însă din prospețime ; acesta a fost și cazul lui *De Potestate*, ajuns la Cluj-Napoca la sfârșitul lui 2007.)

Quel régal! Cum să recenzezi gloria? Trebuie să urmărești privirea fină, analitică, prudentă, și de enciclopedică erudiție, a celor care au contribuit cu 41 de studii, autorități în domeniu și cercetători de calibru: Dumitru Năstase, Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, Sorin Iftimi, Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, Benoît Joudiou și nu în ultimul rând, Petre Ș. Năsturel. Sunt deschise porțile vechii monarhii românești, prima noastră monarhie¹, printr-un regal de istorie care evocă lucrarea „La symbolique royale française”² a lui Hervé Pinoteau.

¹ Înțeleg prin “prima monarhie românească” monarhia contractuală – clasică – încheiată în Țara Românească și Moldova în primele două decenii ale secolului XVIII în condițiile politice bineștiute după căderea lui Constantin Brâncoveanu Basarab și Dimitrie Cantemir. Cea de-a doua monarhie românească, liberală, a fost cea instaurată în 1866, încheiată în 1947 *de facto*.

² Éd. Le Chaos, 1998 ; text însoțit de 350 imagini și 16 planșe.

Concluzia e pe cât de logică, pe atât de firească : Puterea, în Stat, își are repererele sale, posedă un spațiu în care se desfășoară, se reflectă în concepte, idei, simboluri, se angajează în expresii ; Puterea se fundamentează pe instituții, pe interacțiunea dintre ele, pe Coroană, pe elitele politice. E deschisă, în sfârșit, calea atât de fertilă a comparatisticii în simbolistica Puterii : încoronarea și semnificația sacralizării, terminologia imperială, simbolistica heraldică – heraldica, aspect alegoric al Puterii și al dinastiilor –, legătura privilegiată, mult mai densă și mai plină de semnificații decât se consideră îndcoabște, cu Athosul, muntele sacru al Creștinismului răsăritean ; sunt elemente-cheie din istoria românească, care leagă și integrează conceptul Puterii, expresiile sale aulice și instituționale, în ansamblul mai larg al Europei coroanelor, care, la est de Vișegrad și Cracovia, are alte rădăcini și alt format.

De Potestate restituie astfel istoriei românești câteva aspecte insuficient subliniate : conceperea Puterii monarhului, structurarea și nuanțarea formelor ei. Ea e dublată de titluri cu valențe imperiale indiscutabile ale Domnilor, de un *caesarism* exprimat, în Moldova și Țara Românească, uneori mai discret, dar fără ezitare, alteori deschis, prin asumarea unor elemente din patrimoniul heraldic imperial al Paleologilor ori preluarea succesiunii în rolul avut de basilei față de Creștinătatea răsăriteană. Există o consubstanțialitate cu Imperiul, cu *forma mentis* a acestuia, dar care nu e exclusivă, nici totală ; cele două State românești s-au definitivat, să nu uităm, la lumina unui Occident aflat în zenit și expansiune, și a unui Orient bizantin-mediteranean, post-cruciat, irizându-și ultimele raze din crepuscul. Succesiunea ideologică a Bizanțului în Europa e mult mai sofisticată decât se acceptă la modul curent : până la descinderea Rusiei către Europa și până la integrarea ei ca factor politic european – două momente care diferă cronologic –, singurele monarhii ortodoxe din Europa au fost cele românești (invoc perioada de la finalul secolului XV până în anii 1680/1720), iar aceasta s-a desfășurat cu toată responsabilitatea, dificultatea și magnificența care puteau rezulta. *À tout chevalier, tout honneur*.

Volumul revine asupra familiei Movileștilor și înrudirilor care i-au sculptat acel profil atât de particular pe tronul Moldovei (prin ricoșeu, nu se poate decât regreta ceața care încă învăluie originile Craioveștilor) ; este discutat subiectul – sensibil, se știe – al coroanelor folosite de monarhii români : deschise, ulterior închise, concordând cu uzanțele Europei ; sunt recuperate, argumentat, părți-cheie din expresiile Puterii, fie că e vorba de asocierea la atributele puterii suverane sau de statutul Doamnei (ambele sunt edificatoare pentru a observa cât din Putere putea fi cedată, benevol, de către monarh) ; e reconsiderat sensul “sărutului papucului” ; sunt reevaluate și îmbogățite cu noi informații, legăturile dintre suveranii români (în special cei din Moldova) și lumea ortodoxă

a Europei de sud-est : Athosul, biserica sârbă, Epirul. Contribuțiile lui Benoît Joudiou atestă un pas înainte în cunoașterea mai aprofundată a realităților românești în mediile universitare franceze.

Regalitatea sacră e obiectul unui studiu aparte, analizând uniunea dintre tron și altar, modul în care teologia legitimează Puterea, permițând monarhului să își exprime intențiile, împrumutându-i formele și conceptele (nu sunt ele, coroanele, în Evul Mediu, fărâme din omnipotența atotorânduitoare a Celui Etern ?), dar și modul în care cele două sfere, ale aurului și smirnei, colaborează, generând un halô de sacralitate în jurul atâtor *regalia*. (Trebuie spus – profitând de moment – că tocmai legătura avută cu Transcendentul desființează formula de monarhie “absolutistă” (forțată de istorici în urma unor interpretări admise azi ca limitate și care se dovedește a fi o eroare dificil de revizuit), în Europa și implicit la noi. Înainte de a fi constituționale, iar mai târziu liberale, monarhiile erau *contractuale*, clădite pe relația considerată ca existând, privilegiat, între suveran și Dumnezeu. Suveranii din monarhiile clasice – în pofida inviolabilității persoanei lor – nu au fost *niciodată* liberi și iresponsabili : erau responsabili în fața Divinității, pentru soarta supușilor, odată ca prinți creștini, apoi ca păstori al turmei. Măsura în care respectau acest nescris contract moral era măsura în care erau judecați, de societate/comunități, de Biserică și, după moarte, de Cel-de-Sus.)

Însă mai mult decât atât, *De Potestate* restabilește regalitatea monarhiei românești. Trebuie înțeles, la modul cel mai limpede, că titlul de Domn nu s-a plasat vreodată³ pe vreun alt nivel decât pe cel al regalităților europene ; diferențierile, inerente, sunt rezultatul circumstanțelor (geo)politice și al potențialului de resurse, iar pentru a dovedi acest punct de vedere invit la o

³ Există o *vulgata* istoriografică care “strălucește” prin lipsa de coerență pe care o propune. Poate fi regăsită într-o serie de reviste (chiar în cele bine cotate) ; cu inacceptabilă superficialitate transformă monarhiile românești în niște spații semi-politice, neînchegate și deficitare, slujind alternativ Ungariei, Poloniei, ‘Osmânlî-ilor, Austriei, ș.a., supuse (de cine, și când ?) chiar înainte de a se fi concretizat politic, bănguind instituțional, niciodată pline de succes, deschise tuturor invaziilor, improvizațiilor și influențelor, fără legi “europene”, “moderne” (în raport cu ...?), niciodată “în rând” cu Europa, fără dinastii – sau doar cu o schiță de dinastie – conduse de prinți sanguinari (“prinți” ?), de aventurieri și uzurpatori, într-un carusel haotic pe lângă care o faună boierească pusă pe hartă complică peisajul (pentru unii, ea poartă “caftan” ori “giubea și calpac” încă de la 1400!) ; fără legi de succesiune dinastică ; fără protocol de Curte ; totul apărut de vreo poetic-folclorizată armată “țărănească” în opinci și itari, mânuind securi, furci și topoare... Cei mai acerbi revoluționari jacobini nu au reușit să muteze regalitatea franceză cu succesul cu care o serie întreagă de scrieri românești au reușit să denatureze, până la scandalos, substanța monarhiei din Țara Românească și Moldova. Luptele dintre Dunăre, Carpați și Nistru, pentru un tron, pentru o tradiție, pentru o continuitate a unei stări de fapt (politice, economice, culturale, sociale) se purtau cu conștiința unei statalități pe care, se vede, mai mulți din cei care scriu, secole mai târziu, (despre) istoria românilor, nu știu să o mai discearnă, nici să o înțeleagă.

analiză comparativă, riguroasă, a (de pildă) Franței cu Danemarca și Suedia sau Norvegia, a Spaniei cu Bohemia, Polonia sau Scoția, a Bavariei cu Danemarca sau Saxa... Atunci se va înțelege, în termeni reali, greutatea celor două State românești. Comentariile care susțin contrariul au obligația să demonstreze – pentru a fi *cel puțin* luate în considerare –, cu argumente juridice, instituționale și politice solide, că cele două monarhii românești nu au urcat, în evoluția lor, la nivelul de statalitate și instituționalitate competentă apt să le plaseze în rândul celorlalte monarhii din Europa. O asemenea tentativă va fi destinată eșecului⁴.

Firește, pentru a scrie și a concepe un volum *despre Putere*, e nevoie de o anumită atitudine, matură, față de istoria spațiului românesc, pe care autorii o dovedesc, din nou, din plin; ea începe, fără îndoială, cu recunoașterea valorii dramei umane a celor care, secole de-a rândul – Basarabi și Mușatini – au domnit, au guvernat, au creat, au orânduit, între Carpați, Dunăre și Mare, două State, cu instituțiile lor, cu potențialul lor, opțiunile lor, expresiile și sensibilitățile lor, ca și cultura românească veche.

Meritul autorilor este unul de excepție. De altfel, apariția volumului se constituie într-un prag de (re)evaluare a resurselor istoriografice românești și a metodei ei de analiză. Onorând coroane și fast, redând istoriei românești – ceea ce îmi place, personal, să numesc – o “*douce grandeur*” (eclipsată mai puțin de trecerea timpului cât de unele interpretări abuzive ale trecutului), *De Potestate* devine, din momentul apariției, nu doar o lucrare de obligatorie referință, dar are toate premisele de a constitui cu succes un veritabil *trend-setter*.

RADU ALBU-COMANESCU⁵

⁴ În altă ordine de idei, este de amintit cazul dinastiei Bagration a Georgiei – cu multiplele ei ramuri și o istorie de cel puțin 900 de ani –, redusă la rangul “princiar”, la începutul secolului XIX, de către Romanovii care anexau teritoriul georgian, încorporându-l în Rusia și încălcând tratatul încheiat cu suveranii din Caucaz. În 1946, șeful Casei imperiale ruse (în exil) recunoștea retrospectiv – în momentul unei căsătorii care unea familia Bagration cu Bourbonii de Spania – abuzul comis față de Casa regală georgiană. Admișiunea a permis Bagratizilor actuali să fie recunoscuți (*in restitutio, in recuperatio*) ca Altețe Regale. Cazul este deocamdată singular, dar plasează într-o nouă dimensiune drepturile și onorurile ce pot fi acordate familiilor suverane care au pierdut tronul în favoarea unei noi dinastii.

⁵ Doctorand, Universitatea Babeș-Bolyai (Facultatea de Studii Europene), Cluj-Napoca, și Université Paris-Est, Paris. Specializat în instituții, drept instituțional, guvernare. Membru al Institutului Român de Genealogie și Heraldică “Sever Zotta”; membru al grupului de studii genealogice “Royauté” (Paris); membru al Comisiei naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române.

I. Caproșu și V. Constantinov, **Documenta Romaniae Historica. A. Moldova**, vol. XVIII (1623-1625). Iași, Editura Academiei Române, 2006, 679 pagini

În ciuda dificultăților ridicate de precaritatea instrumentarului arhivistic adecvat (cataloge, îndrumătoare, inventare publicate etc.), semnalăm apariția volumului al XVIII-lea din *Documenta Romaniae Historica*, seria *A. Moldova*, volum întocmit de către Ioan Caproșu și Valentin Constantinov.

Apariția editorială menționată este una de maxim interes nu numai pentru toți istoricii preocupați, în general, de istoria medie a Țării Moldovei, dar și pentru lingviștii interesați de istoria limbii române sau de particularitățile de limbă, mai ales cele de ordin fonetic și lexical, izvorâte din obârșia și instrucția diferită a celor care au redactat actele. Firește, normele de editare a textelor și de întocmire a indicilor sunt consacrate prin publicarea întregii serii *A. Moldova*, a colecției *Documenta Romaniae Historica*, respectându-se normele ortografice ale Academiei Române, cu respectarea însă a particularităților fonetice ale limbii române vechi.

Volumul al XVIII-lea are 679 pagini și cuprinde 413 izvoare interne dintre anii 1623 și 1625, din care un număr de 410 documente sunt autentice, iar alte 3 acte sunt falsuri. Alcătuirea sa a pornit de la textele românești publicate în vol al V-lea (1621-1625), din colecția *Documente privitoare la Istoria României. A. Moldova, veacul al XVII-lea*, Editura Academiei, 1957, unde au apărut un număr de circa două treimi din actele pe care le cuprinde volumul de față (doc. nr. 244-506 și doc. îndoielnice nr. 2-4) și în care textele în limbi străine au fost publicate doar sub formă de traducere românească.

În volumul al XVIII-lea din *Documenta Romaniae Historica*, seria *A. Moldova*, toate documentele sunt publicate după cea mai bună formă de păstrare arhivistică cunoscută până în prezent (originale, copii, rezumate sau mențiuni), indiferent dacă acesta a fost sau nu publicat, urmată de menționarea critică a tuturor celorlalte forme de păstrare ale actului, de adnotările reclamate de deosebirile de text dintre acestea și, în sfârșit, de consemnarea eventualelor ediții ale acestuia. Astfel, majoritatea actelor din volum sunt editate după originale, din care 145 de sunt slavone, iar alte 130 documente sunt românești. Se adaugă 17 traduceri vechi (16 românești și una germană), 54 de copii (12 copii slavone, 38 românești, 3 copii după traduceri vechi și una după o copie grecească), 47 de rezumate vechi (38 românești și 9 germane) și 13 mențiuni. În cazul documentelor publicate anterior, au fost păstrate particularitățile fonetice ale ediției reproduse, inadvertențele de orice fel fiind semnalate în note de subsol.

Dacă actul a fost publicat după original de mai multe ori de unul sau mai mulți editori, pentru ediția de față a fost aleasă cea mai bună formă a lui.

Aceste documente provin din Colecțiile de Documente ale Direcției Generale a Arhivelor Naționale din București și ale filialelor județene ale Arhivelor din Iași, Suceava, Drobeta-Turnu Severin, Botoșani, Bacău, Galați, Vaslui și Focșani, din Arhivele Naționale Chișinău, Muzeul Național al Bucovinei-Suceava, Muzeul Național de Istorie-București, Muzeul de Istorie al Moldovei-Iași, Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Federației Ruse-Sankt Petersburg, Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, Biblioteca Centrală a Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, Arhivele mănăstirilor Protaton și Xiropotam de la Muntele Athos-Grecia, Biblioteca din Sankt Petersburg a Academiei de Științe a Federației Ruse și din Biblioteca din Paris, iar alte 25 de acte au fost publicate după edițiile anterioare.

La începutul tomului este publicată o *Prefață*, semnată de I. Caproșu, urmată de *Bibliografia* documentelor pe care volumul le conține și de lista prescurtărilor folosite. Se redau apoi *rezumatele documentelor* în limbile română și franceză.

În continuare, la rubrica *Documente*, sunt redată în succesiune cronologică toate actele interne cunoscute, din fonduri românești sau străine și din publicațiile de până acum, privitoare la Țara Moldovei din anii 1623-1625. Descrierea arheografică a fiecărui document original cuprinde toate elementele ce conțin informații privitoare la caracterul extern al acestuia, elemente necesare celor care se preocupă de științele auxiliare ale istoriei.

Urmează, *abrevierile, simbolurile și lămuriri* succinte despre întocmirea și folosirea indicilor.

Indicii de nume și de materii, cuprind atât informația documentară directă, cât și pe cea adițională (din descrierea arheografică, note sau comentarii) și au fost întocmiți de către domnul Valentin Constantinov, care a realizat și computerizarea întregului volum. Indicele de materii a fost corelat cu cel de nume, și în cadrul acestora *vocile* au fost ordonate alfabetic, iar trimerile se fac la numărul documentului, așa încât cercetătorul are posibilitatea de a depista rapid informațiile de care este interesat în sursele documentare.

Pentru a se elimina confuziile, a fost întocmită o *listă de concordanță a documentelor din volum cu cele publicate anterior sub alte date*.

Spre sfârșitul tomului, sub titlul *Cuvinte și expresii slavone din documentele în limba română*, editorul a grupat slavonismele din toate documentele, precum și cuvintele și expresiile slavone ce se repetă în actele emise de cancelaria domnească.

În ultima secțiune a volumului, cercetătorii interesați au la îndemnă și un număr de 75 de texte facsimilate după documentele originale, faximile urmate de *cuprinsul* tomului.

Totodată, editorii atrag atenția că este practic imposibil de a cuprinde în prezentul volum toate documentele interne din perioada menționată, deoarece unele fonduri ale unor mănăstiri de la Muntele Athos, ale unor instituții din Orient și cele ale Arhivelor Statului din Viena nu au putut fi cercetate, iar instrumentarul arhivistice intern este extrem de precar. În ciuda acestor piedici, efortul editorilor de a completa corpusul documentar medieval al Țării Moldovei rămâne cu totul impresionant.

ARCADIE M. BODALE

Dan Bădărău, Ioan Caproșu, **Iașii vechilor zidiri până la 1821**, Ediția a II-a revăzută, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, 403 p.

Reeditarea lucrării întocmită de către Dan Bădărău și Ioan Caproșu, intitulată *Iașii vechilor zidiri*, a fost așteptată cu interes de lumea academică timp de mai multe decenii. Evenimentul editorial mult așteptat a avut loc în aprilie 2007, la inițiativa Casei Editoriale *Demiurg*. Este cunoscut îndeobște că apariția acestei cărți se datorează, în bună măsură, devotamentului pentru Iași al regretatului om de cultură Dan Bădărău, unul dintre cei mai profunzi cunoscători ai vechilor zidiri locale, dar și rigurozității științifice a unuia dintre cei mai însemnați editori de documente românești, Ioan Caproșu. Acesta a îmbogățit lucrarea prin consultarea bibliografiei la zi, prin laborioase cercetări de arhivă și prin numeroase investigații pe teren.

În ceea ce privește planul cărții, acesta a fost întocmit deosebit de judicios, autorii având meritul de a fi tratat evoluția arhitecturii ieșene în mod cronologic. În același timp, aceasta a fost încadrată în contextul dezvoltării istorice generale a Iașilor, de unde rezultă și împărțirea lucrării în trei mari secțiuni: I. *Orașul Iași, de la începuturi până la stabilirea aici a reședinței domnești principale*; II. *Orașul Iași, de la stabilirea aici a reședinței domnești principale până la începutul regimului fanariot (1564-1711)* și III. *Orașul Iași în epoca fanariotă (1711-1821)*. Cele trei părți ale cărții, în cadrul cărora informația științifică a fost structurată în cuprinsul a unsprăzece capitole, sunt precedate de *Cuvântul înainte la ediția a doua* și *În loc de introducere* alcătuite de Ioan Caproșu, fiind urmate

de prezentarea câtorva *Date topografice și geografice*, precum și a unor *Mărturii străvechi* relative la așezarea cunoscută mai târziu sub numele de Iași.

După cum se poate observa, lucrarea a fost concepută astfel încât să ilustreze etapele dezvoltării arhitecturii ieșene, faze determinate tocmai de transformările survenite în ceea ce privește importanța politică a acestui oraș și evoluția sa economică. Astfel, din prima etapă, când Iașii erau o reședință domnească de ordin secundar, nu datează decât foarte puține edificii, obligatorii pentru o reședință de acest gen: curtea domnească și biserica acesteia. Construirea spre sfârșitul acestei prime etape a unor edificii religioase, ca biserica Dancu (1541), „biserica de piatră a logofătului Ion Golăi” (existentă în 1564), biserica Sfântul Ioan Zlataust (1563-1564) sau mănăstirea „dela Greci” a lui Alexandru Lăpușneanu, a fost determinată tocmai datorită tendințelor puterii centrale de a stabili aici reședința domnească principală. În schimb, existența unei biserici armenesti în Iași încă din secolul al XIV-lea atestă rolul economic al acestui oraș în relațiile comerciale desfășurate între Marea Baltică și Marea Neagră.

A doua etapă (1564-1711) se caracterizează prin cele mai numeroase și mai valoroase edificii religioase, ridicate de domni și boieri care doreau înfrumusețarea orașului prin propriile lor așezăminte ctitoricești. Este vorba de mănăstirile Galata, Sfântul Sava, Aroneanu, Hlincea, Barnovschi, Nicoriță, Tei Ierarhi, Golia, Cetățuia, Sfântul Ilie (cunoscută sub numele de „biserica Gheanghei”), Sfântul Ioan Gură de Aur, Mitropolia zidită de doamna Nastasia (adică biserica Stratenia) și de bisericile Sfântul Ioan Botezătorul, Sfântul Gheorghe Lozonschi, Sfinții Voievozi-Rufeni, Biserica Albă, Vovidenia, Sfântul Dumitru-Balș, Sfinții Anastasie și Chiril, Sfântul Nicolae cel Sărac, Vulpe sau Sfinții Voievozi-Roșca. De asemenea, trebuie subliniat efortul autorilor de a face cunoscute toate datele în legătură cu curtea domnească din Iași, o atenție particulară acordându-se descrierii edificiilor în care a fost situată succesiv această curte.

În a treia etapă (1711-1821), pe lângă edificiile religioase (mănăstirea Frumoasa, Mitropolia Veche [Sfântul Gheorghe] sau bisericile Sfinții Teodori, Curelari, Talpalari, Haralambie, Sfântul Spiridon, Banu), se constată o înflorire a construcțiilor laice, autorii având meritul de a fi întreprins prima cercetare exhaustivă asupra arhitecturii civile ieșene.

Totodată, lucrarea susmenționată nu este numai un istoric al arhitecturii medievale ieșene, ci reprezintă o contribuție însemnată la istoria vieții social-economice și culturale a fostei capitale a Moldovei. Astfel, în cadrul celor trei părți ale lucrării găsim date deosebit de prețioase cu privire la începutul și numele orașului sau la întinderea, împrejurimile, înfățișarea și ieșirile din târg; știri referitoare la desfășurarea meșteșugurilor și comerțului, la organizarea

administrativă și polițienească ori la regimul fiscal și structura demografică a Iașilor, dar și informații privitoare la răscoala din 1819, aducerea apei, pardosirea ulițelor, sănătatea publică, băile publice, medici și așezămintele spitalicești, iluminatul public sau la cultura fostei capitale a Moldovei (Academia elinească, cronicari, Dimitrie Cantemir, cărturarii și influența grecească, presa, începuturile culturii europene). Volumul se încheie cu *Lista fotocopiilor* folosite și *Cuprinsul* lucrării.

Față de prima ediție, cartea a suferit o serie de îmbunătățiri, legate de revenirea la denumirile rețelei stradale a fostei capitale a Moldovei de dinainte de cel de-al doilea război mondial, așa încât raportările topografice ale ulițelor medievale din această nouă ediție se circumscriu nomenclatorului de astăzi al străzilor orașului Iași. Totodată, textul prezentei ediții a fost curățat de cele câteva sintagme extraștiințifice ale vremii în care a apărut prima ediție, precum și de greșelile de tipar din textul publicat în 1974. De asemenea, conținutul științific al lucrării a fost corectat și îmbogățit prin folosirea numeroselor izvoare narrative și diplomatice ce au fost publicate după 1974, ceea ce s-a concretizat și printr-o extensie a aparatului critic.

În același timp, progresul înregistrat de arta tipografică a permis îmbunătățirea condițiilor grafice față de ediția precedentă.

Toate aceste aspecte înfățișează cititorului avizat o analiză temeinică, bogată în informații și interpretări noi privitoare la dezvoltarea economică, socială, culturală și politică a orașului Iași până la 1821, bazată pe o documentare cvasiexhaustivă în ceea ce privește monumentele bisericesti și laice din fosta capitală a Moldovei. Complexitatea studierii arhitecturii religioase și civile ieșene până la sfârșitul perioadei fanariote presupune o muncă uriașă, în care Dan Bădărău și Ioan Caproșu au cercetat un număr impresionant de izvoare, de factură multiplă. De fapt, dimensiunea științifică a lucrării este probată cele câteva sute de titluri din aparatul critic. Prin urmare, a rezultat o lucrare științifică fundamentată, bine încheată, sistematizată și originală, așa încât reprezintă cea mai completă istorie a orașului Iași și a monumentelor sale. Dată fiind bogăția deosebită de informații, considerăm că ea reprezintă un eveniment editorial în istoriografia românească.

ARCADIE M. BODALE

■ Movileștii. Istorie și spiritualitate românească, Vol. I, „Casa noastră Movilească”, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, 330 p. + ilustrații

La 400 de ani de la moartea lui Ieremia Movilă (30 iunie 1606), fondatorul unei case princiare care a dat Țării Moldovei 7 domni și 12 domnii, iar Țării Românești 2 domni și 4 domnii, Movileștii și vremea lor au prilejuit o rememorare care să cinstească cum se cuvine această familie, cu oameni vrednici, dar și cu vlăstare inadecvate unor vremuri așa de frământate.

Volumul la care facem referire, pregătit de istoricii Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, atenți la momentele vrednice de celebrare istorică, reunește studii publicate anterior, contribuții mai vechi și mai noi, 19 la număr, care se înscriu într-un interval temporal foarte larg, 1902-1997. Sunt lucrări de genealogie (subscrise de Otto Frost, Sever Zotta, Ștefan S. Gorovei), de heraldică (J. N. Mănescu), de istoria culturii (D. Dan, O. Tafrali, Victor Brătulescu, Ilie Corfuz), ori de istorie politică și bisericească (I. C. Miculescu-Prăjescu, D. Ciurea, Ilona Czamańska, Ioan V. Drugă, P. P. Panaiteșcu, Ștefan S. Gorovei). Personalitatea lui Petru Movilă, învățatul mitropolit al Kievului, „om cu cultură apuseană, dar credincios adânc al Bisericii Răsăritului”, „fondatorul primei universități ortodoxe, Academia din Kiev”, este la loc de cinste în volum prin studiile semnate de P. P. Panaiteșcu și Ștefan S. Gorovei.

Epoca Movileștilor, „zbuciumată și strălucită”, situată la cumpăna veacurilor XVI și XVII, este bine reprezentată în acest tom nu doar prin texte, ci și prin imagini, multe la număr (71 am numărat noi), alb-negru și color, reproduse după steme (stema familiei Movilă, stema lui Ieremia Movilă, stemele lui Petru Movilă, stema familiei Wiśniowiecki), edificii militare (Cetatea Hotinului, a Cameniței), ctitorii religioase (Mănăstirea Sucevița, Biserica Mică de la Sucevița, Biserica din Ustie, Biserica familiei Zolkiewski), numeroase scene din celebra pictură a Bisericii Sucevița, cărți religioase (*Cazanla*, Kiev, 1632; *Tetraevangheliarul* dăruit bisericii din Cetatea Hotinului; *Evangheliarul* de la Sucevița), figuri de înalți ierarhi (Mitropolitul Petru Movilă, Mitropolitul Gheorghe Movilă), portrete de boieri și demnitari (logofătul Ioan Movilă, hatmanul Stanislav Zolkiewski, marele cancelar și hatman Jan Zamoyski), curți nobiliare (curtea familiei Zolkiewski), Starostia de Halicz, facsimile după documente din vremea Movileștilor, cruci, strane etc.

Disipate în publicații greu de procurat, studiile adunate în „Casa noastră Movilească” („nostra Mohilena domus”, după o expresie a Mitropolitului Petru Movilă din scrisoarea adresată, în 1638, lui Chiril Kontaris, Patriarhul Constantinopolului, cf. *Prefața*, p. 8) sunt acum lesne de consultat și, totodată, capătă o valoare istoriografică sporită prin complinire și interferențe. Este o

carte frumoasă în ideea, alcătuirea și prezentarea ei grafică. O istorie în *texte* și *imagini* despre o familie princiară care a făcut epocă în cultura românească de la întâlnirea medievalului cu modernul.

ION TODERAȘCU

Movileștii. Istorie și spiritualitate românească, Vol. II, Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, 370 p. + ilustrații

Cel de al doilea volum prin care a fost celebrată personalitatea lui Ieremia Movilă și a familiei sale, la patru secole de la săvârșirea (30 iunie 1606) fondatorului casei domnitoare omonime, este rezultatul unui simpozion organizat în zilele de 30 aprilie – 3 mai 2006 la Sfânta Mănăstire Sucevița. Manifestarea științifică a înscris în program 22 de comunicări, din care 17 au fost reunite în această culegere, celelalte cinci „cu subiecte de artă și restaurare”, urmând să formeze „nucleul” unui alt volum, profilat pe această tematică specială. Celor 17 texte li s-au adăugat alte două contribuții, „strict documentare”, socotite de editorii volumului, Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, „de mare folos pentru studiile viitoare consacrate epocii Movileștilor...” (p. 7).

La simpozionul de la Sfânta Mănăstire Sucevița au participat istorici și istorici de artă din România, dar și din afara țării (Grecia, Polonia), cercetători cu autoritate în domeniu, dar și tineri aflați în curs de afirmare. Paleta tematică este foarte variată, interesantă și frumoasă pentru că „epoca Movileștilor” a fost una situată la cumpănă de vremuri, iar Movileștii s-au impus ca boieri cu întinse relații, cu mari bogății și gusturi alese, cu un orizont care s-a situat între o puternică tradiție și o necesară înnoire.

Personalitatea lui Ieremia Movilă, omul și suveranul, cu calitățile lui politice și manifestările lui, constituie punctul de sprijin al volumului. Aici pivotează cele mai multe dintre studii (Andrei Pippidi, Dumitru Nastase, Maria Magdalena Székely, Constantin Rezachevici, Ștefan Andreescu, Cristian Antim Bobicescu, Ovidiu Cristea, Constantin Crăescu). Familia lui Ieremia Movilă și înfăptuirile ei culturale constituie un alt compartiment tematic al cărții (Ștefan S. Gorovei, Olimpia Mitric, Anca Brătuleanu, Petronel Zahariuc). Vin, apoi, relațiile familiale ale Movileștilor cu Polonia (Ilona Czamańska), contribuțiile la „biografia nescrisă” a doamnei Elisabeta Movilă (Ștefan S. Gorovei), Biserica și puterea în vremea lui Ieremia Movilă (Liviu Pilat), relațiile lui Ieremia Movilă

cu unele mănăstiri de la Muntele Athos (Florin Marinescu, Nicolaos Mertzimekis, Petronel Zahariuc) și itinerariile Movileștilor (Mihai-Bogdan Atanasiu). Vechile cercetări arheologice desfășurate la ctitoria-simbol a Movileștilor, Mănăstirea Sucevița, desfășurate în urmă cu patru decenii, sunt și ele puse în valoare cu acest prilej de rememorare istorică (Nicolae N. Pușcașu, Voica Maria Pușcașu).

Volumul acesta de studii este, ca și cele închinat memoriei lui Ștefan cel Mare în anul semimilenar 2004, un model de carte științifică, care se motivează prin informație, rigoare, calitatea discursului și opiniile noi.

Cartea este bogat ilustrată, reproducerile (116 la număr), alb-negru și color, realizate în cadrul Centrului de Cercetare și Documentare „Ștefan cel Mare” al Sfintei Mănăstiri Putna, sunt de o bună calitate și sprijină, cu *forța vizualului*, textele. Acolo unde le era locul au fost așezate imagini din pictura religioasă, locul central ocupându-l tabloul votiv al familiei lui Ieremia Movilă, dar și alte scene de mare semnificație (de la Biserica Mănăstirii Sucevița, Biserica Sfântul Gheorghe din Suceava, Biserica Mănăstirii Voroneț, Biserica Mănăstirii Probota, Mănăstirea Dochiariu), reproduceri din manuscrise (*Tetraevanghelul* din 1607 de la Mănăstirea Sucevița, *Tetraevanghelul* din 1598 de la Muntele Sinai, *Apostolul* tipărit la Liov, în 1574, *Tetravanghelul* părcălabului Gheorghe din Hotin), reprezentări ale lui Ieremia Movilă în fresce, miniaturi și gravuri, reproduceri după documente, după monede, steme (aceea a Movileștilor, pictată la Sucevița, deschide volumul), piese de broderie (acoperământul de mormânt al lui Ieremia Movilă), chipuri de înalți ierarhi (mitropolitul Gheorghe Movilă, mitropolitul Theofan), pietre de mormânt (precum aceea a mitropolitului Teodosie Barbovski, a mitropolitului Theofan, a părcălabului Gheorghe), regi, nobili și înalți demnitari poloni (Ștefan Bathory, Stanislav Potocki, Janusz Radziwill, Jeremi Wiśniowiecki), edificii religioase (Biserica Mănăstirii Todireni, Biserica Frăției din Liov, Mănăstirea Dochiariu, Mănăstirea Vatoped), schițe și imagini foto ale cercetărilor arheologice etc.

Cum se poate constata, *vizualul* este foarte bine reprezentat, asigurând cărții, dincolo de valoarea documentară, și acea notă de frumos cu impact direct asupra cititorului și bibliofilului.

Publicată, ca și primul volum, cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinției Sale Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, această culegere de studii este considerată „cea mai importantă contribuție adusă de istoriografia românească pentru cunoașterea unei părți a trecutului nostru, tratată, până acum, cu un nemeritat (chiar dacă explicabil) dezinteres” (*Prefață*, p. 7).

ION TODERAȘCU

Lucian Nastasă, „Suveranii” Universităților Românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale. Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864-1948), Editura Limes, Cluj-Napoca, 2007, 572 p.

Cartea de față ne oferă o „micro-istorie” a spațiului universitar din România, de la înființare și până la instaurarea regimului comunist. Demersul istoricului Lucian Nastasă trasează un adevărat program de cercetare al corpului universitar românesc, plecând de la o analiză funcțională a tuturor facultăților. În cadrul acestei direcții inovatoare, primul studiu de caz este reprezentat de recenta apariție a volumului despre „Suveranii” Universităților Românești, profesorii Facultăților de Litere și Filozofie, cum foarte inspirat i-a numit cercetătorul Institutului de Istorie „Gh. Barițiu” din Cluj. Practic, prin specificul formației lor intelectuale aceștia au tutelat spațiul intelectual și, pe alocuri, scena politică din România. Componenta esențială a investigației întreprinsă de istoricul clujean urmărește dezvăluirea aparențelor care au condus la construirea imaginii publice a acestor „suverani” ai culturii române, practic, o demitizare a carierelor intelectuale ale universitarilor români. În fapt, această viziune are menirea de a corija și, atunci când este cazul, de a contesta „postulatele” istoriei „triumfaliste”, practică în privința universitarilor (p. 8).

Demersul istoricului Lucian Nastasă propune un tip de analiză pe linia inaugurată de cercetările sociologului Victor Karady, un „mentor spiritual” (p. 14) pentru autor, asupra spațiului academic francez și maghiar¹. În mod evident, asemenea filiații intelectuale au făcut ca introspecția lui Lucian Nastasă să fie filtrată de conceptele teoretizate și puse în circulație de sociologul francez Pierre Bourdieu. Astfel, temele centrale ale cărții au vizat câmpul universitar și în cadrul acestuia statutul profesorului universitar în raport cu cunoștințele pe care le vehiculează, capitalul social și intelectual al elitelor academice, căile de selecție ale acestora, bunurile simbolice deținute de universitari. Investigația s-a interesat, în mai mare măsură, de competițiile, conflictele pentru dominație și deținerea pârghiilor de putere decât de surprinderea itinerariilor profesionale ale profesorilor Universităților din București, Iași, Cluj sau Cernăuți. Coerența lucrării este asigurată de această perspectivă, una sociologică în esență. Înregistrarea „prezențelor” sociale ale universitarilor, mijlocite de formația lor culturală sau de gestionarea unor funcții publice, au constituit miza centrală a

¹ De altfel, cei doi au colaborat la elaborarea unei istorii asupra studenților din Facultatea de Medicină din Cluj: Victor Karady, Lucian Nastasă, *The Medical Faculty of the University of Kolozsvár/Cluj and its students (1872-1918)*, Budapest-Cluj, 2004.

cercetării. În continuarea celor peste două decenii de anchetă asupra lumii universitare românești, concretizate în zeci de studii și câteva cărți², meritul principal al lucrării lui Lucian Nastasă este această nouă viziune, socio-istorică, asupra spațiului academic.

Cartea debutează cu o analiză asupra disciplinelor existente în cadrul Facultăților de Litere și Filozofie, a modului în care acestea au fost structurate în „catedre canonice” sau cum au fost supuse, în cea mai mare parte, unei „politici clientelare” care a vizat, în final, ocuparea lor (p. 56). Suprimarea sau nașterea unora noi este pusă de autor în legătură cu permanentele influențe de natură politică sau intelectuală, cea din urmă aparținând unui grup de universitari interesați de a-și confirma puterea simbolică. Este discutată în acest context și problema autonomiei universitare, raportată la culoarea politică a deținătorilor portofoliilor Ministerului Instrucțiunii, nu mai puțin de 84 de miniștri în perioada 1860-1940 (p. 58). O radiografie asupra statului universitarului ne este oferită în partea care tratează rațiunile care au stat la baza unui impuls aproape natural de *A fi profesor universitar*. Interesant și edificator este modul cum specificul catedrei a impus o atitudine aparte fiecărui grup de universitari. Spre exemplu, cei care dețineau o formație filozofică erau predispusi la un „cult pentru ei înșiși”, la „un gust pentru putere”, o dorință de a crea epigoni, (p. 94-99).

În acest context, sunt investigate și raporturile pe care deținătorii unor astfel de posturi le-au întreținut ca mandatar ai câmpului universitar, acestea convertite de multe ori în „putere socială ori politică” (p. 72). Practic, autorul *Suveranilor* propune o istorie din interior a corpului universitar. O bibliografie imensă a stat la baza acestui demers asupra strategiilor de cooptare, care domină prin întindere întreaga carte. Astfel, ajungem să înțelegem de ce unele catedre erau sacrificate „ab initio” în favoarea unor candidați favoriți, iar pentru unii intelectuali prestigioși, cazul criticului literar Eugen Lovinescu, intrarea în Universitate a constituit un vis interzis.

Un aspect important relevat de către Lucian Nastasă este și cazul profesorilor „cumularzi”, ale căror funcții sau posturi auxiliare constituiau de fapt noi „pârghii de putere” (p. 115), care măreau astfel sfera relațiilor sociale și politice.

² Amintim unele titluri ale autorului referitoare la spațiul universitar: *Ilie Minea (1881-1943)*, volum îngrijit de Lucian Nastasă și Al. Zub, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1996; Lucian Nastasă, *Generațiile și schimbarea în Istoriografia română. Sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, Presa Universitară Clujeană, 1999; Idem, *Intelectualii și promovarea socială în România. Pentru o morfologie a câmpului universitar*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2004; Idem, *Itinerarii spre lumea savantă. Tinerii din spațiul românesc în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006.

Apoi, călătoriile formatoare ale universitarilor, „peregrinatio academica” (p. 167), au reprezentat, pe lângă reale căi de acumulare profesională, și noi mijloace de a autentifica „cultural” cunoștințele intelectuale. Demn de menționat este faptul că dinamica disciplinelor universitare este pusă în strânsă legătură cu specificul diplomelor tinerilor români care se întorceau de la Universitățile occidentale, invocând, în țară, ocuparea unor catedre sau crearea unor noi, după specificul formației lor. Strategiile carierei ale unui pretendent s-au sprijinit, de cele mai multe ori, pe reale „capacități intelectuale” (p. 240), însă aceste „atuuri profesionale”, care au impus de cele mai multe ori norme meritocratice, nu au girat în mod exclusiv recrutările universitare. Unele determinări extra-intelectuale, precum relațiile profesionale, strategiile matrimoniale, ajutorul unui universitar prestigios au completat astfel mecanismele de selecție.

Cu unele excepții, neavând șansa fructificării datelor unor biografii ale intelectualilor spațiului academic, Lucian Nastasă are meritul de a fi întocmit adevărate repertorii ale profesorilor universitari. Pagini întregi ale cărții constituie anchete de istorie socială asupra legăturilor profesionale și personale, asupra influențelor culturale, profesionale și politice care au structurat câmpul academic român și i-au asigurat continuitatea. În acest context, un studiu inedit este cel asupra „profesorilor angajați”, cetățeni străini care au predat limbile străine în Universitățile din România, constituindu-se în reali agenți ai „schimburilor culturale” (p. 419).

Odată ajunși titulari, comportamentele profesorilor Facultăților de Litere și Filozofie nu au fost de natură strict culturală, ci au conținut și inserții ideologice (p. 461). Analiza merge dincolo de debutul în cariera universitară, oprindu-se și asupra performanțelor profesorilor în spațiul cultural. Raporturile pe care aceștia le-au întreținut de la catedra universitară au presupus adevărate opere normative, în cazurile profesorilor Ilie Mînea și Al. Philippide la Iași, care au pus bazele unor seminarii importante, laboratoare de formație intelectuală, baza viitoarelor Institute de profil, astăzi aflate sub tutela Academiei. Generații întregi de lingviști, filologi, istorici și-au revendicat originile formatoare în sânul acestora. În general însă, profesorii titulari ai unor catedre au guvernat ansamblul specializărilor sau al disciplinelor conexe, unii dintre aceștia instituind o dominație aproape „misterioasă”, cu efecte care uneori au diminuat anvergura spațiului academic (p. 461).

Pe alocuri, scrisul autorului este unul polemic. Cititorul cunoscător al Arhivelor din Iași este avertizat asupra citării fondurilor de arhivă cu cotele vechi, autorul fiind oprit în mai multe rânduri să își exercite drepturile de cercetător (p. 12). În carte, sunt inserate și unele relatări despre biografia unor

istorici importanți de ieri și de azi, care au beneficiat de-a lungul carierei profesionale de o diversă și generoasă protecție (p. 159-162). Cartea domnului Lucian Nastasă despre „*Suveranii*” *Universităților Românești* constituie, într-un anumit sens, o arheologie a corpului universitar încadrat în Facultățile de Litere și Filozofie. Evident, o privire de ansamblu asupra a opt decenii de istorie a Universității în România a presupus o anchetă impresionantă, care, în mod voit, a omis amănuntele specifice fiecărui caz în parte. Tocmai, această nedesăvârșire asumată (p. 543) este o invitație la lectură și la îmbogățirea cu noi date a cercetărilor dedicate corpului universitar, care să confirme sau să nuanțeze ipotezele și concluzile propuse de autor.

CĂTĂLIN BOTOȘINEANU

Contele de Saint-Aulaire, **Confesiunile unui bătrân diplomat**, traducere: Ileana Sturdza, introducere și note: Mihai D. Sturdza, București, Editura Humanitas, 2003, 264p.

Precedat de amintirile altor francezi care au fost în România în timpul primul război mondial, volumul de memorii semnat de Charles de Beaupoil, conte de Saint-Aulaire, a fost publicat în 1953 la editura Flammarion din Paris, cu puțin înainte de sfârșitul vieții sale. Acesta conținea, pe lângă jurnalul ținut de-a lungul carierei diplomatice, și fragmente din rapoartele oficiale ale autorului. *Confesiunile unui bătrân diplomat* reprezintă traducerea sa în limba română, însă parțială, Editura Humanitas optând doar pentru acele capitole de amintiri, opt la număr, care se referă la activitatea contelui la București și Iași, în timpul primului război mondial.

Descendent al unei vechi familii din aristocrația franceză, originară din Bretania, contele de Saint-Aulaire a primit o solidă educație clasică într-un liceu iezuit. A absolvit apoi, printre primii, prestigioasa Școală Națională de Științe Politice din Paris, după care a intrat în Ministerul Afacerilor Externe. A avut antipatiile tipice unui francez cu educația sa, față de Germania în primul rând, situându-se pe linia revanșardă, ca mai toți contemporanii săi, datorită înfrângerii din 1870-1871. Educația catolică îi explică, în bună măsură, ostilitatea față de politica religioasă a guvernelor „republicii francmasonilor” care au supus Biserica catolică abuzurilor și persecuțiilor, printre care ”închiderea unor cunoscute instituții de învățământ religios și expulzarea mai multor ordine călugărești”.

Pe lângă strălucita carieră de diplomat în Tunisia, Maroc, în unele țări ale Americii Latine, dar și din Europa, precum Austro-Ungaria, România, Spania sau Anglia, Saint-Aulaire este și autorul mai multor cărți-biografii dar și culegeri de articole și pamflete politice.

În mai 1916 a fost numit ministru plenipotențiar al Franței pe lângă regele Ferdinand al României, rămânând în țara noastră până în 1920. Pe nedrept aproape uitat astăzi, lui i se datorează, în fapt, reușita încheierii tratatului dintre Paris și București, care aducea România în tabăra Antantei. Și asta după numai câteva săptămâni de la venirea sa în țara de la Dunăre.

După o foarte utilă introducere, semnată de Mihai Dim. Sturdza, chiar din primul capitol al cartii autorul marturisește cu franchețe că considerat inițial numirea în țara noastră „o catastrofă cu neputință de evitat” și chiar „mormântul” carierei sale diplomatice. Știa despre România doar că „sub sceptrul unui Hohenzollern” era membră a Triplei Alianțe. Din acest motiv, în virtutea logicii, nu putea deveni aliata Franței, nici chiar dacă o casă de pariuri din Londra acorda șanse de 1 la 5 unei viitoare alianțe a României cu Franța și nu cu Germania.

De asemenea, Saint-Aulaire își familiarizează cititorul cu figurile unor oameni politici sau militari francezi pornind de la generalul Berthelot, – care îi va fi alături o perioadă de timp în România – și ajungând până la Aristide Briand. „Pușlama aristocratică”, cel din urmă considera că „pe frontul din Orient, pârghia lui Arhimede este la București”. Tocmai de aceea, intrarea armatei române în război ar fi răsturnat situația în favoarea Franței și, mai mult, ar fi determinat menținerea Rusiei în stare de beligeranță. Saint-Aulaire, dimpotrivă, vedea acea „pârghie a lui Arhimede” în Grecia, la Salonic.

Memorialistul schițează scurte portrete președintelui Raymond Poincaré, care, cunoscând foarte bine situația României își exprima neîncrederea că aceasta va intra în război alături de Franța, apoi generalului Sarrail, considerat incompetent dar intangibil, pentru că era susținut de „prieteniile sale politice, de orientare radicală de stânga” dar și mareșalului Joffre, cel care obținuse victoria de la Marna, din 1914, împotriva germanilor.

Înainte de a părăsi capitala Franței, diplomatul vizitează pe cele două „muze pariziene ale României”, Anna de Noailles și Elena Văcărescu, ultima nimeni alta decât ex-logodnica regelui Ferdinand. Aceasta i-a „ghicit” contelui în liniile palmei că va semna curând tratatul de alianță cu România, bazându-se, însă, nu doar pe linia norocului, ci și pe caracterul regelui Ferdinand. „Îl cunosc bine – va spune ea –, este înainte de toate un om al datoriei, și la nevoie, al celei mai dureroase datorii. El va declara război Germaniei, patria familiei sale, cu

moartea în suflet, dar îl va face din datorie față de poporul său, iar Franța nu va avea un aliat mai credincios”.

Călătoria de la Paris la București a durat, datorită războiului, o lună de zile. Atitudinea prevenitoare a țărilor neutre prin care a trecut a lăsat locul uncia de-a dreptul ostile la granița Rusiei, primit ca într-o țară dușmană și nu aliată. În interiorul acesteia, însă, va fi tratat ca un membru al familiei imperiale. Totuși, nu se poate opri să nu remarce că „niciodată, nici la antipozi, nu m-am simțit atât de străin ca în Rusia.” În schimb, în România, care nu era încă membră a Antantei, a fost primit „ca un aliat, un prieten și un frate”. Într-o gară românească, al cărei nume îl uitase, s-a bucurat de o primire care-l va emoționa profund și care-l va face să scrie că „niciodată, nici în Franța, nu am respirat atâta dragoste pentru Franța ca în familia acestui șef al unei gări mici”.

Contele se dovedește un fin portretist, uneori sumar, alteori ironic, subtil sau doar subiectiv. Primele personalități românești pe care le întâlnește, primul ministru Ion I.C. Brătianu, regele Ferdinand și regina Maria sunt prezentate de-a dreptul admirativ. Fără doar și poate simpatiiile sale au și explicații de ordin politic. Saint-Aulaire a fost reprezentantul Franței, iar cele trei personalități erau partizane ale intrării României în război alături de Antanta, deci alături de țara sa. Totuși, cititorul nu va putea trece cu vederea faptul că din aceste portrete lipsesc, de regulă, nuanțele critice. Și aceasta pentru că, până la urmă, atentul observator Saint-Aulaire rămâne un ... diplomat.

Brătianu l-a primit „foarte curtenitor dar rece”. „Frumoasa odaliscă” – după cum îl numeau rivalii săi politici – avea o „moliciune orientală a ochilor săi minunați”, care însă n-o împiedica să-și exprime cu multă fermitate, într-o „franceză foarte curată”, punctul de vedere. Politician abil, premierul român „se pricepea foarte bine să câștige timp fără să-și sâcăie adversarul”. Tocmai de aceea, predecesorul contelui, Blondel, îl numea „cămătar de timp”. „Înaltele sale calități [...] fac din el unul din cei mai mari oameni de stat ai generației sale, mai mare decât „cei trei mari” Wilson, Lloyd George și Clemanceau, avea să remarce Saint-Aulaire. Conștient de „atotputernicia lui Brătianu, adevărat dictator al țării”, contele înțelege că „decizia finală depindea mai ales de el”.

Istoriografia română a insistat mai mult asupra simpatiei românilor față de Franța, în general, și a majorității clasei politice, în special, de la care Brătianu nu face excepție. S-a insistat mai puțin, însă, pe rezervele pe care primul ministru le-a avut față de alianța cu Antanta. Diplomatul francez lasă însă loc, în paginile sale, rechizitoriului pe care primul ministru român îl face la adresa rușilor – care „nu scapă nici un prilej ca să ne sporească neîncrederea” – dar și celorlalți aliați ai săi. Astfel, deși declarase că este hotărât să intre în război alături de Franța, dar atunci „când voi hotărî eu și cu garanțiile cerute de

siguranța țării mele”, Brătianu își exprimă foarte vizibil nemulțumirea că Antanta „bătea recordul neînțelegerilor, mai ales la Salonic” și că „guvernele și statele majore [...] nefiind pregătite pentru un război de coaliție, fiecare [...] își conducea jocul separat”. Nu erau, desigur, indicii de natură să-i înlăture ezitățile, cu atât mai mult cu cât războiul „este o partidă în care ea [România] își joacă existența”.

Simpatia contelui de Saint-Aulaire față de Brătianu se întrevește clar în cartea acestuia. O simpatie despre care un alt contemporan, Constantin Argetoianu, va spune însă, în memoriile sale, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, că a început să se „acrească” după înfrângerile suferite de armata română în 1916 și după retragerea la Iași, orientându-se mai degrabă spre Take Ionescu.

Prima întrevvedere cu regele îi confirmă diplomatului francez ceea ce auzise: regele era foarte timid cu cei pe care îi vedea pentru prima oară. Făcând referire la cuplul regal, contele va spune chiar că „în această pereche, regele era timid pentru amândoi”.

Regina – „strălucitoarea frumusețe” cu „o inimă de aur și mușchi de oțel” – își exprimă poziția politică foarte direct, de la prima întâlnire. Când Saint-Aulaire și Robert de Flers, însoțitorul său, evitând orice aluzie la război, îi vor remarca rochia în culori vii, ea va replica: „mie nu-mi plac culorile neutre”. Saint-Aulaire o va considera „aliata noastră cea mai bună” sau, mai bine zis, „de două ori aliata noastră prin naștere. Dar mai ales prin inimă”. Și Regele Ferdinand era „aliatul nostru, în ciuda nașterii, prin conștiința sa”.

În 1916, când România a intrat în război, „sufletele erau mai pregătite [...] decât armele”. Imagini ca acelea în care „piesele de artilerie grea [erau] trase de vaci mâinate de ostași plugari cântând” nu puteau stârni doar admirația față de eroismul unui popor atât de prost echipat, cum delicat remarcă Saint-Aulaire, ci mai degrabă o vie îngrijorare. Dar diplomatul francez preferă să lase mai degrabă loc reproșului românilor, mai mult simțit decât exprimat verbal, făcut Antantei pentru lipsa unui ajutor real în timpul înfrângerilor suferite în 1916, în special cea de la Turtucaia. Dezaprobând atitudinea Franței, diplomatul francez își depune demisia, refuzată însă de superiorii săi.

În condițiile exodului la Iași, contele a însoțit familia regală și autoritățile române, împărțind cu românii din Moldova (localnici sau refugiați) privațiunile impuse de război. Spectator neputincios la ororile care au însoțit retragerea, el consemnează în cartea sa că „nici o altă țară beligerantă nu a cunoscut în același timp, ca România, foamea, frigul, tifosul, ocupația – dublă ocupație, aceea a dușmanului, neamțul, și aceea mai înfricoșătoare a falsului aliat, rusul”. Perioada cât va rămâne în Iași îi va prilejui numeroase remarci care exprimă aversiunea sa față de ruși. Astfel, generalul Belaev, șeful misiunii militare ruse, trimisă în

mare grabă în România după venirea celei franceze, era dușmanul personal al generalului Berthlot. Scopul misiunii ruse era „împiedicarea reușitei misiunii franceze”, adică refacerea armatei române. Considerând Rusia o „trădătoare” și nu o aliată, Saint-Aulaire este convins că între aceasta și Puterile Centrale a existat o înțelegere prin care „Moldova [revenea] Rusiei, Muntenia Austriei drept compensare pentru Galiția cedată Germaniei pentru a reconstitui Polonia sub sceptrul lui Wilhelm al II-lea”. Deplângea, totuși, „trădarea” Rusiei țariste, care „echivala pe termen scurt cu o sinucidere”, gândindu-se desigur la revoluția bolșevică. Privind retrospectiv spre acest eveniment, se remarcă luciditatea și teama cu care oameni politici români ca Take Ionescu și Ionel Brătianu priveau evenimentele anului 1917 din Rusia. Ambii vor rosti cuvinte memorabile, ajunse până la noi astăzi grație lui Saint-Aulaire. Take Ionescu va spune că „Rusia ne lasă să fim asasinați, dar ea își inoculează un virus care, dacă n-o va ucide, va infecta universul”. Primul ministru afirma, și el, că „revoluția în Rusia va fi cazanul vrăjitoarelor sau cutia Pandorei cu toate relele, dar fără ca speranța să se afle la fund”. Revenind la sfârșitul anului care a adus România într-o situație foarte grea, Saint-Aulaire se întreba „dacă nu cumva, în acest sfârșit de decembrie 1916, nu asistăm fără să-mi dau seama, la Crăciunul Anticristului”.

„România martiră” a anului 1917 era redusă drastic la o Moldovă suferindă, devenită un „imens spital”, o „grădină a supliciilor” în care mizeria, foametea, tifosul aduceau mai multă moarte decât focul inamicului. În spitale, dotate cel mai adesea doar cu „devotamentul” unor medici și infirmiere, printre care și regina Maria, mișuna „un covor gros de păduchi, purtători de tifos”. Pe străzi se revelau privirilor imagini de coșmar în care numeroși refugiați mureau înghețați pe marginea străzilor, ajungând în cele din urmă în gropi comune. Până și cultul morților, „atât de viu în România”, era redus doar la o „operație de salubritate”.

Toată această mizerie și suferință a românilor contrasta puternic cu opulența rușilor. În unitățile lor sanitare nu era primit nici un român. Trupele ruse, foarte bine hrănite cu rații uriașe, cu șube îmblănite, rămăneau inactive. În iarna anului 1917, în Moldova se afla un milion de ruși, revărșați „puhoi” pe străzile Iașului ca un „val nesecat de lăcuste fără aripi”. Dintre aceștia doar jumătate erau înarmați. Majoritatea ofițerilor de carieră căzuseră pe front în primii ani de război, astfel că, armata rusă nu era decât o „hoardă” care-și va accentua dezintegrarea odată cu revoluția bolșevică. Influența ideilor acestora a fost resimțită și la Iași. Pe 1 mai 1917 a avut loc o manifestație, exclusiv a soldaților și ofițerilor ruși, în care s-a afirmat că Moldova merită să fie apărută doar dacă îl alungă pe regele Ferdinand, în timp ce Muntenia nu interesează Rusia.

După această dată mitingurile bolșevice ca și atentatele împotriva familiei regale dar și a guvernului român se vor înmulți. Organizate de soldați ruși bolșevizați, ele nu erau străine nici de sprijinul agenților germani.

În ultimele capitole ale cărții, autorul *Confesiunilor* insistă pe perioada dificilă în care statul român – după ce obținuse câteva victorii importante în 1917, cu armata refăcută datorită sprijinului misiunii militare franceze – este nevoit să încheie armistițiul și apoi pacea separată cu Puterile Centrale. O pace, după cum se știe, neratificată vreodată de regele Ferdinand.

Agonia armatei ruse a însemnat și „o nouă agonie” pentru România, izolată de orice contact cu puterile Antantei. Intrând în „bezna păcii”, România era obligată să renunțe la ofiterii misiunii franceze, o despărțire la care „toată lumea plângea”.

10 noiembrie 1918, ziua în care regele a decretat mobilizarea pentru reîntrirea în război, alături de Antanta, este și ea consemnată de Saint-Aulaire, fiind un prilej cu care românii și-au manifestat încă o dată simpatia față de Franța. Apoi, alături de același general Berthelot, revenit în România, contele de Saint-Aulaire îi însoțea pe regii români la reîntoarcerea în București.

Saint-Aulaire a rămas în România până în 1920. Ales membru de onoare al Academiei Române în 1929, va reveni în România împreună cu generalul Berthelot în mai 1930, întâi la București și apoi la Iași, unde a și fost făcut cetățean de onoare al orașului pe data de 5 iunie. Totuși, puțini români își mai amintesc acest lucru. Posteritatea sa nu s-a bucurat de aceeași grațitudine din partea românilor precum cea a compatriotului său, generalul Berthelot. Drept dovadă stă și faptul că nu avem o stradă sau un bulevard care să-i poarte numele. Dar cartea sa, cu toată subiectivitatea intrinsecă memoriilor, reprezintă o sursă istorică de primă mână. Ea se cuvine, deci, să rămână în atenția celor care vor să privească spre România Marelui Război și prin lentilele „bătrânului diplomat”.

LIGIA DOBRINCU

 Nicoleta Franck, *De la Iași la Geneva, de pe Bahlui pe Lemn. Amintiri*, București, Fundația Academia Civică, 2000, 180 p.

Genul în care se înscrie cartea Nicoletei Franck este cel al memoriilor, iar titlul cuprinde între granițele sale întreaga viață a autoarei, născută la Iași și stabilită definitiv la Geneva. Ziaristă și scriitoare, ea este cunoscută cititorului român mai degrabă în ultima ipostază. Amintim astfel cartea sa din 1992,

publicată de editura Humanitas, *O înfrângere în victorie. Cum a devenit România din Regat republică populară (1944-1947)*.

A făcut o strălucită carieră jurnalistică scriind pentru ziare prestigioase, cum ar fi *La Libre Belgique*, *Tribune de Geneve* ș.a., și a publicat în mai multe țări. A fost ziaristă acreditată la ONU, a scris articole pentru radio „Europa Liberă” despre prezența României la Națiunile Unite și a fost, de asemenea, prima femeie laureată a premiului oferit de Facultatea de Ziaristică a Universității din Los Angeles, California, pentru ziarisții străini din SUA sau din Europa, acreditați la ONU. Ulterior, a devenit membră a Academiei Româno-Americane de Artă și Știință (ARA).

În România, după 1989, a fost mai degrabă subiect de presă. Amintim scandalul mediatic, din 2006, când, în revista *Căminul românesc*, de la Geneva, îl atacă în termeni duri pe Radu Duda, devenit în urma căsătoriei cu principesa Margareta, una din fiicele Regelui Mihai, prințul Radu de Hohenzollern. Considerându-l un „securist infiltrat” cu scopul de a compromite Casa Regală, Nicoleta Frank îl etichetează drept „tovarășul Principe”, întrucât numele acestuia figura pe o listă cu „persoane de sprijin” ale fostei Securități iar tatăl său, medic la Iași, era bun prieten cu Ion Iliescu, pe vremea când acesta era prim secretar în același oraș. Articolul a avut ecouri și în presa românească.

Amintirile, pestrice, cu doza lor de subiectivism, parte din însăși natura lor respectă o ordine cronologică „relativă”, fapt asumat, de altfel. Multe – cu valoare anecdotică, ceea ce sporește farmecul lecturii sau cu o încărcătură emoțională pe care reușește să o transmită cititorului – au relevanță și pentru istorici pentru că reușesc să reconstitue atmosfera tumultuoasă, traumatizantă a unei părți din trecutul nostru. Cele douăzeci și cinci de capitole ale cărții, multe de lungimea unor articole de ziar, încadrate de un prolog și un epilog trădează „plăcerea” Nicoletei Franck de a scrie și atenția în a selecta mai ales acele amintiri care i-au fost „deosebit de instructive”.

În prolog, autoarea – devenită o cunoscută jurnalistă în Elvetia, „din nevoia resimțită de a lupta pentru adevăr și dreptate” – își face declarația de monarhistă, condiție asumată „sincer dar nu orbește”, va spune ea, lămurind astfel cititorul de ce multe din amintirile sale stau în umbra Regelui Mihai. A scris despre el, l-a respectat, l-a susținut nu fiindcă a fost Rege, ci fiindcă a înțeles „cât e Regele de valoros și cât e de nedreptăți”.

Copilăria și adolescența și le-a petrecut la Iași, unde viața era „o curioasă îmbinare de arhaism și de nonconformism”. În perioada interbelică, orașul își mai defula încă frustrările acumulate începând cu domnia lui Cuza, când își pierduse statutul de capitală în favoarea Bucureștiului, cu – trebuie spus – deplinul acord al unor oameni politici moldoveni. Totuși, când, la o adică, se

punea problema unei acțiuni, patriotismul moldovean rămânea doar o stare de spirit, nici măcar declarată. Doctorul Stocker, născut și crescut la Iași, povestea autoarei, la Geneva, o istorioară ilustrativă în acest sens. Fusese elev al Liceului Național și într-o zi, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, directorul școlii a intrat în clasă pentru a anunța că vor fi festive doar sărbătorile naționale, nu și cele ale Moldovei. Trei elevi au protestat vehement "în numele patriotismului lor de moldoveni", stărnind râsul directorului. Uitându-se unii la alții au constatat că sunt... doi francezi și un elvețian.

Dar mai rămânea cu certitudine în discuție "un fel de snobism" al "bieșilor provinciali" care obliga la disprețul față de "fosta capitală a Munteniei ridicată la rangul de capitală a României, în timp ce sărmanul Iași se transforma din falnică capitală a Moldovei într-un orașel părăsit, uitat de toți." "Disprețuita capitală atrăgea ca un magnet, mai ales tinerii, ceea ce l-a făcut pe Demostene Botez să remarce că «doar două drumuri mai sunt din plin frecventate la noi, cele ce duc la cimitir și la gară»".

Binecunoscutul clișeu al ospitalității moldovene nu lipsește dintre ingredientele povestirii, dar "tihna" Iașului cu iz patriarhal a fost tulburată nu numai de "răfuieli sporadice" ci și de asasinate, aduse în scenă de legionari sau "îngozitorul" pogrom din iunie 1941, fără a mai pune la socoteală războiul în sine.

La vremea studiilor, Nicoleta Franck optează pentru cursurile facultății de drept din București. După 23 august 1944 se va stabili aici și familia sa pentru că Iașul, în urma bombardamentele americane și engleze fusese "otrăvit" de invazia sovieticilor. Bucureștiul trăia, și el, la fel de dramatic aceeași ocupație sovietică ce inaugura, în fapt, odată cu instaurarea comunismului, un nou război, "româno-român". Lumea se răsturna cu susul în jos, „cu o viteză uluitoare”. Venirea americanilor după război, sperată de cei mai curajoși, s-a dovedit iluzorie, astfel că „nimeni și nimic nu [va] împiedica absurdul, înspăimântătorul rău ce se cuibărea la noi.”

S-a căsătorit în 1946 cu ziaristul franco-luxemburghez, Yves Franck, a cărui biografie a fost amprentată de *vremurile interesante* traversate de țara noastră. Venit la București în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, în calitate de corespondent al unui grup de ziare franceze și al cotidianului elvețian *Journal de Genève*, a fost deținut politic la Jilava, pentru activitate antinazistă, fiind eliberat la 23 august 1944. Asemenea multor intelectuali francezi, cochetase cu ideile comuniste dar realitatea românească l-a vindecat definitiv. Prețuirea pentru Iuliu Maniu îl va aduce aproape de capii Partidului Național-Țărănesc, unii devenindu-i buni prieteni: Corneliu Coposu, Ilie Lazăr, Emil Ghilezan.

După ce l-a curtat și i-a acordat chiar unele favoruri, convins că “un antinazist nu poate fi decât comunist”, dezamăgit de refuzul ziaristului de a-și pune serviciile în slujba sa, noul regim din România a trecut într-un alt registru, acela al intimidării și al violenței. Pe 8 noiembrie 1945, de ziua onomastică a Regelui – zi de tristă amintire pentru autoare și pentru mulți dintre contemporanii săi – a fost organizată o mare manifestație omagială pentru acesta. Comuniștii nu au interzis-o, în schimb a fost prohibită apariția în presă a oricărei aluzii la monarhie. Sfidând această hotărâre într-un mod original, ziarul *Ardealul* apărea într-o singură pagină, cu o fotografie mare a Regelui Mihai, fără a fi însoțită de vreun cuvânt. Manifestația din Piața Palatului a sfârșit prin împrăștierea sângeroasă a celor prezenți. Yves Franck a fost bătut sălbatic pe stradă, apoi dus la sediul unui sindicat comunist și supus unui simulacru de proces. Autoproclamații judecătorești, în frunte cu Alexandru Drăghici – nimeni altul decât binecunoscutul torționar din timpul lui Gheorghiu-Dej, ajuns în fruntea Ministerului de Interne și implicit a Securității, marginalizat ulterior de Ceaușescu – l-au condamnat la a fi “deținut câtă vreme va mai fi de Gaulle la putere, fiindcă [...] scrie articole în favoarea lui”.

Teroarea și sărăcia, alături de propaganda apăsătoare însoțeau noul regim. Un exemplu ales de autoare, cel al lui Demostene Botez, venit în vizită, nemâncat de câteva zile, rămas fără un ban, căruia nu i s-a mai publicat nimic pentru că a refuzat să accepte intrarea Uniunii Scriitorilor în FND (Frontul Național Democrat, poreclit Frontul celor fără Neam și Dumnezeu) este concludent pentru modul în care comuniștii înțelegeau să-și trateze adversarii. Dar mai trist decât atât, scrie autoarea, “dispăreau mulți din jurul nostru”, pentru a popula Gulagul românesc.

În asemenea coordonate tulburi ale istoriei noastre unica speranță de salvare, ca un ultim refugiu în mințile românilor, rămânea tanărul Rege Mihai. “Cînd și cum va putea el să cîștige războiul impus de Moscova împotriva poporului roman, nimeni nu putea să o prevadă. Dar toți știau că, precum ei, și Mihăiță era disperat. Prezența lui pe tron îi reconforta, le întreținea încrederea că el va fi omul providențial hărăzit să-i scape de năpastă.” Și totuși, momentele în care românii nu se simteau neputincioși erau din ce în ce mai rare. Un astfel de episod este relatat cu multă emoție de autoare în cel de-al patrulea capitol al cărții. Într-un concert pe care George Enescu și Yehudi Menuhin l-au susținut la București, un reprezentant al guvernului Petru Groza a intenționat să înmâneze ultimului o decorație din partea Regelui. Formula oficială: “Noi, Mihai I, prin grația lui Dumnezeu și voința națională Regele Românilor...” a ridicat toata sala în picioare. Strigatul transformat în urlet: “Trăiască Regele!” echivala de fapt cu ceea ce nu se putea striga: “Jos comuniștii!”. Cel care a reușit să liniștească

mulțimea a fost Menuhin care, în asentimentul sălii, ridicându-și arcușul pe coarde a cântat imnul național al României. Primele cuvinte ale acestuia, "Trăiască Regele în pace și onor, de țară iubitor...", au ridicat din nou publicul în picioare, care "a înțeles că a fost înțeles".

La 27 octombrie 1947 Nicoleta Franck își începe exilul, reușind cu greu să părăsească România, alături de soțul său. O plecare marcată puternic de arestarea lui Iuliu Maniu, la Tămădău, în iulie același an. Primul articol al lui Yves Franck, după ce au ajuns în Occident, publicat în SUA, Franța, Belgia, Elveția etc., făcea cunoscut faptul că liderul țărănist era judecat de un criminal de război, colonelul Alexandru Petrescu, fost director al închisorilor din România în timpul războiului, devenit general și președinte al multor procese politice instrumentate de comuniști, printre care și cel al lui Eugen Țurcanu, torționarul de tristă celebritate de la Pitești. Reacția promptă a comuniștilor de la București, atenți la cosmetizarea imaginii lor în ochii opiniei publice occidentale nu s-a lăsat așteptată. Au trimis la Paris o ziaristă pentru a dezminți știrea într-o conferință de presă, dar edițiile ziarelor *Le monde* și *Le Figaro* de a doua zi nu s-au lăsat convinse.

Familia Franck s-a stabilit definitiv la Geneva, centru calvinist, oraș bogat în care "discreția și modestia sunt, erau mai ales, virtuți duse adesea (...) până la ipocrizie". Însă la Geneva nu se cunoștea "adevărul" despre România.

Din 1955, Nicoleta Franck își începe cariera de ziaristă și totodată face studii de drept aici. Atât ea cât și soțul său vor publica numeroase articole despre România, încercând, de pe poziții anticomuniste ferme, să dezvăluie lumii occidentale fața hidoasă a noii orânduiri de la București. Și asta într-o perioadă în care Occidentul părea să-și fi atrofiat spiritul critic față de ceea ce se întâmpla dincolo de Cortina de Fier.

De asemenea, autoarea va scrie despre Regele Mihai, pe care îl cunoscuse personal, încă din copilărie. Postura de corespondentă a revistei *Sie und Er* din Elveția romandă îi facilitează o reîntâlnire cu acesta, în ciuda faptului că nu acorda interviuri pentru că potrivit statutului de refugiat nu avea dreptul și "nici nu accepta să fie subiect de reportaje".

În 1956, presa occidentală anunța ca "ex-King Michael of Romania" fusese angajat ca pilot de încercare pentru avioanele firmei americane "Lear", la Geneva, filiala acesteia pentru Europa Occidentală. Sute de ziariști încercau zilnic, atunci când Regele pleca la masă sau își încheia ziua de lucru, să obțină câteva cuvinte de la acesta. Dar "Regele trecea spre ieșire prin fața noastră – spune autoarea – însoțit de funcționarul firmei ce se ocupa de presă; era bosumflat, privea fix înaintea sa [...]. Nu ne arunca nici o privire. "Inspirată, Nicoleta Franck i-a strigat, în românește, "Să trăiți, Majestate", atrăgând astfel

atenția regelui și obținând de la acesta acordul pentru realizarea unui reportaj. Obținuse, de fapt, mult mai mult. Stabilirea unei relații apropiate cu foștii suverani ai României, pe care i-a vizitat "la început mai rar, cu vremea din ce în ce mai des".

Regele Mihai și Regina Ana locuiau atunci la Versoix, lângă Geneva, într-o casă "nici frumoasă, nici urâtă" care i-a părut ziaristei "întunecoasă și umedă" în interior, salvată însă de pajiștea "cu gazonul bine îngrijit, Regina fiind o pricepută amatoare de grădinărit". Primirea a fost caldă, Regele "volubil", "bucuros să aibă un interlocutor cu care să vorbească românește". Constatarea îi oferă autoarei prilejul să amintească faptul că în țară, propaganda comunistă tocmai insistă pe faptul că Regele nu știe deloc românește.

Articolul scris a fost unul lung, apărând în mai multe țări, în numeroase reviste. Pentru mai multă "obiectivitate", el oferă și părerea celor care lucrau alături de Regele Mihai, în aeroportul Cointrin. "Plăcută surpriză! Colegii îl prețuiesc, îl consideră foarte competent în profesie și un om modest, direct și înțelegător." Muncitorii din aeroport, care auziseră că e un rege, nu știau însă cum să i se adreseze. "Regi, noi nu întâlniserăm încă și nu ne așteptaserăm să fie oameni atât de simpatici! Cu vremea, am găsit cum să-i spunem, a venit de la sine, l-am zis Domnule Rege și nu s-a supărat, ne-a surâs. De atunci așa îl numim! Sincer spus ne e drag. Și nu pricepem de ce românii l-au gonit!"

În anii lungi și dureroși ai exilului, trăiți în sobrietate, fără scandaluri sau mondenități, Regele s-a considerat „în doliu”. „Purta doliul despărțirii de țară și de locuitorii ei. [...] Nu l-am auzit o clipă plângându-se de soarta sa [...]. Se plângea doar de soarta românilor și de indiferența celor cărora le-o înfățișa” – menționează scriitoarea.

Chiar dacă indiferența Occidentului față de România a alunecat spre o complicitate tacită cu regimul totalitar, regele Mihai, deși „nu-și făcuse niciodată iluzii, nu-și pierduse totuși nici o clipă nădejdea că lucrurile se vor schimba cândva”. Așa am putea explica și intrarea sa în „Rearmarea morală”, organizație înființată în 1946 și condusă de pastorul american, de origine elvețiană, Frank Buchman. Acesta fusese acuzat, în epocă, de colaborare cu regimul nazist. În realitate, spune autoarea, „propovăduise pacifismul într-o epocă nepotrivită”, fiindcă „în preajma celui de-al doilea război mondial, adepții împăcării și ai dezarmării militare deveneau defecțiunii folositori Germaniei naziste. Și Frank Buchman, un complice al ei”. Dar, imediat după război, când lumea avea nevoie de reconciliere, ideile sale s-au dovedit întemeiate. „Printre primii veniți se aflau nemții și cel mai asiduu dintre ei, cancelarul Konrad Adenauer”, în timp ce francezii erau mai puțin numeroși. Aici s-au pus bazele „împăcării franco-germane”, grație relației care s-a stabilit între cancelarul german și Maurice

Schuman, purtătorul de cuvânt, în timpul războiului, al generalului De Gaulle și colaborator al postului de radio „France libre”, a cărui existență, la Londra, s-a datorat aceluiași general.

Răbdarea, omenia, marea sensibilitate, caracterul drept, chiar spiritul de gospodar (autoarca reușește să facă mai puțin dificil exercițiul de a ni-l imagina pe fostul Suveran, cu alura lui demnă, salvând, de exemplu, o cratiță arsă), modul în care își asumă obligațiile sunt tot atatea trăsături de caracter pe care N. F. le așează sub ochii cititorului. Printre ele, își face loc și cea mai tristă amintire a regelui Mihai.

Sunt, de asemenea, prezente frânturi din viața unor personalități cu care autoarca interferează, cum ar fi doctorul Niehans, fiul ultimului împărat al Germaniei, scriitorul Georges Simenon sau fosta Regină a Italiei, Marie-José, fiica regelui Albert și a Reginei Elisabeta a Belgiei, pasionată de istorie și care a scris despre familia de Savoia (interesul pentru istoria acestei familii, i-l trezise nimeni altul decât istoricul Nicolae Iorga).

Lectura captivantă a cărții lasă loc doar pe alături unui ușor disconfort prin scăparea unor clișee, oarecum nesincrone cu inteligența și spiritul critic al autoarei, cum ar fi „ospitalitatea” moldovenilor, amintită deja, „legendara căldură” a românilor, „omenia și răbdarea” lor.

Dar, poate cel mai important lucru, dincolo de informațiile de natură istorică, aceste amintiri stau mărturie a faptului, ilustrat într-o extraordinară frază a lui R. Aron (pe care autoarca o amintește, de altfel), că „nu mai pot fi comuniști decât imbecilii și canaliile!”. Dorința manifestă/mărturisită a Nicolettei Franck este ca această carte să stea „alături de atât de dureroasele mărturii ale victimelor comunismului, pentru a aminti că e de datoria oamenilor să se opună utopiilor criminale, căci ele făuresc călăii omenirii”.

LIGIA DOBRINCU

 Stelu Șerban, *Elite, partide și spectru politic în România interbelică*, București, Editura Paideia, 2006, 375 p.

Abordarea interdisciplinară a studiului istoriei perioadei interbelice a cunoscut în ultimii ani o serie de abordări interesante venind nu numai din rândurile istoricilor, dar și de la cercetători având alte domenii de preocupare cum ar fi Daniel Barbu, Irina Livezeanu, Cristian Preda și alții. Utilitatea demersului acestor cercetători constă în posibilitatea de a veni cu teoriile și

metodele specifice domeniului propriu de cercetare cu ajutorul cărora se pot clarifica în anumite condiții aspecte esențiale legate de societatea românească dintre cele două războaie mondiale.

Pe această linie se înscrie și lucrarea lui Stelu Șerban care a urmărit structurarea spectrului politic românesc interbelic punând în legătură clitele, cultura lor politică și atitudinile pe care le propun în cadrul spațiului public.

Substratul teoretic al analizei a fost preluat de la teoreticienii developmentalismului (Gabriel Almond, David Apter, Leonard Binder, Larry Diamond, Joseph La Palombara, Lucien Pye, Sidney Verba, Myron Weiner, etc.) politic care s-au aplecat asupra modernizării politice mai ales după al doilea război mondial în țările în care nu a existat o tradiție specific democratică și care au arătat (uneori nu fără o anumită doză de istoricism) legătura existentă între introducerea instituțiilor politice democratice de tip occidental (Parlament, Constituție, vot universal) și dezvoltarea unui fond politic specific: partide, politici publice, cultură civică.

Stelu Șerban a privit dezvoltarea fenomenului politic din perspectiva tensiunilor induse în societate de clivajele modernizării, încercând să surprindă în ce măsură sistemul politic românesc se structurează pe criteriul acestor clivaje și este capabil să absoarbă tensiunile pe care le induc. Noutatea, constă în aceea de la lăsa deoparte clivajele „clasice” prezente în analizele politologilor (rural – urban, majoritate etnică – minorități, patron – angajat, sau biserică – societate), care i se par mai puțin relevante în cazul modernizării României interbelice. În schimb, el identifică un prim clivaj (bazat pe analiza rezultatelor alegerilor) legat de votul pentru putere și împotriva puterii, explicat, în urma unei analize mai ample, ca preluând o serie de fracturi sociale precum centru-periferie, deținători de pământ *versus* cei cu pământ insuficient (cu care înlocuiește distincția patron – angajat) sau cei cu ocupații agricole *versus* cei cu ocupații ne-agricole. Aceasta i-a permis identificarea primelor diferențieri politice și primelor structurări ale votului din perioada interbelică.

Tot pentru interpretarea rezultatelor alegerilor, și în ideea de a urmări o anumită structurare a voturilor față de diferite partide, Stelu Șerban, în locul vechilor itemi ai alfabetizării, creșterii numărului de periodice și al tirajului acestora, gradul de urbanizare propune o serie nouă, considerată mai relevantă, axată pe analiza circumscripției electorale (nivel județean) și lănd în calcul itemi precum numărul mediu de oameni pe localitate, gradul de izolare al localităților măsurat prin numărul de km de drum raportat la suprafața circumscripției electorale, procentul celor care au ocupații neagricole, sau al celor care participă la sistemul cooperatist. Pe baza acestei analize autorul a propus o tipologie a electoratului partidelor interbelice. El atribuie spre exemplu Partidului Național

Liberal un electorat cu caracter non-regional, înclinat spre diferențiere politică, cu valori ridicate ale votului pe mediul urban (mai ales în orașele mari), cu valori mai ridicate în satele cu dimensiune și populație reduse și acolo unde locuitorii participă într-o măsură mai mare la creditul cooperatist; electoratul Partidului Național Țărănesc, pe de altă parte, a fost mai degrabă regional, cu un sprijin important venind din partea minorităților etnice, cu cea mai mare pondere a ocupațiilor neagricole, și cea mai redusă participare la creditul cooperatist (dar și cea mai ridicată participare la creditul comercial bancar). Aceleași alinamente au fost urmărite și în cazul partidelor radicale sau anti-sistem.

Analiza nu este limitată doar la structurarea electoratului în contextul aplicării votului universal, ci încearcă să pătrundă în profunzime prin creionarea spectrului politic românesc interbelic și mai ales a modului în care elita politică a ajuns să se raporteze la noul sistem (precum și tendințele de reechilibrare a sistemului). Stelu Șerban a urmărit schimbările intervenite după 1918 care au dus la transformări în ceea ce privește elitele politice și cultura politică a acestora (limitându-se mai degrabă la unele aspecte cantitative cum ar fi compoziția Parlamentului și mai puțin la unele aspecte calitative cum ar fi sistemul de recrutare al elitelor).

Pornind de la elita politică, spectrul politic este descris prin analiza ofertei electorale. Autorul sugerează că alegerile interbelice au fost necompetitive (idee sugerată de volumul coordonat de Hermet Guy, Rose Richard, Rouquie Alain, *Elections Without Choice*, MacMillan Press, London and Basingstone, 1978), elita fiind cea care a realizat agenda electorală pe care societatea o dorea, în această direcție propunând ca argument și faptul că menirea legii electorale din 1926 a fost tocmai aceea de a transfera responsabilitatea decizională de la electorat la elită.

Stelu Șerban a încercat să poziționeze ofertele programatice aflate în competiție în România interbelică pe o axă care merge de la pragmatic la ideologic și utopic, analizând ca elemente de referință în formularea agendei electorale problema identității naționale, a construcției societății, direcția de dezvoltare economică și problema constituțională. Concluziile formulate sunt interesante. Pe de o parte polarizările vizează toate cele elemente ale axei, cu o componentă mai substanțială în zona polului pragmatic ideologic, iar pe de altă parte, oferta electorală este departe de a acoperi întreaga cerere potențială, agenda publică fiind departe de epuizare. Această din urmă concluzie ne ridică totuși întrebarea dacă nu cumva încercarea de a privi numai dinspre direcție elitei ca generatoare a agendei politice nu este cumva limitată și dacă nu cumva trebuie să încercăm să observăm și prioritățile formulate de electorat, precum și

modalitatea în care acestea sunt însușite de către elite (idee care ne-a fost sugerată din text de analiza oscilațiilor ofertei Partidului Țărănesc).

DANIEL BOBOC

Două contribuții la istoriografia perioadei comuniste: Vladimir Tismăneanu, **Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc**, și Adrian Cioroianu, **Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc**¹.

În ultimii doi ani am asistat la o amplificare a demersului social în privința analizei perioadei comuniste. Disputele legate de dosare și de colaborarea cu fostul regim comunist, precum și condamnarea comunismului ca regim represiv au fost elementele care au sporit necesitatea de a oferi analize ale acestei perioade. Demersul este cu atât mai important cu cât, regimul comunist intrând în istorie, apare și necesitatea ca istoricul să se pronunțe asupra acestui regim.

Dificultățile de abordare a acestei teme sunt numeroase – dificultăți legate de surse, dificultăți legate de pasiunile pe care tema le suscită – ele având în multe cazuri tendința de a-l inhiba pe cel care încearcă să studieze problema comunismului românesc. Presiunea publică (deseori politică) este una vizibilă, marcând deseori optica unor cercetători. Astfel au apărut instituții destinate studierii trecutului recent, dar care riscă, în cazul în care nu vor fi capabile să depășească politizarea, să cadă în capcana deprecierii credibilității rezultatelor obținute.

Ambele demersuri istoriografice anunțate în titlu își au propria lor poveste. Publicată pentru a oferi publicului cititor în limba engleză o imagine asupra comunismului românesc, *Stalinism for all Seasons. A Political History of Romanian Communism* în 2004, a fost tradusă în 2005 aceasta și pe fondul implicării autorului în comisia care a realizat raportul de condamnare a regimului comunist.

Lucrarea profesorului Tismăneanu reprezintă în primul rând viziunea politologului aplăcat aspra fenomenului puterii în cercul intim al partidului și aduce cel puțin două elemente interesante. În primul rând folosește numeroase

¹ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 2005, 415 p.; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Editura Curtea Veche, 2005, 519 p.

surse inedite reprezentate de interviuri și scrisori personale, precum și o serie de documente provenind din arhivele fostei Securități. Acestea sunt folosite pentru a suplini problema dificilă a analizei lumii comuniste – sursele insuficiente, cu atât mai importantă cu cât principalii actori politici ai vremii au lăsat puțină memorialistică (și aceea, cel mai adesea, părtinitoare), iar arhivele de partid și cele ale Securității sunt destul de greu accesibile. În al doilea rând este vorba de analiza metodologică în care explicația causală a evenimentelor pornește de la studiul elitei, în primul rând al celor care formează cercul restrâns al partidului. Aceasta permite o mai bună analiză a luptelor pentru putere care s-au dat în cadrul partidului de-a lungul timpului, chiar dacă în ansamblu studiul are într-o anumită măsură de suferit ca urmare a ignorării rolului jucat și de către alte centre de putere (ofițerii superiori din armată și ministerul de interne, elita managerială industrială sau cea culturală).

Prezentarea comunismului românesc în *Stalinism pentru eternitate* încearcă să scoată în evidență o particularitate a acestuia – stalinismul național (definit ca rigid, antireformist și autarhic) - în raport cu evoluția celorlalte țări comuniste din Europa și, mai ales, în raport cu ideea de comunism național – definit ca o reacție reformistă și liberală la adresa comunismului de tip sovietic. Perpetuarea stalinismului este o constantă până în 1989, iar ca urmare a manifestării acestuia au apărut și o serie de particularități românești în perioada de după 1989. Rămâne totuși de discutat asupra periodizării propuse (restalinizarea ar începe după autor odată cu 1968) și asupra unui alt element la fel de important: trăsătura definitorie a unui regim stalinist este teroarea pe care acesta o dezlănțuiește asupra propriei societăți, teroare manifestată în primul rând printr-un număr impresionant de victime. Ori este clar că în timpul stalinismului ceușist, numărul victimelor făcute de regim (mă refer aici în principal la cei arestați, condamnați sau chiar uciși pe criterii politice) a fost cu mult mai mic în comparație cu anii terorii dejiste. Chiar dacă represiunea a existat, formele de pedepsire sau descurajare a dizidenței sau contestatarilor au fost cu mult mai „soft” și mai rafinate.

A doua lucrare supusă atenției este *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc* a lui Adrian Cioroianu. Parțial, ideile prezente în această lucrare au făcut obiectul unor articole deja publicate. Spre deosebire de prima abordare prezentată, aceasta are mai ales o perspectivă istorică în ceea ce privește analiza și metodologia surprinzând cu o mai mare acuratețe o serie de comportamente sociale legate de colaborarea cu regimul sau cultul liderului.

Autorul încearcă să urmărească evoluția comunismului românesc pornind de la primele manifestări ale marxismului în România și până la momentul

prăbușirii comunismului în 1989, ca și a factorilor care au influențat apariția acestui fenomen.

Istoricul bucureștean consideră definitorie pentru evoluția comunismului românesc criza sa permanentă de legitimitate (cu un meritoriu demers teoretic asupra problemei legitimității într-un stat totalitar) din care au decurs în permanență acțiunile acestuia.

În ceea ce privește metodologia, aceasta recurge la studiile de caz, care, fără a avea pretenția de generalizare, sunt bine alese, două meritând evidențierea: activitatea ALRUS în perioada preluării puterii de către comuniști și analiza portretului Lucrețiu Pătrășcanu. În primul caz autorul a sesizat inițiativa extrapartinică a organizației, arătând mecanismele prin care partidul a beneficiat de sprijinul unor personaje din elita cultural-științifică românească. În cel de al doilea sesizăm mecanismul prin care martiriul unui personaj ce a contribuit la instalarea regimului comunist în România (fiind la fel de stalinist în acțiunile sale ca și colegii de partid prin măsurile pe care le adoptă în fruntea Ministerului de Justiție) duce la transformarea sa peste ani în erou. Merită atenție și analiza operei filosofice a lui Pătrășcanu care în nici un caz nu justifică comparația cu gânditorii neo-marxiști din alte țări comuniste.

O altă notă de originalitate apare în interpretarea dată disputei sovieto-române pe marginea rolului pe care CAER ar fi trebuit să îl joace în relațiile economice dintre statele comuniste și a deja celebrului „plan Valev”. În general, în dezbaterile care au avut loc până acum s-a căzut în capcana de a privi acest lucru ca pe o victorie a conducerii comuniste românești împotriva tendințelor sovietice de a domina România și chiar de a amenința integritatea teritorială a acesteia. Este poate mult mai plauzibilă explicația oferită de A. Cioroianu conform căreia pe termen scurt aceasta a reprezentat o victorie a comuniștilor români care și-au consolidat puterea, dar pe termen lung aceasta a afectat negativ economia românească ce a continuat programul de industrializare masivă în detrimentul dezvoltării ramurilor economice în care România beneficia de un avantaj comparativ, în principal în domeniul agricol și al industriei alimentare, acesta explicând și dificultățile de tranziție al complexului industrial românesc.

Nici sistemul relațiilor clientelare din cadrul societății având în centrul său liderul nu scapă atenției. Acesta este pus într-o strictă legătură și cu fenomenul cultului personalității. Cultul oferă posibilitatea identificării și poziționării în relația patron – client și obținerea de beneficii din calitatea de deținători a unei părți simbolice a acestuia. Relațiile de putere sunt constituite în funcție de apropierea de lider, pornind de la nivel central, fiecare dezvoltând în plan vertical propriul sistem de clienți. În același timp apare și preocuparea lui Ceaușescu de a evita constituirea unor centri alternativi de putere prin

introducerea principiului rotației cadrelor. Rămâne însă în continuare în discuție măsura în care Ceașescu a reușit acest lucru precum și întrebarea dacă toți participanții la regizarea cultului personalității erau interesați de obținerea de beneficii sau recurgeau la practica *Ketmanului*, a dublei gândiri. Poate că o privire asupra celor care scriau cu „cheie” ar fi putut transmite o lumină mai clară asupra acestui fenomen.

Dincolo de noile apariții, o serie de întrebări legate de regimul comunist au rămas în continuare fără răspuns. Preluarea puterii de către Nicolae Ceașescu este în continuare învăluită de mister. Jocul unor actori importanți de la vârful puterii nu este pe deplin elucidat, iar analizele de până acum nu au încercat să urmărească dacă în problema succesiunii nu au contat și alte elemente (exterioare Biroului Politic). A fost cultul „unității” în jurul conducătorului un simplu mesaj propagandistic, un mesaj transmis sovieticilor sau un avertisment pe care Ceașescu îl trimitea elitei puterii din cadrul regimului asupra riscurilor pe care dezbinarea le-ar putea avea (pierderea puterii și, implicit, a funcțiilor)? În debarcarea lui Ceașescu rolul principal a aparținut factorilor externi sau interni, iar în cazul celor din urmă a fost eșalonul doi de partid în prim plan sau elita managerială industrială, culturală, ofițerii superiori din Armată și Securitate?

DANIEL BOBOC

Gheorghe I. Brătianu în dosarele Securității. Documente. Perioada domiciliului obligatoriu. Arestarea. Detenția. Moartea (1947-1953). Selecția documentelor, studiu introductiv, note și addenda de Aurel Pentelescu și Liviu Țăranu. Prefață de Acad. Dinu Giurescu, Editura Enciclopedică, București 2006, 335 p. + ilustrații.

Opera de recuperare a ilustrului istoric și patriot Gheorghe I. Brătianu își adaugă acum un volum de documente, 278 la număr, privitoare la anii de grea încercare, de umilință, suferință fizică și morală: *domiciliul obligatoriu* (15 august 1947 - 6 mai 1950). Sunt acte inedite selectate din Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității pe care Aurel Pentelescu, angajat de ani buni și cu rezultate remarcabile în această restituție, le-a identificat, transcris și publicat împreună cu Liviu Țăranu. Actele, stereotipe cele mai multe, cumulează o mare tensiune. Sunt mărturiile a trei ani de existență chinuită, într-o

detenție cu iluzie de libertate. Să ne imaginăm ce a însemnat pentru demnitatea unui om superior, de factura lui Gheorghe I. Brătianu, prezența cotidiană a gardianului, executant fidel al ordinelor „de sus”, violator al unei vicți private pentru care libertatea a fost o deviză a existenței.

În baza documentelor editate acum, biografia lui Gheorghe I. Brătianu capătă substanțiale întregiri. Se știa puțin și, mai cu seamă, la modul diluat, ce a însemnat pentru marele istoric acest regim de detenție mascată. Cercetările anterioare, în lipsa mărturiilor din dosarele Securității, ne-au prezentat un Gheorghe I. Brătianu lipsit de libertatea contactului social, privat de dreptul comunicării, dar liber să lucreze, refugiat în biroul savantului pentru a finaliza opere de anvergură, demult proiectate, precum lucrarea de geoistoric care se va numi *Marea Neagră* (tipărită în 1969, la München, sub titlul *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*; ediție în limba română, București, 1988), *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele Române* (apărută postum, Evry, 1977; ediție românească, București, 1995) și *Formule de organizare a păcii în istoria universală* (tipărită în limba franceză, București, 1997).

Realitatea care transpare din acest volum de mărturii inedite este cu totul alta. Au fost trei ani de chin fizic, moral și financiar. A fost antecamera care anunța detenția grea de la Sighet și sfârșitul în aceeași închisoare de exterminare a deținuților politici. Astfel, editorii au emendat felul în care a fost prezentat anterior acest „răgaz involuntar” care i se „oferise” lui Gheorghe I. Brătianu. Este greu să acceptăm, se arată în studiul introductiv, că savantul a continuat să lucreze cu „răvnă și pasiune”, având gardianul în casă, ori fiind chinuit de mari dureri dentare. Numeroase interdicții i-au limitat posibilitățile de informare. Dacă la început, până în prima parte a anului 1948, s-a putut deplasa la Biblioteca Academiei însoțit de un gardian, în perioada următoare i s-a ridicat și acest drept. Izolarea totală, lipsa oricărui contact social, interzicerea ascultării posturilor străine de radio, toate acestea i-au creat savantului condițiile contrare unei atmosfere de elaborare științifică. Și, totuși, nu s-a lăsat doborât. Cu eforturi care țin de noblețea caracterului și de iubirea istoriei a putut definitiva, cât i-a îngăduit drama umană, lucrările de amploare europeană amintite mai sus.

Pentru a reda și în această prezentare atmosfera ce transpiră din noile documente, reproducem un pasaj din studiul introductiv al volumului, un pasaj de o mare relevanță: „În rapoartele zilnice ale agenților supraveghetori sunt monitorizate pe ore și minute o sumedenie de fapte din viața de toate zilele ale soților Gheorghe și Elena Brătianu: când Elena a plecat în oraș și când s-a înapoiat, dacă a rămas peste noapte la cunoscuți și ce avea la ea [...], când a plecat și când a venit; dacă Elena Brătianu s-a certat cu jupâneasa și pe ce temă; la ce oră soții Brătianu au servit masa, împreună sau nu; la ce oră au urcat în

domnitor...". Cu referire directă la savant era consemnat „de la ce oră până la ce oră a scris sau a citit în birou; de la ce oră până la ce oră a ascultat posturile de radio românești sau străine; de la ce oră până la ce oră a ieșit în curte, ca să facă gimnastică, să se plimbe, să măture curtea, să bată covoare etc...". Când și alte rapoarte zilnice vor fi cunoscute, „s-ar putea contabiliza, pe tipuri de activitate, regimul de claustrare. Ar interesa, în mod deosebit, durata consacrată cititului și scrisului. Oricum, condițiile nu au fost prielnice, stimulatoare pentru munca științifică [...]. Numai o voință puternică și o disciplină pe măsură în ale scrisului și în programul zilnic l-au făcut apt să traverseze cei aproape trei ani de claustrare [...]. Valoarea lucrărilor științifice redactate sau finalizate de savant includ [...] un efort realmente supraomenesc, de martir” (p. 37-38).

*

Volumul acesta de documente restituie, în alți termeni, anii de domiciliu forțat (1947-1950) din viața marelui istoric-mucenic. A fost antecamera detenției de la Sighet (mai 1950 – aprilie 1953) unde a și sfârșit în condiții greu de elucidat integral. Știm acum mai mult despre omul, savantul și patriotul Gheorghe I. Brătianu, care și-a făcut din datoria civică o datorie de viață.

ION TODERAȘCU

 Paul Nistor, Înfruntând Vestul: PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului, Editura Vremea, București, 2006, 373 p.

Cercetător la Institutul de Istorie „A.D.Xenopol” – Iași al Academiei Române, Paul Nistor este unul dintre puținii istorici români ce și-au dedicat eforturile analizării politicii de îngrădire a comunismului, politică întreprinsă de Statele Unite ale Americii după încheierea celui de al doilea război mondial.

Lucrarea se deschide cu o „Introducere” în care autorul face un scurt excurs istoriografic al temei. Acesta e prezentat fragmentat (în funcție de subtemele atinse) și privit din perspective diferite. Ca structură, volumul cuprinde cinci capitole ce au ca limite temporale anii 1945 și 1952, segmentul de istorie românească cuprinzând perioada 1947-1952. Lucrarea, deși trece în revistă și doctrinele de politică externă ale SUA imediat după al doilea război mondial, se concentrează asupra evoluției raporturilor dintre Washington și București.

Primul capitol („Doctrină și orientări de politică extrenă americană. 1945-1952”) prezintă doctrinele americane cu referire la politica americană de îngrădire („containment”) a comunismului în spațiile eurasiatice. Autorul ne oferă detalii despre politica externă americană în timpul președintelui H. Truman, amintind și despre prima strategie de blocare a comunismului, prin mijloace diplomatice și militare, apărută la 1 aprilie 1946. Pentru perioada mai sus amintită autorul analizează pas cu pas măsurile luate de administrația americană împotriva URSS, măsuri concretizate în „Doctrina Truman”, „Planul Marshall”, „Programul celor patru puncte” precum și lansarea unui program de securitate al SUA cunoscut sub denumirea de NSC 68. Practic, observe autorul, președintele american își propusese o continuitate în raporturile internaționale dar, sub presiuni sovietice, s-a decis mai apoi pentru o veritabilă revoluție de politică externă a Statelor Unite.

În următorul capitol („Politica de îngrădire în Europa în timpul administrației Truman”), autorul subliniază antiteza din relațiile diplomatice ale americanilor, marcată și de aplicarea unor strategii diferite pentru cele două zone de interes (Europa de Est / Europa de Vest). Așa cum bine observa autorul, prioritatea Casei Albe a fost întotdeauna Europa Occidentală, mai toate interesele concentrându-se pe relațiile cu țările aflate la apus de linia Stetin-Trieste. Totodată, sunt prezentate cauzele imediate ale fondării NATO precum și diversele etape ale negocierii alianței atlantice. În Est, subliniază autorul, cele opt țări aflate sub influență sovietică în primii ani postbelici au căpătat o importanță deosebită pentru americani, după ce s-a constatat că acestea suplimentează puterea internațională a Moscovei. Drept urmare, Washingtonul a aplicat în direcția lor o strategie formată din măsuri politice, economice, militare și de propagandă.

Un alt capitol consistent („Relații diplomatice româno-americane în perioada politicii de îngrădire a comunismului 1947-1952), marchează momentele decisive în relațiile dintre cele două guverne, o dată cu prezentarea publică a componentelor teorii de îngrădire a comunismului. Astfel, autorul prezintă, pentru fiecare an în parte, principalele acțiuni în relațiile diplomatice dintre cele două state. Sunt menționate dialogul permanent dintre oficialitățile de la Washington și emigrația românească, întâlnirea dintre președintele Truman și regele Mihai, activitățile Legației RPR de la Washington în comunitățile românești din SUA, precum și metodele de hărțuire reciprocă adoptate de cele două state.

În cel de-al patrulea capitol („Reacții românești la politica americană de îngrădire”) e subliniat faptul că SUA făceau parte din categoria inamicilor principali ai regimului comunist și că atitudinea românească lua forma unei retorici gălăgioase ce se materializa în hărțuirea personalului Legației americane

de la București. Trebuie amintit că reacția antiamericană a devenit mai profundă după lansarea Planului Marshall și a Doctrinei Truman, discursul de politică externă românesc devenind și el excesiv de ideologizat. Apogeul propagandei antioccidentale promovată de România a fost atins în 1949, anul formării NATO - o organizație văzută ca principal pericol pentru stabilitatea nomenclaturii comuniste de la București. Pentru societatea românească, prin intermediul presei și al broșurilor de partid, guvernul a construit în mod deliberat imaginea unor Statelor Unite ale Americii, agresive și războinice.

Ultimul capitol („Imaginea Occidentului în România democrației populare”) pune în evidență degradarea imaginii SUA în spațiul românesc, ce apare, mai nou, ca un stat producător de violență și agresivitate, a unui imperiu exportator de haos, dezechilibru politic și social. Practic, propaganda comunistă și-a nuanțat discursul, construind imaginea SUA prin contrast cu imaginea blocului comunist, formându-se astfel, un tablou în care singurele personaje credibile trebuiau să fie autoritățile comuniste. Autorul menționează că, la un moment, se formase practic o regulă în randul comuniștilor, de a învinovăți America pentru tot ceea ce mergea prost în statul român și în relațiile sale externe. De asemenea, sunt amintite și marile demonstrații și mitinguri orchestrate de guvernul Groza, împotriva prezenței americane în Grecia, RFG, Italia sau Turcia.

Lucrarea conține o serie de concluzii, pe care autorul le-a tras în urma cercetării efectuate, precum și un indice de nume ce este folositor specialiștilor interesați numai de anumite aspecte. Se pare că între București și Washington a avut loc un al doilea „război rece”, care îl dubla pe cel major, și care, măcar pentru autoritățile de la București, se transforma într-o chestiune de supraviețuire și conservare a pozițiilor deținute. Printr-o deficiență de percepție, Statele Unite erau văzute drept inamicul major, care ducea către România o politică personalizată. La aceasta, Bucureștiul înțelegea să răspundă, cu mijloacele minore pe care le deținea, aproape mai agresiv decât însăși stăpânii de la Moscova. Este prezentată și bibliografia temei, destul de complexă, în care autorul prezintă și izvoarele inedite pe care le-a consultat în vederea unei documentări cât mai aprofundate.

ADRIAN CEOBANU

„Studii și materiale de istorie medie“, Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“, vol. XXIV, 2006, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 348 p.

Studiile inserate în acest nou volum al anuarului Institutului de Istorie „Nicolae Iorga“ sunt structurate tematic.

În prima parte se regăsesc cinci studii redactate de autori în limba franceză, studii care se circumscriu unei tematici precise - *Comerț și negustori în Evul Mediu*. Cel care deschide seria, pe această temă, este Șerban Papacostea cu *Génois et riverains du bassin pontique aux XIVe et XVe siècles: le cas de Sinope*. Reputatul cercetător, utilizând informații din epocă, precizează faptul că Sinope a avut un rol important în dezvoltarea comerțului european cu Asia Centrală și Orientul Mijlociu (p. 2), fiind un spațiu strategic deținut de genovezi, până în 1461 (p. 4). Portul Sinope, conform izvoarelor documentare, a rivalizat, din punct de vedere economic, cu portul crimeean Caffa (considerat pionul principal, al genovezilor din Marea Neagră, în derularea activităților comerciale cu Europa) (p. 5-6). În aceeași dimensiune, a comerțului medieval european, este elaborat *Traits de la vie commerciale dans les sources diplomatiques et hagiographiques slaves (XIIIe-XVIe siècle)* sub semnătura cercetătoarei Snejana Rakova (Sofia) care încearcă să reconstituie dimensiunea vieții comerciale din spațiul balcanic utilizând ca surse tratatele diplomatice și scrierile hagiografice. Tot de la Sofia „provine“ și studiul - *La culture des marchands italiens: les connaissances acquises pendant le voyage (XVe-XVIe siècles)*, studiu elaborat de Penka Danova care reface realități ale Europei Orientale utilizând notele de călătorie ale unor negustori italieni: Cristophe Buondelmonti, Benedetto Dei și Gianandrea Gromo, personaje foarte active în Balcani și în Levant. Anca Popescu readuce în discuție statutul străinilor din Imperiul Otoman, și în general din lumea islamică, prin - *Le régime fiscal de marchand «étranger» dans l'Empire Ottoman (deuxième moitié du XVe-XVIe siècles). Quelques considérations*. Secolul XVII este în atenția lui Gheorghe Lazăr care analizează formele de organizare a activităților comerciale specifice negustorilor români.

În secțiunea *Domni, boieri, ctitorii*, Ștefan S. Gorovei continuă seria dedicată Mariei Asanina Paleologhina, doamna Moldovlahiei, care, prin căsătorie, i-a „oferit” lui Ștefan cel Mare posibilitatea de a se afirma ca un demn continuator al tradiției bizantine, în dimensiunea politică și culturală pe care, foarte inspirat, Nicolae Iorga a numit-o *Bizanț după Bizanț*. În aceeași notă, dar utilizând izvoarele materiale, este elaborat, sub semnătura Mariei-Vencra Rădulescu, studiul - *Episoade din istoria Moldovei redactate pe cahle descoperite la curtea domnească de la Vaslui: nunta lui Ștefan cel Mare cu Maria de Mangop*. Legăturile cu spațiul sud-dunărean sunt „exploatare” de Ștefan Andreescu care readuce în prim planul discuțiilor fenomenul ctitoricesc, mai precis este vorba de ctitoriile bucureștene ale lui Ghiormă din Pogoniana. Genealogia revine și în cuprinsul acestui număr al *Studiilor* prin contribuția lui Constantin Rezachevici și Petre Ș. Năsturel - *Un patrafir de la mănăstirea Ivirilor și neamul doamnei lui Radu Mihnea*. De la genealogie, Mihai-Bogdan Atanasiu face trecerea la patrimoniul funciar al lui Iordache Cantacuzino, în vreme ce Bogdan-Petru Maleon, utilizând informațiile furnizate de câteva privilegii domnești, formulează o serie de opinii legate de mănăstirea Probota, așezământ plasat între ierarhia ecleziastică și instituția domniei.

Sub titlul *Occident versus Orient* sunt grupate patru articole. Pentru Șerban Marin, care apelează la surse documentare venețiene, Cruciada a IV-a (1204) a fost rezultatul unor acțiuni premeditate, acțiuni care își au originea în secolul XII, secol în care dogele venețian Domenico Michiel (1122-1126) face primele tentative de cucerire a teritoriilor deținute de bizantini (în Arhipelagul Egeean și în Balcani). Istoria Transilvaniei este prezentă în cuprinsul acestui volum prin *Testamentul lui Bekeș Gașpar (1579)*, asupra căruia își oprește atenția cercetătorul Tădus S. Kinga. Raporturile est-vest, în perioada Evului Mediu, constituie subiectul demersului care poartă semnătura Violetei Barbu - *Țările Române și disputele în jurul dogmei primatului papal (secolul al XVII-lea)*. Trecerea la heraldică o face Tudor-Radu Tiron care contribuie prin opiniile formulate la clarificarea unor probleme legate de dreptul la stemă în Transilvania secolului al XVII-lea.

La capitolul *Discuții*, Eugen Denicze reia tema conflictului dintre Vlad Țepeș și turci, conflict care s-a declanșat în 1461 (cel mai târziu 1462) și nu 1459 (așa cum anumite voci din istoriografie au încercat să demonstreze) (p. 250), în timp ce Liviu Pilat reanalizând vocabularul politic formulează o serie de opinii în legătură cu omagiul de la Liov (1387) și consecințele teritoriale ale acestuia.

Anuarul se încheie cu binecunoscuta *Addenda et corrigenda*, spațiu dedicat sugestiilor și completărilor, dar și cu segmentul care poartă deja consacratul titlu - *Recenzii și notițe bibliografice*.

Publicația, apărută sub auspiciile Institutului „Nicolae Iorga”, a oferit și oferă și astăzi posibilitatea istoricilor de a transmite informații, opinii și ipoteze de lucru, în timp revista afirmându-se ca un excelent „instrument” de propagare a valorilor culturale românești.

GERD FRANC

„Analele Putnei”, I, 2, 2005, 124 p.; II, 1-2, 2006, 174 p.; III, 1, 2007, 248 p.; Centrul de cercetare și Documentare al Sfintei Mănăstiri Putna.

Revista grupează așa cum precizează și membrii Comitetului de redacție studii, articole, însemnări, documente, note, recenzii care acoperă epoca lui Ștefan cel Mare, dar și istoria seculară a mănăstirii Putna.

În cel de-al doilea număr al publicației, pe anul 2005, studiile poartă semnătura unor istorici marcanti. În prima secțiune Maria Voica Pușcașu readuce în discuție problematica dreptului de ctitorire încercând să identifice alți posibili ctitori ai mănăstirii Dobrovățului, așezământ ridicat de Ștefan cel Mare. În baza acestui drept, distinsa cercetătoare încearcă să stabilească relația de rudenie existentă între familia lui Ivan Damianovici (sec. XV) și familia Racoviță-Cehan (sec. XVII). Reputatul elenist Jacques Bouchard face câteva precizări în legătură cu inscripțiile picturii de la Pătrăuți, în timp ce regretatul Leon Șimanschi reia, într-un studiu consistent, problematica semnificațiilor și împrejurărilor zidirii mănăstirii Putna.

În secțiunea dedicată *Colocviilor Putnene* tânărul istoric Liviu Pilat investighează contextul în care a avut loc slujba de sfințire a mănăstirii Putna demonstrând cu argumente de natură istorică că acest eveniment nu a avut loc nici în 1470 și nici în 1471, ci în 3 septembrie 1469 (p. 42). Inventariind daniile lui Ștefan cel Mare către mănăstirea Putna, Maria Magdalena Szekely a încercat să-l identifice pe sfântul Ghenadie de la Putna. În opinia acesteia Ghenadie ar fi fost de fapt întemeietorul și organizatorul unei comunități monahale care a funcționat la Putna înaintea lui Ștefan cel Mare (p. 53). În ultima parte a acestei secțiuni, Ștefan S. Gorovei își focalizează cercetarea pe relația stabilită între Ion Neculce și mănăstirea Putna.

În *Dezbateri* se regăsesc două studii. Primul poartă semnătura aceluiași Liviu Pilat - *Ioachim, Theoctist I și sfârșitul „perioadei bizantine”, iar cel de-al doilea*

binecunoscutului istoric Adrian Andrei Rusu care în încheierea acestui volum al **Analelor** reia problematica raporturilor dintre Ștefan cel Mare și Transilvania.

Numărul 1-2 pe 2006 este deschis de Alexie Cojocaru, monah la mănăstirea Putna, care ne oferă posibilitatea de a ne informa în legătură cu *Inventarul de odoare și obiecte ale Mănăstirii Putna*, inventar care datează de la 1796. Plasându-se în prelungirea efortului depus de Alexie Cojocaru, Ștefan S. Gorovei încearcă să stabilească identitatea unei broderii liturgice aflată la Putna. Reputatul istoric demonstrează fără dubii că aceasta aparținuse mănăstirii Golia, fiind dăruită de ctitorii Ana și Mihail Golăi (p. 101). În aceeași notă, Maria Magdalena Szekely analizând așa-numitul „Triptic al lui Ștefan cel Mare” de la Mănăstirea Putna concluzionează - acesta datează din secolul XVIII și aparține boierului Ilie Herescul (p. 109). Pasionat de pictura murală, cercetătorul Emil Dragnev formulează un amendament la cercetările care au avut drept subiect ciclul Arhanghelului Mihail, ciclu care apare pentru prima oară în programul iconografic al bisericii ștefaniene din Pătrăuți (1488) și nu la biserica logofătului Tăutu din Bălinești (sfârșitul veacului XV și începutul lui XVI), așa cum se credea până acum (p. 112). Reluând teme și pasiuni mai vechi, Maria Magdalena Szekely își focalizează cercetarea pe conținutul pomelnicului de la Bistrița, mai precis pe capitolul „Acești pani au murit în războiul cu turcii”, încercând într-o manieră prosopografică să ne ofere informații despre cei care s-au jertfit la Vaslui în 1475. Tot asupra perioadei ștefaniene se oprește și Liviu Pilat care analizând semnificația Bulei Papale, *Redemptor Noster*, din 1477 concluzionează: Moldova reprezenta în vremea lui Ștefan cel Mare cel mai înaintat avanpost al conceptului de *Respublica Christiana* spre răsărit (p. 144). Continuându-și cercetările de la un alt stadiu, istoricul Ștefan S. Gorovei abordează, din aceeași perspectivă genealogică, subiectul Mariei Despina, doamna lui Radu cel Frumos.

În partea finală, la capitolul *Restituirii*, avem posibilitatea de a parcurge un studiu care poartă semnătura lui P. P. Panaitescu, intitulat sugestiv: *Cercetări asupra organizației armatei moldovene în Evul Mediu*, pentru ca în secțiunea *Documente*, Alexandru Pânzaru să ne ofere informații despre *O carte domnească de la Mihail Racoviță*. Volumul se încheie cu un *Fișier bibliografic (II)*.

Primul număr pe 2007 cuprinde studii și articole grupate în *Colocviile Putnei, III*. Seria este deschisă de Voica Maria Pușcașu care reluând discuțiile pe marginea întemeierii mănăstirii Probota concluzionează - așezământul a fost refăcut aproape integral de Ștefan cel Mare, momentul fiind plasat în 1466, aproape simultan cu angajamentul ctitoricesc de la Putna (p. 10). Statutul preoților de mir și raporturile acestora cu așezămintele monahale din secolul

XV, în special cu mănăstirea Putna, constituie pentru Bogdan-Petru Maleon o provocare la care răspunde printr-o construcție extrem de elaborată. Familia Cantacuzino revine ca subiect și obiect de cercetare, Mihai-Bogdan Atanasiu oprindu-se asupra bisericii de la Sihăstria Putnei, ctitorie a lui Ilie Cantacuzino. În aceeași notă Ștefan S. Gorovei îi are în vedere pe *Ultimii ctitori ai clopotului Buga de la mănăstirea Putna (1818)*, pentru ca ieromonahul Dosoftei Dijmărescu să ne prezinte informații despre egumenii mănăstirii Putna (secolele XVIII-XX), pornind de la chipuri și morminte. Oprindu-se asupra realităților secolului XVII din Țara Românească, Ștefan S. Gorovei identifică, la 1676-1677, un ieromonah Ghervasie de la mănăstirea Putna aflat printre apropiați boierului Lupașco Buhuș și ai voievodului Gh. Duca (domn în Țara Românească între 1673-1678). Asupra familiilor de cărturari își focalizează cercetarea Lucian-Valeriu Lefter, mai precis asupra lui Evloghie dascălul și fiul său, Gheorghe, traducători și copişti de la sfârșitul veacului XVIII și început de XIX. Trecerea la știința heraldicii o face Tudor-Radu Tiron care elaborează un studiu consistent având ca punct de pornire lingurița epicopului Efreim al Rădăuților (între 1608-1623). Fenomenul cultural revine în prim plan prin Maria Magdalena Szekely care concepe un inventar cu *Manuscrise răzlețite din scriptoriul și biblioteca mănăstirii Putna*, în timp ce monahul Alexie Cojocaru se arată interesat de informațiile furnizate de *Cărțile de oaspeți ale Putnei. Între istorie și eternitate poartă*. Volumul se încheie cu studiul lui Liviu Papuc care, utilizând presa timpului, monitorizează „pelerinajele” unor persoane publice la mănăstirea Putna, „pelerinaje” consemnate între 1918-1925.

Patrimoniul mănăstirii Putna, reper spiritual al istoriei românești, este pus astăzi în valoare de cercetătorii trecutului românesc prin intermediul „Analelor Putnene”, revistă care își are începuturile în 2005 (proiectul fiind generat de manifestările care au marcat anul 2004, manifestări legate de comemorarea celor 500 de ani scurși de la trecerea în eternitate a lui Ștefan cel Mare), și care se dovedește a fi astăzi un valoros instrument de promovare a culturii medievale din spațiul carpato-danubiano-pontic.

GERD FRANC

Viața științifică

Colocviul Internațional Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa, 30 noiembrie – 1 decembrie 2007, Iași

Organizat de echipa Grantului CNCIS (cu nr.1210/2007), ce și-a propus să abordeze problema *Țara Moldovei între commonwealth-ul bizantin și republica christiana. Metafore, ritualuri, simboluri și concepții ale puterii în secolele XIV-XV*, manifestarea *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa* s-a bucurat de participarea unor renumiți istorici de la Chișinău, București, Cluj, Oradea și Iași.

Manifestarea a fost moderată cu competență și abilitate de Alexandru-Florin Platon, decanul Facultății de Istorie din Iași, care și-a asumat atât cuvântul de deschidere, salutându-i pe participanți și stabilind direcțiile dezbaterii, cât și prima prezentare din cadrul manifestării, intitulată *Metafora corpului în cultura medievală. Câteva probleme de metodă*. Autorul a făcut un amplu excurs istoriografic, prilej cu care a pus în evidență dificultățile care provin din absența unui canon interpretativ susceptibil de a fi aplicat fiecărui caz. De asemenea, a subliniat principalele probleme de adaptare a metodologiei occidentale la specificul izvoarelor creștinismului răsăritean.

Pe o direcție similară s-a situat Andrei Sălăvăstru, care în comunicarea *Metafora corpului în scrierile patristice* a abordat problema adaptării la cultura creștină primitivă a unui imaginar corporal divers, de factură greco-romană sau iudaică.

Șarolta Solcan, profesor la Universitatea din București și-a focalizat demersul din *Aspecte din viața familiei moldovenești din secolul al XV-lea* asupra familiilor boierești, urmărind ca printr-o analiză cantitativă a ocurențelor documentare să formuleze diverse ipoteze cu caracter general asupra structurii acestora în raport de vârstă sau sex.

O interesantă comunicare a susținut Diana Gradu, *Codes alimentaires européens au Moyen Age, archétypes et arguments du pouvoir*, prezentarea redând o imagine sintetică asupra repertoriului alimentar din Occidentul medieval, autoarea încercând să pună în evidență și câteva dintre semnificațiile sale.

Despre ritualurile puterii de tip medieval, au vorbit pe parcursul celor două zile mai mulți istorici și teologi.

Demersul Ierom. Dosoftei Dijmarescu, *Rugăciunea de încoronare. Referințe și semnificații scripturistice*, s-a axat pe reconstituirea imaginii suveranului creștin ideal, așa cum reiese aceasta din formulele sacre rostite într-un cadru ritualic, cu prilejul dobândirii puterii.

Bogdan-Petru Maleon, în *Violența și depozedarea putere. Note pe marginea unui ritual medieval*, a luat în discuție suportul ideologic al depozedării de putere în mod violent, cu aplicarea unor mutilări corporale.

Maria Magdalena Szekely, cu *Am mers împotriva dușmanilor Creștinătății". Războiul drept în discursul politic al lui Ștefan cel Mare*, a analizat, în contextul concepției ortodoxe asupra puterii, motivațiile spirituale care au stat la baza acțiunilor militare întreprinse de principele moldovean.

Tot asupra discursului politico-religios a insistat și Liviu Pilat, în *Conceptul de "poartă a Creștinătății" și discursul politic al lui Ștefan cel Mare*. El a pus în evidență poziția Moldovei în contextul luptei antiotomane, la granița dintre cele două mari arii ale lunii creștine.

O analiză asupra vocabularului politic medieval a propus Ștefan S. Gorovei, în *Caracterizarea Puterii în Moldova la cumpăna veacurilor XVI-XVII*, autorul propunând totodată o serie de clarificări conceptuale.

Racordându-se atât studiilor privind ritualurile puterii din Evul Mediu, cât și restituțiilor istoriografice, Sorin Șipoș a subliniat, în *Un studiu inedit privind Diploma Cavalerilor Ioaniși și implicațiile sale*, importanța istorică a unui text inedit semnat de istoricul Silviu Dragomir, insistând asupra dificultăților administrative care au stat în calea recuperării acestuia dintre manuscrisele de la Biblioteca Academiei din București.

Istoricii ieșeni, Laurențiu Rădvan, cu *Domni și orașe în Țara Românească în Evul Mediu. Raporturi de putere*, și Petronel Zahariuc, cu *Date noi despre legăturile Țărilor Române cu Mănăstirea Xenofon de la Muntele Athos*, au urmărit să pună în evidență natura raporturilor dintre puterea politică și autoritățile orășenești, pe de o parte (cu sublinierea particularităților de la sud de Carpați), cât și construirea legitimității politice prin actele religioase, autorul atrăgând totodată atenția asupra importanței pe care o are pentru cercetarea istorică românească baza documentară conservată la unele mănăstiri athonite.

Oarecum similar, dar mai curând teoretic și cu trimitere spre perioada modernității, istoricul clujean Toader Nicoară a inventariat, în *Puterea și reprezentarea ei simbolică: cazul Habsburgilor (sec. XVII-XVIII)*, imaginile puterii habsburgice, așa cum se regăsesc acestea la nivelul mentalului colectiv modern.

Despre construirea puterii „pe verticală” a vorbit Barbu Ștefănescu (Universitatea din Oradea), care, în *Țărănime și autorități tutelare în Transilvania (secolul al XVIII-lea-începutul secolului al XIX-lea)*, a prezentat obligațiile țărănimii transilvănene față de stat și biserică, precum și conflictele care au perturbat echilibrul universului rural.

Comunicările care au luat în discuție fațetele puterii în lumea modernă și contemporană au insistat mai curând pe limbaj ca instrument și martor nemijlocit al puterii (Cristian Ploscaru, *Puterea și „cuvântul”. Despre originile discursului politic modern în Principatele Române*), dar și pe construirea miturilor politice și situațiilor politice, cu ideea de *opozitie*, cu trimitere la România interbelică (Daniel Boboc, *Alexandru Averescu și mitul salvaționist în România interbelică*, respectiv Ovidiu Buruiană, *Ritualul puterii în România interbelică Congresul Partidului National Liberal din mai 1930*). Cu o altă încărcătură simbolică și emoțională, Ludmila Cojocari și Virgiliu Birlădeanu, de la Chișinău, au prezentat modul în care puterea comunistă actuală din „România de peste Prut” încearcă să structureze o identitate pentru comunitatea română de acolo, reiterând vechile clișee din perioada comunistă și investind elemente politice cu un grad de științificitate. Comunicările *Complexul «Badea Mior»; secvențe ale unui narativ istoric instrumentalizat*, respectiv „Ștefan [de] ne[re]cunoscut” sau *clonarea de simboluri ideologice în Republica Moldova*, beneficiind și de material foto și filmografic de excepție au arătat modul în care puterea poate să imagineze comunitatea.

Abordările din cele două zile ale Colocviului au fost diverse ca tematică, chiar dacă cele mai multe s-au circumscris ritualurilor puterii. Reunirea lor într-un anunțat volum va reliefa, cred, elementele de asemănare, dar și diferențele pe care le îmbracă puterea, privită nu corpuscular, ci relațional, în diferite epoci istorice. Concluziv, a fost un colocviu reușit prin participare, posibilitatea de dialog între diversele centre universitare fiind odată în plus de dorit în aceste timpuri în care preocupările istorice nu se mai supun unui canon politic, și prin impactul pe care l-a avut în rândurile unui public de profesioniști, istorici și studenți deopotrivă.

OIDIU BURUIANĂ

Manifestările științifice legate de „Zilele Universității” în anii 2006 și 2007

Manifestările legate de *Zilele Universității*, amintirea momentului inaugural pentru Universitatea din Iași din octombrie 1860, au reprezentat și în anii în discuție spațiul de reunire științifică a membrilor Facultății. Pentru precizia firească a menționării, am să despart cele două reuniuni științifice, deși în mod formal a existat o similitudine a programului și a luărilor de poziție în cei doi ani: prezentări de cărți, masă rotundă, sesiunea de comunicări. Diferențe au apărut în ordinea discursurilor, separația produsă în 2006 între sesiunea științifică a doctoranzilor Facultății de Istorie și cea a catedrelor didactice fiind anulată „democratic” anul următor, cele două manifestări desfășurându-se simultan prin participarea comună în cadrul aceleiași reuniuni științifice.

În perioada 23 – 27 octombrie 2006, în cadrul Facultății s-au desfășurat amplele manifestări științifice cunoscute sub numele generic *Zilele Universității*. Evenimentul, desfășurat pe durata a cinci zile, concentrează într-o oarecare măsură domeniul științific al Facultății de Istorie din Iași, el dorind să ilustreze nivelul cercetării istorice din instituția ieșeană, în diversele sale forme.

Programul acțiunilor a fost deschis cu prezentarea de cărți aparținând unor istorici ai Facultății. Moderată de profesorul Nicolae Ursulescu, festivismul unor astfel de momente a fost înlocuit cu discuția lucrărilor respective. Meritele lui Gh. Dumitroaia, Vasile Cotiugă și Nicolae Ursulescu, care au prezentat volumul retrospectiv al academicianului Mircea Petrescu-Dâmbovița, *Amintirile unui arheolog*, apărut la Iași în anul 2006, ale lui Nicolae Ursulescu, Corneia-Magda Lazarovici și Atilla László (care s-au referit la volumul *Cucuteni 120 – valori universale*, Iași, 2006), Mihail Vasilescu, cu referire la repertoriul lui Marius Alexianu și Roxana Curcă, *Cuvinte grecești universale*, Iași, 2005, Neculai Bolohan, ce a prezentat lucrarea întocmită de Atilla László, *De la prima familie la primele state*, Iași, 2005, Lucrețiu Mihăilescu-Bârliba, Victor Cojocaru și Cătălin Turliuc, cu referire la revistele Facultății, „*Studia Antiqua et Archeologica*”, X-XI, 2006, „*Classica et Christiana*”, I, 2006, respectiv «*Analele Științifice ale „Universității Alexandru Ioan Cuza” Iași, Istorie*», LI, 2005, Nelu Zugravu, prezentând cartea lui Octavian Bounegru, *Trafiquants et navigateurs sur le Bas Danube et dans le Pont Gauche à l' époque romaine*, Harrassowitz Verlag, Weisbaden, 2006, Laurențiu Rădvan, care s-a referit la volumul de documente editat de Florin Marinescu, Ion Caproșu și Petronel Zahariuc, *Documente românești din Arhiva Măndstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog*, vol. I, Iași, 2005, Alexandru-Florin Platon și I. Toderașcu, cu trimitere la Enciclopedia alcătuită de Corneliu Stoica despre *Valea Trotușului*, 2006,

Petronel Zahariuc, încercând să sintetizeze studiile și documentele despre *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII*, apărute la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași în 2006 sub coordonarea lui Laurențiu Rădvan, Bogdan-Petru Maleon, cu o privire avizată asupra lucrării alcătuite de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina. O prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, apărută la Editura Sfânta Mănăstire Putna în 2006, Claudiu Topor, într-o reflectare a lucrării lui Gh. Cliveti, *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX*, București, 2006, Ioan Ciupercă, care s-a aplecat profesionist asupra *Ghidului metodic pentru studenți și profesori debutanți*, apărut la Iași, în 2005, sub îndrumarea lui Gheorghe Iuțiș, Argentina Pânzariu și Valeria Iriciuc, au fost, din această perspectivă, incontestabile.

A doua zi a reuniunilor științifice organizate la Facultatea de Istorie, 24.10. 2006, a fost alocată, în principal, unei mese rotunde organizate de Catedra de istorie veche și arheologie a Facultății, moderată de Atilla László și Nicolae Ursulescu, dedicată *Arheologiei ieșene la cel de-al XV-lea Congres al Uniunii Internaționale de Științe Preistorice și Protoistorice*, desfășurat la Lisabona în septembrie 2006. Intervențiile lui Nicolae Ursulescu, Mădălin Cornel Văleanu, Gheorghe Lazarovici, Cornelia-Magda Lazarovici, Atilla László, Felix Adrian Tencariu, Vasile Cotiugă, Letiția-Florența Scarlat, George Bodi și Raluca Kogălniceanu au oferit o radiografie a cercetării arheologice desfășurate de la Iași (mai ales pe relația cu civilizația cucuteniană) în raport cu cercetarea occidentală în domeniu.

Ziua a treia a *Zilelor Universității* a adus rememorarea cuceririi Daciei de către Imperiul Roman prin conferința prezentată de Nelu Zugravu, *Posteritatea istoriografică a lui Traianus. La 1900 de ani de la cucerirea Daciei de către romani*, foarte bine primită de un public avizat.

În succesiunea manifestării reușite din 2005, în 26 octombrie a avut loc *Sesiunea științifică a doctoranzilor Facultății de Istorie*, moderată de Mihai Cojocariu. Ca și anul precedent, reuniunea, deși a oferit o imagine a cercetării istorice la acest nivel, a fost grevată de lipsa de împărțire pe secțiuni a comunicărilor și de minima lor selecție: George Bodi, cu *Arheologia aluvială. Principii teoretice și aplicații cucuteniene la Hoișești (jud. Iași)*, Felix Adrian Tencariu, *Date arheologice și experimentale privind instalațiile de ardere a ceramicii din neoliticul și eneoliticul de pe teritoriul României*, Florica Mătau, cu *Metalurgia bronzului în Creta. Artefacte metalice și contextul descoperirii*, Ovidiu Boldur, *Paul Nicorescu – 60 de ani de la trecerea în neființă*, Lucian-Valeriu Lefter, *Ficțiunea documentului. Imagini de viață cotidiană în satul românesc (sec. XVIII-XIX)*, Gheorghe Iuțiș, *Manualele de istorie românească*

(secolul al XIX-lea-prima jumătate a secolului al XX-lea). *Considerații metodice*, Mircea-Cristian Ghenghea, *Al doilea război al ducatelor Schleswig-Holstein (1864) reflectat în presa românească a vremii*, Ionuț Nistor, *Problema aromână în relațiile româno-otomane. Criza din 1905*, Radu Filipescu, *Atitudini ale stângii parlamentare față de Rusia Sovietică (1919-1924)*, Vasilica Sârbu, N. Wilson și premiul Nobel pentru pace, Cătălin Botoșineanu, *Disensțiuni administrative sau polemici politice? Cazul conflictului dintre Traian Bratu și A. C. Cuza*, Radu Cazac, *Neutralitatea americană și securitatea Marii Britanii în Oceanul Atlantic, 1939-1941*, și Lucian Podaru, *cu Mișcarea federalistă est-europeană în timpul celui de-al doilea război mondial. Repere au adus în discuție teme diverse, abordări metodologice inovatoare în domeniul istoric, chiar dacă nu întotdeauna suficient aplicabile în cercetarea trecutului. Întâlnirea s-a dovedit utilă, finalmente, în pofida diferențelor vizibile de nivel de cercetare, oferind, celor prezenți, imaginea unei dezbateri istorice în căutarea propriului echilibru metodologic și de documentare.*

Ultima zi a manifestărilor dedicate Zilelor Universității a cuprins ca program sesiunea de comunicări tradițională, anuală, din cadrul Facultății. Susținute în fața unui public competent, alcătuit din studenții și profesorii de la Facultatea de Istorie, studiile prezentate exclusiv de istoricii din mediul universitar (pentru prima oară după mulți ani au lipsit istoricii de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”) au generat pe alocuri dezbateri pasionale, fără însă ca acestea să depășească spațiul academic. Diversitatea subiectelor a făcut ca și în acest an rolul unei astfel de manifestări să constea în arătarea preocupărilor celor implicați în reflecția asupra trecutului. Sub conducerea decanului Facultății, Alexandru-Florin Platon, au susținut comunicări, în afară de moderator (medievist recunoscut, dar aplecându-se cu succes asupra unei probleme esențiale privind imaginarul politic interbelic prin *Denigrarea prin corp ca expresie a diferenței. Cazul alterității tudaice cu un exemplu românesc*), Neculai Bolohan, *Definirea „zonelor de contact” în Preistorie. Îndreptări metodologice*, Petronel Zahariuc, *Vechi „urme” românești la Muntele Athos*, Ștefan Sorin Gorovei, *Un ctitor român în Țara Halictului: Maria Movilă (Potocki)*, Maria Magdalena Székely, *Odoare românești regăsite la Liov*, Ion Toderașcu, *Istoriografie și școală: Cronica Ghiculeștilor*, Mihai Cojocariu, *Alexandru Ioan I Cuza: câteva aspecte privind alegerea și primele 10 zile de domnie*, Ion Agrigoroaiei, *Universitatea din Iași în perioada interbelică*, Ioan Ciupercă, *Revoluția rusă. Analiza ipostazei de termen de comparație și Ovidiu Buruiană, Dizidențe liberale în anii '30.*

*

Manifestarea din anul 2007 dedicată Zilelor Universității s-a circumscris, așa cum am afirmat deja, aceluiași scenariu, în mare doar ordinea „actelor” fiind schimbată. Desfășurată pe parcursul doar a trei zile, ea a cuprins în prima zi masa rotundă moderată de Nelu Zugravu, *Moștenirea lui Vasile Pârvan. La 80 de ani de la moarte*, la care au participat istorici și cercetători preocupați de istorie veche și arheologie: Nicolae Ursulescu, Octavian Bounegru, Adrian Poruciuc, Atilla László, Mihail Vasilescu, Lucrețiu Bârliba și Dan Aparaschivei. Dezbaterile în sine a fost urmată de prezentarea revistei „Classica et Christiana” de fondatorul și redactorul șef al publicației, Nelu Zugravu.

Următoarele două zile au fost afectate, în principal, comunicărilor științifice. Amestecând doctoranzi și istorici formați, sesiunea a fost departe de a aduce un profit intelectual real, mai ales la nivelul dezbaterilor și intervențiilor care au urmat textelor în sine, discursul istoric profesionist intersectându-se cu unul didactic precumpănitor. S-a adăugat problema timpului avut la dispoziție de „comunicatori”, numărul mare de texte impunând restricții de discurs, adeseori concluziile ocupând spațiul principal. Cei doi moderatori, Mihai Cojocariu în prima zi, respectiv Alexandru Florin Platon în a doua, au manifestat adeseori înțelegere pentru depășiri, deși rigiditatea a caracterizat tiparul susținerii și discuțiilor. Comunicările au abordat teme diverse, ca subiect și ca timp, nu rareori având loc salturi cronologice de 1500-2000 de ani: în ordinea prezentării comunicărilor, Florica Mățău, *„The Passage of Arms”. Controverse și dileme privind obiceiul depunerii obiectelor metalice*, Nelu Zugravu, *Un misogin al Antichității târzii – Aurelius Victor*, Gh. Cliveti, *Istoria diplomatică și istoria diplomației; similitudini și delimitări*, Cristian Ploscaru, *Tradiție și inovație în demersul politic al lui Tudor Vladimirescu la 1821*, Lucian Valeriu Lefter, *Ce s-a întâmplat la 1907 în târgurile vasluiene ?*, Claudiu Topor, *Războiul din imagini: românii și bulgarii la 1913*, Bianca Mărmureanu, *Viața de front din anul 1917 reflectată în corespondența privată a combatanților din armata română*, Radu Filipescu, *Percepția URSS în Parlamentul României (1928-1937)*, Radu Cazac, *Negocierile interaliatate privind deschiderea celui de-al doilea front în Europa (1942-1943). De la controversă la Războiul Rece*, Dan Postolache, *România în fața propagandei sovietice (1941-1947)*, Oana-Camelia Stroescu, *Semnarea acordului militar greco-american (1976)*, Alexandru-Florin Platon, *Capul sau inima ? Notă asupra „corpului politic” medieval*, Maria-Magdalena Szekely, *Gesturi de putere la urmașii lui Ștefan cel Mare*, Ștefan-Sorin Gorovei, *Mai 1498. Ștefan cel Mare și Polonia*, Petronel Zahariuc, *Din nou despre relațiile româno-ruse la mijlocul secolului al XVII-lea. Note pe*

marginea unei lucrări recente, Gh. Iuțiș, Carte școlară românească: aspecte legislative (De la Regulamentele Organice până la Legea instrucțiunii publice), Ionuț Nistor, Raporturi politice româno-otomane (1908-1911), Cătălin Botoșineanu, Numirea lui Petre Andrei la Universitatea din Iași între politică și competențe academice, Bogdan Teodor, O perspectivă asupra reformei agrare din 1921: „Viața Românească”, Ovidiu Buruiană, P.N.L. la moartea lui I. G. Duca (decembrie 1933) și Mihaela Teodor, Alegerile parlamentare din 1946. problema semnelor electorale în presa partidelor de opoziție, au încercat să clarifice anumite aspecte mai puțin cunoscute și studiate ale istoriei românilor (precumpănitor) sau au incitat interesul asupra unor teme mai puțin vehiculate în istoriografia noastră.

Manifestarea s-a încheiat cu prezentările de carte și reviste realizate de Alexandru-Florin Platon, care s-a oprit asupra „Caietelor Școlii Doctorale” (nr. 1 / 2007) și asupra volumelor *Universitatea din Iași. De la modelul francez la sistemul Bologna*, respectiv *Universitatea Alexandru Ioan Cuza / Alexandru Ioan Cuza University. Omnes in uno*, ambele lucrări, tratând evoluția de aproape 150 de ani a universității ieșene și pregătind volumul de la momentul aniversar din 2010, fiind coordonate de profesorul universitar Gheorghe Iacob.

*

Prezentarea succintă și succesivă a manifestărilor din cei doi ani, 2006 și 2007, impun câteva reflecții de final. În mod evident, Facultatea de Istorie acordă o mare atenție acestor manifestări științifice, unul din puținele momente de cunoaștere intelectuală intrauniversitară, a schițării unui nivel al cercetării istorice din spațiul ieșean. Palierul științific domină aspectul festivist, al celebrării Universității, deși lucrările prezentate sunt utile marginal pentru cunoașterea istorică. Repetându-mă, ele reflectă mai curând o formă de socializare academică, utilă pentru membrii corpului profesoral și pentru studenți. Rămâne însă ca proiect individualizarea unor direcții de cercetare și a unei metodologii care să ne permită să discutăm despre *școala ieșeană de istoriografie*.

OVIDIU BURUIANĂ

Aniversări

Omagiu profesorului Ion Agrigoroaiei

De profesorul Ion Agrigoroaiei mă leagă vechi și statornice relații de prietenie. Ne-am cunoscut mai întâi din studiile pe care le-am publicat reciproc în revistele de specialitate și am constatat că aveam o manieră similară de abordare a problemelor de istorie contemporană, cu deosebire a celor privind perioada interbelică. Apoi, cu ocazia „triumghiularului” facultății de istorie din București, Iași și Cluj – când studenții celor trei facultăți se întâlneau în fiecare an în alt centru universitar, pentru a prezenta comunicări științifice, a-și demonstra talentele artistice și sportive. Ei erau însoțiți de cadre didactice; de regulă, eu făceam parte din „echipa de la București”, iar domnul Agrigoroaiei din cea de la Iași. Cum aceste întreceri durau mai multe zile, aveam răgazul necesar pentru a discuta problemele care ne preocupau.

Am participat, împreună, la mai multe sesiuni științifice, străduindu-ne, fiecare, să mai facem un pas pe drumul aprofundării regimului politic, al reintroducerii în circuitul științific a unor instituții și personalități politice „burgheze”.

Domnul Agrigoroaiei făcea parte din „echipa de la Iași” a specialiștilor în istoria contemporană, în care se mai remarcă Emilian Bold, Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, Dumitru Șandru, ș.a.

De multe ori regretam că nu mă aflu și eu în această echipă, de care mă simțeam atașat nu numai din considerente științifice, ci și sentimentale, ca moldovean ce sunt.

Am colaborat cu profesorul Agrigoroaiei la realizarea unor lucrări importante, între care *Marea Unire din 1918 în context European* (Editura Enciclopedică și Editura Academiei, 2003) și *Tratatul de Istoria Românilor, vol. VIII – România întregită (1918-1940)*, apărut la Editura Enciclopedică în anul 2003; textele oferite de domnia-sa s-au impus prin baza documentară largă, prin noutatea ideilor și acuratețea stilului.

Timp de câțiva ani am colaborat cu profesorul Agrigoroaiei în cadrul Arhivelor Statului (Naționale). La filiala (direcția) județeană Iași a Arhivelor era o stare tensionată, generată mai ales de ambițiile mai multor arhiviști de a deveni

ei șefi (directori); de aici au rezultat reclamații și contestări reciproce, fapt ce impunea desfășurarea unei anchete. Nu am mers pe această variantă, ci am decis, în calitate mea de director general al Arhivelor Statului (Naționale) din România, să propun numirea în fruntea filialei din Iași a unei personalități care nu putea să fie contestată. M-am oprit la domnul Ion Agrigoroaiei, care a acceptat propunerea pe care i-am făcut-o. În câteva luni, atmosfera s-a limpezit, oamenii s-au reșezat la muncă, situația a intrat în normal.

Una dintre calitățile domnului Agrigoroaiei este spiritul de echipă, capacitatea de a lucra cu oamenii, de a nu se pripi și de a trata cu calm, uneori cu ironie, situații dificile. O glumă bine plasată destindea atmosfera, încrâncenarea dispărea, interlocutorii deveneau rezonabili. Iar domnul Agrigoroaiei se comporta de parcă nu el ar fi contribuit decisiv la detensionarea atmosferei, ci ar fi venit de la sine.

Am discutat cu mulți studenți ai săi și cu toții mi-au vorbit despre profesorul Agrigoroaiei, care la curs plasa din când în când câte o vorbă de duh, fără să zâmbească, de parcă așa curgea expunerea. Mi-au relatat despre decanul Facultății de Istorie-Filosofie, Ion Agrigoroaiei, care nu-i chema pe studenți la „vorbitoare” pentru a-i admonesta, ci discuta cu calm, aproape colegial, iar aceștia plecau convinși că profesorul are dreptate. Mai povesteau unii despre meciurile de fotbal între cadrele didactice și studenți, în timpul cărora se mai și ciocneau fizic; dar acolo, pe teren, erau cu toții jucători, nu magiștri și învățăcei. Iar domnul Agrigoroaiei era un fotbalist autentic.

Am făcut parte din mai multe comisii de doctorat la susținerea unor lucrări elaborate sub conducerea profesorului Agrigoroaiei. Am apreciat exigența – care mergea până la amănunte privind aparatul critic sau colajarea textului –, preocuparea conducătorului de a impune doctorandului valorificarea la maximum a capacităților pe care le avea. Considera că în joc era nu numai onoarea respectivului doctorand, ci și a sa, precum și a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Aceleași exigențe le manifesta și în calitate de referent la lucrări de doctorat elaborate sub conducerea altora, inclusiv a mea.

Desigur, la momente aniversare se spun și se scriu cuvinte frumoase. În ce mă privește, nu am făcut-o din complezență, ci cu o sinceră convingere că profesorul Agrigoroaiei este un OM, un DASCĂL, un CERCETĂTOR, care a onorat și onorează învățământul și știința din România. **LA MULȚI ȘI RODNICI ANI, STIMATE DOMNULE PROFESOR ION AGRIGOROAIEI!**

Cu sentimente de aleasă prețuire,
București, ianuarie 2008
Prof.univ.dr. IOAN SCURTU

Academicianul Gheorghe Platon (1926-2006)**Despărțirea de un mare profesor și un mare istoric**

Ani la rând, mulți la număr, la intrarea în Catedra de Istoria Românilor ne întâmpina, dincolo de un glasvând despărțitor, silueta Profesorului nostru. Pierdut între cărți, trudind pe manuscrise, astfel și-a conceput și trăit întreaga-i viață. O viață închinată istoriei, studenților și colaboratorilor, cărora le-a dăruit, generos, din știința și timpul său. Acum au rămas doar cărțile și manuscrisele. Profesorul a plecat într-o altă lume de unde poate privi liniștit și mulțumit moștenirea lăsată aici. Una impresionantă în rafturile bibliotecilor și în conștiința promoțiilor de studenți care i-au audiat cursurile savante și frumoase.

*

Originar din „părțile nemțene”, normalist prin studiile secundare, Gheorghe Platon a fost mai întâi învățător în târgul natal (Buhuși) și la Bârjoveni-Siliștea (jud. Neamț). A iubit școala și istoria nemului, două pasiuni cu care îi fusese dat să se identifice. De aceea a și urmat studiile istorice la Universitatea din Iași (1946-1950), instituție de care și-a legat toată existența. Aici și-a început cariera profesorală, în 1950, urcând întregul „cursus honorum universitatis” până la primirea în Academia Română (noiembrie, 1990).

Ca profesor și, mulți ani (1973-1985; 1990-1991), șef al Catedrei de Istoria Românilor, Gheorghe Platon a fost și va rămâne, pentru cei ce l-au cunoscut și audiat, *un model*. A fost un om de o mare rigoare, de ordine și respect pentru valorile școlii. Știa, din cercetările făcute în documentele secolului XVIII pentru a afla geneza Revoluției române de la 1848, că „învățătura cărții este cea mai de folos trebuință” și că „din câte lucruri împodobesc pe om [...] învățătura este cea mai aleasă și mai înaltă”. Sunt reflecții care i-au însoțit viața și l-au făcut un adevărat om de catedră. Avea un cult pentru comunicarea didactică, era preocupat de acumulare și înnoire, era un maestru moderator de seminar, știa să se facă ascultat și auzit deopotrivă. Frumusețea discursului, erudiția și prestanța l-au impus ca pe un mare profesor. Exigent, dar și înțelegător, sobru, dar apropiat de studenți pentru că avea o fire caldă și un zâmbet ca o îmbrățișare,

sfătos și generos când era solicitat, aceasta este imaginea pe care i-o poartă, peste ani, numeroasele promoții de studenți.

Profesorul Gheorghe Platon a fost și a rămas în patrimoniul culturii noastre ca un mare istoric modernist. Paleta cercetărilor sale este foarte cuprinzătoare și variată. Punctul nodal l-a constituit bogăția documentară, restituirea informației încă nevalorificate. De aceea și-a făcut din cercetarea arhivelor un adevărat program. Acest tezaur l-a consacrat ca pe un *restitutor*, un cercetător cu deschideri noi, cu viziune înnoitoare. A profesat o istorie critică, a abordat comparatismul, a făcut apel la științele conexe și a refuzat tiparele de interpretare.

La începutul carierei științifice, atenția istoricului s-a focalizat pe perioada marcată de reformele secolului al XVIII-lea și cucerirea Independenței de stat a României (1878), pentru ca apoi „ancheta” să se extindă asupra epocii moderne românești în ansamblul ei. Fișierul bibliografic al profesorului nostru însumează peste 600 de titluri: cărți, manuale, studii și articole, prefețe și introduceri, articole în reviste de cultură și în presă, interviuri și note bibliografice. Este o zestre științifică și culturală demnă de un mare savant, care a urcat toate treptele consacrării și a cunoscut bucuria împlinirii totale. Amintim, aici, câteva dintre lucrările fundamentale: *Domeniul feudal din Moldova în preajma Revoluției de la 1848* (1973), *Unirea Principatelor Române* (1984), *Geneza Revoluției Române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României* (1985, reed. 1999), *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării* (1993, în colab.), *Moldova și începuturile Revoluției de la 1848* (1993), *De la formarea națiunii la Unirea cea Mare. Studii de istorie modernă* (6 vol., 1996-2006), tratatul academic de *Istoria Românilor*, vol. VI, VII/1-2 (2002-2003) și cartea, cu valoare testamentară, o frescă de dimensiuni impresionante a modernismului românesc, *Românii în veacul construcției naționale* (2005).

A fost colaborator și coordonator la numeroase volume privind: personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza, Independența de stat a României, relațiile internaționale ale țării noastre, istoria orașului Iași. Și-a făcut o pasiune și o datorie din a cerceta trecutul și prezentul școlii superioare unde a învățat și profesat (*Istoria Universității din Iași*, 1985, în colab.).

Profesorului Gheorghe Platon îi revine meritul de a fi deslușit geneza Revoluției române de la 1848, o primă sinteză din istoriografia noastră realizată din perspectivă comparativă, europeană și de a fi integrat Revoluția de la 1848 din Moldova în cadrul general, unitar al Revoluției române de la 1848. A urmărit problemele istoriei moderne în dinamica dezvoltării lor și în corelațiile evoluție-revoluție, social-național, social-cultural, intern-extern și multidisciplinar, ceea ce dovedește orizontul său de gândire.

Activitatea marelui nostru profesor se cere prețuită nu numai prin producția științifică și perenitatea ideilor. Trebuie să se adauge și cealaltă parte a *operei*, la fel de importantă, care nu se păstrează în biblioteci, ci în conștiințe și recunoștințe: studenții și discipolii. Pentru profesorul nostru formarea tinerilor era o datorie și o împlinire. În acest spirit și-a conceput activitatea. De aceea a afectat mult timp și multă căldură sufletească celor ce i-au cerut sfatul și îndrumarea. Solicitudinea, care-i era în fire, a fost mereu mărturisită ca o adevărată invitație la comunicare și schimb de opinii. Din știința profesorului Gheorghe Platon au învățat numeroase promoții de studenți și, de asemenea, mulți tineri care și-au desăvârșit pregătirea sub forma doctoratului. A fost un adevărat privilegiu să ne aflăm în preajma unui dascăl cu o asemenea cuprindere științifică și cu o astfel de iubire a meseriei.

Pentru întreaga sa activitate și pentru înălțimea operei sale, Profesorul nostru a fost răsplătit cum se cuvine. Și-a găsit loc acolo unde a fost nevoie de știința și autoritatea sa morală. A fost membru al Consiliului Național al Istoricilor din România, al Societății de Științe Istorice, al Comisiei de Istorie a Relațiilor Internaționale de la Milano și președinte al Comisiei mixte de istorie româno-polone a Academiei Române. A avut un rol de decizie la nivelul Consiliului Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare și al Consiliului Național de Evaluare Academică și Acreditare.

A fost onorat cu numeroase premii și titluri precum: premiul Ministerului Învățământului (1968), premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române (1975), titlurile de „Profesor evidențiat” (1984) și de „Profesor emerit” (1996). A avut parte de gratularea universitară supremă, aceea de *Doctor honoris causa* al Universității din Angers (Franța), al Universității din Craiova (1999) și al Universității din Suceava (2002).

Pentru activitatea sa publică i-a fost decernat titlul de *Cetățean de onoare* al orașelor Bârlad și Buhuși și al comunei Bălățești (Neamț).

*

Acum Profesorul Gheorghe Platon a plecat în cealaltă Împărăție. A rămas aici imaginea lui impunătoare și plăcută, zâmbetul cu care ne primea în cabinetul său de lucru de la Universitate. I-a rămas aici spiritul superior de învățat și pedagog prin care și-a cinstit cariera și viața. A rămas cu respectul și iubirea noastră, a celor ce i-am fost studenți și colaboratori și care vom avea mereu o reverență în fața memoriei Magistrului nostru.

ION TODERAȘCU

■ Vasile Cristian (5.06.1936 – 12.10.2006)

În ziua de 12 octombrie 2006, pe cînd orașul era, deja, un furnicar, în așteptarea hramului Cuvioasei Parascheva, în cursul dimineții, s-a stins din viață Profesorul Vasile Cristian, aproape pe neașteptate, în tăcerea lui distinsă, ce i-a fost, ne pare nouă, "matricea" întregii vieții.

Vasile Cristian a debutat în cariera universitară, ca preparator, în chiar anul absolvirii Facultății de Istorie-Filosofie, secția Istorie: 1961. Ulterior, devine asistent (1962), lector (1968), conferențiar (1974) și profesor (din 1990). În calitate de asistent, a condus seminarul de Istorie universală modernă, după cum a suplinat, o vreme, și cursul la aceeași disciplină. De asemenea, a ilustrat, tot ca suplinitor, cursul de *Istoria Angliei*, la Facultatea de Filologie. Ca lector, devine titularul cursului de Istorie universală modernă, partea I (curs pe care Profesorul l-a onorat, cu strălucire, până la vârsta de 70 de ani), și al unui curs special cu tema *Istoriografia europeană în epoca luminilor*. De asemenea, în aceeași perioadă, dînsul a introdus cursurile de Filosofia istoriei (mai întîi, la secția Filosofie) și, din 1971, cel de Istoriografie generală și a României, discipline pe care, am putea spune, le-a fundamentat, "fixându-le", ca importante și obligatorii, în planurile de învățămînt ale Facultății noastre, în pofida vicisitudinilor regimurilor sau, mai nou, ale reformei. Cursul de *Geografie istorică* (mai întîi, opțional, apoi obligatoriu; pe urmă, din nou, opțional) a fost "fondat" de conferențiarul Vasile Cristian, care a mai ilustrat, alături de disciplinele deja menționate, un curs special cu referire la *Relațiile internaționale la sfîrșitul secolului al XIX-lea*. În fine, să amintim cursul opțional de *Istoria Asiei*, o iubire mai veche, reluată, în anii din urmă, cu același profesionalism și aceeași pasiune, de profesorul Vasile Cristian.

Acest "repertoriu de discipline", impresionant în sine (și incomplet, suntem siguri!), sugerează, poate cel mai bine, câteva dintre "obsesiile" esențiale - de concepție, de metodă, de lărgire a "teritoriului" istoricului - ale profesorului Vasile Cristian, în întreaga sa carieră didactică. Ca student și colaborator preferat al profesorului Dimitrie Berlescu (un dascăl desăvîrșit și un creator de școală), s-a străduit să continue, dar într-o manieră proprie, lecția Magistrului. A acceptat, fără rezerve, de exemplu, necesitatea (îndată devenită servitute) priorității actului didactic față de acela de cercetare, în sensul că activitatea de cercetare nu poate fi separată, ci, dimpotrivă, subordonată și menită să ofere substanță, argumente și dezinvoltură discursului de la catedră. În logica aceluiași "program", dar și datorită deosebitelor sale calități (o întinsă cultură generală, înclinația "filosofică", talentul oratoric), profesorul Vasile Cristian a "sustras", în ceea ce-l privește, istoria din factologie: nivelul "restituirii" a fost depășit, în

sensul *meditației asupra trecutului*. Pe de altă parte, așa cum, în trecut, deja s-a menționat, dânsul a fost mereu preocupat de lărgirea "câmpului" disciplinei istorice, inclusiv prin explorarea "frontierei" (sunt "părți" de "frontieră" în toate programele cursurilor sale, după cum Geografia istorică sau Filosofia istoriei aparțin, în întregime, aceluiași orizont).

Pentru Vasile Cristian, studenții au fost un capitol special. "Stimați colegi" - formula lui de adresare - nu era o simplă vorbă, menită, eventual, să forțeze bunăvoința locuitorilor amfiteatrelor. Era, o spunem cu toată convingerea, o punte de legătură, pe care cele două părți să poată circula în libertate. Profesorul nu impune, ci propune și sugerează, luminează și călăuzește. Examenul este mai curând un colocvii, un spațiu al schimbului de idei; subiectele propuse sunt sugestii de discuții, iar notele trebuie să reflecte nu doar cunoștințele, ci și personalitatea studentului. Niciodată asupritor al tinerilor, în sensul aservirii lor ideatice, profesorul Vasile Cristian a fost mereu dispus să ofere, dispus să primească; pentru dânsul, *colegialitatea* era o noțiune de viață și de comportament - și nu ceva ce ținea de paravanul de cuvinte menit să mascheze lipsa de onestitate. Cu deosebire, această frumoasă calitate caracterială s-a văzut atunci când Vasile Cristian a trebuit să poarte povara funcțiilor: șef al Catedrei de istorie universală (1974-1976), decan al Facultății de Istorie- Filosofie (1976-1984), șef al Catedrei de istorie națională și universală (1984-1990); în continuare, a exercitat, cu aceeași eleganță, funcția de mentor spiritual. După mărturia unui fost student, ulterior colaborator, Vasile Cristian a fost "cel mai popular decan imaginabil. Popular în sensul cel mai frumos al lucrurilor; aproape ca un spirit protector. Eram sigur că nimic nu ni se poate întâmpla în prezența sa. Oferea încredere și onestitate. Decent, uman, calm, generos" (Florea Ioncioaia).

Istoricul Vasile Cristian a fost, categoric și de o bună bucată de vreme, un nume respectat al istoriografiei românești. Doctorand din 1968, devine doctor în istorie în anul 1972, cu o teză referitoare la *Rolul istoriografiei în pregătirea și desfășurarea revoluției de la 1848 în Țările Române*. După mai bine de zece ani de așteptare, această lucrare, impecabilă sub multe aspecte, a fost publicată, cu un titlu ușor modificat, și încununată cu premiul "Nicolae Bălcescu" al Academiei Române. Faptul nu a fost, cătuși de puțin, unul al conjuncturii sau al relaționalității: prin această carte, prin numeroasele studii de "caz", prin alte volume ulterioare, Vasile Cristian a devenit cel mai calificat cunoscător și exeget al fenomenului istoriografic pașoptist. De altfel, aceste contribuții ilustrează o direcție de cercetare niciodată abandonată: istoria culturii, a ideilor, istoriografia românească și universală. Tratatul de *Istoriografie generală* (dezvoltat dintr-un curs litografiat) poate fi comparat - o spunem ca o părere personală - cu cele mai

bune lucrări similare din domeniu (Fueter, Lefebvre, Thomson), nu prin întinderea de pagini, ci prin acuratețea analizei, profunzimea încheierilor, frumusețea scriiturii și lărgimea orizontului istoriografic. Cea de-a doua (principală) direcție de cercetare, abordată cu aceeași consecvență de Vasile Cristian, istoria relațiilor internaționale (cu precădere, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea), a produs și ea numeroase studii de referință. În al treilea rând, dânsul a cercetat istoria învățământului românesc (în special, istoria învățământului superior ieșean și, în interiorul acestuia, cu precădere, învățământul istoric), publicând, singur sau în colaborare, mai multe cărți și studii la fel de riguroase.

"Tabloul" nu ar fi complet, dacă am omite o altă calitate a istoricului: acela de inițiator (ce-i drept, nu în toate împrejurările de unul singur, așa cum este cazul, de exemplu, al prestigioasei colecții *Românii în istoria universală* sau al ciclului de *Dezbateri istoriografice*) al unor proiecte de cercetare, unele materializate, altele, din păcate, rămase nefinalizate, datorită, în principal, unor conjuncturi dușmănoase.

Istoricul Vasile Cristian nu s-a putut cantona, pur și simplu, în menhina unei specializări înguste - deși a produs frumoase și nu puține studii de amănunțimi -, nu s-a străduit să stabilească doar exactitatea derulării faptelor trecute, ci a reușit să se ridice la nivelul orizontului interpretativ și, de aici, la acela al sintezelor: acesta, desigur, este drumul (posibil) creativității în domeniul disciplinei istorice. Contribuția lui științifică - dacă e să încercăm o evaluare, în puține cuvinte - este atât una de restituire, cât și una care constă, prin excelență, în numeroasele îndreptări de interpretare: prea multe pentru a putea fi, chiar și selectiv, menționate. De altfel, această contribuție științifică majoră a profesorului Vasile Cristian, statura sa de istoric adevărat nu au nevoie de o potențare partizană: ele sunt, așa cum am mai spus, recunoscute și apreciate de breasla istoricilor noștri.

Credem că s-ar cuveni să nu omitem, în această (prea) succintă prezentare a activității profesorului și istoricului Vasile Cristian, unele "servituți" asumate plenar și fără de care o împlinire profesională nu putea să vină: îndârjita muncă de documentare din tinerețe, continuată, poate nu cu aceeași intensitate, până la sfârșitul vieții; ucenicia aspră ca secretar de redacție al "Analelor" de istorie și, poate în primul rând, jertfa de timp făcută în folosul comunității, al colegilor, al tinerilor, al studenților. Pentru aceștia din urmă (chiar și în postura de absolvenți!), profesorul Vasile Cristian s-a străduit (iată, în fond, o nouă direcție de cercetare, de regulă la "îmbinarea" dintre istoria românilor și istoria universală) să dubleze cursul din Amfiteatrul "Xenopol" cu prelegeri tipărite, fie în Iași, fie în alte locuri (București, Chișinău). Ar fi nedrept, în același timp, să nu amintim și unele "șanse", fructificate de profesor, între care s-ar putea

include și aceea a unor documentări în străinătate (decembrie 1965-februarie 1966, specializare în Franța; august 1967, cursuri de vară în Suedia; noiembrie 1972, călătorie de documentare în R.P.D. Coreeană; numeroase participări la manifestări științifice internaționale, dintre care menționăm participarea la Congresele de științe istorice de la București, 1980, și Stuttgart, 1985).

Profesorul Vasile Cristian a binevoit să pășească cu dificultate (la propriu) și dezinvoltură în noul mileniu: împrejurarea i-a ascuțit simțul umorului, pe care l-a exersat, fără ură și părtinire, pe oamenii și faptele lor din trecut (și de astăzi, dacă acceptăm că firea omenească este neschimbătoare, cum ne asigură un istoric din vechime) și chiar pe propria-i persoană, pînă în ultimile zile ale vieții. Și tot pînă în ultimile zile, a croit, mereu, planuri: de cercetare, de reevaluare a cursurilor, de publicații și manifestări științifice. A împrăștiat, în ciuda problemelor de sănătate, pînă la sfârșit, ca un om neacrit de grija secării inspirației, idei fecunde, cu o dezinvoltură egalată doar de generozitatea lui funciară.

Acum, când nu mai este trecător pe acest pământ, Dumnezeu se va milostivi să-l odihnească în pace: nu pentru că ar fi fost fără păcat, ci pentru sufletul său generos și senin, pentru noianul de fapte bune, împărțite semenilor fără discriminare, și pentru lecția – de omenie, de știință, de umor grațios – lăsată moștenire nouă, supraviețuitorilor care l-am cunoscut.

M. COJOCARIU

Profesorul Vasile Russu. In memoriam

În frumoasa tradiție a cărturarilor transilvăneni la universitatea ieșeană s-a ilustrat, prin cuvânt scris sau vorbit, și istoricul Vasile Russu. Un istoric adevărat, ce și-a făcut un cult din profesia sa, pentru care s-a crezut hărăzit de chiar ziua sa de naștere, 1 Decembrie, anul 1937. Fiu de învățător din Țara Oașului, a urmat școala primară și gimnaziul în comuna natală, Turț, iar liceul la Satu-Marc. A vădit, în anii de liceu, înclinații deosebite pentru critică literară și istorie, dar și pentru sport de performanță, fiind campion de juniori al Transilvaniei la proba de 100 metri plat. Ca student în istorie, la Universitatea "Alexandru Ioan Cuza", s-a evidențiat la cota eminenței prin rezultate la examenele de specialitate, prin ardoarea cu care, la seminarii sau la sesiuni științifice studențești, reușea să pună probleme, "să atace" pe cele contraversate și nu ararori să le rezolve. A fost unul dintre studenții preferați ai mentorului

școlii ieșene de istorie modernă, profesorul Dimitrie Berlescu, căruia i-a datorat "rămânerea" la Catedră, unde avea să și treacă, cu timpul, toate treptele carierei universitare, de la preparator, asistent și lector la conferențiar și profesor.

Deosebitul talent didactic și l-a demonstrat cu intensitate la seminariile de Istoria modernă a Românilor. Studenții din anii 1966-1985, mai ales, au resimțit impactul extraordinar al acelor seminarii asupra formării lor, fie pentru predarea, fie pentru cercetarea istoriei. Au fost anii când la seminarii Vasile Russu iar la cursuri Gheorghe Platon au format "tandemul de aur" pentru disciplina de *Istoria modernă a Românilor*. Din motive mai curând omenești decât profesionale tandemul "s-a rupt", la un moment dat, fiecare dintre cei doi magiștri urmând să asume, separat, cursuri și seminarii de *Istoria modernă a Românilor*. Profesorul Gheorghe Platon le-a continuat pentru studenții de la secția Istorie, iar profesorul Vasile Russu s-a orientat spre studenții de la secția Filosofie. Cu reala vocație de a îndruma "tinere talente", profesorul Russu 'a asumat, la cea dintâi menționată secție, încă din 1974, cursul de *Introducere în istorie*. A ținut, pentru studenți "de la alte facultăți", cursul de *Probleme fundamentale ale istoriei României*, curs supervizat, e drept, de foruri ale Partidului Comunist, dar pe care, cu demnitate și responsabilitate, profesorul a căutat să-l realizeze în orizontul exigențelor universitare.

A căutat mereu să-și așeze activitatea didactică pe un solid suport de cercetare științifică. Și-a consacrat cea mai marc parte a studiilor temelor de istorie modernă, de istorie națională, cu deosebire. Un timp, studiile au vizat aspecte sociale, precum *vânzările de terenuri agricole din domeniile statului*. Apoi, cu rezultate remarcabile, au vizat teme de *istorie politică* sau de *relații internaționale*. *Lupta națională a românilor transilvăneni la 1848-1849* și în primii ani, 1867-1868, ai dualismului austro-ungar a făcut obiectul unor studii ce au produs o deosebită impresie, între specialiști, la momentul publicării lor. Cea mai puternică impresie au produs-o studiile privind sfârșitul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și instituirea regimului politic, sub sceptrul "prințului străin", la 1866. Au fost studii subsumate elaborării tezei de doctorat, *Viața politică din România (1866-1871)*, pe care, la susținerea publică a ei, în 1974, C.C. Giurescu, membru într-o comisie prezidată de Ilie Grămadă și mai alcătuită de Gheorghe Platon, coordonator științific, Leonid Boicu și Constantin Corbu, a considerat-o ca fiind "cea mai valoroasă din câte i-au fost date să le evalueze". O teză ce a putut vedea, în întregul ei, "lumina tiparului" de-abia după anul 2000. La timpul susținerii ei, teza s-a constituit într-un energic act de curaj, demontând "clișee ideologice" pentru istoria politică, între care și "teza oficială a alianței burghezo-moșierești".

Părți ale voluminoasei teze de doctorat, de cca. 1000 de pagini, s-au regăsit, până spre anul 1995, ca studii și articole “de efect” publicate în reviste de specialitate, în volume “colective”, precum *Cuza Vodă. În Memoriam, România în relațiile internaționale, Românii în istoria universală, Cum s-a înfăptuit România modernă*. Studii și articole exemplare ca formă și conținut, ce au contat mult în (re)scrierea unor capitole importante de *Istorie modernă a Românilor*. O istorie pentru (re)scrierea căreia profesorul Vasile Russu a crezut, mai presus decât orice, în forța adevărului, chiar și până la “a deranja” sau “a supăra” pe unii dintre contemporanii săi, fie și dintre cei ce i-au fost foarte apropiați. Ca istoric, a văzut adevărul ca principală armă în susținerea *marilor cauze*, între care cea *națională*. A și promovat, cu ardoare, ideea că *istoricul adevărat* este doar cel animat de o *mare cauză*. Fiindcă, cum i-a plăcut să spună, “un istoric fără cauză ar fi ca un preot fără credință, neputând profesa decât în deșert”. Cuvinte, acestea, ce ar merita să fie așezate la orice început de lectură a ceea ce a putut lăsa în scris un istoric animat ca puțini alții de nobila cauză a drepturilor și valorilor naționale românești.

GHEORGHE CLIVETI